

Н.К.КРУПСЬКА

ПЕДАГОГІЧНІ
ТВОРИ

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК РРФСР

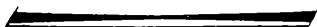
Н. К. КРУПСЬКА

ПЕДАГОГІЧНІ
ТВОРИ
В ДЕСЯТИ ТОМАХ

•

За редакцією

*М. К. ГОНЧАРОВА, І. А. КАІРОВА,
І. В. ЧУВАШЕВА*

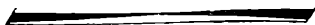
ВИДАВНИЦТВО «РАДЯНСЬКА ШКОЛА»

ІНСТИТУТ ТЕОРІЇ І ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ АПН РРФСР

Н.К.КРУПСЬКА

ТОМ ДЕВ'ЯТИЙ

ЛІКВІДАЦІЯ
НЕПИСЬМЕННОСТІ
І МАЛОПИСЬМЕННОСТІ
•
ШКОЛИ ДОРΟΣЛИХ
•
САМООСВІТА

КИЇВ — 1966

371+379. 1

К84

Текст і примітки підготували
О. Г. КРАВЧЕНКО та Л. С. ФРІД

Переклад з першого видання видав-
ництва «Просвещение»
ДЕМЧЕНКО Н. І.

Н. К. Крупська

1918~1920

ПРО ВИКЛАДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ В ШКОЛАХ ДЛЯ ДОРΟΣЛИХ

Російська мова повинна бути центром викладання в школі для дорослих, тому що мета цих занять — дати людині можливість ясно, чітко розуміти чужу мову, усну і писемну, стежити за всіма поворотами думки інших людей, з одного боку, з другого — дати їй уміння самій точно, ясно, сильно передавати іншим за допомогою усної й писемної мови всі свої складні думки і почуття. Мова є великим засобом зближення між людьми, їх взаємного розуміння. Такі вирази, як «знайти спільну мову», «говорити різними мовами» і т. ін., якнайкраще характеризують цю роль мови — бути знаряддям спілкування між людьми. І ось дати можливість учневі опанувати рідну мову — значить залучити його до багатогранної кипучої суспільності, дати йому можливість бути активним членом суспільства, що розуміє інших і вміє бути зрозумілим іншими. Це завдання дуже важке, дуже велике, і починати його треба з ясним розумінням мети. Інакше буде даремна розтрата сил, гонитва за другорядним, за дрібницями.

Не будемо говорити про навчання грамоти — це особливе мистецтво. Почнемо з того ступеня, коли учень зрозумів уже, в чому полягає механізм читання і письма, але не опанував його ще цілком. Це так звана малописьменна, або слабописьменна, група. Звичайно, така група складається за такою ознакою, наскільки учні опанували письмову мову. До уваги не береться анітрохи, як вони слухають і говорять, тобто наскільки вони опанували усну

мову. Тим часом уміння володіти усною мовою є необхідною передумовою можливості опанувати писемну мову. При доборі учнів учитель іде тут по лінії найменшого опору. Ступінь уміння читати й писати значно легше встановити, ніж ступінь уміння усно висловлювати свої і чужі думки, засвоювати чужі думки. Тим часом для успішної роботи треба групувати учнів не тільки за ступенем їх уміння володіти мовою писемною, а й за ступенем їх уміння володіти мовою усною. Не можна красномовного робітника, який уміє своєю образною і сильною мовою впливати на навколишніх, об'єднувати в одну групу з якою-небудь забитою бабою, яка тільки-но приїхала з села і не вміє двох слів зв'язати. Користі від такого об'єднання буде мало. Звичайно, визначити, наскільки людина володіє усною мовою, не завжди легко, особливо відразу, і тому, об'єднавши учнів за ознакою письменності в одну загальну групу, треба потім розбити їх за ознакою вміння говорити і слухати.

Добір учнів у групи має для успіху занять величезне значення, і на нього слід звертати найсерйознішу увагу. Малописьменна група — одна з найважчих. Звичайно малописьменні групи розпадаються найшвидше. В неписьменній групі учнів дуже підбадьорюють досягнуті успіхи. Сьогодні він узнав п'ять літер, завтра узнає сім — він бачить, як він посувається до мети, і робота йде успішно. В малописьменній групі учні вже знають, в чому полягає механізм читання, але ще недостатньо напрактикувалися, не досить володіють цим механізмом. Успіхи досягаються повільно, вони непомітні для учня і найбільше залежать від зусиль самого учня, від його старанності, від часу, який він приділяє цій роботі. Йому часто починає здаватися, що школа мало допомагає йому, що він і вдома може так само успішно вчитися, як і в школі. Щоб школа могла утримати його, потрібно, щоб вона давала ще щось істотне, крім удосконалення в найкращому оволодінні механізмом читання і письма,— необхідно, щоб школа розширювала розумовий горизонт учня, давала йому нові факти, нові знання, щоб учень помічав своє розумове зростання.

Передусім як у групі більш розвинених, так і в групі менш розвинених важливо поставити такі заняття, які давали б учневі можливість навчитися слухати і точно пере-

давати думки іншого. Читання вголос учителем і переказ прочитаного учнями на цьому саме ступені відіграють велику роль, і не тільки переказ, а й обговорення прочитаного.

Уміння слухати — свого роду мистецтво. Хто стежив за тим, як слухає малопідготовлений селянин чи робітник промови або лекції, помічав, мабуть, такий факт: у промові оратора слухач схоплює одну-дві думки, які особливо сподобались або не сподобались йому, — по них він судить про всю промову, не входячи в логічний розвиток думок. Треба навчити слухати. Дуже допомагає в цьому проєкційний ліхтар, приєднуючи до слухового враження зорове і допомагаючи запам'ятати головні етапи розвитку думок лектора.

Добираючи матеріал для читання в групах більш розвинених і менш розвинених, доведеться робити різницю, пристосовуючись до рівня розвитку учнів. Матеріал повинен бути цікавий, викликати на обговорення.

Тут важливий добір матеріалу і з точки зору систематизації його. Одним з шкільних забобонів є думка, що учневі треба давати знання попутно, в формі «пояснювального читання». Бесіди при цьому мають зовсім випадковий характер. Сьогодні трапилося в хрестоматії слово «англієць» — і, «причепившись» до нього, вчитель розповідає про життя англійців; завтра «чіпляється» до слів «зоряне небо», післязавтра — до слів «чисте гірське повітря» і т. ін. У викладанні нема ніякої системи. Звичайно, і такі бесіди корисні, і знаючий учитель, який уміє просто й образно говорити, може і при таких попутних поясненнях дати більше, ніж сухий лектор, що не знає аудиторії, чужий їй, який вносить у свої лекції систему. Але це інша справа. Якщо ж узяти одного і того самого викладача, то він дасть більше, якщо план його бесід буде строго продуманий і розроблений. Тоді не тільки вчителів, але й учневі легше стежити за розширенням свого розумового кругозору, інтерес його не розпоршується, а фіксується на певних предметах. Наша мета — не «розвивати» учня взагалі, а дати йому певний, потрібний йому цикл знань. Особливо небезпечний шлях «пояснювального читання» для малодосвідчених учителів, у яких пояснення часто перетворюються на звичайну розмову з учнями, що перескакує з предмета на предмет. Я не буду

тут торкатися тем бесід з учнями, бо це не має безпосереднього відношення до викладання російської мови.

Отже, мета вчителя — привчити учня слухати, стежити за логічним розвитком думки іншого.

Паралельно повинен йти й розвиток уміння розуміти мову іншого, викладену в письмовій формі. У групі малописьменних важливо, щоб форма поданого в книзі не відвертала від змісту. Тому дуже важливо, щоб хрестоматія для першого ступеня була написана мовою того суспільного класу, до якого належить учень. Л. Толстой, складаючи свої «Книги для читання», вказував на цей бік справи: треба, щоб книжки для початкового читання для селянських дітей були написані тією мовою, якою вони говорять. Але дорослий робітник і селянин говорять іншою мовою, ніж діти, причому селянин — іншою мовою, ніж робітник. Хрестоматії для дорослих на першому ступені письменності повинні бути написані мовою дорослих робітників (для робітників) або дорослих селян (для селян) і повинні за змістом торкатися близьких їм образів і тем. Таких хрестоматій у нас ще нема. Їх легко було б скласти з тих численних кореспонденцій, якими наповнені були в свій час робітничі газети і яких і тепер немало одержують в редакціях цих газет; годяться також автобіографії робітників і селян, які можна знайти в робітничих журналах. Взагалі матеріал знайти можна. Треба тільки вибрати з нього найцінніше, найяскравіше, розташувати все це певним способом. Поки нема відповідних хрестоматій, треба вибирати придатний за мовою і змістом матеріал з брошур і газет. Не байки про півня і перлину, про бабку і мурашку, а прості оповідання про події, про робітниче життя, про навколишнє життя повинні бути матеріалом для читання на першому ступені.

Але треба вміти не тільки слухати, а й самому передавати свої думки і почуття. Цієї мети досягає переказ і ще більше обговорення прочитаного. Треба на цьому ступені навчання головну увагу звертати на зміст, на правильне передавання думок і фактів, а не на форму.

Учні ж відразу, як тільки навчилися писати слова, намагаються записувати свої думки. Підтримувати це на-

магання, зробити його центром письмових робіт учнів — завдання вчителя. Граматику (або, вірніше, правопис) треба проходити в наймінімальніших розмірах — тільки остільки, оскільки вона дає можливість зробити легким для читання те, що записують учні.

Диктанти, граматичні вправи повинні відігравати десятирядну роль, а не центральну, як це було здебільшого до цього часу. Мета письмових занять в малописьменній групі — навчити учнів записувати все бачене й пережите в тій формі і тими словами, якими ученя звик говорити і думати.

Заняття в групі письменних, тобто які вже цілком опанували механізм читання і письма, повинні мати дещо інший характер. Тут треба вже звернути увагу на форму. Більшість художніх творів і наукових книжок написано мовою того класу, який до цього часу був монополним володарем всієї обширної галузі науки і мистецтва. Народові шлях до цих знань був закритий. Все багатство знань було власністю привілейованого, імущого класу, який ревниво оберігав ці знання від «черні». Тому, щоб увійти в святая святих науки і мистецтва, робітникові й селянинові треба опанувати ту умовну літературну мову, мову колись пануючого привілейованого класу, якою писані і наукові, і художні книжки. Одне з завдань занять у групі письменних і полягає в тому, щоб дати учневі можливість цілком розуміти літературну мову й самому знати її. В Росії прірва між «інтелігенцією» і народом була значно глибшою, ніж хоч би в Європі, не кажучи вже про Америку, тому там нема такої різниці в мові, якою говорить буржуазія і трудящий клас. У нас вони говорять різними мовами. Літературна мова певною мірою «іноземна» мова для учня з народу. Тільки опанувавши цілком рідну мову, можна переходити до вивчення «іноземної».

При вивченні літературної мови у нас в Росії обов'язковим посібником повинні бути всілякі тлумачні словники, користуватися якими треба навчити учня. Потім треба систематично вивчати чужі народові звороти мови, образи, форми побудови фраз. На цьому ступені треба вивчати синтаксис, який дасть ключ до розуміння побудови складних заплутаних фраз літературної мови, багатой на діеприкетники, діеприслоівники та ін. Російська мова

дуже мало розроблена; те, що називається в нас «словесністю», охоплює далеко не всі форми мови. Колосальна різниця щодо цього між французькою і російською мовами. Там кожен зворот зафіксований, точно облікований, має свою історію. Наші підручники «словесності» написані звичайно досить сухо, книжною мовою і тому майже недоступні учням з народу, для яких вони могли б бути дорогоцінними посібниками.

Звичайно, мета занять з російської мови в групі письменних не вичерпується ознайомленням з формами літературної мови. Поряд з цим повинні бути організовані заняття, які допомагають учневі взагалі користуватися книгою.

Слід звернути увагу на переказ учнями щодалі більших творів. Спочатку переказують статті з хрестоматії, причому звертають увагу на передачу суті, на вміння відокремлювати її від форми, на вміння передавати суть справи в стислій формі. Від читання статей з хрестоматії переходять до читання окремих брошур, які спочатку читають разом у класі, потім самостійно за вказівкою вчителя; самостійно прочитані брошури потім переказують у класі, причому одну й ту саму брошуру читають всі і всі стежать за переказом окремого учня, виправляючи його, роблячи свої зауваження. Пізніше клас поділяється на групи, кожній групі дають читати окрему брошуру, але всі дані для читання брошури стосуються однієї і тієї самої теми. Розвиваючи роботу в цьому напрямку, переходять до складання невеликих, нескладних рефератів.

Разом з цією роботою виконують й іншу: аналізують художні твори, виясняють, у чому полягає художність, аналізують літературні твори з погляду художньої форми. Всю цю роботу необхідно проводити, щоб допомогти учням і в свою мову (усну й писемну) вносити ясний, чіткий зміст, надавати їй художньої форми.

Робота письменної групи в галузі російської мови дуже широка і може тривати не рік, а, можливо, значно довше. Найважливіше тут — дати учневі методи роботи.

Історія літератури не належить, власне кажучи, до сфери російської мови — вона належить скоріше до сфери «суспільствознавства». В історії літератури найголовніше — показати, як відображає той чи інший твір певну

історичну епоху (за формою і змістом). Тому історія літератури тісно пов'язана з історією. Це вже скоріше сфера поглиблення розуміння суспільних відносин, а не сфера вивчення мови.

Питання про викладання російської мови в школах для дорослих тільки починає розроблятися. В цій галузі передбачається величезна робота.

1918 р.

ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ

Ліквідувати швидко неписьменність у нашій неписьменній Росії, де жіноче населення місцями все неписьменне та й серед чоловічого населення половина прізвища підписати не вміє, ліквідувати неписьменність у країні, де на деякі губернії припадає близько 300 тисяч неписьменних, коли нема букварів, паперу, олівців, пер та ін.— хіба це не утопія? Так здавалось багатьом, але Малому Раднаркому були подані Головополітосвітою обширні матеріали про темп розвитку справи ліквідації неписьменності в цілому ряді міст, і проект декрету був визнаний вартим уваги і затверджений¹.

Цей декрет має величезне значення.

Маси темні і неписьменні не тому, що їм подобається бути темними і неписьменними, а тому, що до цього часу потрібні були особливо сприятливі умови, щоб робітник або селянин, а тим більше робітниця або селянка, будучи вже дорослими, могли навчитися грамоти. Нема нікого, хто б навчив, пояснив, розтлумачив, нема часу, не можна відлучитися з дому та ін.

Ось декрет і повинен сприяти тому, щоб були створені такі умови, при яких кожний бажаючий навчитися грамоти міг би це зробити без героїчних зусиль, не приносячи тяжких жертв.

¹ Декрет «Про ліквідацію неписьменності серед населення РРФСР» був прийнятий Радою Народних Комісарів РРФСР 26 грудня 1919 р.— *Ред.*

«Нащо мені грамота? Аби знати ремесло. Батько неписьменний був, а який працівник — усі поважали. І я працювати майстер, сім'ю годую, а грамота — нащо вона?» — так говорили років сорок — п'ятдесят тому. Тепер куховарка Аннушка, яка тільки що приїхала з села, відійшовши від плити, уривками, з якимсь озлобленням і відчаєм заглядає в буквар. «Пробка сільська, знову забула!» — лає вона себе. Спитайте її, нащо їй грамота, — вона, мабуть, сказати не зуміє, але бажання стати письменною охоплює всю її істоту, це щось стихійне.

Бурхливий потік революції зніс старі підвалини, кожного дня ламає старий побут. Жити, як батьки й діди, не можна, треба жити по-іншому. Як? Книжка допоможе розібратися. Віра в книжку часто буває безмежною. «Ми ні на чий бік не станемо, ні в яку партію не вступимо, — говорили селяни Арзамаського повіту агітаторові. — Ось навчимося грамоти — самі все прочитаємо, ніхто нас тоді не обдурить».

Іноді жадоба знань набирала в перший час після революції досить несподіваних форм. Поставлять солдатів на постій в реальне училище, а вони знайдуть там бібліотеку і порвуть її в шмаття: «Коли ми неписьменні, так не діставайся нікому!»

Тепер, звичайно, таких випадків не буває. Культурно-освітня робота в Червоній Армії спрямувала запал червоноармійців у інше річище.

Навряд чи треба зараз агітувати за ліквідацію неписьменності: суспільний розвиток достатньо підготував ґрунт для цієї справи, викликавши в масах стихійний потяг до знання, свідомість того, що письменність є необхідною, хоч, зрозуміло, недостатньою передумовою всякого радянського будівництва.

Найважливіше — *правильно організувати справу*, від цього залежить її успіх. А в питанні організації можуть відіграти велику роль самі маси, які навчаються. Цього ніколи не слід забувати. Якщо ми ознайомимося з постановкою справи в Пітері, то побачимо, що всю роботу виконує там позашкільний відділ сам і робітників і робітниць закликають лише як контролерів, зобов'язаних стежити за тим, чи функціонують школи грамоти і чи добре їх відвідують. Петроградський позашкільний відділ пра-

цює дуже добре і інтенсивно, але він робить помилку, не залучаючи робітничі маси до організації цієї справи.

Пітерську помилку повторюють дуже й дуже багато губернських відділів і гнутья під тягарем взятої ними на себе справи ліквідації неписьменності. Ми, росіяни, погані організатори: воно й зрозуміло — на чому було вчитися організації за царизму? Не вміємо кожного поставити на своє місце, дати йому діло по силі і по душі, використати всі сили і тому схильні підходити до справи з трохи спрощеної, бюрократичної точки зору.

Московський позашкільний відділ правильно оцінив бюрократично спрощений характер роботи багатьох позашкільних губернських підвідділів і поставив з усією серйозністю питання про залучення робітничих мас до роботи по ліквідації неписьменності.

Мені здається, треба встановити як правило, що позашкільні відділи повинні проводити свою роботу разом з масами, представники яких і проведуть більшу частину організаційної роботи. Там, де є ради народної освіти, вони повинні брати в ліквідації неписьменності найактивнішу участь.

Створення в загальноросійському масштабі організацій, які дають можливість *фактично* ліквідувати пережитки монархічного ладу, є одним з насущних завдань будівництва нового життя.

Всеросійська надзвичайна комісія по ліквідації неписьменності (ВНК л/н) є однією з таких організацій.

ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ І ПРОФЕСІЙНІ СПІЛКИ

В англійських буржуазних газетах у зв'язку з укладенням миру з Польщею пишуть, що тепер доводиться мати справу вже не з більшовиками 1917 року,— Росія знову стала великою державою, з якою доводиться рахуватися.

Так, Червона Армія добре захищає Радянську республіку. Але ми не повинні тішитися нашими успіхами.

Перед пролетаріатом Росії, який взяв у руки владу і примушує рахуватися з собою весь світ, стоїть ще й велике, але разом з тим і надзвичайно важке завдання, яке вимагає напруження всіх сил,— з бідної, розореної, відсталогої країни зробити країну квітучу, повну достатку і сил. Увесь останній рік на всіх з'їздах, в тому числі і на Всеросійському з'їзді професійних спілок, на порядку денному стояло і висовувалося на перше місце питання про економічне будівництво. Професійним спілкам належить велика роль у цьому економічному будівництві. Вони сприяють свідомому ставленню своїх членів до праці, виховують трудову дисципліну, допомагають організовувати і проводити мобілізації.

Але поряд з цим їм треба підняти і кваліфікацію праці серед членів своїх спілок. Про професійну освіту теж багато говорили в останній час, але зроблено для неї надзвичайно мало. І не тому, що не знали, що треба робити, а тому, що професійна освіта, поставлена хоч трохи розумно, вимагає від того, хто вчиться, певної загальноосвітньої підготовки. Треба дивитися правді у вічі —

у нас з цією загальноосвітньою підготовкою дуже погано стоїть справа. Та що говорити, навіть серед свідомих робітників, не кажучи про робітниць, процвітає неписьменність. Зрозуміло, що такі речі, як письменність, знання арифметики та ін., підвищують продуктивність і кваліфікацію праці. Це розуміли й капіталісти і піклувалися про письменність своїх робітників, влаштовуючи сотню років тому масові школи письменності та ін. Невже ж пролетаріат Росії, для якого має таке величезне значення піднесення виробництва на високий ступінь, не зуміє справитися з цією спадщиною царського режиму — з неписьменністю?

Справа честі кожної професійної спілки — добитися того, щоб серед її членів не було жодного неписьменного. Справа честі кожного письменного робітника — допомогти навчитися грамоти своїм неписьменним товаришам по спілці. Ця справа невідкладна, вона має немале значення для перетворення на нових началах всього господарського укладу країни.

ТРЕБА НЕГАЙНО БРАТИСЯ ЗА НАВЧАННЯ

(ВИСТУП НА НАРАДІ ЛІКВІДАТОРІВ НЕПИСЬМЕННОСТІ)

Війна царська і війна громадянська страшенно зруйнували країну, внесли розруху у виробництво, розладнали все життя. До цього часу війна забирала всі сили і не давала можливості налагодити господарство в місті і на селі, і тільки тепер за цю справу можна буде взятися по-справжньому.

Тепер доведеться налагоджувати народне господарство при зовсім інших умовах, ніж раніше. Раніше діло робітника було відробити свої десять-одинадцять годин на фабриці або на заводі — і більше йому ні до чого не було діла. Все інше було ділом капіталістів і інженерів, які в них служили. Тепер робітник займає уже зовсім інше становище. Він не тільки працівник, але й господар виробництва. Раніше він працював за чужим загодом, тепер робітникам треба думати й про те, як краще налагодити роботу в себе в майстерні, в себе на заводі, як все дістати, що потрібно для заводу, все це розподілити. Це робота немала, і тут треба добре розуміти справу.

І ось, коли робітники і робітничі беруться за справу керування, за справу налагоджування роботи заводу, тут вони на кожному кроці і відчувають, як їм не вистачає вміння користуватися книжкою, уміння до ладу написати діловий лист, зробити креслення, обчислити те чи інше. Ось тут-то робітник і відчуває свою безпорадність, відчуває, що без грамоти, без знання арифметики, геометрії, географії і ряду інших речей йому з ділом не справитись.

Але робітникові треба налагоджувати справу не тільки на своєму заводі, його справа піклуватися про все народне господарство, а для цього треба знати ще більше.

Самодержавство навмисно тримало селян і робітників у темряві і неуцтві, і тепер це тяжко відбивається на всій країні. Через темряву народну багато що, особливо на місцях, у провінції, йде не так, як треба було б.

Білогвардійці й буржуазія всіх країн кричать: «Дурні-комуністи взяли та й передали владу робітникам і селянам! Хіба може вийти з цього щось хороше? Хіба державне управління по силі сільським пням і заводським пройдисвітам? Тут потрібні люди освічені. Загубить країну ця селянська та робітнича Радянська влада».

«Освіта — річ необхідна, — говорять їм у відповідь робітники, — це вже ми по собі он як добре знаємо, тільки самої освіти замало, її і на добре і на погане повернути можна. Поміщики і буржуазія на те свою освіту використовували, щоб придумати, як краще з робітника і селянина всі соки повністю видавити. Ми вже краще самі як-небудь справимось, освіта — справа наживна, ми її з бою візьмемо».

Звичайно, важко і життя налагоджувати, виробництво налагоджувати і вчитися разом з тим. Коли я думаю про це, мені згадується перша фраза, яку написав мій учень, що тільки-но навчився писати, — учень вечірніх Смоленських класів, робітник фабрики Максвелля, що за Невською заставою в Пітері: «Важко робітникові вчитися при дванадцятигодинному дні, але необхідно, щоб наші «благодійники» не влаштували п'ятнадцятигодинного дня». Було це багато років тому, коли капіталісти були господарями життя. Тепер цю саму думку треба було б так висловити: «Важко робітникові вчитися, коли на нього лягла така складна справа, як управління країною, змученою і розореною війною, країною темною, розбещеною царизмом; важко робітникові вчитися, коли в нього весь час забирає боротьба з розрухою, але необхідно, щоб не прийшли назад «благодійники» народу, капіталісти і поміщики, і не відновили старих порядків».

Вчитися необхідно, і до того скоріше, не гаячи часу.

Подивимось, як стояла справа з народною освітою в капіталістичних країнах, де управління країною перебуває в руках буржуазії. Ми бачимо, що буржуазія в краї-

нах з найпередовішою технікою організувала народні школи і робила обов'язковим їх відвідування. Дорослих неписьменних в капіталістичних країнах з розвинутою технікою майже нема, буржуазія в своїх цілях ліквідувала неписьменність мас. Заради чого піклувалась вона про народну освіту? З «народолюбства»? Звичайно, ні. Вона робила це заради своєї вигоди. Керувати широкими масами, організувати їх, розподіляти між ними і роботу значно легше, якщо ці маси культурніші, якщо вони добре письменні. Неписьменний не може навіть прочитати правил внутрішнього розпорядку, вивішених на фабриці, не може навіть розписатися про одержання зарплати. Він не вміє зробити найпростіше креслення, не може зробити найпростішого обчислення.

На початку минулого століття в Англії, а потім і у Франції — найбільш промислових країнах того часу, де широко почала вже розвиватися фабрична система, — буржуазія звернула увагу на навчання грамоти дітей, які працювали тоді на фабриках. Почали влаштовувати так звані ланкастерські школи, де відразу вчилася триста, п'ятсот, тисяча дітей. У них діти, які хоч трохи що-небудь знали, вчили тих, хто нічого не знав, а ті вивчали три — п'ять літер і вчили цього тих, хто не знав жодної літери. Учитель був не стільки учителем, скільки організатором справи. При такій величезній кількості учнів — по п'ятсот — тисячі на одного вчителя — навчання обходилося дуже дешево, але навчались у таких школах звичайно дуже погано: тільки в такій мірі, наскільки це було необхідно для заводських потреб.

В міру розвитку промисловості потрібна була велика кількість умілих, добре підготовлених робітників-спеціалістів, так званих кваліфікованих робітників. Тепер на виробництві чверть і навіть третина робітників повинні бути кваліфікованими робітниками. Крім того, сама кваліфікація має зовсім інший характер, ніж у ремісників: заводський кваліфікований робітник повинен уміти не тільки читати й писати, він повинен знати фізику і механіку або хімію — залежно від виробництва.

Але тепер і кваліфіковані робітники повинні мати значно більше знань. Якщо ми ознайомимося з найновішим управлінням американських заводів, то побачимо, що там кожному робітникові дається письмова інструк-

ція, і кожний робітник повинен кожного дня зробити короткий, але письмовий звіт про те, що він зробив. При такому управлінні заводами неписьменний робітник на них працювати не може, і не тільки зовсім неписьменний, але й малописьменний.

Таким чином, ми бачимо, що велике машинне виробництво вимагає не тільки письменого, але й взагалі робітника, який має певні шкільні знання. Ось чому буржуазія піклувалася про обов'язкове навчання.

Робітники і робітниці нашої країни добре розуміють, що для того, щоб наша країна стала країною ситою, культурною, щасливою, необхідно якнайкраще налагодити виробництво, замість старих машин ввести найкращі, найдосконаліші, які полегшують людську працю, підвищують продуктивність праці.

Але треба ясно усвідомлювати і те, що введення цих машин вимагатиме підвищення шкільних знань, а неписьменність стане неможливою.

В інтересах підвищення техніки треба якомога швидше ліквідувати неписьменність.

ПРО ЗАГАЛЬНООСВІТНІ І ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНІ ЗАВДАННЯ ПОЗАШКІЛЬНОЇ СПРАВИ

В Німеччині працює один швейцарський педагог — Фрідріх Ферстер. Книжки його просякнуті наскрізь попівською мораллю. Мріє він про примирення класів, про релігійне виховання мас і т. ін. Але в своїх планах він зважає на дійсність, він знає життя, практик наскрізь. І тому його книжки користуються широкою популярністю. Там справді є чимало цікавого. Візьмемо, наприклад, його книжку «Християнство і класова боротьба» і наведемо з неї кілька цитат.

«Звільнення рабів Сполучених Штатів було, як відомо, передумовою можливості технічного прогресу. Перехід від культури цукрової тростини до культури бавовнику, необхідність інтенсивніших методів виробництва в цій галузі робили дедалі неможливим ведення роботи працею тупоумних рабів, що не бажають працювати. Характерно, що до звільнення негрів їм не можна було давати в руки знарядь виробництва, які дорого коштували,— їм давали для роботи мулів, а не коней».

«Те саме, природно, можна прикласти і до сучасного робітника, і до високорозвинутої техніки. І тут є глибокий зв'язок між особистою свободою і повним розвитком усіх духовних і моральних сил, які потрібні при виконанні тонкої, кваліфікованої роботи. Всіляка залежність, всякі залишки соціального панування справляють, очевидно, негативний вплив на духовні здібності й ініціативу робітника».

«Більш високорозвинуте технічне співробітництво і кваліфіковане обслуговування складних машин взагалі

неможливе при невільній праці, бо пригноблені люди не мають тих духовних і моральних якостей, які потрібні для такого співробітництва».

«Багато підприємців не мають ясного уявлення про те, що найновіша техніка великого виробництва дедалі більше суто механічну роботу перекладає на машину, а робітника перетворює лише в наглядача за її механізмом і тому вимагає від обслуговуючої її людини значно більше розвитку і обізнаності з принципальною суттю техніки. Тільки за цієї умови може бути використана повною мірою машинна техніка. Широка публіка часто ще мало обізнана з вимогами сучасної техніки щодо цього і має дуже відсталий погляд на капіталізм, прирівнюючи сучасну стадію капіталізму до його первісної стадії, коли людина була лише додатком до машини, виконувала лише певну невелику частину загальної роботи і фактично перетворювалася лише в «руки».

«Ніяке повернення до старих способів виробництва не може звільнити нас від цієї вимоги — вона є вимогою техніки великого виробництва, яка потребує розвиненого робітника, що контролює весь машинний механізм, направляє його, робить винаходи і перетворює чорнороба в свого роду «інженера». Але з цього випливає, що «визволення робітників» є вимогою самої техніки і не може ні в якому разі розглядатися як «бунт»... Панська мораль стала технічною неможливістю».

З цих цілком правильно встановлених фактів Фрідріх Ферстер робить, проте, не той єдиний висновок, який з них можна зробити, а саме, що *технічний розвиток настійно вимагає соціальної революції, диктатури пролетаріату*, а проповідує необхідність примирення між класами.

Факти, наведені Ферстером, не є якимсь новим відкриттям, вони встановлені більш-менш певно наукою.

Візьмемо дуже цікаву працю Отто Каммерера «Вплив технічного прогресу на продуктивність праці», вміщену в № 132 «*Schriften des Vereins für Sozialpolitik*». Ця праця особливо цінна тим, що в ній кожне положення підтверджується багатьма прикладами. Я не буду наводити цих прикладів, відсилаючи всіх, хто цікавиться цим питанням, до статті Каммерера, а спинюся лише на основних положеннях статті.

«У першій половині ХІХ століття машини були ще такими недосконалими, що для обслуговування їх потрібна була велика людська допомога. У другій половині століття удосконалення машин пішло в тому напрямі, що машина почала виконувати самостійно не тільки головний, основний рух, але й підсобний рух. Все ж при машинах потрібно було мати чимало підручних. Поки плата ненавченим робітникам була низькою, не було потреби в заміні підручних машиною. Численні спроби страйкувати з боку підручних пробудили енергійну потребу усунути ненавчених робітників. За останнє десятиріччя (стаття написана в 1910 р.— *Н. К.*) розвиток машинного виробництва характеризується такою побудовою машин, що вони вимагають для свого обслуговування небагато, але інтелігентних і добре оплачуваних робітників».

«Основна ідея розвитку машинної техніки — використати в рамках поділу праці людину не як мускульну машину, а як мислячу істоту. Головним засобом здійснення цієї ідеї є розподіл електричної сили».

«Потреба в навчених робітниках залишиться і буде дедалі зростати. Сучасна підготовка кваліфікованих робітників матиме більше значення, ніж страхування на випадок хвороби і старості. Бо некваліфікований робітник буде так само малоприслатний для роботи, як і хворий. Держава, яка не піклуватиметься про підготовку кваліфікованих робітників з середовища підростаючого покоління, може опинитися в такому становищі, ніби вона послала дерев'яні судна з гарматами, які заряджають з дула, в бій з панцирними лінійними суднами із скорострільними гарматами».

Отже, цитати з Ферстера і Отто Каммерера вказують:

1) на необхідність визволення кваліфікованого робітника від всілякого гніту, залежності, примусу, які знижують його працездатність, ініціативу;

2) на тенденцію сучасної техніки збільшувати попит на висококваліфікованих, але не вузькоспеціалізованих робітників.

*

Жовтнева революція визволила робітника від гніту капіталу, поставила його, отже, в умови, в яких він може розвинути максимум енергії і ініціативи. Але сучасні ро-

сійські умови такі, що цією свободою він не може скористуватися поки що в необхідній мірі.

Росія до останнього часу — до самої революції — була країною відсталою, з низьким рівнем продуктивності праці, країною, основу господарства якої становили дрібні селянські господарства, що оброблялися найпервіснішими способами. Буржуазія мала необмежені можливості експлуатувати трудящі маси. Тому експлуатація практикувалась в найгрубіших формах, які викликали в робітників безмежну ненависть до фабрикантів і уряду. Буржуазія не піклувалась, як це було в інших країнах, про народну освіту. Величезна більшість робітників і селян (не кажучи вже про робітниць і селянок) або не діставала ніякої шкільної освіти, або діставала наймізернішу, яка не давала навіть часто вміння писати.

Війна і революція пробудили в масах жаждою знання, але ця жажоба залишається далеко не задоволеною. Все ж загальний культурний рівень країни значно підвищився — не настільки, звичайно, як цього вимагає даний історичний момент.

Щоб зміцнити комунізм, треба не тільки відбудувати зруйновані білими мости, шляхи, заводи та ін., треба перебудувати все виробництво країни, треба централізувати його, обладнати за останнім словом техніки, зважити на всі наукові відкриття і застосувати їх до виробництва — одним словом, створити такі матеріальні передумови, які потрібні для можливості здійснення комунізму.

Коли питання війни відійшли на задній план і в першу чергу висунулись питання економічного будівництва, відразу ж з цілковитою ясністю вирисувалась мала підготовка робітничих мас до цього будівництва. Питання про професійно-технічну освіту було поставлено з належною серйозністю: треба створити кадри кваліфікованих робітників, без цього неможливе економічне будівництво.

Необхідність професійно-технічної підготовки робітників з повною чіткістю усвідомлювали й буржуазні уряди. Кожна промислова країна прагнула перевершити іншу в цьому відношенні.

Дуже цікава книжка Леона Гену — директора технікуму у Фрібурзі (Léon Genoud «L'enseignement professionnel»), яка подає звіт про професійну освіту на все-

світній паризькій виставці 1900 р. (L'enseignement á l'exposition universelle, Paris, 1900).

«Професійна освіта стала одним з найважливіших питань нашого часу. Майбутнє буде належати нації, яка найкраще зуміє поставити цю спеціальну освіту, що являє собою поєднання чистої науки і її застосування до життя, теорії і практики»,— пише Гену у своїй передмові до книжки.

Професійні школи в деяких країнах — Швейцарії, Австрії, Угорщині, Франції—були вже наприкінці XVIII ст., але вони мали суто ремісничий характер і ставили перед собою часто утопічну мету. Так, на виставці 1847 р. в Австрії в регламенті її говорилось: «Молодий робітник, який бажає забезпечити своє майбутнє, повинен використати час свого учнівства для того, щоб досконало вивчити своє ремесло, щоб устояти в конкуренції між машинною і ручною працею, між національною і іноземною промисловістю, що з кожним днем ставатиме запеклішою».

Рух на користь професійної освіти в *сучасному* дусі зародився в Англії.

Всесвітня лондонська виставка 1862 р. показала, яких успіхів досягла в справі професійної освіти Англія. У 1857 р. був утворений знаменитий Кенсінгтонський промисловий музей, який мав величезний вплив на розвиток промисловості. У всіх англійських школах було введено малювання. Влаштовувались конкурси. Введені були інспектори малювання.

Побачивши на виставці 1862 р., як поставлено викладання малювання в англійських школах, штат Массачусетс виписав з Англії одного з організаторів Кенсінгтонського музею — Вальтера Сміта, який організував справу навчання малювання в Америці.

І з того часу справа викладання малювання в Америці дедалі розвивалась, ведеться, починаючи з дитячих садків, і тепер поставлена блискуче.

В Німеччині і Франції на справу професійної освіти почали звертати увагу лише після франко-пруської війни, вона почала там швидко розвиватися, поки виробництво континентальних країн не випередило англійське.

В Німеччині професійна освіта обов'язкова для всієї молоді до 18 років, яка працює на виробництві. Спочатку ця професійна освіта мала дуже абстрактний характер,

суто теоретичний; тепер же вона проводиться в окремих день на самій фабриці і на заводі, чим досягається значно кращих результатів.

На всесвітній виставці 1893 р. (чікагській) Сполучені Штати Америки показали, яких величезних успіхів у справі підготовки кваліфікованих робітників вони досягли. Успіхи ці є наслідком підвищення завдяки трудовій школі загального трудового рівня країни. Трудове начало проводиться в Америці геть у всіх навчальних закладах, починаючи з дитячого садка і кінчаючи університетами. За загальним визнанням *трудова школа* Америки піднесла на дуже високий рівень ступінь продуктивності.

На Паризькій всесвітній виставці 1900 р. Німеччина не виставляла своїх експонатів, і Америка стала в справі професійної освіти на чолі всіх націй.

Проте Німеччина заходила енергійно перебудовувати свою школу учоби в школу праці, продовжуючи цю роботу навіть під час війни¹. І не тільки школи перебудувала, а й свої методи професійної освіти. Раніше професійна освіта мала вузький, спеціальний характер; тепер їй почали надавати того характеру широкої кваліфікації, яка проводиться в американських професійних школах.

В Америці, де технічний прогрес відбувався з максимальною швидкістю, де техніку доводилось застосовувати в найрізноманітніших галузях, робітникові завжди треба було пристосовуватись до нових умов виробництва, до нових машин, і тут потрібний був не вузький спеціаліст, а добре підготовлений кваліфікований робітник, добре обізнаний із своєю галуззю виробництва.

На необхідність саме такої кваліфікації — загальної, а не вузькоспеціальної — наполягав Маркс у «Капіталі»:

«Сучасна промисловість ніколи не розглядає і не трактує існуючу форму певного виробничого процесу як остаточну... З допомогою машин, хімічних процесів та інших методів вона раз у раз робить перевороти в технічному базисі виробництва, а разом з тим і в функціях робітників і в суспільних сполученнях процесу праці. Таким чином вона так само постійно революціонізує поділ праці всередині суспільства і безупинно кидає маси капіталу.

¹ Мова йде про першу світову війну.— *Ред.*

і маси робітників з однієї галузі виробництва в іншу. Через це природа великої промисловості обумовлює зміну праці, рух функцій, всебічну рухливість робітника»¹.

І далі: «...сама велика промисловість своїми катастрофами робить питанням життя і смерті визнання зміни праці, а тому й можливо більшої багатосторонності робітників, загальним законом суспільного виробництва, до нормального здійснення якого повинні бути пристосовані відносини»².

Всебічна підготовка робітників буде величезною економією, величезним збереженням продуктивних сил.

Америка своїм прикладом ілюструвала цю істину. І Німеччина тепер іде за її прикладом: «У Німеччині створені були механічні майстерні, які за допомогою систематичної зміни занять відкривають найобдарованішим усі тонкощі професії. Перший приклад такого роду дала адміністрація імператорських пруських залізниць. Під час учнівства, яке триває рік, юнаки під постійним наглядом і керівництвом майстра вчать поводитися з матеріалами і інструментами. Потім їх по черзі надсилають на роботу в різні відділення майстерні, де вони беруть участь у виконуваних там роботах і працюють на різноманітних машинах; таким чином їх практичне навчання відбувається в найсприятливіших умовах (*Genoud* «*L'enseignement professionnel*»).

Америка запровадила в себе ще інше удосконалення в піднесенні продуктивності праці. «Поставити кожну людину на найбільш підхоже для неї місце» («*to put the right man of the right place*») — ось спосіб підвищити кваліфікацію робітників. Треба кожному дати роботу по здібностям, по схильності, по характеру. В Америці введено спеціальну посаду в школах — «радник по вибору професії». Є також спеціальні комісії, які розробляють це питання. У Бостоні відкрито під керівництвом Франка Парсона бюро порад по вибору професії, яке прекрасно працює.

І це питання, висунуте Америкою, було відразу ж оцінене в усьому його значенні конкуруючою з нею Німеччиною.

¹ К. Маркс, Капітал, т. I, К., Держполітвидав УРСР, 1952, стор. 487.

² Там же, стор. 488.

Всі педагогічні журнали наповнені статтями, що стосуються питання про обдарованість.

У № 3 «Pädagogische Reform» за 1916 р. Lamszus у статті «Auf der Spur der Begabung» («Визначення обдарованості») пише: «Хто хоч би поверхово стежив за пресою останніх місяців, той знає, що не тільки педагогічна, а й загальнополітична періодична преса почала старанно обговорювати «проблему обдарованості», особливо щодо застосування її до вибору професії».

Після війни «ми не можемо,— говорить далі Ламсцус,— дозволити собі розкіш сотнями губити таланти. Ми знаємо, кожний талант, який не знайшов собі застосування, є не тільки особистою трагедією, але неповоротною втратою для суспільства».

У № 5—6 журналу «Zeitschrift für pädagogische Psychologie und experimentale Pädagogik» за 1916 р. (журнал присвячений питанням педагогічної психології і експериментальної педагогіки) J. Ruttmann у статті «Обдарованість, продуктивність і вибір професії» зазначає, що важливо вивчити також техніку, різні форми праці, щоб можна було визначити, хто до чого здатний. Для багатьох професій дуже важливо встановити, чи є у індивідуума здібності, які можуть забезпечити точне і тривале виконання необхідних функцій.

У № 7—8 того ж журналу вміщена дуже цікава стаття д-ра W. Stern'a «Die Jugendkunde als Kulturfordeung» («Вивчення юнацтва є вимога культури»).

«Справжня трагедія людського життя, мабуть, полягає в різниці людської обдарованості». Ці слова Емерсона залишаються глибоко правильними до того часу, поки талант є особистою справою його власника і розвиток або приглушення його залежать від випадку, поки талант використовується індивідуалістично, як знаряддя в боротьбі за існування, або лежить під спудом. «Кожна здібність, з якою людина народжується, хоч би якою мізерною або значною вона була, несе з собою право і обов'язок: право індивідуума на надання йому всіх потрібних умов для розвитку і застосування його здібностей; обов'язок — застосувати свій талант в найкращий спосіб для суспільних цілей».

«Кожна галузь виробництва, кожне виробництво буде давати максимум, коли його будуть обслуговувати люди,

дійсно пристосовані для цієї роботи, поставлені кожний відповідно до їхньої фахової обдарованості на відповідне місце».

«Обдарованість буває не тільки в сфері розумових здібностей, а і в сфері *волі*, і її не можна недооцінювати».

Крім журнальної літератури, з якої я навела лише кілька цитат, уже є дуже багато книг з цього питання. Вкажу на збірник «Aufstieg der Begabten» («Просування вперед обдарованих»), на книжку W. Stern'a «Die Intelligenzprüfung bei Kindern und Jugendlichen» («Визначення розумової обдарованості дітей і молоді»), на книжку Münsterberg'a «Psychotechnik» («Психотехніка»), на його ж книжку «Psychologie und Wirtschaftsleben» («Психологія і господарське життя»), на книжку Piorkowsky «Beiträge zur psychologischen Methodologie der Wirtschaftlichen Berufseignung» («До питання про психологічну методологію господарської підготовки до професії») і т. ін. і т. д.

Поряд з розвитком психотехніки розробляється і питання про те, які властивості потрібні для робітників тих чи інших галузей виробництва. У № 134 «Schriften des Vereins für Sozialpolitik» («Праці товариства по розробленню питань соціальної політики») вміщено ряд монографій в питанні пристосування робітників до тієї чи іншої праці: Беньковського «Дослідження про пристосування до праці і продуктивність праці робітників однієї кабельної фабрики», Ганса Хінке «Добір і пристосування до роботи книгодрукарів, особливо робітників, які працюють на наборних машинах», д-ра Кл. Хейса «Добір і пристосування до роботи робітників в берлінській майстерні точної механіки», Юліуса Дейтма «Добір і пристосування до професії робітників в Австрії, у Відні, на заводі Сіменс-Шукерт» та ряд інших монографій з цього ж питання.

Всі вони подають ряд цікавих фактів.

Таким чином, ми бачимо дві тенденції в найпередовіших промислових країнах: 1) зробити професійну освіту не такою вузькоспеціальною, якою вона була раніше, наприклад у Німеччині; 2) використати для промисловості всі фахові здібності і обдарування кожного робітника.

При запровадженні у нас професійної освіти ми повинні якнайретельніше зважити на досвід Західної Європи і Америки.

«У нас інша справа,— скажуть деякі скептики,— зовсім інші умови: ми країна відстала, і поки що нам не треба особливо мудрувати». Звичайно, ми не можемо цілком брати приклад з Європи або Америки, а повинні брати тільки те, що підходить для нас; але їх досвід може застерегти нас від багатьох помилок, по-перше, а потім — вказати нам на загальну тенденцію, на загальний напрям розвитку професійної освіти, тісно пов'язаної із загальною тенденцією розвитку техніки.

Візьмемо, наприклад, питання, яке дуже гостро стоїть у нас: яких кваліфікованих робітників треба готувати — вузьких спеціалістів, які вміють артистично працювати, скажімо, на якому-небудь одному верстаті, чи робітників, які добре знають певну галузь виробництва, уміють добре працювати на кількох трохи видозмінених машинах і взагалі значно легше пристосовуються до нових умов техніки?

Щоб відповісти на це питання, треба добре розуміти, в якому стані перебуває сучасна промисловість Росії і як піде в ній дальший розвиток техніки. Відповідаючи на це питання, ми скажемо: наша промисловість стоїть далеко не на висоті сучасної техніки, в ній є ряд заводів, технічно обладнаних досить по-сучасному, але це незначна частина, більшість же фабрик і заводів обладнана по-старому і потребує докорінної реорганізації. Але найголовніше — дуже значні галузі виробництва надто слабо охоплені ще великим виробництвом. Застосування техніки в землеробстві дуже слабке.

Чи довго залишиться такий стан речей? Зрозуміло, що ні. При такому розвитку техніки неможливий не тільки комунізм, а навіть соціалізм. Тільки при цілком доцільному, економному розподілі сил можливий той матеріальний достаток, те повне забезпечення всіх усім необхідним, що є передумовою комунізму.

І Радянська влада це знає. Останній, IX з'їзд РКП(б), що відбувся 29 березня — 5 квітня 1920 р., прийняв ряд важливих постанов про чергові завдання господарського будівництва. Друга з цих постанов, що стосується єдності господарського плану, говорить про заходи, які вжива-

ються для електрифікації промисловості, транспорту і землеробства.

Кожному ясно, що електрифікація промисловості, транспорту і землеробства, якщо це не пусті слова, означає повний технічний переворот у всіх цих галузях. Старі, парові машини в промисловості повинні бути замінені новими, електричними, і до того ж найдосконалішими. А ми знаємо, що це означає: потрібно значно менше робітників, майже непотрібні чорнороби, але ця менша кількість робітників повинна бути висококваліфікованою. В галузі транспорту паровози повинні будуть рухатися вже не паливом, а електричним струмом, і не треба буде всіх цих водокачок, вантаження дров і т. ін. Кількість чорноробів зменшиться, але нечувано зросте попит на електромонтерів і т. ін. Електрифікація землеробства означає ліквідацію дрібного господарства і організацію великих виробничих колективів. Відійде в минуле «страда деревенская», але з'являться спеціалісти-техніки, які вміють керувати електричними сільськогосподарськими знаряддями. Вся техніка стане на нові рейки.

І це справа недалекого майбутнього. Електрифікація — справа, поставлена на чергу: будуються станції, розробляються всі можливості, електрифікація стала центром уваги Радянської влади — з цього кінця починається будівництво нового життя.

І в тій же мірі, в якій потрібно скласти план електрифікації, треба підготувати і план професійно-технічної освіти.

Візьмемо план професійно-технічної освіти дорослих робітників.

По-перше, ця освіта повинна бути не вузькоспеціальною, а готувати кваліфікованих робітників, які вивчили певну галузь виробництва.

Тепер є, звичайно, ряд виробництв, де машини ще старої конструкції і для них потрібні ще вузькі спеціалісти, але ми знаємо, що сучасна техніка не потребує цих людей-машин. Знаючи, що в недалекому майбутньому цю найновішу техніку неминуче буде запроваджено, ми в інтересах соціальної економії будемо прагнути дати цим вузьким спеціалістам ще ряд знань, які зроблять їх кваліфікованими робітниками, що зможуть пристосуватися до нових умов виробництва, коли їх вузька спеціальність

стане зайвою. Можливо, що тимчасово доведеться навіть поповнювати кадри цих вузьких спеціалістів, залучаючи в їх ряди нових членів, але ми зобов'язані будемо поряд з натаскуванням їх для якої-небудь вузької спеціальної роботи давати їм ще іншу, ширшу, професійно-технічну освіту. Нарешті, особливо талановитих, ініціативних робітників ми не маємо права ставити на цю вузькоспеціальну, суто механічну роботу.

Таким чином, професійно-технічна освіта дорослих робітників буде поки що полягати в навчанні деяких з них вузької спеціальності і в підвищенні загальної кваліфікації всіх робітників.

У нас часто зводять справу підвищення кваліфікації робітників до влаштування для них вечірніх професійних курсів. Говорять навіть про примусове відвідування робітниками і робітницями цих курсів. Але справа не стільки в примусовості, скільки в правильній постановці цих курсів.

Є загальна частина технічної підготовки, яка може бути обов'язковою для всіх робітників: скажімо, малювання, креслення, моделювання, гігієна та ін.,— але все це, власне кажучи, швидше загальноосвітні, ніж суто технічні предмети. Але на кожній фабриці є багато робітників, які виконують зовсім різні функції, наприклад, на якій-небудь шерстяній фабриці: тут і обробляють шерсть, і прядуть, і тчуть, і фарбують тканини, і наглядають за машинами. Кожна група робітників потребує спеціальних вказівок і вивчення спеціальних галузей знань. Одним потрібні знання хімії, другим — знання електрики, третім — ще що-небудь, тому курсантів треба поділити на групи, а потім кожній групі пояснити і показати, як загальні основи науки застосовуються в його спеціальності.

Курси в кращому разі можуть дати слухачам техніко-професійну свідомість, але практичних навичок вони не дадуть. Для піднесення практичних знань і рівня технічного виконання треба, щоб при курсах були ще спеціальні інструктори, які показуватимуть, як треба користуватися матеріалами і машинами. Цих інструкторів треба брати з рядів найкваліфікованіших робітників, і вони повинні самі дуже добре знати роботу. Професійні курси для дорослих робітників повинні обов'язково давати уявлення

про більш високі форми техніки і останні досягнення в галузі спеціальності даних робітників; треба видати спеціальні книжки з цих питань, взагалі на кожному заводі повинна бути добра технічна бібліотека, рисувальний клас з моделями та ін. Можна користуватися кінематографом, який повинен демонструвати всі ці найдосконаліші форми і процеси в даній галузі виробництва. Необхідно організувати спеціальні промислові музеї, де робітники могли б вивчати свою галузь промисловості і спостерігати загальний прогрес техніки.

Нарешті, необхідно організувати добір найбільш обдарованих і систематичне відрядження їх на зразкові підприємства, про які говорить резолюція IX з'їзду РКП(б) «Про чергові завдання господарського будівництва». Створення вищезазначених зразкових підприємств, які будуть відкривати технічні й адміністративні курси і стануть школами промислового виховання і вогнищами господарсько-технічної творчості відповідних районів, матиме для підвищення кваліфікації робітників величезне значення.

Що ж до допомоги в справі вибору професії, то, можливо, добре було б, щоб цю функцію доручити біржам праці, при цьому професійні спілки організували б відповідну консультацію, до складу якої входили б лікар, представники професійних спілок, спеціаліст, що вивчив характер різних галузей промисловості, і досвідчений психолог, який користується науковими прийомами для визначення здібностей людини.

Такий план професійно-технічної освіти для дорослих робітників. Звичайно, щоб здійснити його, потрібна велика енергія і розуміння справи, але без цього нічого не здійсниш.

Правильній постановці професійно-технічної освіти серед дорослих будуть, звичайно, перешкоджати відсталість нашого виробництва і низький рівень загальної освіти трудящих. В останньому разі справі може допомогти до певної міри широка постановка *справи позашкільної освіти*. Я маю на увазі лише позашкільну освіту у вузькому розумінні цього слова, тобто політичну і наукову освіту (художня і спеціальна освіта не входять безпосередньо в коло позашкільної освіти, хоч нерозривно зв'язані з нею).

Позашкільна освіта має тільки тоді значення, коли вона всіма фібрами зв'язана з живим багатогранним життям, яке вічно йде вперед. Цього, звичайно, ніхто не стане заперечувати, але на практиці коло подаваних знань визначається здебільшого зовсім випадково. Сьогодні бібліотека дає робітникові книгу про городництво, завтра — «Тунель»¹, післязавтра — книжку «Пам'ятка комуніста на фронті». І добре, якщо пропонують тільки це. Сьогодні вчителька в школі говорить про англійську конституцію, завтра — про сходження на Монблан, післязавтра — про інфузорії, потім про робітничу інспекцію. Сьогодні в клубі грають «Сватання» Чехова, завтра — «Весілля Дуньки»² і т. ін.

Ця безсистемність залишилася в спадщину від часів царизму, коли треба було користуватися кожним зручним випадком, щоб будити нову ідею, пробуджувати інтерес до неї. Але тепер існуюча часто безсистемність позашкільної роботи є результатом маловдумливого ставлення до справи, відсутності загального плану роботи, неповороткості позашкільних установ, відірваності їх від життя.

Щоб пов'язати позашкільну освіту з життям, треба насамперед визначити той суспільний факт, який найбільше відбивається на житті мас, вторгається в їх повсякденне життя і привертає найбільше їх увагу. Рік-два тому таким фактом була війна, тепер центральним фактом стала розруха, *боротьба* з нею: війна відійшла на задній план. Такі факти, як війна, боротьба з розрухою та ін., повинні у відповідні моменти *бути тією віссю, навколо якої обертається вся позашкільна освіта*. Такі центральні факти і повинні визначати собою *зміст* роботи позашкільних установ. Кількість шкіл для дорослих, бібліотек, клубів та ін. ще мало говорить. Вся суть у тому, що в цих школах, бібліотеках, клубах робиться, який зміст їх роботи. Це, звичайно, значно важче встановити, ніж загальну кількість установ позашкільної освіти, але те, що і як у них робиться, — це найголовніше, це «душа справи».

¹ Роман Б. Келлермана.— *Ред.*

² П'еса А. Ф. Морозова, яка дуже спрощено відображала життя радянського села 20-х рр.— *Ред.*

Визначаючи за допомогою основного суспільного факту поточного моменту зміст роботи позашкільних закладів ми, по суті, ідемо за РКП(б). Партія завжди ставила в центр своєї агітації і пропаганди факти, які найбільш привертали в даний момент увагу робітничого класу: це були то страйки і економічна боротьба, то Дев'яте січня, то Дума, то Ленські події, то війна. І чим значнішим і всеосяжнішим був самий факт, чим більше він привертав увагу робітничого класу, чим більше зачіпав його інтереси, тим більше значення мали агітація і пропаганда партії. Треба так само будувати і роботу позашкільних закладів.

Спинимось тепер на питанні, як факт необхідності найенергійнішої боротьби з розрухою може впливати на зміст роботи позашкільних закладів.

Візьмімо найелементарніший осередок позашкільної освіти — *хату-читальню*. Там є певний запас книг. Раніше, коли центром уваги має була війна, до цього запасу повинні були входити популярні книжки про війну: чому ми воюємо, хто наші вороги і т. ін. Тепер потрібний ряд брошур іншого роду: суботники, боротьба з розрухою, форми цієї боротьби, підвищення продуктивності праці, велике і дрібне виробництво і т. ін. Газети тепер, природно, присвячують більше місця боротьбі з розрухою, ніж війні. Таким чином читачі й слухачі голосного читання газет дістають достатній матеріал для обговорення питань про боротьбу з розрухою.

Оскільки хата-читальня не тільки читальня, а разом з тим і клуб, то важливо в ній обміркувати ряд питань: в чому виявляється в даній місцевості розруха, як боротися з нею та ін.

У школах грамоти потрібний буквар, де був би ряд статейок, що дають привід для бесід на тему про боротьбу з розрухою: зруйнований міст, невмілий машиніст, відбудова заводу, громадська їдальня, суботники і т. ін.

Що стосується математики, то треба брати приклади і давати задачі з відомої і близької учням галузі (в селі — з галузі сільського господарства, земельних відносин та ін., для металістів — з галузі металообробної промисловості; для жінок — з галузі домашнього господарства, догляду за дитиною та ін.). Матеріал для задач треба комбінувати так, щоб ілюструвати розруху і боротьбу з нею в галузі, близькій учневі. Арифметика пов'язується з ал-

геброю і геометрією, з елементами вищої математики, але все б'є в одну точку — боротьбу з розрухою.

Політична грамота повинна закінчуватися всебічним висвітленням сучасної розрухи і вказувати шляхи ліквідації її.

Школа для письменних уже значно глибше може торкатися цих питань.

Заняття з рідної мови, з одного боку, повинні дати вміння читати. Проста письменність, як відомо, не дає ще такого уміння. Необхідно, щоб в учня була звичка до літературної мови, був певний запас іноземних слів, запас елементарних знань в галузі різних дисциплін. Учень повинен знати, де йому шукати пояснення незрозумілих слів, де брати всілякі довідки і т. ін. Одним словом, учень повинен при наявності посібників уміти розібратися в будь-якому тексті. Практичні американці звертають в школах особливу увагу на це уміння працювати з книгою, уміння, яке розчищає широкий шлях до самоосвіти.

Але учень повинен не тільки пасивно сприймати знання; надзвичайно важливо, щоб він міг передавати їх як усно, так і письмово. Почати треба з переказів, але не з традиційних переказів статей з хрестоматії, а приурочувати ці перекази до розповіді змісту прочитаних книг. Припустимо, в школі для письменних навчається група жінок. Керівник підбирає ряд книжок про працю жінок, про охорону праці, про охорону материнства і дитинства, про шлюбні закони, про політичні права жінок і т. ін. і дає кожній учениці книжку по силі. Потім кожна переказує зміст прочитаної книжки і уважно слухає переказ невідомих їй книжок. Керівник зводить воедино переказане і робить загальний висновок. Можна поділити учениць на групи, підібрати по силах і давати книжку для читання групам. Група вже із свого складу по черзі виділяє оповідачку і стежить, щоб вона точно і повно передавала прочитане, не пропускаючи нічого істотного. Цей спосіб дуже доцільний, і учні ним дуже захоплюються. Потім кожному учневі (учениці) дається завдання розповісти про що-небудь, взявши матеріал з двох-трьох книжок. І знову надзвичайно важлива групова робота — групами по три-п'ять чоловік. Так поступово можна перейти до складання невеликих рефератів. Найважливіше — навчити учнів говорити літературною мовою, передавати

свої думки, не повторюючись, стисло і точно. Все це негайно відіб'ється на письмових роботах, на їх діловитості, змістовності. Учень зуміє написати і діловий папір, і звіт про збори, і кореспонденцію в газету.

Зрозуміло, що в даний момент темами переказів, рефератів, письмових робіт треба брати головним чином питання боротьби з розрухою і підвищення продуктивності праці.

Центром занять у групі письменних дорослих повинен бути в даний момент особливий предмет, який найближче стоїть, мабуть, до економічної географії, але захоплює й інші галузі. Учень треба дати уявлення про народне господарство. В галузі землеробства він повинен чітко уявляти собі головні райони виробництва хліборобських продуктів, розуміти відносно значення того чи іншого району в загальному господарстві країни. Учень повинен знати кліматичні умови, ґрунт кожного району, способи обробітку, форми господарства, повинен уявляти собі, в чому полягав би обробіток даного району, якби були застосовані до нього всі наукові відкриття і всі найдосконаліші машини; уявляти собі, якої якості були б продукти і скільки б їх було. У зв'язку з цим потрібно було б дати уявлення слухачам про сучасну постановку землеробства, наприклад, у Сполучених Штатах Америки. Потім постає питання про розподіл добутих продуктів, про перевезення їх, про зовнішню й внутрішню торгівлю, про торгівлю взагалі, про анархію виробництва і розподіл в капіталістичному суспільстві, про планомірне виробництво і розподіл. Потім у зв'язку з обміном необхідно докладно спинитися на обробній промисловості, вказати на джерела сировини, на умови її добування і транспортування, потім на саму техніку обробки. Тут треба взяти різні форми виробництва, починаючи з дрібної кустарної промисловості і кінчаючи найдосконалішими формами, які можливі лише при електрифікації промисловості. Порівняти продуктивність тих чи інших форм виробництва, вказати на колосальне збереження праці, яке створюється великим виробництвом. Порівняти наше виробництво з виробництвом передових промислових країн.

Цей курс треба поставити потім у зв'язок з вивченням Радянської Конституції, показати, що Радянська Конституція є найкращим оплотом проти експлуатації і робить

можливим використання прогресу в інтересах трудящих, а не експлуататорів.

Нарешті, школа для дорослих, уже цілком підготовлених,— це *народний університет*. Треба сказати, що сучасні народні університети, яким іноді для більшої ваги «підшивають» прізвиська «пролетарських університетів», виникають у нас самочинно і є здебільшого пародією на державні університети.

Склад учнів цих «університетів» майже скрізь непролетарський: радянські службовці, дрібнобуржуазна публіка, яка не знає добре, чого вона хоче, і т. ін. І це зрозуміло, якщо ми подивимося, як випадково складаються програми цих закладів. Історія літератури стоїть на першому плані, й іноді одному Пушкіну присвячується десяток лекцій; потім ідуть всякі античні культури, загальне вчення про державу, історія державного права, філософія взагалі, філософія Канта, історія російського мистецтва, стика, карна соціологія, париси з історії найдавнішої культури і т. ін. Звичайно, подекуди програми складені раціональніше, більше зважають на рівень і запити учнів, ближче до життя.

Є і викладання природознавства, і викладання соціалізму, але все це має якийсь випадковий характер. Цікаво відмітити, що при народних університетах почали виникати тепер спеціальні курси з електротехніки, агрономії, механіки, бухгалтерії та ін. Очевидно, життя пред'являє такий величезний попит на спеціальну освіту, що народні університети змушені були піти назустріч цьому попитові. На ці спеціальні відділення, так само як на лекції з політичної економії, з історії соціалізму, особливо охоче йдуть учні з робітників.

Нормальна програма народних університетів повинна була б містити в собі загальноосвітній курс, обов'язковий для всіх факультетів, який містив би в собі, з одного боку, факти з життя людства, що дають можливість осмислити поточні події, з другого боку, ті факти з галузі природознавства, які особливо розширюють горизонт і революціонізують розум, як-от: походження Землі, геологія, теорія Дарвіна про походження людини і т. ін. Потім повинен бути окремий факультет суспільних наук і окремий факультет природознавчих наук. Кожний з цих факультетів повинен давати повне ознайомлення з методами дослі-

дження явищ в їх галузі. Спеціальна освіта не повинна входити в курс народних університетів; але все викладання в них повинно проводитись так, щоб показати велике значення науки для організації життя людини, показати прикладне значення кожного наукового відкриття і запалити в слухачів жадобу прикласти свої знання на практиці до будівництва нового життя.

Метод викладання в народних університетах повинен бути такий самий, як у всіх школах для дорослих. Треба кожного разу виходити з близького, відомого слухачам факту, освітлювати його, показувати зв'язок цього факту з рядом інших фактів і таким чином від окремого переходити до загального. Які факти брати за вихідний пункт, — це залежить від складу слухачів: для селян це може бути факт земельних відносин або приклад з галузі землеробства; для текстильника — факт внутрішньої організації фабрики або обробка бавовни і т. ін. Цим буде досягнуто відразу дві переваги: слухач легко стежить за змістом лекції і бесіди, оскільки вона виходить з відомого йому предмета, де й він може сказати своє слово, а потім слухач привчається кожне явище навколишнього життя осмислювати, пов'язувати окреме явище з загальним.

Звичайно, така постановка викладання вимагає від самого викладача значно більшої підготовки і знань, ніж просторікування, наприклад, про Пушкіна, можливо, і недурні, але які мало задовольняють слухача, інтерес якого йде здебільшого зовсім по іншій лінії.

Позашкільний відділ Наркомосу повинен, звичайно, допомогти викладачам, склавши і видавши *ряд підручників* з усіх необхідних питань.

Візьмімо іншу галузь позашкільної освіти — *бібліотечну справу*.

У нас дуже багато уваги звертають на техніку бібліотечної справи, на бесіди з читачами, все це дуже добре, але нам слід було б звертати увагу ще на один бік справи — на те, щоб бібліотека обслуговувала інші заклади позашкільної освіти. Скажімо, в клубі читається якась лекція. І ось бібліотека повинна подбати про те, щоб підібрати всі наявні в бібліотеці книги з даного питання, дещо дістати, можливо, з інших бібліотек і своєчасно ознайомити з даним питанням читачів, підготувати їх, так би мовити, до даної лекції. Так само з школами дорослих.

Є в даній місцевості, скажімо, школа дорослих. Обов'язок бібліотекаря—довідатися, чим там займаються, і підготувати відповідні книги, виставити їх для читачів на відкриті полиці і т. ін. Але тому, що і лекції, і заняття в школі, і клубні бесіди всі обертаються навколо основного факту — розрухи, боротьби з нею, то, природно, і робота бібліотеки піде в цьому напрямку.

Візьмімо *екскурсії*. Звичайно екскурсії проводяться зовсім безсистемно: то йдуть оглядати якусь картинну галерею, то яку-небудь пам'ятку старовини, то який-небудь музей. Тим часом екскурсії повинні набрати зовсім іншого характеру. Наприклад, вивчається, скажімо, промисловість даної місцевості — потрібний ряд екскурсій на різні заводи, причому кожна екскурсія повинна бути розроблена заздалегідь так, щоб члени екскурсії наперед знали, на що звернути головну увагу. Такими ж повинні бути відвідування зразкових сільськогосподарських підприємств та ін. Одним словом, екскурсії повинні бути не чимось самостійним, а лише демонстрацією, наочною допомогою при вивченні певного курсу. Але тому, що цей курс, де б його не читали — в народному університеті, в школі дорослих,— буде тісно пов'язаний з питаннями народного господарства, то це визначить і характер екскурсій.

Візьмімо, нарешті, *клуб*. Тому що ми вважаємо клуб не місцем «розумних розваг», а лабораторією, в якій виробляється комуністична суспільна думка, комуністичний підхід до кожного питання життя, то, безумовно, раз у житті головні питання тепер — питання налагодження економічного будівництва, ці питання і стануть в центр роботи клубу. Лекції на ці теми, гуртки, що розробляють ці питання, трудові артілі, що беруться за ту чи іншу роботу, обговорення питань будівництва, під час якого члени клубу проявляють ініціативу, свої практичні знання, свої організаторські здібності. Клуб повинен бути місцем, де концентрується громадська ініціатива, міцніють суспільні інстинкти, зростає свідомість, що кожний — член суспільного колективу.

Потрібна, звичайно, дуже велика робота, щоб перетворити ті штучні клуби, які зараз ледве животіють, у вогнища комуністичної культури, але роботу цю необхідно виконати. Не так важливо, щоб клуб був численний

відразу, але важливо, щоб в ньому панував потрібний дух і щоб в ньому зростала і міцніла трудова творчість. Поступово клуби-осередки перетворюються в дуже великі клуби, але найважливіше створити в них свідоме, працездатне ядро.

Народні будинки тепер перетворюються часто в театри, що зовсім перекинує їх ідею. Народний будинок повинен стати сумою всіх культурних закладів даної місцевості: тут повинні бути і бібліотека-читальня, і різні види шкіл для дорослих, і професійні курси, і всілякі розваги.

За типом народних будинків у Лондоні організовані народні політехнікуми. Вони є у всіх кварталах Лондона. В деяких з них читають до п'ятисот курсів на тиждень, а кількість учнів доходить до 15 тисяч. У кожному такому політехнікумі читають найрізноманітніші курси: професійні різного роду, принаймні для п'ятнадцяти професій; курси, на яких проходять всю програму комерційних і промислових шкіл; курси крою і шиття, домоводства, музичні курси і т. ін. Тут же організують всілякі спектаклі і концерти, всякі свята. Політехнікуми мають багаті бібліотеки, гімнастичні зали, курильні кімнати, плавальні басейни і т. ін.

Такий тип народних будинків створила Англія.

Наші народні будинки значно скромніші, але й вони повинні охопити ряд закладів позашкільного характеру, які поступово розростаються.

Життя створює поступово все нові й нові форми позашкільної освіти: то це «селянські будинки», то «червоні повозки», то «вуличні кінематографи». Але які б вони не були, тільки коли всі ці заклади битимуть в одну точку, підніматимуть у масах свідоме ставлення до питань праці й організації промисловості і озброюватимуть їх знаннями, потрібними для господарського будівництва,— тоді тільки позашкільний відділ Наркомосу виконає покладений на нього IX з'їздом РКП(б) обов'язок — сприяти всіма силами проведенню в життя чергових завдань господарського будівництва.

*

Багато товаришів, захоплюючись злободенними питаннями про правильну постановку професійно-технічної освіти, схильні ігнорувати той тісний зв'язок, який існує між

цією освітою і так званою позашкільною освітою, а тим часом в російських умовах, при темноті широких мас цей зв'язок надзвичайно глибокий.

Тільки при піднесенні рівня письменності, рівня природничих і суспільних знань, тільки при піднесенні свідомого ставлення до питань праці і наукової організації промисловості можлива хоч трохи задовільна підготовка необхідних кадрів кваліфікованих робітників.

І в тій, і в другій галузі потрібна величезна робота.

1920 р.

1921~1930

З ВИСТУПУ НА II ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ ГУБЕРНСЬКИХ ВІДДІЛІВ НАРОДНОЇ ОСВІТИ

Товариші, минулий рік пройшов під знаком організації. З минулого з'їзду весь рік було витрачено на встановлення правильних відносин з партією, з Червоною Армією і з профспілками... Загалом і в цілому слід вважати, що організаційний період у нас закінчений і ми маємо поглибити політико-освітню роботу. На зовнішні, організаційні відносини доведеться звертати уже менше уваги, а всю увагу доведеться зосередити на поглибленні роботи.

У звітах з місць увесь час повторюється одна й та сама фраза, з якої видно, що треба всю увагу звернути на роботу серед селянства, на роботу в селі. Тепер можна вважати, що в повітах більш-менш налагоджується робота. Не скрізь і всюди, але налагоджується. До села ж тільки в дуже небагатьох пунктах докотився струмінь політосвіт. Щодо волосних політосвіт, то ми тільки в цій доповіді¹ маємо вказівку, що є надія на їх зміцнення. У деяких місцях їх зв'язок з Головополітосвітою починає зміцнюватись, і ось від зміцнення цього зв'язку і треба йти.

Я з подивом слухала товариша з Брянської губернії: він скаржився на те, що перевантажили азбуками і взагалі «надто забезпечили». Правду кажучи, вперше в житті чую скаргу на те, що надто забезпечили. Звичайно

¹ Мається на увазі доповідь заст. голови Головополітосвіти Я. А. Яковлева на цьому з'їзді «Про роботу Головополітосвіти». — Ред.

бувають скарги на те, що не забезпечують або мало забезпечують. Я гадаю, що біда невелика в тому, що занадто забезпечили,— можна поправити.

Якщо вже почали говорити про ліквідацію неписьменності, то треба сказати все до кінця. У нас в центрі було дуже й дуже неблагополучно: т. Бріхнічев пішов, не було товариша, який міг би його замінити... Т. Чучин, який замінив т. Бріхнічева, повів лінію, по-моєму, неправильну — відокремити хати-читальні. Ця точка зору неправильна, тому що ліквідація неписьменності — це тільки перший ступінь, далі повинна йти школа малописьменних, потім хата-читальня, тому не можна брати ізольовано школи ліквідації неписьменності. На цю непродуктивну суперечку пішло багато часу.

Я сподіваюся, що робота налагодиться далі,— принаймні ми вживемо всіх заходів до того, щоб поставити її на належну височінь, тому що хоч не можна все зводити до ліквідації неписьменності, але треба зрозуміти, що ця робота надзвичайно важлива. Без елементарної письменності ніякого соціалістичного ладу у нас не буде. Значення письменності на початку ХІХ ст. було відмічено навіть буржуазними фабрикантами, які з допомогою ланкастерської системи намагались зробити трудящих письменними...

Нам, коли ми говоримо про соціалізм, необхідно, щоб населення було хоч би елементарно письменне. Тому на ліквідацію неписьменності необхідно звертати значно більше уваги, ніж на місцях звертають. В деяких губерніях робота йде інтенсивно. Візьмімо, наприклад, Татарську республіку. Там за минулий рік 65 тисяч ліквідували неписьменність. В інших місцях неписьменність ще більша, але цифри по ліквідації значно менші. Дивно іноді влаштовують школи: наприклад, в Костромській губернії всього п'ять учнів! Це недопустимо. На це слід звернути увагу.

Поряд із завданнями політичної освіти, загального піднесення рівня і пробудження свідомості, не слід забувати нашого обов'язку перед населенням — дати йому елементарні знання, дати трудящим масам необхідне знаряддя праці — газету, книгу.

Щодо хат-читалень, то товариш з Брянської губернії говорив: «Це тільки на папері». Це не так. В різних

губерніях картина різна. Головна причина незадовільної роботи — це відсутність у хатах-читальнях пожвавлюючого елемента, без якого неможливе їх існування, — відсутність газет. Якщо газети не доходять до місць і постачання випадкове, то ніякого функціонування хат-читалень не може бути, як би місцеві товариші не намагались це зробити. Отже, створити хати-читальні — також одне з наших завдань в справі ліквідації неписьменності.

Друге завдання — це створити школи для малописьменних. В центрі ми до цього часу мало звертали уваги на цей бік. Але ж не можна прямо з школи грамоти вступати на робітфаки. Треба мати яку-небудь вечірню школу, де можна було б доучитися.

Далі, крім вступу у вищий навчальний заклад, треба навчитися користуватися книгою, треба набути ту суму знань, яка необхідна для організації навколишнього життя. Тому школа для неписьменних і малописьменних, вечірні школи на місцях, зв'язані з поточною роботою на фабриці або в селі, треба висунути на перший план.

І радянсько-партійні школи треба всіляко зміцнювати. Це, звичайно, не завжди легко зробити, але кожний партійний працівник зобов'язаний приділяти сили і радпартшколам. Про це досить недвозначно говорили в наших партійних організаціях... Радпартшколу треба поставити на належну височінь. Ми просимо із складу свердловців¹ збільшити кількість лекторів, які будуть допомагати місцевим лекторам у їх роботі. Ми для радпартшкіл робимо все, що можливо, але необхідно на цей бік справи звернути найсерйознішу увагу і на місцях. Необхідно звернути увагу на новий тип шкіл — на шеститижневу радпартшколу, яка має величезне значення для місць як розсадник політичної свідомості...

Я закінчую заклик до товаришів звернути якомога більше уваги на роботу політосвіт. Із звітів видно — і це прямий закон — робота політосвіт може розвиватися тільки тоді, коли комітети партії будуть їй сприяти.

Є й друга умова розгортання цієї роботи — преса. Якщо губполітосвіта не має можливості друкуватися, то

¹ Свердловці — студенти Комуністичного університету імені Я. М. Свердлова у Москві.— *Ред.*

її робота зводиться нанівець. В гіршому випадку ми повинні добиватися сторінки із звітом про нашу роботу, зверненим до широких мас населення¹; там же, де можливо, ми повинні створити орган друку і висвітлювати в ньому роботу, яку ми проводимо.

1921 р.

¹ Ряд місцевих радянських газет (як у губерніях, так і в повітах) мали в ті роки постійну шпальту, спеціально присвячену питанням народної освіти і політико-освітньої роботи.— *Ред.*

ЯК ТРЕБА ЧИТАТИ

Основною формою самоосвітньої роботи є систематичне читання. При читанні треба мати на увазі таке:

1. Краще читати небагато, але ґрунтовно. «Ковтати» книги — найнепродуктивніше заняття.

2. Надзвичайно велике значення має вибір книги. Якщо хочеться читати з якого-небудь питання, то насамперед треба або порадитися із знаючими людьми, або заpastися рекомендованими списками книг з даного питання. Вибрати найкращі, найпотрібніші книги, а з них ту, яка по силах, з якої треба починати.

3. Читаючи, часом треба зупинитися і усвідомлювати прочитане. Якщо є незрозумілі слова, треба в якому-небудь енциклопедичному словнику подивитися, що це слово означає, потім записати в спеціальний зошит і саме слово і його значення, а також придумати кілька фраз, де б це слово вживалося, і їх записати. Якщо незрозуміле якесь місце, то корисно ще раз перечитати його і усвідомити, що саме незрозуміле: слово, вираз, думка і т. ін. Потім виписати незрозуміле місце, а потім — що саме незрозуміле. Не залишати незрозумілі питання нерозв'язаними: треба або запитати кого-небудь, або знайти відповідь де-небудь у книзі.

4. По закінченні читання кожного розділу поки ще прочитане свіже в пам'яті, записати у себе в зошиті зміст прочитаного.

Якщо читач не звик до такого записування, нехай спробує спочатку записувати зміст газетних статей.

5. Якщо яка-небудь думка в читаній книжці особливо вразить або сподобається, її теж треба переписати в зошит. Добре записувати напам'ять, потім порівняти з текстом і тоді вже ще раз записати напам'ять уже точний текст. Це розвиває навичку точно передавати чужі думки, а це навичка дуже важлива.

6. Треба також виписувати собі в зошит все те, що треба запам'ятати: роки подій, імена, цифри.

Часто буває корисно не тільки виписати цифри, а й зробити до них відповідну діаграму, щоб наочніше уявити собі справу.

7. По закінченні читання книги треба здати собі справу в тому, що дала нового ця книга — якщо дала, — чого не дала, що ще треба взнати з цього предмета, в чому читач згодний або не згодний з автором і чому.

Звичайно, спочатку таке читання здаватиметься дуже повільним і важким, але вже чотири-п'ять книжок, прочитаних таким способом, дадуть навичку до серйозного і свідомого читання. Навичка ж ця надзвичайно важлива.

ГУРТКОВІ ЗАНЯТТЯ

Іноді під гуртковими заняттями розуміють заняття, які проводить викладач з якого-небудь предмета (або питання) з порівняно невеликою (не більше двадцяти) групою учнів, які особливо цікавляться даним питанням. Ці заняття ґрунтуються звичайно на самодіяльності учнів. Проте основна робота лежить на викладачеві. Він виробляє план гурткової роботи, розподіляє функції між слухачами, дає всі потрібні вказівки. Такого типу гурток найбільше гарантований від помилок. Але все ж в такому гуртку «учитель навчає, учень вчиться». Це швидше не гурток, а семінарій.

Розраховувати на керівників величезній більшості гуртків робітничої молоді не доводиться. Треба будувати роботу найтипівішого гуртка молоді на *взаємодопомозі*, на допомозі товаришів, які більше знають, тим, які менше знають. У таких гуртках повинно бути менше членів (не більше десяти), які зате повинні краще знати один одного, знати обсяг знань, здібності, умови праці кожного, повинні краще спрацюватися, уважніше ставитися один до одного, більше допомагати один одному. В цьому відмітна риса цих гуртків, в цьому їх сила. Більш знаючий товариш зможе допомогти іншим членам гуртка, але він і сам дістане багато, бо «навчаючи учимося», тобто, передаючи свої знання іншим, краще їх опановуємо, глибше підходимо до питання.

Кожний гурток, починаючи роботу, насамперед повинен поставити собі *мету*, а потім виробити план досяг-

нення цієї мети. Мета може бути різною. Наприклад, можна поставити собі за мету вивчити всю історію революційних рухів, або ж історію, скажімо, Великої французької революції, або питання про народну освіту в часи Конвенту, або прочитати книжку Лейтейзена (Ліндова) про французьку революцію. Початківцям треба ставити в себе в гуртках мету простішу, яку легше досягти, і, тільки навчившись працювати добре з книгою і працювати продуктивно в гуртку, можна мету розширювати.

Необхідно також з самого початку розподіляти функції між членами гуртка: на одного покладається своєчасне і акуратне скликання зборів, на другого — протоколювання дискусій, на третього — добір літератури з даного питання, на четвертого — ведення щоденника гуртка і т. ін. Важливо, щоб кожний виконував яку-небудь функцію.

Саму роботу гуртка слід проводити приблизно так.

Групи по два-три чоловіка, які найчастіше зустрічаються між собою, беруться прочитати кожна яку-небудь книжку з даного питання. Потім на загальних зборах гуртка кожна група робить доповідь про прочитане, спирається на фактах, думках, особах, які найбільше зацікавили її. Друга група доповнює сказане на основі прочитаної нею книжки, а потім доповідає гуртку і про ту книжку, яку вона прочитала. В результаті таких доповідей у членів гуртка складається певна сума знань з даного питання. Тоді намічається тема доповіді, з якою гурток збирається виступити на загальних зборах Комуністичної спілки молоді. План доповіді розробляється спільно, а сама доповідь доручається тому чи іншому товаришу за загальним рішенням гуртка. Спочатку теми для доповідей треба вибирати вузькі, з якими легше справитися. Якщо в гуртку думки членів розходяться, треба виставляти співдоповідача.

Гурткова робота є підготовчою роботою до всякого роду доповідей, рефератів, дискусій і робить їх змістовнішими і цікавішими.

Щоб допомогти роботі гуртків, треба найдетальніше розробити програми робіт усяких гуртків, починаючи

з вужчих і кінчаючи програмами гуртків, які вивчають окрему яку-небудь дисципліну.

Тут мова в нас іде тільки про гуртки, де проводиться робота тільки з книгою. Звичайно, бажані й гуртки, які ставлять собі суто практичні цілі, але про них слід говорити в іншому зв'язку.

1922 р.

ОРГАНІЗАЦІЯ САМООСВІТИ

Жовтнева соціалістична революція відкрила перед трудящими — робітниками і селянами — найширші можливості перебудувати все життя на нових основах. Робітник відчув себе господарем на підприємстві. Здійснилася заповітна мрія селянина: він одержав землю. Все це збудило в них прагнення до діяльності, вдихнуло в них нечувану енергію.

Проте і робітник і селянин дуже швидко відчули, як зв'яже їх по руках і ногах брак найелементарніших знань. Війна вирвала село з його старої відокремленості, замкнутості, підняла для селянина завісу над життям людства. Він узнав, які великі завоювання науки, узнав, як з допомогою знань можна обновити всю землю, черпати величезні сили, багатства з її надр. Робітник і раніше знав це.

Революція, зробивши трудящих господарями життя, збудила в них прагнення використати науку для своїх цілей. Це прагнення загострило у робітника і селянина усвідомлення відсутності в себе знань, збудило потребу опанувати їх.

Радянська влада йде назустріч цьому прагненню вчитися.

Тоді як за царизму так звана позашкільна освіта ледве напівлегально животіла, Радянська влада звернула особливу увагу на роботу серед дорослих, не шкодувала грошей для цієї мети.

Ліквідація неписьменності пішла швидким темпом, виникло близько 80 тисяч хат-читалень, близько 30 тисяч

бібліотек, ціла мережа радпартшкіл, клубів та ін. Була найширше використана преса, велась художня агітація, проводились агіткампанії, створювалися всілякі курси.

Робота політосвіт в справі поширення серед населення знань за п'ять років існування Радянської влади була досить широка і інтенсивна.

Червона Армія також є могутнім розсадником культури. Через Червону Армію проходить уся чоловіча молодь, і ті два роки, що вона проводить в ній, вона не марнує. Всюди існують червоноармійські школи (для червоноармійців різної підготовки), бібліотеки, клуби (тепер ¹, наприклад, налічується понад 1200 червоноармійських клубів, які об'єднують навколо себе 6200 політичних, загальноосвітніх, сільськогосподарських та інших гуртків, у яких понад 130 тисяч членів).

Не менш значною була освітня робота профспілок, жінівідділів, спілки молоді.

Щоб відкрити доступ у вищі навчальні заклади робітникам і селянам, введені окремі, пільгові для них умови прийому, широко видаються стипендії. Полегшено прийом дітей робітників і селян у середні навчальні заклади. Створені спеціальні школи для підготовки робітників і селян до університету та інших навчальних закладів — так звані робітфаки.

Але, звичайно, цього далеко не досить, щоб задовольнити існуючий потяг до знань з боку трудящих. Ще довго у нас в Росії самоосвіта відіграватиме виняткову роль.

Але для того щоб самоосвіта давала належні результати, потрібно знати, *що* читати, *як* читати, *як* найкраще організувати свої заняття.

Ми щоразу спостерігаємо, якими бувають безпорадними робітник і селянин, коли вони починають поповнювати свої знання, відірвавшись від верстата і плуга. Він не знає, з якого боку взятися за навчання, що і як читати; у нього немає найелементарніших навичок, потрібних для занять з книгою. Людина ледве читає, а береться не менш як за «Капітал» Маркса і бачить, що не може з ним справитися.

¹ Це стосується 1922 р.— Прим. автора.

Менш енергійні й наполегливі занепадають духом і кидають роботу, яка виявилась їм непосильною. А непосильною вона виявилась тому, що, взявшись за читання Маркса, не маючи навичок і прийомів для опанування пропонованого автором матеріалу, читач пішов, як кажуть, з голими руками на ведмедя.

Більш енергійні й наполегливі добиваються поставленої мети, але витрачають при цьому багато непродуктивної праці і — буває це — надриваються над роботою.

Зараз дуже багато говорять і пишуть у нас про організацію праці і про виробничу пропаганду. При цьому мають на увазі головним чином організацію виробництва.

Тейлор і ряд інших інженерів і спеціалістів найдокладніше розробили питання про те, як треба організувати фізичну працю. Цілі томи написано про організацію праці на підприємстві, про те, як розставити машини в майстерні, як роздавати інструменти, як повинна бути поділена і розподілена праця, як давати розпорядження, обліковувати роботу. Всі ці питання обмірковуються з точки зору, як уникнути зайвої витрати часу і енергії. Найкращим, найкваліфікованішим робітником з точки зору розумної організації праці вважається той робітник, який усі необхідні рухи виконує доцільно, швидко, з найменшою затратою часу й енергії.

Але коли щодо фізичної праці раз у раз підкреслюється думка, що правильна організація праці має величезне значення, то щодо праці розумової ця така очевидна істина забувається, тим часом як вона має для учнів і для тих, хто змушений поповнювати своє знання самоосвітою, величезне значення.

ВИБІР ВИУЧУВАНОВОГО МАТЕРІАЛУ

Сфера людських знань безмежна. За багато віків мільйони людей набули неймовірно велику кількість знань про життя суспільства і навколишнього світу, і ніхто не може охопити всіх цих знань: на засвоєння їх не вистачило б і десяти людських життів. Але людині нема ніякої потреби знати все. З моря людських знань їй потрібно вибрати лише найважливіше — лише ті знання, які роблять людину сильною, дають їй владу над

природою і подіями, вчать, як використати сили природи і її багатства, як перетворити все життя людського суспільства. Із всієї неосяжної маси знань треба вибрати те, що має найбільше значення для сучасної людини.

Ми живемо в епоху соціальної революції, в момент, коли старий, капіталістичний лад умирає, розкладається і коли народжується новий лад, комуністичний. Капіталістичний лад був ладом, заснованим на експлуатації, на гнобленні, ладом, який уперся в імперіалістичну війну, яка до основ потрясла весь світ. Імперіалістична війна з усіма її страхіттями зірвала з капіталізму його ідеалістичну мантию, дала можливість найширшим масам побачити всю несправедливість, всі темні сторони капіталістичного ладу. Думка трудящих мас посилено працює і шукає нових форм суспільного життя. Росія уже почала будівництво нового життя. Воно відбувається в надзвичайно тяжких умовах. Зрозуміло, що все це викликає величезний інтерес до питань сучасності, і люди намагаються розібратися в подіях, які відбуваються, зрозуміти їх зміст.

Звичайно, хто бажає розібратися в подіях, що відбуваються,— а вони мають зараз величезне значення,— повинен читати газети, і такі газети, як, наприклад, «Правда», дають йому можливість багато що зрозуміти. Але, зрозуміло, газета може тільки примусити працювати думку в певному напрямку, звернути увагу на певний факт, дати підхід до питання, тобто, по суті справи, зробити те, що може зробити талановитий і обізнаний лектор або оратор,— дати поштовх думці в певному напрямку, дати перспективу, підхід, намітити важливі питання. Але щоб розібратися в питанні, треба паралельно з читанням газети прочитати й ґрунтовнішу літературу. Не розуміючи хитрої механіки капіталістичного ладу, не можна зрозуміти й окремих проявів загальної системи. Таким чином, той, хто хоче зрозуміти поточні події, повинен вивчити капіталістичний лад, всю його структуру, зв'язок капіталістичної економіки з капіталістичною ідеологією, зрозуміти внутрішні суперечності капіталістичної системи, зрозуміти, які ті сили, ворожі капіталізму, що зароджуються і розвиваються в його надрах. У цьому лежить ключ до розуміння поточних подій.

Друге, не менш важливе питання — це питання про те, куди йде розвиток людського суспільства. Питання це дуже істотне, питання кардинальної ваги. Комуністи твердять, що капіталістичне суспільство в силу певних законів свого розвитку йде до комунізму. Для того щоб зрозуміти, куди йде людське суспільство, треба вивчати закони суспільного розвитку. Найбільш ясно, в найпростішій формі закони розвитку суспільства виступають в історії первісної культури, тому вивчення її необхідне. Але не можна спинятися на первісній культурі, треба простежити, як далі розвивалося суспільство, як в дальшій історії проявилися ті самі закони, як вони здійснюються в капіталістичному суспільстві,— тоді ясно стане, куди йде суспільний розвиток.

Поряд з питаннями суспільного порядку стоять питання, які стосуються явищ природи. Людина, будучи членом людського суспільства, разом з тим є і членом тваринного царства, на неї впливають не тільки люди, не тільки суспільне життя, а й природа та її явища.

Ми повинні через те вивчати природу і її явища в усій їх різноманітності, вивчати закони природи, неживої і живої. Природознавство виробило певний метод підходу до явищ природи: спостереження, висновки, перевірка висновків дослідом. Вивчаючи крок за кроком таким методом явища природи і її сили, наука — нагромаджений і організований людський досвід — опанувала величезну масу надзвичайно важливих знань у цій галузі, завдяки чому їй удалося використати в найширших розмірах в інтересах людини багатства природи і її сили. Необхідно ознайомитися з обсягом людських знань в галузі природознавства, бо це дає уявлення про зростаючу міру людської влади над природою.

І ще один бік природознавства має особливий інтерес. Як до питань суспільного життя ми підходили, беручи їх у їх розвитку, так треба підходити і до питань природознавства. Як виникла Земля, як виникло життя на Землі, як виникли існуючі види рослин і тварин, як виникла людина — все це треба знати тому, хто хоче зрозуміти своє місце в природі, усвідомити себе сином Землі. Звичайно, важливо ознайомитися не тільки з кінцевими досягненнями науки; важливо також ознайомитися з тим, як про це довідалися, шляхом яких спостережень, з допомогою яких

інструментів, на підставі яких фактів. Важливо, щоб людина не вірила на слово, а зрозуміла, що це дійсно так. Колись, в давно минулі часи, люди створили ряд легенд про походження Землі, про походження видів і людини. Ці легенди живуть і до цього часу, хоч їх заперечив ряд спостережень, досліджень, фактів. І з цим треба обізнатися.

Тепер увійшло в моду говорити, що книга є знаряддям праці, а не засобом для вироблення світогляду. «Книга — для продуктивної праці, а не для набування знань, не для «вироблення закінченого і цільного світогляду», як говорили раніше,— ось що повинно бути нашим девізом. Треба,— говорять,— зробити книгу слугою серпа і молота».

У цих словах багато розмаху, але мало ґрунтовності. Що означає «книга для продуктивної праці, а не для набування знань»? Який людський зміст це має? Книга саме й служить для набування знань, які дають можливість зробити працю продуктивнішою.

І далі — «книга — для продуктивної праці, а не для «вироблення закінченого і цільного світогляду», як говорили раніше». І знову неправильно.

Що таке світогляд? Це те або інше розв'язання основних питань, що визначають наше ставлення до явищ навколишнього життя і природи. Чи можна залишити ці основні питання без розв'язання, чи ні? Не можна, бо інакше ми ні в чому не розберемося і будемо соватися в житті в усі боки, як сліпі кошенята.

Що означає «цільний» світогляд? Це означає добре продумане — таке, коли продумано відповіді на всі основні питання і ці відповіді не перебувають у суперечності між собою, а узгоджені, являють свого роду ціле.

Добре чи погано, якщо людина продумала всі основні питання і не впадає в суперечність сама з собою? Добре, особливо, якщо вона правильно розв'язала їх. Така людина знатиме, що і для чого їй треба робити, вона буде тією, що називається «свідомою людиною». Є всі підстави гадати, що праця свідомої людини буде набагато продуктивнішою, ніж праця людини, яка не розуміє, що до чого. А тому не слід вважати, що піклування про вироблення в себе правильного світогляду є щось віджиле, незаконне. Принаймні кожний комуніст нама-

гається стати добрим марксистом, переконаним прихильником матеріалістичного світогляду. Він вважає, що це допоможе йому працювати і діяти більш доцільно, а отже, і більш продуктивно.

ЯК ВИВЧАТИ ПОТРІБНИЙ МАТЕРІАЛ

Для того, хто займається самоосвітою, має надзвичайно велике значення те, з чого починати і в якому порядку читати. Звичайно, треба брати книжки посильні, доступні мовою і змістом. Зрозуміло, людина, яка не знає початкової математики, не справиться з книжкою з вищої математики, людина, яка не має поняття про філософію, не подолає Гегеля і т. ін. Але не в цьому одному суть. Якщо людина бере книгу з питання, про яке вона ніколи не думала, яке не зачіпає її за живе, якого вона не знає, як поставити в зв'язок із запасом своїх знань, не знає, як пов'язати з своїм життям,— в цьому разі читання книги дасть їй надзвичайно мало. Інша справа, якщо зміст книги зв'язаний з думками людини на цю тему, відповідає, як кажуть, на певний запит.

Наведу один особистий спогад.

Діло було давно, років тридцять тому. Хоч я і закінчила гімназію, але ніколи не чула — в ті часи в цьому не було нічого дивного,— що на світі існує така наука, як політична економія. Одного разу моя знайома принесла мені книжку Іванюкова про політичну економію, посилено рекомендуючи її прочитати. Книга ця належала до числа популярних книг і мовою і змістом була цілком мені доступною. Я почала її читати. Довго я її «сусолила», ледве подолала і з читання цієї книжки нічого не взяла, а через кілька місяців, коли я почала брати участь у гуртках, для мене стало ясно, для чого мені треба знати політичну економію. Я взялася за Маркса, прочитала перший том «Капіталу» з величезним інтересом, порівняно за короткий строк, і це читання дало мені надзвичайно багато. Тоненька популярна книжка була для мене важчою, ніж товста учена книга.

Талановитий лектор, талановитий викладач, самі захоплюючись яким-небудь предметом, уміють викликати в слухача, в курсанта інтерес до предмета, уміють примусити їх думати в цьому напрямку, пробуджують в них

інтерес до даного питання. Часто лекція може бути й не дуже змістовною, і не дуже глибокою, але якщо вона дає поштовх думці слухача, зароджує в нього певний запит,— вона цінна. Колись передові вчителі словесності використовували літературу для того, щоб збуджувати думку учнів. На мітингу це може зробити оратор.

Багато допомагають зародженню нових питань, пробудженню нових інтересів бесіди з товаришами, спільне обговорення питань. Ось чому така цінна колективна, класна або гурткова робота: вона дає поштовх, імпульс.

Спинимось докладніше на питанні про *інтерес*.

Інтереси дуже різні в людей: одних цікавлять найбільше питання суспільного життя, других — питання техніки, третіх — питання мистецтва і т. ін. Велика різниця, чи займається людина, примушуючи себе до занять даним предметом, чи захоплюючись ним, поринаючи в заняття, як кажуть, з головою. Результати в тому і в другому разі бувають зовсім різні. Ми знаємо, наприклад, як важко буває іноді дітям учитися, коли що-небудь одне поглинає їхню увагу.

«Ой лю-лі, ой лю-лі, а у Пушкіна нулі».

Чому Пушкін учився погано в ліцеї? Чи тому, що він був панич і ледар взагалі? Звичайно, ні. Вчився погано тому, що вчили не того, чого треба, а також тому, що весь його інтерес лежав у сфері поезії.

Ось як змальовує той самий Пушкін настрої поета тоді, коли поет живе поза інтересами поезії, і тоді, коли в душі поета прокидається інтерес до якого-небудь явища:

В турботи суетні без краю
Пірнає він без перепон;
Замовкла ліра без привіту,
В душі його холодний тлін,
І між дітей нікчемних світу
Найбільш нікчемний, може, він.
Та божий глас у тишині
До слуха лиш його торкнеться,
Душа поета стрепенеться,
Немов орел в височині.

Те, що Пушкін називає метафорично «божим гласом»,— це і є інтерес.

Той душевний стан, який описує Пушкін щодо поета,

можна застосувати до кожної людини, у якої є такий яскраво виражений, глибокий, сталий інтерес до якої-небудь певної сфери явищ. Візьмімо, наприклад, лікаря, який захоплюється до самозабуття своєю справою. В звичайному житті часто-густо «в душі його холодний тлін»: він в'яло, байдуже ставиться до навколишнього,— та тільки справа торкнеться його спеціальності, він «стрепенеться, немов орел в височині». Придивіться до людей: здебільшого в них є своя сфера, яка їх особливо цікавить. Тільки в одних людей ця сфера дуже широка — візьмімо, наприклад, питання про перебудову життя людства; у других це — пожежна справа, у третіх — власна дитина і т. ін. Звичайно інтерес виникає в зв'язку з яким-небудь сильним враженням, часто дуже віддаленим. Я знаю одного спеціаліста пожежної справи. Коли йому було десять років, він був одного разу на великій пожежі, яка справила на нього колосальне враження. Особливо вразила його робота пожежників. Захлинаючись, він розповідав про це дома, змальовуючи найнеймовірнішими фарбами подію,— уява його працювала надзвичайно. Минуло після цього довге життя: нудні, нецікаві гімназичні роки, кар'єра дрібного чиновника і... єдиний відпочинок — робота добровольцем у пожежній дружині маленького міста.

Нянині казки, сповнені поезії, глибокі переживання, пов'язані з ними, визначають напрям діяльності Пушкіна.

Кожного разу, шукаючи виникнення спеціального інтересу, ми знаходимо в минулому, іноді дуже далекому, емоційні переживання, тобто переживання, що захоплюють сферу почуття.

Інтерес забезпечує зосередження на даній сфері мимовільної уваги. Увага буває довільною і недовільною. Довільну увагу ми можемо підтримувати дуже короткий час, потім знову й знову треба робити зусилля для її підтримання. Недовільна увага не потребує ніяких зусиль волі, вона, крім того, значно повніша, глибша. Учневі, який не має ніякого інтересу до історії, надзвичайно важко зосереджувати свою увагу на поясненнях учителя, думки його раз у раз біжать у сторону, увага розсіюється, і йому треба знову й знову примушувати себе, на що йде немало сил. Якщо ж учня цікавить історія, він

стежити з неослабною увагою, без всяких зусиль за словами викладача.

Чим довше людина може зосереджувати свою увагу на одному і тому ж предметі, тим більше вона має можливостей цілком опанувати його. Людина, убога знаннями, нерушлива, неспроможна довго зосереджувати увагу на одному предметі, інтерес до предмета в неї швидко слабне. Навпаки, сила розуму в тому й полягає, що людина завдяки своїм заняттям, свіжості й оригінальності підходу до питання все знову й знову підкріплює свою увагу до того самого предмета, «підтримує» свою увагу. Ті факти і предмети, на які спрямована увага, значно краще запам'ятовуються. Відомий вчений Пастер пам'ятав багато всяких фактів і дрібниць, що стосувалися науки про мікробів, але він все життя не міг запам'ятати вечірньої молитви, яку кожного дня повторював ввечері за своєю дружиною.

Ось що пише відомий психолог Джемс про роль інтересу:

«Більшість людей має добру пам'ять для фактів, що стосуються їх життєвої мети. Школяр, який має здібності атлета, залишаючись дуже тупим у своїх навчальних заняттях, здивує вас знанням фактів, що стосуються діяльності атлетів, і буде ходячою довідковою книгою із статистики спорту. Причиною цього є та обставина, що він весь час думає про улюблений предмет, збирає факти, що стосуються його, і групує їх в певні класи. Вони утворюють для нього не безладну суміш, а систему понять — до такої міри глибоко він їх засвоїв. Так само купець пам'ятає ціни на товари, політичний діяч — промови і результати голосування своїх колег в такій кількості, що сторонній спостерігач не може не дивуватися багатством пам'яті, але це багатство стає цілком зрозумілим, якщо ми візьмемо до уваги, як багато кожний спеціаліст розмірковує над своїм предметом.

Дуже можливо, що дивовижна пам'ять, яку виявили Дарвін і Спенсер у своїх творах, цілком сумісна із середнім рівнем фізіологічної сприйнятливості мозку обох учених. Якщо людина з ранньої юності ставить за мету фактично обґрунтувати теорію еволюції (розвитку.— Н. К.), то відповідний матеріал буде швидко нагромаджуватись і міцно затримуватись.

Факти будуть пов'язані між собою їх відношенням до теорії, а чим більше розум буде в змозі розрізнити їх, тим ширшою буде ерудиція вченого. Тим часом теоретики можуть мати дуже слабку, уривчасту пам'ять і навіть зовсім не мати її. Фактів, некорисних для його цілей, теоретик може не помічати і забувати їх у ту ж мить після сприйняття їх. Енциклопедична ерудиція може поєднуватися майже з таким самим енциклопедичним неучтвом...»¹

Інтерес викликає мимовільну увагу. Увага зумовлює пам'ять.

Все це показує, яку величезну роль відіграє інтерес. Ось чому при виборі матеріалу для занять треба в основу їх класти те, що найбільше цікавить, до чого найбільше «лежить душа». Для одного це будуть суспільні явища, для другого — техніка, для третього — мистецтво і т. ін.

Однак вибір за основу тієї чи іншої галузі знань зовсім не означає, що людина, яка зосереджує свої знання навколо однієї якої-небудь галузі, не буде і не повинна заглядати в інші галузі. Навпаки, питання лише в тому, як вона до цих інших галузей підійде.

Перед нами, скажімо, один учень, який цікавиться технікою, другий — цікавиться суспільними науками. В коло вивчення того і другого входить, скажімо, електрифікація. Але вони по-різному підійдуть до неї. Технік буде вивчати це питання з точки зору того, які технічні споруди потрібні для проведення електрифікації в РРФСР. Це буде центральним пунктом його занять. Але, обдумуючи мережу потрібних споруд, він зацікавиться також і тим, які суспільні умови будуть найкраще сприяти проведенню цієї мережі споруд в життя. Спеціальний інтерес підводить його до вивчення соціальних умов. Той, що цікавиться суспільними науками, підійде до питання про електрифікацію насамперед з суспільного боку: електрифікація потрібна для підведення матеріальної бази під радянський лад, — але щоб визначити, чи можлива електрифікація РРФСР, йому доведеться ознайомитися ґрунтовніше з тим, що таке електрика, як діють

¹ У. Джемс, Психологія, изд. 8-е, Пг., изд-во «Наука и жизнь», 1922, стор. 223.

електричні машини та ін. Недаремно у нас популярну книжку з електрифікації, яка може бути чудовим підручником, написав не інженер, а такий типовий громадський діяч, як І. І. Степанов.

На цьому прикладі ми бачимо, що інтерес визначає не стільки зміст набуваних знань, скільки певний підхід до них, визначає ту базу, навколо якої орієнтуються всі інші знання.

Всяку нову ідею, всяке нове знання треба пов'язувати, «асимілювати», як говорять психологи, із запасом знань і ідей, які вже є в учня. Нове повинно «зачіплятися» за старе, якщо можна так висловитися.

Ніщо не дає такого задоволення, твердить Джемс, як уміння пов'язувати нове із старим, зустрічати всяке нове явище, яке сміливо порушує усталені в нас уявлення, розкривати його загадковість і заносити його в старі, давно встановлені групи, в сферу відомих нам явищ. Прагнення асимілювати нове із старим становить наукову допитливість. Відношення нового до старого, поки не відбулася асиміляція, виявляється у здивуванні. У нас не викликають цікавості і здивування речі, які настільки перевищують доступне нам пізнання, що ми не маємо таких уявлень, під які могли б підвести їх, і мірок, за допомогою яких могли б наочно їх виміряти. Фіджійці, як розповідає Дарвін, дивувалися, коли бачили маленькі човни, великі ж кораблі не викликали у них здивування. Тільки те, що нам хоч трохи відоме, викликає в нас жаждою дальшого знання. «Всякий новий уривок знань слід пов'язувати з інтересом, який виник у дитини, інакше кажучи, яким-небудь способом пов'язувати цей уривок з раніше набутими знаннями. Звідси впливає перевага з порівняння віддаленого і чужого безпосередньому досвіду з близьким і відомим і невідомого з відомим, з пов'язування подаваних відомостей з особистим досвідом учня»¹.

Припустімо, викладач хоче дати уявлення учневі про відстань Землі від Сонця. «Що б ви зробили,— запитує вчитель учня,— якби хто-небудь із Сонця схотів

¹ У. Джемс, Психологія, изд. 8-е., Пг., изд-во «Наука и жизнь», 1922, стор. 250—251. (Примітка).

вистрелити прямо в вас і ви б помітили це в момент пострілу?»,— «Я б відскочив убік»,— відповідь учень. Тоді вчитель може сказати таке: «Вам нема потреби відскакувати, ви можете спокійно лягти спати в себе в кімнаті і знову встати на другий день, прожити спокійно до повноліття, навчитися торгувати, досягти мого віку,— тоді тільки ядро почне до вас наближатися і вам треба буде відскачити. Отже, ви бачите, яка велика відстань від Сонця до Землі»¹.

Пов'язувати набувані знання з досвідом і знаннями, які вже є, спиратися на них,— ось правило, яким слід керуватися при виборі матеріалу. Справа не в тому, щоб нахвататися якомога більше знань з різних галузей і перетворитися в ходячу енциклопедію. Справа в тому, щоб поступово поглиблювати знання, які вже є, щоб ставити знову набувані знання в зв'язок із старими і, таким чином, поклавши в основу інтерес, зміцнювати його все далі й далі.

Важливо не тільки, щоб були знання, але щоб вони були належно організовані. Слово «освіта» (рос. «образование».— *Ред.*) саме й означає утворення навколо основного ядра уявлень, що є в людини, цілої тканини нових уявлень, міцно зв'язаних з основним ядром.

Зрозуміло, що порядок, яким набуватиме знання селянин, буде інший, ніж той, яким набуватиме їх робітник. Життєвий досвід, коло знань у того й іншого різні. Про це часто забувають, складаючи програми для різних курсів і шкіл дорослих. У цих програмах дуже слабке орієнтування на слухачів. Адже справа не тільки в обсязі знань — справа в тому, в якому порядку і формі ці знання подають слухачеві.

В основу вивчення всякого матеріалу кладуть роботу з книгою. Для сучасного життя людства, для сучасної культури книга має величезне значення: «Культура людства заснована на передачі від одного покоління до другого і на *нагромадженні* досвіду, знань, винаходів. Якби не було цієї передачі, якби кожне покоління не мало цієї спадщини, починало все спочатку, людство недалеко б відійшло від первісного дикуна. А ця передача досвіду

¹ Див. У. Дж е м с, Психологія, изд. 8-е, Пг., изд-во «Наука и жизнь», 1922, стор. 250—251. (Примітка).

і знань відбувається через книгу. Саме в книзі кристалізований капітал знань, який передається з покоління в покоління, який збільшується кожним поколінням, дедалі швидше й швидше зростає, який робить можливим прогрес людської культури, що дедалі більше прискорюється»¹.

Тому необхідно навчитися працювати з книгою. Треба набути навички читати багато і швидко про себе. Треба добитися того, щоб механізм читання став зовсім автоматичним і не відвертає би думок.

Але цього одного мало. Треба ще усвідомити прочитане. Це значно важче, вимагає вже певного розвитку, певної широти горизонту, чималого запасу слів і понять.

Краще розуміння читаного досягається в міру зростання розвитку читача. Треба стежити, однак, за тим, щоб здавати собі справу в тому, що зрозуміле, і намагатися розібратись в незрозумілому місці. Корисно, буває, прочитати незрозуміле місце ще раз і усвідомити, що незрозуміле: слово, вираз, думка. Треба спробувати розібратися в незрозумілому, користуючись політичним словником, енциклопедичним словником, відповідним підручником, популярною книжкою на дану тему і т. ін. Коли з'ясовано значення незрозумілого слова, корисно, буває, виписати і запам'ятати всю фразу, в якій це слово вжито, придумати кілька аналогічних фраз, де треба б було вжити це слово. Треба робити так, як роблять у цих випадках діти. Мені довелося одного разу спостерігати шестирічну дівчинку, яка вперше почула слово «моментально». Протягом півгодини вона разів десять повторила це слово в різних комбінаціях. Шестирічна дівчинка робила це несвідомо. Підліток або дорослий повинен іти цим же шляхом для того, щоб цілком освоїтися з невідомим до того словом і почати вживати його вже автоматично, коли в цьому буде потреба. Треба тільки стежити, щоб точно вловити значення і відтінок слова і не вживати його не в тому значенні.

Звичайно, така робота над роз'ясненням невідомих виразів і слів відвертає читача від головного — засвоєння

¹ А. А. Покровский, Библиотечная работа (о культурной и социальной работе народной библиотеки), М., Изд-во Внешкольного отдела НКП, 1919, стор. 6.

основних думок, викладених у книзі. Тому треба подбати, щоб швидше опанувати літературну мову і зробити розуміння її автоматичним.

Необхідно також навчитися усвідомлювати прочитане. Найкраще це робити за певною системою.

Насамперед, коли закінчиш читати книжку (спочатку краще все це проробляти щодо кожного розділу книги), треба усвідомити, що хотів сказати автор, які основні думки він захищає в своїй книжці, які докази він наводить на захист цих основних думок. Дуже важливо чітко уявити собі весь хід думки автора. Чітке засвоєння прочитаного — це перший крок в справі свідомого читання книги.

Може статися, що з першого разу важко засвоїти все сказане автором і доведеться прочитати книжку і вдруге, і втретє. Коли намагаєшся зрозуміти прочитане, не треба гнатися за всіма дрібницями, намагатися запам'ятати кожне слово — це навіть шкідливо. Треба постаратися виділити найістотніше, основне. Потім подивитися, як це істотне й основне підкріплюється рештою матеріалу. Іноді для ілюстрації основної думки автор наводить ряд фактів, іноді доводить свою думку цілим рядом міркувань. Найкраще після читання книжки скласти собі в письмовому вигляді її план. В усьому цьому треба добре попрактикуватися.

Потім треба продумати зміст книги. Якщо основна ідея ілюструється фактами, то треба подивитися, чи правильно вони подаються, по-перше, чи достатньо типові, по-друге. Треба намагатися самому придумати аналогічні факти або факти, які суперечать поданим. Коли автор доводить свою ідею міркуваннями, то треба подумати, чи не можна міркувати в даному разі якимось інакше і як саме; потім порівняти придумане міркування з міркуванням автора і вирішити, яке міркування правильне. Треба обдумати також, чи не можна підійти до питання з якогось іншого боку. Проробивши всю цю роботу, читачеві треба зробити висновок, чи згодний він з автором, чи ні і в чому саме не згодний.

Прочитавши книжку, треба зробити з неї виписки: виписати те, що треба і хочеться запам'ятати, — роки подій, імена, цифри. Часто буває корисно не тільки виписати цифри, а й скласти на основі їх відповідну діаграму.

щоб наочніше уявити собі справу. Треба також виписати думки, вирази, які сподобалися. Треба, однак, уникати надто довгих виписок, в яких потім не легше розбиратися, ніж в самій книзі. Треба записувати тільки найнеобхідніше у вигляді тез, додержуючись поділу на частини, і т. ін. Записувати чітко і наочно. Від великих зошитів, на переписування в які багатьох сторінок книги затрачено було немало часу, розібратися в яких не може сам власник їх, користі мало. Зате дуже корисні зошити із стислими, чітко написаними наочними записами, які дають можливість зразу ж згадати прочитане і орієнтуватися в цифровому і всякому іншому матеріалі. Треба навчитися записувати саме в такій формі, не шкодуючи часу спочатку на вправи, починаючи з коротеньких статейок, поступово звикаючи саме таким економним способом робити замітки.

Звичайно, в деяких випадках корисно робити і значно ширші виписки. Якщо книга, наприклад, дуже цікава і важлива, тоді не шкода потратити час і на ширше конспектування її, на виписування повністю довгих цитат. Це слід робити, наприклад, тоді, коли мають намір використати цю книгу для доповіді або статті. Так само корисно буває робити великі виписки тоді, коли той, хто це робить, недостатньо ще опанував механізм письма, орфографію або літературну мову. У таких випадках списування буває дуже корисним. І краще переписувати те, що цікавить і стосується прочитаного, — це продуктивніше, ніж переписувати щось інше. Але, як правило, записи краще робити короткі, стислі, наочні.

Отже, перше завдання при читанні це — зрозуміти і засвоїти прочитаний матеріал.

Друге завдання — продумати прочитане.

Третє — зробити з прочитаного потрібні для пам'яті виписки.

І, нарешті, четверте завдання — це усвідомити, чого нового навчила прочитана книга: чи дала які-небудь нові знання, наскільки ці знання потрібні й корисні; чи навчила яких-небудь нових прийомів спостереження, праці, занять; чи викликала які-небудь нові думки; чи збудила які-небудь особливі настрої і бажання.

Таким чином, ми накидали план, або схему, роботи з книгою.

Звичайно, цей план можна дещо змінити, трохи інакше сформулювати питання. Щодо книжок з математики, природознавства та інших часто можна застосовувати лише частину схеми. Важливо, однак, щоб була певна схема, бо тоді робота буде значно продуктивнішою.

Система в роботі має величезне значення. Часто вона дає можливість людині бачити те, чого не помічають інші. Наполеон, наприклад, на огляді завжди помічав найменші недоліки в костюмі солдатів, які перед оглядом ретельно шукали і не знаходили офіцери. Справа в тому, що в Наполеона була певна система, за якою він оглядав полки,— ось ця система і давала йому можливість помічати всі недоліки.

Подивімось, як підходять до одного і того самого предмета різні спеціалісти. У кожного з них своя система спостереження. Художник, наприклад, спостерігаючи рослину, спостерігає її за системою, до якої входять поєднання фарб, їх яскравість, освітлення, вишуканість форми. Спостерігаючи рослину, художник може зовсім не звернути уваги на те, скільки тичинок у квітці і як вони розташовані,— це питання зовсім не входить у систему його спостережень. Ботанік, навпаки, зверне увагу насамперед на ці тичинки, розташування листя та ін. і може зовсім не помітити, як освітлена в даний момент квітка і як вона виділяється на тому чи іншому фоні.

Так само й при читанні книг певна система підходу до книги має величезне значення. Вона дає можливість помітити в книзі те, чого можна й не помітити, якщо не поставити собі за мету простежити саме цей бік справи. По троху певний підхід до книги переходить у звичку.

З книг ми беремо знання, вивчаємо досвід інших людей, але ці знання ми значно краще засвоїмо, якщо перевіримо їх своїм власним досвідом. Одна справа, коли ми прочитаємо в книжці: «Море під час грози являє собою чудове й величне видовище»; інша справа, якщо ми своїми очима побачимо це видовище. Ми читаємо, наприклад, що машина скорочує час, потрібний на виробництво даного продукту, але тільки той, хто виконав яку-небудь роботу спочатку ручним способом, а потім машинним, зрозуміє все значення цього факту. Одна справа — прочитати в книжці, як виконується якась операція (ока, вуха), інша справа — проробити її самому. Ось чому

людина «бувала», що бачила різних людей, різні нрави і звичаї, часто знає життя набагато краще, ніж інша — дуже начитана, можливо, але без усякого запасу особистих спостережень. Недаремно ми особливо цінуємо «досвідченого» лікаря, «досвідченого» педагога і т. ін. У середні віки був дуже цікавий і повчальний звичай. Підмайстер, який закінчив курс навчання, раніше ніж стати майстром, повинен був помандрувати протягом певного часу, побувати в інших містах, попрацювати там у різних майстрів, подивитися, як живуть і працюють в інших місцях товариші по ремеслу.

Ось чому дуже важливо, щоб той, хто займається самоосвітою, намагався знання, які він набуває з книжки, перевіряти особистим спостереженням або трудовою переробкою.

З цієї точки зору особливого значення набувають відвідування сільськогосподарських, промислових музеїв і виставок, зразкових господарств і підприємств. Широко слід практикувати різні екскурсії. Треба тільки, щоб ці екскурсії були по-діловому поставлені і не перетворювались просто в розважальні прогулянки. Треба під час екскурсії робити собі замітки, а хто може, то й малюнки, записувати потім свої враження. Треба також користуватися всякою можливістю, щоб подорожувати, побувати в нових місцях, подивитися нових людей, їх роботу і життя. Але й саме повсякденне життя дає багатий матеріал для спостережень, для вивчення. Треба тільки знати, що хочеш спостерігати, з якою метою, і потім доводити свої спостереження до кінця, робити з них висновки.

Вся ця робота може піти ще жвавіше, дати кращі результати, якщо до роботи буде залучено цілий колектив. Учасники роботи повинні ділитися своїми спостереженнями. У кожного свій особливий підхід: один помітить одну сторону, другий — другу. В результаті буде всебічне вивчення предмета, колектив побачить те, чого могли не помітити окремі спостерігачі.

ЕКОНОМИТИ ЧАС І ЕНЕРГІЮ

«Треба економити час і енергію»,— повторюють на кожному кроці практичні американці. В них є ціла література,— на жаль, нам, росіянам, мало відома,— як

треба з цієї точки зору організувати заняття в середніх і вищих навчальних закладах, як треба економити сили учня і йти до мети найкоротшим шляхом. Американська молодь добре навчається цього. Треба навчитися цього і нам.

Зараз ми не можемо дозволити собі розкіш марно тратити час і сили. Ми живемо на грані двох суспільних систем: стара, капіталістична система вмирає, народжується нова, комуністична. В такий час не можна жити, як жили батьки й діди. Кожний день несе нам щось нове, і по відношенню до цього нового треба мати власні очі, власне судження, власне рішення. Але щоб очі бачили, щоб можна було правильно судити і вирішувати, щоб можна було правильно обирати шлях, треба багато знати. Треба знати і робітничому класу в цілому, і кожному його члену зокрема. Ніколи працювати не поспішаючи, сибаритствуючи, «розвалившись на дивані». Треба вчитися якомога економніше.

Історія склалася так, що Росія — країна порівняно відстала — перша підняла прапор соціальної революції і зуміла захистити його протягом п'яти років. Якщо вона хоче і надалі бути опорним пунктом світової соціальної революції, вона повинна зміцнити свою матеріальну базу. І для цього їй знову-таки треба гарячково вчитися, «не переводячи подиху», додержуючи строгої економії в часі й енергії. Таку ж економію диктує робітничій і селянській молоді спосіб її життя. Робітник і селянин зайнятий роботою значну частину свого часу. Тільки вільний час може він тратити на самоосвіту, а цього часу в нього в обріз.

Отже, і історичний момент, який переживаємо, і особливе становище Росії, і умови життя головної маси учнів вимагають додержання при заняттях найсуворішої економії часу і енергії.

Щоб здійснити цю економію сил і енергії, необхідно:

- а) правильно розподіляти свій час;
- б) ставити себе в найсприятливіші умови для роботи;
- в) опановувати необхідні для занять з книгою навички;
- г) правильно вибирати матеріал для занять;
- д) правильно розподіляти роботу;

е) розробити з точки зору економії сил і часу форми колективної праці;

є) мати в своєму розпорядженні потрібні посібники.
Почнемо з розподілу часу.

Зрозуміло, якщо ми хочемо продуктивно провести час, ми повинні правильно розподіляти його. А як ми його звичайно витрачаємо? Тільки на службі або на фабриці працюємо ми за годинами, решта ж часу проходить у нас як трапиться: то зайде хороший приятель і з ним побалакаєш; то просто лежиш на ліжку з безглуздим романом у руках; пізно ввечері отямишся, що час змарновано, берешся за яку-небудь розумну книгу — виявляється, втомився надміру, доводиться проганяти сон курінням, книгу відкладаєш набік, починається розмова з товаришем і суперечка мало не до ранку. А вранці ледве прокидаєшся, почуваш себе розбитим.

Іноземці краще знають ціну часові. Вчені, літератори, професори мають звичку лягати своєчасно, вставати рано, працювати ранком на свіжу голову, ходіння один до одного зводять до мінімуму, час суворо розподіляють. Раз назавжди у них встановлені години вставання, праці, обіду, відпочинку, сну. Працездатність від цього збільшується надзвичайно, збільшується і зберігається.

Цікаво ознайомитися з тим, як розподіляли свій час великі вчені, письменники.

Візьмімо, наприклад, Льва Толстого. Писав він романи, повісті й оповідання — те, що, здавалося б, залежить цілком від настрою, а проте час його був суворо розподілений. Вранці він писав, напружено працюючи, переробляючи по кілька разів одну й ту саму річ. Письменник не може жити ізольовано: він повинен завжди бачити людей, спостерігати їх, вивчати. І Л. Толстой приділяв певну кількість годин на спілкування з людьми. Потім певну кількість годин приділяв на читання та ін. Цей бік життя Л. Толстого добре описано в книжці Сергієнка «Як живе і працює Лев Миколайович Толстой».

Так само працював і Золя — французький романіст, який написав величезну серію романів, що характеризують життя різних верств суспільства за капіталізму. Золя вставав о шостій годині ранку і писав, як і Толстой, вранці, витрачаючи решту часу на вивчення тих верств суспільства, які він змальовував.

Візьміть опис життя великих музикантів, наприклад Бетховена,— і ви побачите, скільки багато часу затрачав він на гру на роялі і як суворо розподіляв він свій час.

Ще точніше розподіляють свою роботу природники, лікарі, вчені, які працюють з мікроскопом в лабораторії, в анатомічному театрі. Прочитайте про роботу, наприклад, Едісона, Луї Пастера та інших видатних працівників думки. Відомий хірург Кохер, будучи навіть старим, найсуворіше розподіляв свій день, хвилину в хвилину лягав спати, кожного дня грав певний час у лаун-теніс, щоб зберегти твердість руки під час операцій, та ін.

І таких прикладів ви знайдете тисячі. Той, хто хоче досягти великих результатів, повинен найстаранніше берегти і розподіляти свій час.

Друга умова, необхідна для того, щоб робота йшла правильно, щоб не витрачались зайвий час і енергія,— це якомога сприятливіші умови для роботи.

Найважливіша умова — свіжість голови, відсутність втоми. Втомлена людина працює і набагато повільніше, і набагато гірше. Найкращі години, звичайно, ранкові. Нормальна людина вранці працює найкраще. Звичайно, якщо доводиться дуже рано виходити на роботу, важко організувати заняття в ранкові години, але якщо робота починається годині о десятій-одинадцятій, ранкові години обов'язково треба використати. Часто цьому заважає дуже пізнє лягання спати, але тут треба намагатися змінити такий порядок речей. Заняття ввечері втомливі: щоб розігнати сон, людина п'є міцний чай, палить, сперечається, в результаті — швидка перевтома і зниження працездатності.

Друга умова — робота в чистій атмосфері. Щоб правильно й енергійно працювала голова, працював мозок, треба, щоб правильно, рівномірно працювало серце, а для цього потрібний приплив свіжого повітря. Не можна, щоб у кімнаті було надто душно або жарко. Перед заняттям треба відкривати квартиру або вікно, освіжати повітря. Накурена або чадна кімната дуже негативно відбивається на заняттях.

Сприятливою умовою є також відсутність під час роботи зовнішніх вражень, які відвертають увагу. Не можна працювати, коли навколо шумлять, розмовляють, коли до тебе щохвилини звертаються з яким-небудь, хоча б

незначним, питанням. Треба вчитися поважати чужий спокій і не шуміти, не свистіти, не розмовляти, коли інша людина працює. Треба привчати себе працювати в бібліотеці або в клубі. В бібліотеці ніщо не відвертає від занять. Крім того, в бібліотеці є під руками енциклопедичні словники, довідники, атласи, підручники, якими доводиться раз у раз користуватися при хоч трохи серйозному читанні.

Правда, іноді людина може працювати серед неймовірного гамору й метушні, але для цього потрібно, щоб книга або робота до такої міри захопила її, щоб вона не помічала навколишнього. Є оповідання про грецького вченого Архімеда, відомого геометра, який так був захоплений своїми кресленнями, що, коли в його дім увійшов ворог і до нього підійшов воїн, він тільки сказав: «Не чіпай моїх кіл». Не всякий і не в усякий час може так цілковито захопитися вивченням предметом, щоб не помічати навколишнього, а тому набагато краще, якщо зовні ніщо не відвертає того, хто працює. Також для успішності занять треба, щоб не відвертали сторонні думки і щоб не виходило так, як у Євгенія Онегіна, про якого Пушкін писав:

Очіма він читав,
А думи линуть геть відтіль...

Ось ще чому, між іншим, краще працювати вранці. Враження минулого дня за ніч трохи потьмяніли, нових вражень ще немає, і ніщо не порушує поки що душевного спокою. Якщо немає потрібного спокою і необхідного для занять настрою, треба постаратися викликати його в себе: чи походити швидко по кімнаті, почати на-свистувати певний мотив, викликати в себе певний спогад, прочитати кілька сторінок улюбленого автора або пустити в хід ще який-небудь аналогічний прийом.

Щоб робота йшла успішно, потрібно ще опанувати певні навички, без яких не можна працювати з книгою.

До таких навичок належить уміння читати, писати, поводитися з цифровим матеріалом, уміння читати географічну карту та ін. Треба виробити звичку швидко й багато читати про себе, звичку робити стислі, ділові записи, звичку підходити до книжки з певними вимогами.

Для чого треба розвивати в собі всі ці звички? Для того, щоб працювати без зайвої затрати часу і енергії. Звичка звільняє розум для міркування. У тварин більша частина їх рухів автоматична. Людина народжується без готових пристосувань у нервових центрах для автоматичних рухів. «Але в дорослої людини автоматичних пристосувань так багато, що більша частина їх повинна була виробитися шляхом тяжкої праці. Якби наші дії від вправ не удосконалювались, а звичка не скорочувала витрачання нервової і м'язової енергії, то становище людини було б дуже сумним. Ось що говорить з цього приводу Маудслі:

«Якби дії не ставали легшими при повторенні, якби при кожному повторенні тієї самої дії потрібне було знову й знову старанне керування свідомості, то, очевидно, ніякий прогрес у розвитку був би неможливий і вся наша життєва діяльність обмежилась би одним-двома актами. При таких умовах людина могла б цілими днями одягатися і роздягатися, зосереджувати на своєму туалеті всю увагу і всю енергію; помити руки або застібнути гудзик їй в кожному окремому випадку було б так само важко, як дитині буває важко зробити це вперше. Кінець кінцем вона була б замучена рядом безсилих намагань... Тим часом як повторні автоматичні акти супроводжуються порівняно невеликою втомою, наближаючись в цьому відношенні до органічних або до первинно-автоматичних рухів, свідомі зусилля волі швидко втомлюють нас»¹.

Ми знаємо, як важко навчитися, наприклад, неписьменному дорослому зливати букви або як важко буває іноді малописьменному підписати прізвище, як довго він приладжується і яких зусиль треба докласти, щоб написати його. Ясна річ, поки ці процеси поглинають всю його увагу, він не може зосередитися на змісті читаного. Всі сили йдуть на подолання техніки. Ось чому треба розвинути в собі певні звички, зробити їх автоматичними. Без цього неможливі серйозні заняття.

Яку роль відіграє вибір матеріалу, з точки зору економії часу і енергії, ми вже говорили раніше.

¹ У. Джемс. Психологія, изд 8-е, Пг., изд-во «Наука в жизнь», 1922, стор. 101—102.

Тут потрібно лише кількома словами повторити вже сказане.

Потрібно братися лише за посильну роботу: треба братися за книги, доступні хоч трохи мовою, не братися за спеціальні книги, які вимагають досить великої підготовки, а якщо книгу все ж треба прочитати, то раніше набути необхідних знань. Братися за непосильну книгу — значить витрачати даремно і сили і марно гаяти час.

З усієї неосяжної маси людських знань треба вибрати лише те, що має особливо важливе значення, що потрібне для розуміння навколишньої дійсності і вміння її перетворювати. На набування різних знань, які не мають важливого значення, робітник і селянин не мають можливості витрачати час і енергію.

Звичайно, слід вибрати з тих питань, які треба вивчати, найкращі книги, що найповніше, найглибше і правильно висвітлюють це питання. І, нарешті, треба починати читати з питання, яке найбільше цікавить, поступово розширюючи виучувану галузь, захоплюючи суміжні важливі галузі і таким чином організовуючи всі нові набувані знання навколо основного ядра.

Треба також виробити в собі вміння працювати за певним, заздалегідь накресленим планом.

Малодосвідчена в заняттях людина звичайно дуже розкидається, хапається то за одну книгу, то за іншу, не опанувавши добре однієї теми, береться за другу. Такий спосіб занять дуже малопродуктивний, дуже неекономічний. Треба не метушитися, а ставити собі певну мету, причому не віддалену і широку, а дуже конкретну, певну. Припустімо, людина хоче вивчити капіталізм. Це дуже широка мета. Щоб досягти її, треба розбити цю загальну тему на ряд більш обмежених тем. З них вибрати одну, скажімо, сучасний капіталізм. Потім слід ще обмежити і цю тему. Наприклад, почати вивчати сучасний капіталізм в одній якій-небудь країні, припустімо в Англії. Потім ще далі піти шляхом обмеження і вибрати... ну хоч би вивчення становища робітничого класу в Англії за сучасного капіталізму. Тільки впоравшись з цією, конкретно поставленою собі темою, можна переходити до другої, суміжної конкретної теми і знову, опанувавши її, йти далі. Це найекономішій спосіб опанувати досить

глибоко загальну тему. Звичайно, щоб скласти собі такий план, треба мати вже деяке, хоч би найзагальніше уявлення про всю тему в цілому.

Тейлор, відомий американський інженер, говорячи про організацію праці, вказує на те, що кожному службовцеві, кожному робітникові треба давати певні, конкретні завдання. «Чим менше розвинена, чим менше знає людина, тим простіші і ближчі цілі треба ставити перед нею,— пише Тейлор.— Жодному вчителеві не прийде в голову дати десятирічній дитині вивчити таке-то питання, ознайомитися з такою-то книгою. Він дасть їй значно легше завдання: прочитати на такій-то сторінці такий-то вірш, таке-то оповідання. Підручник опановують по частинах».

Це зауваження Тейлора дуже правильне: той, хто починає вперше працювати з книгою, повинен ставити собі пайближчі, нескладні, доступні для його сил цілі. Тільки таким способом справиться він із загальним завданням.

Складання планів для новачка — справа досить важка через те, що він не уявляє собі чітко обсягу того матеріалу, який треба вивчити, і окремих складових частин загальної теми. Тут новачкові повинні допомогти товариші, які краще обізнані із загальною темою, або відповідні посібники. Щодо цього слухачі різних курсів перебувають в значно сприятливіших умовах: їм, як кажуть селяни, «доводиться жити за чужим загадом». План роботи для них складають керівники курсів. Це, звичайно, простіше і до певної міри вигідніше спочатку для того, хто починає навчання: він не ризикує піти хибним шляхом. Однак коли полишений на самого себе читач набуває деякої звички виробляти собі план і найближчі завдання, він буде у вигіднішому становищі, ніж курсант, бо зможе виробляти більш придатний для себе, більш індивідуалізований план, цілком відповідний рівневі його сил і знань.

Спинимось ще на такому питанні: як е к о н о м н і ш е н а в ч а т и с я — самому чи в гуртку?

Все залежить від того, як організовано навчання в гуртку. Якщо члени гуртка ставляться сумлінно до занять, приходять акуратно, виконують усі взяті на себе зобов'язання і особливо якщо в гуртку є досвідчений ке-

рівник,— заняття в гуртку економніші. Колективна робота може заощадити час. Треба ввести розподіл праці, поділити працю, зважаючи на сили кожного члена: постійний обмін думками допомагає більшості уяснити собі все незрозуміле, неясне. Дискусії підвищують інтерес до занять, дають нові поштовхи думці. Крім того, колективна праця дуже підтягує, надає заняттям певної стійкості. Все це змушує дуже цінувати гурткову роботу, але, звичайно, за умови, про яку сказано вище. Якщо ж члени гуртка запізняються, пропускають, якщо вони вдома не опрацьовують матеріал до завдань і обмежуються тільки розмовами в гуртку, за якими не стоїть ніяка серйозна самостійна робота, тоді такий гурток краще залишити і працювати самому.

Але чи робота проводитиметься в гуртку чи самостійно, для того щоб вона могла йти без затрати зайвого часу і енергії, треба, щоб в їх розпорядженні був цілий ряд необхідних посібників і вказівок, які допомагають поставити роботу на правильні рейки. Потрібний популярний політичний словник. Потрібний популярний енциклопедичний словник, каталог рекомендованих найважливіших для читання книг з вказівками, що дає кожна книга, яка підготовка потрібна для читання її та ін. Потрібний збірник планів занять, куди ввійде ряд планів занять з різних галузей знань, розроблених для осіб з різною підготовкою. Треба створити ряд посібників по вивченню найважливіших галузей знань, посібників, які відводять багато місця для самостійних занять, дають ряд вказівок, як самостійно працювати над тим чи іншим питанням. Наявність цих посібників зробить заняття тих, хто займається самоосвітою, значно продуктивнішими.

1922 р.

ВИСТУП НА IV КОНГРЕСІ КОМУНІСТИЧНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ

Товариші, я хотіла додати лише кілька слів до того, що сказав т. Гернле.

Наша Комуністична партія має дуже великий досвід в справі агітації і пропаганди. Особливість нашої партії полягає в тому, що вона є такою партією, кожен член якої повинен бути активним. Це впливає з умов існування партії. Партія дуже довго була нелегальною, і, звичайно, вступати до партії — це значило ризикувати всім, ризикувати бути заарештованим. Партія не давала ніяких вигід і накладала дуже великі обов'язки, і тому в партію йшли тільки елементи активні.

Але й теоретично у нас питання стояло з самого початку цілком ясно. У своїй книжці «Що робити?» т. Ленін двадцять років тому розвивав ту точку зору, що кожний член партії повинен бути активним. На II з'їзді партії в 1903 р. якраз питання про членство партії було причиною розколу між більшовиками і меншовиками. Формулювання, яке давав Ленін, полягало в тому, що кожний член партії повинен бути разом з тим активним членом партії, не тільки поділяти програму партії, але й працювати в одній з її організацій, тоді як формулювання Мартова полягало в тому, що член партії повинен тільки поділяти програму і працювати під керівництвом партії. На перший погляд різниця здавалась невеликою. І тоді для багатьох товаришів здавалося, що йде суперечка про дрібниці, що це питання не важливе. Дальша історія пар-

тії показала, що питання це було надзвичайно важливе. Наша партія має великий вплив в масах і могла перемогти тільки саме завдяки тому, що її члени є активними членами партії.

Те положення, що кожен член партії є активним, вплинуло на всю постановку справи, на наше ставлення до питання про агітацію і пропаганду. Справа в тому, що одно діло займатися теорією, вивчати різні питання, коли це робиться тільки для інтересу, а друге діло, коли потреба роботи викликає необхідність займатися теорією і намагатися вникнути в питання.

Кожен член партії повинен працювати або в галузі агітації, або в галузі пропаганди, або в галузі організації.

Я спинюся насамперед на питанні про агітацію.

Завдяки правильній постановці питання про агітацію Комуністичній партії, партії більшовиків, удавалося завжди мати дуже великий вплив на маси. Агітація діє на почуття, на емоційну сторону, за допомогою агітації залучаються широкі маси в партію.

У нас поставало вперше питання про агітацію, коли почався широкий економічний рух. Навколо боротьби за поліпшення матеріального становища проводилася перша агітація в широкому масштабі. Це було наприкінці 90-х років. Тоді дуже багато товаришів надзвичайно захоплювалися цією стороною справи, і ми мали тоді особливий напрямок — ми мали так званих «рабочемисленців». «Рабочемисленці» переоцінювали значення безпосереднього стихійного руху робітників, вони захоплювалися тим величезним успіхом, який мала агітація, і почали говорити, що теорія взагалі не потрібна, що вся справа у стихійному русі; «рабочемисленці» договорилися до знаменитої фрази про те, що «не треба Маркса і Енгельса» і що «робітничий клас і без них дійде до соціалізму». Тоді партія проводила енергійну боротьбу з цим напрямком.

Друге питання, що виникло тоді, було питання про те, як треба поглиблювати агітацію. Це стосується того ж періоду — всі ці спори були в нас двадцять років тому. Тоді частина товаришів говорила, що не треба форсувати агітацію, а треба обмежуватися тими питаннями, які цікавлять масу. У той час масу цікавило найбільше питан-

ня про економічне становище, і ось частина членів партії вказувала на те, що треба обмежуватись цим, що не треба йти вперед, не треба поглиблювати агітації, а зупинитися на тому рівні, до якого в цю хвилину дійшов робітничий клас.

Ми мали напрям так званих «економістів» — напрям «Рабочего дела», — які говорили, що не треба поглиблювати агітації, а тільки треба йти за робітничим класом. У той час іскрівці вели надзвичайно уперту і надзвичайно пристрасну боротьбу з цим напрямом, вважаючи його надзвичайно шкідливим. І дійсно, якби партія стала на точку зору «економістів», то це означало б, що партія не вела б за собою маси.

Марксизм допоміг партії правильно оцінити значення агітації.

Як у нас проводилась агітація? Завжди намічався — і цьому питанню присвячувалось багато часу — центральний пункт агітації. Вибиралась подія, яку ставили в центр агітації. В кінці 90-х рр. таким пунктом була економічна агітація. Потім, в 1905 р., — безправне становище робітничого класу, і, нарешті, в останній час, під час світової війни, війна стала в центрі всіх питань. Але не тільки ставилося центральне питання, а також розроблялася система питань, на які розпадалося це основне питання. Цілий кадр агітаторів збирався в колектив, там розбиралися всі ці питання агітації. Якщо наша партія під час війни змогла розгорнути таку колосальну роботу, то тільки завдяки тому, що весь попередній період на ці питання, на питання агітації, звертали надзвичайно велику увагу.

Говорячи про форми агітації, спинимося на усній агітації. Успіх агітації залежить не стільки від красномовства, від мистецтва оратора, скільки від того, наскільки він близький масам. Ми бачили це завжди. Так, наприклад, під час війни виступав який-небудь солдат, який міг зв'язати тільки кілька слів, але завдяки тому, що він умів висловити той настрій, яким живе маса, він справляв на масу величезне враження. І ось на цей бік справи треба звернути велику увагу.

Про місцеву агітацію говорити нам не доводиться, але я хотіла б вказати ще на одну форму агітації, яка

особливо широко розгорнулася під час війни. Це агітація з допомогою мистецтва. Робоча людина, робітнича маса мислить значно більше образами, ніж логічними міркуваннями, і тому, що вона мислить образами, художня агітація з допомогою плакатів, з допомогою музики, з допомогою театру справляє на трудящих величезне враження. І коли питання йде про те, щоб дати поштовок, щоб залучити масу до роботи, то використання мистецтва має надзвичайно велике значення, і в цьому відношенні російський досвід показує, що саме ця форма агітації, коли йде мова про первісну агітацію, має величезне значення.

У нас в партії є ще друга традиція. Не тільки агітація, але й пропаганда в нашій партії завжди відіграла велику роль. Ще до того, як агітацію почали широко застосовувати, пропаганду проводили в нас у нелегальних гуртках. Звичайно в гурток приходив марксист, читав там Маркса й Енгельса і проводив бесіди на злобу дня. Говорили про історію культури, говорили про політичну економію. Ці традиції так глибоко в нас установились і в робітничому середовищі — не тільки серед дорослих, але навіть серед підлітків. Наприклад, мені довелося бачити, як в одному глухому селі діти-підлітки вимагали від учительки, щоб вона обов'язково займалася з ними тим, чим займались раніше в гуртках — вивчала б з ними політичну економію і історію культури. Правда, заняття в гуртках звичайно припинялись через дуже короткий час завдяки арештам, і робітникам доводилося закінчувати свою освіту на засланні і в тюрмах. Традиції нашої партії такі, що і заслання, і тюрми перетворювались в своєрідні університети, в своєрідні школи, де робітники, які потім ставали відомими працівниками, діставали хорошу марксистську виучку.

І ось «рабочедельці» недооцінювали значення пропаганди. Полемізуючи з ними, т. Ленін вказав на те, як Енгельс у своїй передмові до «Селянської війни в Німеччині» відмічає, що поряд з економічним рухом робітничого класу, поряд з політичною боротьбою таке саме важливе значення має розробка теорії. Комуністична партія ніколи не відокремлювала питань агітації і пропаганди від усєї основної роботи. Питання агітації і пропаганди становили суть роботи партії.

Тепер, коли партія стала легальною, після того як робітники взяли владу, вся наша освітня робота, вся наша робота в профспілках прийнята тими ж самими традиціями. Кожний політосвітпрацівник (де б це не було — в школі для дорослих, бібліотеці), кожний працівник професійного руху зобов'язаний вести в міру сил і розуміння пропаганду. І зараз партія керує і професійним рухом, і політосвітньою роботою серед дорослих. Завдяки цьому вони стали величезною силою. Марксистське виховання йде по всій країні, і ми бачимо, як наша молодь тепер посилено вчиться. Ми можемо тільки вітати це прагнення до вивчення теорії. Особливо сильно це виявилось на останньому з'їзді молоді¹.

Взагалі в нас намічається тепер крутий перелом. Якщо в перші роки революції вся увага зосереджувалась на агітації на фронтах і серед решти населення, то тепер, коли ми перейшли до економічного будівництва, тепер на перший план виступають питання поглибленої роботи. Тепер інтерес до теорії, інтерес до марксизму зріс надзвичайно.

Мені доводиться працювати в Головополітосвіті, і там кожного дня маємо підтвердження того, що маси зараз прагнуть цього поглибленого знання. І це зрозуміло. У 1905 р. революція схвилювала маси, сколихнула всю країну. Потім настали роки реакції. В ці роки реакції інтелігенція зовсім занепала духом. Їй здавалося, що всі завоювання революції зведено нанівець, що все загинуло. Але маси ніколи не можуть забути революції. Ми узнали це в 1912 р. Ленські події відразу сколихнули маси і показали, як вони за ці роки зросли. Протягом цього часу непомітно для неозброєного ока йшла величезна внутрішня робота. Ті враження, які давала революція, передумувались і обговорювались масами, і в 1912 р. маси були вже не такі, як у 1905 р.

Сьогодні ми бачимо той самий процес. Тепер усю увагу зосереджено на підведенні матеріальної бази під завоювання революції. Але питання підведення матеріальної бази тісно пов'язане із зміною людського складу,

¹ У жовтні 1922 р. відбувся V з'їзд РКСМ.— *Ред.*

з піднесенням його на вищий культурний щабель, із зміною всіх навичок праці, із зміною всієї психіки. І ось зараз якраз ми переживаємо момент, коли йде глибока внутрішня, непомітна робота. Робітничий клас, робітнича молодь Росії зараз посилено вчаться. І, працюючи над піднесенням виробництва, разом з тим вони працюють над своїм розвитком.

1922 р.

ДО ПОСТАНОВКИ СПРАВИ В РАДПАРТШКОЛАХ

За останні три роки ми створили цілу мережу радпартшкіл, там учиться цвіт нашої молоді, для радпартшкіл ми не шкодуємо ні коштів, ні сил,— а чи одержує в них наша молодь саме те, що їй потрібно, чи готуємо ми дійсно кадри тих, хто зможе прийняти прапор з рук старшого покоління партійців і продовжити розпочату роботу державного будівництва? Молодь старанно вчиться в радпартшколах,— але чого і як?

ПРОГРАМИ РАДПАРТШКІЛ

Ми, природно, хочемо насамперед зробити курсантів наших радпартшкіл свідомими і починаємо їх старанно начиняти теорією. Ми хочемо дати їм усе те, що ми знаємо самі в галузі суспільних наук: тут і мурашки, бджоли і оси, тут і пролетарська культура, і Маркс, і економіка перехідного періоду, і історичний матеріалізм. Слухачі з теперішніми програмами не справляються. Характерно, що в деяких провінціальних радпартшколах у перші два-три місяці майже половина курсантів відкомандировується «за нездібністю». Але й ті, що залишилися, не справляються з програмами. Думали полегшити проходження програми введенням загальноосвітніх предметів у курс занять. Але від такого введення, якщо воно проводиться не досить обдумано, дуже часто виходить ще більше навантаження. В результаті курсанти страшенно перевтомлюються.

Треба мати на увазі, що більшість курсантів — з робітничого і селянського середовища, до тривалої, напруженої розумової праці не звичні. Перехід від верстата і плуга до книги сам по собі нелегкий, а тут погіршує справу перевантаження програм. Курсантові ніколи програму вивчуваний матеріал, ніколи засвоїти його, він гониться за тим, щоб не пропустити жодної дрібниці і в результаті погано опановує метод підходу до явищ суспільного життя. Кожне нове складне явище ставить його в тупик, і йому здається, що треба ще щось «пройти». Курсанти наполягають через те на дальшому розширенні програм, нібито можна все пройти. Все це вказує на необхідність розвантажити програми радпартшкіл.

Чи можна все це зробити без шкоди для розвитку курсантів? Гадаю, що так. По-перше, з програм треба викинути все те, що не має першорядного значення і тільки взагалі «цікаве» з суспільної точки зору. Ми не можемо втискувати в програми все те, що має, загалом кажучи, «певну соціальну цінність». Такого матеріалу дуже багато. Треба вибирати той, який має більшу соціальну цінність, ніж усякий інший. При виборі матеріалу повинен бути встановлений певний критерій, який дав би можливість оцінити весь матеріал за ступенем його важливості. Таким критерієм буде таке: якою мірою поданий матеріал допомагає курсантові розібратися в навколишній дійсності, уяснити собі, як цю дійсність перетворити і в якій мірі він учить це робити. Для визначення цього треба орієнтуватися на епоху, яку ми переживаємо, на навколишні умови, на слухача, на запас його переживань. Все це дуже часто забувають.

Програми наших радпартшкіл дуже часто пишуть так, ніби вони призначаються, ну, скажімо, для гуртка технологів 90-х рр. Вони величезною мірою відбивають той шлях, яким розвивалось старе покоління комуністів. Але багато того, що було важливе для російської інтелігенції 90-х рр., зовсім не важливе для робітничої молоді, яка живе і працює в 1922 р., — через п'ять років після Жовтневої революції. І, навпаки, те, що непотрібне було тодішнім марксистам, безумовно і конче потрібне теперішнім комуністам.

Візьмімо хоч би питання практичного будівництва. Марксист 90-х рр. був поставлений у такі умови, що ніякої або майже ніякої практичної роботи він проводити не міг, і тому практичними питаннями він не цікавився, міг приділяти місяці на суперечки в питаннях «про ринки», «про вартість» і т. ін. Але зараз, коли всі сили спрямовані на будівництво, на підведення бази під завоювання революції, сперечатися цілими ночами про те, що таке вартість,— щонайменше недоцільно. Раніше, скажімо, питання народної освіти не стояли на черзі: більшовик міг потрапити в школу викладачем тільки контрабандою, тільки випадково, і тому обговорення питань народної освіти мало кого цікавило. Тепер же питання народної освіти дуже актуальні, їх не обминеш. І так у всьому.

Ось чому ми повинні переглянути всі програми під кутом зору їх сучасності, актуальності, під кутом зору запасу досвіду курсанта і з цієї точки зору обґрунтувати, виправдати кожний їх пункт. Ми побачимо тоді, як багато можна з цих програм викинути.

Перейдемо тепер до питання про те, як зробити пропонований матеріал найбільш *засвоюваним*. Для того щоб матеріал легше засвоювався, треба, щоб він був правильно організований. Треба взяти центральний пункт, взяти його за вихідну точку і навколо нього організувати решту матеріалу. Було б великою помилкою думати, що таким центральним пунктом може бути будь-яке питання, вивчення будь-якого предмета, наприклад повітряної кулі або колодязя. Центральним пунктом повинно бути питання, досить значне саме по собі, яке може привернути і підтримувати тривалий час інтерес до себе слухачів.

Сучасна психологія вважає, що в основі інтересу, уваги, пам'яті лежить емоція, емоційні переживання. Життя на кожному кроці підтверджує це. В період імперіалістичної війни, наприклад, для величезної більшості солдатів питання про припинення війни було зв'язане з глибокими емоційними переживаннями. Обговорення цього питання викликало через те найглибший інтерес: годинами, не поворухнувшись, з неослабною увагою слухали солдати промови ораторів на цю тему. Інтерес, увага, в свою чергу, впливають на пам'ять. Відомий

учений Луї Пастер, як ми читаємо в його біографії, що недавно вийшла, мав, наприклад, чудову пам'ять, коли справа стосувалась найдрібніших фактів його наукової роботи, але все життя не міг запам'ятати молитви, яку протягом довгих років щовечора повторював за дружиною.

Якщо, незважаючи на всілякі дефекти викладання і організації радпартшкіл, справа йшла успішно, так це тому, що до радпартшкіл ішла молодь, яка активно пережила революцію. Вона приходила уже з розбудженим до суспільних наук інтересом і завдяки цьому долала часто зовсім непереборні, як здавалось, труднощі. Така молодь являла собою дуже вдячний матеріал, вона уміла самостійно пов'язувати із своїми переживаннями виучвані дисципліни. Але героїчний період революції потроху відходить у минуле. В радпартшколи дедалі більше вливається молодь, яка сама безпосередньо революції не переживала,— вона потребуватиме більшої роботи над нею, більш умілого підходу до її переживань. Класовий склад радпартшкіл гарантує певну спільність переживань, але викладачеві треба буде вміти ці переживання виявити, пов'язати з ними всі галузі викладання... Це галузь, яка потребує розробки.

Повертаючись до питання про побудову програми, про організацію пропонованого курсантам матеріалу, ми вважаємо, що центральним пунктом, стрижнем, навколо якого повинен бути організований весь інший матеріал, повинно бути виробництво (трудова діяльність людей) і його організація.

Розруха, зупинка фабрик і заводів, дезорганізація всього господарського життя показали наочніше, ніж сотні вчених книг, що в основі всього суспільного життя лежить виробництво і, щоб врятувати завоювання революції, необхідно підвести під них матеріальну базу, необхідно підняти виробництво. Переживання останніх років забезпечують цій темі досить емоційний інтерес. Взявши за центральний пункт виробництво і його організацію, ми під цим кутом повинні підійти і до вивчення сил і багатств природи, і до вивчення явищ суспільного життя.

В галузі природознавства такий підхід змусить нас знову-таки переглянути виучуваний матеріал, багато

з нього викинути, ввести багато нового, перегрупувати весь матеріал. До цього штовхає саме життя. Економічній географії, районуванню і т. ін. дедалі більше починають надавати значення. Але що таке економічна географія? Вона й є оцінка сил природи і всіх багатств з точки зору виробництва. Це тільки треба усвідомити і зробити дальший крок — пов'язати і теорію з таким життєвим підходом, відмовитися іноді від старої, усталеної системи проходження, скажімо, фізики, хімії або біології і перегрупувати інакше подаваний матеріал. Це завдання дуже непокоїть спеціалістів, але воно владно диктується життям.

В галузі суспільних наук ніякої особливої ломки не потрібно робити, бо марксистки при організації навчального матеріалу з суспільних наук завжди базувались на теорії економічного матеріалізму, яка в основу пояснення явищ суспільного життя кладе якраз виробництво.

Отже, стрижень, центр — виробництво та його організація і питання природознавства і суспільствознавства, що групуються навколо цього стрижня. Таке розташування матеріалу забезпечить програмам ту єдність, якої їм не вистачає тепер. Червоні нитки, які проходять через окремі предмети, будуть зв'язуватися в один загальний вузол — виробництво і його організація. Цільність, внутрішня єдність — річ надзвичайно важлива для програм. Коли курсантові зрозумілий зв'язок предметів, коли одна балка підпирає другу, засвоєння курсу значно полегшується: нема того стомливого перескакування з предмета на предмет, які нічим між собою не зв'язані.

І ще одне питання, що стосується подаваного матеріалу. План, програма повинні бути якнайчіткіше опрацьовані; треба, щоб віхи були ясно намічені, лінії чітко проведені. Цей план треба повідомити курсантам з самого початку, з приводу нього треба провести з самого початку докладну бесіду з курсантами, їм треба з'ясувати основне завдання і ті окремі завдання, на які воно розпадається. Курсант повинен ясно розуміти мету і шлях програми — вони завжди повинні бути в нього перед очима. Він повинен усвідомлювати ті труднощі, які лежать перед ним, ті засоби, за допомогою яких він може з цими труднощами справитися. Курсант радпартшколи

не повинен і не може уподібнюватися пані Простаковій і міркувати, що візник (професор) доведе, куди треба. Розуміння плану роботи значно полегшить його засвоєння.

Перейдемо тепер до методів викладання.

МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ

Усі визнають, що лекції — віджилий спосіб викладання. А проте лекційний метод є методом, який панує в радпартшколах. Тепер введені ще так звані «групові заняття». Заняття в групах ідуть під керівництвом «груповодів». Звичайно, групові заняття полягають в роз'ясненні незрозумілого на лекції. Груповод є чимось на зразок репетитора і допомагає курсантам засвоювати зміст прослуханих лекцій. І лекції, і групові заняття не будять самодіяльності курсантів, мають на меті лише засвоєння слухачами певної суми знань. Панує цей застарілий, визнаний всіма непридатним метод, мабуть, через те, що нові методи викладання у нас мало розроблені.

Перше, чого слід навчити курсантів,— це економії у витрачанні часу й енергії. У курсантів радпартшкіл цього часу дуже небагато, а енергії хоч і багато, але витратити її марно не можна: роботи в країні більше ніж досить. А тим часом більшість радпартшкіл є місцем, де часу й енергії курсантів ніхто не береже: ні вони самі, ні викладачі. Я вже говорила про перевантаження програм, про те, що курсанти витрачають багато часу на вивчення того, що вивчати їм зовсім не потрібно, що матеріал часто дають їм у незрозумілому вигляді. Крім того, дуже мало приділяють часу на обговорення питання, як треба працювати. Вивчають широкі курси, наприклад хімії, граматики, а того, як читати, робити виписки, складати плани роботи, опрацьовувати питання колективно, як перевіряти себе — про це не говорять, ці уміння не розвиваються. Хтось говорив про те, що в Комуністичному університеті трудящих Сходу китайці проявляють у навчанні надзвичайну старанність і наполегливість. Засвоюючи мову, вивчають за лексиконом слів по триста в день. Це свідчить про величезну енергію китайців. Але як можна спокійно дивитися на такий неекономний спосіб вивчення мови, на таку жахливу розтрату енергії? Енергію

треба берегти. Ми повинні вчитися цього самі і вчити слухачів радпартшкіл, бо без цього з них не вийде ділових, умілих працівників, а радпартшкола повинна виховувати не тільки свідомих, але й умілих будівників нового життя.

Друге важливе завдання — це навчити курсантів працювати самостійно. Звичайно, не треба повторювати курсантові про необхідність самостійно працювати, треба навчити його, як це треба робити. Початківцям треба давати спочатку порівняно нескладні завдання, які можна виконати за одну-дві години. Треба розтлумачити курсантові, яку роботу і як йому треба виконувати, якої послідовності слід при цьому додержувати, якими книгами користуватися, які труднощі зустрине курсант при виконанні цієї роботи і як з цими труднощами він може справитись. Потім курсант залишається сам зі своїми силами, він тільки в крайньому разі вдається за допомогою до керівника. По закінченні роботи останній допомагає курсантові усвідомити пройдений шлях. Чим точнішими, повнішими будуть вказівки керівника, чим краще їх засвоїть курсант, тим успішнішою буде його робота. Згодом завдання повинні поступово збільшуватися в своїй складності і обсязі. Вказівки керівника можуть бути не так детально розробленими, а мати лише загальний характер. Так поступово вчиться курсант працювати самостійно. А це вміння має величезне значення.

Не менш важливо навчити курсантів колективно працювати. Працювати колективно не означає тільки працювати спільно, в одній кімнаті, над однією темою, за одними і тими самими підручниками; найголовніше не це, найголовніше — уміти організувати роботу, вміти її розподілити між собою так, щоб її можна було виконати якомога краще і до того в якнайкоротший строк. Уміти розподілити роботу між собою — це значить уміти правильно оцінити свої сили і сили інших, вникнути в суть роботи, визначити час, потрібний на неї при певній сумі знань і умінь і при певному темпі роботи. Якщо роботу розподіляє викладач або груповод, то виховне значення такого поділу праці майже зовсім пропадає. Ми хочемо готувати з курсантів радпартшкіл будівників життя, радянських і партійних працівників, але щоб досягти цього, курсантові треба насамперед навчитися оцінювати свої

й чужі сили, вмiти кожного поставити на своє місце. Організація колективної роботи могла б допомогти виробленню такої навички. Тут треба б iти тим самим шляхом, як і при виробленні у курсантів уміння самостійно працювати. Спочатку треба на легких прикладах показати, як це треба робити, потім давати дедалі складніші завдання, допомагаючи лише в крайньому разі.

Заняття в радпартшколах слід би починати загальним вступним курсом, куди б увійшли і пояснення навичок, як навчатися, зберігаючи сили і час, і пояснення того, чого доведеться вчитися, і ознайомлення з навичками самостійних і колективних занять. Такий вступний курс дав би дуже багато. Звичайно, це були б тільки певні віхи, звички і навички набувались би протягом всього курсу, але важливо, щоб питання було поставлене з самого початку. Це значно полегшило б курсантам роботу.

У цій статті я порушила — дуже уривчасто — лише деякі методичні питання, маючи на увазі зробити лише вступ до дискусії. У працівників на місцях, мабуть, є багато матеріалу щодо методичних питань. Треба, щоб вони поділилися ним на сторінках «Коммунистического просвещения».

СИСТЕМА НАРОДНОЇ ОСВІТИ В РРФСР І МІСЦЕ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ В НІЙ

Питання про цільну систему народної освіти в РРФСР зараз стоїть перед Наркомосом в цілому.

Спочатку була прийнята дев'ятирічна школа, в якій повинні були навчатися діти від восьми до сімнадцяти років. Це ідеал, до якого ми прагнули з самого початку і продовжуємо прагнути й зараз. Але життя показало, що до поставленої мети нам доведеться йти не одним прямим утрамбованим шляхом, а кількома шляхами — низинами і горбами, обхідними часто дорогами, і тільки тоді прийдемо до мети. Перший етап — це той загальноосвітній мінімум, без якого неможливе ніяке скільки-небудь культурне життя: уміння читати і писати, знання чотирьох правил арифметики, володіння певною сумою географічних і історичних знань. Цей загальноосвітній мінімум дає дітям школа I ступеня, яка в нас склалася як чотирирічка. Цей загальноосвітній мінімум повинні пройти всі діти щоб там не було, всі підлітки й дорослі. Підліток і дорослий можуть пройти цей загальноосвітній мінімум за значно коротший строк. Практика показала, що дорослі при правильній постановці справи цей мінімум проходять за рік. Річні школи малописьменних, куди вступають неписьменні або ледве письменні, повинні стати поширеною формою шкіл дорослих, якими необхідно буквально вкрити нашу малописьменну країну. Освітній мінімум повинен бути загальнообов'язковим насамперед для членів партії, спілки молоді, профспілок,

для червоноармійців, для членів дитячих груп¹, організацій робітниць і селянок. Звичайно, для членів партії обов'язкова також і політграмота.

Отже, основний тип школи — це школа, яка дає загальноосвітній мінімум. Різновиди цього типу: 1) дитяча школа I ступеня, 2) школа I ступеня для підлітків, 3) школа I ступеня для неписьменних і малописьменних дорослих, 4) школа політграмоти для членів партії (із загальноосвітнім мінімумом).

Над першим ступенем Головпрофосвіта ставить річні курси для дорослих: кооперативні, рахівничі, по догляду за дітьми раннього віку і т. ін. Але їх мало, і влаштовує їх не стільки Профосвіта, скільки приватні особи. Тим часом в Америці, у Франції існує ціла мережа таких спеціальних курсів. Треба створювати їх і в нас. Курси по ремеслах: шиттю й крою, палітурній справі і т. ін., по малюванню і кресленню, по сільському господарству, по домоводству. Без таких курсів не підніметься середній культурний рівень побуту. Їх треба було б широко проводити при клубах, народних будинках, при основних курсах і т. ін.

Всі ці курси мають суто утилітарний характер і хоч мають дуже велике значення, але стоять трохи осторонь загальної системи народної освіти.

Другий етап у загальній системі — це перший концентр II ступеня, який охоплює в нормальній школі три роки, — концентр, призначений для підлітків від 12 до 15 років. Він дає загальну орієнтацію в природі і суспільстві. До цього часу не було точно зафіксовано, які саме знання і вміння повинен дати цей концентр. Нині — у найближчі тижні — буде зафіксовано мінімальний обсяг знань, обов'язковий для цього концентру. Схема програми вже пророблена і потребує лише затвердження Колегії Наркомосу.

Спочатку передбачалося, що професійна підготовка буде починатися після закінчення дев'ятирічки; в січні 1921 р. строк було знижено: було встановлено, що професійна освіта може починатися після закінчення семи років. Як вийшло насправді? Головпрофосвіта повіdkривала

¹ Маються на увазі дитячі комуністичні групи, з яких у 1922 р. створювались перші загони юних піонерів. — *Ред.*

професійні школи, музичні й художні школи, школи фабзавучу для дітей дванадцяти років, які закінчили перший ступінь. Хоч формально, згідно з умовами прийому, закінчення семирічки вважалось обов'язковим, але цю постанову навіть не пробували проводити в життя; на фабриках і заводах підлітків, які закінчили семирічку, нема зовсім, профосвіта не вимагає навіть закінчення чотирирічки, а прямо бере хоч трохи письмених дітей.

Життя наштовхує на влаштування сільськогосподарської школи підлітків, для вступу до якої передбачається також зробити обов'язковим закінчення семирічки; але, мабуть, в селі справа стоятиме ще гірше, і доведеться і в сільськогосподарську школу приймати учнів, які закінчили лише перший ступінь.

Явно, рівень культури країни такий низький, що при даній кількості шкіл I ступеня, вимога закінчувати семирічку повисає в повітрі. Що ж робити? Вихід один: вимагати, щоб і для ремісничої школи, і для шкіл музичних і художніх, і для шкіл фабзавучу і сільськогосподарських шкіл підлітків *був обов'язковий* загальноосвітній курс семирічки. Це єдине, за що ми можемо боротися і за що повинні боротися з усією серйозністю і рішучістю. Забронювання загальноосвітнього курсу перетворить і школи фабзавучу і сільськогосподарські школи підлітків у своєрідні різновиди школи-семирічки.

Спеціальних шкіл з курсом I-го концентру для підлітків, які закінчили школу I ступеня, відкривати, мабуть, не треба. До 16 років вони можуть вступати в I-й концентр нормальної школи, після ж — у школи дорослих. Зараз в I-й концентр II ступеня в провінції, особливо в селі, вступають не тільки більш дорослі підлітки, а й дорослі. І з цим боротися не слід.

Переходимо тепер до шкіл дорослих. У 1917, 1918, 1919 рр. всюди існували так звані народні університети, які приваблювали численних курсантів. Курс цих народних університетів був дуже непевний. Пам'ятаю, наприклад, у Вітебському народному університеті тільки Пушкіну було присвячено дванадцять лекцій... В народних університетах звичайно викладали професори або вчителі середньої школи -- лектори, дуже чужі і прямо ворожі Радянській владі. Програми, які надсилали з місць до позашкільного відділу Наркомосу, навмисно були

складені розпливчато, рябіли «історіями суспільної думки», «загальними теоріями права», «філософськими пропедевтиками» і т. ін. В міру загострення громадянської війни народні університети відмирили, на зміну їм прийшли в 1920 р. радпартшколи. Гострота громадянської боротьби висунула на перший план інші форми роботи серед дорослих, які діяли на емоціональну сторону і були тісно зв'язані з агітацією. Шкіл дорослих майже не було. Тепер, після ліквідації фронтів, коли голод минулого року зживається, потяг до навчання зріс надзвичайно. Потреба в школах дорослих виявилася цілком чітко. Почали посилено зростати приватні школи дорослих.

Необхідно, щоб школи дорослих, які починають тепер скрізь відновлюватися, не були чимось безформним. Треба стандартизувати і їх програми, прирівняти до 1-го концентру II ступеня.

Курс 1-го концентру укладається в два роки (вірніше, у дві зими) школи дорослих.

Наступний, третій етап загальної системи — це 2-й концентр II ступеня, який укладається в два роки: восьмий і дев'ятий роки нормальної школи. Програма його так само повинна бути фіксована. Тут повинен бути встановлений свій загальноосвітній мінімум. Ми мислимо собі 2-й концентр II ступеня, що розпадається на дві частини: на обов'язкову, загальну для всіх частину і на заняття по вільному вибору в межах певного циклу, які проводять учні самостійно за певним планом, перевіреним викладачем, під його контролем і керівництвом. Загальноосвітня частина не дуже велика, і в школах дорослих її можна пройти за один рік. Робітфаки охоплюють собою програми 1 і 2-й концентрів II ступеня. Те саме повинні охоплювати і радпартшколи, призначені для кваліфікованих партпрацівників. Тільки шлях з радпартшколи веде звичайно не в той чи інший спеціальний навчальний заклад або університет, а в комуністичний університет.

Така в загальних рисах схема народної освіти в РРФСР.

Не будемо тут спинятися на різних типах навчальних закладів професійного характеру, які будуються над семирічкою і дев'ятирічкою, і вкажемо лише на чергові завдання, які впливають з наведеної схеми народної освіти в РРФСР для політосвіт,— це: 1) найширший

розвиток мережі шкіл малописьменних; 2) розвиток шкіл дорослих підвищеного типу, якими можуть користуватися робітники і селяни, не пориваючи з повсякденною працею; 3) стандартизація програм шкіл підвищеного типу і радпартшкіл (встановлення для них нормальної, загальноосвітньої програми, яка визначає місце цих шкіл в загальній системі). Такі стандартизовані програми можна, звичайно, доповнювати і по-різному проходити в різних типах курсів і шкіл. Так, наприклад, у радпартшколах особливу увагу буде приділено питанням суспільствознавства і партбудівництва.

У зв'язку з необхідністю встановлення нормальної загальноосвітньої програми-мінімуму для шкіл дорослих підвищеного типу і для радпартшкіл робота по виробленню програм тепер набуває особливого значення. Її треба вести в тісному контакті як з Агітпропом ЦК, так і з головками Наркомосу, бо програма повинна бути з огляду на її обов'язковість особливо старанно опрацьована і продумана і повинна визначити місце шкіл підвищеного типу і радпартшкіл в загальній системі освіти.

Спинимось ще на питанні, що повинна давати школа дорослих учням.

По-перше, певну суму *технічних навичок і прийомів*, як от: уміння читати рідною мовою, уміння розбірливо і орфографічно правильно писати, друкувати на машинці, гектографувати або яким-небудь іншим способом розмножувати написане, вміння вести збори, брати участь у дискусії, складати протокол, робити виписки, складати конспекти, користуватися словником, бібліотекою, рахувати, володіти технікою арифметичних і алгебраїчних дій, креслити, малювати, співати, читати ноти і цілий ряд інших аналогічних умінь.

Крім того, школа повинна *знайомити з методами роботи*, з методом постановки проблем і способами їх розв'язування в різних галузях знання. Треба показати, який тип проблем ставить математика і яким методом вона їх розв'язує; який тип проблем ставить природознавство і якими шляхами їх розв'язує; зокрема, які проблеми ставить собі техніка; те саме і в різних галузях суспільних наук.

На цей бік справи звичайно звертають дуже мало уваги, а тим часом саме він має величезне значення. Що

таке економічний матеріалізм? Певний метод класифікації суспільних явищ, який дає можливість свідомо ставитися до навколишнього. А між тим тільки в окремих випадках піклуються про те, щоб учні II ступеня опанували цей важливий метод.

Третє, що повинна давати школа, — це *знання певної суми фактів*. Школа не може обійтися без цього. Важливо тільки, щоб правильно вибрати факти. Дефектом старої школи було не те, що вона подавала факти, а те, що вона примушувала запам'ятовувати багато ні для чого непотрібних фактів, неправильно враховувала їх значення і освітлювала їх. Вивчити всі факти неможливо, треба відібрати з них ті, які потрібні. Потрібні для чого? Для правильної організації особистого і суспільного життя, для їх налагоджування. Цей критерій і треба брати при виборі фактів. Проходимо ми, скажімо, в школі історію. Для чого потрібна історія? Чи тому ми її проходимо, що «так робилося здавна», що «історія цікава» і т. ін.? Ні, вона нам потрібна для того, щоб краще, ясніше зрозуміти дійсність. Минуле нам потрібне для розуміння сьогодення. Тому в історії вивчають не те, що, загалом кажучи, колись було, а те, що має цінність, що відтіняє, примушує рельєфніше виступати сучасні явища, визначає тенденцію розвитку тих чи інших з них.

Четверте, чого повинна вчити школа, — це *застосування набутих умінь і знань до життя*. Дехто розуміє це дуже вузько. Гадають, що добра тільки професійна школа. Професійна школа дає навички і знання тільки в одній галузі техніки. Але в житті для його організації треба знати не тільки це. Треба також уміти розбиратися в суспільних явищах, треба уміти розбиратися в людях і т. ін. і т. д.

Практичний ухил дуже важливий, він робить школу близькою і зрозумілою, але практичний ухил може стосуватися не тільки вузькотехнічних знань, він може проявлятися в чому завгодно. Марксизм, наприклад, весь цілком побудований на такому практичному ухилі. Яка його мета? Перетворити сучасність в інтересах людства. Це архіутилітарна мета, але не вузькоутилітарна, не суто технічна. Смішно було б думати, що робітники потребують лише вузькопрактичних знань, а широкопрактичні їм не потрібні, а на це раз у раз збиваються фанатики

профосвіти, на це збиваються спеці, які чужі психології робітничого класу. Звичайно, і марксизм можна викладати схоластично. Улюблене розжовування питання, що таке вартість і т. ін., є, наприклад, прикладом такої схоластики, таким убиванням живої душі марксизму.

І треба, щоб практична мета виступила перед слухачем в усій її опуклості.

В період економічного будівництва, який ми переживаємо, і вузькоутилітарну постановку справи не можна ігнорувати. Професійний ухил законний там, де боротьба на економічному фронті збігається із завданнями робітничого класу. Але професійний ухил від професійного ухилу різниться. Є «спецівський» професійний ухил і є комуністичний професійний ухил. У першому дерева закривають ліс, у другому дерева є складовою частиною лісу, примушують розуміти його як ціле.

Ми зовсім ще не вміємо надавати нашим політосвітнім закладам комуністичного професійного ухилу, і наші заклади мають якийсь вуглувато-нерухомий, застиглий, зовсім не діалектичний, тобто нежиттєвий, характер, що не має в собі насіння розвитку. Ми дуже мало орієнтуємось на життя, на слухача.

В результаті виходить, що в нашій хліборобській країні ми зовсім не маємо типу шкіл дорослих, пристосованих до потреб села, які відповідають на його сучасні духовні потреби.

У Данії є «вища селянська школа»,— а де «селянська комуністична школа»? Ми про неї навіть і не думаємо. Ми безпорадні в цьому відношенні. А такі школи, намацавши життєвий нерв, мали б у нас в Росії колосальний успіх; про кошти на них не довелось б клопотатися: вони б моментально знайшлися.

Для того щоб створити справжню селянську комшколу, треба опрацювати її програму не в себе в канцелярії, треба цю програму опрацювати з місцевими селянами кожного хліборобського району, з місцевими агрономами. Тоді програма обросте живою плоттю, тоді вона буде життєва, тоді і вся школа буде життєва, і селянська комшкола відіграє величезну роль в житті країни. У нас ця робота ще не починалась.

А в робітничих селищах, при фабриках і заводах повинні бути створені «пролетарські комуністичні школи».

У нас є пролеткульти, які висиджують спеціальну «пролетарську культуру», «пролетарське мистецтво», які мають успіх тільки тому, що вони хочуть зблизитися з масою, ідуть їй назустріч. Але в нас нема пролетарських комшкіл, які мають на меті пояснити пролетарію завдання його класу, дати можливість розібратися в поточних подіях, усвідомити свої завдання у виробництві. Частково ці завдання виконують школи політграмоти, але тільки частково. І в них дуже багато «від письмового стола», і головне питання, питання, яке є в даний момент центральним,— питання про те, як пролетаріату взяти виробництво в свої руки,— залишається частогусто в програмах шкіл політграмоти і радпартшкіл зовсім у тіні. Пролетарська комшкола повинна загострити свою увагу на передачі робітникам розуміння того, як треба налагоджувати виробництво по-комуністичному, і повинна давати не тільки розуміння цього, але й уміння це робити.

Питання про пролетарські комшколи ще тільки-тільки ставиться. А питання це важливе.

1923 р.

БАЗА КУЛЬТУРИ

В епоху рабства і кріпацтва верхівки пануючих класів заповнювали нерідко своє дозвілля заняттями філософією, літературою, мистецтвами. Але маси рабів і кріпаків були неосвіченими і неписьменними.

Капіталізм з перших кроків став віч-на-віч з необхідністю дати робітничим масам хоч би елементарну письменність: без цього важко було б керувати масами, регулювати їх працю, правильно інструктувати їх, не можна було налагодити життя великих торгово-промислових центрів. Капіталісти зрозуміли, що письменність мас — одна з умов успішного розвитку великої промисловості. І, зрозумівши це, вжили всіх заходів до того, щоб добитися поголовної письменності.

В Німеччині і Швейцарії неписьменні тільки тяжко хворі від народження. Америка, куди вливались весь час маси неписьменних емігрантів з відсталих країн, перебуває в гірших умовах, ніж європейські буржуазні країни. Проте вона робить усе, щоб ліквідувати неписьменність в країні. В 1922 р. в Тиждень освіти (з 3 по 9 грудня) було розгорнуто широку агітацію за ліквідацію неписьменності. «Нехай кожен письменний подбає про навчання одного неписьменного» — цей лозунг докотився до кожного містечка, до кожної ферми. «До 1927 р. в Північно-Американських Штатах не повинно бути жодного неписьменного».

А ми? Адже ми не яка-небудь буржуазна країна. Ми тримаємо курс на комунізм, хочемо перебудувати все

життя по-новому. Ми гаряче сперечаємося про буржуазну і пролетарську культуру. Держвидав випускає потоки книг з мистецтва, літератури, всіляких наук і всіляких питань та ін.,— але чи зрозуміли ми, що загальна письменність — необхідна умова розвитку великої промисловості, необхідна умова для перших кроків на шляху до соціалізму?

Ні, ми цього не зрозуміли.

Якби ми це зрозуміли, ми ліквідували б неписьменність теж до 1927 р.— до десятирічного ювілею Жовтневої революції. Ми б не сперечалися тоді про те, чи повинен дати гроші на ліквідацію неписьменності Наркомфін чи госпоргани, Наркомос чи профспілки, не зітхали б про пайки і не лічили б без кінця, скільки в нас мільйонів неписьменних, не реєстрували б їх, не переєстрували б їх знову й знову. Якби ми зрозуміли, що нам треба, необхідно ліквідувати неписьменність в країні,— це було б зроблено. Дали б гроші і Наркомфін, і Наркомос, і госпоргани, і профспілки. І кожен зрозумів би, що він, особисто він, зобов'язаний допомогти так чи інакше в справі ліквідації неписьменності: сам навчити, заплатити за навчання, дати приміщення, дати освітлення, надрукувати азбуки і т. ін. і т. д. І справа була б зроблена.

Не можна підходити до справи по-бюрократичному. «Нехай кожен письменний подбає про навчання одного неписьменного» — це чудовий практичний лозунг, практичний завдяки своїй простоті.

Коли Радянська Росія була оточена білими, всі розуміли, що треба зробити все, щоб ліквідувати фронти. І зробили.

Можна ліквідувати і неписьменність до 1927 р.

Коли я думаю про ліквідацію неписьменності, я згадую перший твір одного робітника, якого я колись навчала грамоти: «Важко робочій людині вчитися при дванадцятигодинному робочому дні, але треба, щоб наші «благодійники» не зробили нам п'ятнадцяти».

Важко, але треба. Цим все сказано.

МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ В РАДПАРТШКОЛАХ

Питання про методи викладання органічно пов'язане з питанням про програми, тобто про обсяг і зміст викладання.

Правильні, раціональні методи викладання можливі тільки при правильно, раціонально побудованій, продуманій в усіх своїх частинах програмі. Програма цілком диктує методи викладання. Вивчається, допустимо, анатомія. Програма може бути побудована так, що номенклатура відіграє головну роль: треба запам'ятати всі назви найдрібніших частин кожної кістки; або може бути побудована зовсім інакше: номенклатура може бути зведена до мінімуму, а на перший план висунуто пояснення доцільності саме такої структури людського тіла з точки зору способу життя людини, проведено порівняння будови людського тіла з будовою, скажімо, вищих хребетних. Звичайно, в першому випадку найкращим методом буде той, який допоможе слухачеві в найкоротший строк визубрити всі необхідні назви, в другому випадку — той метод, який дасть можливість найкраще зрозуміти будову людського тіла.

Яка програма доцільніша? Це залежить від мети, яку вона ставить. Якщо мета — навчити розрізняти найдрібніші деталі будови, — що потрібно, наприклад, лікареві, — то для цієї мети перша програма доцільніша; якщо мета — дати картину пристосування організму до середовища, до способу життя, — що необхідно ясно уявити собі; скажімо, біологові, — для цієї мети краще підходить програма другого типу.

Але програма одного і того самого типу, хоч би на неї було відведено однакову кількість годин, будуватиметься по-різному, залежно від того, для кого вона призначається. У нашому прикладі — якщо ми візьмемо з анатомії програму другого типу, — безумовно, вона буде побудована інакше, залежно від того, для кого вона призначена. Якщо вона буде призначена для біолога, який знає вже достатню кількість аналогічних прикладів, уміє самостійно спостерігати, робити висновки, перевіряти їх досвідом, вона буде побудована інакше, ніж для людини, яка зовсім не обізнана з цією галуззю, не має відповідних навичок, якій треба все пояснювати спочатку.

Власне кажучи, ідея необхідності тісного зв'язку між методами і метою викладання, програмами, складом слухачів настільки очевидна, що навряд чи хто буде тут заперечувати, але на практиці ця думка часто ігнорується. Недавно я була на дискусії, влаштованій технічною секцією ДВР (Державна вчена рада) в Будинку вчених, про методи викладання у вищих навчальних закладах, і мене вразила схоластичність постановки питання: який метод кращий — лекційний чи семінарський? Нібито можна це питання розв'язати поза конкретними умовами. І коли ми складаємо програми — сам аллах тільки відає, скільки ми їх наскладали за ці роки, — ми часто забуваємо і про мету тих чи інших програм, і про склад курсантів, які повинні їх вивчати.

Через те спинимося насамперед на меті, яку ставлять собі рампартшколи I і II ступеня.

Яка ця мета? Зрозуміло, ми не ставимо собі за мету підготовляти в рампартшколах теоретиків комунізму, мислителів, здатних рухати вперед марксистську науку, — проти цього говорить насамперед низький рівень підготовки курсантів, брак у них навичок абстрактного мислення, навичок самостійної теоретичної роботи. Звичайно, винятки можуть бути, але не на винятки треба орієнтуватись — величезна більшість курсантів буде працювати згодом як комуністи-практики. Таких працівників — комуністів-практиків — особливо потребує зараз Радянська Росія. У нас іде зараз перебудова укладу всього життя, і важливо, щоб у будівників був проникливий погляд і тверда рука, важливо, щоб усе будівництво було проїняте єдиним духом, щоб цей дух проймав кожну дріб-

ницю, кожному окремішність. Ясне розуміння мети, шляхів її досягнення, визначення найближчих етапів, які треба пройти, необхідне для всіх комуністів — і для комуністів-практиків більше, ніж для кого-небудь іншого. Тільки таке розуміння забезпечує дружний натиск, єдність дій, досягнення мети. Треба, щоб усі йшли в ногу, щоб не було «Лебідь, Шука і Рак».

Мета партійної пропаганди — досягти найширшої єдності в розумінні цілей і шляхів руху. Треба, щоб усі члени партії, вся партійна маса була свідомою. Однак черговим завданням є створення кадрів червоних офіцерів комунізму, які спрямовують життя в певне річище. Червоний офіцер комунізму не повинен бути начотчиком марксизму, набитим цитатами, який спросоння вміє дати точне формулювання визначення вартості, ціни та ін., але він повинен уміти самостійно орієнтуватися в навколишній дійсності і в поточних подіях. Він повинен розуміти зв'язок явищ і їх суть. Коли що трапляється, він повинен уміти розібратися в тому, що треба робити, навіть у тому випадку, якщо папірець із центру або з губкому запізниться або загубиться в дорозі. Ми живемо в епоху, коли все тече, все міняється, коли не можна працювати на основі традиції, коли треба мати власну голову на плечах. І тому випускник радпартшколи повинен розуміти зв'язок деталей з метою, у нього повинна бути певна перспектива. Таких людей повинна готувати радпартшкола.

Чи повинна вона готувати працівників волосного, повітового чи губерньського масштабу? Я особисто гадаю, що для волосного працівника вміння досить глибоко розуміти зв'язок явищ не менш потрібне, ніж для губерньського працівника, — навіть більше, тому що він далі від центру, більше полишений на свої сили, ближче стоїть до маси, і тому робота його відповідальніша. Правда, розмах губерньської роботи вимагає великого вміння працювати за планом, більшої досвідченості у зважуванні сил і засобів. Якщо вже підходити до курсантів з цією міркою, то треба дати поглиблене, перевірене досвідом визначення тих якостей, які потрібні для працівника волосного, повітового, губерньського масштабу, — тоді ще можна буде класифікувати за цією ознакою.

Поки що треба мету радпартшколи ставити більш загально: радпартшкола повинна давати свідомих комуні-

стів-практиків, які уміють орієнтуватися в навколишніх і поточних подіях.

Чи можна досягти цієї мети при даному складі курсантів радпартшкіл?

Який цей склад? Тепер він дуже молодий. В перші роки склад курсантів радпартшкіл був значно старший. Чим пояснюється таке омолодження складу? Безумовно, тут відіграє роль характер відбору курсантів під час прийому: збільшено кількість місць для делегатів РКСМ, підвищено вимоги до загальноосвітньої підготовки. Але головна причина корениться, звичайно, в зміні загальних умов: фронт не забирає більше кадрів молоді, як це було раніше; той, хто більш досвідчений, старший, захоплений цілком адміністративно-організаційною роботою і вчиться в процесі роботи, але не в радпартшколі; багато взялося за роботу на підприємствах, за своє господарство. Але які не були б причини такого явища, ясно одно, що сучасний курсант має дуже невеликий як трудовий, так і партійний стаж, що він майже не має практичного досвіду. Правда, більшість за походженням робітники й селяни, але робітники ці не від верстата, не робітники, загартовані боротьбою з капіталом, спаяні в цій боротьбі загальними узами солідарності. Ця молодь не має того загартування, яке дається на підприємстві, тієї трудової витримки, яку дає колективна праця. Це більше робітники за походженням, ніж робітники за професією.

В загальноосвітньому розумінні курсанти радпартшкіл дуже слабо підготовлені — вони часто не мають найнеобхідніших загальноосвітніх знань і навичок, без яких важко, іноді навіть неможливо, вчитися в радпартшколі і проводити роботу в житті: нема вміння писати, знання арифметики, найелементарніших географічних і історичних фактів. Тут великою мірою відбивається загальний культурний рівень країни, який так утруднює роботу в усіх галузях. Навичок абстрактного мислення величезна більшість курсантів не має. Цільного продуманого світогляду також нема.

Такий склад курсантів був би дуже несприятливий для занять, якби не один вирішальний факт, який значно послаблює вищезазначені несприятливі фактори. Цей вирішальний факт — революційні переживання більшості курсантів. Це молодь, обвіяна духом революції, яка

багато пережила, багато бачила й думала і глибоко зворушена революційними подіями. Ця основна емоція визначає їх найглибший інтерес до всього, що пов'язане з революцією, що сприяє поглибленню її розуміння, визначає надзвичайно підвищену увагу до навчання, до занять, визначає залізну волю подолати всі труднощі. І цей інтерес, ця увага, ця воля покривають усі перелічені недоліки, роблять їх такими, що можуть усе перемогти. Жадоба знання, колосальна енергія роблять з курсантів надзвичайно вдячний матеріал, найкращий матеріал, якого тільки може побажати викладач.

Але саме тому, що курсанти радпартшкіл — дітище революції, на керівників радпартшкіл лягає величезна відповідальність. Цим курсантам треба дати саме те, що їм потрібно, той матеріал, що їм найбільше потрібний, дати не в сирому, а в організованому вигляді, в такій формі, яка гарантувала б найменшу затрату з їх боку часу й енергії.

Перейдемо тепер до методів і спинимося насамперед на методах побудови програм.

Основна вимога — це не перевантажувати програм. Є дуже багато речей, які корисно знати марксистові. Корисно й цікаво знати про життя мурашок і бджіл, корисно знати історію філософії, Канта і Гегеля, корисно знати літературу і т. ін. і т. д. Але що ж найважливіше? Те, що необхідно, щоб закласти фундамент комуністичного світогляду.

Тут мені згадується одна давнішня суперечка, що відбулася в давноминулі часи — понад тридцять років тому, — серед викладачів Смоленських курсів, що за Невською заставою в Петрограді. Що треба давати робітникам? Ліберали (тоді вони ще не були оформлені в кадетську партію) з К. М. Щепкіною на чолі, дуже талановитою вчителькою, спеціалісткою з історії, твердили, що однаково, що давати робітникам. Вибір матеріалу неважливий, зв'язок його з сучасністю — теж неважливий. І Катерина Миколаївна займала іноді робітників тим, що по дві години підряд розвивала перед ними тонкощі нумізматики і робила це дуже талановито. Ми, група молодих марксистів, обурювалися тоді такою, як нам здавалося, грою і, вибираючи матеріал для свого викладання, намагалися брати те, що має найбільш пряме відношення до

дійсності, до робітничого руху. І робітники були на нашому боці.

Народні університети в Англії, які створила буржуазія для робітників, мають у своїх програмах дуже багато курсів, які під виглядом курсів наукового характеру мають на меті відвернути слухачів від злободенної дійсності. Це цілком зрозуміло. Тільки тиск робітничого руху примушує перебудовувати ці курси в розумінні орієнтування на дійсність.

Підходячи до побудови програм радпартшкіл, ми повинні відмовитись від дуже багатьох традицій і переоцінити весь матеріал під кутом зору його значення для вироблення основ комуністичного світогляду, повинні встановити щодо цього певну перспективу, встановити відносну цінність тих чи інших знань. Під цим кутом треба переглянути не тільки склад предметів, але й зміст кожного предмета, кожної дисципліни, викидаючи все те, що має суто академічний характер.

Те саме треба зробити і щодо так званих загальноосвітніх предметів. Введення їх у курс радпартшкіл тепер, безумовно, необхідне, але тільки в тій мірі, в якій це потрібно для роботи. Не вмючи зрозуміло викладати свої думки, не уявляючи собі, де Франція, де Америка, не вмючи робити обчислення, хоч би в обсязі чотирьох правил арифметики, не можна подолати курсу суспільствознавства радпартшкіл. Але недоцільно роздувати загальноосвітню частину, вводячи курси літератури, надзвичайно збільшуючи курс математики і т. ін. Треба обмежуватись необхідним мінімумом, щоб не забувати про основне завдання радпартшкіл. Треба пам'ятати завжди про допоміжну роль загальноосвітніх курсів у радпартшколах.

Отже, треба старанно вибирати подаваний матеріал, беручи тільки найцінніше, найважливіше.

Друге завдання — це показати курсантам нитки, що зв'язують подавані значення з сучасністю. Ми вже говорили раніше про те, що революційні переживання курсантів надзвичайно підвищують їх інтерес до занять, їх увагу, зміцнюють їх волю. І це цілком зрозуміло з точки зору сучасної психології, яка кладе емоцію в основу інтересу, уваги, пам'яті та ін. Треба тільки брати емоцію за вихідний пункт — показувати, як, якою мірою пропонований

курсантові матеріал пов'язаний з сучасністю, з навколишньою дійсністю, з практичною діяльністю курсанта.

Виучуваний матеріал треба подавати курсантові не в хаотичному, а в організованому вигляді. Що це означає? Це означає, що ми повинні давати факти в певній перспективі, розкласифікованими за певною системою. Кожна наука — математика, фізика, хімія, біологія, суспільні науки — має свою певну систему класифікації фактів. Система, яку ми даємо в радпартшколах для класифікації суспільних явищ, є системою історичного матеріалізму. Звичайно, можна б було йти іншим шляхом: подати курсантам матеріал, класифікований за різними системами, і потім надати їм можливість самим вибрати систему, яка здасться їм найбільш доцільною. Проте цей шлях непосильний для курсантів через їх загальну теоретичну непідготовленість, по-перше, і через порівняно великий час, який є в них, по-друге.

Не торкаючись докладно питання про те, як повинен бути організований матеріал, зазначу тільки, що стрижнем всієї програми повинно бути виробництво, продуктивна діяльність людей. Трудова діяльність людей визначає собою класову структуру, класову боротьбу, політичне панування певного класу, ідеологічні надбудови. Всі ці моменти і їх зв'язок повинні бути висвітлені в рамках сучасності і найголовніших історичних епох. Саме поняття «виробництво» треба розкрити, треба дати ясну картину організації виробництва в кожному даний історичний період. Під кутом зору виробництва ми повинні вивчати сили і багатства природи, причому треба також відмітити найголовніші відкриття в галузі науки, які розширюють владу людини над природою. Таким чином, природа, виробництво, суспільство будуть зв'язані в щось ціле, буде зрозумілою їх взаємна залежність. Така цільність у побудові необхідна, якщо ми хочемо дати курсантам не уривки, не клапти знань, а певний світогляд, якщо ми хочемо координувати факти, розкрити їх співвідношення.

Спинимся тепер на методах підходу до виучуваних явищ.

Цей метод повинен визначатися вимогами діалектичного матеріалізму й полягати в тому, що ми кожне явище вивчаємо в його конкретній обстановці, по-перше, і в його розвитку, по-друге. Якщо ми вивчаємо сім'ю, то беремо

її кожного разу в певній історичній обстановці, розглядаємо її на фоні даних виробничих відносин, розглядаємо її в її розвитку, тобто простежуємо послідовність її різних форм. Такий підхід дає нам можливість глибше, всебічніше вивчити явище, відділити в ньому істотне від неістотного, визначити тенденції розвитку. Маркс і Енгельс дали нам блискучі приклади такого підходу, такого аналізу явищ. Такий метод підходу повинен засвоїти собі кожний марксист, і це в сто раз важливіше, ніж схоластичні суперечки про те, як точніше визначити, що таке вартість. Опанування цього марксистського методу підходу до вивчення явищ має величезне, центральне значення для практичної діяльності кожного комуніста і тому і для курсантів радпартшкіл.

Таким самим методом повинні підходити і до вивчення навколишньої дійсності. Особливо важливо, щоб курсанти освоїлися з цим вивченням і навчилися мислити в цьому напрямку самостійно. Дійсність дуже складна, і вивчити її треба у всій її складності. Треба брати явище не ізольовано, а в загальній сумі явищ, треба простежувати зв'язок цих явищ і вплив розвитку даного явища на ці зв'язки. В педагогіці це вивчення називається комплексним вивченням, тобто вивченням певного комплексу — певної суми тісно зв'язаних між собою, переплетених явищ. Мене вражало завжди, як легко засвоюється саме такий підхід до вивчення явищ слухачами з робітничого і селянського середовища. Вдумуючись в це явище, я зрозуміла, що саме так воно і повинно бути. У робочій людині переважають конкретні форми мислення, і їй легше зрозуміти явища в їх конкретній обстановці — це по-перше, і, по-друге, робоча людина працює над зміною матеріалу, і тому самий процес її роботи вчить брати явища не як щось незмінне, застигле, а як таке, що змінюється і яке змінюють.

Конкретний характер мислення робітничої і селянської молоді диктує необхідність все викладання будувати якомога наочніше. Основні думки треба якомога яскравіше ілюструвати фактами, прикладами, взятими з досвіду, близькими курсантам образами. Абстрактну думку треба втілювати в живу плоть. Предмет, факт, явище найкраще, найповніше вивчаються не з чужих слів, а тоді, коли курсант спостерігає їх наочно, вивчає на практиці.

Звідси ясно, яке значення повинен мати в справі викладання в радпартшколах екскурсійний метод, а особливо методи лабораторний і трудовий. Екскурсійний метод дає можливість бачити, спостерігати. Це вже дуже багато, але одного цього мало. Треба вміти із спостережуваного робити висновки і потім зроблені висновки перевіряти досвідом. Не тільки бачити, але й досліджувати явища повинні вміти курсанти радпартшкіл. Трудовий метод — метод перетворення речей і явищ — дає глибше пізнання явищ, дає можливість глибше досліджувати.

Нарешті, конкретним характером мислення курсантів визначається і роль мистецтва в радпартшколах. Звичайно, мистецтво на мистецтво не схоже. Мистецтво, яке позбавлене змісту, що спотворює дійсність, витає в абстракціях, тільки шкідливе. Говорячи про мистецтво, я маю на увазі мистецтво організуюче, яке дає творчі образи і допомагає зрозуміти явища, ідеї, втілюючи їх в конкретні форми.

Я говорила про методи побудови програм, про методи вивчення явищ. На закінчення спинюся ще на двох питаннях: на виробленні в курсантів уміння самостійно працювати і потім — працювати колективно. Це дуже важливі питання.

Спочатку у викладанні в радпартшколах панував майже виключно лекційний метод. Це традиційний метод, найлегший для викладача: викладач просто повідомляє те, що знає. Справа слухача — засвоїти повідомлене. Як слухач буде засвоювати почуте — це питання, звичайно, мало цікавить професора: екзамени покажуть, добре чи погано засвоїв слухач сказане професором. Не засвоїв — тим гірше для нього. Зрозуміло, в радпартшколах не може бути такого ставлення до слухача. Це ставлення повинно бути значно дбайливішим, бережливішим. Та, нарешті, і сам склад курсантів настільки своєрідний, що штовхає на дослідницький підхід до питання, як найкраще навчити курсантів радпартшколи опановувати знання.

Практика наштовхнула на створення так званих груповодів — керівників груп, і лекційний спосіб почав доповнюватися семінарським, заняттями в групі під керівництвом груповода. Ці заняття були вже безперечним кроком уперед. Але, звичайно, тільки першим кроком, бо заняття в групах не гарантували ще правильного методу

постановки справи, не вказували ще шляхів до самостійної роботи.

Якщо ми ознайомимося з американською педагогікою, то побачимо, що американці звертають величезну увагу на те, щоб навчити учня якомога раніше методів самостійної роботи. Як правильно організувати свою розумову працю, ясно сформулювати кожного разу мету розпочатої роботи, здавати собі справу в тому, на які ступені, етапи розпадається шлях до цієї мети, які труднощі доведеться подолати при цьому, якими засобами,— все це питання кардинальної ваги. Як читати, засвоювати прочитане, користуватися довідниками, бібліотекою, розшукувати потрібну літературу, конспектувати, робити виписки, як їх розташовувати, щоб зручніше ними користуватися, і багато інших важливих практичних порад дає американська школа учням. У нас методика цієї справи ще дуже слабо розроблена, розробити її необхідно.

Друге — це вміння поступово прищеплювати всі ці навички. Спочатку курсантам треба давати дуже прості, елементарні завдання в галузі самостійної роботи, потім ці завдання треба поступово розширяти і ускладнювати. Правильний з методичної точки зору добір завдання в кожній виучуваній галузі має величезне значення.

Отже, треба навчити курсанта самостійно працювати.

Одне із завдань на цьому шляху—поставити правильно облік виконуваної курсантом самостійної роботи, а також часу, затраченого курсантом на виконання того чи іншого завдання.

Система Паркхерст, застосована нею в одній із шкіл американського міста Дальтона і відома під назвою дальтонівського плану, вводить певну систему облікових карт, старанно розроблену. Загальне місячне завдання з кожного предмета розбивається на тижневі завдання, тижневі — на щоденні. Встановлюється певна норма, яка заноситься на розграфлену карту. На індивідуальній карті відмічаються за допомогою відкреслювання виконані завдання і кількість часу, затраченого на виконання кожного з них. Це визначає темп роботи і відхилення від норми. Порівняльна карта дає можливість визначити темп роботи і просування її в усіх виучуваних галузях. План Дальтона недостатньо ще розроблений...

Система контрольних карт дає керівникові можли-

вість обліковувати кількість проробленої роботи і її темп і лише частково — слабкі місця роботи. Контрольні карти можуть показати, в чому учень відстає і де керівник повинен йому допомогти.

Щодо якості виконаної роботи, то її облік найкраще проводиться за допомогою виконання курсантами вміло поставлених завдань. В цьому відношенні являють собою інтерес знов-таки американські підходи до справи. В Америці кожен підручник містить ряд дуже добре складених запитань, відповіді на які можна дати, лише засвоївши зміст попереднього розділу. Запитання складені не так, щоб у відповіді на них можна було просто навести ту чи іншу виписку з викладеного в цьому розділі, але вимагають уміння прикласти вивчене на практиці. Не розуміючи суті викладеного, не можна відповісти на запитання. Відповіді на такі запитання є кращим засобом самоконтролю. Потім ставляться вже не запитання, а так само старанно продумані завдання. Учень поступово привчається перевіряти свої знання за допомогою практичної діяльності. Він дедалі менше потребує перевірки спеціального керівника.

Характерною рисою дальтонівського плану є поєднання роботи індивідуальної і роботи колективної. Обговорення плану роботи, завдань та ін. проводиться колективно, цілим класом, далі кожен працює індивідуально, а потім спільно підсумовують пророблений досвід. Таке поєднання надзвичайно плідотворне.

Під час занять учням дозволяється обговорювати ті чи інші питання, ділитися один з одним своїми знаннями, міркуваннями. Взаємодопомога в заняттях не тільки допускається, але й заохочується. «Навчаючи, вчимося». Допмагаючи слабшому, вчишся й сам. Передаючи свої знання іншому, краще обмірковуєш питання, глибше в нього вникаєш, усвідомлюєш, що ти знаєш і чого не знаєш.

Тому взаємодопомога в заняттях повинна широко практикуватися в радпартшколах. Ті, хто готуються бути пропагандистами і агітаторами, бути офіцерами комунізму, повинні насамперед уміти допомогти товаришам по школі в їх роботі. Це диктується духом товарищескості. Це необхідно також і через неоднакову підготовку курсантів радпартшкіл.

Слабо у нас розроблене ще питання про колективні форми роботи. Колективна робота іноді ототожнюється з класною. Це не те саме. Можна сидіти в одній кімнаті і слухати одного і того ж лектора, проте це не буде ще колективна робота. Колективна робота передбачає, поперше, ясно поставлену мету, по-друге, колективні зусилля в напрямку здійснення поставленої мети. Але тільки найпримітивніша форма колективної роботи має такий характер, що всі виконують ту саму роботу. Дальші форми уже передбачають певну організацію праці. Робота в гуртку передбачає і сумісно поставлену організацію праці. Кожний виконує свою роботу, але знає, що ця робота — частинка загальної роботи, частинка, може, невелика, але необхідна.

Гурткова робота є одним з видів колективної праці. Робота в гуртку передбачає і спільно поставлену мету, і індивідуальну роботу поряд з роботою інших, яку проводять за певним, заздалегідь наміченим планом.

Форми шкільної роботи, яка проводиться за певною програмою під тим чи іншим контролем керівника, треба поєднувати з формами позашкільної роботи. Ця позашкільна робота не зв'язана ніякими традиціями, вона може дати великий простір індивідуальним нахилам і інтересам курсантів. Було б найкраще, якби вона органічно пов'язувалась з шкільною роботою, якби вона поглиблювала її. Особливо важливий один вид позашкільної роботи — колективне виконання якої-небудь громадської роботи. Наприклад, група курсантів Академії соціального виховання проводить широку роботу серед безпритульних, багато свердловців¹ керують школами політграмоти, іноді група курсантів проводить яке-небудь обслідування, що має громадське значення, роботу по виробничій пропаганді і т. ін. і т. п. Такі форми позашкільної роботи особливо цінні, тут можуть виробитися нові підходи до роботи, які потім запліднять і методи роботи шкільної.

1923 р.

¹ Студенти Комуністичного університету імені Я. М. Свердлова.— *Ред.*

ПРИВІТАЛЬНА ПРОМОВА НА ІІ ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ РАДПАРТШКІЛ

Товариші, з'їзд радпартшкіл у цьому році збирається для того, щоб проробити надзвичайно важливу роботу.

Якщо ми оглянемося на минулу зиму, то побачимо, що в усіх галузях радянської роботи йшло її поглиблення. Я можу говорити тільки про ту галузь, яку більше знаю,— про народну освіту. За цей рік довелося спостерігати, як у цій галузі і в центрі, і на місцях відбувся великий переворот — бажання поглибити роботу. Ми бачимо, як у Будинках освіти, всюди на учительських конференціях учителі обмірковують способи, як треба краще поставити справу. Це саме питання стоїть і в центрі.

За роки революції було зроблено в галузі освіти дуже багато. Можливо, ми зараз не враховуємо цілком, не усвідомлюємо, як багато зроблено, як багато працівників на місцях заклали нові елементи для будівництва освіти зовсім на нових основах. Але вся ця робота, яка творилася не Комісаріатом освіти, а масою працівників разом з Наркомосом, проводилась хаотично: її погано обліковували, вели без певного плану. І ось поглиблення її веде до того, щоб зібрати всі ці розкидані елементи, підняти основні елементи і з них, так би мовити, створити зовсім новий характер роботи.

Коли вдивляєшся в роботу, яка проводилась, бачиш, що тут треба відкинути те, що дійсно нам не потрібне,— те, що не повинно лягти в основу нашої нової культури від різних нашарувань, від різних пережитків старого. Зараз в роботі на місцях і в центрі це старе з новим так змішалось, що часто не розбереш, де починається нове і де кін-

чається старе. Ось поглиблення й полягає в тому, щоб проводити планомірну роботу, щоб у кожній її частині ясно поставити мету, ясно визначити шляхи досягнення цієї мети; і коли виконуєш цю роботу, то бачиш, що для того, щоб її зробити, треба бути свідомим комуністом, треба бути свідомим марксистом.

Це робота, де не можна взяти силою. Коли тепер часто говорять: «Ми б зробили те й друге, але нам заважають різні саботажники»,— то це говорять ті, хто неявно уявляє собі, які завдання стоять перед нами в даний момент. Зараз питання не в тому, щоб захопити силу,— сили у комуністів досить,— а питання в тому, щоб поглибити по-марксистському, по-комуністичному підійти до всякої дрібниці і подивитись, як вона вкладається в загальному масштабі, тому що надзвичайно важливо, щоб кожна дрібниця була пройнята духом комунізму, щоб вона не була чимось розрізним, відірваним, а була ланкою в загальній масі роботи. І ось, коли думаєш про те, як поглиблювати цю роботу, то бачиш, що головною перешкодою є не саботажники, не ворожі елементи — вони зробити нічого не можуть,— а головне в тому, що ми самі часто не вміємо по-справжньому, по-комуністичному підходити до питань.

Нам треба, щоб у наших радпартшколах не було на-таскування, щоб у слухачів радпартшкіл не вкорінювалась упевненість, що можна запам'ятати якийсь шаблон і його прикладати. Треба розглядати кожне явище в його розвитку — як воно поступово розвивається і куди веде. Життя так змінюється кожної хвилини, що не можна дати наперед певної мірки,— життя змінюється, і треба, щоб комуністи вміли підійти до мінливого життя і намацати правильну лінію руху. І тут, мені здається, радпартшколі доведеться виконати велику роботу.

Кого готує радпартшкола? Готує вона не літераторів-начотчиків, а практичних працівників, які мають комуністичний світогляд, а також уміння підходити до явищ. Це, по-моєму, надзвичайно важливе завдання. Дуже важливо поставити цю ясну мету і визначити, яким шляхом її треба добиватися, як її досягти без затрати зайвої енергії і часу. Ми в Радянській Росії марно тратити сили й час не можемо. Постає питання про те, як швидко підготуємося ми до роботи, яку доводиться проводити. Це

питання тісно пов'язане з питанням, наскільки Росія може піднятися і економічно розгорнути в достатній мірі свої сили.

На опанування державного апарату ми затратили надзвичайно багато сил і повинні кожну силу берегти, і особливо наші молоді сили, які комуністично настроєні і які в радпартшколах повинні дістати справжнє, комуністичне виховання. Тому на цьому з'їзді треба добре обдумати програму — подивитися, чи даємо ми матеріал в досить організованому, зв'язаному вигляді; ми повинні обговорити і методи, щоб вони були найдоцільнішими і найкраще підготовляли курсантів радпартшкіл до тих завдань, які перед ними стоять.

Ці завдання розгортаються в усій загальній ситуації, яка виникає знову і знову. Ми бачимо, що весь світ зараз розворушений, і ми не можемо сказати, що буде завтра, через місяць, через рік, і працівники радпартшкіл не повинні чекати, коли прийде директива з центру, а повинні самостійно зрозуміти, в чому справа. Ми повинні озброїти їх марксистськими методами настільки, щоб вони могли самі, не чекаючи допомоги з центру, розібратися в явищах, і ось тут мені здається, наскільки я знаю роботу радпартшкіл, що з'їзд має проробити досить велику роботу.

Зроблено надзвичайно багато: вироблений сам тип радпартшколи як навчального закладу для робітничо-селянських мас, який допомагає робітничому класу, що дише атмосферою виробництва, опанувати знання. Це має величезне значення. Тепер нам треба цю зброю відгострити: треба зробити так, щоб програма, і наші методи, і сам побут школи — весь дух школи зробити таким, щоб дійсно за той час, поки курсанти перебувають у радпартшколах, вони здобували максимум того, що треба. Робота ця і передбачається.

Дозвольте, товариші, побажати з'їздові успіху і висловити надію, що ми зуміємо знайти наші шляхи і зберегти час і енергію тих курсантів, які повинні в радпартшколах здобути максимум того, що треба.

ПРО МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ В РАДПАРТШКОЛАХ

(ДОПОВІДЬ НА II ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ РАДПАРТШКІЛ
І КОМВУЗІВ)

Питання про методи викладання дуже болюче. Воно постає завжди, коли доводиться говорити про вищі навчальні заклади, про радпартшколи і навіть про школи II ступеня.

Ми часто зустрічаємося з надзвичайно схоластичною постановкою цього питання, як, наприклад: який метод кращий — лекційний чи семінарський? Звичайно, це питання поза конкретними умовами розв'язати не можна. Безумовно, що лекційний метод в певний період при певній аудиторії не можна викинути за борт. Не можна перегинати палицю також і в той бік, що семінарський метод треба взагалі вигнати. Питання про методи викладання нерозривно зв'язане з питанням про те, яку мету ставить той заклад, про який іде мова, яку мету ставить викладання в тому чи іншому вищому навчальному закладі.

МЕТА

Яку ж мету ставить радпартшкола?

Мета ця ясна: *підготувати свідомого партійного працівника*. Але сюди треба внести деяку точність, бо, по суті, що означає «підготувати свідомого партійного працівника»? Які завдання зараз стоять перед Радянською Росією? Завдання будівництва: нам треба все життя перебудувати на нових основах. Завдання це стояло перед нами і п'ять років тому. Але ще з більшою гостротою

воно стоїть зараз, коли влада в руках комуністів і коли питання про владу вже не є спірним. Треба по-комуністичному будувати життя. Для цього потрібний людський матеріал. Нам потрібні будівники з проникливим оком і твердою рукою, добре підготовлені, які вміють самостійно орієнтуватися в навколишньому житті і в поточних подіях,— комуністи-практики.

Питання не в тому, *скільки* шкіл ми збудуємо, а в тому, *які* школи будувати. Школи повинні готувати молодь для того, щоб вона могла йти по шляху до комунізму. *Цільова настанова радпартшкіл* полягатиме не в тому, щоб підготувати начотчиків марксизму, які спросоння вміють дати найточніше формулювання визначень вартості, ціни та ін., а в тому, щоб підготувати людей, які вміють розуміти дійсність, підходити і розбиратися в ній, застосовувати марксистські методи на практиці.

Чи повинна школа готувати працівника волосного, повітового чи губерньського масштабу?

Я гадаю, що поділяти ці типи роботи строго не слід. Де б працівник не працював — у повіті, у волості, в губернії або центрі,— марксистський підхід, розуміння, вміння аналізувати йому потрібні скрізь, і, може, в селі такий підхід ще потрібніший, тому що там йому доведеться жити без вказівок центру і самому розбиратися в питаннях. Так само не можна провести грані, не можна встановити, наскільки менше знань потрібно волосному працівникові, порівнюючи з повітовим чи губерньським. Добрим марксистом треба бути і у волості, і в повіті, і в губернії. Різниця тут в організаційному розмаху: розмах губерньський ширший від волосного... А ця кваліфікація вже значною мірою залежить від складу слухачів. Після підготовки видно буде, кому доведеться *де* працювати і хто на що годитиметься.

Також не слід визначати *спеціалізацію* дуже рано: той буде агітатором, той пропагандистом... Це з'ясується в процесі роботи, залежатиме від того, хто до якої роботи більше пристосований. Не можна також проводити заздалегідь ще вужчу спеціалізацію, як, наприклад: такий-то буде працівником освіти в такий-то і такий-то галузі... *Радпартшкола повинна дати загальний підхід до питань: де і коли* доведеться працювати — це вже потім визначиться. На базі загальномарксистської підготовки

легко вже набути будь-які спеціальні знання. Тому, мені здається, не слід у програмі радпартшкіл захоплюватись введенням великих і різних курсів: курс по освіті, курс по роботі серед жінок і ще які-небудь інші курси. *Важлива загальна база.*

Це щодо мети.

СКЛАД

Далі — *кому* доведеться викладати певні програми і з *кого* виховувати радянських практиків?

Ми знаємо нинішній склад наших радпартшкіл: склад цей страшенно омолодився, це головним чином молодь, в якій мало життєвого і партійного досвіду і нема ніякої загальноосвітньої підготовки.

Здебільшого це молодь з робітничого або селянського середовища. Але не слід мати ілюзій з того приводу, що ця робітнича і селянська молодь приходить до школи в сімнадцять-вісімнадцять років з певним трудовим досвідом і певними трудовими навичками. Вона має великий плюс — в масі своїй вся вона так чи інакше зачеплена революцією, обвіяна духом революції і тому являє надзвичайно багатий і вдячний матеріал: у молоді революція розбудила надзвичайно багато нових думок, нових прагнень... Правда, вона неписьменна, мало підготовлена, не звикла абстрактно мислити, працювати над книгою, але її революційні переживання є величезним плюсом. Вони допомагають їй опанувати часто дуже важкий матеріал. Молодь, напружуючи всі свої сили, незважаючи на наші часто варварські методи, засвоює добре чи погано певні знання і опановує марксистський метод. Звичайно, при цьому розтрачається багато сил і енергії. І ось цієї розтрати сил та енергії необхідно уникнути.

ПРОГРАМА

Ми вже говорили про мету радпартшкіл, говорили про склад радпартшкіл; мета і склад до певної міри визначають також і *програму*.

Якщо ми подивимося на нашу програму, то побачимо насамперед, що вона перевантажена, що там, крім того,

що насущно необхідне, є ще багато всяких таких питань і знань, без яких прекрасно можна було б обійтись, які для зміцнення марксистського світогляду ніякого значення не мають.

Візьмімо, наприклад, питання про загальноосвітні предмети. Зрозуміло, що ці предмети необхідні в радпартшколах; певний мінімум загальноосвітніх знань необхідний: треба вміти писати, вміти прочитати будь-яку книгу, вміти висловити свої думки, вміти певним чином підійти до питання — все це досягається за допомогою загальноосвітніх знань, але ми часто перегинаємо палицю. Визнаючи необхідність загальноосвітніх предметів, безперечно, треба брати із загальноосвітніх предметів тільки абсолютно необхідне. Головне, основна мета — дати певну суму фактів, певні методи підходу.

Це стосується не тільки загальноосвітніх предметів, але й усіх тих, які належать до числа предметів, що дають базу для комуністичного світогляду. Якщо ми говоримо «історія», то цим нічого ще не сказано. Важливо визначити, які саме історичні факти вибрати і які з них повинні ввійти необхідним елементом у вироблення світогляду комуніста. Те саме і з економічною географією. Якщо ми напишемо в програмі «економічна географія», — цим ми нічого ще не сказали, тому що під економічною географією можна розуміти і те, що в такому-то місті виробляють мережива, а в такому-то пряники, і те, що економічна географія розуміє поділ на райони, визначення зв'язку між різними формами виробництва і т. ін. І те й друге має загальний заголовок «економічна географія».

Тому не можна обмежитись тим, що в програму внести певну назву предмета. Потрібно *точніше визначити коло питань, які програма повинна висвітлити*. Часто ми чуємо: «Ось ми накреслили таку-то програму». І коли говориш, що така програма нездійснима, то відповідають: «Нічого, ми хоч би 50% цієї програми пройдемо». А це означає, що половину фактів буде повідомлено, половину не буде повідомлено. Це, звичайно, чисто російський підхід до питання.

Потрібно давати не тільки ті знання, які корисні взагалі (таких знань безліч, і комуністам треба багато і цікаво знати). Важливо, щоб між знаннями було встановлено *певні співвідношення* — визначити, що більш

важливе й істотне. Такий підхід для нас більш обов'язковий. Треба вміти визначати, що є першорядним і що другорядним. Треба встановити певні перспективи, в яких ми розташовуємо знання. Це дуже важливо й істотно, тому що гарантує, що все найбільш важливе і найбільш істотне буде пройдено і що фундамент буде закладено.

ОРГАНІЗАЦІЯ МАТЕРІАЛУ

Далі йде друге істотне питання — *питання про організацію того матеріалу, який потрібно подати курсантові.*

Як подати знання так, щоб вони краще утрималися в голові курсанта, щоб йому легше було їх охопити, так, щоб все було організовано певним чином? Треба дати певну систему знань. Це означає, що треба подавати факти в певній перспективі, розкласифікованими за певною системою. Кожна галузь науки має *свою* певну систему класифікації фактів. Система знань повинна бути і в галузі радянської науки — марксизму.

І на систему, яку дає науковий матеріалізм, треба звернути особливу увагу. Більшість старих комуністів у свій час прийшла до опанування матеріалістичного розуміння шляхом тривалої самоосвіти: довелося перечитати і засвоїти великий матеріал. Для нашого курсанта потрібний інший шлях. Треба дати йому загальний матеріал в *певному організованому вигляді*. Це не означає, що треба фальсифікувати матеріал і якимось штучно його підібрати. Ні, тут потрібна певна система, де був би показаний зв'язок між фактами. І ось на цей зв'язок між фактами, на організацію матеріалу треба звернути велику увагу, тому що це має величезне значення. Такий підібраний матеріал значно краще засвоюється. А крім того, тут має значення і психологічний момент. Американські психологи-педагоги підкреслюють необхідність давати матеріал так, щоб ясний був зв'язок між матеріалом і особистим досвідом учня. Психолог Джеймс цілі розділи своїх праць присвячує питанню про те, як потрібно організувати матеріал. Він говорить, що тільки те міцне в нашому розумі, що входить і займає в ньому вже певну систему. Він говорить, що коли ми зустрічаємося з яким-небудь новим явищем, то ми зараз же намагаємось це явище розкласифікувати і пов'язати з яким-небудь суспіль-

ним фактом. Чим тісніший зв'язок, тим він ясніший для учня і тим глибше розуміння цього факту.

Матеріал треба організовувати як одну основну ідею, навколо одного якого-небудь центру. Чи можемо ми до-вільно вибрати цю центральну ідею, взяти який-небудь окремий факт і навколо цього факту організувати весь матеріал? Такий підхід був би неправильний. Треба взяти такий значний факт, який в реальному житті відіграє величезну роль. І ось наш науковий соціалізм, наш історичний матеріалізм підказує нам такий факт. Ми повинні взяти як центральний момент — виробництво, продуктивну діяльність людей. Ось що повинно лягти в основу організації матеріалу. Якщо ми візьмемо цей стрижень, то підхід до суспільствознавства зразу полегшується. На основі виробництва ми можемо розглянути всі суспільні явища. Можна простежити, як на базі виробництва складаються суспільні відносини, як виростає боротьба класів, як боротьба класів розвивається і яку роль відіграє організація того чи іншого класу, організація влади і т. ін. Всі ці питання дуже легко пов'язуються з цим основним питанням. Якщо до природознавства ми підійдемо з точки зору виробництва, то й тут ми візьмемо найзначніші факти, саме ті факти, які мають в дану хвилину найбільше значення.

Всі питання, які так гостро стоять у радпартшколі,— всі вони до певної міри можуть бути усунені, по-перше, вибором матеріалу, коли ми вилуцимо все непотрібне, і потім організацією цього матеріалу. Організація матеріалу має ще й те значення, що вона вчить слухачів-курсантів, як треба працювати.

ПРАЦЯ

Питання *про працю* вимагає ще дальшого свого опрацювання. У нашій методичній літературі воно дуже мало опрацьоване. Часто повторюють, що треба в слухачів збудити активність, треба примусити їх працювати самостійно. Це, звичайно, все правильно. Але що це означає — збудити активність, як примусити самостійно працювати? Треба навчити, як самостійно працювати, як підходити самостійно до роботи. А це зводиться до того, що треба *навчити організувати свою працю, навчити уміння усві-*

домлювати мету своїх занять, обміркувати засоби досягнення цієї мети, підхід до цього. Треба, щоб курсант опанував певні технічні навички, які дають можливість такого підходу. Потім треба навчити його обліковувати свою працю — процес самої праці та її результати.

Якщо ми ознайомимося з американською педагогікою, то побачимо, що американці навчають учнів дуже рано методів самостійної роботи: як правильно організувати свою розумову працю, ясно формулювати кожний розділ виконуваної роботи, здавати собі справу в тому, на які ступені, етапи розпадається шлях до цієї мети, які труднощі доведеться долати при цьому і т. ін. Як читати, засвоювати прочитане, користуватися довідниками, бібліотекою, розшукувати літературу — все це і багато інших практичних порад дає учням американська школа.

Методика навчання самостійної роботи у нас дуже слабка. І в цьому відношенні нам треба повчитися в американців.

За останні два роки там дуже просувається дальтонівський метод. Зараз готується книга, в якій докладно буде описано цей метод. Він дає поєднання індивідуальної і колективної праці. У нас слабо розроблено питання про колективні форми праці. Неправильно думати, що можна розвивати уміння колективно працювати без розвитку уміння індивідуально працювати. Поєднання індивідуальної праці для одержання колективного результату має величезне значення. Дальтонівський метод дає певну систему обліку своєї праці, навчає обліковувати самий процес праці. Це дуже важливо, якщо ми хочемо мати справді організований матеріал, а ще важливо, щоб цей матеріал був пропагований і відповідно роз'яснений.

Далі не менш важливо, як цей матеріал подати.

Психологія говорить про те, що в основі ряду наших здібностей лежать емоційні переживання. Якщо взяти рампартшколу, ми побачимо, що всі емоційні переживання курсантів пов'язані з революцією: вона визначає їх інтерес, визначає їх волю і пам'ять. І ось ці емоційні переживання молоді мають величезне значення в ході її занять. Якщо ми хочемо правильно будувати наш навчальний матеріал, ми повинні пов'язати той матеріал, який ми даємо, з емоційними переживаннями. Психолог Джемс на цілому ряді прикладів показує, що

коли враження пов'язані з особистим переживанням, то матеріал сприймається зовсім інакше; і з цього треба зробити висновок, що ми повинні будувати матеріал, пов'язуючи його з переживаннями учня, тобто, іншими словами, з тим, що відбувається навколо нього. Емоцію треба брати за вихідний пункт, виявити, в якій мірі пропонуваною матеріал пов'язаний з сучасністю, з навколишньою дійсністю, з практичною діяльністю курсанта.

Отже, ми встановили необхідність організації матеріалу, необхідність орієнтації на сучасність, але цю сучасність ми повинні вивчати певним чином. Ми вже говорили, що наші слухачі походять з робітничо-селянського середовища. Це визначає спосіб їх мислення. Є дуже цікава праця німецького інженера Каммерера, який встановлює, що тип мислення робітника інший, ніж в інтелігента. У робітника переважають конкретні форми мислення, йому легше зрозуміти явища в їх конкретній обстановці; він завжди працює над зміною матеріалу, і тому сам процес його роботи вчить його брати явище як таке, що завжди змінюється і яке змінюють. Конкретний характер мислення складу слухачів диктує необхідність все викладання будувати якомога наочніше. Абстрактну думку треба втілювати в живу плоть. Тому величезне значення в справі викладання в радпартшколах мають методи — екскурсійний, лабораторний і трудовий. Конкретний матеріал учить курсанта вивчати дійсність, вивчати сучасність. А це є одне з тих величезних завдань, які стоять перед партшколою; вони стоять взагалі перед школою, але перед радпартшколою — особливо гостро.

Потім — як треба брати матеріал? Його не можна подавати ізольовано, поза часом і простором, абстрактно. Його треба вивчати в тій конкретній обстановці, яка існує. Ось цей метод підходу до конкретного життя особливо близький робітникам і селянам і дає потрібні результати.

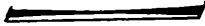
Ось чому мені здається, що в програмі треба приділяти велике місце історії. Це визначається необхідністю нашого підходу до явищ і вивчення їх у їх розвитку, в'яснення тих рушійних сил, які в цих явищах містяться. Історію не можна викинути за борт. Потрібний підхід історичний, комплексний, — коли ми явища беремо не ізольовано, а в зв'язку з іншими явищами.

*

На закінчення кілька слів ще — про необхідність переплітати форми шкільної роботи з формами позашкільної роботи. Остання повинна бути органічно пов'язана з шкільною роботою, повинна доповнювати і поглиблювати її. Особливо важливий один з видів такої роботи — колективне виконання якої-небудь громадської роботи.

Ось те основне, що я хотіла сказати. Питання це дуже складне і потребує в дальшому ще більшого опрацювання.

1923 р.

МІСЦЕ ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ В ПОЛІТОСВІТРОБОТІ

(З ДОПОВІДІ НА ІІ ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ ПО ЛІКВІДАЦІЇ
НЕПИСЬМЕННОСТІ)

Незадовго до хвороби Володимира Ілліча я розповідала йому, що зараз американці агітують за те, щоб до 1927 р. остаточно ліквідувати в себе неписьменність. У відповідь на це Володимир Ілліч сказав: «Треба й нам у нас до того часу ліквідувати неписьменність». З цього приводу він мав на меті дати спеціальну статтю, але хвороба перешкодила йому здійснити цей свій намір.

Питання про ліквідацію неписьменності стоїть у нерозривному зв'язку із загальним становищем країни. Зрозуміло, що в 90-х рр., наприклад, такий захід, як ліквідація неписьменності, був би у нас зовсім безнадійним, і не тільки тому, що уряд не дав би на це грошей, а головним чином внаслідок косності самого села і його ізольованості. Навіть навчившись грамоти, діти, не маючи надалі практики, знову забували її. Цю ізольованість села від навколишнього світу можна проілюструвати таким прикладом: в Лузькому повіті Петербургської губернії (де я працювала) можна було зустріти підлітків п'ятнадцяти-шістнадцяти років, які жодного разу не були в сусідньому селі, яке розташоване всього за кілька верст. Ізольованість села була головною перешкодою в поширенні письменності. Село в той час так заглиблювалося в свої справи, що йому зовсім не було діла до всього іншого світу.

Те саме можна сказати і про міських робітників. При дванадцятигодинному робочому дні робітник, звичайно, не міг думати про навчання. Один з учнів недільної

школи, в якій мені довелося працювати в 90-х рр., написав таке: «Важко вчитися при дванадцятигодинному дні, але треба вчитися для того, щоб наші «благодійники» не примусили нас працювати п'ятнадцять годин». Ця фраза дуже характерна для передових кіл робітничих мас того часу.

І тільки поступово маси почали проймаються свідомістю потреби для них освіти. Якщо в минулому в нас і були школи для дорослих, то вони охоплювали лише незначний контингент робітників. Решта робітничо-селянської маси залишалась неписьменною, а суспільний лад того часу був такий, що говорити про боротьбу з народною темрявою було зовсім безнадійно.

Тільки Радянська влада може значною мірою розв'язати це завдання.

Тут доводиться сказати, що ліквідації ізолюваності села значною мірою сприяла війна — як імперіалістична, так і громадянська. Потрапивши в нові місця і за кордон, наші солдати мимоволі розширили свій кругозір і, повертаючись у рідне село, приносили з собою нові поняття в галузі сільського господарства, заводили нові порядки і т. ін. Так, наприклад, один селянин Воронежської губернії, дід якого, мабуть, вважав грамоту «печаттю диявола», потрапивши в полон за кордон, не тільки навчився російської грамоти, але засвоїв навіть грамоту на іноземних мовах і збирався після повернення додому «завести в себе нові порядки» на основі того досвіду, який він дістав за час перебування за кордоном.

Становище робітничого класу при Радянському уряді змінилось щодо скорочення тривалості робочого дня. Робітник тепер зайнятий набагато менше — отже, в нього лишається значно більше часу для задоволення своїх культурних потреб.

Дбаючи про освіту робітничих мас, ми не повинні також забувати і село. Щодо цього сама система побудови радянського апарату, який зв'язує найглухіше село з центром, служить нам запорукою того, що намічений нами план ліквідації неписьменності дійсно буде проведений в життя.

Питання про те, якою мірою ми зможемо розгорнути цю роботу, залежить від загального міжнародного становища. Якщо світовий капітал займе наступальну позицію,

то всі наші сили будуть повернуті на боротьбу з ним; якщо ж міжнародна рівновага збережеться, то в матеріальному відношенні ми будемо мати можливість справитися з нашим черговим завданням у найкоротший строк. Для цього потрібне буде величезне напруження сил. Утруднення будуть не тільки фінансового, але й організаційного характеру. Можна зовсім безцільно потратити кошти, якщо не буде досить продумана і налагоджена організаційна сторона роботи. Це тим більш важливо, що в нинішніх умовах Радянський уряд на ліквідацію неписьменності може дати копійки.

Нам можна повчитися в американців, які, агітуючи за ліквідацію неписьменності, кинули лозунг: «Нехай кожний письменний навчить одного неписьменного». Звичайно, це не слід розуміти в буквальному значенні. Тут мова йде про певну грошову участь письменних в ліквідації неписьменності, наприклад в утриманні вчителів.

Ми повинні залучити до роботи по ліквідації неписьменності такі організації, як профспілки, жінвідділи, РКСМ та інші — партійні, центральні й місцеві — органи.

Ліквідація неписьменності тісно пов'язана з усіма іншими видами культурної роботи. Якщо в селі, крім лікпункту, нічого нема, то з усієї політико-освітньої роботи нічого не вийде. Якщо ж у селі є хата-читальня і в ній досвідчений працівник, який вміє пробудити культурні інтереси населення, то можна сказати з певністю, що таке село дасть школі по ліквідації неписьменності учнів. Те саме можна сказати в місті про клуби. Здебільшого наші клуби в центр своєї уваги ставлять різні розваги. Не можна так, «по-інтелігентському», підходити до маси: клуб повинен виконувати певне практичне культурне призначення. У селі він повинен бути провідником елементарних агрономічних і санітарно-гігієнічних знань. Ми часто схильні вважати все це дрібницями, не вартими уваги. Але з дрібниць складається життя...

Учні наших шкіл будуть тими агітаторами, які нам так потрібні в боротьбі з неписьменністю мас. До цієї роботи повинні бути залучені також учні радпартшкіл і вищих педагогічних навчальних закладів. Ще до цього часу наша вища школа живе по-старому. В ній переважає книжний схоластичний метод викладання, що йде в розріз з нашими новими вимогами.

Завідуючий дослідною станцією Наркомзему т. Тулайков, який повернувся недавно з Америки, говорить, що там студенти педагогічних навчальних закладів з перших же днів ведуть практичну роботу. Це має величезне значення для самих учнів, які бажають опанувати певну галузь знань. Виходячи з цього, я вважаю, що перший рік в педагогічному навчальному закладі треба відвести на практичну позашкільну роботу, а саме — роботу в школах для дорослих, клубах і т. ін. Перше, чого треба навчити учня,— це навчати інших. Це, безумовно, вимагатиме від нього великої роботи над самим собою.

Якщо вдасться залучити до роботи по ліквідації неписьменності всіх учнів вищих і спеціально педагогічних навчальних закладів, то ми матимемо великий кадр учителів — ліквідаторів неписьменності. Якщо ми хочемо з вищих навчальних закладів випускати не тільки спеціалістів старого типу, які дивилися б на маси звисока, то ми повинні залучити їх до роботи з неписьменним населенням.

Таким чином, одне з найважливіших завдань в справі ліквідації неписьменності — вміння організувати навколо цієї роботи всіх, хто може бути корисним для неї, вказавши їм найближчі шляхи до цієї мети.

Робота Головполітосвіти в цій галузі не завжди йшла як по маслу. Поряд з безумовними практичними досягненнями в ній було також багато зайвого, яке зараз уже відкинуто як непотрібний баласт. Тепер Головполітосвіту можна вважати більш-менш зміцнілою організацією, яка справиться із своїм завданням.

МЕТОДИ КОЛЕКТИВНИХ ЗАНЯТЬ

(ТЕЗИ)

1. Треба ясно визначити мету занять з дорослими. Життя зараз вимагає людини свідомої, яка вміє розбиратися в поточних подіях і орієнтуватися в навколишньому середовищі, людини переконаної, тобто яка глибоко продумала свої погляди і вміє проводити їх в життя. Життя вимагає борця і будівника нового ладу. Звичайно, ця основна мета розпадається на ряд окремих, але доводиться завжди мати на увазі цю основну мету.

2. Суворість існуючих умов, гострота моменту, склад учнів (робітники і селяни) настійно вимагають раціональної постановки справи, тобто такої постановки, яка досягла б мети найкращим способом, у найкоротший строк, з найменшою затратою сил. Звідси та гострота, якої набули в нас за останній час методичні питання. Метод — шлях досягнення мети.

3. З точки зору найшвидшого досягнення мети величезне значення має вибір виучуваного матеріалу. Вибір матеріалу визначається нашим уявленням про відносну цінність тих чи інших знань, які кінець кінцем залежать від нашого світогляду. Пропонований курсантові матеріал повинен бути строго оцінений під кутом зору марксизму, з нього треба викинути весь той мотлох, який вивчається звичайно за традицією, вибрати найцінніше і укласти в певну перспективу. Тільки таким шляхом можна йти до усунення перевантаження.

4. Пропонований курсантові для вивчення матеріал треба певним чином організувати. Сучасна психологія вказує на те, що чим глибші й сильніші асоціативні

зв'язки виучуваного матеріалу з раніше набутиим досвідом, тим легше і міцніше засвоюється цей матеріал. Тому чим краще організований матеріал, тим краще, швидше, міцніше опановує його учень. Вимога організації матеріалу приводить нас до так званого комплексного методу.

5. Комплексний метод полягає в тому, що увага учнів зосереджується не на окремих, не зв'язаних між собою елементах знання, а на життєвих явищах, взятих в цілому, в усій їх складності, причому не в їх стаціонарному стані, а в процесі розвитку. Тільки таке вивчення може дати учневі орієнтацію в навколишньому середовищі. При комплексному методі важливий особливо той внутрішній зв'язок, який існує між окремими сторонами явища. Треба вибирати найістотніше, найважливіше в явищі і навколо вивчення його концентрувати весь матеріал. Без такої концентрації, без виділення центрального пункту вивчення ми маємо *клаптиковий* метод, де явища штучно зшиті між собою, а не *комплексний*, де явища повинні бути пов'язані між собою внутрішнім, природним зв'язком.

Комплексний метод вимагає органічного зв'язку між виучуваними сторонами явища, він допускає не тільки те, щоб в міру потреби окремі сторони виділялися і вивчалися більш поглиблено. Комплексний метод допускає також розчленування на окремі предмети, але при умові тісного зв'язку між ними, здійснення єдиного міцно спаяного плану.

Комплексний метод повинен бути і в основі побудови загальної програми занять, і в основі самого викладання. Спочатку комплекс повинні бути простішими, мазки різкіми, мета вивчення елементарнішою. Пізніше потрібне дедалі глибше опрацювання, розгортання всіх асоціативних зв'язків.

6. Комплексний метод ставить учнів лицем в лице з життям. Вивчення життя повинно будуватися на *спостереженні*. Треба навчити учнів дивитися і бачити. *Екскурсійний* метод саме і є методом, який має це на меті. Екскурсійний метод, який застосовувався раніше тільки в галузі природознавства, захоплює тепер всі галузі знань, увага звернена на зв'язок екскурсій з навчальним планом, на підготовку до екскурсій і підведенню їх підсумків. Але екскурсійний метод не є єдиним у галузі спостереження.

Більш глибоко ми вивчаємо предмет, матеріал, коли починаємо над ним працювати. Трудовий метод — там, де можна його застосувати — є засобом значно глибшого вивчення матеріалу в процесі його доцільного вивчення.

7. Трудовий метод вимагає, щоб увесь навчальний заклад ставив перед собою завдання виконати певну суспільно необхідну роботу силами учнів і вчителів, наприклад, вуз ставить своїм завданням ведення сільськогосподарської пропаганди в певному районі, педагогічний вуз — проведення певної культурно-освітньої і педагогічної роботи і т. ін. Необхідно тільки, щоб виробничий план навчального закладу був так побудований, щоб виконувана робота вимагала вивчення саме тієї галузі знань, яку повинні вивчити учні цього навчального закладу. Так, сільськогосподарський навчальний заклад складає виробничий план, виконуючи який курсанти повинні вивчати агрономію і т. ін. Трудова практика повинна бути органічно спаяна з навчальним планом і бути не чимось стороннім йому, а його невід'ємною частиною.

Виробничий план повинен складатися з ряду послідовних конкретних завдань, які доручаються колективу. Виконуючи кожне завдання, колектив обмірковує план його розв'язання, розподіляє роботу між своїми членами, підсумовує зроблене. Таке виконання трудових завдань особливо цінне, якщо воно пов'язується, з одного боку, з теоретичною розробкою питання, з другого — з вивченням на практиці принципів організації праці.

Виконання колективом трудових завдань називається методом разових завдань. В Америці він називається методом проектів і дуже цікаво застосовується в сільському господарстві. Завдання там ставлять, проте, частіше *окремим* курсантам, ніж колективу.

8. Наукова організація праці повинна проїмати собою весь навчальний план. Особливо сприяє цьому так званий дальтонівський план занять. Характерною особливістю дальтонівського плану є те, що кожний учень працює за певним планом, який завжди перед його очима; він виконує його крок за кроком, усвідомлюючи всі труднощі його й перемагаючи їх.

План обмірковується і приймається колективом, роботу ж кожний студент проводить самостійно, пророблену роботу обліковують знов-таки колективно.

Правильний вибір матеріалу, належна організація його, вивчення навколишнього шляхом спостереження (екскурсійним і трудовим методом), планова робота, самостійна поглиблена проробка матеріалу значно полегшують досягнення поставленої мети — вироблення з курсанта свідомого працівника, борця за свої переконання і вмілого будівника нового життя.

1923 р.

ПОЄДНАННЯ МАРКСИСТСЬКОЇ ТЕОРІЇ З ПРАКТИКОЮ КОМУНІЗМУ

Як ставити викладання суспільствознавства в радпартшколах і комвузах?

Щоб відповісти на це запитання, треба здати собі справу в тому, *кого повинні готувати радпартшколи і комвузи.*

Відповідь ясна. *Вони повинні готувати не начотчиків від марксизму, не марксистів-талмудистів, що погрузли в дефініціях, не вчених професорів-марксистів, що ігнорують дійсність, бояться її, а комуністів-практиків, наскрізь проіннятих духом марксизму, які розуміють, що марксизм — могутнє знаряддя перетворення капіталістичного суспільства в комуністичне, які вміють користуватися цим знаряддям, уміють розбиратися завдяки цьому в складних питаннях сучасності, в складних питаннях практики.*

Ми переживаємо такий історичний момент, попали в таку ситуацію, коли щоденно, щогодини доводиться розв'язувати дуже складні питання, і треба практичному працівникові «будь-якого масштабу» вміти самостійно по-марксистському мислити, вміти застосовувати свій марксизм на практиці. І повітовому працівникові треба вміти це робити не в меншій мірі, ніж губерньському або працівникові центру. Чим яснішими, зіркішими будуть очі комуністів, тим сильнішою буде партія, тим більшими будуть практичні результати її роботи, тим демократичнішою вона буде, бо глибшим буде взаєморозуміння партійної маси і партійних вождів.

Викладання суспільствознавства в радпартшколах і комвузах повинно через те йти під знаком змички між теорією і практикою.

ПОМОЩЬ САМОБРАЗОВАНИЮ

№ 1

ДЕКАБРЬ 1923

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ
ЖУРНАЛ
ВСЕРОССИЙСКОЙ
КОМИССИИ
ПОМОЩИ
САМОБРАЗОВАНИЮ
ПРИ ГЛАВПОЛИТПРОСВЕТЕ

МОСКВА — ИЗД. ВО „КРАСНАЯ НОВЬ“ — Г.П.Д

Обкладинка першого номера журналу «Помощь самообразованию». Н. К. Крупська була ініціатором створення журналу і членом його редакційної колегії.

Ті, що стоять на такій точці зору — а вона, на нашу думку, єдино правильна,— порушили питання про перегляд програм радпартшкіл і комвузів. Практика привела до такого становища, що викладання розпадається на ряд окремих дисциплін, які перетворилися в щось самодостатнє. Загальна мета почала все бліднути й бліднути, за деревами стало не видно лісу, координація між дисциплінами почала слабнути, загальна перспектива втрачалася.

Прихильники зміни теперішнього стану речей говорять: «Так не можна: теперішній стан речей веде до переваження курсантів, до непродуктивної розтрати їх сил, до послаблення духу марксизму у викладанні. *Треба виробити єдиний план, єдину програму, які дають ясну перспективу, чітко накреслити віхи на шляху до поставленої мети, скоординувати викладання окремих дисциплін. Треба покласти кінець клаптиковості, випадковості викладання — цього вимагає марксистський підхід до праці.* Звичайно, при розробці єдиної програми, єдиного плану з багатьох дисциплін доведеться викинути багато — майже половину, деякі дисципліни доведеться об'єднати і т. ін.»

«Караул! Це революція!» — кричить група майбутніх червоних професорів, які виступили в № 264 «Правди» із статтею «Укомплектований марксизм». Вони жахаються думки, що можна злити російську історію із загальною, поставити їх якое у загальний зв'язок і розглядати російську історію як частину загального історичного процесу. Вони жахаються думки, що курс історії повинен бути побудований на принципах історичного матеріалізму, повинен робити ці принципи близькими і зрозумілими слухачам. Вони жахаються, коли їм пропонують перебудувати по-новому курс економічної географії, вкласти в економічну географію живу душу, якої в ній зараз нема, пов'язавши її з вивченням політекономії. Вони не говорять, чому це неможливо, а відбуваються гострими словами.

Звичайно, вироблення єдиного плану, єдиної програми, спайка між окремими дисциплінами, перегляд змісту цих дисциплін з точки зору поставленої радпартшколам і комвузам мети вимагатимуть від викладачів радпартшкіл і комвузів великої роботи, вміння по-марксистсь-

кому підійти до питання, вміння відмовитись від багатьох традицій — це набагато важче, ніж викладати за встановленими шаблонами, але на те вони й червоні професори.

Прихильники змички теорії з практикою говорять: «Треба при складанні єдиної програми орієнтуватися на курсанта, треба враховувати його життєвий і партійний досвід, його підготовку. Не можна вульгаризувати марксизм, а треба подумати, як, яким способом зробити його доступним курсантові, як зробити так, щоб він якнайкраще зрозумів марксизм, засвоїв його, навчився мислити по-марксистському, навчився застосовувати марксизм до життя».

Завдання не з легких. Над ним треба багато попрацювати червоним професорам, треба добре вивчити курсанта, зважити на його переживання та ін. Значно легше вести справу по-старому, по шаблону. Група майбутніх червоних професорів, що виступила в «Правде», відмахується від цього висунутого життям завдання і вважає за краще відбутися демагогічними випадками, нібито захищаючи «робітничо-селянське покоління, яке само робило або батьки й брати якого робили Жовтневу революцію».

Перейдемо тепер до того, що особливо викликає обурення майбутніх червоних професорів, — це орієнтація на виробництво, місцевий матеріал і сучасність.

Недавно в одному проекті підручника з політграмоти для шкіл фабзавучу я вичитала «класичне» пояснення причин неминучості переходу капіталістичного суспільства до комунізму. Як причина цього висувався факт винайдення електричного двигуна. Така вульгаризація не поодинокі явище, з нею треба найенергійніше боротися, і, звичайно, такої вульгаризації не може бути у викладанні суспільствознавства у радпартшколах і комвузах. *Але вульгаризація одна справа, а з'ясування того, як впливають форми виробництва на класову структуру суспільства, на весь суспільний уклад, з'ясування того, що виробництво — база суспільної структури і т. ін., — інша; без цього з'ясування нема марксизму. Завдання полягає саме в тому, щоб у складних явищах суспільних відносин, не впадаючи у вульгаризацію, намацати їх матеріальну базу.*

Як можуть проти виявлення матеріальної бази суспільних відносин протестувати майбутні червоні професори?! Питання про зв'язок теорії з практикою неминуче веде до необхідності ввести в план навчальних занять у радпартшколах і комвузах всебічне висвітлення під кутом зору марксистської ідеології сучасності і конкретної дійсності. Найістотніше завдання радпартшкіл і комвузів — дати курсантам розуміння сучасності, розуміння конкретних умов, розуміння, куди йде їх розвиток, навчити марксистського підходу до конкретних умов, а цього можна вчити тільки на практиці, тільки даючи метод підходу, показуючи, як це треба робити, використовуючи досвід курсантів, відповідаючи на питання, які виникли в них у попередній практиці роботи.

А страхи групи майбутніх червоних професорів того, що пояснення дійсності буде лише на руку підсобникам контрреволюції, просто смішні. Марксизм, пов'язаний з конкретною дійсністю, — найкраща гарантія проти цього.

1923 р.

АНТИРЕЛІГІЙНА ПРОПАГАНДА В ШКОЛІ ДОРОСЛИХ

Завдання антирелігійної агітації — дати поштовх думці, заропити в душу віруючого отруту сумніву, звести божество з неба на землю, профанувати, так би мовити, священні для віруючого образи і тим самим полегшити йому критичний підхід до того, що здавалось йому раніше заброшьюваним від усякої критики, недоступним людському розуму. Руйнівна робота антирелігійної агітації створює чудовий ґрунт для антирелігійної пропаганди, яка повинна дати поживу роботі критичної думки, обґрунтувати сумніви, що зародилися, і дати прямі відповіді на «прокляті запитання». І ніде так глибоко не можна розгорнути антирелігійної пропаганди, як у школі дорослих.

Викладачі всіх предметів повинні враховувати цей бік справи: кожен предмет дає багатющий матеріал для антирелігійної пропаганди.

Візьмімо астрономію і математичну географію. Вони можуть в корені зруйнувати релігійний світогляд віруючого. Однак для того, щоб ці предмети мали такий вплив, треба відповідно поставити їх викладання. Треба пам'ятати, що віруючий на слово не повірить. На слово він схильний більше повірити святому письму, ніж учителеві. У святому письмі, на його думку, про минуле говорили пророки і святі, а вчитель повторює «панські вигадки». На слово не повірить. Треба переконати. Як переконати? Логічні міркування подібні до п'яти доведень кулястості

Землі, які наводяться в підручниках географії, робітника і селянина, людей конкретного мислення, не переконують. Треба «показати». Показати телескоп, де це можливо; організувати астрономічні спостереження; заслужити довір'я. Це перший крок.

Згадується мені літній листоноша. Кожної неділі він приходив у народну читальню і брав для читання Старий або Новий завіт Рудакова. Одного разу прийшов — і книги не бере. Потім почав розповідати: був на екскурсії, показували, як гусениця під листок і сучок забарвлена,— отже, й інше, що говорять учені, правда. З того часу перестав читати Рудакова. Психологія цього листоноші дуже типова. Дрібний наочний факт зламав лід недовір'я.

Зламати лід недовір'я — перше завдання школи. Потім треба зробити наступний крок — показати, як знається те, про що твердять астрономи. Звичайно, викласти метод такої науки, як астрономія, нелегко, але зробити це необхідно. Завдання дуже полегшується, якщо пов'язати розповідь про теперішні знання людини в галузі астрономії з історією науки — з тим, як вона поступово з астрології стала астрономією. Як учені раніше уявляли собі Землю, Сонце та ін. і як вони поступово, на підставі яких фактів змінювали своє уявлення про них.

А потім, коли учень школи дорослих переконається в правильності повідомлених йому фактів, коли він засвоїть астрономічні відомості, треба проробити другу роботу — простежити, як у зв'язку з недостатнім розумінням світу склалися в стародавніх народів міфи, порівняти між собою міфи різних народів, виявити їх астрономічну основу. Після цього учень уже сам зробить висновки щодо міфічного характеру певних частин святого писання, треба тільки допомогти йому ці висновки сформулювати.

Фізична географія в зв'язку з геологією, фізика, хімія і все природознавство в цілому цінні особливо тим, що вони дають звичку наукового мислення, дослідницький підхід до вивчення явищ. Опанування природничого методу має величезне значення. Цей метод є найкращим оплотом проти всяких забобонів. Посередньо природничий метод виховує вміння розбиратись і в суспільних яви-

шах. Про революціонізуєчий вплив природознавства в російській літературі є достатньо блискучих статей, щоб треба було ще раз доводити його. 60-ті роки минулого століття пройшли під знаком проповіді природознавства. За царизму міністерство народної освіти дуже добре враховувало цю революціонізуєчу роль природознавства і намагалось вигнати його з викладання в середніх навчальних закладах, поступаючи з великими труднощами вимогам часу. Всякі забобони, і релігійні забобони в тому числі, виникають на ґрунті невміння спостерігати, перевіряти спостереження, робити з них висновки. Найрадикальніший спосіб боротьби із забобонами — це озброєння людини, проїнятої забобонами, науковим методом дослідження. Без цього боротьба із забобонами перетворюється в свого роду сізіфову роботу.

Звичайно, революціонізуєчу роль природознавство відіграє тільки при умові правильного його викладання, при розвитку широкої самодіяльності учнів, при зближенні природознавства з життям. Прихильники «чистої» науки бояться практичного ухилу; їм здається, що природознавство втратить половину свого освітнього значення, якщо служитиме практичним цілям. Техніка, сільське господарство — це, на їх думку, галузі, яким місце в професійній, але не в загальноосвітній школі. Вони помиляються. Освітня роль природознавства зростає завдяки «змичці» його з трудовою діяльністю людини. Для робочої людини така «змичка» робить особливо відчутним значення науки, робить її насущною потребою. І тому в школах дорослих техніка і сільське господарство повинні займати належне місце. Школа повинна давати учневі не тільки розуміння світу, але озброїти його умінням перетворити цей світ.

Правильна постановка суспільствознавства є також могутнім засобом антирелігійної пропаганди. Не треба забувати, що релігійні почуття живить не тільки нерозуміння явищ природи, але ще в більшій мірі нерозуміння суспільних відносин, позірна випадковість явищ в галузі суспільній. Закономірність суспільних явищ ще менш ясна темній людині, ніж закономірність явищ природи. Те, чого вона не розуміє, вона приписує волі божій. Теорія класової боротьби має величезне значення в тому розу-

мінні, що вона проливає світло на суспільні явища, групує їх належним чином. Тим глибше розуміння класової боротьби, чим більше дає воно можливість класифікувати всі явища суспільного життя. Тим менше місця залишається на долю релігії, на долю бога. Дати учневі розуміння суспільних явищ — значить витіснити з його світогляду бога. Але якщо техніка й сільське господарство є перевіркою за допомогою практики істин, які відкриває природознавство, то громадська робота, практика класової боротьби, комунізм є перевіркою за допомогою практики матеріалістичного розуміння історії. І тому комунізм, радянське будівництво повинні бути такою ж необхідною ланкою програми шкіл дорослих, як техніка і сільське господарство. Школа дорослих повинна озброїти учнів умінням перетворювати не тільки матеріальні цінності, але також і умінням перетворювати суспільні відносини. Таке уміння закріплює вивчення суспільних явищ, дає цьому вивченню життєву мету, зрозумілу і близьку дорослим учням.

Але не тільки за допомогою усвідомлення явищ суспільного життя може впливати викладання суспільствознавства на зруйнування коренів релігійності в учнів. В курс суспільствознавства в школах дорослих треба також ввести історію релігії. Історія релігії повинна показати, як залежно від суспільної структури змінювались форма і зміст релігії, як відбивалися в ній суспільні відносини народу, який її сповідував, і яким могутнім знаряддям була і є релігія в руках імущих в справі поневолення трудящих.

Треба зруйнувати фікцію, що бог — захисник пригноблених, що він бог трудящих і «обременених»; показати, що трудящим ні на кого надіятися, крім самих себе, що через згуртування, через боротьбу шлях до визволення, що віра в бога тільки відвертає від цього шляху. Треба зачепити емоційний бік, розбудити класовий інстинкт.

Мистецтво повинно мати місце в школі дорослих. Воно допомагає емоційно закріплювати сприйняте свідомістю. Церква дуже добре розуміла вплив мистецтва і широко вводила його в свої богослужіння. Серед убогості сільського життя блиск, освітлення, ікони, співи давали

парафіянам багато естетичних переживань, які непереможно вабили їх у церкву. Мистецтву церковному треба протиставити інше мистецтво, яке глибоко захоплює масу, будить у неї зовсім інші емоції. Школа дорослих не може ігнорувати цієї сторони. Пробуджуючи в учнів творчий підхід до мистецтва, вона зможе підірвати вплив церкви і в цьому напрямку.

1923 р.

ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИ САМООСВІТНЬОЇ РОБОТИ

(ТЕЗИ)

1. Всі відмічають величезний потяг до знання широких мас населення. Неможливість через брак у держави коштів і викладацьких сил вкрити всю країну мережею всякого роду шкіл і курсів примушує вдаватися до самоосвіти, і *питання організації допомоги в справі самоосвіти* є насущним, яке вимагає швидкого розв'язання.

2. Раніше до самоосвіти тяглися одиниці, найбільш вдумливі, здібні особи, — тепер потяг до самоосвіти має загальний характер. Яскраво видно *прагнення до знання серед учительства і серед робітничої маси.*

3. Допомогу в справі самоосвіти слід організувати у всеросійському масштабі. Зараз Головполітосвіта організує Всеросійське бюро в справі самоосвіти, накреслюючи загальні контури роботи. Всю країну треба вкрити мережею пунктів допомоги самоосвіті, не створюючи особливих бюро, а доручаючи цю роботу вже існуючим різним закладам по культроботі. Осередки, парткоми, спілка молоді, жінвідділи, всі заклади Політосвіти: хата-читальня, народний будинок та ін. — всі повинні виділити окрему особу для допомоги в справі самоосвіти. *Проводити роботу необхідно за загальним планом; окремі осередки, окремих інструкторів згрупувати навколо політосвіти.*

4. Досвідчені в справі допомоги самоосвіти інструктори виділяються *на конференціях, з'їздах.*

5. Кожна особа, що проводить цю роботу, повинна мати бібліотеку. Без книги немислима робота по самоосвіті. Інструктор повинен дати пораду, вказівку і книгу. Він сам може і не брати участі в організації пересувок, може не проводити і бібліотечної роботи, але повинен знати найближчу бібліотеку і зв'язатися з нею. Успіх справи самоосвіти пов'язаний із зближенням книги з читачем.

6. Селянству книгу треба дати безплатно.

7. Робота по самоосвіті повинна бути на виду, на обліку. Інструктор записує свою роботу, і найкращою формою оплати його праці буде відрядна, тим більше, що особи, на які можна покласти цю роботу, в масі будуть партійні працівники і вчителі, для яких робота в справі допомоги самоосвіті буде сумісництвом.

8. Інструктори по самоосвіті повинні одержати з центру вказівки і методи, за якими могли б *навчити читати книгу*, вміти нею користуватися.

9. Також з центру треба дати і матеріал для роботи. Живе інструктування Всеросійським бюро звичайно неможливе на всьому просторі Росії. Потрібний для цієї мети журнал не у вигляді підручника, а з матеріалом життєвим, заснованим на досвіді, з вказівками, як вести роботу по самоосвіті.

10. Потрібна комісія по розробці методів самоосвіти. Завданням її буде встановлення окремих циклів, за якими повинна йти допомога. Наприклад, цикл загальноосвітнього мінімуму, цикл II ступеня, агрономічний, партосвіти, санітарний та ін.

Той, хто займається самоосвітою, повинен ясно бачити перед собою як кінцеву мету своєї роботи, так і всі її перехідні ланки, починаючи з найближчих конкретних завдань.

Америка в цій справі має великий досвід, необхідно з ним ознайомитись. Методи роботи, її систему треба особливо старанно розробити.

11. Заслужує на особливу увагу *колективна, гурткова робота* в справі самоосвіти.

Добре організована гурткова робота дає великі результати. Цікава думка перетворити роботу недільних

шкіл в роботу гуртків. Розподілити на тиждень роботу, а в неділю проводити конференцію, яка підіб'є підсумки тижневої роботи і організує дальшу роботу.

12. На черзі розв'язання питання допомоги в справі самоосвіти щодо її правильної організації методів і підходів до роботи.

1923 р.

ПРОМОВА НА КОНФЕРЕНЦІЇ ПО ВИВЧЕННЮ ПРИРОДНИЧО-ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ЦЕНТРАЛЬНО-ПРОМИСЛОВОЇ ОБЛАСТІ

Я з великим інтересом вислухала доповідь т. Александра, яка багато в чому йде назустріч роботі науково-педагогічної секції ДРВ. Вироблення зразкових програм середньої школи зайняло весь останній рік нашої роботи. Ці програми були предметом обговорення цілого ряду конференцій працівників освіти і, таким чином, є результатом великої колективної роботи. Загалом і в цілому я можу сказати, що наші місцеві працівники зустріли їх з ентузіазмом. Щодо конкретного проведення їх, то воно цілком можливе, якщо тільки працівники науки і економіки допоможуть працівникам освіти. В цьому відношенні ми будемо додержуватися локалізації цих програм у певних районах, цілком орієнтуючись на місця і на економічне будівництво в окремих областях. Учителю, полишений на самого себе, в цій справі безсилий.

Ось чому я з таким інтересом поставилась до конференції по вивченню продуктивних сил Центрально-Промислової області і дуже рада, що й наукова робота шільно підійшла до розв'язання тих самих завдань, так що можна сподіватися, що спільними зусиллями справа ця буде здійснена в Центрально-Промисловому районі.

Що стосується установ, які повинні взяти на себе роботу по конкретному пристосуванню програм до місцевих умов, то я гадаю, що цю роботу треба концентрувати в педагогічних вищих і середніх навчальних закладах. Там можна буде в місцевому масштабі встановити зв'язок з наукою і господарським будівництвом району. Вони,

крім того, можуть бути вихідними пунктами пропаганди ідей через спілку працівників освіти і подадуть велику допомогу вчителям обговоренням питань конкретної постановки викладання. Ми скликаємо конференцію педагогічних вищих навчальних закладів і сподіваємось, що ця конференція зможе поставити на нові рейки справу педагогічної освіти, питання підготовки і перепідготовки вчителів і т. ін. В цьому відношенні ми багато вже намітили, але залишається все це систематизувати.

Особливо нас цікавить велике питання про постановку справи у вищих навчальних закладах. Приєднуючись в цьому відношенні до доповідача, я не можу не відмітити надмірну теоретичність більшості наших навчальних закладів. Треба всіляко наблизити їх до практичної роботи, вигнати шкідливий академізм. Цього ми зможемо добитися, якщо наші вищі навчальні заклади будуть дивитися на себе не тільки як на вищі навчальні заклади, але й як на заклади, що мають на меті конкретне проведення ряду практичних завдань у своїй галузі. Так, наприклад, сільськогосподарські вузи могли б взяти на себе справу, агрономічної пропаганди і допомоги населенню, медичні факультети — ряд виробничих завдань по виробленню заходів у галузі гігієни, санітарії і проведення їх силами студентства. Та й взагалі глибоке вивчення предмета неможливе без практичної проробки проблем, які ставить життя.

Така постановка питання надасть вузам іншого, ближчого до життя характеру. Щодо цього дуже цікавий багатий досвід Америки, де ті самі проблеми, правда, з трохи іншим підходом, були поставлені й розв'язані. Багато цінного матеріалу повідомив мені проф. Тулайков щодо постановки сільськогосподарської освіти в Америці, яка набула там практичного ухилу. Але те саме можна сказати і про інші типи вищих навчальних закладів. Таким чином, перед нами постає певне практичне завдання індивідуалізації вузів і пристосування їх до роботи в обласному масштабі.

В галузі педагогічної освіти ми будемо керуватися такими самими принципами, встановлюючи тісний контакт з роботою відділів народної освіти і висуваючи на перший план питання виробничої роботи при тісному об'єднанні працівників науки і народного господарства.

Тільки при такій постановці справа народної освіти стане на правильний шлях. Ось чому я з почуттям глибокого задоволення вислухала цю доповідь, в якій виявилася для мене цілковита готовність людей науки піти назустріч практичним вимогам життя.

В одному тільки я вважаю за можливе не погодитися з доповідачем. Звичайно, якби ми ліквідували неписьменність тільки за допомогою шкіл, то справа закінчилась би років через тридцять, як це твердить т. Александров. Але справа в тому, що зараз серед самого населення спостерігається велика жадоба знання, і кожен червоноармієць, кожен письменний робітник, який потрапляє в село, використовується селом до самого краю, і цей вплив надзвичайно важко врахувати.

Сільська молодь прагне знань, вчиться сама, крім школи, організує свої школи, які не попадають ні в яку мережу народної освіти. Мені не так давно довелося розмовляти з калузьким мужичком, який розповів мені дуже багато цікавого про організовану в його селі на місцеві кошти школу, яка дала великі результати в справі ліквідації неписьменності. Саме населення прагне до знання, і це може бути нам запорукою, що до десятирічного ювілею Жовтневої революції ми зможемо ліквідувати неписьменність, принаймні серед певних вікових груп населення.

ЯК ВИВЧАТИ ЛЕНІНІЗМ?

(ДОПОВІДЬ НА ЗБОРАХ МОБІЛІЗОВАНИХ ДЛЯ РОБОТИ
З ЛЕНІНСЬКИМ ПРИЗОВОМ)

ТРЕБА ВЧИТИ РОЗУМІННЮ СУТІ ЛЕНІНІЗМУ

Товариші! При вивченні ленінізму найважливіше, звичайно, не запам'ятовування деталей, точних назв, дат, дослівних виразів і т. ін. Треба тих, хто буде вивчати ленінізм, навчити розуміти Леніна. В розумінні Леніна, в розумінні ленінізму і полягає головне завдання вивчення творів Леніна.

Якось довелося мені з Володимиром Іллічем розмовляти про вивчення марксизму в Свердловському університеті. Я читала звіт Свердловського університету, в якому розповідалось, з яким захопленням студенти вивчають теорію вартості. Розповідалось там, як студент, проспирецавшись усю ніч, як треба визначати, що таке вартість, до такої міри очманів до ранку, що вискочив на вулицю, схопив якогось прохожого і почав питати, як він визначить, що таке вартість. Коли я розповідала це Володи-миру Іллічу, він говорив, що це не марксизм, що при вивченні Маркса гнатися тільки за точністю визначень, формулювань за всіма правилами науки, заглиблюватися в деталі не слід. Головне при вивченні марксизму — це розуміння духу марксизму, розуміння основних ідей, вміння прикласти марксизм до дійсності.

ПОТРІБНЕ СЕРІОЗНЕ ВИВЧЕННЯ МАРКСИЗМУ

І ось, товариші, коли ми хочемо визначити, що таке ленінізм, ми повинні сказати, що це — марксизм, прикладений до нашої дійсності, до нашої сучасної дійсності. Ті методи, які використовував Ленін для вивчення цієї дій-

ності, впливаючи на неї, є по суті справи нічим іншим, як методами марксизму. Тому, якщо ви захочете в гуртках, на тих курсах, де ви будете працювати, добитися того, щоб курсанти, слухачі якомога краще розуміли ленінізм, вам насамперед треба буде добитися, щоб ці курсанти розуміли, в чому полягає марксизм, в чому полягає марксистський метод, марксистський підхід до дійсності. Треба показати, як розумів Маркс класову боротьбу, те, як і куди йде розвиток суспільства, як він допоміг своєю теорією розвиткові класової боротьби, допоміг усвідомленню робітничим класом тих завдань, які перед ним поставила історія. Через те на вивчення марксизму, його основ треба звернути найсерйознішу увагу. Теперішня молодь дуже часто забуває цю сторону справи і при розробленні питань поточної дійсності часто підходить не під кутом зору марксизму, а починає сперечатися дуже абстрактно про дрібниці, не вникаючи в суть справи. Старе покоління, яке прийшло до марксизму шляхом тривалих шукань, звичайно, знає марксизм, але молоде покоління йшло іншим шляхом. Воно виросло у вогні класової революційної боротьби, багато питань, які були колись спірними, здаються їм уже безспірними. Не треба забувати цього факту, і треба озброїти молоде покоління розумінням марксистського методу, дати йому світогляд наукового соціалізму, озброїти тією зброєю, яка допомогла б йому розбиратися в складній поточній дійсності.

З ЧОГО ПОЧИНАТИ ВИВЧЕННЯ ЛЕНІНІЗМУ?

Як підходити до цієї справи? По-перше, треба дати курсантам уявлення про те, що таке науковий соціалізм, що таке марксизм. Треба показати ставлення Леніна до основних питань нашої дійсності, що він був послідовним марксистом, і в цьому була його сила. Тут важливо не гнатися за тим, щоб установити, як Ленін висловлювався з усіх окремих питань, важливо не нанизувати цитату на цитату, а треба взяти найосновніше, найістотніше, найхарактерніше і таким способом встановити головну лінію, яка повинна бути досконало вивчена.

Вивчаючи ленінізм, треба насамперед спинитися на тому, як підходить Ленін до вивчення і оцінки явищ поточної дійсності.

Ленін завжди намагався визначити, яку роль відіграє дане явище в загальній боротьбі робітничого класу за досягнення кінцевих ідеалів. Ось ця оцінка явищ, уміння визначити їх місце в загальному ланцюгу є для нас надзвичайно важливими, якщо ми хочемо знайти шляхи, як на ці явища впливати.

ТРЕБА ВРАХОВУВАТИ ЗАПИТИ

Далі, як поставити це саме вивчення? Я уявляю собі справу так. Тут надзвичайно важлива орієнтація на курсанта, важлива орієнтація на його особистий досвід, на його емоційні переживання. Якщо доводиться мати справу з селянами, то важливо взяти селянське питання і вивчити насамперед, як Ленін ставився до селянського питання, а якщо це індустріальні робітники, які вже порвали з селом, то треба взяти питання про диктатуру пролетаріату, про роль робітничого класу, взагалі підійти з точки зору, близької робітникові.

Ось це вміння вибрати саме те, що людину найбільше цікавить, що найбільш пов'язане з її особистими переживаннями, з її досвідом, є дуже важливим.

За останній час мені довелося переглядати в рукописах кілька популярних біографій Леніна, біографій, призначених для селянських мас. І що ж? У цих біографіях дуже докладно говориться, наприклад, про дискусії на з'їздах, про меншовиків і т. ін. Забувають сказати тільки про одне: про ставлення Леніна до питання про землю. Писати для селян і не спинитися на тому, що їх найбільше цікавить,— це треба ухитритися!

ЯВИЩА РОЗГЛЯДАЮТЬСЯ В ІХ КОНКРЕТНИЙ ОБСТАНОВЦІ

Як вивчати ленінізм? Я порадила б такий спосіб: треба взяти ставлення Леніна до якого-небудь одного питання протягом багатьох років і подивитися, як розв'язував він це питання в різній конкретній обстановці. Слід, наприклад, проробити це щодо селянського питання. Розглянути, чому раніше ставилося питання про відрізки і повернення викупних платежів, а в Жовтні 1917 р.

був виданий Декрет про землю, де питання йде про конфіскацію всієї поміщицької землі і передачу її у власність народу. Розгляд, яких форм одна й та сама ідея набувала в різній конкретній обстановці, надзвичайно важливий для розуміння того, що таке ленінізм.

Проробивши з курсантами таку роботу по аналізу еволюції погляду на найближчі їм питання, слід би, мені здається, взяти яке-небудь питання поточної дійсності і це конкретне питання сучасності постаратися висвітлити всебічно і підійти до нього тим методом, яким підходив Ленін до вивчення дійсності.

Мені здається, так поставлене вивчення творів Леніна дало б те, до чого треба прагнути, дало б розуміння Леніна, дало б розуміння духу його творів, хоч, мабуть, не дало б начотницького знання цих творів. Я гадаю, що саме так слід було б підходити до вивчення ленінізму.

Всяке явище всі марксистки, і Ленін в тому числі, розглядали в його конкретній обстановці. Мені згадується одна цитата з твору, який у свій час на наше покоління мав великий вплив. Це — «Історичні листи» Міртова. Там говориться в одному місці, що всякий прапор, будучи революційним в певний момент, може згодом стати прапором реакційним. І ось коли ми подивимося на наше недавнє революційне минуле, то ми бачимо, наприклад, як Установчі збори, будучи спочатку лозунгом революційним, стали лозунгом реакції. Коли спочатку не було ще ніякої робітничої влади, коли був царизм, то лозунг Установчих зборів був тим лозунгом, який означав боротьбу за вільний розвиток робітничого класу, за можливість для нього в майбутньому організовуватися і розвиватися. А при Радянській владі, після II з'їзду Рад, Установчі збори означали вже зовсім не те. Вони означали, що революційна влада робітників і селян, яка виникла в особі Рад, повинна була поступитися місцем владі Установчих зборів, владі буржуазній, і той лозунг, який був раніше революційним, в наступний момент став реакційним. Той, хто розумів дух боротьби, дивився на кінцеву мету цієї боротьби, а не на букву, той розумів, як це зрозуміли більшовики, що Установчі збори в інтересах справи робітничого класу слід розпустити.

Той, хто розглядав явища поза конкретною обстановкою їх розвитку, той цього зовсім не розумів і бачив

тут внутрішню суперечність. А тим часом саме в цьому проявлялась певна послідовність, проявлялась та послідовність, яка диктувалась кінцевою метою революційної боротьби.

Ось це вміння розглядати факт в його конкретній навколишній обстановці — це є ознакою ленінізму. Звичайно, це не що інше, як марксистський підхід, але його треба вміти здійснити, і це — те цінне, що вніс ленінізм у революційну тактику, що має величезне значення.

Потім кожне явище, яке ми маємо, ми повинні розглядати в його розвитку. Перед сьогоднішніми зборами, гортаючи твори Володимира Ілліча, я перечитала одну статтю, що стосується Установчих зборів. Як він розглядає там це питання? Він дивиться, як виникли ці Установчі збори, яка була ситуація взагалі, що думали народні маси, коли вибирали і посилали своїх представників до Установчих зборів, який тоді був ступінь їх свідомості. Потім він розглядає, як надалі будуть діяти ці Установчі збори, і приходить до висновку, що передача влади до рук Установчих зборів означає знищення Рад, тобто знищення революційної влади робітників і селян. Ми бачимо, що Ленін бере явище в його розвитку і завдяки цьому робить правильний висновок, що визначає тактику: треба розпустити Установчі збори.

ТРЕБА УВАЖНО ВИВЧАТИ ДІЙСНІСТЬ

Ленін намагався якомога точніше визначити, де межі дійсної наявності якого-небудь явища, перевіряв його власним досвідом і досвідом товаришів, потім знайомився з літературою російською й іноземною, вибираючи, вишукуючи аналогічні явища, порівнював і таким чином виявляв саму суть явища, усвідомлював, що собою воно являє. Цей підхід можна порівняти з підходом художника до вивчення речей. Французький письменник Флобер у своїх листах до Мопасана радив йому, як треба вивчати явища, щоб художньо відобразити їх. Флобер писав: якщо, говорить, ти хочеш описати образно і яскраво, наприклад, якого-небудь консьєржа або візника, то ти дивися на нього і намагайся вловити всі ті риси, які виділяють цього візника або цього консьєржа від усіх інших консьєржів, від усіх інших візників, тоді можна

двома-трьома штрихами визначити його так, що образ його постане, як живий, перед читачем. Це поради в галузі художньої творчості. Але я гадаю, що марксистки повинні так само підходити до явищ. Вони повинні встановлювати явища, виявляти особливі риси, які виділяють їх з ряду аналогічних явищ, які ми маємо в минулому нашої країни і в сучасному та минулому інших країн. Так звичайно підходив до оцінки явищ Ленін.

Таким чином, вивчення явища, визначення його особливостей, визначення його питомої ваги, розгляд його в конкретній обстановці і в його розвитку становить ті особливості підходу до дійсності, які характеризують ленінізм.

1924 р.

ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ НА СЕЛІ

(ВИСТУП НА ІІІ ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ ПО ЛІКВІДАЦІЇ
НЕПИСЬМЕННОСТІ)

Робота по ліквідації неписьменності на селі за останній час іде швидкими темпами. Поряд із зростанням добробуту села спостерігається процес розшарування села: посилення куркульських елементів і розорення бідняцьких. Класова боротьба між тими і другими стає все гострішою, а тому наше завдання — підтримувати найбільш бідніше селянство в його класовій боротьбі. А тим часом селянство щодо культури обслуговується дуже погано. Куркуль має можливість і газету дістати, і дітей своїх грамоти навчити; інша справа — бідний селянин. Якщо в місті за останній час культурний рівень піднявся, то цього не можна сказати про село. Ми знаємо, що газети з труднощами потрапляють туди і є такі села з п'ятнадцятитисячним населенням, в яких нема ні газет, ні книг. І тому питання про ліквідацію неписьменності на селі нашою справою є дуже серйозні перешкоди, і найбільшою з них є низький культурний рівень села.

Якщо село ще не пройнялося свідомістю, що книга — це знаряддя праці, то ліквідація неписьменності не може мати повного успіху. Якщо школи навчають в першому ступені 50% дітей, причому бідняцькі діти через брак одягу і чобіт не можуть відвідувати школи, то кожний новий рік дасть все нові кадри неписьменних, і за таких умов ліквідувати неписьменність серед дорослих — дуже важке завдання.

Якщо уважно прочитати статті Володимира Ілліча, то стане ясно, якого величезного значення він надавав за-

безпеченню села газетою. Кожний номер газети, який потрапляв у село, читають цілі групи середняків і бідняків. Селяни говорять: «Ми заразилися, наче коростою, читанням газет. Як тільки вечір, нас так і тягне на вогник — читати газету, поговорити про те, що в цій газеті написано».

Питання про примусовість, на якому я хочу спинитися, — дуже болюче питання. Деякі товариші поставились до моїх слів із сумнівом, коли я на конференції політосвітників висловила думку, що примусові заходи — палиця з двома кінцями. А тим часом, коли знайомишся з описом того, що відбувається в селі, то переконаєшся в правильності цієї думки. У селі, де нема книги, де нема газети, раптом з'являється і читається від імені сільради постанова, що «ті особи, які не відвідуватимуть лікпункти, будуть притягнуті до відповідальності». А самого лікпункту нема! Яке враження справляє на селян така постанова? Звичайно, вона викликає тільки насмішки з боку селян і в'їдливі слова: «Ось, мовляв, школи нема, діти ростуть неписьменними, а вони шістдесятирічних бабусь хотять послати на лікпункти». Виходить, що лікпункту ще нема, а вже притягають до відповідальності за невідвідування його.

Якийсь німецький товариш просив роз'яснити йому, чи є в нас обов'язкове навчання, хоч би на першому ступені. Йому було сказано, що не можна проводити обов'язкового навчання, коли нема достатньої кількості шкіл, — отже, якщо не можна зробити обов'язковим навчання дітей першого ступеня, то тим більше не можна говорити про примусові заходи в галузі неписьменності серед дорослих. Це дуже болюче питання, і воно нерозривно зв'язане з іншим питанням — про постановку агітації. Агітацію треба проводити не через плакати, які ніколи не потрапляють у село; не можна також при агітації виходити тільки з того, що «письменність корисна». Цю істину всі знають: теперішні селяни і теперішні селянки не ті, що були до революції. Отже, питання в тому, якими заходами можна ліквідувати неписьменність, щоб треба зробити для того, щоб школу відвідували дорослі, щоб селяни мали можливість ту школу відвідувати.

Наші села розкидані, тому якщо будуть пропонувати селянам ходити за 7—8 верст до школи, то ніхто цього

не робитиме. Залишається, отже, поставити питання так: як найкраще пристосувати ліквідацію неписьменності до місцевих умов? На це насамперед слід звернути увагу, бо форми ліквідації неписьменності, які годяться в місті, дуже рідко можна застосувати в селі.

Те розшарування села, яке відбувається зараз, дуже підвищує самодіяльність середняцьких і бідняцьких верств. Треба тільки цю самодіяльність використати і спрямувати її в річище боротьби з неписьменністю. Маса селян самі тоді візьмуться за цю справу. Вони знайдуть тисячі шляхів, щоб вийти на дорогу.

Дуже мало зроблено ще для залучення до справи ліквідації неписьменності широких верств населення, і для цього потрібна наполеглива робота. Жахливі цифри неписьменності селянського населення роблять тільки на перший погляд таке гнітюче враження. Не можна забувати, що поряд з неписьменністю є величезна самодіяльність, і тому треба гадати, що мети буде досягнуто, якщо тільки уміночи візьмемося за роботу

ДОПОВІДЬ НА ІІІ ВСЕСОЮЗНОМУ З'ЇЗДІ РАДПАРТШКІЛ

Тема моєї доповіді — це обґрунтування так званого дальтонівського плану.

Коли йде мова про дальтонівський план, це не означає, що ми збираємося цілком проводити в життя те, що належить американським учителям. Ми вже через те не можемо проводити цілком дальтонівського плану в життя, що він у первісному своєму вигляді розрахований на дитячу аудиторію, а в нас йде мова про аудиторію дорослих. Потім сам дальтонівський план говорить тільки про метод роботи, зовсім не говорячи про зміст цієї роботи. Той дальтонівський план, який застосовується в Америці, розрахований на певну програму, до якої ми можемо ставитися загалом і в цілому тільки негативно. І тому в багатьох товаришів складається негативне ставлення і до самого дальтонівського плану. Але в тому методі роботи, який пропонується дальтонівським планом, по-моєму, є такі риси, які примушують нас з особливою увагою поставитися до цього плану.

Перехід від капіталістичного ладу до комуністичного характеризується не тільки переходом засобів виробництва, знарядь виробництва в суспільну власність, але також і величезними соціальними змінами. Комуністичний лад передбачає планове господарство на протилежність тому хаотичному господарству, заснованому на конкуренції, орієнтації на вигоди окремих підприємців, яке ми маємо при капіталістичному ладі. Тому питання пла-

нової роботи — питання надзвичайно важливе. Ось чому в наш перехідний період Рада Народних Комісарів приділила таку велику увагу організації планової роботи в Держплані. Володимир Ілліч цій роботі надавав величезного значення і особливо уважно обдумував і добір людей, і план цієї роботи в Держплані.

Ми, звичайно, не мислимо собі так, що вся планова робота полягатиме в тому, що тільки там, нагорі, будуть складати дуже добрі плани. Перехід знярядь виробництва в суспільну власність неможливий без того, щоб не було масового обліку і масового контролю виконуваної роботи в усіх напрямках. Держплан повинен бути тільки завершенням тієї величезної планової роботи, яку повинні проробляти самі маси.

Якщо ми звернемося до того, що говорив Володимир Ілліч, ми повинні сказати, що питанням обліку і контролю він приділяв надзвичайно багато місця. З перших днів революції він раз у раз повертався до питання про облік і контроль і малював ту картину, яку він собі уявляв, як при комуністичному ладі буде організовано цей облік і контроль. Облік мислився ним не тільки як статистичне бюро, хоч і цій роботі він надавав великого значення, але він мислився, як облік і контроль, який виконують самі маси. Володимир Ілліч говорив про необхідність з метою цього обліку й контролю організації всього населення по різних галузях виробництва.

Ось цього уміння обліковувати свою роботу і контролювати її в процесі самої роботи, цього нам, росіянам, не вистачало. І ось чому нам довелося відступити до непу — тому що форм масового контролю і обліку в нас не було. Ми, росіяни, через економічну відсталість нашої країни і через те, що країна наша більше землеробська, ніж промислова, — ми через це особливо не пристосовані до планової роботи. Треба сказати, що характерною рисою росіян є, з одного боку, вміння працювати, але, з другого боку, воно проходить якимось поривами, на зразок того, як іде праця хлібороба, який певний період часу напружує всі зусилля, працює весь час, а потім, коли цього не вимагають умови сільського господарства, працює зовсім іншими темпами. Можливо, характер землеробської країни і наклав відбиток на характер всієї цієї роботи. У нас працюють поривами, і робота у нас

непланова. Плановість — це те, що дається нам найважче.

Візьмімо таке питання, як питання про суботники. Треба сказати, що до суботників ми поставились з великим запалом, і спочатку всі дуже старанно і ретельно носили колоди і робили все, що належить. Але потім суботники якось відійшли на задній план і почали говорити, що «при непі не місце суботникам». Я гадаю, що питання зовсім не в непі. Який би там не був неп, у комуністів повинно залишитися прагнення до організації суспільної праці, прагнення до того, щоб створити нові форми праці — колективні форми праці, що мають на меті суспільну працю, яку треба виконувати спільними зусиллями.

Справа, товариші, не в непі, а справа в тому, що на суботниках ми особливо наочно показали своє невміння колективно працювати. Якщо ви пригадаєте практику суботників, то ви можете сказати, що здебільшого це була непродуктивна трата сил. Приходили працювати, а знарядь виробництва не приготували. Часто приїжджали на розчистку сіігу, але це було лопат. І частіше виходило, що суботники були якимсь марнуванням часу, якимсь повчанням, але все-таки не практичною роботою, тому що для практичної роботи насамперед треба було мати знаряддя виробництва, а про них зовсім не дбали. Зовсім не враховувалось і те, хто до якої роботи здатний; часто слабосильні дівчата і слабосильні літні люди ставали на тяжку роботу і намагалися носити колоди. Це, можливо, з точки зору Л. Толстого і правильно, але з точки зору обліку роботи такий спосіб носіння тягарів був зовсім не доцільний. Через те що ми не зуміли як слід організовано провести цю роботу, не зуміли доцільно поставити собі мету, через те що ми не могли врахувати самого процесу роботи, передбачити всі труднощі, які стоять в кожному окремому випадку, — через те суботники наші втратили те величезне значення, яке вони мали як паростки суспільної праці.

Це, звичайно, окремий приклад, але якщо ми візьмемо всю історію нашого розподілу або зараз подивимось на роботу деяких установ, хоч би на роботу біржі праці, ми побачимо, як часто недоцільно організується робота, як ми не вміємо ясно ставити собі мети всієї роботи, як цю

мету спрямувати планомірно, враховувати ті етапи, які треба проходити, ті труднощі, які треба долати, не вміємо враховувати сил окремих працівників.

Після пережитого досвіду загального розподілу продуктів, бажання все усупільнити, після досвіду того, що ми не вміли цього зробити, доводиться признатися, що нам треба вчитися і вчитися планомірно працювати. Це одне з основних завдань, причому вчитися працювати треба не тільки самій групі комуністів, які будуть працювати в Держплані, але треба вчитися всьому населенню. Треба, щоб це ввійшло в наше уявлення: так само, як користування ложкою під час їди, повинно ввійти у плоть і кров уміння планомірно працювати. Ми повинні підійти до нових форм обліку — до форм обліку в процесі роботи. Цього ми не вміємо робити.

Товариші, кожний у тій галузі, в якій він працює, якщо він уважно придивиться, побачить деякі паростки того, як підходити до цієї роботи. Наприклад, в галузі народної освіти помічається певний план — план роботи сільських шкіл, які примикають до однієї районної школи: це облік тієї роботи, яка проводиться на місцях, спільне обговорення її і товариська допомога один одному. Така районна школа з прилеглими іншими школами становить певну одиницю, яка може провести такий облік педагогічної роботи, який в цьому районі проводити значно доцільніше, ніж який-небудь інспектор, який приїде «зверху» подивитися уроки, поверхово подивиться на роботу і часто виносить неправильне уявлення. Облік спільної роботи, обговорення її спільне, товариська допомога — це все зародки нових форм обліку і контролю. Передбачалося, що районні школи будуть організовані навколо педтехнікумів. Така організація роботи є в поодиноких випадках, але тут ми бачимо облік роботи масовий — в процесі роботи і силами самих працівників. Разом з обліком пов'язаний і контроль. Це було проведено в тій галузі роботи, яку я знаю. Але в будь-якій галузі роботи, продумуючи її, можна визначити, як можна організувати колективний облік. Для цього потрібно, щоб були загальні навички обліку та контролю і уміння планово працювати.

Я гадаю, що радпартшкола, яка готує нових працівників, які є ніби «закваскою», повинна проводити нові,

комуністичні методи в життя, повинна намацувати ці методи. Якраз курсанти радпартшколи і повинні навчитися всього, що допомагає планово працювати і обліковувати сили організації,— повинні вчитися колективного контролю.

Мені здається, що дальтонівський метод має деякі дані, щоб за допомогою його виховувати саме це уміння працювати за планом. Навіть у тому дальтонівському плані, який застосовують американські й англійські вчителі, досить сильні елементи колективної праці, які звичайно ми, росіяни, ухитряємось не помічати. Ми їх не помічаємо тому, що самі дуже неплановірно працюємо, і в цьому напрямку наша думка не працює.

Оскільки мені доводиться спостерігати, як застосовується дальтонівський план у нас в дитячих школах, я бачу, що саме те, що автор дальтонівського плану ставить у центрі питання, в нас обходять і ігнорують як другорядну деталь, а тим часом там є надзвичайно цінні речі. Там проведенню планової роботи передують колективне обговорення плану. У тих звітах про дальтонівський план, з якими мені довелося ознайомитися, на цей бік справи надзвичайно мало звертають уваги. Англійці й американці, що живуть в країнах з більш розвинутою промисловістю — в культурніших щодо цього країнах,— з дитячих років висовують на перший план питання про те, яка мета ставиться і якими шляхами до цієї мети треба йти. Вони розуміють, що це справа не окремого індивідуума, що це справа колективна. І в них у школах обговорення програми на місяць відіграє велику роль.

Ця попередня підготовка в таких школах дорослих, як радпартшколи, має, звичайно, виняткове значення. Обговорювати мету, до якої треба йти, обговорювати, які шляхи до цієї мети приведуть, які труднощі зустрінуться на шляху,— все це надзвичайно важливо. Скрізь і всюди ми бачимо, як щось починається і не доводиться до кінця. Це теж російська особливість. Коли ви проїжджаєте через село, ви бачите будівлі, не доведені до кінця. В житті кожного з вас скільки буває починань, не доведених до кінця! Ясно поставити мету, обдумати засоби, які приведуть до цієї мети,— це безумовне культурне завоювання. Вчитися підносити культурний рівень — це означає не тільки вчитися читати книги, але

й вчитися певним способом планомірно працювати, і ось колективне обговорення мети має величезне значення. Ця частина дальтонівського плану сприяє виробленню уміння ставити мету і колективно прагнути до її здійснення.

Дальтонівський план має кілька ступенів, і перший ступінь — це навчитися ставити мету. Звичайно, мета може бути різною, і від рівня розвитку залежить, яку мету треба ставити. Можливо, коли людина вперше починає роботу, треба ставити мету значно ближчу, до якої ясніший шлях, яку легше здійснити. Можливо, дальтонівський план треба накреслювати не на весь навчальний рік, а на кілька місяців, на три дні або на тиждень, а потім поступово ставити дедалі віддаленішу мету.

Між іншим, я радила б тим, хто хоче добре зрозуміти дальтонівський план, в чому він полягає, прочитати одну дуже популярну книжку, яку нам, росіянам, взагалі корисно прочитати, — Тейлор, «Управління промисловими підприємствами». Я гадаю, що вивчити таку книжку про організацію праці значно важливіше, ніж багато літератури і журналів, які виходять; треба читати класиків у цій галузі, я, принаймні, говорю це з власного досвіду. У цій книжці є багато спостережень над організацією праці, які можуть бути широко застосовані і в галузі організації розумової праці, і колективної праці зокрема. Тейлор в одному місці говорить: чим розвиненіша людина, тим більш віддалену мету вона може собі ставити і тримати її весь час перед очима.

Якщо ми візьмемо великих революційних діячів, ми бачимо, що та мета, яку вони собі ставлять, — ця мета раз у раз у них перед очима і визначає їх дії, але для людини, що тільки починає підходити до революційної діяльності, до комунізму, ми повинні, звичайно, розбити цю загальну мету на ряд етапів і поставити ближчу і відчутнішу мету.

Ось ця цілеспрямованість — надзвичайно важлива якість, яку необхідно розвивати, але тут треба йти певним шляхом. Часто доводиться чути: «Ми запровадили лабораторний план». Що це означає? Часто це розуміють так, що вивчення всіх предметів повинно проводитись за допомогою лабораторного плану. Я гадаю, що той, хто так говорить — «ми запровадили лабораторний план», —

не досить продумав, як цей лабораторний план треба провести. Спочатку треба брати тільки певну мету в невеликій галузі і вчитися її досягати і тільки поступово ставити більш віддалену мету, визначати етапи до цієї мети і тривалий час напружено працювати.

Так само, коли виробляються навички такої роботи, можна поширювати цей метод роботи з окремих галузей, в яких уже є певні досягнення, на ширше коло галузей. Тільки поступово можна підійти до лабораторного плану, бо треба мати на увазі, що курсант, який вступає до радпартшколи, в цій галузі здебільшого не підготовлений і йому треба дати добре загартування — відразу не охоплювати все, бо курсант розгубиться, якщо йому відразу запропонувати працювати за лабораторним планом. Треба йти крок за кроком.

Ось цей бік лабораторного плану — обговорення кінцевої мети надзвичайно цінний.

Кажуть, що дальтонівський план розвиває індивідуалізм. Це зовсім, по-моєму, неправильно. Дальтонівський план залежить від того, як його проводити. Він може, звичайно, розвивати й індивідуалізм, але ми повинні його повернути так, щоб він сприяв розвитку саме колективних навичок праці. Питання про вибір мети — те питання, яке потрібно обговорювати спочатку на загальних зборах. Питання про вибір мети надзвичайно важливе, і тут потрібно, щоб поставлена мета була суспільно необхідною, щоб навчання проходило в самому процесі праці. Якщо ми ставимо за мету навчити тільки самих себе, то ця мета не колективна, а індивідуалістична, і, звичайно, при таких умовах дальтонівський метод сприятиме розвитку індивідуалізму. Але якщо ми поставимо мету певно: скажімо, вивчити такі-то сторони життя даного району, які потрібно, допустимо, знати Держплану, — якщо поставимо таку мету і до неї підійдемо спільними зусиллями, то ця мета суспільно необхідна, від її здійснення буде певна суспільна користь, і дальтонівський метод ніякого індивідуалізму розвивати не буде. Отже, надзвичайно важливо, яку мету ми ставимо, — тут треба особливо по-комуністичному підходити до питання. Питання про зовсім нову роботу визначає ту мету, яку ми ставимо при виробленні дальтонівського плану, при виробленні методу планової роботи.

Це одне питання — питання мети.

Друге питання — про індивідуальну роботу.

Ми не можемо собі уявити, що колективна праця — це тільки та праця, коли всі роблять одне й те саме, всі перебувають в одному приміщенні, — одним словом, коли всі тягнуть щось в одну дудку. Колективна праця, звичайно, може бути зовсім іншого типу. Вона може бути з поділом праці, з розподілом праці — це колективна праця. Важливий момент — визначити і встановити таку колективну працю.

Звичайно, вся колективна праця складається з праці індивідуумів, і, щоб досягти певного результату, треба, щоб кожна окрема людина працювала з максимальним умінням. Тому, якщо ми хочемо, щоб наша колективна праця була плановою, щоб вона досягала певних результатів, нам треба виховати в кожного з нас уміння планово працювати. Ось дальтонівський план і ставить, між іншим, і ту мету, щоб виховати в кожного курсанта уміння вести свою роботу планово, уміти обліковувати в процесі праці свою роботу і самого себе контролювати. Це надзвичайно важливий бік справи, бо тільки тоді, коли кожний член колективу вміє як слід працювати, — тільки тоді колективна праця приведе до добрих наслідків.

Це ми бачимо, скажімо, при виготовленні паровоза. Паровоз — це результат колективної праці, він складається з цілого ряду частин. Треба, щоб і той робітник, який виготовляє гвинтик, і той, який виготовляє коліщатко, — щоб кожний умів у своїй галузі працювати якомога краще і доцільніше. Якщо йде робота над паровозом і у вас є людина, яка повинна зробити певну частину машини, але якщо вона цю частину машини доцільно зробити не вміє, то вона псує загальну роботу; якщо її темп роботи відстає від темпу роботи всіх інших, то так само результат роботи буде затримуватися.

Ось особливість колективної праці: праця кожної людини має в цій колективній праці певне значення, — і важливо навчитися індивідуальної праці.

Тут теж є один надзвичайно важливий момент — уміти встановлювати норму праці, суспільно необхідний темп праці. В американському дальтонівському плані на цю сторону роботи — на встановлення нормального темпу праці — звертають велику увагу. Тому на певній стадії

роботи за дальтонівським планом необхідно, щоб усі деякий час виконували одну і ту саму роботу. З порівняння цієї роботи ясно буде, хто відстає, хто йде попереду; можна встановити середню норму, і тоді можна встановити напруження. Можна рівнятися по цій середній нормі.

Я перечитала в зв'язку зі своїми думками про дальтонівський план у Л. Толстого опис сіножати — як усі селяни одночасно косять луг. Тут встановлення загальної норми праці проводиться надзвичайно детально. Попереду, звичайно, ставлять того, хто перевищує середню норму, щоб останні тяглися за ним і рівнялися. Це доводить, як продумано підходять селяни до роботи, яку треба виконувати колективно,— продумано, звичайно, з своєї точки зору.

Це надзвичайно важливо. Ось чому в дальтонівському плані є така робота — всі виконують в певний час одну і ту саму роботу. Це допомагає встановленню загальних норм роботи. А знати ці загальні норми надзвичайно важливо, тому що, спостерігаючи свою роботу, обліковуючи і порівнюючи її із загальною нормою, з роботою інших, і сама людина може визначити, на що вона в своїй галузі здатна і де вона найпродуктивніше може працювати. Можна навчитися не на око визначати, не інтуїтивно визначати, хто на що здібний. Визначати достоїнства кожного працівника і кожного ставити на своє місце — це для планової роботи має величезне значення. Цього уміння — кожного ставити на своє місце — у нас теж нема. Вважають, що коли ти комуніст, то можеш за всі роботи братися, а це, звичайно, не так. Кожний працівник пристосований до особливого виду роботи і може працювати тільки певним темпом, повинен мати певні норми і т. ін. Тому дальтонівський план цінний також і через те, що він навчає людину обліковувати свою індивідуальну роботу, контролювати її, порівнюючи її з роботою інших.

Дальтонівський план на цьому і спиняється. Але ми, звичайно, в наших радпартшколах не повинні спинятися тільки на цій стадії. Ми повинні йти далі і, навчившись обліковувати свою роботу, навчитися вищого уміння колективно працювати: ми повинні не тільки обдумувати план, який кожний індивідуально розробляє, але ми

повинні обдумати такий план, щоб у ньому проводився певний поділ праці, щоб на певній стадії кожний, працюючи сам за себе, потім об'єднував свої зусилля, щоб зусилля окремих осіб, що входять до колективу, певним чином комбінувались.

План, який передбачає певний поділ праці, є вже наступним шаблоном, який потрібно подолати, щоб підійти до уміння колективно працювати.

Третя стадія — це організувати цю працю, поділену працю, яка проводиться за певним планом, так, щоб кожний з працюючих міг спиратися на товариську допомогу. Ступінь різних комбінацій різної допомоги, яку один одному всі будуть подавати в роботі за певним планом (один, більш підготовлений в одній галузі, допомагає іншому), — це третя стадія уміння підходити колективно до праці.

Звичайно, спочатку доведеться вчитися, головним чином, на роботі з книгою. І тут надзвичайно важливо відмітити, що дальтонівський план дає цінне уміння працювати самостійно. Звичайно наша середня школа, і навіть почасти вища, вчила тільки засвоювати собі те, що говорить лектор, те, що говорить професор, опановувати певну суму знань. Але після виходу з школи людина повинна все далі й далі вчитися. Вона повинна набувати нові знання, щоб свою діяльність зробити плідотворнішою. Кожна доцільно працююча людина все життя вчиться — вчиться з досвіду інших, вчиться з книги, яка допомагає їй розширити свій горизонт і користуватися досвідом людства, вчиться застосовувати цей досвід людства в своїй роботі. Навчитися працювати самостійно з книгою — це завдання, яке часто в нас ігнорують. Більше ставиться мета опанувати певну суму знань. А ми, звичайно, повинні прагнути не стільки до цього, скільки до того, щоб навчити курсанта, поки він перебуває в школі, працювати самостійно, зробити книгу знаряддям своєї праці, знаряддям боротьби. Якщо ми дамо такий метод роботи курсантові, ми зможемо сказати, що перебування в радпартшколі не пройшло для нього безслідно, — воно дало йому в руки величезне знаряддя знань, знаряддя праці, знаряддя боротьби.

Але далі я собі мислю так, що в радпартшколі повинні застосовуватися не тільки самі книжні знання. У прак-

тику радпартшкіл дедалі ширше входить робота з населенням. Я гадаю, що робота з населенням, яку зараз курсанти проводять принагідно, звичайно непланомірно, повинна ввійти так само в дальтонівський план, так само повинна стати планомірною. Спільно повинні обмірковувати мету, спільно обмірковувати розподіл праці, обліковувати час, необхідний для проведення цього плану,— взагалі повинен бути підхід до умілої організації праці і до всієї тієї студентської практики, яка дістає дедалі більше прав громадянства у всіх наших вузах і радпартшколах в тому числі.

Мені здається, що в нас повинен утворитися новий тип клубу при радпартшколі. До цього часу в нас клуби в радпартшколі, як і клуби взагалі, вважались такою організацією, яка служить для розваги, для проведення часу, для заповнення деяких прогалін. Клуби завжди пов'язувались з уявленням про те, що там повинні бути спектаклі, хорівий спів і т. ін. Захоплення спортом у нас починає переходити всякі межі — і це теж зв'язується з клубною роботою. Але важливо з клубною роботою пов'язати основну роботу курсанта, заради якої він перебуває в школі. Мені здається, що цей клуб повинен бути таким закладом, в якому курсанти навчаються правильно організувати застосування своїх знань до життя. Володимир Ілліч у своїй промові до спілки молоді говорив, що найогидніше — це розрив між книгою і практикою, який залишився нам у спадщину від капіталізму, і ридив молоді кожний крок своєї практичної діяльності пов'язувати із знанням, а знання використовувати для практичної діяльності. Я гадаю, що в усіх навчальних закладах, у радпартшколах насамперед, ми повинні вчитися пов'язувати дійсно кожний крок нашого знання, набування знань з практичним життям. Але потрібна якась лабораторія, через яку це проходило б, і мені здається, що клуб при радпартшколі і може стати такою лабораторією, де курсанти обмірковували б свою практичну діяльність, застосування своїх знань до життя, обмірковували б, як провести ту чи іншу кампанію колективом, спільними зусиллями, з розподілом праці і т. ін. Мені здається, що навички роботи за дальтонівським методом, за методом плановості, треба також перенести на роботу по перебудові навколишнього життя. Всяка практична діяльність

курсанта радпартшколи, яку він проводить, спрямована на переорганізацію навколишнього життя — на те, щоб у це життя внести якомога більше свідомості, культурності і т. ін. І ось уміння прикладати знання до своєї практичної діяльності, по-моєму, повинно вироблятися в клубах. У клуб повинен приходити радпартшколець також із своїми сумнівами. Кожний, хто проводить практичну роботу, наштовхується на багато питань, які він не знає, як розв'язати. Укласти це в рамки якої-небудь певної програми надзвичайно важко, але десь йому треба дістати відповіді на ці питання. Мені здається, що клуб і повинен бути таким згуртованим колективом, де б курсанти могли обговорювати всі ті питання, які в них виникають, куди б вони могли приходити з цими питаннями і в тому числі з одним великим питанням — питанням про те, як, яким чином прикласти набуті ними знання до життя, як поставити роботу колективно, як поставити її планово. Я гадаю, що робота клубу полягає в застосуванні до життєвої практики того дальтонівського плану, який дав би навички планомірної колективної роботи курсантів і який вони в першу чергу вивчили б на роботі.

З викладених мною міркувань я й роблю той висновок, що дуже важливо нам подумати гарненько, як ми можемо дальтонівський план застосовувати в школі, як ми можемо взяти з нього саму суть і до наших програм, до наших цільових настанов застосувати метод культурної роботи — той метод, який вироблений в Америці, який вироблений в Європі ходом промислового розвитку.

Нам треба опанувати це вміння для того, щоб перебудувати наше життя, бо в нас буде дуже велика мета, дуже віддалена мета і брак практичного вміння здійснювати цю мету. Ось чому я вважаю роботу над тим, як здійснити дальтонівський план, як за допомогою дальтонівського плану налагодити колективну роботу, надзвичайно важливою.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Товариші! Звичайно, приступати до лабораторного плану можна тільки тоді, коли є загальний план роботи. Товариш, який говорив тут про те, що програма має велике значення, був цілком, по-моєму правий. Однією з

передумов успішного проведення в життя дальтонівського лабораторного плану є наявність добре проробленої схеми роботи курсу принаймні на весь рік. Треба, щоб не тільки один викладач, але й усі викладачі разом мали перед собою картину того, що треба вивчити. Це передумова, яка потрібна для того, щоб можна було наш план здійснити.

Потрібно, щоб цей план, як схему тієї роботи, яку треба провести, уявляв собі не тільки викладач, але уявляли собі й курсанти. Тому треба запровадити не одну яку-небудь розмову, не побіжну розмову, а провести цілий вступний курс з мотивуванням тієї програми, яка буде вивчатись: треба те-то й те-то вивчити, по тому-то і тому-то, так-то і так-то. Треба всю картину занять, які лежать перед курсантом, зробити йому цілком ясною. Тоді, звичайно, робота піде зовсім інакше.

Ось мені здається, що в багатьох товаришів є великий сумнів у тому розумінні, чи можливо прикласти лабораторний план до наших, російських умов і, зокрема, до рампартшкіл. Я гадаю, що вони помиляються тому, що, можливо, не досить в наших дискусіях підкреслювався цей бік справи, — необхідність наявності такого плану. Але про цю необхідність проробки мотивованого плану, про необхідність розподілу плану в часі ми говорили в іншому розрізі: ми говорили тоді, коли говорили про наші програми, про їх комплексність і т. ін. Зрозуміло, що лабораторний план передбачає взагалі план роботи. Цей план повинен насамперед усвідомити сам керівник, між керівниками повинна бути тісна погодженість. Повинна бути ясна ув'язка, яка існує між окремими предметами і окремими галузями знань. Ось це одна з необхідних передумов.

Друга передумова — це певна підготовка керівника. Ця підготовка полягає в тому, що він повинен в тій лабораторії, в якій він проводить роботу, відігравати керівну роль. Він повинен розуміти, що саме він повинен пояснити і коли треба допомогти курсантові. Якщо він сидить і займається тим, що проводить свою роботу — пише щось, або сидить «оточений столами», як тут говорилося, — то він, звичайно, не виконує своєї функції і не виходить уже того лабораторного плану, який передбачає такі заняття, при яких курсант в будь-яку хвилину, коли виникає потреба, може дістати допомогу від викладача.

Ось про те, яку допомогу подає курсантові викладач,— про це мало говорили. Говорили про необхідність керівника. Особливо т. Брюнеллі наполягав на тому, щоб викладач керував неодмінно курсантами, але як він може допомогти курсантам,— про це Брюнеллі говорив мало, а тим часом це одне з основних питань. У підготовку викладачів повинно входити уміння спостерігати курсанта, спостерігати процес його роботи. Тут важливо, звичайно, не те, щоб викладач вів щоденник і щоб склалися характеристики курсантів — негативні або позитивні. Важливо загалом спостережливість викладача, щоб він бачив, у чому труднощі в курсанта, і щоб індивідуально міг допомогати йому.

Це уміння спостерігати — надзвичайно важлива річ у лабораторному плані. Одна з особливостей лабораторного плану — орієнтування на курсанта. Тов. Брюнеллі говорив щось про здійснення «свободи», що це нагадує Руссо і той «вільний розвиток», який проповідував Руссо. Я гадаю, що спільного з Руссо тут мало, тому ми в своїх рампартшколах даємо певну програму і в межах цієї програми, яка, звичайно, певним чином впливатиме на весь світогляд курсанта, на весь характер роботи, даємо йому вже самою програмою певний план і певний метод роботи. Про яке ж тут «вільне виховання» може бути мова?

Але інша справа, що потрібно кожному викладачеві взагалі і викладачеві рампартшколи,— це розуміти психофізіологічні процеси, розуміти, як курсант може найплідотворніше працювати і які для цього потрібні передумови. Чи може він завжди працювати однаковим темпом і яким темпом найуспішніше працюватиме. В його розвитку можуть бути різні темпи. На певному ступені розвитку він може працювати одним темпом, потім іншим,— це залежить від індивідуальності курсанта. Орієнтуватися на індивідуальність курсанта зовсім не означає виховувати в нього індивідуалізм. Це дві зовсім різні речі. Дати можливість курсантові працювати з найбільшою продуктивністю — це зовсім не означає розвивати в ньому індивідуалізм. Індивідуалізм у роботі протилежний колективізму. Людина, що вмє самостійно працювати,— не означає, що ця людина настроєна індивідуалістично. Індивідуалістично — це тоді, коли вона не ціка-

виться справою, якою зайняті інші, загальним розміром роботи і т. ін. Мені здається, що лабораторний план якраз і є доброю гарантією проти цього, тому що звичайний лекційний метод занять — заняття по лекціях, підготовка до заліків і т. ін.— найприродніше розвиває індивідуалізм. А тут підхід до колективної роботи.

Тепер питання про групи. Звичайно, спочатку групи повинні бути значно меншими. Група може бути не з 30—35 чоловік, а з 5—10 чоловік. Група повинна підбиратися за однорідними знаннями, за схильностями, за інтересами. Треба, по-моєму, при доборі груп надати певного голосу курсантам, а не розподіляти тільки механічно: у цю групу такі-то й такі-то; ті, що виявили такі-то знання, повинні бути залічені у таку-то групу, а в іншу — не можна. Такий розподіл можливий тільки начорно, а потім треба дати волю курсантам переходити з групи в групу. На початку роботи це необхідно, щоб підбиралися такі природні групи за силами і за манерою працювати. Добір таких груп має надзвичайно велике значення. Це одна з умов успішної роботи, і я б сказала, що головне в лабораторному плані — це вміння орієнтуватися на курсанта і значно більше довір'я до нього.

З усього, що говорив т. Брюселлі, я не згодна в одному пункті — в питанні про довір'я до курсантів. Я не знаю, які бувають керівники — і керівникам треба багато вчитися в процесі роботи, — але знаю, що курсанта треба поставити на певні рейки. Боятися ж зайвої самостійності курсантів, по-моєму, було б дуже помилково. Якщо він уміє наполегливо працювати, якщо робота дає задоволення і він працює в рамках певної програми, то, по-моєму, тут індивідуалізму ніякого нема і не може бути, а це просто успішність роботи.

Я помічаю дуже дивну думку, яка проскакувала в багатьох, — не дозволяти курсантам займатися в себе. Я не розумію. А якщо його цікавить яка-небудь книжка, то хіба не можна читати, не можна йому якось інакше розподіляти час? Мене лякає тенденція, яка висловлювалась, що весь час по хвиликах у курсанта повинен бути розподілений. Цим ви уб'єте зовсім працездатність. Адже людині потрібний певний час, щоб обдумати те, що вона «проковтнула», а якщо ви будете їй «запахати їжу», то, може, вона її не «перетравить» — і нічого не вийде. Час

має бути розподілений так, щоб курсант міг засвоювати матеріал, який йому дається. Тому прагнення надмірно регламентувати час курсанта і опікати кожен його крок мені здається небезпечним.

Треба сказати, що коли ми порівнюємо, наприклад, американську школу з нашою, російською школою, то виявиться дуже велика різниця в культурі. Я говорю про дитячі школи. Американці з величезним довір'ям ставляться до дитини. Візьміть підручник наш і американський. Наш підручник — величезна більшість підручників — викладає, штучно пристосовуючись до дитини, опускаючись до дитини. Візьміть американський підручник. Він розмовляє з дитиною, як з дорослим, але разом з тим враховує всі психологічні особливості дитини, так що їй зрозуміліша американська книжка, ніж російська, яка виходить часто з досить фантастичних уявлень про дитину і запас її знань. Так серйозно ставиться американський викладач до підручників.

У нас був такий випадок. Є дуже цікавий американський підручник «Уроки комунального і громадського життя», складені надзвичайно цікаво. Для проробки кожного відділу підбирався спеціально з даного питання популяризатор і вчитель і склалися дуже популярні статейки з рядом запитань. Річ дуже цінна. Перекласти цей підручник не було смислу, тому що там закручено багато чужого комунізму, — адже все відбувається в іншому середовищі. Але виникло питання про переробку. Ті, хто брався за переробку, вважали, що це зовсім дика річ з цим підручником підходити до дитини, а американці уміють це робити. Звичайно, вони вплетуть у цей підручник архібуржуазну точку зору, мимохідь вилають більшовиків — і не знаю, чого ще не проведуть там. Але самого методу підходу треба нам повчитись. І це по відношенню до дітей, а по відношенню до курсантів ми хочемо вести їх на повіді, на кожному кроці їх опікати.

Я гадаю, одно з великих достоїнств дальтонівського лабораторного плану полягає в тому, що цей план навчає, з одного боку, уважно ставитися до процесу роботи курсантів, уважно спостерігати за ними, а з другого боку, дає певну можливість самостійної роботи, можливість іти своїм шляхом. Це давня історія в нас, що цілий ряд

талановитих учнів не могли вчитися в середніх навчальних закладах через те, що їх вели на мотузочку. Треба йти своїм шляхом, і ця можливість особливо важлива для пролетарського студента, для робітників і селян, у яких часто свій запас знань, свої особливі методи, свої продумані способи. Я гадаю, що тут нав'язувати такий метод, а не інший,— надзвичайно шкідливо. Треба прагнути дати певні знання, показати найкращі шляхи роботи.

Тепер — метод учоби чи метод дослідницький? Звичайно, ми не уявляємо собі, що треба програмі перетворити в таку програму, яку треба вивчити. А тим часом у виступах багатьох товаришів була описана ця робота так, що примушує боятися, що в них саме займаються учобою при розподілі цього плану. Все поділено на певні сторінки, зазначено такі-то сторінки — і ніякої самостійної роботи. Це, звичайно буде найсправжнісінька учоба. А ось щодо дослідницького методу, який так відстоює т. Брюнеллі, я б приєдналась, якби він не виклав свого методу досить своєрідно. Він говорить: «Треба, щоб обслідували фабрику, але не треба, щоб робили з цього обслідування висновок,— треба, щоб висновок робив викладач». Це, по-моєму, уже не дослідницький метод. Можливо, це був невдалий зворот, але, звичайно, обслідування фабрики повинно пророблятися певним чином. Оскільки в доповіді т. Брюнеллі був певний протест проти того, щоб лабораторний план проходили таким методом учоби, тут я цілком до нього приєднуюсь. Звичайно, можливо, програму можна вивчити швидше таким способом, але питання не в тому, щоб вивчити, а щоб проробити і продумати її якомога краще.

Я ще хотіла сказати відносно процесу роботи за лабораторним планом. Спочатку треба, звичайно, дати загальне уявлення. Не знаю, чи буде це лекція, бесіда,—я гадаю, що це буде комбінація того й другого. Будуть своєрідні лекції ряду викладачів, які обгрунтовуватимуть цей план. Але я гадаю, що це буде не єдина лекція. У Паркхерст і Евеліні Дьюї спочатку починають працювати самостійно учні, викладач спостерігає, як вони працюють, і потім, в певний момент, на певній стадії, ця робота переривається і проводиться загальна бесіда, яка дає імпульс, заряджає для дальшої роботи, дає можливість розібратися, що пройдено і як йти далі. Без цієї перерви лекційної роботи,

роботи у формі бесіди, у формі колективної роботи, яка періодично втручається в індивідуальну самостійну роботу, ми проведемо план не той, не дальтонівський.

Характерна особливість дальтонівського плану — це уважне ставлення викладача до процесу роботи учнів і перерва цієї самостійної роботи в певних місцях для того, щоб дати новий заряд. Це комбінація своєрідна, дуже різна для різного віку і для різних груп,— комбінація індивідуальної роботи з роботою колективною. Це одна з особливостей лабораторного плану, і це те, що примушує мене так гаряче захищати цей план.

Друге, що примушує мене захищати цей план,— це саме орієнтування на курсанта. Характерно, що там, де лабораторний план проводиться більш-менш доцільно, де не вдаються до зайвої учоби і не переборщують з питанням про заліки, які запроваджуються замість обліку, там курсанти дуже захоплюються цим планом. По-моєму, це є показником його позитивної сторони. Але, звичайно, можна всякий план зіпсувати невмілим проведенням. Я гадаю, що це справа нова, і якщо в Харкові довели учнів до якогось цілковитого затемнення за допомогою цього плану, то цим непокоїтися не слід. Ми в усіх галузях нашої роботи робимо багато недоречностей, і треба їх виправляти. Підійшли, звичайно, недоцільно. Тут треба вчитися не тільки курсантам, але вчитися й викладачам: де-сять раз обдумати, як підійти до цього питання. Ми не зв'язані ніякими закостенілими певними формальностями. Ми хочемо добитися, щоб навчити курсантів працювати самостійно, в процесі роботи обліковувати свою роботу, хочемо навчити їх працювати продуктивно і планомірно і щоб ця планомірність переходила потім в уміння організувати колективну працю.

На цій основі окремі школи мають повну волю варіювати в деталях, але важливо, щоб це робили не самі викладачі, а щоб до цієї роботи були залучені і курсанти, щоб вони спостерігали процес своєї роботи. Не тільки дорослі курсанти рампартшколи, але навіть діти семирічки іноді обмірковують план досить гаряче, як правильно провести, помічають недоліки: діти дуже спостережливі. Тим більше, якщо ви з'ясуєте суть справи курсантам, вони, як дорослі люди, що багато думали над навколишнім, самі знаходять нові віхи.

Лабораторний план — це тільки перший крок в галузі раціоналізації викладання. Старі методи викладання з допомогою груповодів, які полягали в засвоєнні лекції, тепер зжили себе, і, мабуть, не знайдеться жодної радпартшколи, яка б відстоювала метод, що спочатку проводився, — лекція і підучування лекції з допомогою груповодів. Зараз більшість радпартшкіл розуміє, що треба знайти нові методи. Треба провести ще більшу роботу для того, щоб уточнити всі ці методи, щоб відшукати доцільні шляхи, за допомогою яких ми можемо підвести курсантів до найглибшого, найсвідомішого засвоєння курсу і разом з тим дати йому навичку такої самостійної роботи, яка в дальшій його життєвій роботі буде йому величезною підмогою і плюсом для нього, дасть можливість осмислити свою роботу і підійти до неї глибше. Ось ті зауваження, які я хотіла зробити.

1924 р.

ЧИМ ПОВИНЕН БУТИ КЛУБ ПРИ РАДПАРТШКОЛІ

Чи повинен він бути продовженням навчання, чи повинен він давати розумний відпочинок, розумні розваги, які п'єси ставити, чи повинен він культивувати спорт, ігри, мистецтва і т. ін. — всі ці питання в нас дуже жваво дебатуються.

Мені здається, треба підійти до питання про клубну роботу зовсім з іншого кінця, і тоді ряд питань розв'яжеться само собою.

Зараз і в місті, і в селі, в робітничому і селянському середовищі, швидко зростає нова, колективістична громадськість, ростуть нові відносини, новий побут. Піднімаються паростки колективізму. Не тільки радпартшколи, а й усі наші школи взагалі, всі наші технікуми, всі наші вузи ми намагаємося якомога тісніше пов'язати з життям мас. Радпартшкола, зрозуміло, повинна бути якомога тісніше зв'язана з цим життям, повинна вrostати в це життя. Ми не можемо собі мислити радпартшколу як інститут благородних дівчат — відгороджену від живого життя кам'яною стіною.

Комуністичне виховання радпартшкільців повинно полягати насамперед у тому, що вони повинні навчитися дивитись на бурхливо зростаючу нову громадськість, на життя, на побут крізь комуністичні окуляри. Радпартшкільцям треба вчитися для того, щоб навчитися дивитись, навчитися бачити, що навколо них робиться. Їм треба вивчати життя, не брати все на віру; навчитися книги

доповнювати життям, і тоді книга дасть їм незмірно більше, ніж давало життя.

Але навіть потрібна радпартшкільцям наука, навіть потрібне їм знання? Не тільки для того, щоб розуміти життя, але щоб реорганізувати його. І радпартшкільці не можуть чекати того часу, коли вони закінчать радпартшколу, вони повинні в радпартшколі насамперед навчитися віддавати свою роботу, свої сили для загальної справи. В цьому полягає комуністичне виховання. Так говорив Володимир Ілліч. «...Треба,— говорив він,— щоб Комуністична спілка молоді свою освіту, своє навчання і своє виховання поєднала з працею робітників і селян, щоб вона не замикалася в свої школи і не обмежувалась лише читанням комуністичних книг і брошур. Тільки в праці разом з робітниками й селянами можна стати справжніми комуністами»¹.

Кожному радпартшкільцю треба прочитати промову т. Леніна на III Всеросійському з'їзді РКСМ 2 жовтня 1920 р. І якщо він зрозуміє цю промову, якщо погодиться з нею, він подивиться зовсім іншими очима на завдання клубу при радпартшколі. Він зрозуміє, що клуб — це місце, де радпартшкільці повинні гарненько спільно обмірковувати, як негайно пов'язувати своє навчання з працею робітників і селян; місце, де вони повинні виробити план свого впливу на навколишнє життя, обдумати, як найкраще об'єднати свої сили, як розподілити між собою роботу. Клуб при радпартшколі — це місце комуністичного виховання, місце, де проводиться облік роботи в інтересах загальної справи, де радпартшкільці обмірковують питання, що виникають у них в ході їх громадської роботи, де вони об'єднують свій досвід.

Ось стрижнева робота клубу при радпартшколі. Це, безумовно, вимагатиме великої роботи з газетою і книгою, вимагатиме уміння кореспондувати, збирати матеріал, складати звіти, стінні газети, вимагатиме уміння виготовляти плакати, складати агітп'еси і т. ін.

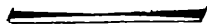
Але все це при зазначеній вище цільовій настанові клубу набуває іншого значення, буде викликати значно глибший інтерес, буде виноситися в маси і перевірятися життям. Клуб при такій настанові стає важливою скла-

¹ В. І. Л е н і н, Твори, т. 31, стор. 261.

довою частиною радпартшколи, він перетворюється в справжнє вогнище комуністичного виховання, в своєрідну лабораторію, де виробляються справжні, комуністичні підходи до будівництва комунізму.

Тепер більше ніж будь-коли своєчасно поставити на чергу питання про перетворення клубу при радпартшколі в таку комуністичну лабораторію.

1924 р.

ПОТРЕБИ ПОЧАТКОВОЇ НАРОДНОЇ ОСВІТИ

Ніяк не може країна вибитися з темряви. П'ять років минуло з часу видання декрету про ліквідацію неписьменності. Відділ ліквідації неписьменності працює дуже наполегливо. Не можна сказати, щоб йому було легко працювати. Робота невидна, по суті, робота чорна. Возня з якимись букварями, з добором ліквідаторів, інструктування їх... Багато слави тут не наживеш. А співчуття, підтримки відділ ліквідації неписьменності має небагато.

Кажуть: «П'ять років ліквідуєте неписьменність, а щось не видно, щоб країна письменнішою стала».— «А й справді, п'ять років працюють, і не вичерпано ще море неписьменності, море темряви!» — «Даремно гроші тратять! Забрати б у них усі асигновані гроші і використати їх ну хоч би на влаштування корисніших речей».— «Все одно до десятиріччя Жовтневої революції неписьменності не ліквідуєте».— «Поки працювали в місті — куди вже не йшло, але на біса селу потрібна ваша ліквідація неписьменності?». Селяни говорять: «Навіщо нас учити, ми вже в могилу дивимось. Ви дітей учіть: усі діти неписьменні, школи нема!»

Здавалося б, з цих висловлювань треба вивести те, що робота Головоцвиху повинна бути в сто раз напруженішою в селі, що в цьому вимога села. Ясно, селяни докоряють за відсутність шкіл. Не забувайте, мовляв, про цю першорядну справу! Соцвих же робить з цього інший висновок: треба ліквідацію неписьменності серед дорослих припинити, а гроші віддати Соцвиху, а на що він вико-

ристає ці гроші — його справа: на розширення мережі. Так, звичайно, розширювати мережу треба, але треба зробити ще щось, щоб ліквідувати неписьменність серед усіх дітей до чотирнадцяти років (з чотирнадцяти років цією справою займається Головополітосвіта, її відділ по ліквідації неписьменності).

Якщо ми не можемо швидко обслужити село мережею чотирирічок, то чи не піти іншим шляхом: продовжуючи працювати над розширенням мережі шкіл I ступеня (чотирирічок), одночасно провести три-шестимісячні школи для дітей восьми-чотирнадцяти років так, щоб всі діти навчились грамоти. Треба б зробити кожну сільську школу центром ліквідації неписьменності серед дітей, проводячи вечірні заняття з ними, використавши в сусідніх селах усіх, хто може навчати грамоти і рахунку.

Соцвих боїться, що на місцях тоді перестануть піклуватися про розширення мережі чотирирічок і обмежаться ліквідацією неписьменності серед дітей. Мені здається, що одно не заважатиме другому, що кошти на цю справу знайти можна, а справа ця невідкладна.

До X роковин Жовтневої революції ми зможемо тоді зробити письменність обов'язковою для всіх дітей. Село, не сумніваюсь, цю справу всіляко підтримає, воно не погребує і школами грамоти. Навчання грамоти розпалить лише потяг до школи-чотирирічки. Звичайно, для Соцвиху справа ця морочлива — її слід обміркувати разом із селом, разом із сільськими учителями. Гроші ж на неї знайдуться.

З точки зору ліквідації неписьменності серед дорослих ліквідація неписьменності серед дітей має величезне значення. «Одна голівешка і в печі не горить, а дві і в полі не гаснуть» — робота по одній лінії буде підтримувати роботу по другій. Зрозуміло, взята ізольовано ліквідація неписьменності серед дорослих дасть селу мало. Паралельно з нею повинна йти і ліквідація неписьменності серед дітей, і поліпшення пошти, і розвиток хат-читалень, і створення селянських газет, і створення популярної літератури. Тоді справа піде.

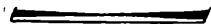
У своїх «Сторінках з щоденника» Володимир Іллєч писав: «У нас робиться ще надто мало, безмірно мало для того, щоб пересунути весь наш державний бюджет в сторону задоволення насамперед потреб початкової народної

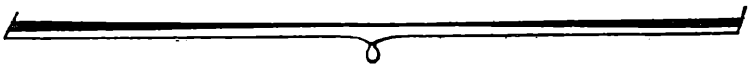
освіти»¹. Ці його слова треба б пам'ятати і при розподілі держбюджету взагалі і при розподілі коштів всередині Наркомосу. Гроші треба знайти і для ліквідації неписьменності серед дорослих, і для ліквідації неписьменності серед дітей. Це — з одного боку. З другого — треба збудити якомога ширшу ініціативу самого села, відмовитися від думки все регулювати з центру або губернського міста, все регулювати договорами та ін. Треба підняти на це діло все, що є в селі свідомого: учительство, завідувачів хат-читалень, шефів, партосередки, делегаток, комсомол, піонерів, демобілізованих червоноармійців, кооперацію, комітети селянської взаємодопомоги — всіх і вся.

Ілліч твердо вірив у творчі сили народних мас. Я гадаю, якщо саме село візьметься за ліквідацію неписьменності і серед дітей, і серед дорослих, справа буде зроблено.

1924 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 408.

СТАРИЙ І МАЛИЙ — ЗА БУКВАР!

А все ж нам треба енергійніше вилазити з неписьменності. Про важливість того, щоб країна стала письменною, навряд чи треба ще говорити, особливо вчителіві.

26 грудня 1924 р. минає п'ять років з часу видання декрету про ліквідацію неписьменності. Треба віддати належне Всеросійській комісії по ліквідації неписьменності при Головополітосвіті, — вона працювала ці п'ять років не покладаючи рук, не занепадаючи духом у найважчі моменти.

До цього часу робота розгорталась головним чином у містах. XIII з'їзд РКП(б) підкреслив необхідність повернутися обличчям до села.

Всеросійська комісія вирішила п'ятиріччя видання декрету святкувати під лозунгом «Буквар — в село!» Ліквідація неписьменності в селі часто гальмується через труднощі дістати буквар. Треба, щоб не неписьменний селянин і селянка шукали буквар, а щоб буквар знайшов їх. На кожному букварі повинен бути напис: «Письменний, передай цей буквар неписьменному».

Зараз уже відчувається, що кампанія «Буквар—в село!» набуде «американського розмаху». «Крестьянская газета» пообіцяла випустити буквар як додаток до газети. Це означає, що 700 тисяч букварів буде кинуте в село. Дасть буквар як додаток і «Учительская газета»; береться розповсюдити в селі 200 тисяч букварів Всеросійська спілка робітників землі і лісу. Дуже зацікавилися цією справою ПУР, сільськогосподарська кооперація і т. ін. Ми залучи-

мо до цієї кампанії всіх і вся: Народний комісаріат пошти і телеграфу, ВЛКСМ, піонерів, жінвідділи, профспілки, шефів і т. ін.

Не тільки через газети будемо перекидати ми букварі в село, ми організуємо продаж обандеролених букварів: за кожний буквар треба буде заплатити лише двоє гривень і дати для напису адресу свого сільського знайомого або взяти таку у продавця.

Потік букварів у село, що ринув серед зими, відразу просуне вперед справу ліквідації неписьменності в селі. Кампанія відразу набере того розмаху, якого хотів надати їй т. Ленін. Заповіт Леніна виконаємо — країну грамоти навчимо.

Кожний учитель знає: у письменних матерів не буває неписьменних дітей. Кампанія по ліквідації неписьменності (на неї Головполітосвіта ніяких асигнувань не одержала, вона проводиться виключно ініціативою громадських організацій) прокладе шлях другій не менш важливій кампанії — ліквідації неписьменності серед дітей. Половина селянських дітей не потрапляє в нормальні чотирирічні школи; потрібно, не чекаючи повного розгортання мережі, яке піде своєю чергою, пропустити всіх неписьменних дітей через річну школу грамоти.

Наперед можна сказати, що селяни зустрінуть кампанію по ліквідації неписьменності серед дітей дуже співчутливо. Охочіше візьмуться за книжку дорослі.

Кампанію по ліквідації неписьменності серед дітей треба розпочати підготовляти негайно.

Як її треба підготовляти?

Тут особливе значення має слово, порада вчителя, який знає місцеві умови. Ми просимо сільського вчителя висловитися з цього приводу на сторінках «Учительской газеты».

Старий і малий засядуть за буквар.

Неписьменність ми переможемо.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ РОБОТА СЕРЕД СЕЛЯНОК

(ДОПОВІДЬ НА НАРАДІ ПО РОБОТІ СЕРЕД СЕЛЯНОК ПРИ ЦК РКП(б))

ГОЛОВНЕ НАШЕ ЗАВДАННЯ — ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ

Товариші, ви добре знаєте, що село відірване від міста, відірване від загального життя, живе чутками. Книга в селі ще не здобула прав громадянства.

Володимир Ілліч говорив, що коли селяни неписьменні, то і в політиці вони не можуть розібратися як слід. Неписьменне населення живе чутками, перевірити чутки воно не може. Уже під час хвороби Володимира Ілліча я йому якось розповідала, що Америка збирається ліквідувати в себе неписьменність до 1927 р., і додала: «Ну, та це ж Америка, а в нас ще не скоро вдасться». Володимир Ілліч дуже пожвавівшав і говорить: «Чому ж не скоро, якщо самі робітники і селяни візьмуться, то тут нічого неможливого нема».

Ми повинні сказати, що і в нас є можливість ліквідувати неписьменність до 1927 р. Але до цього часу ця справа посувається повільно. Перешкоджає роботі по ліквідації неписьменності та обставина, що в нас ще погано поставлені школи, мережа шкіл недостатня. Учителі розповідають, що в цьому році дітей у школу нахлинуло видимо-невидимо. Там, де раніше на одного вчителя припадало 40 чоловік учнів, тепер припадає часто до 100 чоловік. Багато дітей залишаються поза стінами школи. Таке велике бажання вчитися.

Ми вважаємо, що, коли почнемо розширювати шкільну мережу, коли будемо навчати дітей і підлітків, тоді й дорослі охочіше візьмуться за книгу. А то іноді дорослі міркують так: «Ми дорослі, чи варто нам вчитися, он ді-

тей учіть». Справі ліквідації неписьменності такі міркування дуже шкодять. Якщо ми будемо ліквідовувати неписьменність серед дорослих, а на дітей не звертатимемо уваги, то й у дорослих пропаде охота вчитися.

Дуже важливо, звичайно, щоб селянки посиляли вчитися не тільки своїх синів, а й дочок. Завідуючий Брянським відділом народної освіти розповідав, наприклад, що в селах дівчата в школах майже зовсім не навчаються. Пояснюється це тим, що в губернії розвинуте кустарне ткацтво, і батьки не пускають дівчаток до школи.

Треба в широких селянських масах роз'яснити, як важливо, щоб всі дівчатка навчались грамоти і відвідували школи.

Ці роки ми звертали головну увагу на ліквідацію неписьменності в містах. Потрібно, щоб ця робота була поставлена і в селі. Ми вирішили перекинути якнайбільше букварів у село. На букварях написано: «Письменний, передай буквар неписьменному». Коли ця книга потрапить до дорослого селянина, він задумується, як би йому з допомогою цього букваря навчитися. Звичайно, ми не думаємо, що таким способом можна відразу навчити село. Важливо дати поштовх, пробудити бажання вчитися. Ми поштовх дали, пославши в село безплатно 350 тисяч букварів. Кооперація, в свою чергу, послала безплатно 100 тисяч букварів, Всеробітземліс — 200 тисяч. Червоноармійцям було роздано безплатно 100 або 200 тисяч букварів. Кожен червоноармієць посилає додому буквар з листом, у якому розповідає, як треба користуватися букварем. Таким чином, в село послано понад мільйон букварів.

ТРЕБА ДОБИТИСЯ ТОГО, ЩОБ СЕЛЯНИ ЧИТАЛИ І РОЗУМІЛИ ГАЗЕТУ

Володимир Ілліч брав близько до серця питання про газету. Він збирав відомості про те, скільки газет розповсюджується, скільки газет потрапляє в село і обурювався тим, що газети посилають по установах і канцеляріях і не посилають на село. Він наполягав на тому, щоб у селі влаштовували читання газет для неписьменних. Це було в 1918 і 1919 рр.: тоді дещо в цьому напрямку робилось, а потім, коли настали тяжкі часи, коли громадянська війна розгорілася на всю силу, нам було не до того. Тільки

тепер питання про газету постало перед нами з усією його серйозністю.

Тепер видається «Крестьянская газета». Правда, вона виходить раз на тиждень, але за наших поштових умов і тижнева газета має велике значення.

Газети зв'язують село з містом, зв'язують селян і селянок з тією боротьбою, яка зараз іде в усьому світі між робітником і капіталістом. Треба всіляко сприяти організації хат-читалень, влаштувати в них читання газет. Важливо також, щоб була не тільки хата-читальня, але щоб ця хата-читальня обростала червоними кутками в сусідніх селах, в яких хат-читалень нема.

Для того щоб все в газеті було зрозуміле, до роботи в хаті-читальні треба залучати вчителя, лікаря, агронома, кожному добре письменну людину, яка зуміє пояснити те, що слухачам здається незрозумілим.

Робота з газетою, пояснення газети розкриває очі і на те, що робиться в самому селі. Читаючи газети, бачиш, з чим можна порівняти своє село. Поки не порівнюєш, багато що проходить непомітно, а коли є з чим порівнювати, тоді помічаєш, що в інших місцях не так, як у нас, тоді починаєш іншими очима навколо себе дивитися. Явища, повз які раніше проходили бай-дуже, тепер зупиняють увагу. Всі місцеві недоліки стають значно виднішими.

СЕЛУ ТРЕБА ДАТИ КНИЖКУ

Володимир Ілліч надавав великого значення книжці, піклувався про бібліотеки. У Володимира Ілліча є спеціальна стаття, в якій говориться про те, що треба влаштувати якомога більше бібліотек, вкрити всю країну мережею бібліотек, щоб у будь-якому селі селяни могли дістати книжку. Він звернув увагу на статтю одного бібліотекаря, т. Доблер, яка писала, що треба влаштувати маленькі бібліотечки-пересувки. Ми залучили т. Доблер до роботи в Головополітосвіті. Тепер вона поїхала в село, де постарается організувати роботу так, щоб ціла волость була обслужена пересувками, щоб кожен селянин і кожна селянка могли користуватися книжками.

Звичайно, дуже важливо ще й те, щоб у село потрапляли саме ті книги, які йому потрібні. Якщо ми поди-

вимось на нашу літературу, то побачимо, що дуже багато видається книг, які для села не мають ніякого значення. А таких книг, які дійсно потрібні селу, дуже мало. Цей брак книг дуже відчувається.

Один завідуючий хатою-читальнею пише мені: «Тов. Крупська, що ж це нам маленькі брошурки надсилають? Ти вже подбай, щоб були книжки ґрунтовніші». Селяни хочуть читати серйозну книжку; але важко вибрати таку книжку, яка була б зрозумілою і давала б серйозні знання. Звичайно, тепер незрівнянно більше корисних і потрібних книг, ніж було раніше.

Володимир Ілліч пропонував висувати найважливіші, найцікавіші для села питання і випускати хрестоматії, в яких ці питання роз'яснювалися б. Володимир Ілліч навіть скликав збори з приводу цієї хрестоматії. Однак хрестоматія до цього часу ще не написана. Звичайно, скласти таку хрестоматію нелегко. Було дуже багато розмов про цю справу, і тільки тепер ми можемо сподіватися, що хрестоматія незабаром буде готова. Треба буде оновляти зміст хрестоматії в міру того, як впливатимуть усе нові й нові питання.

Часто трапляється ще така біда. Книгу для села пише людина, яка села не знає. Їй здається, що вона дуже просто написала і що кожний селянин або селянка зрозуміє, а на ділі селяни залишаються незадоволеними книжкою, не розуміють її. Автор книги перестарався: хотів розповісти якнайпростіше і нічого не розповів.

Ми хочемо провести в п'ятдесяти хатах-читальнях таку роботу: кожну нову книжку читають в хаті-читальні, завідуючому хатою-читальнею доручається після читання обговорити з селянами питання про те, як ця книжка написана. Деякі відгуки селян про книжки ми вже одержали. Звичайно, це справа не одного дня, але увага на цю справу вже спрямована, і гадаю, що нам вдасться випустити такі книжки, які цікавлять село.

МИ ПОВИННІ РОЗ'ЯСНЮВАТИ СЕЛЯНАМ, ЗА ЩО БОРЕТЬСЯ ПАРТІЯ

Треба, щоб була в селі така книжка, яка розповідала б про те, що таке наша партія, за що вона бореться, за що бореться робітничий клас. У селі часто неправильно

розуміють відносини між селянами і робітниками. Деяким селянам здається, що потрібна окрема партія — селянська, яка буде більше піклуватися про селянські справи, ніж партія комуністична.

Політосвітник повинен роз'яснити селянам, за що бореться робітник. До мене якось прийшли селяни і розповідали: «Приїхав до нас комсомолец читати доповідь про партію комуністів. Ми зраділи. А він запитує: «Чи є тут партійні?» Ми відповідаємо, що у нас жодного партійного нема. «Ну,— говорить,— для чого ж я тоді доповідь читатиму». Зібрав свої папірці і пішов. Дуже прикро було. Нам ніхто не говорив, що таке партія, а раз ми не знаємо цього, то як же ми будемо партійними?» Я задумалась над словами селян. Це дуже правильні слова. Надзвичайно важливо, щоб не тільки робітники, але й селяни знали, що партія робить, за що бореться. Якщо селяни знатимуть, чого хоче Комуністична партія, за що бореться робітничий клас, то вони побачать, що робітничий клас бореться за те, щоб усі були рівні, щоб не було ніякого гноблення, щоб не було ніякого поділу на класи. А тепер селяни іноді думають, що робітники взяли владу для того, щоб влаштувати собі солодке життя, а до інших їм діла немає.

Важливо роз'яснити, що справа робітників — це разом з тим і справа селян. Тільки робітничий клас живе в інших умовах, ніж селянство. Робітники більш згуртовані, більш організовані, через те вони є застрільниками в боротьбі і ведуть за собою селянство. Якщо все це ми роз'яснимо селянам, то для незгод між робітничим класом і селянством більше не буде ґрунту. Роз'яснення питань про партію, про робітничий клас — одне з основних завдань, які стоять перед нами на селі.

СЕЛУ ПОТРІБНІ ПРАКТИЧНІ ЗНАННЯ

Друге дуже важливе завдання — дати селянам ті знання, які потрібні для того, щоб вони своє життя могли побудувати по-новому. Візьміть питання про здоров'я. Селянка часто не знає, як треба поводитись з дітьми, як зробити так, щоб діти не хворіли. В селі помирає більше 50% дітей до п'ятирічного віку через те, що селянки не так, як треба, годують дітей, не знають, як уберегти дітей

від заразних хвороб. Або такий приклад. Посеред села стоїть калюжа — розсадник малярії. Осушити цю калюжу можна, попрацювавши всього півдня, але село не знає, що це треба зробити. Дуже важливо, щоб сільський лікар розповідав у хаті-читальні про те, що треба зробити в тому чи іншому випадку.

Політосвітники, працівники хат-читалень повинні поширювати в селі знання того, що по-старому господарювати не можна, що треба по-новому, що із старим, роз'єднаним господарством нічого не доб'єшся, життя не зміниш. Треба вчити бідняків і середняків того, як треба об'єднувати розрізнені господарства.

В усій цій великій роз'яснювальній роботі селянка повинна брати найактивнішу участь.

1925 р.

ЛЕНІН, РОБКОРИ, СІЛЬКОРИ І ОСВІТА

Під час I Всесоюзного вчительського з'їзду, що недавно закінчився, дуже багато говорили і писали про ставлення Володимира Ілліча до справи народної освіти. Говорили і про те, якого величезного значення надавав він ліквідації неписьменності, розповсюдженню газет, влаштуванню бібліотек, новій школі. Наводили його слова на I Всеросійському з'їзді по народній освіті в 1918 р., де він говорив: «Треба прикласти всі сили, енергію і знання, щоб якнайшвидше спорудити будову нашої майбутньої трудової школи, яка лише одна зуміє захистити нас у майбутньому від усяких світових зіткнень і боєнь, подібно до тієї, що триває вже п'ятий рік»¹. Наводили слова Володимира Ілліча про те, що в нас є всі передумови для соціалістичного ладу, нема тільки одного — культурності, цивілізації.

Зрозуміло, що робкорам і сількорам треба якомога глибше вдуматися в те, що писав і говорив Володимир Ілліч. До питань народної освіти він ставився з такою серйозністю, як ніхто. Іноді його слова проходили не поміченими, не зрозумілими навіть працівниками освіти; і тільки тепер, можливо, коли знову і знову перечитується і обдумується кожне його слово, деякі його зауваження, часто кинуті ніби мимохідь, починають розумітися в усьому їх значенні. І чим далі, тим більше їм глибше вони будуть розумітися.

¹ Цитується Н. К. Крупською за текстом звіту в газеті «Правда» № 184 від 30 серпня 1918 р.— *Ред.*

Те, що говорив Володимир Ілліч про народну освіту, треба знати, звичайно, не тільки працівникам освіти,— це треба знати насамперед широким масам трудящих — робітникам і селянам.

Володимир Ілліч не мислив, що справу народної освіти можна побудувати без активної участі самих народних мас. У своїй промові на I Всеросійському з'їзді по народній освіті в 1918 р.— вище ми вже згадували про неї — він говорив: «Російська ж школа віднині звільняється від цієї опіки буржуазії і разом із своїм визволенням з кайданів рабства народом вступає в нове життя на основах соціалізму, братерства і рівності»¹. Вдумуючись у цю фразу, бачиш, що Володимир Ілліч не мислив будівництва нової школи інакше, як при активній участі самих мас. І це цілком узгоджується з усією його точкою зору на роль народних мас в справі будівництва нового життя, в справі будівництва соціалізму.

Коли Володимир Ілліч був уже тяжко хворий і не вставав з постелі, я розповіла йому одного разу про те, що американці поставили собі за мету ліквідувати в себе неписьменність. Володимир Ілліч пожвавішав: «Ми повинні теж це зробити». Мене взяв сумнів: адже в нас зовсім інша справа, ніж в Америці,— у нас нема ні коштів, ні шкіл — нічого. Володимир Ілліч відповів: «Якщо маси самі візьмуться за справу — ліквідуємо». Ця глибока віра в творчу силу мас була дуже характерною для Володимира Ілліча. Спочатку він хотів сам написати про це статтю, потім, коли відчув, що сили його залишають зовсім, сказав, щоб я написала, а він припише. Я написала статтю «База культури»²; він подивився, сказав, що гаразд, хотів якесь місце виправити і продиктувати приписку, але це було на початку березня 1923 р.— перед новим випадком. Так і не встиг Ілліч зробити приписки. Ця приписка мала бути зверненням до мас, до робітників і селян, про те, щоб вони самі брались за справу своєї освіти.

Товариші робкори і сількори! Допишуйте недописані слова. Учіться в Ілліча, вивчайте сказане ним про народ-

¹ Цитується Н. К. Крупською за текстом звіту в газеті «Правда» № 184 від 30 серпня 1918 р.— *Ред.*

² Див. стор. 104 цього тома.— *Ред.*

ну освіту, про школу, про ліквідацію неписьменності, навчання, культуру. Тоді ваш погляд загостриться, ви навчитеся бачити, чого не помічали; навчитеся бачити промахи, знаходити помилки; навчитеся вказувати вихід; навчитеся залучати робітників, селян до організації справи освіти.

Звичайно, навчитеся ви цього не відразу, треба вчитися і вчитися, вчитися бачити, примусити свою думку працювати в цьому напрямку, перевіряти свої міркування досвідом; але, озброєні тим, що сказав про народну освіту, про школу Ілліч, ви цього навчитеся і зумієте показати, як на ділі в обстановці нашої відсталості, в обстановці умов життя і праці робітників і селян здійснювати заповіти Ілліча.

Запалившись його ентузіазмом, ви запалите ним і маси, ви допоможете їм справитись з темрявою, з неписьменністю, спорудити будову нової школи.

Ілліч писав, що ми стоїмо перед лицем культурної революції. Робкори і сількори будуть у цій революції на передових постах.

ЩЕ РАЗ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ НЕПИСЬМЕННОСТІ

(ВИСТУП НА ВСЕСОЮЗНІЙ МЕТОДИЧНІЙ НАРАДІ ПО ЛІКВІДАЦІЇ
НЕПИСЬМЕННОСТІ І МАЛОПИСЬМЕННОСТІ)

Якщо ми подивимось на діяльність уряду в останній час, то побачимо, як він особливо підкреслює питання про необхідність піднесення продуктивних сил країни і розвитку в ній товарообороту. При натуральному господарстві, коли села відірвані одне від одного, відірвані від міста і самі задовольняють в основному свої потреби,— якщо при цьому народ неписьменний, то для даної смуги розвитку це не становить такої біди. Звичайно, ми жалкуємо про це, але для економічного розвитку це не відіграє такої великої ролі. Але якщо в країні широко розвивається товарооборот, якщо в країні широко зростають продуктивні сили, то ясне діло, що в такій країні треба підняти культурний рівень і в першу чергу озброїти всі широкі народні маси знанням і письменністю. Ось чому в даний момент, коли ми зрушили з мертвої точки і коли на господарському фронті помічаються великі успіхи, ми можемо з цілковитою впевненістю і твердістю сказати собі, що зараз наша справа — одна з найістотніших, найнеобхідніших справ.

Якщо ми подивимось на розвиток народної освіти в Західній Європі, то ми побачимо, що саме розвиток господарського життя, розвиток обміну між містом і селом викликав величезну потребу зробити населення письменним; капіталісти, які дуже мало були зацікавлені в тому, щоб підняти свідомість мас, все ж змушені були звернути увагу на розвиток і поширення письменності. І через те ми маємо в капіталістичних країнах загальне

навчання. Це пояснюється тим, що економічний рівень цих країн вимагав — настійно вимагав, можливо, проти волі правлячих — письменності населення. Звичайно, капіталізм постарався разом з цією письменністю дати населенню певний світогляд.

В Радянській Росії письменність повинна широко відчинити масам двері до знання, озброїти робітничий клас і селянство цим знанням, розумінням навколишньої природи, навколишньої дійсності, дати їм розуміння навколишнього життя. Чим ясніше будуть робітники і селяни розуміти нинішній стан речей, чим свідомішими вони будуть, тим міцнішим буде СРСР. В даний момент розвиток господарського життя країни є запорукою того, що те завдання, яке ми поставили собі, — завдання ліквідувати неписьменність в СРСР — не тільки може бути виконане, але виконання його диктується самим станом речей, самим розвитком господарського життя країни.

Звичайно, заплещувати очі не доводиться. В останній час багато доводилося чути від обслідувачів ведмежих, глухих закутків про те, як стоїть справа там. Звичайно, не треба себе обманювати тим, що ми досягли вже дуже багато. Дещо вже, правда, досягнуто, але треба працювати, працювати не покладаючи рук, щоб далі просувати справу. Робітнича маса, селянська маса жадає знань.

Та невелика кількість книг, що з'являється в селі, створює певний настрій, дає селянству свідомість того, що тепер починає будуватися нове життя, і ми самі захоплені тим настроєм, який нам доводиться щодня спостерігати. Надходить багато листів — береш ці листи і бачиш, що комсомольці, молодь пишуть одне й те саме: «Надішліть нам книг, тільки ґрунтовніших». І цей вираз — «ґрунтовніших» — повторюється кілька разів. Бажання більше схопити, збільшити свої знання, притаманне нашій молоді. Листи часто наївні, листи часто бувають надзвичайно зворушливі, у них так і виявляється жадоба знання. «Тов. Крупська, зглянься на наше становище, треба ж нам учитися», — читаєш такі фрази в цих листах, і мимоволі доводиться зглянутися на їх становище. Або ось таке звернення: «Тітонько Надіє Костянтинівно, попроси у дядів, щоб надіслали нам букварі». І це не в одному, не в двох листах, а їх надходить багато, і вони надхо-

дять не тільки на ім'я Головополітосвіти і на моє ім'я, а в усі редакції газет: і в «Крестьянскую газету», і в «Бедноту», і в «Правду»,— і всі ці листи свідчать про страшенну жадобу знань, яка є в мас.

Та й дивно було б, якби воно було інакше. Адже коли подивитися на недавнє минуле, на імперіалістичну і громадянську війни, на те, як люди були вибиті із своїх глухих закутків, то ясно стане, який переворот відбувся в умах широких мас і яка гаряча, ненаситна зараз жадоба знання.

Докладно на методичних питаннях я не буду спинятися. Про це скажуть люди, які більше від мене займаються цим ділом. Спинюся ось на якому питанні. Зараз уся Радянська влада, весь уряд повертається обличчям до села. Звичайно, і ліквідаторам неписьменності доводиться повернутися обличчям до села. У містах дещо зроблено, і там уже заведено, так би мовити, машину ліквідації неписьменності. Не можна те саме сказати про село. Там ми маємо трохи іншу картину. Там бачимо величезне море неписьменності і часто доводиться чути: «Навіщо ж нас, старих, учити? Молодь учить».

Треба сказати, що ліквідувати неписьменність можна тільки тоді, коли ми запровадимо загальне навчання дітей, коли ми створимо школу-однорічку для того, щоб пропустити через неї всю молодь, яка була вибита з колії, не могла здобути знань з цілого ряду причин і яку тепер ми повинні озброїти знанням.

На підростаюче покоління ми повинні звернути найбільшу увагу. Проте це анітрохи не означає, що ми повинні відмовитися від нашого завдання ліквідувати неписьменність по всій країні,— зовсім ні. Не можна так ліквідовувати неписьменність, щоб ця робота йшла тільки серед дорослих і щоб одночасно не розвивалася мережа шкіл,— не можна, щоб ми повільним темпом повзли в бік загального навчання, розтягуючи це завдання на багато років. При таких умовах не можна буде добитися ліквідації неписьменності, не можна буде провести роботи, якщо ми залишимо підлітків неписьменними. Через те кожний з нас поряд з агітацією за влаштування лікпунктів повинен так само гаряче агітувати за ліквідацію неписьменності підлітків, за загальне навчання їх. Все це тісно пов'язане одне з одним.

Тов. А. В. Луначарський у своїй доповіді в Раднаркомі підкреслив, що завдання ліквідації неписьменності залишається в усій силі, але паралельно з ним постає таке саме важливе завдання — влаштування шкіл-однорічок для підлітків і найшвидше проведення загального навчання. Звичайно, кожному з нас доводиться відстоювати саме цю точку зору.

Специфічні труднощі зустрічаються при ліквідації неписьменності серед нацменшостей. Треба сказати, що по відношенню до нацменшостей у нас залишилось ще багато старих пережитків,— і це треба сказати прямо і відверто. Ми спостерігаємо такі факти: є дві школи — одна російська, друга українська (це було в Курській губернії), і там, анітрохи не вагаючись, закривають українську школу, зовсім не цікавляться тим, що населення даної місцевості говорить по-українському, хоч ця місцевість і належить РРФСР. Такі самі випадки можна спостерігати і в татарських школах, і в мордовських. Питання це складне. І в цьому складному питанні в багатьох місцях дуже часто не досить уваги приділяють необхідності початкового навчання рідною мовою, не приділяють уваги і тому, що кожна з національностей має право опанувати ту мову, на якій є багата наукова література, багата історична література, і прилучити те, що є на цій мові, до своєї культури, для того щоб цим збагатити свою культуру, яка піднімається і розвивається.

Якщо ми хочемо, щоб СРСР був могутнім союзом, розвивав би всі сили, які є в нього, ми повинні прагнути до того, щоб не душити дрібні національності, а дати можливість кожній розвиватися. Тепер іде боротьба за російську мову. Деякі національності бажають повчитися російській мові, а їх не навчають. Не хочуть, з одного боку навчати на рідній мові, а з другого — не відкривають доступу до вивчення російської мови... Це відрижка старого середньовіччя. І треба знайти правильний підхід.

Всі національні меншості мають право навчатися своєю рідною мовою і в школі, і в лікпункті, і треба піклуватися про те, щоб ця потреба була задоволена. Але, з другого боку, це анітрохи не виключає, а, навпаки, навіть диктує, що, коли населення бажає вчити російську мову, не треба ставити цьому рогаток і треба дати мож-

ливість за допомогою знання іншої мови, за допомогою іншої культури запліднювати свою культуру, яка силою історії починає розвиватися.

Тепер про ув'язку роботи по ліквідації неписьменності з усією політосвітньою роботою. Якщо ми будемо ліквідацію неписьменності виривати з усієї іншої політосвітньої роботи, ми досягнемо небагато. Потрібна ув'язка між лікпунктом — лікнепом — і іншими видами політосвітньої роботи. Інакше набуті навички дуже швидко будуть втрачені і ліквідація неписьменності не виконає тієї служби, яку вона повинна виконати. Зараз життя кругом вирує, і прилучитися до цього життя дає можливість письменність. Але сама по собі письменність не мета — це засіб прилучитися до загального колективного життя, яке тепер так багатогранно розвивається.

Я гадаю, не випадково в більшості випадків при хатах-читальнях існують лікпункти. Тут паралельно зароджується бажання знати, що робиться на білому світі і в інших місцях. Треба намагатися пов'язати лікпункти з іншою політико-освітньою роботою — з читанням газет, з різними художніми переживаннями, які часто так глибоко зачіпають, що назавжди залишають глибокий слід у житті. І тут завдання ліквідатора неписьменності не тільки в тому, щоб навчити розбирати букви, навчити читати. Це необхідна умова, але треба врахувати все разом і дати матеріал для читання.

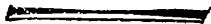
Звичайно, в цьому відношенні треба вести велику паралельну роботу і поряд з ліквідацією неписьменності треба розвивати широко видавництво. Попередній оратор говорив про те видавництво, яке є в них у Сибіру. Це якраз і є правильний шлях, тому що без величезної селянської літератури, звичайно, ліквідація неписьменності втратить наполовину своє значення. Наш же Держвидав тільки-но тепер підходить до питання про селянську літературу. Паралельно з ліквідацією неписьменності повинна широко розвиватись видавнича діяльність.

Але купувати книги селяни не можуть, тому паралельно з цим повинна йти організація пересувок. За останній час відкрилась нова можливість. Наркомат пошти і телеграфу почав розвивати так звану кільцеву пошту. До тих місць, де є хати-читальні, гуртки, можна було б на час проїзду кільцевої пошти висилати людину, яка заби-

рала б книги,— і таким чином бібліотечка передавалася б у сусіднє село. Звичайно, для цього потрібний досвід, практика, але тут, в кільцевій пошті, безумовно, зароджується нове. У ній ми маємо спосіб використати пересувки, розкидати їх по наших глухих селах, які так жадають книги.

Вся політико-освітня робота пов'язана з іншою роботою. Вона тісно пов'язана і з роботою школи. Цей вузол має велике значення, і ізольовано, безумовно, не можна брати питання про ліквідацію неписьменності.

1925 р.

ДОПОВІДЬ НА IV ВСЕСОЮЗНИЙ КОНФЕРЕНЦІЇ РАДПАРТШКІЛ І КОМБУЗІВ

Насамперед, товариші, дозвольте вас привітати від імені Головополітосвіти. Потім я б хотіла поділитися з вами деякими міркуваннями щодо постановки роботи на селі. Про це питання в останній час говориться дуже багато. Воно й зрозуміло: ті успіхи на господарському фронті, які ми спостерігаємо в останній час, ставлять особливо гостро питання про культурну роботу на селі, тому що піднесення сільського господарства, піднесення промисловості, обмін між містом і селом можливі тільки при умові піднесення культурного рівня. І, звичайно, само селянство найкраще усвідомлює це, ось чому ми спостерігаємо великий потяг до знання. Жодного року так гостро не ставилося селянське питання, як минулої зими. Ми в Головополітосвіті особливо це відчуваємо, і я гадаю, що і ви, товариші, на місцях добре відчуваєте те саме, бачите, як село потяглося до знання.

Зараз центром сільської роботи є хата-читальня. Організовується і підтримується *одна* хата-читальня у волості, але це настільки життєва форма роботи, що на кошти населення стихійно виникає ще *ряд* хат-читалень, які не входять у встановлену мережу. Мені довелося бути на курсах завідуючих хатами-читальнями Московської губернії, і деякі з них вказували на те, що за мережею має бути одна хата-читальня на волость, а фактично, крім однієї, є ще двадцять дев'ять хат-читалень, збудованих на кошти населення. Це свідчить про життєвість цього типу політосвітзакладів. Але не слід

цим самообманюватись: робота хат-читалень тепер ведеться надзвичайно елементарно, ведеться часто шаблонно, за певним трафаретом. Ось на цьому питанні я б хотіла спинитися докладніше.

Деякі вчителі і деякі політосвітські працівники іноді вважають, що робота в хаті-читальні порівняно дуже проста і вимагає менше підготовки, ніж якась інша, а тим часом, якщо проводити роботу в хаті-читальні посправжньому, то *ця робота вимагає великого вміння*. Коли підходиш трафаретно, з певним, задалегідь складеним, так би мовити, планом, на зразок того, що ось тут повинна бути проведена антирелігійна пропаганда, тут — така-то і така-то кампанія і т. ін., — якщо скласти такий план без орієнтації на життя села, то часто замість позитивних виходять негативні результати. *Ось цього уміння спаяти роботу хати-читальні з потребами села загалом і в цілому в нас ще нема*. У нас є орієнтація на поточний момент, можливо, але звичайно завідуючі хатами-читальнями дуже мало орієнтуються на потреби даного конкретного села. А тим часом саме політосвітня робота в хаті-читальні повинна бути поставлена так, щоб намацати саме той її бік, який в даний момент треба особливо сильно проштовхувати в селі, який особливо може захопити селянина. Через те, підходячи до роботи в селі, треба насамперед врахувати, *щоб в даний момент хвилює село*. Якщо це питання землепорядкування, то треба з нього й починати, його висвітлити і через нього підійти до ряду інших. Якщо це питання про ліс, то з нього треба підходити. В питанні про школу також треба насамперед правильно побачити, що хвилює село. У нас багато можливостей правильно визначити настрої села, його інтереси в даний момент, тому що зараз навіть у найглухіших селах є зародки організації — зародки комсомольської організації, є делегатки, є зародки піонерського руху, — одним словом, є «щупальця», і якщо правильно підійти, то через них можна виявити, чим живе село. І ось цей бік справи здається мені надзвичайно важливий.

Питання про антирелігійну пропаганду. Це питання теж дуже важливе. Дуже часто ігнорують ті умови, в яких доводиться проводити цю пропаганду, ігнорують те, як селянин підходить до цього питання, ігнорують

його спосіб мислення і т. ін.— одним словом, антирелігійну пропаганду перетворюють у трафарет, у шаблон. А тим часом є багато життєвих випадків, за які можна вхопитися, на які можна спертися в антирелігійній пропаганді. *Ось ця конкретизація, зв'язок з життям мають для постановки роботи величезне значення.*

Для проведення такої роботи треба бути значно більше підготовленим, треба краще орієнтуватися в питаннях сільського життя, ніж нерідко малопідготовлений до цієї роботи завідуючий хатою-читальнею. У радпартшколах і скрізь, де готують завідуючих хатами-читальнями і взагалі працівників для села, дуже важливо встановити цю точку зору. Треба насамперед зауважити, що робота з дорослими селянами вимагає особливого підходу. У селянина є певна точка зору на багато питань. Треба поставити роботу так, щоб між лектором і селянином, між книгою і селянином була певна ув'язка, щоб вони не були двома колесами, які крутяться, не зачіпаючи одне одного. Треба, щоб та лекція, яку слухає селянин, та книжка, яку він читає, захоплювали його і спиралися б на той досвід, який у нього є.

Останнім часом у нас видається дуже багато популярних книг, але дуже часто в тих книгах, які називаються «популярними», нема найелементарнішого знання тієї аудиторії, до якої ця книжка звертається. Дуже часто є тільки більш спрощений виклад, але сама форма, сам підхід — все це дуже далеко від селянина. Це буває тому, що письменники, які пишуть популярну літературу, зовсім не знають своєї аудиторії. Треба звернути увагу на те, щоб популярна книжка була справді популярною. Дуже важливо, щоб не було великих підрядних речень, щоб не було іноземних слів, щоб письменник виходив з того, що найбільше хвилює селянина. Треба, щоб усе було викладено селянинові в конкретній формі: не з допомогою логічних міркувань, а на конкретних фактах, які можуть бути переконливими. Таку роботу по підготовці популярних книжок можна виконувати не тільки в кімнаті, де будуть писатися ці книжки, але також і в хаті-читальні. Треба, щоб організатор сільської роботи, завідуючий хатою-читальнею, міг би організувати у своїй хаті-читальні свого роду «спостережний пункт», де він зможе збирати відзиви про книжки. Таким способом

можна виявити, чого селяни даного району, даної місцевості хочуть від книжки, і те, як вони ставляться до тієї чи іншої книжки. Така «спостережна», лабораторна робота дасть можливість створити книжку, яка справді потрібна селу і яка буде перехідним шаблем до справжньої книги. Необхідно, щоб у цій роботі взяли активну участь усі політосвітники.

Це одне питання — про книжку.

Те саме можна сказати і *про лекції*. І це питання слід розв'язувати на основі обліку, причому сам облік треба індивідуалізувати. В кожному виробничому районі, що має ту чи іншу історію громадянської війни, є свої особливості — всі вони мають бути враховані. Мені здається, і в радпартшколах треба підходити до цього питання ще тоді, коли радпартшкільці не вийшли на роботу, щоб вони могли заздалегідь обміркувати, як підходити до селянина, як ставити питання, які найбільше цікавлять і хвилюють його. Треба заздалегідь обдумати ще питання *й про ті теми, які будуть обговорюватись у хаті-читальні*. Важливо, щоб кожний радпартшколець, кожний завідуючий хатою-читальнею продумав, які питання найважливіші для села. Всі ці питання в радпартшколах слід своєчасно обміркувати так, щоб кожний курсант був досить підготовлений до цієї справи.

Коли ви йдете працювати в хату-читальню, ви повинні обдумати, які питання для вашого району найважливіші. Можна накреслити такі питання: про організацію Радянської влади, про суд, про міліцію,— все це питання про революційну законність. Потім питання про кооперування — про організацію артілей, про всі види кооперації, питання про комітети взаємодопомоги. Далі питання, що стосуються землеустрою,— земельне питання, питання про ліс і т. ін. Нарешті, питання сільськогосподарської пропаганди, питання культури, медичної допомоги, про армію і т. ін. Треба усвідомити, як підходити до всіх цих питань. Треба запастися відповідною літературою. Ось, наприклад, на черзі стоїть питання про радянське будівництво. Тут важливо, щоб завідуючий хатою-читальнею усвідомив, як стоїть справа в даному селі: що зроблено, чого не зроблено, що треба зробити, до чого треба прагнути. Коротше кажучи, треба питання поставити так, щоб воно було зрозуміле і близьке селянам.

Коли обговорюватиметься це питання, то треба його пов'язати з конкретними фактами, які відомі й зрозумілі для даного села, для даної волості. Візьмімо, наприклад, питання про роботу серед селянок. Я в Калузькій губернії спостерігала такий випадок. Обговорювали питання про день 8 Березня. Справу було поставлено так, що не тільки виголошувались агітаційні промови про значення дня 8 Березня, про становище селянок і т. ін. Все це, звичайно, було, але, крім того, доповідач узяв приклад з навколишнього життя і, не називаючи імен, розповів випадок про безправ'я жінки, про її безпорадність, про її залежність від чоловіка, про невміння звернутися до суду і т. ін. і т. д. Все це було добре відоме в даному районі. Хоч доповідач не називав прізвищ, але сталося так, що вся жіноча половина села була збудоражена. Потім, як писав про це Кольцов у «Правде», на це відгукнувся селянин за підписом «Испытавший» — порушив історію про «засилля» жінок: неправда, каже, що в нас «засилля мужчин»,— у нас «засилля жінок» і т. ін. Те, що постає таке питання, те, що про це пишуть у газетах, те, що на це питання відгукуються селяни, показує, що воно цей район, як кажуть, «зачепило», захопило його.

Якщо до кожного питання підходити так, тобто брати приклад з навколишнього життя і прокладати міст між теоретичним висвітленням питання і практикою, то матимемо максимум ефекту, максимум результату.

Далі, коли проводиш яку-небудь роботу, *треба повідоми, чого хочеться досягти*. Скажімо, в сільськогосподарській пропаганді бажаний перехід до багатопілля. Результати пропаганди повинні вимірюватися тим, наскільки вона примусила село піти по цьому шляху. Коли, наприклад, преміювали хати-читальні, то насамперед преміювали ті з них, які зуміли залучити селянське населення до хати-читальні практичними діями. Один з безпосередніх результатів, який повинна мати робота в селі,— це перетворення навколишнього життя. Тут надзвичайно важливим є момент практичного підходу і врахування того, що в результаті цієї пропаганди і агітації виходить. Ув'язка сільських питань з практикою, а потім виділення певних, конкретних завдань є саме тим шляхом, по якому треба йти.

Але це одна група питань. Друга група питань — це питання, які зв'язують село з іншим життям — з життям району, з життям всієї країни, з життям трудящих усього світу. Дехто обмежується читанням газет. Але мені здається, що цим не можна обмежуватись. Говорячи, наприклад, про ув'язку роботи виробничого району, треба ближче, краще вивчити умови господарського життя його, умови, через які даний район зв'язується з країною; показати, як село являє шматочок того життя, яке відбувається в даному виробничому районі. Знов-таки тут важливо вибрати відомі, конкретні факти і з цими конкретними фактами підходити до селянина. Щодо питань міжнародного масштабу доводиться обмежуватися книжками і газетами, але щодо питань, які ближче стосуються села, надзвичайно важливий конкретний підхід, а не абстрактний.

Ще стосується обслуговування села політосвітроботою, то, звичайно, найважливіше звернути увагу на *обслуговування книгою*. Зараз село якось особливо прагне до книги. Ми в Головополітосвіті знаємо випадки, коли села постачають в неплановому порядку, — коли звертається якась особливо енергійна хата-читальня або яка-небудь група активних працівників. З листів-відповідей видно, як потребує село цієї книжки, як воно кожную книгу бере нарозхват. Обслужити книжкою і газетою село — це одне з чергових завдань. Без цього організувати роботу хат-читалень немислимо.

У цьому питанні доводиться підходити трохи з іншої точки зору, ніж іноді підходять видавництва. Вони підходять з точки зору щоб більше збути в село книг, а політосвітнику доводиться підходити з іншої точки зору — як *обслужити населення книгою*. Це не означає, що кожний мешканець села повинен купувати книжку, а важливо для кожного мешканця в селі мати можливість прочитати газету, прочитати книжку. При бідності села треба гостро поставити питання про колективне користування газетою й книгою. У нас залишилась стара спадщина: довгий час тільки верства інтелігенції користувалася книжкою і газетою, у нас зовсім не розроблені шляхи обслуговування маси книгою і газетою. Іноді в цьому напрямку роблять зовсім *недопустимі* речі: наприклад, запроваджують платність в бібліотеках. Мір-

кують так: через те що профспілки, мовляв, обслуговуються своїми бібліотеками, окремі бібліотеки можна зробити платними. В результаті міська маса населення, міська біднота не користується бібліотеками. Такі заходи — заходи платності — показують, що ми недооцінюємо значення колективного користування книгою.

На селі в нас бібліотеки громіздкі. Тільки тепер ми переходимо до питання про правильну організацію мережі *пересувних бібліотек*. У цьому напрямку нам допомагає *кільцева пошта*, за яку взявся Наркомат пошти і телеграфу. Я ще не знаю, як ця пошта функціонує. На місцях краще відомо, чи правильно працює *кільцева пошта*. Але коли вона налагодиться, то для справи пересувних бібліотек вона може бути дуже корисною... Вона може бути опорним пунктом для здійснення пересувки. Зараз, мені здається, настав такий момент, коли треба організаційно правильно підійти до цього питання.

Кілька слів *про масову пропаганду*. Її можна проводити за допомогою *кіно* і *радіо*. Тут у найближчі роки розгорнуться величезні можливості, які дадуть змогу поставити справу пропаганди і агітації на селі на зовсім небувалу височінь. Той загальний інтерес, який викликають кіно і радіо, показує, що вже певні шляхи накреслені і потрібні тільки матеріальні можливості і правильне пристосування до наших умов сільського життя. Через три-п'ять років у нас село не буде вже зовсім відірване від центру, інші шляхи і зв'язки встановляться з селом. Колишній відірваності села, яка робила його диким, буде покладено край.

Якщо буде можливо за допомогою сучасної техніки — за допомогою кіно і радіо — інформувати село, то, звичайно, справа змички між містом і селом — між робітничим класом і селянством — буде швидше просовуватись. Буржуазія в капіталістичних країнах уже використовує кіно і радіо для того, щоб затуманювати голови робітникам і селянам. Ми повинні використати радіо і кіно в іншому напрямку — як знаряддя зносин і зближення між містом і селом. Тут не можна відставати ні на хвилину, бо ми живемо в оточенні ворогів. Треба зробити все можливе, щоб у своїх руках мати всі ті засоби комуністичної пропаганди і агітації, які ми можемо протиставити агітації буржуазній. Це питання надзвичайно

важливе для села. Воно ж розв'язує і друге питання — питання про централізацію пропаганди. Дуже часто завідуючі хатами-читальнями, розпорошені по селах, не можуть іти нога в ногу з життям, орієнтуватися на поточне життя. Але якщо пропаганда буде організована через радіо, то доведеться тільки проробляти додаткову роботу для зв'язку цієї загальної пропаганди з місцевими конкретними умовами. Перспектива роботи тут надзвичайно велика, але все це ще в майбутньому. Зараз же дуже важливо підбити підсумки того, що вже є в руках: проводити роботу з книгою, проводити роботу пропагандистську — головним чином по ув'язці загальних ідей пропаганди з конкретним матеріалом.

Я хотіла ще сказати кілька слів про *ліквідацію неписьменності*. Ліквідація неписьменності — це не завдання, яке стоїть окремо: воно органічно пов'язане з тим, наскільки населення починає цікавитись книгами і наскільки ця книга доступна населенню. До цього часу, хоч як це дивно, триває ще розмова про застосування якихось «екстрених заходів» для примусу населення відвідувати лікпункти. Давно треба припинити розмови на тему про примус населення. На одному засіданні Раднаркому, на яке нас викликали з Наркомосу, виступив голова одного волосного виконкому і почав говорити про те, що треба вжити «суворих заходів» для того, щоб відвідували лікпункти. Потреба в читанні прокидається тільки тоді, коли є що читати. Якщо лікпункти не мають газет, якщо поряд з лікпунктами немає газет, немає книг, то, звичайно, всякий інтерес до цієї роботи пропадає і люди починають говорити про якісь заходи, які зовсім непотрібні і не сприяють піднесенню культурного рівня, бо письменність сама по собі не має такого значення. Нам важлива письменність для того, щоб за допомогою її люди могли б здобувати знання, могли розширювати свій розумовий горизонт, довідуватися, що навколо робиться і т. ін. Потрібна тісна ув'язка з усією політосвітньою роботою. Без цього лікпункти можуть згорнутись, і хати-читальні також, хоч і меншою мірою. Треба всю роботу об'єднати і налагодити, а не одну яку-небудь галузь роботи.

Ось усе, що я хотіла сказати.

САМООСВІТА СЕЛЯНСЬКОЇ МОЛОДІ

У селянської молоді величезна, ненаситна жадоба знання, готовність учитися. Не в окремих одиниць тільки, а саме в мас. Треба їй допомогти. Школи селянської молоді, агрономічні, сільськогосподарські, професійні школи, школи трактористів — все це діло хороше, прекрасне. Тільки ще довго-довго ними зможуть користуватися лише тисячі, а молоді, що бажає вчитися, — сотні тисяч, мільйони. Кожне, найглухіше село хоче вчитися.

Що робити? Треба налягти на *самоосвіту*. Треба дати молоді ясну програму занять, поділену на ряд ступенів, циклів.

Ми багато говоримо про самоосвіту, але про самоосвіту взагалі. Те, чого треба вчитися, залишається в уяві молоді дуже непевним, безформним. Вік живи — вік учись. Треба спростити завдання, зробити його конкретним. Ти письменний — вивчай програму № 1. Це означає, ти повинен навчитися грамотно писати, знати чотири правила арифметики, знати оте-то з географії, оте-то з історії, природознавства, гігієни, оте-то з політграмоти, прочитати такі-то книжки. Для того щоб цього навчитися, потрібні такі-то підручники, книжки. Потрібна бібліотечка № 1 — найпростіша, найдешевша. До цієї бібліотечки даються вказівки, як самому навчатися, в якому порядку, як себе перевірити, як застосовувати здобуті знання. Це буде конкретне завдання. Воно здійснимо. Тоді молодь почне гризти граніт програми № 2: вона ґрунтується вже на знаннях програми № 1 і розширює

коло знань і з математики, і з рідної мови, і з географії, і з історії, і з політграмоти. І знов — набір книжок до цієї програми і ряд конкретних вказівок. Потім програма № 3 і т. ін.

Важливо тут що? Не літати поза хмарами, а стояти твердими ногами на землі. Не намагатися вже в програму № 1 включити все і вся, а дати дійсно найелементарніше, без чого важко йти далі. Потрібна поступовість, потрібна хороша методична проробка. Програма повинна вся складатися з ряду конкретних завдань. Причому, звичайно, ці завдання повинні бути і конкретні, і реальні, повинні бути розраховані на певний час і певні умови і не звучати так: «Вивчити місцеве господарство» — або щось у цьому роді.

Потім надзвичайно важливо, щоб програми мали державний характер: не були починанням якогось відділу і тим більше особи, а були затверджені Наркомосом у такому порядку, як затверджуються програми шкіл I і II ступеня.

Коли програми будуть створені, треба буде комсомолу провести агітацію за утворення гуртків для занять за цими програмами. Тут величезну роль відіграватиме взаємодопомога. Сильніші повинні допомагати слабшим товаришам. Звичайно, гуртки групуватимуться навколо хат-читалень, куди надсилатимуть програмні бібліотечки, навколо шкіл. Важливо буде організувати при хатах-читальнях і школах облік цих загальноосвітніх гуртків.

Якщо вдасться створити такі програми і відповідний рух серед молоді, це могло б повести до досить швидкого окультурювання сільської молоді.

ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ

Питання про ліквідацію неписьменності не можна розглядати ізольовано, поза його зв'язком з піднесенням культури в цілому, поза зв'язком з іншими галузями культурної роботи. Ми часто грішимо щодо цього, уявляючи собі справу надто «механічно», без урахування всіх умов.

Ми не повинні ні на хвилину, ні на секунду послаблювати нашої роботи по ліквідації неписьменності, бо «прогаяння смерті подібне»,— економічно, культурно ми не можемо розвиватися далі, не покінчивши з неписьменною темрявою. В Х-річчя Жовтневої революції ми підіб'ємо підсумки нашої роботи. Але треба дивитися правді у вічі. Для того щоб ліквідувати неписьменність серед усього дорослого населення, потрібний цілий ряд передумов.

Перша передумова — потрібне загальне обов'язкове навчання дітей. ВЦВК ухвалив провести загальне навчання протягом восьми років¹. Довгенький строк! Але ми достатньо зривалися на коротких строках, погодимось на цей строк. Через два роки подивимось, чи не можна буде цей строк скоротити.

¹ Див. постанову ВЦВК і РНК РРФСР «Про запровадження в РРФСР загального початкового навчання і побудову шкільної мережі» від 31 серпня 1925 р. у зб.: Директиви ВКП(б) и постановлення Советского правительства о народном образовании. 1917—1947, вып. 1-й, М.-Л., Изд-во АПН РРФСР, 1947, стор. 91—95.—*Ред.*

Друга необхідна передумова — навчання грамоти всіх допризовників, усієї молоді. Як з цим питанням стоїть у нас справа? Не дуже добре.

Третя передумова— щоб до кожного глухого закутка доходили газета і потрібна книга. Початок є. Як далі піде — побачимо.

Четверта передумова — щоб, закінчивши школу грамоти, люди могли б вчитися далі — у школі або шляхом самоосвіти. Тут ще, як говориться, «кінь не валявся». Якщо діти і підлітки не вчаться, а ростуть неписьменними, чи будуть вчитися літні люди?

Якщо в селі нема ні газет, ні книг, грамота швидко забудеться — не можна ж роками читати буквар? Якщо не буде допомоги в тому, щоб учитися далі, навчитися самостійно розбиратися в читаному, грамота дасть мало користі.

Звичайно, письменність — база, основа культури, але учні повинні заражати дорослих своєю жадобою до знання; газета, книга повинні будити потребу в письменності, бажання вчитися далі, буди енергію.

Переді мною лежить конспект статті Володимира Ілліча, написаний ним у 1922 р. перед самою хворобою. У цьому конспекті Володимир Ілліч пише, що важливо піднести всю культуру в цілому. Питання стоїть саме про піднесення всієї культури (слово «всієї» в конспекті підкреслено три рази), а для того щоб її піднести, потрібні роки. Тут потрібна робота багатьох років. Важливо не поспішати, але працювати ґрунтовніше, глибше брати, пов'язуючи між собою всю роботу.

Міркуючи над цими думками Володимира Ілліча, бачиш, що і в галузі ліквідації неписьменності справа значно складніша, ніж вона, можливо, уявлялась нам кілька років тому, що справа не тільки в тому, щоб створити достатню кількість лікпунктів і інструктивних шкіл,— справа в тому, щоб у всіх галузях культурної роботи — і в галузі дошкільної, і в галузі шкільної, поза-шкільної, професійної, партійної освіти — розгорнути величезну роботу, надати їй надзвичайно широкого розмаху.

Згадаймо статтю Володимира Ілліча «Про кооперацію». Він писав там: «Нам наші противники не раз говорили, що ми розпочинаємо нерозсудливу справу насадження соціалізму в не досить культурній країні. Але вони

помилилися в тому, що ми почали не з того кінця, як належало за теорією (всяких педантів), і що у нас політичний і соціальний переворот виявився попередником тому культурному переворотові, тій культурній революції, перед лицем якої ми, все-таки, тепер стоїмо»¹.

Тільки на фоні цієї культурної революції, яка вимагає найактивнішої участі всієї свідомої частини трудящих, всіх культурних працівників, можлива і швидка ліквідація неписьменності.

1925 р.

¹ В. І. Л е н і н, Твори, т. 33, стор. 418—419.

ОСНОВНІ ПИТАННЯ САМООСВІТИ

(ДОПОВІДЬ НА I ВСЕСОЮЗНИЙ НАРАДІ ПО САМООСВІТІ)

ПОТЯГ СЕЛЯНСТВА ДО ЗНАННЯ

У цьому році особливо доводиться спостерігати пробудження села. Недавно на засіданні Наркомосу Головопрофосвіта вказувала, що невідомо, як бути з тими селянами, які з усіх кінців з'їжджаються для вступу на робітфаки, ідуть пішки за багато верст, часто не знаючи точних умов, при яких можна вступити на робітфак. Виникає ціле паломництво із села.

І не тільки по цьому можна судити тут, у центрі, про те, як шукає знань село. Доводиться одержувати досить багато листів, і кожний з цих листів свідчить про те, як пристрасно зараз село прагне до знання. У зв'язку з розвитком промисловості, сільського господарства село все більше і більше прокидається зі сну. Наведу листа, недавно одержаного мною. Троє молодих селян пишуть: «Ми, діти бідняків, знайшли випадково кілька аркушів з книги Керженцева «Ленінізм»; з цих аркушів довідалися, що Ленін стояв за бідноту і що треба вчитися, і тому просимо вас — надішліть нам книг, щоб ми через півроку послали їх у те місце, звідки вони надіслані». Молодь ловить знання з кількох аркушів, вирваних з книги, щось черпає з них і запалюється бажанням вчитися. Коли пишуть комсомольці, то в їхніх листах часто повторюється: «давай книжки якнайгрунтовніші».

Виникло бажання неодмінно ознайомитися з марксистською літературою, добратися до самого дна знання, добути його напевно. Часто при цьому не знають, які книги треба читати, з чого починати. От, наприклад, лист: «Надішли куплетів гумористичних, щоб можна було

влаштувати збори і розвеселити публіку, а ми зібрали грошей і вирішили купити книжки: «Анти-Дюрінг», Леніна і Маркса — I і II томи «Капіталу».

Як одне з другим поєднати? Але бажання знати, видно, дуже велике.

А як радіють книзі в селі! З приводу кожної надісланої бібліотечки одержуємо довжелезну подяку, розповідають, як на зборах у селі говорять: «Оце справжня наша влада — Радянська влада». Із-за кількох книг надзвичайна радість.

Коли одержуєш такі листи, то дуже живо відчуваєш, як село тягнеться зараз до знання. І якщо подивитися, що ми, Головополітосвіта та інші установи, даємо селу, як ми допомагаємо йому в цьому відношенні, то мені здається, що ми не все робимо з того, що можна зробити.

За останній час все ж намічалось дещо. Порушено питання про вечірні селянські курси як масовий заклад. Ставиться серйозно питання про самоосвіту. Останнє питання зараз особливо важливе, тому що сподіватися на те, щоб скрізь були школи і належні керівники в селі, поки що не доводиться. Про самоосвіту ми говорили давно, але зараз, мені здається, що справа ця дійсно починає рухатися вперед.

НЕДОЛІК НАВЧАЛЬНИХ ПОСІБНИКІВ

Ось чому слід обдумати деякі форми роботи по самоосвіті, які особливо потрібні селу.

Наші журнали по самоосвіті — не зовсім те, що потрібно було б. Це швидше журнали для керівників, для викладачів, ніж для самих учнів, переважно для сільської і міської молоді. Ці журнали інструктують керівника в тому, про що він повинен говорити.

Це, звичайно, дуже корисні журнали, але не такі журнали, які можна дати в руки сільському юнакові або дівчині, щоб останні могли самостійно вчитися по них.

ЯКІ ПОСІБНИКИ ПОТРІБНІ

Чим же ми можемо допомогти селу щодо самоосвіти?

Мені здається, що треба насамперед подумати про створення підручників, навчальних посібників для села,

про створення посібників, які допомогли б розбиратися малописьменному читачеві в газетах, у книгах. Візьмімо, наприклад, словники іншомовних слів. Ці словники є. Але всі вони не для села, тому що в них дуже багато слів і пояснень, вони не розраховані на малопідготовленого читача. З метою самоосвіти треба створити зовсім особливий словник.

Далі, якщо взяти підряд сотню яких-небудь листів із села, то з цих листів, можливо, тільки двадцять написані досить грамотно; решта з них, велика маса, скажімо 80%, написана зовсім безграмотно. Видно, що люди пишуть в політичному відношенні досить свідомо, дуже активні, які явно відіграють в селі велику роль, але пишуть неможливо: без будь-яких розділових знаків, з вживанням великих літер там, де непотрібно, з перестановкою слів. Потрібно дати малописьменній частині села граматику. Таку граматику треба написати зовсім інакше, ніж звичайно. В ній повинен бути ряд правописних завдань, які треба проробити, вказівки, як треба читати газету і книжку. Все це треба поєднати з початковою граматиною. Така книжка конче потрібна. Ті ж граматики, які є для шкіл, надто розраховані на дітей і торкаються надто багатьох питань, а тут потрібні елементарні правила правопису.

Треба створити і з арифметики задачник, де було б сказано, як вести облік, як підрахувати, але де не було б багато діаграм, не було б багато мудрих речей, а говорилося б про відомі, прості речі, які зрозумілі сільському юнакові або сільській дівчині.

Ще приклад. Візьміть і пошукайте книгу про Радянську Конституцію. Таких книг багато, але всі вони дуже важкі. Книги про Конституцію потрібні, а для села їх нема. Я рекомендувала б дати для села підручник з Конституції. Треба так написати його, щоб він був зрозумілий для села. Треба дати такий підручник, який міг би бути підручником для того, хто хоче самостійно вчитися в селі.

Книжку про Конституцію треба писати так.

Навести кілька яскравих прикладів, показати наочно, що буває через те, що люди не знають існування законів. Такі приклади дуже легко підібрати, на них не важко показати, що через незнання законів бувають небажані

речі. Тут же треба зазначити, що в інших книжках можна дістати роз'яснення потрібних законів, зазначити, що такі книжки можна знайти в хатах-читальнях, зазначити, де їх можна купити, і якщо самому купити книжку важко, то можна її купити спільно і т. ін. Можна поставити як завдання перед читачем довідатися, чи є в місцевій хаті-читальні книга про радянські закони, і якщо нема, то зібрати кількох товаришів разом і виписати потрібну книгу. В цій книжці треба також вмістити зразки буржуазних законів. Взяти, наприклад, наш закон про права жінок, а поряд з ним закон Французької республіки або якої-небудь іншої буржуазної держави — порівняти значення радянського закону з тим значенням, яке має буржуазний закон. Треба розповісти, як склалась Радянська Конституція, зібрати окремі питання, пов'язати все це з тим, що писав Володимир Ілліч про це, і скласти цікавий підручник, переплетений цілим рядом практичних завдань. Для цих завдань треба брати приклади з сільського життя, брати приклади добре відомі і давати ряд завдань, пов'язаних з практичним життям. Справа в тому, що звичайно малолітньому юнакові або дівчині, які мало читали, особливо важливо показати зв'язок явищ, показати зв'язок законів з практичним життям.

ЯК ТРЕБА ПРАЦЮВАТИ НАД ПІДРУЧНИКАМИ З САМООСВІТИ

Треба подумати ще й про те, як проробити ці підручники.

Для цього треба взяти робітфаківців або групу сільських юнаків у Червоній Армії і з ними разом проробити таку книжку. Не треба боятися праці, треба обміркувати гарненько, як створити потрібну для села літературу. Це питання є одним з найважливіших питань. Справжньої літератури, справжніх підручників, які можна рекомендувати для самостійних занять, у нас дуже мало.

Недавно я одержала листа від одного хлопця. Хлопець цей пише: «Я син бідняка, ні одягу, ні чобіт у мене нема і через те не можу вчитися, надішли мені книжок — граматику, арифметику і з політграмоти». Хлопцеві чотирнадцять років.

Я взяла книжки, подивилась, що йому надіслати, і виявилось, що з підручників, які є для початківців, нема майже жодної книжки, за якою можна було б самостійно працювати. Взяти хоч би хвалений підручник Ланкова¹: з приводу кожної задачі в ньому лекцію треба читати, а самостійно розібратися в ньому початківцеві зовсім не можна. Задачі далекі від практичного життя села, нема простих життєвих задач — наприклад, як скласти прибутково-видаткову книжку, — а є задачі дуже важкі, багато діаграм, — одним словом, все, що в звичайному сільському житті не має значення; а того, що потрібно для сільського життя, — того там надзвичайно мало.

Навіть для хлопця чотирнадцяти років дуже важко підібрати відповідні посібники. Коли ж ми почнемо говорити про посібники для дорослих, то виявиться, що справа ще важча. Книг для самостійного читання надзвичайно мало. Створення відповідних підручників лежить як основне завдання на Головополітосвіті. Треба знайти правильний підхід, підібрати конкретний матеріал, проробити його в місцевому розрізі. Не можна давати один і той самий підручник для Півдня і для Півночі. Це останнє завдання не може бути розв'язане самою Головополітосвітою, в центрі, — на місцях також повинні працювати над ним.

ГУРТКИ САМООСВІТИ І КЕРІВНИЦТВО НИМИ

Поряд із створенням підручників стоїть друге важливе завдання — допомога в роботі гурткам.

Треба скласти програми гуртків, підібрати до них книжки і дати інструкції, як за цими книжками вчитися. Якщо переглянути журнали з самоосвіти, то в них часто рекомендується прочитати цілий ряд книг, наприклад, з сільського господарства, землеустрою. Говориться, що з цих питань є такі-то хороші книги, а цих книг у селі нема, і виходить щось ніби знущання.

Є хороші книги, але купити їх ні за що, а дістати не так легко. В Америці, наприклад, бюро самоосвіти не тільки рекомендує книжки, але й надсилає набір цих книг

¹ А. В. Ланков, Арифметический задачник для взрослых, М., «Работник просвещения», 1925. — *Ред.*

тому, хто вчиться, з тим, щоб потім ці книги повертали. Треба й нам робити так, хоч би для деяких гуртків, наприклад для гуртків по вивченню Конституції. Такі гуртки треба тепер в селі особливо пропагувати, тому що при цих гуртках будь-яка кампанія по перевиборах Рад, вся справа пожвавлення Рад проходила б інакше. Було б більше свідомості в усіх питаннях. Гуртки такі повинні були б вивчати не тільки Конституцію, але й Положення про волосні, сільські і повітові Ради. Під час перевиборів такі гуртки могли б відіграти велику практичну роль.

Які гуртки існують тепер? Установився тип сільсько-господарського гуртка — тип, мабуть, дуже життєвий. Ось один юнак із Сибіру пише, що зимою був у них сільськогосподарський гурток, потім цього юнака кудись послали — здавалось, що гурток розпадеться, але вишло інакше — виявляється, що все, про що зимою читали, члени гуртка влітку здійснили. Склалися двадцять п'ять домогосподарів і купили молотарку — «предмет мого листа,— пише юнак,— я хотів з вами цим поділитися». Цей лист показує, що гурток був правильно поставлений. І таких гуртків багато, вони твердо визначились.

Досить чітко виявились гуртки політграмоти. А решта гуртків якось не дуже ще визначились. Треба обдумати, які гуртки важливі для села. Ось, наприклад, гуртки кооперативні — вони якось не дуже поширені, а тим часом вони дуже потрібні. Треба пропагувати новий тип гуртків і намагатися, щоб вони стали життєвими. Треба проробити програму, ряд завдань для цих гуртків і потім підібрати відповідну літературу і надіслати на місця.

ЯКИМ ПОВИНЕН БУТИ СІЛЬСЬКИЙ ЖУРНАЛ ПО САМООСВІТІ

Нарешті, про журнал.

Я зазначала вже, що не дуже правильний підхід, який є в більшості наших журналів по самоосвіті. Там говориться, часто в популярній формі, про дуже корисні речі, але сам прийом говорити про те і про друге досить сумний: трохи про біологію, трохи про сільське господарство, потім небагато про міжнародне становище,— якось усе це не зв'язане в одне ціле.

Недавно мені здавалося, що треба видавати такий журнал, який був би по суті цілим підручником, підручником на зразок того, про який я говорила, але тепер мені здається, що такий підхід був би неправильний. Обмірковуючи це питання, я приходжу до висновку, що краще інакше побудувати журнал для самоосвіти: брати ті питання, які є істотними,— скажімо, взяти ціле зведення того, що було в наших останніх газетах і журналах за попередні місяці, і вибрати найголовніше. Треба брати при цьому найяскравіші факти і постаратися роз'яснити їх. Тут же треба докладно подати такі відомості, які б пов'язали ці факти з рядом інших основних знань, які допомогли б тому, хто працює з журналом, набути ряд відомостей, які допомогли б йому свідомо ставитися до всіх інших аналогічних фактів. Можливо, це й буде правильно.

Якщо з поточного моменту брати основні питання, найважливіші для життя, і намагатися їх пов'язати з питаннями знання, підвести під окремі газетні повідомлення серйозну загальноосвітню базу і показати, як усе це одно з другим пов'язується, то це було б значно життєвішим, ніж те, що пишеться у нас тепер. Треба підбирати матеріал і вчити розбиратися в ньому. Це, мені здається, має найголовніше, основне значення.

ТРИ ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ

Таким чином, робота в цьому році повинна йти насамперед по створенню підручників; потім — організація гуртків, розробка програм для цих гуртків, добір матеріалів для роботи цих гуртків і, нарешті, створення таких журналів для самоосвіти, які самоосвітні питання пов'язували б з питаннями поточного життя.

Можливо, практика на місцях випередила всі ці вказівки. На місцях, можливо, вже вирішили, який тип журналу повинен бути створений, створюються можливо, уже в практиці нові підручники, нові книжки, але мені здається, що все-таки ці три питання — основні питання.

Ось кілька зауважень, які я хотіла зробити. Робота по самоосвіті зараз має величезне значення. Треба, щоб

на місцях кожна людина, яка хоче вчитися, діставала б допомогу, а не металася б в різні боки і не йшла пішки в Москву для того, щоб, побігавши ще й тут і не знайшовши можливості вступити на робітфак, повернутися назад. Треба допомогти таким людям на місцях. Завдання це надзвичайно важливе, важке, але розв'язати його можна.

1925 р.

ПЕРЕД ЛИЦЕМ КУЛЬТУРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

(ПРОМОВА НА І ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ ТОВАРИСТВА «ГЕТЬ НЕПИСЬМЕННІСТЬ»)

І Всеросійський з'їзд ТГН відбувається під час других роковин смерті т. Леніна, і тому доречно ще раз спитатися на питанні про те, як дивився Володимир Ілліч на питання нашого культурного розвитку.

У своїй статті «Про нашу революцію», продиктованій за рік до смерті — 17 січня 1923 р., Володимир Ілліч писав, заперечуючи тим, хто вважав, що в Росії не можна побудувати соціалізму:

«Для створення соціалізму,— говорите ви,— потрібна цивілізованість. Дуже добре. Ну, а чому ми не могли спочатку створити такі передумови цивілізованості в себе, як вигнання поміщиків і вигнання російських капіталістів, а потім уже почати рух до соціалізму?»¹

У другому місці цієї ж статті Володимир Ілліч повторює ту саму думку:

«Якщо для створення соціалізму потрібний певний рівень культури (хоч ніхто не може сказати, який саме цей певний «рівень культури...»), то чому нам не можна спочатку почати із завоювання революційним шляхом передумов для цього певного рівня, а *потім* уже, на основі робітничо-селянської влади і радянського ладу, рушити доганяти інші народи»².

У статті «Краще менше, та краще», що належить до того ж часу, Володимир Ілліч говорить: «Нам теж бракує

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 423.

² Там же, стор. 422.

цивілізації для того, щоб перейти безпосередньо до соціалізму, хоч ми й маємо для цього політичні передумови»¹.

Але для цього потрібна «ціла смуга культурного розвитку всієї народної маси»². «...Це буде особлива історична епоха,— говорить Володимир Ілліч у статті «Про кооперацію»,— і без цієї історичної епохи, без поголовної письменності... без достатнього ступеня приучення населення до того, щоб користуватися книжками, і без матеріальної основи цього, без певної забезпеченості, скажімо, від неврожаю, від голоду і т. д.,— без цього нам своєї мети не досягти»³.

«...Раніше ми центр ваги,— пише Володимир Ілліч далі,— клали і повинні були класти на політичну боротьбу, революцію, завоювання влади і т. ін. Тепер же центр ваги міняється до того, що переноситься на мирну організаційну «культурну» роботу. Я готовий сказати, що центр ваги для нас переноситься на культурництво, якби не міжнародні відносини, не обов'язок боротися за нашу позицію в міжнародному масштабі. Але якщо лишити це осторонь і обмежитися внутрішніми економічними відносинами, то у нас дійсно тепер центр ваги роботи зводиться до культурництва»⁴.

І далі Володимир Ілліч говорить: «...у нас політичний і соціальний переворот виявився попередником тому культурному переворотові, тій культурній революції, перед лицем якої ми, все-таки, тепер стоїмо»⁵.

Що це означає: «ми стоїмо перед лицем культурної революції»? Це означає, що самі робітничі і селянські маси з величезним напруженням будуть добиватися знання, візьмуть його, як кажуть, з бою.

Перед робітничим класом і селянством СРСР стоїть завдання будувати соціалізм; і в процесі цього будівництва робітничий клас і селянство піднесуть свій культурний рівень, їх боротьба за піднесення його набере небувалого розмаху. Це найпотрібніше, найважливіше тепер завдання.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 442.

² Там же, стор. 414.

³ Там же, стор. 415.

⁴ Там же, стор. 418.

⁵ Там же, стор. 418—419.

Відірваність від культурного життя, неписьменність мас, що залишилася нам у спадщину від царизму, коло-сальна. Ясно, що звичайним адміністративним шляхом з нею не впоратись. Тільки що відбулася одна конференція по загальному навчанню, будується мережа шкіл I ступеня, і статистики сперечаються, чи вдасться побудувати її за сім або десять років. Так, якщо підемо тільки адміністративним шляхом, можливо, і за десять років не збудуємо.

Але є інший шлях, той шлях, яким ми робили наші революції,— напором мільйонів. Цей шлях надасть усій роботі іншого розмаху.

«Якщо самі маси візьмуться» — у цьому вся суть. Про це Володимир Ілліч говорив у 1920 р. на з'їзді спілки молоді:

«Всі говорять про ліквідацію неписьменності. Ви знаєте, що в країні неписьменній побудувати комуністичне суспільство не можна. Не досить того, щоб Радянська влада наказала, або ж щоб партія дала певний лозунг, або щоб кинути певну частину кращих працівників на цю справу. Для цього треба, щоб саме молоде покоління взялося за цю справу. Комунізм полягає в тому, щоб та молодь, ті юнаки і дівчата, які належать до Спілки молоді, сказали: це наша справа, ми об'єднаємось і поїдемо в села, щоб ліквідувати неписьменність, щоб наше підростаюче покоління не мало неписьменних. Ми прагнемо до того, щоб самодіяльність підростаючої молоді була присвячена цій справі. Ви знаєте, що скоро перетворити Росію з темної, неписьменної країни в письменну не можна; але коли за цю справу візьметься Спілка молоді, коли вся молодь буде працювати на користь усіх, тоді ця Спілка, яка об'єднує 400 000 юнаків і дівчат, має право називатися Комуністичною спілкою молоді. Завдання Спілки полягає ще в тому, щоб, засвоюючи ті чи інші знання, допомогти тій молоді, яка сама не може визволитися з темряви неписьменності»¹.

Починаємо вже відчувати наближення майбутньої культурної революції. Населення випикує дедалі більше газет, створює червоні кутки, хати-читальні, сільськогосподарські гуртки. Кожна бібліотека, що потрапила в село,

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 260.

зачитується до дірок. Населення влаштовує в себе школи для підлітків, школи для дорослих, утримуючи їх на свої кошти. Ми присутні при тому, коли саме населення будує школи, укладаючи з відділами народної освіти договори про утримання школи і вчителя. Треба тільки підтримати цю ініціативу, допомогти їй влитися в певне річище.

Треба здати собі справу в одному — ліквідацію неписьменності не можна брати окремо від піднесення всього рівня культури. Не можна ліквідувати неписьменність там, де нема ні газет, ні книжок, — де нічого читати. Не можна ліквідувати неписьменність, не розпалюючи жадою до знання, не навчаючи застосовувати знання для поліпшення життя, для кращої організації його. Одна балка повинна кріпити іншу. *Не можна говорити про ліквідацію неписьменності серед дорослих, не ставлячи її у зв'язок з проведенням загального навчання дітей і підлітків, не піклуючись про розповсюдження газет, про організацію бібліотек, самоосвіти.*

Утворюйте гуртки ТГН!

Кожний член ТГН повинен усвідомити себе борцем за культуру взагалі, а ТГН повинно бути форпостом боротьби з темрявою, форпостом тієї культурної революції, перед лицем якої ми стоїмо.

ПРИВІТАЛЬНЕ СЛОВО
ВІД ІМЕНІ ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ
5-й МЕТОДИЧНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ
ВИКЛАДАЧІВ РАДПАРТШКІЛ

Товариші, дозвольте привітати вашу конференцію.

Я гадаю, що тут, на конференції радпартшкіл, нема потреби говорити про те, яке величезне значення має для марксиста вивчення історії, як це вивчення історії дає можливість значно краще, значно ясніше зрозуміти сучасність, зрозуміти проблеми, які знову і знову висуває життя. Про це досить говорили і писали. Кожний з вас, напевно, знає все те, що писав і говорив з цього приводу Володимир Ілліч, пам'ятає його коротеньку характеристику, яку під час дискусії про профспілки він дав методі діалектичного матеріалізму, як він там говорив про ту величезну важливість вивчення всякого явища в його конкретній обстановці, у взаємному зв'язку з цілим рядом факторів. Те, що він говорив там, і говорив не вперше, про те, як важливо кожне явище вивчати в його розвитку, — про ці питання вам доводилося досить і читати і самим виступати на ці теми. Тому я не буду на цьому спинятися.

Я б хотіла тільки в своєму привітальному слові вказати на те, що нам необхідно користуватися при побудові наших програм і при проведенні їх в життя методами, які давали б можливість найбільшого зв'язку конкретної дійсності з розглядом історичних фактів. Я б не хотіла робити тут доповіді з цього питання, тому що в мене нема достатнього матеріалу для цього. Мені хотілося б тільки вказати на один метод, який дуже поширений в Америці

і який, перероблений стосовно до наших умов, може дати дуже зручний підхід до марксистської проробки матеріалу. Це так званий метод проектів.

Володимир Ілліч вказував на те, що в спадщину від капіталізму нам залишився огидний розрив між теорією і практикою, між книгою і життям. Вказував на необхідність подолання цього розриву. Якщо ми подивимось на таку передову капіталістичну країну, як Америка, то ми побачимо, що в галузі природничих наук там докладають великих зусиль для того, щоб цей розрив між теорією і практикою, між книгою і життям подолати. Але коли буржуазна наука намагається застосувати цей самий метод в галузі суспільних наук, то тут вона, звичайно, зазнає ганебного краху, тому що в неї нема правильного розуміння історичних фактів, правильного розуміння навколишньої дійсності, яке дає марксизм. І тому, коли вони починають пов'язувати свою, буржуазну теорію з життям в галузі суспільних наук, то при перевірці життям зазнають цілковитого краху. В Радянській республіці, де уважно, старанно вивчають марксизм і застосування цього марксизму до життя (блискучий приклад застосування марксизму до певної епохи, до певної країни дав саме т. Ленін), де ми застосовували і застосовуємо марксистську теорію історичного матеріалізму, теорію класової боротьби до нашої практичної боротьби і діяльності,— цей розрив між теорією і життям майже уже зжитий, залишаються тільки деякі пережитки старого.

В Америці висунуто і застосовується в школах, середніх і вищих, так званий метод проектів. В чому полягає цей метод? Я наведу приклад, як він застосовується в сільському господарстві.

Учням ставлять яку-небудь певну практичну життєву мету в галузі сільського господарства. Ця практична мета може бути, наприклад, такою: розведення городу і одержання з цього городу певного прибутку. Звичайно, таку мету в галузі сільського господарства американські буржуа ставлять тому, що ця мета цілком зрозуміла і для кожного буржуа прийнятна — одержати певну суму із зразково поставленого городу. Тут є певний розрахунок, тут є врахування зацікавленості, є розрахунок на певну емоційну зарядку, є ясно поставлена мета, певним чином спрямований і весь час підтримуваний інтерес.

Звичайно, як ця зарядка досягається і якої вона якості,— інша справа, але психологічний підхід правильний. Береться практична, життєва мета, і створюється і підтримується на певному рівні певний інтерес, який весь час діє при проведенні цієї справи. Потім розробляється певний план досягнення цієї мети, обговорюється звичайно в групі, як досягти цієї мети, які є певні етапи для її досягнення: треба отакі-то матеріали запасти, треба зробити оте й оте, отакі-то укласти договори, отакі-то дістати знаряддя, насіння і т. ін.— цілий ряд етапів, на які розпадається основний план. Далі — цей основний план, накреслений у школі, вже обмірковується на місці дії, тобто в господарстві даного студента, даного учня. І тут вивчається, як цей певний, накреслений план повинен змінюватися в певних конкретних умовах; як даний ґрунт, дана вологість ґрунту, як дане насіння і всі інші найдрібніші конкретні обставини цей основний план змінюють. Потім іде сама праця, яка найсуворіше перевіряється, але перевіряється не яким-небудь екзаменом, а життям: город дав такий-то прибуток.

Ось елементи методу проектів: емоційна зарядка, потім ясно розроблений план, застосування цього плану в конкретних умовах і потім перевірка життям.

У нас останнім часом почали дуже захоплюватися цим методом проектів говариші, які працюють у школах селянської молоді. Вони, звичайно, змінюють мету: замість одержання певних прибутків вони ставлять яку-небудь громадську мету, потім іде розробка плану, врахування конкретних умов роботи і перевірка життям, як у американців. Але американський індивідуальний план вони звичайно замінюють планом колективним, індивідуальну працю — працею колективною.

Поганого в застосуванні цього методу при таких умовах, коли змінена цільова настанова цього завдання, нічого нема. Навпаки, застосування цього методу вчить правильного підходу, дає ті практичні конкретні навички, які потрібні в житті. Далі я на цьому питанні спинятися не буду — тут ясно, що при вивченні таких дисциплін, як техніка сільського господарства, і їх, американський, метод проектів з невеликими змінами може бути прийнятний. Треба тільки індивідуалістичну мету і способи роботи замінити колективними, потрібно, щоб початкова

зарядка, інтерес були спрямовані на задоволення певної суспільної мети.

Та ось коли ми підходимо до суспільних наук, особливо до історії, то постає питання, чи можна застосувати цей метод проектів до якого-небудь історичного обслідування. Якби ми уважно вивчили, як застосовується це в Америці, то ми побачили б, що там застосування буває надзвичайно недоцільне, спроби ці закінчуються звичайно крахом саме тому, що загальний план, який виробляється, виробляється не по-марксистському. Правда, в розв'язанні окремих завдань з суспільствознавства — звичайно, в шовіністичному дусі — застосування методу проектів там іноді буває цікаве. Наприклад, цікаво, як американці розв'язують проблему асиміляції народностей, які приїжджають до Америки; звичайно, все питання наскрізь пройняте і пронизане шовінізмом, але цікаво простежити, як це питання пророблене і як пов'язане з практикою. Зараз я не буду спинятися на цьому питанні, але хочеться спинитися на тому, як можна в нас при вивченні історії застосовувати метод проектів. Я повинна застерегти, що, можливо, це тільки модна назва, і треба сказати, що метод проектів — це те, про що можна сказати словами мольєрівського персонажа, який говорив: «Ах, я й не знав, що все життя говорив прозою». Так і тут, метод проектів по суті не метод проектів, а той метод, з яким ми підходили і підходимо дуже часто на практиці до вивчення дійсності.

Візьмімо приклад.

Проходило обговорення Брестського миру, і висовувались різні доводи за те, щоб не укладати цього Брестського миру: есери, наприклад, вказували тоді на те, що революційна війна велася адже в 1792 р. і в процесі цієї революційної війни народились нові сили, які забезпечили Франції перемогу. Така була постановка питання. Це питання було надзвичайно актуальним для того часу. Емоційна зарядка була; питання неминуче, від розв'язання його в той чи інший бік залежала доля країни. Як підійшов до цього питання Володимир Ілліч? Він розібрав основи, на яких ґрунтується революційна боротьба, почав з економічної бази: у Франції була економічна база вищою за типом, ніж в інших країнах, — а в нас? У нас у 1918 р. економічною базою було дрібне селянське гос-

подарство, яке панувало в країні, а великої виробничої бази, яка була б за типом вищою ніж база німецька, ще не було. Отже, перше питання йшло про тип економічної бази. Друге питання, по-марксистському поставлене, йшло про надбудову: яка надбудова над цією базою? Тут Володимир Ілліч дав оцінку настрою, боєздатності мас: у Франції не було перед цим війни, маси невтомлені, вони повалили старі феодальні відносини, у них було піднесення; у нас маси від війни втомилися, змучились, воювати далі не можуть. А потім Володимир Ілліч узяв решту конкретних умов. Яка була конкретна обстановка у Франції? Кругом неї — країни значно менш культурні і економічно менш розвинені, країни, які не були охоплені тим ентузіазмом, що був у французьких мас, які повалили свій феодалізм. Нам у 1918 р. довелося б воювати з країною економічно розвиненішою, але країною, де панувала ще монархія: Німеччина в той час ще не проробила своєї лютневої революції. Зовсім інша історична обстановка. Прихильники «революційної» війни у 1918 р. проводили аналогію лише в загальній формі. Марксистський аналіз Леніна виявив усі конкретні умови, які показали, що аналогія неспроможна: економічні співвідношення воюючих сторін, настроїв мас, конкретні умови — все різне.

І якби тоді в нас були радпартшколи, треба було б це актуальне питання того часу вивчити за методом проєктів. Тоді емоційну зарядку було б дано, були б загальний план, марксистська постановка, врахування конкретних умов, перевірка життям. Ця перевірка життям показала б — і вона показала б на нас, — що марксистський аналіз був цілком правильний. Отже, ув'язка історичного вивчення з конкретною проблемою сучасності, застосування до цього історичного вивчення марксистського аналізу явищ, аналіз усіх конкретних умов, конкретної обстановки, врахування всіх конкретних дрібниць дають можливість розв'язати проблему.

Я навмисне взяла різкий приклад не з галузі навчання радпартшкіл, а з життя, з нашої минулої партійної і революційної боротьби, щоб показати, як можна ставити це завдання і як воно ставиться марксистами в житті.

Візьмімо тепер, наприклад, національне питання — питання для нас ще дуже актуальне, хоч в основному

і розв'язане, але яке захоче в собі ще багато окремих проблем. Якщо такі проблеми виникнуть, будуть висунуті самим життям, тоді треба спробувати ці проблеми дослідити, порівнюючи з аналогічними історичними фактами, що мали місце в іншій історичній обстановці, в інших умовах.

Не можна всю програму побудувати за методом проєктів. Такий метод є по суті справи дослідницький. Такий метод вимагає надзвичайно багато часу, самостійної роботи, великої роботи думки, і, якби ми працювали тільки цим методом, ми, мабуть, ніколи не дійшли б і до Французької революції. Але розв'язання таким методом двох-трьох завдань, правильно поставлених, досить життєвих, проробка історичних паралелей — це, звичайно, може дуже допомогти курсантам у їх роботі по історії взагалі, по історії класової боротьби, революційного руху, по історії партії.

Звичайно, важливо, щоб правильно було поставлене саме завдання, щоб правильно був накреслений загальний план і потім щоб правильно були оцінені конкретні умови. При оцінці історичних фактів ми маємо вже план оцінки — віхи цього плану дані нам теорією історичного матеріалізму. Візьмімо основне питання цього плану: співвідношення між економікою і політикою, між базою і надбудовою. Тут потрібне ясне розуміння. Це питання ще в період II з'їзду для багатьох товаришів було неясне. Я пригадую, як після з'їзду приїхав один товариш з Росії і запитує: «Які винаходи в галузі машинобудування привели до розколу на з'їзді?» Я й очі витріщила: таке спрощене розуміння залежності політики від економіки, звичайно, є карикатурою, але тоді, коли робилися перші кроки робітничого руху, звичайно, окремі товариші могли робити такі промахи. Зараз таке спрощене розуміння вже неможливе, але треба все ж взаємовідношення між економікою і політикою перед курсантами ясно роз'яснити, бо саме це дає загальний марксистський план вивчення історичних проблем.

Я гадаю, що для свідомого ставлення до програми, до всього курсу дві-три такі роботи за методом проєктів будуть дуже корисними. Такі завдання, звичайно, можливі тільки там, де взагалі питання марксизму, історичного матеріалізму висвітлюються повністю. Зрозуміло, що ці

завдання зовсім не розв'язні для американської професури, у якої Маркс зовсім не в пошані. Приїжджим американцям часто доводиться відкривати Америку саме в нас. Тут недавно приїжджала одна американка дослідити, як у нас поставлений лабораторний план, і в результаті, побачивши, як у Толмачовському інституті поставлена ця справа, як поставлений дальтон-план у ряді шкіл, зробила такий висновок, що не поминути їй того, щоб засісти за Маркса.

Я гадаю, що, попрацювавши добре над цією проблемою, ми зможемо дати тут щось цінне. Звичайно, завдання це не таке елементарне, над ним треба попрацювати, але американський проект, потрапивши на наш ґрунт, дасть на ньому зовсім іншу рослину — саме таку рослину, яка буде дуже поживною для наших курсантів.

Ось ті невеликі міркування щодо методу проектів, які в мене є.

На закінчення дозвольте побажати вам всілякого успіху у вашій роботі.

РОБІТНИЧІ УНІВЕРСИТЕТИ

В цьому році спостерігається стихійне зростання робітничих університетів і вечірніх курсів.— Треба підтримати цей рух і вивчити його досвід

Почала економічно підніматися наша країна, почала зростати її промисловість. А разом із зростанням промисловості почав зростати і міцніти робітничий клас. Не тільки кількісно. Для нас, політосвітників, внутрішнє зростання робітничого класу відчутне на кожному кроці.

Візьму приклад. В цьому році в Москві стихійно виріс ряд вечірніх курсів і робітничих університетів. Хто їх влаштував? Хто завгодно. Допомогала частково Губполітосвіта, частково профспілки, частково партія. Одне безсумнівно: вирости вони під натиском робітників. На чії кошти вони існують? Робітничий університет при 2-му МДУ (130 чол.) має місячний бюджет 80 крб. З них 30 крб. дає райком, 20 крб.— 2-й МДУ, 30 крб.— секція народної освіти при райраді. Але є й такі робітничі університети, які, подібно до Замоскворіцького, що має приблизно таку саму кількість слухачів, мають місячний бюджет 2 тисячі карбованців.

Чи можна назвати робітничі університети університетами в справжньому розумінні слова? Дехто зовсім недооцінює всього руху через те, що нема певних норм прийому, що до занять у лабораторіях допускають робітників хоч і дуже розвинених, але які часто паралельно з вивченням, наприклад, законів еволюційної теорії працюють і над підвищенням своєї письменності. Вони вважають, що це не «справжні» університети, тому що в них багато загальноосвітніх курсів і курси часто міняються, «знижуються» залежно від запитів і рівня підготовки слухачів.

З великої кількості вечірніх курсів — а їх у цьому році виникло немало — є вечірні курси з числом робітників, наприклад, 840, 640 чоловік. Робітничих університетів є чотири: Рогозько-Симоновський, Замоскворіцький, при 2-му МДУ і РУЖР (Робітничий університет Жовтневої революції), де умови прийому суворіші і курс менш загальноосвітній.

Але, мені здається, не в вивісці, не в назві справа, і нема чого прагнути особливо строго відокремлювати робітничий університет від робітничих курсів. Іноді робітничі курси для свого району мають більше значення, ніж робітничий університет.

Одне з цікавих явищ цього пристрасного пориву робітничого класу до самоосвіти, до знання — це пристосування для мети робітничої самоосвіти вузів.

Не всі вузи однаково охоче йдуть на це. Адміністрація Вхутемасу¹, наприклад, дозволила влаштувати при Вхутемасі для робітників тільки школу десятників, тоді як самі робітники хотіли б використати Вхутемас із загальноосвітньою метою.

Професура і студентство деяких вузів пішли назустріч робітникам. Пристосоване, наприклад, для занять з робітниками Вище технічне училище. На робітничі курси ходить понад 500 чоловік — робітники і робітниці з фабрик Бауманського району. Навчає професура вузу, яка оплачується дуже бідно, їй щиро допомагає студентство, яке працює безплатно. При кожному професорі два асистенти. Заняття відбуваються три рази на тиждень від 7 до 11 год. вечора. Відвідують дуже старанно. Курси загальноосвітні, але до них приєднуються курси: спеціального креслення, з електротехніки, механіки, текстильної справи. Для робітників відкриті лабораторії Вищого технічного училища. Робітники із захопленням працюють і потім несуть на свої заводи набуті знання. Встановлюється органічний зв'язок вузу із заводами району. У студентів зростає розуміння робітника, вміння працювати з ним. Зростає робітник, зростає червоний спец.

У 2-му МДУ ухил робітничого університету природничий. І там робітникам відкриті лабораторії, відкритий

¹ Вхутемас — Вищі державні художньо-технічні майстерні в Москві. У 1926/27 навч. р. були реорганізовані у Вхутеін — Вищий державний художньо-технічний інститут (існував до 1930 р.) — *Ред.*

для вивчення чудовий Котсовський Дарвінівський музей¹. Робітники й робітниці працюють із захопленням.

Ні вечірні курси, ні робітничий університет ніяких прав робітникам не дають, нікуди не готують, дають тільки знання.

Поки що кожен курси, кожний університет мають свою фізіономію. Вона визначається дуже багатьма причинами. Залежить багато від того, де виникають курси,— при вузі, робітфаці, радпартшколі чи ще де, в чиему відомстві вони перебувають, з кого підібрався склад учнів. З другого боку, робітники настійно вимагають, щоб уважно ставились до їх запитів.

Я згадую «добрий» старий час — 90-і рр., Смоленські вечірньо-недільні класи в Пітері за Невською заставою, в яких я тоді вчителювала. Ми, пам'ятаю, в 1895 р. вдалися до такого прийому, щоб піти якомога ближче назустріч запитам робітників. Вишукали в «Положенні» Технічного товариства параграф, що можна відкривати курси з окремих предметів, і влаштували таку історію. Намітили ряд курсів — з геометрії, з фізики, з хімії, з геології, з життя європейських народів, з географії Росії та ін.— і оголосили по фабриках і заводах: в таку-то неділю, в такі-то години лектори будуть пояснювати, чого вони хочуть учити; після цього буде відкрито запис на окремі курси. Кожний може записуватися куди хоче. Прийшло дуже багато робітників. Кілька сот, скільки могла вмістити зала. Всі лектори дуже старалися, даючи пробні уроки й пояснення, в чому буде зміст їх предметів. Найбільше записалось на геометрію, яку розрекламував Я. П. Коробко, інженер Александровського заводу, про якого робітники знали, що він причетний до робітничого руху, і на географію (життя європейських народів), яку З. П. Кржижановська, звичайно, зуміла теж розрекламувати... Ні того, ні другого лектора, однак, не затвердили...

Якщо тоді, тридцять років тому, можна було знаходити шляхи для виявлення інтересів робітників, не сумарних, а деталізованих, то тим легше знайти такі самі шляхи тепер. Тепер можна створити такі форми

¹ Дарвінівський музей у Москві створений в 1905 р. за ініціативою проф. А. Ф. Котса, який до цього часу (1960) є його директором.— *Ред.*

самоврядування, такий тісний зв'язок із заводами, так полегшити робітникам самовизначення, що виявити вимоги робітників можна з великою точністю.

Рух тільки що починається. На курси, в робітничі університети поки йдуть не всі бажаючі робітники, а лише за відрядженнями парторганізацій (до речі, на курси йде не зелена молодь: 2-й МДУ вирішив, наприклад, комсомольців не брати, а брати робітників з великим стажем), профорганізацій, заводів. Потрапляє незначна частина, а вчитися бажає вся робітнича маса.

Зараз не слід поспішати з виробленням якоїсь одноманітної програми, яка позбавила б вечірні робітничі курси і університети їх гнучкості, пристосованості до запитів робітників. Поки треба лише уважно вивчати досвід, допомагати курсам і університетам уникати явних промахів і недоліків. Треба не нав'язувати робітничим університетам університетоподібних статутів, а попрацювати над виробленням такого статуту, при якому робітники мали б досить вагомий голос у питаннях програми, методів та ін., при якому підтримувався б тісний зв'язок з підприємствами. Такого поки що статуту ще нема.

А найголовніше — треба підтримувати цей рух, допомагати йому розгорнутися на всю широчінь.

Не тільки в Москві ми бачимо це стихійне прагнення робітників до навчання. У Томську, Смоленську, Іваново-Вознесенську виникли аналогічні вечірні робітничі університети. В Іваново-Вознесенську робітничого університету ще нема, поки що виробляється лише його статут, але робітники зустрічаються із студентами. Студенти відкрили платні курси, куди валом повалили робітники. У Губкомі спочатку виник сумнів, чи можна дозволити платні курси, але закрити курси, які стихійно виникли, робітники не дали б. Вони існують і працюють на всю силу.

У 1920/21 р. вечірні курси, які влаштовували відділи народної освіти, швидко хиріли, тепер інші часи. Взагалі зараз уся політосвітробота набирає іншого розмаху. Вона вимагає до себе особливої уваги.

ЩО ГОВОРИВ ЛЕНІН ПРО ОСВІТУ

Ленін багато говорив про освіту, особливо після Жовтневої революції, коли влада перейшла до рук робітників і селян. Робітники й селяни скинули в жовтні 1917 р. поміщиків і капіталістів і вирішили побудувати нове, світле життя, де не було б експлуатації, гноблення. Але мало хотіти — треба вміти. Тому Володимир Ілліч не раз повторював, що в країні неписьменній цього світлого життя (соціалізму) збудувати не можна.

«Всі говорять про ліквідацію неписьменності,— говорив Володимир Ілліч у 1920 р. на III Всеросійському з'їзді комсомолу.— Ви знаєте, що в країні неписьменній збудувати комуністичне суспільство не можна. Не досить того, щоб Радянська влада наказала, або щоб партія дала певний лозунг, або щоб кинути певну частину кращих працівників на цю справу. Для цього треба, щоб саме молоде покоління взялось за цю справу»¹.

Самодіяльності молоді, самодіяльності робітників і селян т. Ленін надавав величезного значення. На I Всеросійському з'їзді у справі освіти він говорив: «Наша справа забезпечена тим, що маси самі взяли за будівництво нової, соціалістичної Росії. Вони вчать на своєму власному досвіді, на своїх невдачах і помилках, вони бачать, наскільки освіта необхідна для переможного закінчення тієї боротьби, яку вони ведуть»².

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 260.

² В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 68.

«Треба,— говорив Ілліч другим разом,— добитись, щоб уміння читати і писати служило підвищенню культури, щоб селянин дістав можливість застосувати це вміння читати і писати до поліпшення свого господарства і своєї держави»¹.

Треба вчитися. «Перед вами стоїть завдання господарського відродження всієї країни, реорганізація, відбудова і землеробства, і промисловості на сучасній технічній основі, яка ґрунтується на сучасній науці, техніці, на електриці. Ви прекрасно розумієте, що до електрифікації неписьменні люди не підійдуть, і мало тут самої простої письменності. Тут не досить розуміти, що таке електрика: треба знати, як технічно прикласти її і до промисловості, і до землеробства, і до окремих галузей промисловості і землеробства. Треба навчитися цього самим, треба навчити цього все підростаюче трудяще покоління»².

Це — в галузі господарства. А як можуть допомогти робітники і селяни поліпшенню роботи своєї держави? Борючись з тяганиною, хабарем, бюрократизмом через пресу, в Радах, всюди і скрізь. Тяганину, хабар, бюрократизм не можна знищити, якщо за справу не візьмуться самі робітники. Письменність, знання потрібні їм у цій боротьбі за поліпшення держави.

В останніх статтях Ілліч писав про кооперацію, про те, яке величезне значення вона має.

Господарське об'єднання через кооперацію — шлях до соціалізму. Тільки треба, щоб у кооперації брали дійсну участь дійсні маси населення. Треба, щоб усе населення поголовно було втягнуте в кооперацію. «...Без поголовної письменності, без достатнього ступеня тямучості, без достатнього ступеня приучення населення до того, щоб користуватися книжками...— без цього нам своєї мети не досягти»³. І далі Володимир Ілліч пише: «...умова повного кооперування включає в себе таку культурність селянства (саме селянства, як величезної маси), що це повне кооперування неможливе без цілої культурної революції»⁴.

¹ В. І. Ленін Твори, т. 33, стор. 49—50.

² В. І. Ленін Твори, т. 31, стор. 253.

³ В. І. Ленін Твори, т. 33, стор. 415.

⁴ В. І. Ленін Твори, т. 33, стор. 418.

І на закінчення він говорить, що зараз ми вже стали перед лицем такої революції, тобто такого культурного перевороту, який зробить знання доступним поголовно всім.

Запитання для проробки

1. Які знання потрібні селянинові, щоб поліпшити своє господарство?

2. З чого видно, що письменність і культурність серед робітників і селян зростають? Наведіть приклади, як читаються газети, книжки, як відвідуються школи, хати-читальні і т. ін.

3. Як знання допомагає поліпшувати керівництво державою? Наведіть приклади недбалого ставлення до громадської справи і з'ясуйте причини такого явища.

4. Чому т. Ленін, говорячи про кооперацію, торкається питання загальної письменності? Навіщо треба бути письменним члену кооперації?

Практичні завдання

1. Впишіть окремі місця із статті для лозунгів і дайте їм заголовки.

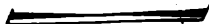
2. Якщо можете, то добудьте числові дані, скільки чоловік неписьменних у вас у волості або селі.

3. Якщо у вас в селі є школа по ліквідації неписьменності, то підрахуйте, приблизно, скільки чоловік навчилось там грамоти за останній час.

4. Доберіть приклади з навколишнього життя про те, як згубно впливають темрява і неучтво на постановку господарства і добробут села.

5. Наведіть приклади того, як робітники і селяни самі добиваються знання, допомагають країні стати освіченою.

1926 р.

КІЛЬКА ЗАУВАЖЕНЬ ДО ПИТАННЯ ПРО РОБІТНИЧІ УНІВЕРСИТЕТИ

Приклад Москви дав поштовх справі розвитку робітничих університетів. У Ленінграді відкрились робітничі університети: 1) На Васильєвському острові — при Гірничій Академії, 2) у Володарському районі і 3) при Технологічному інституті. Відкрились робітничі університети і в інших містах: в Іваново-Вознесенську, Пермі і т. ін.

Досвід московських робітничих університетів показав, що найдоцільніше влаштовувати робітничі університети при вузах: дешевше обходиться, є вже в наявності — в особі професури і студентства — викладацький персонал, є обладнання.

Але, звичайно, найважливіше, щоб у робітничі університети потрапляли дійсно робітники. Якщо вуз далеко від робітничого району, робітникам важко туди дістатися; доцільніше влаштовувати робітничий університет у центрі району, поставивши його лише під шефство вузу. Доцільніше *десятьом* викладачам витратити зайвий час на поїздку, ніж *сотням* робітників. В усякому разі треба, щоб почесне ім'я *робітничий університет* не перетворювалось в пусту вивіску. Треба, щоб *робітничий університет* дійсно був зв'язаний з *робітничими* масами. Було б недоцільно, наприклад, щоб Пермський робітничий університет не був зв'язаний з мотовилихинськими робітниками, а Іваново-Вознесенський — з івановськими. Іноді, можливо, корисно робітничому університету мати свої філіали на робітничих околицях.

Тут ми підходимо до дуже важливого питання — до питання про зв'язок робітничого університету з фабрикою.

У «добрий» старий час університет відривав робітника від фабрики, від робітничого середовища — робітник через університет «виходив у люди». І зараз такий погляд, як не дивно, ще не зжитий. А тим часом наше завдання — не виривати одиниць з маси, а через передові, найрозвиненіші верстви робітників піднімати всю масу. Робітничий університет відкриває до цього шлях.

Кожний робітничий університет повинен якнайкраще, якнайглибше вивчити ті фабрики і заводи, робітники яких є студентами робітничого університету, вивчити за допомогою цих же студентів, зробити з цього вивчення шлях зближення між робітничим університетом і фабрикою. Почавши з вивчення, треба поставити перед вузом ширші завдання, ніж обслуговування окремих студентів. Разом з цими студентами, через них треба допомагати робітничій масі організацією на самому заводі, в його клубі лекцій, бесід, пересувних виставок, пересувних бібліотек. Треба перекинути міст між вузом і фабрикою, між наукою і працею.

В особі робітничих університетів створюється новий тип навчального закладу. Наші вузи слабо зв'язані з виробництвом, з фабрикою. «Нове» вони бачать часто лише в пролетарському складі студентства. Робітничий університет повинен підійти до справи інакше: він повинен бути проінтятий новим духом, повинен зріднитися з робітничою масою. Звичайні вузи мають свої традиції — там «мертвий хватає живого», все стихійно відливається в старі форми. Робітничі університети — нова форма університету. І треба, щоб старі традиції не душили нового духу. Не треба поспішати з виробленням «єдиної» програми для всіх робітничих університетів, треба зробити їх програми ширшими, гнучкішими, життєвішими. Не може бути одна й та сама програма в робітничому університеті, що обслуговує текстильників, і в робітничому університеті, що обслуговує металістів. Треба, щоб програми орієнтувалися на потреби заводу, фабрики, на запити робітників, щоб жива наука якомога менше втискалася в рамки устояних форм.

Робітничий університет — це створена самим життям форма, і треба уміти допомогти їй розвинутися.

САМООСВІТА В СИСТЕМІ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

(З ДОПОВІДІ НА II ВСЕСОЮЗНИЙ НАРАДІ ПО САМООСВІТІ)

Радянський лад організовує маси, залучає їх до будівництва нового життя, ставить перед ними все нові й нові завдання. Тим самим він штовхає маси на шлях самоосвіти. І справді, ми спостерігаємо в масах пристрасну жадобу знань. Я хотіла б також підкреслити, що те завдання, яке зараз стоїть перед країною, яке всіляко підкреслюється нашою партією — завдання індустріалізації, — також найтісніше пов'язане з піднесенням культурного рівня. Якщо ми звернемося до Заходу, до Америки, то побачимо, що промисловий розвиток країн викликав і там необхідність підвищення культурного рівня мас. Наприклад, на початку XIX ст. буржуазія Англії і Франції вживала надзвичайних заходів для поширення письменності серед робітників. Звичайно, буржуазія це робила не для того, щоб піти назустріч робітникам, піднести їх свідомість і т. ін., але сам розвиток промисловості неминуче ставив перед буржуазією завдання підвищення письменності і культурного рівня робітників.

І ось тепер, коли ми хочемо підняти продуктивні сили нашої країни, ми наштовхуємось на недостатність у масах знань, що відбивається на всій нашій роботі. Нема жодних зборів, на яких селяни і робітники не говорили б про те, що школи наші погані, що нема бібліотек і т. ін. Інтерес до знання повинен бути задоволений.

Але тут уже зазначалось, що за допомогою шкіл задовольнити ці потреби ми не зможемо, і тому треба широким масам дати можливість здобути ці знання самоосві-

тою. Самоосвіту треба розгорнути, зробити її доступною широким масам, і тут надзвичайно важливо звернути увагу на створення передумов для самоосвіти.

ШКОЛА І САМООСВІТА

Головне джерело, звідки маси можуть брати знання,— це книга, яка є або може бути зроблена знаряддям праці, яка ознайомлює з досвідом, набутим людством в тій чи іншій галузі знань.

Але для того щоб користуватися книгою як джерелом самоосвіти, треба вміти швидко читати.

У нас у школі все-таки мало роблять для того, щоб навчити користуватися книгою з метою самоосвіти. В Америці, наприклад, можна часто бачити, як діти сидять у школі і читають про себе книгу, для дітей обов'язково ходити в бібліотеку, обов'язкове уміння користуватися довідниками, уміння користуватися книгою. Американські педагоги обговорюють питання про те, чи треба приділяти час на виразне читання вголос. Дуже багато вважають, що з метою самоосвіти більш важливе не вміння читати вголос, а вміння багато і швидко читати про себе. Зазначалось при цьому, що читання про себе йде швидше, що в житті доводиться багато читати, переглядати газети, відшукувати в книзі потрібні матеріали і т. ін.

Велика помилка гадати, що можна розвивати якусь окрему галузь політосвітрова незалежно від інших галузей цієї роботи. Не слід думати, що можна ліквідувати неписьменність, якщо одночасно ми не навчимо користуватися книжкою, читати її.

Питання про ліквідацію неписьменності повинно бути тісно пов'язане з постановкою роботи в нашій школі дорослих. Цілком природно, що на початку революції ми прагнули в школі дорослих дати якнайбільше знань, зробити революційні ідеї доступними масам.

Якщо ви подивитесь підручники для шкіл дорослих, то ви побачите, що в них головну увагу звертають на те, щоб дати якомога більше важливих і потрібних понять, а на уміння користуватися книгою, відшукувати книгу — на все це звертають дуже мало уваги. Нам треба переглянути наші навчальні плани, уважно переглянути наші програми і запровадити в них засвоєння прийомів

самоосвітньої роботи значно більшою мірою, ніж це було до цього часу.

У нас бувають випадки, коли, навчившись в школі малописьменних читати, людина далі потрапляє в тупик, тому що не навчилася користуватися книжкою.

БІБЛІОТЕКА І САМООСВІТА

Це нам треба підкреслити і в політосвіроботі. Ми зараз захоплюємось гуртковою формою самоосвіти, формою заочного навчання, але не треба забувати про ту базу, на якій можна будувати самоосвіту. Ця база — громадське користування бібліотекою. У нас є місця, де на одну книгу громадського користування припадає п'ятнадцять — двадцять чоловік, а якщо ми візьмемо, наприклад, Калмицьку область, то книга припадає там на сорок два чоловіка. Книг громадського користування в нас дуже мало. Крім того, вони розподілені дуже нерівномірно. Головні книжкові багатства зосереджені в Ленінграді і Москві. Взагалі книг значно більше в містах, ніж в селах. Є такі глухі закутки, де ніяких книг громадського користування нема.

З тієї кількості книг, яка в нас є, половина непридатна для користування. Наприклад, всі поміщицькі бібліотеки були вилучені і повернуті для загального користування. Я пам'ятаю, якого величезного значення надавалось переходу цих поміщицьких бібліотек у громадське користування. Пам'ятаю оповідання Под'ячева, в якому розповідається, як молодий селянин навантажив хуру поміщицькими книгами і віз їх у село. Але був розчарований, бо в поміщицьких книгах говорилось про те, що мало цікавило селян, з усієї маси книг вибрати щось цікаве для селян було важко.

Якщо ми подивимось на те книжкове багатство, яке зараз є, то значну частину книг не можна використати.

Треба звернути увагу на комплектування бібліотек. Часто у великій бібліотеці нема найціннішого, що потрібне масі. Важливо також, щоб при кожній бібліотеці був довідковий відділ, яким кожний міг би користуватись. У нас справа з довідковим відділом стоїть дуже погано. У нас у довідковому відділі є адреси, номери телефонів і т. ін., але нема енциклопедичного словника, нема слов-

ника іноземних слів, нема підручників. Є бібліотеки, які говорять: «Ми не можемо видавати підручників: якщо будемо видавати їх, зразу нахлине молодь і витіснить усіх читачів». А тим часом підручник дає систему, дає систематизовані знання. Питання про довідковий відділ — одне з найважливіших питань.

Крім довідкового відділу, в кожній бібліотеці треба забезпечити основне ядро кращих книг з суспільствознавства і природознавства.

БІБЛІОГРАФІЯ НА ДОПОМОГУ САМООСВІТИ

Без правильної і широкої організації бібліотечної справи не може розвиватися справа самоосвіти. Але з метою самоосвіти не так важливе читання взагалі, як читання систематичне.

Рубакін якось писав, що в СРСР дуже розвинута рекомендаційна бібліографія. В жодній країні нема такої широко розвиненої рекомендаційної бібліографії, як у нас. Це так, але ми маємо порівняно невелику кількість популярно написаних відзивів про книги, якими могли б самостійно користуватися непідготовлені читачі. Візьмімо питання про електрифікацію — питання першорядної ваги. Володимир Іллєч у відзиві на книжку Степанова в питанні про електрифікацію писав, що треба кожную електростанцію перетворити в школу по електрифікації, треба, щоб у кожній бібліотеці були книги з електрифікації. Є у нас такі книжки? Є, але вони мало відомі, нема систематичного їх огляду, важко знайти те, що потрібно. Є в нас книги і з інших галузей знань, але все це розкидано, все це не систематизовано.

Нам треба зібрати все, що зроблено в галузі рекомендаційної бібліографії, скласти списки з окремих питань, забезпечити за ними бібліотеки книгами. Це полегшить систематичне читання.

Школи не можуть дати всіх тих знань, які потрібні в житті, не тільки тому, що сума знань, які потрібні в житті, неосяжна. Жодна програма не може їх вмістити: одному треба одне, другому — друге. І от необхідно, щоб, здобувши в школі основні знання, люди набували дальших знань за допомогою самоосвіти. А щоб полегшити орієнтування в книгах, потрібні рекомендаційні списки,

складені значно ретельніше, ніж це в нас практикується. Мені здається, що можна скласти такі списки за короткий строк, тому що відзивів у нас написано дуже багато, треба тільки їх зібрати і скласти популярні каталоги по окремих галузях знань.

Рекомендаційні списки мають величезне значення. Думати, що можна широко поставити самоосвітню роботу без поширення книги, без рекомендаційних каталогів, не доводиться.

ПРО ПІДРУЧНИКИ

Наші підручники теж повинні бути своєрідними рекомендаційними каталогами. Якщо ви порівняєте американський підручник з нашим, російським, то побачите величезну різницю. Американський підручник розрахований на самоосвіту. Звичайно у нас в кінці книги перелічуються лише вміщені в книзі статті, а в американському підручнику ми бачимо прекрасну організацію навчального матеріалу. Все, що важливо запам'ятати, надруковано великим шрифтом, даються завдання, окремо відмічаються висновки і т. ін. Коли порівнюєш наші завдання з американськими завданнями, то також бачиш, як нам ще багато треба вчитися і вчитися. Візьмемо «Робітфак на дому»¹. Треба сказати, що це досить хороше видання. І все-таки ви тут знайдете таке завдання: «Підіть у бібліотеку і знайдіть номери газет, де вміщені відзиви зарубіжних делегацій про Радянську Росію». Звичайно, це зовсім не продуктивна праця. Де в бібліотеці знайдеш ці газети? Тут можна непродуктивно згаяти цілий вечір і не знайти того, що треба. От конкретних завдань ми ще не навчилися давати. І часто ті завдання, які ми даємо, зовсім не доцільні, дуже всеосяжні: щоб їх виконати, треба багато знати, мати велику підготовку або для виконання їх треба організувати багато людей, окремим людям ці завдання часто бувають не під силу.

У кожному американському підручнику ви знайдете запитальники. У нас теж є запитальники, але якщо ми порівняємо наші й їхні запитання, то виявиться, що в них

¹ Спеціальний посібник для самоосвіти, який видавався з 1926 по 1932 р.— *Ред.*

запитання значно доцільніші, ніж у нас. У нас звичайно даються запитання, мета яких випитати, примусити переказати прочитане. В Америці дають запитання іншого типу. Там вони поставлені так, що відповідь можна дати, не тільки прочитавши весь той матеріал, який вміщено в підручнику, а й самостійно продумавши його. Треба, щоб наші комісії по складанню і перегляду підручників мали це на увазі: підручник не повинен бути простим викладом предмета, а повинен бути так побудований, щоб кожний міг узяти його і самостійно вчитися за ним. Такий підручник для різних ступенів підготовки міг би мати величезне значення.

ПРО КОЛЕКТИВНІ ЗАНЯТТЯ

Крім того, що людина читає систематично, дуже корисно буває, коли кілька чоловік збираються разом, обмінюються досвідом, враженнями про прочитане. У нас в СРСР широко розвинута якраз гурткова форма самоосвіти. Це дуже доцільна форма, якщо вона правильно поставлена. Але ж у цьому-то і все питання. Що значить правильна постановка гурткової самоосвіти? Часто думають, що система гуртків може замінити самостійну роботу. І ось тут-то велика помилка. Гурток може тільки краще організувати самостійну роботу, але замінити цю роботу гурток не може ні в якому разі. Тому важливо, щоб була розроблена методика гурткової роботи: треба зазначити, який розподіл праці тут повинен бути, як вести самостійну роботу і т. ін. Я пам'ятаю, у 90-х рр. одна вчителька (Параскева Францевна Куделлі) провела в себе в школі такий дослід: вона зібрала до себе на квартиру робітників, учнів вечірньої школи, і дала їм спочатку прочитати книжки з історії: одним — про кріпаччину, другим — про пугачовщину і т. ін. Потім кожний розповідав, що прочитав, і в результаті довелося зробити тільки узагальнення. Учні самі дивувалися, як робота кожного пов'язалася з роботою іншого так, що вийшло щось ціле. Ось такий розподіл праці важливий і в нас у гуртках. А то в нас часто буває, що робота зводиться просто до випитування кожного, що він прочитав, і секретар гуртка перетворюється в керівника гуртка. Це, звичайно, неправильно.

Тепер ще одна з форм роботи — це робота вдвох. У Москві дуже багато говорили про «талгенізм» (від слів «талант» і «геній»). Автор «талгенізму» вважав свій метод найдійовішим методом. Там є дуже здорова думка, а саме: якщо працювати вдвох, за певним планом, то значно легше досягти результатів. Один розповідає другому, що прочитано, той запитує і вносить поправки, а потім сам розповідає. Так краще і легше засвоювати матеріал; але цей метод, хоч і полегшує роботу, не є якимось чарівним методом, що розв'язує всі питання, усуває всі труднощі, як це гадає автор «талгенізму»; робота вдвох тільки підготовляє до гурткової роботи, але ні в якому разі не може замінити її.

ІНДИВІДУАЛЬНА КОНСУЛЬТАЦІЯ

Досі я говорила про гуртки, в яких нема керівника. Але керівництво гуртками необхідне: треба інструктувати гуртки, не давати їм непродуктивно витратити час, вирівнювати темп їх роботи. Консультативні бюро і створюються для тієї мети, щоб роботу гуртків якнайкраще спрямувати. Проте потрібний не тільки такий інструктаж, іноді потрібний інструктаж індивідуальний. Це значно важче, але не неможливо. Наприклад, часто з техніки можуть давати потрібні вказівки лише спеціалісти, а не керівник.

Мені довелося розмовляти з одним професором Ломоносовського інституту. Він розвивав думку, що корисно встановити такий інструктаж — в певні години сидить інженер, до якого приходять за різними роз'ясненнями, у селі те саме робить агроном. Такий метод індивідуальної консультації в селі, на фабриці і заводі мав би смисл. Тут можна було б давати такий інструктаж, який не можна давати, інструктуючи весь гурток в цілому.

ЗАОЧНЕ НАВЧАННЯ

Нарешті, про заочне навчання. Воно широко практикується і з допомогою радіо, і з допомогою листування. Звичайно, у нас є багато труднощів у навчанні з допомогою листування: перешкоджають наші шляхи сполучення, коли листи йдуть дуже повільно, перешкоджає невміння

писати, звичка надсилати листи не поштою, а знайомою людиною. Лише поволі, потроху починає розвиватися довір'я до пошти. При таких культурних умовах заочне навчання з допомогою листування натрапляє на дуже багато труднощів, які особливо великі при заочному навчанні малописьменних. Тут багато товаришів спинялись на питанні про можливість поставити заочне навчання малописьменних. Мені доводилося читати, що в Австралії запроваджується заочне навчання навіть грамоти, і я гадаю, що тут нічого неможливого нема. При Головополітосвіті створено бюро заочного навчання, але доводиться спостерігати, що робота з малописьменними вимагає вміння надзвичайно популярно писати і пояснювати.

Авторів, які вміють популярно писати, на жаль, і на десятому році революції все ще дуже мало. Дечого; гадаю, все ж удасться тут добитися. В усякому разі ми повинні признатися, що перебуваємо на самому початку цієї роботи.

*

Тепер я хотіла б сказати кілька слів про форми роботи. Найпоширеніша форма самоосвіти — це самостійна форма занять. Ми в Радянській Росії повинні використати взаємне навчання в найширших розмірах. Форма взаємодопомоги, коли сильніший допомагає вчитися слабшому і в процесі цієї допомоги сам навчається, ще дуже слабо розвинута в нас.

Чого навчатися за допомогою самоосвіти? Тут уже досить говорилося про те, що може дати самоосвіта в галузі загальноосвітніх знань, політосвіти, професійної освіти. Треба сказати, що навчання тільки за книжкою не дасть усього: на допомогу заняттям за книжкою потрібні екскурсії, допоміжні лабораторії, потрібне допоміжне кіно.

ПРО ПІДГОТОВКУ ПОЛІТОСВІТНИКІВ У ПЕДТЕХНІКУМАХ

Педтехнікумів, які мають політосвітвідділення, всього в РРФСР 25. У цих педтехнікумах навчається загалом близько 1 тисячі чоловік, закінчує в рік чоловік 150—200. Кого готують педтехнікуми? Завідуючого хатою-читальнею, бібліотекаря, клубника, керівника лікпунктів і шкіл малописьменних, а також керівників гуртків самоосвіти. Потреба в цих працівниках величезна і з кожним роком буде збільшуватись, але — дивна річ! — випускники-політосвітники не знаходять собі роботи і тому на політосвітвідділення йдуть неохоче, політосвітвідділення старших курсів іноді закінчує лише десяток.

Все це наводить на роздуми.

Чи не надто абстрактний наш курс педтехнікумів? Багато на це вказують. Питання про практику є одним з насущних питань. Але справа не в самій практиці, а також і в постановці теоретичного курсу.

Яка цільова настанова політосвітвідділення педтехнікумів?

Візьмемо спочатку педтехнікум із сільським ухилом. Кого треба підготувати? Насамперед сільського бібліотекаря. За наших російських умов сільський бібліотекар не може лише механічно видавати книги, він повинен допомагати вибирати, рекомендувати книги. Що ж він повинен знати? Не тільки техніку бібліотечної справи. Він повинен знати також дуже добре популярну літературу, повинен знати споживача книги, читача, — селянина, се-

лянку, селянську молодь. Він повинен знати також, що хвилює в даний момент сільського читача,— для цього він повинен добре знати свою волость; знати, що їй потрібно, які найближчі завдання перед нею стоять; розуміти, як ці завдання пов'язані з тими завданнями, які стоять перед усією країною в цілому.

Подивімось, як про це можна довідатися на основі наявної програми.

На першому і другому роках у програмі значиться рідна мова і література. На них приділено по 4 години на тиждень на кожний рік. Є ряд творів учнів педтехнікумів з російської мови, які ніякого відношення до педагогіки, а тим більше до політосвітроботи не мають. А тим часом російській мові і літературі треба надати цього політосвітнього ухилу. Це потрібно для всього курсу, також і для майбутніх учителів, бо вчителів треба вміти працювати і з батьками, і з населенням, і з підлітками.

Але що значить надати вивченню рідної мови і літератури політосвітнього ухилу? Це означає — навчити не взагалі писати, а написати діловий лист селянинові, ділову заяву, знайти потрібну довідку і дати її в популярній формі; це означає — навчити написати яскраву, цікаву кореспонденцію, ділову замітку, рецензію на книжку, навчити вести щоденник своєї роботи. Треба розробити такий практичний курс рідної мови за методом проєктів. Робота з газетою повинна займати в цьому курсі дуже велике місце. Треба дати мірку того, що таке популярна ділова книга, навчити самого писати популярно. Белетристичні твори і газети треба читати вголос малописьменним селянам і селянкам, заслухувати і записувати їх відзиви. Колективна робота над вивченням художніх творів з малописьменними дасть можливість глибше зрозуміти ці твори і підведе також до вивчення читача — селянина і селянки. Якщо це вивчення поставити у зв'язок з вивченням різних художніх типів, то це буде шлях до розкриття очей і на художні твори, і на вивчення читача.

Два роки таких занять з рідної мови і літератури дадуть дуже багато. Через два роки в учнів уже складеться деяке уявлення про те, що якому читачеві треба дати з художніх творів, складеться уявлення про основне

ядро белетристичних творів. Цю роботу треба продовжити і на третьому році (вона може частково ввійти в курс «Особливості роботи з дітьми і дорослими»), і на четвертому році (вона може ввійти там у курс бібліотечної справи).

Але паралельно з цим треба, щоб з курсу природознавства на першому курсі, сільського господарства на другому і еволюційного вчення на третьому давалася основна популярна література. Треба запровадити проробку цієї популярної літератури з дорослими малописьменними, особливо селянами і селянками. Це має величезне значення і для усвідомлення виучуваного курсу.

«Навчаючи учимося». Теоретичний курс повинен супроводитися навчанням того, як наочно, дослідами демонструвати основні положення, які розвиваються в популярній літературі. Як демонструвати картини з природознавства з допомогою проекційного ліхтаря, як добирати колекцію, як проводити природничі екскурсії,— три роки такого вивчення природознавства дадуть немало.

Зараз нашою бідою є те, що в наших педвузах і педтехнікумах викладання спеціальних предметів ніяк не пов'язується з педагогікою і політосвітроботою. До речі, курс природознавства повинен будуватися так, щоб був органічний зв'язок між природознавством на першому, другому і третьому курсах (на третьому курсі курс природознавства називається «еволюційне вчення в зв'язку з антирелігійною пропагандою»). Треба, щоб курс третього року — еволюційне вчення — був лише висновком з перших двох курсів і давав картину, як треба проводити природничу пропаганду, як мета антирелігійної пропаганди повинна вплітатися в цю роботу, як своєрідність релігійних вірувань повинна відбиватися в природничій пропаганді. Зрозуміло, що питання антирелігійної пропаганди повинні пов'язуватися з вивченням релігійних вірувань (православної релігії, сект та ін.) своїх губерній, з їх аналізом.

З курсом природознавства на першому і другому роках повинні пов'язуватися курси фізики і хімії, і знов-таки потрібне вивчення популярної літератури з цих предметів, знов-таки у викладання їх повинна входити методика викладання цих предметів, як обладнати елементар-

ну лабораторію з хімії і фізики при хаті-читальні. Сюди ж повинні ввійти аналізи програм природничих, фізичних і хімічних гуртків.

Курс природознавства, фізики і хімії повинен бути тісно зв'язаний з курсом ручної праці і малювання. Треба навчити учня педтехнікуму робити потрібні для цих предметів зарисовки, виготовляти елементарні прилади, важливе моделювання.

Курс математики в педтехнікумі із сільськогосподарським ухилом повинен мати значно практичніший характер. Треба, щоб цей курс був пов'язаний з ознайомленням з рахівництвом в індивідуальному господарстві селянина, в кооперації. Потрібне вивчення прийомів статистики і уміння оперувати статистичними даними, потрібен аналіз статистичних даних своєї губернії, повіту, волості. Геометрія повинна бути зв'язана із землерівством, з вивченням проблеми землеустрою в даному районі.

Всі курси з суспільствознавства повинні так само супроводитися вивченням популярної літератури з цих предметів і методикою викладання.

Тут треба снитися ще на одній стороні справи.

В курсах педтехнікумів нема спеціального предмета — *краєзнавства*, але краєзнавство повинно проймає весь курс. Краєзнавство повинно відігравати велику роль в курсах економічної географії, політекономії, економічної політики, вивчення класової боротьби, державного ладу СРСР і основ марксизму-ленінізму.

Якщо ми хочемо, щоб учні педтехнікумів — молодь, що закінчила семирічку, — не просто зубрили ці предмети, а хоч трохи розбирались у них, потрібне конкретне їх викладання.

Економгеографію треба ілюструвати вивченням економіки даного держпланівського району, вивченням економіки даної губернії, показати наочно корені цієї економіки (природа краю і історія краю).

Історію класової боротьби треба ілюструвати історією класових відносин і класової боротьби в даному краї; вивчення державного ладу СРСР треба ілюструвати вивченням роботи місцевих Рад і виконкомів, вивченням документів сесій ВЦВК, вивченням відносин між національностями в даному краї, в РРФСР.

Вивчення марксизму-ленінізму повинно будуватися також конкретно, на аналізі суті Радянської влади, економполітики, законодавства Радянської влади.

Конкретність і ув'язка з місцевими умовами дасть учневі педтехнікуму потрібне орієнтування в місцевих умовах, марксистське усвідомлення їх, розуміння завдань, які стоять перед політосвітником в даній губернії.

Викладання суспільствознавства повинно, так само як і викладання природничих наук, бути зв'язане з методикою пропаганди основ марксизму-ленінізму, повинно бути зв'язане із з'ясуванням прийомів агітації.

Якщо майбутній сільський бібліотекар пройде такий цикл так поставлених предметів, він буде підготовлений до проведення своєї роботи, так само і завідуючий хатою-читальнею, і викладач школи малописьменних, і керівник гуртка, і керівник самоосвіти.

Керівникам шкіл дорослих і гуртків усіх видів треба пройти ще додатковий курс методики викладання — вивчити спеціальні прийоми викладання в школі дорослих.

Отже, загальний висновок — потрібно всі курси загальноосвітніх предметів супроводжувати вивченням учнями популярної літератури з даного питання, вивченням методики викладання даного матеріалу; треба всі курси проводити на конкретному, по можливості краєзнавчому матеріалі; треба завжди мати на увазі особливості краю і вивчення тієї маси, яку політосвітник збирається обслуговувати.

На закінчення кілька слів про постановку практики.

Звичайно практика в нас ставиться досить однобічно. Обслідування — які, до речі сказати, особливо багато забирають у курсантів часу і енергії, — займають у цій практиці непомірно велике місце. Якщо ми теоретичні курси поставимо так, як було сказано вище, то й плани практичної роботи стануть змістовнішими і реальнішими, реальнішим буде і облік роботи.

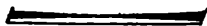
Плани повинні бути не просто навчальними, але разом з тим і виробничими, які передбачають практичні потреби місцевої роботи.

В індустріальних педтехнікумах поряд з вивченням краю треба мати на увазі й вивчення даної галузі виробництва: курси по сільському господарству замінити кур-

сом по міському благоустрою, сільськогосподарську пропаганду замінити виробничою і т. ін. Але й тут потрібний такий самий підхід до програм — потрібна велика конкретизація їх, велике орієнтування на місцеві умови, велика орієнтація на цільову настанову, пронизування всіх курсів практичними підходами до обслуговування маси.

Якщо ми дамо програмам педтехнікумів таку настанову, вони будуть готувати нам політосвітників, які так потрібні зараз країні.

1927 р.

ШКОЛА І САМООСВІТА

15 січня відкрилась II Всесоюзна конференція по самоосвіті, влаштована Агітпропом ЦК ВКП(б) разом з Головополітосвітою. На конференцію приїхало делегатів більше, ніж було запрошено; взяв участь у конференції і культвідділ ВЦРПС із своїми делегатами. Конференція проходила дуже жваво і показала не тільки величезний потяг населення до самоосвіти, але й ту велику роботу, яка проводиться уже в цьому напрямку в більшості місць. Враження таке: самоосвіта — одна з найважливіших ділянок політосвітроботи.

На конференції немало говорили і про роль школи в справі розвитку самоосвітньої роботи. Роль ця повинна бути дуже великою. Спинимось через те докладніше на питанні самоосвіти.

Ради організують навколо себе маси, залучають їх до будівництва нових форм життя. Відоме висловлення Леніна, що залучати до керівництва треба всіх, треба, щоб до цієї справи залучалась навіть найвідсталіша куховарка. Але, організуючи маси для справи будівництва нового життя, роблячи всі ці питання близькими, потрібними масі, Радянська влада тим самим створює в масах непереможну жадобу знань. У тому ж напрямку діє й індустріалізація країни. Індустріалізація країни йде не тільки в тому напрямку, що будуються нові фабрики і заводи, але і в напрямку зміни життя села. Запроваджуються машини в сільське господарство, проводяться нові шляхи сполучення і т. ін. Обличчя села стає

іншим. Недавно десь я читала опис того, як засвітилась у хаті електрична лампочка і освітила яскравим світлом убогість внутрішньої обстановки хати. Стало видно блощиць на стінах, брудні лави, у купу звалений одяг, брудний одяг дітей. Нестерпно стало, і взялися господарі виводити блощиць і тарганів, білити стіни, мити лави, мити і обпирати дітей... Індустріалізація вносить у життя потяг до вищої культури і тим самим пробуджує жагоду до знання.

На конференції яскраво бив з кожного слова виступаючих ораторів натиск, якого вони зазнавали в себе на місцях. Особливо показовими були виступи повітових ораторів.

Не вистачає дитячих шкіл, шкіл дорослих як кіт наплакав. Крім того, життя величезної маси робітників і селян, і особливо робітниць і селянок, складається так, що вони можуть учитися тільки принагідно, а на відвідування школи нема часу. Та й програми шкіл часто-густо бувають недостатньо гнучкими, не дають того, що треба тій чи іншій людині узнати для своєї роботи, для налагоджування своєї діяльності. Треба здобувати знання самостійно з книг.

Але щоб це було можливим, треба насамперед, щоб були книги. Як стоїть з цим справа?

Якщо ми візьмемо дані по бібліотечній справі для РРФСР на 1 січня 1925 р., то побачимо, що всього по РРФСР в бібліотеках було 34 378 447 книг¹; це виходить, що одна книга приблизно припадає на двох жителів.

Але це в середньому, і притому книги бібліотечні розподілені дуже нерівномірно. У селах книг значно менше. На всьому величезному просторі, по якому розкинуті села, припадає лише 5,5 мільйона бібліотечних книг, а 29,5 мільйона припадає на міста. У селах *одна бібліотечна книга припадає на десять чоловік сільських жителів*. У містах вони розподілені також нерівномірно. Головна маса припадає на Москву і Ленінград — близько половини всіх книг, які припадають на міста. Решта книг розподілена також нерівномірно. Головна маса зосереджена

¹ Див.: Народное образование в СССР по данным текущего обследования на 1 января 1925 г. Труды Центрального статистического управления. Отдел статистики народного образования. М., 1926. стор. 254.— *Ред.*

в губернських містах. Не слід забувати, що до революції в ряді повітових міст, не те що волостей, не було бібліотек.

Але як би там не було, треба усвідомити, як страшенно мало ще в нас книг. У селах лише один з тридцяти чоловік бере книги з бібліотеки, у містах бібліотекою користується один з чотирьох.

Розвиток бібліотечної справи є найнеобхіднішою передумовою самоосвітньої роботи.

Друга передумова — уміння читати, користуватися книгою. Чи навчаємо ми наших дітей, які закінчують школу I ступеня, користуватися бібліотекою, працювати з книгою, чи вміють ті, що закінчують семирічку, користуватися книгою як знаряддям праці?

Нова школа це робить краще, ніж стара.

Мені довелося одного разу розмовляти з товаришем — членом Малого Раднаркому. Він дуже критикував нашу школу. На закінчення він вирішив втішити мене трохи: «А проте,— сказав він,— сучасна школа розвиває дітей. У мене син тринадцяти років. Я їхав у відрядження до Мурманська — сказав йому, що візьму його з собою. Дорогою він здивував мене великими знаннями про Мурманськ. «Звідки ти все це знаєш?» — запитав я його. «Адже ти сказав, що поїдемо в Мурманськ, я взяв книжки про Мурманськ і прочитав. Нас так учать робити в школі».

«Ну, якщо наша школа так озброює дітей для самоосвіти,— подумала я,— значить, школа хороша».

Звичайно, я знаю, не всяка школа так добре готує до самоосвітньої роботи, а тим часом це її найбільш насущна справа.

Величезна більшість населення ще довго буде обмежуватися школою I ступеня. Ця школа повинна насамперед навчити його вчитися далі шляхом самоосвіти. Тут ми повинні вчитися в американців. Вони звертають величезну увагу на те, щоб навчити дітей якомога раніше працювати з книгою самостійно. Насамперед звертають увагу на те, щоб привчити дітей швидко і багато читати про себе. Американці підходять до справи з практичного боку. Раніше, коли матеріал для читання був дуже обмежений, школа могла головну увагу звертати на виразне читання вголос; тепер, коли людині треба читати щоденно газету,

переглядати безліч друкованого матеріалу, центр уваги повинен бути перенесений на вироблення звички читати про себе. З малих років привчає американська школа користуватися різними довідниками, привчає користуватися громадською бібліотекою (не шкільною, а загальною), учить робити виписки, складати звіти про прочитане, застосовувати прочитане до життя. І не тільки в початкових класах школи озброюють дітей для дальшої самоосвіти, але й пізніше величезну увагу звертають на вміння користуватися книгою як знаряддям праці. Дальтон-план — що це таке, як не навчання самостійно працювати за книгою? Метод проектів — хіба це не навчання застосовувати на практиці набувані з книжки знання?

Ми не вміємо навчати за дальтон-планом і за методом проектів. Щоб навчати за цим методом, треба вміти самому працювати з книгою, самому вміти книгу перетворювати в знаряддя праці. І книги треба мати належні, популярні, які чітко викладають речі. У нас не виходить. Що ж з цього випливає? Чи слід критикувати дальтон-план і метод проектів, запевняючи, що все це — зелений виноград, на якому оскому наб'єш, чи розпочати наполегливіше і систематичніше вчитися самим?

Але полишимо поки що дальтон-план і метод проектів, які вимагають від учня певної підготовки. Повернемося до школи І ступеня. Зміст викладання має вирішальне значення. Радянська школа навіть в елементарну освіту вклала новий зміст. Але в боротьбі за цей новий зміст ми часто перегинали палицю і намагались дати дітям безліч нових понять, безліч важливих знань. Тепер спостерігається певна реакція проти перевантаження. Недаремно педологія, що визначає ємкість дитячого сприймання, стала такою модною наукою. Розвантаження необхідне. Треба твердо знати, що доступне, що недоступне дитині. Треба звернути увагу на те, що не так важливо навантажити дитину знаннями і вміннями всякого роду, як підготувати до набування нових знань і вмінь. Значно важливіше, ніж втовкмачувати дитині безліч незрозумілих їй поки що понять, дати їй можливість набути ці знання пізніше, коли вони їй будуть потрібні. Оскільки мова йде про те, щоб дати дитині уміння, які потрібні їй для набування в майбутньому знань,

постановка правильна. Погана та школа, яка не навчає дитину читати, відшукувати в книзі потрібні знання, не навчає її методів самостійної роботи з книгою, не навчає письмово висловлювати свої думки, письмово зноситися з іншими людьми, не навчає написати елементарну кореспонденцію в газету, письмову заяву та ін.

Але не можна приховувати від себе, що під прапором боротьби за розвантаження програм зібрались також і ті педагоги, яким не подобається сучасний зміст викладання, які хочуть разом з водою вихлюпнути з ванни і дитину, вигнати з програми революційний дух, повернутися до старої учоби, до старої дисципліни, яка сковує розвиток дитини. Хіба це не так? Від таких друзів радянської школи треба відгородитися найрішучіше. Але відгородившись, треба продумати ґрунтовніше, як швидше виводити дітей на шлях самостійної роботи.

І ще одного повинна навчити школа дітей — це взаємодопомоги в справі самоосвітньої роботи. Раніше кожний думав тільки про себе — як самому навчитися; лише окремі діти допомагали іншим. Про Володимира Ілліча розповідають ті, хто з ним учився, що він дуже багато допомагав товаришам. Прийде раніше і почне пояснювати тим, хто слабший.

Але взаємодопомога в старі часи виливалась часто в дуже нездорові форми: давали свої роботи для списування слабшим, писали для інших твори та ін.

Форми взаємодопомоги в навчанні в радянській школі опрацьовані дуже слабо, а тим часом це повинно бути необхідною складовою частиною побуту радянської школи. Більш підготовлений повинен допомагати менш підготовленому. В процесі цієї допомоги він і сам учить. «Навчаючи учимся». У нас в СРСР тепер уміння передавати свої знання іншим повинно особливо старанно вироблятися.

Взаємодопомога в навчанні і є базою колективної роботи. У нас широко практикується гурткова робота. Але тому що нема навичок колективної роботи, то гуртки без керівника мало практикуються, а якщо організуються, то часто швидко розпадаються. Погано в нас ще розроблені посібники для гуртків, а також посібники, за якими можна вчитися без керівника, не розроблено питання про розподіл праці в гуртку. У посібниках для гуртків нема роз-

роблених завдань для учнів різної підготовки. Всі звичайно тягнуть в одну дудку. Немає ще методики гурткової роботи. Школа, особливо школа II ступеня, повинна попрацювати в цьому напрямку. Вона може багато тут зробити. Робота ця потрібна, щоб поставити на ноги існуючі при школі гуртки, перетворити їх, як тепер іноді незграбно висловлюються, в «самогуртки». Ця робота подасть істотну допомогу учням у їх дальшій самоосвітній роботі.

Зараз самоосвітня робота серед дорослого населення йде здебільшого по лінії гурткової роботи. На конференції називалась цифра 120 тисяч — це ті, що входять у гуртки. Звичайно, цифра ця дуже приблизна. Гуртків, можливо, і менше: багато з повітових могли розпастися. Можливо, їх набагато більше: рух розвивається наполовину стихійно, і, можливо, багато гуртків не враховано. Факт той, що гуртки всякого роду розвиваються дедалі ширше й ширше. Цьому рухові всіляко треба допомагати. Повинна допомагати і школа.

Фактично вона вже допомагає. Коли молодь, що недавно закінчила школу, утворює гурток, вона звертається за допомогою, за порадою до вчителя. Але, крім того, школи II ступеня повинні через учнів допомагати загальноосвітній роботі дорослих. Допомога в самоосвітній роботі тим, хто поза стінами школи, повинна стати суспільно корисною роботою школи. Школа може зробити тут багато.

Питання про самоосвітню роботу і про допомогу їй через школу мало обговорюється в нашій пресі.

Культурне зростання нашої країни викликає масове прагнення до самоосвіти. Школа не може лишатися осторонь від цього руху

ПОЛІТОСВІТВИДДІЛЕННЯ ПРИ ПЕДТЕХНІКУМАХ

Потреба нашої країни в політосвітниках величезна. До свідомого життя піднімаються все нові й нові верстви населення, піднімаються самі низи, які не мають навіть найелементарніших знань. Потяг до знання у цих верств величезний. У нас увійшло в моду говорити: мовляв, дорослі селяни тягються тим, що їх тягнуть на лікпункти, говорять: «Дітей наших учіть, а не нас». З цього роблять висновок: не треба возитися з ліквідацією неписьменності, з школами дорослих. Делегатка з Північного Кавказу на XIII з'їзді Рад розповідала, що в них голова сільради брав із сільських активістів підписку, що вони не будуть агітувати за лікпункт, бо, мовляв, потрібна дитяча школа, а не лікпункт. Делегатка, що розповідала це, відмовилась дати таку підписку: «Так це що ж назад, до колишньої темряви нас тягнете!»— відповіла вона голові, і лікпункт відстояла. Делегатка правильно оцінила становище. Лозунг: «Не школа дорослих, не лікпункт, а школа» — лозунг неправильний. *Потрібні і лікпункт, і дитяча школа.*

Ми живемо не в тихенькому якому-небудь закутку, де можна жити, просвіщаючись повільним темпом, покладаючи всі надії на дітей,— ми живемо в епоху войовничого імперіалізму, і не можна забувати того, що говорив Ленін про темп, який потрібний в справі нашої культурної освіти. Вирішальним у даний момент є доросле населення, а не дитяче, і ні на хвилину не можна забувати, що масам треба не через п'ятнадцять-двадцять років,

а зараз, сьогодні, розв'язувати ряд важливих питань. Політосвітроботу треба розгорнути якнайширше, потрібні, особливо в селі, умілі політосвітники. А наші педтехнікуми, всі разом узяті, випускають за рік лише триста чоловік політосвітників на всю РРФСР! Воронежський педтехнікум, наприклад, випускає за рік всього-навсього тринадцять політосвітників — і це при тому морі темряви, яке існує у Воронежській губернії, і при тому хворобливо-пристрасному потягу до знання, який є у Воронежській губернії! Це куряма на сміх! А Ленін у своїй статті «Про кооперацію» писав, що одне з найважливіших завдань — це культурна робота для селянства. Тринадцять політосвітників на Воронежську губернію... по скільки ж це вийде на повіт?!

Це одне питання. Друге — чи підуть ці політосвітники на тривалу політосвітроботу з цілковитим розумінням завдань, які перед ними стоять, чи лише миритимуться із своєю гіркою долею і мріятимуть про вуз? Часто доводиться чути: «Ленін сказав: «Нам треба вчитися і вчитися»,— а тому вали у вуз! Про те ж, як треба вчитися не у вузі, а з самого життя,— про це зараз мало говорять. У Горького є чудова книжка «Мої університети», де саме описується, як учився він з життя, придивляючись до нього, вивчаючи його. Леніна виключили з університету з першого курсу. Правда, він потім склав екзамен за весь університетський курс, але вчився він не у вузі, не в університеті, а йшов своїм шляхом, читаючи, спостерігаючи, навчаючись у самого життя. У кожної людини є «свої університети», тобто періоди, коли в неї особливо розширюється горизонт, коли вона особливо енергійно вчиться. Моїм «університетом» була вечірньо-недільна школа за Невською заставою в Петері...

І я думаю, що кожен політосвітник, що закінчує педтехнікум і починає практичну політосвітроботу, фактично вступає до вузу. Адже людина по-справжньому починає вчитися лише тоді, коли на неї лягає відповідальність за її роботу.

Кого готує педтехнікум, якого типу політосвітника готує він? Завідуючого хатою-читальнею, ліквідатора, вчителя шкіл малописьменних, бібліотекаря, керівника гуртка самоосвіти. Щоб бути хорошим працівником у цих галузях роботи, треба добре засвоїти її методику. Скільки б

людина не говорила про переваги навчання методом цілих слів, як би добре вона не розуміла його переваги, вона не навчить за допомогою цього методу читати і писати, якщо не вивчить методику навчання за цим методом. Як би добре не розумів бібліотекар необхідності якомога швидше видавати книжки, організувати пересувну роботу, він не зможе цього зробити, якщо не знає методики цієї справи, перевірених уже на масовому досвіді прийомів цієї роботи. Тому на методику викладання, на методику бібліотечної справи, самоосвітньої роботи, робітськорівської роботи треба звертати особливу увагу. У цьому відношенні педтехнікумам і радпартшколам треба проробити велику роботу. Треба на перших двох курсах мати це на увазі і при викладанні предметів одночасно ознайомлювати курсантів з технікою і з практикою викладання.

Питання тут і в суто методичному підході, і в умінні організувати в школі дорослих самостійну роботу учнів, взаємодопомогу, колективну роботу.

Однак методику тільки тоді можна засвоїти, якщо її застосовувати на практиці. Я згадую завжди минулі часи, коли я вчителювала в школі дорослих і в перший рік занять, незважаючи на те, що знала методику «на ять», робила багато промахів. Методика по-справжньому застосовується лише в процесі її застосування. Тут виникає багато несподіваних питань. Те саме із бібліотечною справою. Треба практично по видавати книги, перевірити на практиці організацію пересувок, тоді тільки станеш справжнім бібліотекарем. Величезне значення поєднання теоретичного вивчення з практичною роботою примушує звернути особливу увагу на організацію практики. Не так важливі обслідування установ, якими в нас так зловживають, скільки практична безпосередня робота по викладанню, по видачі книг, по наданню допомоги самоосвітній роботі.

Але, крім усього цього, є одна важлива сторона, на яку доводиться звертати увагу. По суті, без правильної постановки цієї сторони справи ніякої підготовки політосвітника немає. Я говорю про вивчення тієї верстви населення, з якою маєш справу. Вивчення основ марксизму повинно допомагати курсантові педтехнікуму зрозуміти, чим визначаються інтереси тієї чи іншої верстви

населення в цілому. У нас багато говорять про вивчення читача, глядача та ін., але значно менше, ніж треба, підкреслюють необхідність марксистського підходу до цього вивчення. А тільки такий підхід дає можливість намацати потрібний стержень у вивченні обслуговуваної верстви. На фоні загального вивчення тієї чи іншої верстви правильніше піде й індивідуальне вивчення учня, читача, який займається самоосвітою. Часто говорять: «Якщо курсант сам селянин, навщо ж йому вивчати якоесь ще по-особливому селянство, він і так його знає?» Знати то він знає, але багато чого не усвідомлює. Тільки марксистський підхід до вивчення селянства допомагає йому осмислити, зрозуміти по-справжньому навколишнє.

Тільки вивчивши інтереси, прагнення обслуговуваної верстви, можна вести її вперед, можна знаходити ту ланку, за яку треба взятися. Тільки знаючи добре виучвані верстви населення, можна ставити справжню політосвітроботу.

Розуміння інтересів обслуговуваної верстви впливає і на добір матеріалу, і на трактування, і на висвітлення його. По-одному треба ставити роботу серед робітників-металістів, по-іншому — серед робітників-текстильників; по-одному — серед селян, які займаються тільки сільським господарством, по-іншому — серед селян, які літом ідуть на відходжі промисли.

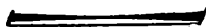
В розумінні інтересів обслуговуваного населення велику роль відіграє, крім марксистського підходу, ще вивчення особливостей місцевого краю, занять населення в цілому, вивчення культурного рівня недавнього минулого. Чим повніше знання місцевого краю, тим краще можна поставити роботу.

Але якщо вивчення обслуговуваної маси важливе для кожного політосвітника, то для працівника хати-читальні і клубу — це основне. Завідуючий хатою-читальнею і працівник клубу — насамперед організатори, і не можна розумно вести організаційну роботу, якщо не знаєш, кого ти організовуєш. Якщо для ліквідатора, бібліотекаря, керівника гуртків самоосвіти важливо не тільки теоретично, але й практично вивчати методіку своєї справи, то для працівника хати-читальні й клубу важлива теоретично осмислена практична робота по організації. Ця

практика відмінна від практики ліквідатора і бібліотекаря. При організації практичної роботи курсантів педтехнікумів це треба врахувати.

Кожний освітянин повинен уміти працювати з масою, але політосвітник без цього вміння ніщо: він тоді не політосвітник взагалі. Це вміння для нього найосновніше. Це вміння перетворює і для нього самого політосвітроботу в своєрідний університет, проходження якого зробіть його працівником надзвичайної цінності.

1927 р.

ПРО РОБОТУ ПОЛІТИКО-ОСВІТНЬОГО ВІДДІЛЕННЯ ШКОЛИ II СТУПЕНЯ З ПЕДАГОГІЧНИМ УХИЛОМ

ПРО БІБЛІОТЕЧНУ РОБОТУ

Мені здається, для підготовки бібліотекаря треба ґрунтовно ознайомити його з популярною книжкою. Тієї кількості годин, що на це приділяється, звичайно, недостатньо.

Як їх знайти? По-моєму, треба проводити роботу з книгою з восьмого року і вводити ознайомлення з нею по лінії інших предметів і суспільно корисної роботи.

Необхідне насамперед узгодження з викладачем рідної мови. На восьмому році на уроках рідної мови треба з'ясувати, що таке популярна книга (це потрібно обов'язково для всіх ухилів), які вимоги до неї треба ставити щодо вибору теми, її трактування, конкретності матеріалу, його розташування, його композиції, мови, ілюстрацій та ін. Оцінка ряду книг з цього боку, писання рецензій на популярні книжки, ряд письмових робіт з вимогою популярного викладу, набування навичок популярного викладу — в усьому цьому учні повинні вправлятися.

На уроках літератури треба виявити питання про співзвучність тих чи інших літературних творів з настроями і психологією різних верств населення. Треба також розібрати питання про вплив тих чи інших літературних творів на маси, розібрати кілька автобіографічних спогадів про вплив книг (наприклад, взяти Горького).

Треба домовитись з викладачами природознавства, щоб на уроках з природознавства було розібрано ряд популярних книжок з точки зору науковості їх змісту.

У бібліотеці школи повинен бути підбір популярних брошур з природознавства.

Те саме повинно бути пророблено і по лінії суспільствознавчій.

На уроках з праці треба проробити з точки зору доцільності вказівок, які даються, серію книжок «Як зробити самому».

Галузь суспільно корисної роботи треба індивідуалізувати за ухилами. Тим, хто готується на бібліотекаря, треба поставити завдання проводити на восьмому році навчання читання з двома-трьома малописьменними (не гуртом, а індивідуально), виявляти їх інтереси, підхід до книги. На дев'ятому році можна вести вже роботу з пересувкою. З восьмого року майбутні бібліотекарі повинні працювати як «Друзі книги». Літо між восьмим і дев'ятим роками може бути використано для бібліотечної роботи з червоноармійцями в таборах, але це повинно бути погоджено з військовим відомством.

Дуже важливе значення має *вивчення району і читача*. У зв'язку з цим треба поставити питання про комплектування бібліотеки книгами. Його треба ставити *після* вивчення району і читача. На цьому питанні треба дуже ґрунтовно спинитися. Районування вивчали вже в семирічці. Тут треба зробити лише висновки для роботи бібліотекаря. Так само класовий підхід до різних груп населення давався раніше, тут треба лише поставити крапки над «і» — виявити, якими книжками які верстви будуть більше цікавитися, чому, потім це перевірити на практиці. Класовий і краєзнавчий підхід дадуть більше, ніж вивчення інтересів окремих індивідуумів на зразок Рубакіна. У цьому повинен бути центр ваги.

Питання про *дитячу книгу* повинно бути ґрунтовно пророблене окремо.

Важливо також з'ясувати постановку бібліотечної справи в губернії.

ПРО РОБОТУ ПО ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ

Той, хто вибирає цей ухил, повинен, уже починаючи з восьмого року, ставати активним членом товариства «Геть неписьменність» і в порядку суспільно корисної роботи проводити індивідуально-групове навчання.

Після цього курс дев'ятого року буде вже зовсім інакше проходитися, буде вже досвід. Дев'ятий рік повинен доповнити методичні організаційні відомості по лікнепу і зосередити головну увагу на *роботі з малописьменними*. Тут особливо важливе виявлення цільової настанови шкіл малописьменних — озброїти умінням самостійно вчитися далі. На питанні роботи з малописьменними треба спитися докладніше. Це зараз для ряду місцевостей найбойовіше питання.

Так само на питаннях роботи однорічних курсів дорослих.

Питання читання, заочного навчання, гурткової роботи і т. ін. також повинні знайти собі місце на цьому ухилі.

1927 р.

ЗНАТИ ОСОБЛИВОСТІ КОЖНОГО РАЙОНУ

З моменту організації Радянської влади питання про ліквідацію неписьменності було поставлено на всю широчінь, робота проводилась дуже напружено. У 1919 р. було видано декрет про ліквідацію неписьменності¹, були асигновані кошти. Робітники, селяни напірали самі на цю справу з достатньою енергією. Роки громадянської війни спричинили величезну розруху. Радянська країна справилась з цією розрухою, незважаючи на велику неписьменність, але все ж обійшлась вона (неписьменність) недешево.

Коли почався перехід до нової економічної політики, було закрито дуже багато шкіл, деякі стояли неопаленими, невідремонтованими, вчителі не діставали утримання. В результаті наша молодь росла неписьменною, кількість дорослих неписьменних увесь час поповнювалась неписьменними з підліткового віку. Всеросійська надзвичайна комісія по ліквідації неписьменності до минулого року вчила неписьменних, починаючи з одинадцяти років. Завдяки цьому їй вдалося затримати зростання неписьменності, але ліквідувати її не вдалось. Вийшла певна стабілізація неписьменності. За рік навчається приблизно 1 мільйон неписьменних, і приблизно таку саму кількість неписьменних дає шкільний вік. Ми сподіваємось, що до 1934 р. цей приплив неписьменних

¹ Декрет Ради Народних Комісарів «Про ліквідацію неписьменності серед населення РРФСР» прийнято 26 грудня 1919 р.— *Ред.*

припиниться завдяки здійсненню загального навчання, але це в майбутньому, а поки що...

Поки що справи не дуже блискучі.

Надії на те, що ми зуміємо ліквідувати неписьменність до 10-річчя Жовтня, ґрунтувались на бажанні, а не на розрахунку, і деякі вважають тепер, що взагалі не важно ліквідувати неписьменність серед дорослих, а всю увагу треба звернути на запровадження загального навчання.

Чи так це?

Подивимось, що говорить нам V випуск зведень результатів перепису 17 грудня 1926 р. по Європейській частині РРФСР¹. Дані ЦСУ, вміщені в цьому збірнику, мають ще сирий вигляд, але вони являють багатющий матеріал, над яким треба працювати і працювати освітянам.

Наведемо деякі дані, що є результатом обробки даних ЦСУ² Головополітосвітою.

Візьмемо таблицю 1.

Таблиця 1

Європейська частина РРФСР

Вік	Всього	Письмених	% письмених	Неписьмених
0—7	17 404 889	140 185	0,8	17 264 704
8—11	6 256 923	2 958 804	47,1	3 298 119
12—15	8 616 968	5 564 681	64,5	3 052 287
16—34	26 797 078	18 457 297	68,9	8 339 781
35—49	11 822 509	6 006 568	50,8	5 815 941
50 і вище	11 054 336	3 035 899	27,5	8 018 437
Разом	81 952 703	36 163 434	44,1	45 789 269

Якщо ми відніmemo вік до 8 років і 50 і старше, то в нас залишиться все ж 20 506 128 чоловік неписьмених. Це по Європейській частині РРФСР.

Ми бачимо, що дітей від 8 до 11 років включно письменних лише 47,1 процента, неписьмених же 52,9 процента, тобто 3 298 119.

¹ Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Краткие сводки, вып. V. Возраст и грамотность, М., изд. ЦСУ СССР, 1928.— *Ред.*

² Див. стор. 2—7 зазначеного вище збірника.— *Ред.*

Якби вік 12—49 включно залишався на тому самому рівні, ми мали б не 20 506 128 чоловік неписьменних, а 28 006 128 чоловік. Мінімум 7,5 мільйона чоловік від 12 до 50 років навчилось за ці роки грамоти. Всеросійська надзвичайна комісія по ліквідації неписьменності була ніби греблею, що затримувала неписьменність.

Чи можемо ми миритися з таким станом справи? Не можемо, звичайно. Всеросійська надзвичайна комісія по ліквідації неписьменності з греблі, що затримує зростання неписьменності, повинна перетворитися в знаряддя справжньої її ліквідації. Треба посилити темп роботи.

Як це зробити? Треба подивитись, що являє собою сучасна неписьменність.

Складена Головполітосвітою таблиця 2 дає таку картину¹:

Таблиця 2

Письменних (%)	Вік				
	8—11	12—15	16—34	35—49	50 і старше
Чоловіків у містах	78,0	91,7	94,7	90,0	74,0
Жінок » »	76,7	88,3	83,7	62,2	39,4
Чоловіків у сільській місцевості	49,5	72,5	81,6	71,0	42,2
Жінок у сільській місцевості	34,9	47,4	47,4	21,1	7,5

Про що свідчить ця таблиця?

По-перше, що проблема ліквідації неписьменності — *проблема жіноча насамперед, проблема сільська значно більше, ніж міська.*

Якщо ми візьмемо шкільний вік, то побачимо, що в місті письменних дівчаток і хлопчиків майже однаковий процент, і притому процент досить високий, тоді як у селі письменних хлопчиків на 28,5% менше, ніж у місті, а письменних дівчаток сільських на 41,8% менше, ніж міських. Підлітковий вік досить енергійно ліквідує свою неписьменність, причому в місті і в селі чоловіча молодь ліквідує свою неписьменність енергійніше, ніж жіноча.

¹ Складена на підставі даних, наведених у Статистичному збірнику «Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Краткие сводки. Вып. V. Возраст и грамотность», М., изд. ЦСУ СССР, 1928. стор. 2—7.— *Ред.*

Чоловіча сільська молодь підвищує свою письменність на 23%, жіноча — тільки на 12,9%. З 16 до 34 років чоловіки продовжують ліквідувати свою неписьменність, рівень письменних жінок стабілізується, а міських жінок навіть падає на кілька процентів. З 35 років рівень письменності починає падати у чоловіків до 50 років повільніше, у жінок, особливо у сільських, прямо катастрофічно.

Проблема письменності не тільки жіноча проблема, але головним чином проблема заміжньої жінки.

Звідси випливає, що заняття по ліквідації неписьменності повинні бути насамперед орієнтовані на те, щоб зробити для неї навчання найбільш зручним.

Тоді як чоловіки можуть ходити на лікпункт тричі на тиждень увечері, жінка може ходити лише по неділях удень, упоравшись по господарству, і щонайбільше один раз увечері. В цьому напрямку треба перебудувати роботу ряду лікпунктів.

Таблиця 3

Розподіл неписьменних віком від 16 до 34 років по районах

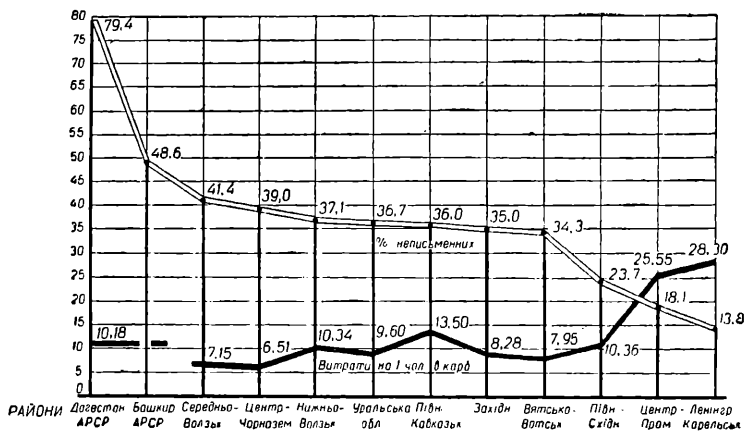
Райони	%	В абсолютних цифрах			Місцевий бюджет (витрати на одного чол. в крб. на 1927/28 навч. р.)	% міського населення
		всього неписьменних	чоловіків	жінок		
Північно-Східний	23,7	170 051	28 036	142 015	10,36	9,9
Ленінградсько-Карельський	13,8	310 172	57 067	253 105	28,30	35,0
Західний	35,0	464 264	80 927	383 337	8,28	11,9
Центрально-Промисловий	18,1	1 143 263	187 575	955 688	25,55	25,6
Центрально-Чорноземний	39,0	1 348 518	290 425	1 058 093	6,51	9,5
Вятсько-Вотський	34,3	374 083	67 457	306 626	7,95	6,8
Уральська область	36,7	812 664	194 789	617 875	9,60	20,7
Башкирська АРСР	48,6	418 399	114 651	303 748	—	8,7
Середньо-Волзький	41,4	1 356 997	315 816	1 041 181	7,15	12,5
Нижньо-Волзький	37,1	684 517	167 713	516 804	10,34	18,2
Північно-Кавказький	36,0	1 058 236	301 472	756 764	13,50	24,7
Дагестанська АРСР	79,4	177 029	60 898	107 131	10,18	16,8

Не всі райони, як відомо, однаково письменні. Таблиця 3 дає розподіл неписьменних від 16 до 34 років по районах¹.

Якщо ми зіставимо по районах кількість неписьменних жінок, то побачимо, що жіноча неписьменність дуже знижується в районах промислових, з великою кількістю міського населення. Але далі ми бачимо дуже цікаве явище: у промислових районах неписьменних жінок більше, ніж неписьменних чоловіків у 4—5 раз, тоді як в районах сільськогосподарських неписьменних жінок лише в 2—3 рази більше, ніж неписьменних чоловіків. У цих районах різниця між неписьменністю чоловіків і жінок блідне на фоні загальної неписьменності.

З наведеної нижче діаграми яскраво вимальовується залежність кількості витрат за місцевим бюджетом, що падає на одну людину, і процента неписьменності. Найслабші райони разом з тим і найнеписьменніші.

Залежність процента неписьменності населення віком від 16 до 34 років від витрат на одного чоловіка (за місцевим бюджетом 1927/28 р.)

З наведеної діаграми випливає, що слабкі райони не спроможні справитися самі з ліквідацією неписьменності

¹ Табл. 3 (див. стор. 277) складена на підставі даних, наведених у статистичному збірнику «Народное просвещение в РСФСР», М.—Л., Гиз, 1928, стор. 82, 184.—Ред.

у своєму районі. У цих районах без відповідної допомоги буде стабілізація або навіть підвищення неписьменності.

Спинимось на аналізі стану неписьменності населення по різних районах¹. У кожному районі є свої відсталі губернії. Здебільшого це губернії з найбільш напруженим бюджетом.

По *Ленінградсько-Карельському району* найслабша Псковська губернія, у якій сільське населення становить 92,8%. У Псковській губернії 44,3% письменних, тоді як по всьому району цей процент дорівнює 57. Псковська губернія має дуже напружений бюджет. Якщо взяти відношення всіх податкових і неподаткових доходів Псковської губернії на душу населення і порівняти з тим самим співвідношенням по РРФСР, то покажчик дорівнюватиме 0,82. Головносоцвих вважає, що витрати на загальне навчання Псковська губернія може покрити із свого бюджету лише в розмірі 39,4%. В розумінні політичному ліквідація неписьменності в Псковській губернії особливо важлива через її прикордонне положення.

По *Північно-Східному району* найслабшими є Північно-Двінська губернія і Комі-Зирянська автономна область: у першій письменних 41%, у другій — 39,5%, тоді як середня письменність по Північно-Східному району дорівнює 46,4%.

Особливо характерний і для Північно-Двінської губернії і для Комі-Зирянської області низький процент письменних жінок — 27,5 — що, мабуть, пов'язано з побутом комі, які становлять у Комі-Зирянській автономній області 92% населення, а в Північно-Двінській — 18%. Бюджет не напружений ні в Комі-Зирянській області (1,09), ні в Північно-Двінській губернії (1,11).

Головносоцвих вважає, що Північно-Двінська губернія зможе покрити витрати по запровадженню загального навчання на 69,2%, а Комі — навіть на 119,5%.

Треба звернути увагу на роботу серед жінок, головним чином треба вивчати побутові умови.

По *Центрально-Промисловому району* найслабшими губерніями є: Рязанська — 42,6% письменних при пись-

¹ Дані по районах наведені Н. К. Крупською за статистичним збірником «Народное просвещение в РСФСР», М.—Л., Гиз, 1928, стор. 14.— *Ред.*

менності району 53,8%, Нижегородська — 43,6, потім Калузька — 46,1 і, нарешті, Тульська — 49,5.

Рязанська губернія — одна з найважчих: показчик напруженості — 0,80. Головоцвих вважає, що вона зможе покрити витрати по запровадженню загального навчання тільки на 46,1%. Причина неписьменності цієї губернії корениться в загальній убогості губернії, яка за своїм характером примикає до Центрально-Чорноземної області.

Нижегородська губернія має ненапружений бюджет — 1,24. Головоцвих вважає, що вона покриє свої витрати по загальному навчанню на 76,5%. Причина неписьменності губернії корениться в бездоріжжі лівобережної частини губернії, в сильно розвинутих, погано оплачуваних кустарних промислах, у сильно розвинутому сектанстві.

Калузька губернія — виключно з сільським населенням (90,8%), з напруженим бюджетом (0,99). Головоцвих вважає, що вона може покрити витрати по загальному навчанню на 56%. Причина відсталості — в загальній господарській відсталості губернії і почасти в завантаженості жінок, тому що чоловіки ходять на заробітки.

Тульська губернія — бюджет напружений (0,87). Головоцвих вважає, що витрати по запровадженню загального навчання проведе на 70%. Причина неписьменності корениться в загальному тяжкому становищі губернії, що за характером примикає до Центрально-Чорноземної області.

Західний район має середній процент письменності 39,7. Напружений бюджет у Смоленській губернії (0,97). Головоцвих вважає, що Смоленська губернія покриє витрати на загальне навчання в розмірі 44,6%, а Брянська, де бюджет досить сильний (1,23), покриє навіть на 75,3%.

Центрально-Чорноземний район весь дуже важкий. Процент письменності тільки 37,8, в усіх чотирьох губерніях бюджет вкрай напружений.

Головоцвих вважає, що по Тамбовській губернії витрати на загальне навчання можуть бути покриті на 43,3%, по Воронежській губернії — на 49,3, по Курській губернії — на 48,6 і по Орловській губернії — на 54,8.

Неписьменність пов'язана із загальним тяжким становищем району.

Вятсько-Вотський район має 39,6% письменних, по Вотській автономній області — 33%.

Бюджет напружений тільки у Вотській області, і більше ніж на 46% область не зможе покрити витрати по запровадженню загального навчання. Особливу увагу в цій області треба звернути на мову і побут місцевих національностей.

В *Середньо-Волзькому районі*, який весь дуже неписьменний (36,4% письменних), найгірше стоїть справа в Пензенській губернії, де 30,4% письменних, а серед жінок навіть 17,6%. Бюджет у Пензенській губернії напружений (0,85). Головоцвух вважає, що вона може покрити 58,2% витрат по загальному навчанню. У Пензенській губернії (90,7% сільського населення) великий процент (12) мордви, губернія в господарському відношенні відстала.

Весь Середньо-Волзький район важкий.

У *Нижньо-Волзькому районі* процент письменних 42,6. Найважча область — це Калмицька автономна область, де письменних тільки 17,3% і нечувано малі доходи (0,23), де все питання впирається в тяжку спадщину минулого.

Північно-Кавказький район — з середньою письменністю 43,2%, з показником доходності 1,16, з дуже строкатим складом округів: з такими округами, як Донський (56,9% письменних), Шахтинсько-Донецький (52,2), Чорноморський (51,2) — і такими областями, як Інгушетія (8,8% письменних) або Карачаєвська автономна область з 12,1% письменних.

Тут головне — національний склад, орієнтація на побут.

Дагестанська АРСР має 20,6% письменних.

*

Ось ті намітки, які вдалося зробити протягом тижня на підставі даних ЦСУ.

Мені здається, наведені дані свідчать про те, що увагу до ліквідації неписьменності ні на хвилину не можна послаблювати.

Той, хто вивчав, хто знає, що говорив і писав Ілліч, знає, якого величезного значення він надавав масовим формам політосвітроби, зокрема ліквідації неписьменності. Недаремно він завжди виступав на з'їздах політосвітроби і там виголошував найкращі із своїх політичних промов, недаремно його остання стаття, до якої він замовив підібрати матеріали, але яка так і не була написана, тому що його залишили вже останні сили, була стаття про ліквідацію неписьменності. І саме тоді, коли в останні місяці Ілліч особливо пильно дивився вперед і думав про проблеми, що стоять перед партією і Радянською владою в галузі соціалістичного будівництва, він особливо натискав на «чорну», повсякденну роботу по ліквідації неписьменності, на роботу по забезпеченню селянства книгою, по школах дорослих та ін. Іллічеві «Сторінки з щоденника» знають усі.

1928 р.

ОДНА БАЛКА КРІПИТЬ ДРУГУ

Загальне навчання — одне з найважливіших питань нашого соціалістичного будівництва. Тільки воно зможе забезпечити письменність у нашій країні. Ми дуже відстали щодо загального навчання від капіталістичних країн, які давно вже зрозуміли, що витрати на навчання — одна із складових частин капітального будівництва промисловості. Тільки загальне навчання може створити міцну базу для соціалістичного будівництва. «...В країні неписьменній побудувати комуністичне суспільство не можна»¹, — писав Ілліч. Ми всі повторюємо ці слова.

Але було б безглуздя, якби ми проблему запровадження загального навчання почали відокремлювати від інших питань культурного будівництва. Тоді питання про загальне навчання ми знизили б до суто адміністративного заходу. Як би прекрасно не був вирахований вплив всіх «показників», справа буде мертвонародженою, якщо в неї не будуть втягнуті маси.

«...Соціалізм живий, творчий, є витвір самих народних мас»². Маси повинні бути втягнуті в справу запровадження загального навчання. Нічого не було б безглуздішого, бюрократичнішого, ніж лозунг: «Увагу тільки шкільному будівництву». А проте на Північному Кавказі був факт, коли в населення брали підписку про закриття лікпункту, тому що «всі гроші повинні піти на школи...»

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 260.

² В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 250.

Сам факт, що дівчатка не ходять по селах у школу, свідчить про те, яку величезну роботу треба розгорнути серед дорослого населення, особливо жіночого. Ще Лев Толстой писав, що в письменній матері не буває неписьменних дітей, а ми це забуваємо. Ми забуваємо, що дітям із сім'ї, де всі письменні, значно легше вчитися, ніж дітям із сім'ї, де всі неписьменні. Неписьменність оточуючих гальмує успіхи дитини. Ось чому ліквідація неписьменності серед дорослих повинна йти рука в руку із запровадженням загального навчання. Одна балка повинна кріпити другу. Ми не можемо також чекати, коли підروстуть діти, які навчаються в початкових школах. Адже соціалізм треба будувати зараз.

Я б хотіла спинитися на одному питанні. За опублікованими ЦСУ даними по Європейській частині РРФСР лише 47% усіх дітей від 8 до 12 років письменні, решта 53% неписьменні. Неписьменність закриває шлях до самоосвіти. Через те Соцвихові треба звернути особливу увагу на ліквідацію неписьменності серед дітей. Зараз на цю справу звертають не дуже багато уваги, а питання це треба продумати якнайшвидше.

Школа повинна обростати дитячими лікнепами, мобілізувати тих, що закінчили школу, для ліквідації неписьменності серед дітей шкільного віку. Треба, щоб школа допомагала їм учити своїх сестричок і братиків, письменним дітям учити неписьменних.

Я згадую, що в Америці є шеститижневі і тримісячні школи для дітей. Там більше гнучкості. Якщо ми такої гнучкості проявити не зуміємо, ми довго будемо борсатися в неписьменності.

Тільки 47% письменних дітей! Тут потрібна величезна робота! Потрібна мобілізація піонерів, комсомолу, дорослих. Не можна чекати, поки запровадимо загальне навчання. Треба якнайшвидше, всіма силами ліквідувати дитячу і підліткову неписьменність.

Наступний крок — забезпечення всіх дітей підручником, книжкою для читання. Про ліквідацію неписьменності дітей і підлітків, про забезпечення тих і других дитячою книжкою повинно подбати товариство «Геть неписьменність», повинно подбати товариство «Друг дітей».

Діти, підлітки повинні в нас рости письменними.

ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ САМООСВІТИ

(ДОПОВІДЬ НА ВСЕСОЮЗНИЙ НАРАДІ ПО ЗАГАЛЬНИЙ САМООСВІТІ)

Товариші, у нас тепер у моді термін *самоук*. Мені здається, цей термін трохи непідхожий: ми всі самоуки. Життя висуває цілий ряд нових проблем, доводиться шукати нових шляхів, і кожний з нас учить з книг, з життя, є самоуком. У нас в країні така мінімальна кількість шкіл порівняно з тією потребою, яка в них є, що, мабуть, самоосвіта в нас — основний вид навчання. Коли читаєш такі цифри, що школи I ступеня по Європейській частині РРФСР навчають тільки 47% дітей шкільного віку, то з жахом починаєш відчувати те, чого у нас не вистачає,— починаєш відчувати, що в нас дуже мало шкільного навчання. Ми часто радіємо з того, що ми там-то, при тому-то відкрили стільки-то шкіл, а все це тільки крапля в морі. У нас країна вчиться головним чином шляхом самоосвіти. По-старому вчитися не можна, а треба вчитися за новими методами. Це ставить перед нами величезні нові завдання.

У нас є дуже багато шляхів самоосвіти. Те, що маси втягуються в керування країною, те, що Ради обростають великою кількістю робітників і селян, які в тій чи іншій формі починають брати участь — спочатку слабше, а потім дедалі сильніше — в будівництві нових порядків, в будівництві господарському і культурному,— все це розширює горизонти, вчить. У нас дедалі ширше розповсюджуються газети. Наші газети тісно спаяні з масою. Сильно розвинувся рух робкорівський і сількорівський. Це теж свого роду самоосвіта.

У нас є радіо і кіно. Це також шляхи самоосвіти. Тут якось була одна американка, і її найбільше вразила та робота, яка проводиться в нас навколо музеїв, наша екскурсійна робота. Це широченна самоосвітня робота. Ми так до цього звикли, що не помічаємо цієї самоосвіти, але вона має величезне значення.

Мене особливо вразив з'їзд робітниць і селянок, який відбувся незадовго до ювілейних Жовтневих днів. Більшість робітниць і селянок, що були на з'їзді, були малописьменними. Але характерно, як вони виступали. Вони говорили цілком літературною мовою, правильно вживаючи цілий ряд нових термінів. Селянка в хусточці із зашкарубленими руками говорить про плановість, про ефективність роботи. Я порівняла їх із середньоосвіченою жінкою Заходу. Вона не знає цих слів, у неї зовсім інше коло понять. З другого боку, я пам'ятаю, як говорили передові робітники років тридцять тому. Ці робітники вживали іноземні слова, кожний у своєму індивідуальному, особливому значенні, і кожному фразу треба було розшифровувати. Виходила дуже яскрава мова, але її не можна було назвати літературною; зараз по мові, по запасу слів видно, як маса зросла, видно, що маса стала іншою.

Але чого в нас бракує, так це систематизації знань. Людина багато про що чула, читала, думала, спостерігала, але системи в її знаннях нема. Вона відчуває в своїх знаннях великі провали. Слухають, наприклад, звіт кооперативу, а після зборів, розходячись, члени кооперації говорять між собою, що, «може, доповідач правий, а може, й ні». Вони не можуть його перевірити. Чому? Та тому, що не знають математики.

Ось такі випадки у нас непоодинокі, і вони створюють в людини велику невпевненість.

ПРОБЛЕМА ПІДРУЧНИКА ДЛЯ МАЛОПИСЬМЕННОГО АКТИВУ

Де даються систематичні знання? Вони даються в підручнику. Підручник являє собою суму знань, вкладених у певну систему, яка не дає місця таким провалам. Але якщо ми подивимось на старі підручники, то побачимо, що вони були предметом ненависті для учнів. Пам'ятаю,

коли описували закінчення занять гімназиста, то писали, що їде гімназист на візнику, сєє, махає зеленою гілкою, а під ногами в нього купа звалених підручників, які він топче ногами: діти ненавиділи підручники, ставилися до них з презирством.

Нова, радянська школа почала із скасування старих підручників. Старі підручники були панськими. Вони вимагали постійної допомоги вчителя або репетитора, який тут же стояв би, все розжовував і пояснював. Без цього підручники були незрозумілими, непереконливими. Крім того, підручники були розраховані на зубрячку. Якщо ми візьмемо дорослого робітника і селянина, у них запас знань досить великий, він зовсім інший, ніж у дітей, і тому вчити їх за дитячими підручниками не можна. Питання про створення нових підручників все ще стоїть дуже гостро в нас і в дитячій школі, і в школі дорослих.

У цьому напрямку проведена вже велика робота по партійній лінії. Створено підручники для радпартшкіл, для шкіл політграмоти і т. ін. В Головополітосвіті також були певні починання, проведена велика робота навколо підручників по лінії ліквідації неписьменності і т. ін. Але треба сказати, що часто бажання передати обов'язково всі знання закривало необхідність систематики. Якщо ми візьмемо наші підручники для малописьменних, то ми побачимо там дуже багато цікавого, але системи у викладі нема. У цьому році ми підійшли до підручника для заочного навчання, і тут у нас є велике зрушення. У нас є ясна настанова, що треба створити підручник, який давав би систематичні знання.

Особливо важко обслужити навчанням той актив малописьменних, який у нас є в такій великій кількості. Серед малописьменних є великий процент людей, що активно беруть участь у всьому нашому житті, яким є що сказати. Це наш кадр робсількорів, членів Рад і т. ін. Коли ми поставили питання про те, що нам треба заочною освітою в першу чергу обслужити цей актив малописьменних, то нам говорили, що ми беремося за це даремно, що ніколи малописьменних заочно не навчають. Тим часом для нас, політосвітників, це найважливіше питання. Наша робота насамперед масова робота. І ось наше Бюро заочного навчання попрацювало рік над створенням підручника. Я брала в цьому активну участь.

Які тут труднощі? Насамперед завдання. Я знаю приклади, коли в одному дитячому підручнику дається маленьке оповідання і до нього десять завдань. При цьому малюкові дається, наприклад, завдання, обслідувати господарство бідняків і середняків або обслідувати продуктивні сили краю. Не було спочатку правильного мірила при виробленні завдань. Із завданнями для дорослих справа нібито була благополучніша, але також давались завдання без усяких вказівок, як перевірити їх виконання. Все це утруднювало складання підручника по заочній освіті. Робота тут проведена дуже велика.

Ми часто говоримо, що треба розвивати самодіяльність. Я не знаю, чи є тепер яка-небудь резолюція, в якій не говорилося б про розвиток самодіяльності. А як розвивати її — про це не говорять. Цінність підручника заочної школи I ступеня я бачу саме в тому, що він допомагає організації самодіяльності в галузі навчання. В багатьох галузях шкільної роботи ще не підійшли до завдання організації самодіяльності учнів.

Я вважаю, що підручник Бюро заочної освіти не міг бути створений років три тому. Йому передувала велика робота, проведена по самоосвіті: в окремих уроках, в планах, в журналі «Учись сам», в журналі «Деревенский самоучка» і т. ін. Але оскільки вдалося закінчити деякі підручники і оскільки там є ряд продуманих підходів, це було великим досягненням і перевагою.

ШЛЯХИ ПРОСУВАННЯ І ПЕРЕВІРКИ ПІДРУЧНИКА

В Бюро заочного навчання величезна робота. Враховуючи всі відсіви, ми маємо 2 тисячі заочників, які виконують всі завдання. Це має велике значення. Величезна аудиторія перевіряє те, що зроблено. Бувають такі моменти, коли ми між собою сперечаємося, що треба зробити так, а не інакше. Потім надходять відповіді, роботи, і ми бачимо, що роботи на 80% успішні,— отже, був узятий правильний підхід. Буває й так, що роботи на 75% неуспішні,— це означає, що зроблено неправильно, треба переробити. Тут величезна лабораторія, яку я дуже ціную. Тільки таким об'єктивним шляхом можна перевірити те, що зроблено. В Бюро заочного навчання це є.

Як я ставлюсь до підручників, створених для I ступеня? Я вважаю їх за велике досягнення, але хотілося б, щоб деякий зайвий матеріал у наступних виданнях був скорочений, хотілося б, щоб були дані вказівки, як далі навчатися самостійно. Я вважаю, що всі ці книги тільки вступ до самоосвіти, до того, як користуватися бібліотекою, книгою, як спостерігати навколишнє і т. ін. Тепер видається новий курс при «Рабочей газете». Там багато таких самих уроків, як і в Бюро заочного навчання, але там уже даються і вказівки, як користуватися бібліотекою, як писати кореспонденції, розбиратися в газеті, книзі і т. ін. Що там вийде, я ще не знаю, але це потрібний підхід.

Добре було б провести в майбутньому за підручниками роботу з окремими групами, наприклад з нархарчовцями, з червоноармійцями і т. ін. Червона Армія являє собою багатюще поле роботи, перевірки на досвіді досягнень. Треба подивитися, як червоноармійці будуть працювати з даним підручником, чи підійде він їм, чи ні. Я вважаю, що в нас ще попереду велика робота по виправленню підручників, але багато вже зроблено.

Я гадаю, що створення таких підручників відкриває можливості для широкої взаємодопомоги. Колись мені доводилося вчителювати в школі дорослих в старі часи. Я знаю, яку роль відіграє взаємодопомога. Якщо приходить учень, якому вдома ніхто не допомагає, то справа в нього просувається досить повільно, а якщо він живе в артілі, де є робітники хоч трохи письменніші від нього, які можуть йому допомогти в навчанні, то справа йде значно успішніше. Я гадаю, що в підручнику для малописьменних треба вміщувати спочатку матеріал для самих малописьменних, а в кінці повинні бути вказівки для того, хто допомагає малописьменним. Це подало б значну допомогу тим, хто навчається. Якщо є в сім'ї учень, то він може допомогти братові, тітці, дядькові. Тут треба тільки показати, як це треба робити.

Головполітосвіта висунула думку про консультпункти. Дуже важливо, щоб люди, які більше вміють і знають, показали, як за даним підручником треба вчитися. Навіть у підручниках для заочного навчання є місця, які легше будуть засвоєні, швидше пройдені, якщо будуть дані до них усні вказівки (візьмімо хоч би питання про

наголоси). Що консультація може мати велике значення,— це мені здається безсумнівним.

Треба використати всі школи і бібліотеки, щоб показати, як на базі даного підручника можна допомогти тим, що навчаються. Це може зробити кожна більш-менш письменна людина, що має трохи більше знань, ніж школа I ступеня. Насамперед повинна бути поставлена робота консультації при школах. Навіть та школа, яка працює під живим керівництвом учителя, також може і повинна користуватися підручниками для заочного навчання. Вони полегшують роботу вчителя. Звичайно, вчитель повинен вибирати матеріал, самостійно складати уроки і т. ін. Це можливо тільки тоді, коли вчитель має дуже високу кваліфікацію. В нас таких учителів як кіт наплакав. Мені здається, що добре пророблений підручник для заочного навчання може допомогти школі.

У нас, наприклад, мало письменних жінок. Мені довелось працювати із статистикою по неписьменності. У нас виходить так, що в промислових районах, де жінка повинна, здавалося б, бути письменнішою, неписьменних жінок все-таки в 5 раз більше, ніж чоловіків. Це означає, що наші лікпункти і школи дорослих повинні бути гнучкішими, повинні бути пристосованими для навчання жінок. Лікпункт вимагає відвідування тричі на тиждень. А якщо в жінки дитина і вона не може ходити до школи? Тільки в свято, вправившись по господарству, вона може піти на лікпункт.

Те саме і з школами малописьменних. Через те я гадаю, що і школи малописьменних повинні користуватися цими підручниками і інакше організувати свою роботу. Так само як книга через пересувку в нас пішла в масу, так і школа піде в масу за допомогою підручника по заочному навчанню.

Я вважаю, що зроблено нами ще мало, що нам треба працювати не покладаючи рук, але дещо вже зроблено.

Даремно було б чекати вказівок і критичних відзивів про підручники від самих учнів. Ми одержуємо від учнів найчастіше «освідчення в коханні». Щоразу приходять в Бюро заочної освіти листи, де учні просять фотографію рецензента, який виправляє їх; якщо потрапляють у Москву, хочуть його побачити, привозять рецензентові на знак вдячності який-небудь подарунок, наприклад вино-

граду, та ін. Учень, який відчуває своє зростання, вдячний за це вчителю й висловлює йому подяку у своїх відзивах. Ви тут не шукайте критики, тут більше лірики. Крім того, учні часто змішують форму із змістом. Бібліотекар Червоної Армії т. Хлебцевич показував мені якось відзиви малописьменних курсантів на різні біографії Володимира Ілліча. Тут впадає в очі, що вони раді, що багато взнали про Ілліча, про партію, і вони всі біографії хвалять. Це показує, що вони змішують форму із змістом. І тільки побічно можна вловити, яка біографія більше захопила малописьменних читачів. Консультант повинен уміти спостерігати, перевіряти доступність книжки, підручника і повідомляти про свої спостереження, перевіряючи їх знову і знову.

З важливості роботи консультанта не впливає, однак, що повинна бути припинена та велика робота по поліпшенню підручників, яка проводиться в центрі й передана окремим консультантам. Це означало б погубити всю справу. Але консультанти повинні взяти участь у цій роботі центру, надсилаючи свої відзиви, спостереження, зауваження і перетворюючи, таким чином, роботу центру в колективну роботу.

Наша справа потребує реклами. Нам дорікають, що Головополітосвіта погано уміє рекламувати свою роботу. Робота Бюро заочної освіти має величезне значення, але Головополітосвіта не може рекламувати її: ми одержимо від сільського учня 1 крб., а підручники і виправлення робіт обходяться нам 4 крб., тобто ми повинні витратити на кожного учня 3 крб. в місяць, а грошей нема. Це примушує нас утримуватися від реклами. Тут треба, щоб у цій справі нам допомогли організації. Ця справа має величезне значення для Червоної Армії, для профспілок, для інвалідів, для кооперації і т. ін. Я гадаю, що цілий ряд організацій повинен бути «вкладником» і повинен створити «основний капітал», щоб обслужити масу малописьменних. Треба створити основний фонд, який допоможе нам обслужити нашу масу малописьменних.

ПІДРУЧНИК ДЛЯ МАЛОПИСЬМЕННОГО МАСОВИКА

Підручники по заочному навчанню придатні, однак, тільки для активу малописьменних, а ми бачимо, що на нас починає напирати не тільки актив, але й маса. Для

маси цей підручник важкий. Тут цілком праві ті товариші, які говорять, що після лікнепу відразу перейти до цього підручника важко. Тут треба ще перекинути якийсь місток між лікнепом і цим підручником. Для нас ясний цей шлях. Нам треба дати деякі відомості з математики, з географії і т. ін. У нас є багато матеріалів з перших років роботи по ліквідації неписьменності. Треба скласти такий курс, який був би значно простіший, елементарніший за формою. Зате слід дати в ньому більше вправ, більше перевіряти роботу і т. ін. Якщо ми можемо з активом малописьменних проходити створений підручник, то для перших кроків роботи з малописьменними нам треба трохи інакше будувати роботу. З активом ми робимо так: пояснимо тему, дамо одно-два зауваження і йдемо далі. Для маси малописьменних нам треба дати побільше завдань.

Мені здається, що після цієї наради треба було б оголосити конкурс на такий вступний курс для I ступеня. Ми повинні розповісти, що і як ми хочемо зробити, які ставимо вимоги, що нам потрібно. Нам потрібний такий підручник, розрахований на три-чотири місяці, який був би вступним до підручника для I ступеня. Наш курс у нас вийшов значно більшим, ніж I ступінь. Якщо взяти, наприклад, природознавство, то там, мабуть, курс більший, ніж курс семирічки. Курс викладений дуже захоплююче для дорослих, але він далеко виходить за межі першого року.

ПОСІБНИКИ ДЛЯ II СТУПЕНЯ

Тепер я переходжу до нашої школи II ступеня. Тут мені доведеться вже більше критикувати.

Я багато думала над цим питанням. Є «Робітфак на дому», який готує до вузу. Це його цільова настанова. Ми не можемо взяти такої цільової настанови, тому що політосвітник ставить не цю мету. У «Робітфаку на дому» і контингент відповідний — молодь, яка хоче вчитися для вступу до вузу. У нас здебільшого вчать робітники й селяни, які не прагнуть у вуз. Прагнення наших учнів виявились у робітничих університетах. У Москві є вісімдев'ять робітничих університетів. Студенти цих університетів прийшли до нас і говорять: «Чи не може Головно-

літосвіта зайнятися розробкою програм? Ми нашою програмою незадоволені». Вони почали розвивати політехнічну програму. Наш відділ разом з учнями виробив своєрідну програму, яка доповнює відомості, здобуті робітником самостійно на фабриці, і яка дає йому те, що йому потрібно. Я гадаю, що, коли ми говоримо про II ступінь, ми повинні врахувати бажання активу.

Я гадаю, що нам значно більше, ніж раніше, треба тримати курс на нашого споживача. А наш споживач — це робітник і селянин, якому треба дістати відповіді на деякі питання, наприклад про кооперацію, про комунальне будівництво. Йому треба знати, як набуті знання застосувати на практиці. Ми до цієї проблеми ще не підійшли. Тут нам треба працювати паралельно з тим курсом, який ми тепер створюємо.

Ми повинні стати порадиниками не тільки в справі набуття учнями книжних знань, але навчити ці знання застосовувати в житті. Тут потрібний своєрідний «метод проєктів». Звичайно, ця проблема вимагає ще більшого розвитку і організації тих шляхів самоосвіти, про які я говорила.

ПРО РОБІТНИЧІ УНІВЕРСИТЕТИ

Період, який ми переживаємо, можна, мабуть, характеризувати як момент соціалістичного наступу всередині країни. Постійна, безустанна перевірка того, наскільки соціалістичне те, що будується, безустанне випрямлення лінії, велика напруженість усієї роботи характерні для цього року. Соціалістичний наступ відбувається вже в зовсім іншій обстановці, в інших формах, на базі вже інших господарських і організаційних передумов, із значно більшою участю мас, з іншим рівнем їх свідомості. Дуже багато за роки з моменту Жовгневої революції пережито, й іншими очима дивляться маси на життя.

Останнім часом я часто згадую, як дивився, як вивчав життя тих країн, в яких доводилося жити в еміграції, Володимир Ілліч *до* і *після* революції 1905 р. До революції його найбільше цікавили робітничі збори, демонстрації і т. ін.; після революції 1905 р., після досвіду Думи, Рад Робітничих Депутатів він почав, живучи за кордоном, пильно придивлятися до питань про те, як організована буржуазна демократична республіка, як відбуваються вибори, як буржуазія обдурює робітників, яку *на ділі* беруть участь робітники в управлінні країною. Без досвіду революції 1905 р. і без наступних спостережень Володимир Ілліч ніколи не написав би своєї книжки «Держава і революція».

Досвід боротьби робить людину більш проникливою, загострює її погляд. Це стосується цілком і до робітничого класу. Десять років боротьби й будівництва не про-

йшли марно, і зараз робітничий клас нашого Союзу глибше вдивляється в життя, краще бачить недоліки організації, він значно глибше вже підходить до питань соціалістичного будівництва.

Але зараз робітничі маси особливо гостро — хворобливо гостро, як б сказала, — відчувають брак у них знань. Немає того арифмометра, який міг би підрахувати весь той величезний запас енергії, який витрачають маси на завоювання собі знань. Звичайно, самий лад, увесь радянський уклад, що втягує маси в будівництво, широкий розвиток профспілок, партійних організацій, з'їзди з їх доповідями, дискусіями — все це вирощує могутню свідомість мас. Є й спеціальні освітні джерела знань — газети, особливо в їх радянській організації, радіо, кіно, екскурсії. Все це джерела знань. Але знання, яких набувають усіма цими шляхами, не організовані, не систематизовані, і робітник відчуває на кожному кроці величезні прогалини в своїх знаннях, величезні провали.

Ось чому питання навчання, питання створення справжньої популярної книги, яка глибоко, науково ставить найважливіші питання в усіх галузях знання, але викладає їх просто, образно, логічно; питання створення замість панського підручника, якого не можна подолати без допомоги викладача, репетитора, такого підручника, за яким можна вчитися самостійно; питання різного виду і типу шкіл, найбільш пристосованих до запитів і побуту робітників; питання систематичного читання, створення відповідних пересувних бібліотек; питання самоосвітньої роботи; питання підготовки кадрів популяризаторів через наші вузи — всі ці питання дуже актуальні, напірають, вимагають свого розв'язання.

Головполітосвіті потрібна допомога і матеріальна, і наукова, потрібне згуртування навколо цих завдань наших молодих учених, кращих сил, потрібна громадська увага до всіх цих питань. Треба прямо сказати: робота Головполітосвіті має ще кустарний характер. Головполітосвіта б'ється над роздобуванням грошей, людей, вислуховує про те, що постачання сільських бібліотек найнеобхіднішими посібниками — це «непотрібні накладні видатки», і не може відкрито розповісти, наприклад, про свою роботу по заочному навчанню, щоб не викликати приплив передплатників, справитися з якими не дають

можливості ті копійки, які є в Головополітосвіті на цю роботу. Якось одного разу т. Свердлов із ВРНГ, побачивши створений шляхом заочного навчання підручник з фізики для малописьменних, вигукнув: «Чому ж ніхто не знає про цю вашу роботу?» — «Ми боїмося припливу передплатників», — довелося йому відповісти. У нас передплата — 1 крб. в місяць на уроки заочного навчання, а дбайливе, уважне, нехалтурне обслуговування передплатника обходиться в 4 крб. От і не можна розгортати так справи, як треба.

А розгорнути можна. Бо є вже річний досвід заочного навчання малописьменного активу у 2 тисячі чоловік, є вже створені підручники з цілого ряду предметів, є нагромаджений досвід. Проведена робота може в майбутньому році стати широкою базою для самоосвітньої роботи в Червоній Армії і ще більше перетворить Червону Армію в культурний центр, який має для країни, для села колосальне значення, який несе дійсно культурну революцію.

Шлях самоосвіти — шлях, яким нашій країні, робітничим масам доведеться йти на дев'ять десятих ще багато років. Бюро заочного навчання при Головополітосвіті через курс заочного навчання для малописьменного активу робить доступними робітничій і селянській масі шляхи самоосвіти.

Але, звичайно, це тільки одне із завдань.

Не менш важливе завдання — прилучити робітника до вищої самоосвіти. Вчора відкрилася конференція робітничих університетів, сьогодні на ній буде присутнім Олексій Максимович Горький. Учні робітничих університетів розкажуть йому, як ці університети виникли, як вони працюють. Зародились вони років два тому якимось стихійно, виникли при вузах. Тепер по РРФСР 40 робітничих університетів з 12 тисячами учнів.

Це особливий тип навчального закладу. Заняття відбуваються ввечері, величезна більшість студентів — робітники від верстата, робітники, які вже по багато років пробули на виробництві і йдуть у робітничий університет не для того, щоб підвищити свою кваліфікацію, яка в них є, а щоб стати справжніми господарями виробництва, які вміють не гірше інженера розуміти всю організацію, весь механізм виробництва в цілому. Ніщо так, як тех-

нічна справа, не показало важливості саме такого типу навчального закладу. Цільова настанова, програма робітничих університетів пророблені за участю курсантів, які проявляють, за загальним визнанням, надзвичайно велику активність. Усі присутні на першій конференції товариші відмічають якусь особливу печать, якою була позначена ця конференція,— її діловитість, глибину постановки питань. Зараз нема вже суперечок про цільову настанову і програму. Основне питання — поліпшення методів роботи, більше пристосування їх до побуту робітника-активіста, надання роботі більш лабораторного характеру, питання про вплив робітничих університетів на фабрику, завод, про створення філіалів робітничих університетів на самих підприємствах.

Справа надзвичайно важлива. Робітничим університетам партійні й радянські організації повинні приділити максимальну увагу. Робітничі університети повинні стати любимим дітищем вузів. Це нова форма проведення в життя вимог програми партії про те, що аудиторії вищої школи повинні бути широко відкриті насамперед для робітників. Будемо розширяти і зміцнювати цю справу.

КАРФАГЕН ПОВИНЕН БУТИ ЗРУЙНОВАНИЙ

Карфаген неписьменності повинен бути зруйнований. «Ленінська іскра» — комуна Курської губернії, що утворилася з дев'ятнадцяти сімей бідняків у селі Скотському Медвенської волості. Комуна вирішила раз і назавжди покінчити з ненависною «солом'яною власністю», спалила за собою всі кораблі: той, хто залишає комуно, одержує лише 15 крб. на вихід. Комуна ненавидить гніт, експлуатацію, забобони. Ленінські заповіді для комунарів не просто красиві слова, кожний рядок їхніх листів дише твердою волею провести ці заповіді в життя.

На труднощі, які стоять перед ними, ленінські комунари очей не заплющують. І перша, найбільша трудність, перша брила, яку треба усунути з дороги, — це неписьменність. «В комуні двадцять три жінки, і з них лише одна письменна. Серед чоловіків теж дванадцять неписьменних. Навіть голова нашої комуни — зовсім неписьменна людина, другий член ради комуни теж жодного дня не був у школі, а навчився грамоти самоуком, а тим часом вони є головними організаторами комуни». Чи чуєте, товариші комуністи, товариші комсомольці?

Той, хто ретельно дбав про те, щоб підкосити всіма способами силу бідняків, — земський начальник Кондратов, маєток якого Радянська влада передала ленінським комунарам, — грамоту знав, ця грамота була в його руках могутнім класовим знаряддям. Треба бути тухоматухами, щоб не зробити всього можливого, щоб навчити членів усіх комун грамоти, озброїти їх силою

знання. Перед лицем неписьменності ленінських комунарів у справжньому їх світлі постають промови про те, що «треба вчити грамоти не дорослих, а дітей».

Вчора зібралася чергова Всеросійська конференція по ліквідації неписьменності.

Про що вона буде говорити?

Не про користь письменності, звичайно. Про це не говорить, а кричить на кожному кроці саме життя. Конференція говоритиме про те, як краще налагодити роботу, як зробити все викладання гнучкішим, доступнішим.

Неписьменних жінок безліч. Вечорами вони не можуть ходити на лікпункт. З'ясувалась необхідність влаштувати недільні лікпункти, але, крім того, прикріплювати до учнів, які відвідують лікпункт тільки в неділю, письменних членів товариства «Геть неписьменність», які разів два на тиждень заходили б до учнів додому і допомагали їм в роботі. Досвід показав, що така допомога надзвичайно важлива.

Треба взагалі місце занять, години занять, характер навчання пристосовувати до побуту, до рівня знань учнів. Від цього пристосування залежить успіх занять.

Потрібне уважне ставлення до справи ліквідації неписьменності. А що ми бачимо на ділі? Іде наш інспектор в приміщення робітничого клубу. І що ж бачить? Стоїть на вулиці й мерзне на холоді група жінок. Секретар клубу пішов і забрав ключі від приміщення. «Не біда, що прийдуть якісь робітничі і підуть ні з чим. Це ж неписьменні. І, власне кажучи,— міркує секретар,— ліквідація неписьменності — це справа політосвіт, а не культвідділів».

Ліквідація неписьменності — дуже важлива ланка в ланцюгу культурної революції, така ж важлива, як робітничі університети, робітфаки і т. д. і т. ін. Неуважне, зневажливе, панське ставлення до ліквідації неписьменності недопустиме, злочинне.

«Кожний письменний, навчи неписьменного!» Якщо сам навчити не вмієш, якщо нема часу, візьми шефство над неписьменним, сплати вартість його навчання, простеж, щоб у нього був буквар, папір, олівець, простеж, щоб справа його навчання була доведена до кінця. Треба, щоб кожний комуніст, комсомолец, піонер міг сказати: «Петро Петрович Петров був неписьменний, я взяв над

ним шефство, тепер він письменний. Адреса його така-то. Можете перевірити факт». Так повинен діяти кожний партієць, комсомолец, кожний письменний член товариства «Геть неписьменність», кожний письменний профспілчанин, кожний письменний червоноармієць.

Треба створити добровільні посередницькі бюро при хатах-читальнях, клубах, комсомольських осередках, куди приходитимуть реєструватись неписьменні і куди звертатимуться ті, хто хоче взяти шефство над неписьменним.

Треба *організаційно* допомогти здійсненню лозунга: «Кожний письменний, навчи неписьменного!» Треба створити широкий рух навколо ліквідації неписьменності.

Карфаген неписьменності повинен бути зруйнований!

ТРЕБА, ЩОБ УСІ БИЛИ В ОДНУ ТОЧКУ

Ленін не раз говорив про те, що в галузь політосвітньої роботи треба внести елементи змагання.

Починати треба з різних кінців.

Ось у Москві Бауманський район береться ліквідувати неписьменність. А що ж інші райони? Хіба нема сил у Хамовницькому районі, де цілий ряд вузів? А Рогозько-Сімоновський район, а Замоскворецький?

Береться за справу Бауманська Рада,— а інші районні Ради? Чи це не їх справа? Що говорять з цього приводу виборці? Який наказ вони дають своїм депутатам?

Треба поставити ліквідацію неписьменності під контроль мас, і тоді справа піде швидкими кроками.

Кожний район тоді візьметься за те, щоб налагодити змагання між окремими підприємствами, щоб організувати змагання на швидкість з ліквідаційного бігу.

Будемо прибавати дошки: *«На фабриці нема жодного неписьменного», «У нашому житловому товаристві нема жодного неписьменного».*

Саратовський комвуз береться за ліквідацію неписьменності в Саратові. Я хотіла б знати, які наміри Академії комуністичного виховання в Москві і Політосвітінституту в Ленінграді? Які їх плани? Адже це теж комвузи. При Академії комуністичного виховання є тепер вечірній педагогічний університет, причому є курси для членів Московської Ради, які працюють в секціях народної освіти. Яка тут намічається змичка? У Москві є три педтехнікуми, чи залучить їх Академія комуністичного виховання до своєї роботи?

Що робитиме Московська Рада? Які заходи заохочення, які «тимчасові правила», що сприяють проведенню ліквідації неписьменності, будуть нею запроваджені? Подивимось, чи буде вона щодо ініціативи попереду Ленінграда, Іванова та інших.

Володимир Ілліч вважав, що ліквідація неписьменності швидко піде вперед, якщо за неї візьмуться самі маси, їх організації: Ради, профспілки, кооперація, парт-організації, комсомол, делегатки, піонери, преса — не-вже мало сили?! Все питання в організації. Треба, щоб усі били в одну точку, і тоді не треба буде псувати паперу на писання статей про необхідність ліквідувати не-письменність, яких ніхто не читає, не треба буде воювати з Наркомфіном.

В питаннях господарських плановість здобула повне право громадянства, в питаннях же культури в нас «кожна організація за себе». Необхідний єдиний центр по ліквідації неписьменності, який також дбав би про плановість роботи по ліквідації неписьменності, як по господарській лінії дбає про це Держплан.

Але, дбаючи про загальний план, про найдіяльнішу ув'язку, центр повинен дбати про те, щоб план цей ґрунтувався на розв'язуванні ініціативи і самодіяльності населення.

Змагання на темп ліквідації неписьменності, будучи правильно організованим, може дати картину загального стану роботи, картину, не вигадану в канцеляріях, а справжню, ту, яка є в дійсності.

Треба дати простір «колективному організаторському таланту» мас, про який говорив Володимир Ілліч. Треба створити умови, при яких цей талант зможе розгорнутися на всю широчінь.

«ЛІКНЕПІВСЬКУ СПАРТАКІАДУ» — ПІД КОНТРОЛЬ МАС!

Нема ніякого сумніву, що «лікнепівську спартакіаду» треба поставити під контроль мас. Це само собою зрозуміло, але для того, щоб цей лозунг не залишився просто красивим лозунгом, треба встановити, *що саме* повинно бути поставлене під контроль мас, треба встановити мірила.

МОБІЛІЗАЦІЯ

1. Треба стежити насамперед, чи достатньо широкого характеру набрала вся кампанія, чи достатньо втягуються в цю кампанію маси, насамперед маси робітників, особливо робітниць, селян, особливо селянок. Лозунг Володимира Ілліча «Необхідно, щоб маси самі взяли за ліквідацію неписьменності» повинен бути здійснений. Треба, щоб агітаційні збори влаштовувались не тільки в центрі, а й по цехах, по житлових товариствах, на базарах, на млинах, по найглухіших селах. Агітувати треба масу.

2. Треба стежити, чи всі колони втягнуті в «лікнепівську спартакіаду»: партійці, делегатки, комсомол, піонери; чи втягнуті профспілки, зокрема освітяни; добровільні товариства: «Геть неписьменність», «Друг дітей», «Друг радянського кіно» та інші; чи втягнуті відділи народної освіти, школи, педтехнікуми, педвузи; чи втягнуті селянські комітети взаємодопомоги, кооперативи, колгоспи та ін., чи втягнуті, нарешті, і наскільки глибоко, неорганізовані маси, особливо жінки. Треба, щоб маси стежили, чи всі колони мобілізовані і йдуть в ногу.

3. Треба стежити, чи працює організуючий центр, тобто Рада і її секція, чи усвідомлює вона свої обов'язки, чи вміє згуртувати навколо себе маси.

4. Нарешті, треба стежити, чи досить мобілізована преса і радіо; преса повинна допомагати залучати до цієї справи маси, організувати їх, правильно поставити всю справу.

ОРГАНІЗАЦІЯ

1. Треба стежити, щоб в кожній місцевості секція Ради і кожна організація мали чіткий план роботи.

2. Треба стежити, щоб цей план роботи центр ваги клав на саму справу ліквідації неписьменності, а то часто-густо головну увагу приділяють комерційним справам, які відволікають в бік від основного. Буває так, що надмірну увагу приділяють кількісному обліку неписьменних і гроші, призначені для ліквідації неписьменності, віддають органам ЦСУ. Не треба чекати, поки будуть обліковані всі неписьменні до останнього сліпого; неписьменних, уже облікованих, дуже багато, треба негайно бити по темряві. Якісний облік дуже важливий, бо показує картину, кого треба і як треба навчати, але якісний облік можна проводити лише в громадському порядку.

3. Треба стежити, щоб не було метушні, щоб робота була обдумано розподілена між організаціями і всіма учасниками походу; щоб кожний мав точну інструкцію, що саме він повинен робити в цьому поході. Тільки при правильному розподілі сил, тільки при усвідомленні відповідальності кожного за взятий на себе обов'язок будуть результати, інакше гора породить мишу.

ПОСТАНОВКА СПРАВИ

1. Треба стежити, щоб для неписьменних було створено можливість ліквідувати неписьменність: в Червоній Армії неписьменні звільняються від деяких нарядів і встановлено строки, в які неписьменні повинні навчитися грамоти. А як стоїть з цим справа в партії, в комсомолі, у делегаток, у профспілках, у кооперації, в Радах? Чи встановлено строки навчання для неписьменних членів? Що роблять організації для полегшення їх членам-неписьменним навчання грамоти? Чи є в нас законодавчі поста-

нови, що зобов'язують приватних наймачів вживати заходів для навчання грамоти неписьменних, які працюють у них? Чи виконуються вони? Треба стежити, наскільки розвинута ініціатива учасників походу в справі допомоги неписьменним жінкам — домашнім господаркам у справі заміни їх у чергах.

2. Треба стежити, щоб лікпункти влаштувались у таких місцях і в такі години й дні, які зручні для основної маси неписьменних; щоб приміщення були чисті, світлі, опалені, щоб у них були столи і лави або стільці, була дошка.

3. Щоб всі учні на лікпунктах мали букварі, папір і олівці.

4. Щоб заняття відбувались регулярно, починались без запізнення.

5. Особливу увагу треба звернути на добір тих, хто навчатиме, треба підшукувати досвідчених людей. Краше платити їм дорожче, щоб тільки учні скоріше опанували необхідні навички. Це питання дуже важливе. Треба організувати перевірку знань і вміння ліквідаторів. Це дуже важливий пункт.

6. Треба звернути увагу на якість викладання.

Треба, щоб ліквідатори продумали питання, як пов'язувати навчання грамоти з ліквідацією неграмотності технічної, кооперативної, профспілкової та ін., як пов'язати навчання неписьменних з організацією хорового спі-ву, інсценування та ін.

7. Треба стежити, щоб на одного ліквідатора припадало десятки помічників, які вчилися би в нього, як навчати грамоти, і допомагали йому в роботі, обслуговуючи учнів на дому.

8. Треба організувати громадську перевірку знань, які здобувають учні.

При сприянні мас, при організації їх самодіяльності й ініціативи, під їх контролем «лікнепівська спартакіада» може дати великі результати.

ПРО КУЛЬТУРНИЙ ПОХІД

(ДОПОВІДЬ НА ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРАХ СПІВРОБІТНИКІВ НАРКОМОСУ)

Я недавно приїхала і тому не знаю про початок походу, як передбачається його провести, як налагоджено справу з організаційного боку. Але що впадає всім у вічі — це недостатня активність мас. Не досить того, що десь у верхах, скажімо, в Наркомосі, в тому чи іншому комвузі, говорять з цього приводу. Не досить того, що комсомол пішов в атаку на темряву. Але якось усьому цьому не надано такого характеру, як, наприклад, зуміли фізкультурники надати своєму походові. Не відчувається широкої планомірної кампанії, яка б організувала широкі маси. Тому мені спало на думку: чи не треба нам організувати щось подібне до тієї спартакіади, яка пройшла в нас у Союзі з таким великим успіхом? Я написала статейку про «лікнепівську спартакіаду»¹ і тепер дивлюся, що з цієї справи може вийти. Думаю, чи не надто сильне слово кинуте, яке зобов'язує до певних речей? Але нібито справа потроху посувається.

Мене дуже порадував той номер газети «Средневожская коммуна», в якому відмічено, що партпрацівники обласних і окружних радянських організацій зібрались, обговорили на конференції питання і вирішили взяти участь у «лікнепівській спартакіаді». Це, по-моєму, має величезне значення, особливо якщо взяти до уваги особливості Середньо-Волзької області. Це одна з найтяжчих областей.

¹ Див. попередню статтю.— *Ред.*

Саратовський комвуз оголосив, що береться ліквідувати неписьменність у місті і на десять верст навколо. Це, звичайно, добре. Але як бути з селом? У містах робітничі маси добре володіють методами організації. Вони вміють проводити збори, приймати рішення. У них за роки революції виробилися певні організаційні навички. Треба, щоб ці навички застосовувались масою і в галузі культурної роботи. Треба зараз організувати, влити в певне річище той величезний потяг до знання, який є серед мас. Методи роботи в місті через маси робітників перекинутись їй на село. Адже так почалося в нас і в політичному житті: застрільником було місто, а з міста перекинувся рух на село.

Кілька слів про змагання. Володимир Ілліч писав якось про необхідність запровадження чорних дошок, ганебних списків, говорив про необхідність внесення змагання в справу. І, можливо, нам разом з комсомолом, який підняв цю атаку,— нам, освітянам, треба справді почати кампанію великого розмаху.

Що ми маємо зараз на дане число? Маємо надзвичайно цінну, по-моєму, постанову партійних і культурних працівників Середньо-Волзького району, маємо цінну роботу Саратовського комвузу. Із Саратова ректор комвузу надіслав телеграму з проською дати маленьку статейку. З жовтня вони починають похід. Академія комуністичного виховання збирається розпочати роботу, посилаючи на мене, нібито я їй «спровокувала». Академія думає взяти Краснопресненський район. Якби розворушити Московський відділ народної освіти, він би взяв Замоскворіччя; 2-й МДУ — Хамовницький район і т. ін. Можна залучити до роботи всі педагогічні вузи. І, звичайно, якщо ми візьмемося за справу як слід, то культурних сил у такому місті, як Москва, вистачить. Але наші культурні сили не організовані.

Які моменти мені здаються дуже важливими? По-перше, треба провести облік неписьменності, але не тільки кількісний: стільки-то неписьменних, такого-то віку. Цього мало. Для того щоб організувати як слід роботу, треба ще провести якісний облік. Треба мати чітке уявлення про те, кого і в яких умовах треба навчати.

Загалом і в цілому ми знаємо, що найнеписьменніші верстви населення — це жіночі кадри, головним чином

кадри сільських жінок-селянок. Коли проглядаєш статистичні дані Центрально-Чорноземної області і бачиш, що там 78% селянок неписьменних (а якщо відкинути старих і малих до восьми років, то 68%), то ясно, що ця проблема дуже серйозна.

Звичайно, коли ми говоримо про великий похід, про необхідність взагалі піднести культурний рівень, то 35-річний вік не є граничним віком. Нам іноді дуже важливо навчити грамоти і 80-річну бабусю, втягти її в роботу не тому, звичайно, що в неї все життя попереду, а тому, що вона може стати ходячим агітатором за ліквідацію неписьменності. І якщо нам вдасться втягти в справу ліквідації неписьменності осіб старше 35-річного віку, це буде надзвичайно важливо.

Треба підняти культурний похід у цілому ряді волостей, з якими ми зв'язані, підняти цю кампанію і в районах. Поки це будуть, можливо, окремі підшефні волості, дослідні волості, де ми будемо проводити роботу, але важливо «заварити кашу».

Обслідування якісне має велике значення тому, що не все рівно, чи проводити роботу серед молодих робітників чи старих, робітниць чи кустарок і т. ін. Треба чітко уявити, чію неписьменність ми ліквідуємо, і вивчити умови, в яких живуть ці неписьменні, щоб знати, як їм допомогти.

Якщо ми подивимося на наші школи для дорослих, то побачимо, що вони не завжди досить гнучкі, і наші лікпункти (я про це говорила вже не раз) треба побудувати трохи інакше — так, щоб більше пристосувати час занять, навантаження учнів та ін. до побутових умов, в яких живуть робітники й селяни і особливо робітниці й селянки.

Треба заглянути в найглухіші закутки, до тих, хто живе в найтяжчих умовах. Я не маю сумніву, що комсомол піде в атаку в найважчих місцях, в таких місцях, як нічліжні будинки. Не знаю, чи вдасться охопити нічліжні будинки через плінність їхнього складу, але, в усякому разі, спробувати треба. Я не сумніваюсь у тому, що комсомол загляне в найбільш закинуті, забуті закутки. Адже в нас що робиться? Посередині в нас чистецько, а по кутках сміття. Ми любимо дуже багато говорити про те, кого в який вуз направити, і забуваємо про те, яка

безліч жінок-робітниць у нас неписьменних, як багато в нас сміття-неписьменності, заметеного туди, куди мало хто заглядає. Ми це сміття залишаємо незачепленим. І саме тут якісний облік надзвичайно важливий.

Для того щоб слова не залишались словами, а перетворились у діло, треба обов'язково провести велику роботу по організації цього діла, тому що інакше без ясно-го, чіткого плану, без розподілу функцій, ролей між тими, хто взявся ліквідувати неписьменність, вийде метушня, штовханина і на копійку реальної роботи. У нас є досвід добровільних товариств, скажімо, «Друг дітей». Бажання працювати у «Друга дітей», звичайно, величезне, але часто вся робота зводиться до того, що внесли гроші, заплатили членські внески і кінець. У людини, можливо, кипить бажання віддати не годину і не дві, а весь час, а їй говорять: «Заплати гроші, і на цьому твоя роль закінчена».

І щоб цей похід не залишився пустим звуком, залишив слід, важливо, щоб був чіткий план. Виробленню цього чіткого плану буде сприяти якісний облік. Обов'язково повинен бути розподіл функцій. У тій статейці, яку надіслала в Саратов, я говорю, що важливо, щоб комвуз став справжнім штабом, щоб були свої квартирмейстери, які б піклувалися про те, щоб для всіх зборів неписьменних, малописьменних були відведені квартири. Яка б не була велика квартирна нужда в установах, клубах, скрізь можна знайти приміщення для того, щоб певну кількість годин попрацювати. Ці «лікнепівські квартирмейстери» повинні будуть узяти на себе піклування про забезпечення приміщеннями.

Я пам'ятаю, як у 1917 р. мені довелося працювати у Виборзькому районі. У нас були постійні щотижневі наради з представниками всіх фабрик і заводів. І коли ми поставили питання про ліквідацію неписьменності, кожний завод узявся за влаштування лікпункту. Діло було до Жовтневої революції. Я пам'ятаю один завод — тоді ще в нього був приватний підприємець. Приходить до власника фабрики делегація і говорить: «Будь ласка, дайте нам приміщення під школу для неписьменних». Підприємець відповів, що приміщення нема. Тоді почалася справжня атака. «А як же,— говорять робітники,—

для ударниць¹ є приміщення?» Так взяли цього підприємця в роботу, що він дав гроші для приміщення. І я не чула від жодної фабрики, що нема приміщення. Приміщення можна завжди знайти.

Хотілося б відмітити ще один момент. Коли в нас складаються кошторисні розрахунки, то ми звичайно вважаємо, що нам обов'язково потрібний сторож. А можливо, треба в порядку походу знайти добровольців, які погодилися б прийти подивитися, заперти двері і т. ін. Я гадаю, що таких бажаних знайдеться немало. Вони повинні взяти на себе разом з тим організаторську роль. Надзвичайно важливо, щоб цей сторож умів бути організатором, умів би до приходу ліквідатора поговорити, виявити деякі питання.

У мене перед очима приклад того, як робітники Виборзького району взялися за цю справу ще до Жовтневої революції. У мене завжди перед очима ще одна картина. Діло було на початку громадянської війни. Був наступ Корнілова. Повертається з фронту молодий робітник з гвинтівкою за плечима — виборзький робітник. Заходить увечері в район, говорить: «А чи є у вас крейда, чи є олівці? Як працює школа? Давайте віднесу, я туди йду». Не встиг приїхати з фронту, ще обличчя його дише збудженням боротьби, а він уже відразу переключається на інший фронт — фронт соціалістичного будівництва, тому що в наших умовах навчання грамоти — частина будівництва соціалізму. Ця картина завжди примушує знову й знову думати про справу ліквідації неписьменності.

Потім важливо, щоб у пресі відбивалась наша робота, — нам потрібні лікнепівські кореспонденти. Треба, щоб кожний крок був висвітлений у пресі. Треба, щоб і на сторінках «Правди», «Известий», «Комсомольской правды» друкувались бюлетені про наші досягнення, про наші промахи. Це примушує напружувати сили. Зараз відбувається нарада редакторів усіх газет. Я гадаю, що треба надіслати туди делегацію; важливо, щоб делегація була від Бауманського району в цілому, з участю представників секції народної освіти Бауманського району. Володимир Ілліч говорить, що газета є колективний організатор

¹ В даному разі мова йде про контрреволюційні жіночі ударні батальйони Тимчасового уряду.— *Ред.*

і пропагандист. І не можна нам розпочинати кампанію без підтримки преси.

Сьогодні, на жаль, ні т. Титов, ні інші товариші з Бауманського району не змогли бути присутніми на наших зборах, тому що у них відбувається засідання райкому. Завтра можна домовитись про те, щоб вони виділили делегацію робітників. Треба піти на цю нараду редакторів з проханням провести огляд провінціальних газет, як вони будуть приділяти увагу культурному походу.

Треба буде з метою участі преси в нашому поході добитись того, щоб РОСТА надрукувало наші бюлетені по лікнепівському походу проти темряви і неписьменності. Це, мабуть, не так важко. Треба буде складати дбайливо ці бюлетені із зазначенням справжніх досягнень, щоб ці бюлетені відігравали підштовхуючу роль. Повторюю, надзвичайно важливо розподіл сил.

Треба сказати і про саме викладання. Це найважча річ. Звичайно, якщо ми тільки поговоримо, тільки проведемо агітацію, «розапетитимо» публіку і нічого не зробимо, то це буде великий скандал.

Ліквідувати неписьменність не так легко; що треба підходити до цього питання уважно, це я пам'ятаю ще з минулого.

Мені доводилось починати свою роботу серед дорослих заняттями в групах неписьменних. Була в мене група старичків. У той час я була людиною тихенькою, прийшла в недільну школу і говорю: «Дайте мені групу». Подивились на мене, вирішили: «Хто її знає, може, це чорнотенка» — і дали групу старичків, у якій тільки два чоловіка були без фізичних вад. Я взялася за роботу, намагалася налагодити роботу, зацікавити публіку, ставилась до них якомога уважніше. Але була я людиною малодовідченою.

Був у мене в групі, пам'ятаю як зараз, учень — людиною він був сухотною, тютюнник за професією. І ось, бувало, підійдеш до нього, поправляєш зошит, нагнешся, — і так понесе на тебе запахом міцної махорки, що голова паморочиться. Людина ця, звичайно, пила. Пам'ятаю, прийшов одного разу блідий, зелений і горілкою від нього так і тхне. Приходить сторожка і говорить: «Деся тут у вас п'яний пройшов?» Ми промовчали. А потім я підійшла до нього і кажу: «Йшли б ви додому, Васильєв, а то не-

здужається вам». Він подивився на мене і говорить: «Сказали б, що п'яний, а то говорите: нездужаю». Потім подивився на чорну дошку і просить: «Дайте крейдою пописати». Ледве я його умовила, що крейдою він другим разом попише. Але характерно те, що для нього «писання крейдою» було якимсь яскравим моментом. Якось приходив він і говорить: «Прочитайте, що я написав». І, жах, я бачу, що навчила його так, що він пропускає всі голосні. Я ледве-ледве прочитала і бачила, як все його обличчя засяло. Прочитала, що знайшли вони трирічну дівчинку, взяли її в артіль і тепер треба віддати її в поліцію. Коли я прочитала це вголос, радість цієї людини, задоволення її були величезні, але я, правду кажучи, всю ніч не спала, думала: «Ну й навчила!» Ніхто інший не прочитав би, що він написав, я прочитала, більше здогадуючись. Адже я пройшла всякі методичні курси, була підготовлена не гірше інших, а навчила погано, досвіду не було.

І я боюсь, що й зараз, коли викладання вже йде поновому, навіть люди, які мають теоретичні знання, коли почнуть вперше пробувати свої сили, вчитимуть поганенько. Цього не треба забувати. Тут важливо, щоб ті, що навчають, могли піти подивитися, як навчають досвідчені викладачі, порадитися з ними. Консультація, допомога початкуючим викладачам дуже важливі. У Наркомосі є, звичайно, товариші, які зможуть консультувати.

Не треба забувати того, що на цій роботі підросте наша молодь, підростуть кадри, які допомагатимуть основному вчителю. І я гадаю, що коли питання йде про жінок-кустарок, жінок, зайнятих на фабриках, то зараз найбільше доведеться проводити роботу по неділях, а по вечорах треба буде мати прикріплених, тобто таких людей, які підуть на годину-другу і допоможуть, покажуть, як треба вчитися. Кінець кінцем вони стануть серйозними помічниками, а потім і самостійними вчителями. Я пам'ятаю по своїй школі неписьменних: коли людина живе в сім'ї, вона приходив до школи і зітхає, що то по гас вона ходила, то дядько приїхав із села і т. ін., а от коли робітник живе в артілі, він тоді швидко навчається, тому що товариші по гуртожитку допомагають. Така додаткова допомога надзвичайно важлива, і в нашому культур-

ному поході вона матиме дуже велике значення. Ми розгорнемо агітацію, проведемо організацію цієї справи і самі вчитимемося для того, щоб допомогти покінчити нарешті з тим, з чого ми ніяк вилізти не можемо.

Мені все згадуються слова Володимира Ілліча: «Якщо маси самі візьмуться за справу, вона просунеться значно швидше, ніж ми думаємо». Я гадаю, що до цього часу ми дуже багато говорили про строки, до яких треба ліквідувати неписьменність, але не все було зроблено, не були розворушені маси. І мета цього походу — саме розворушити маси, закласти основу організації справи і повернути до неї увагу партійних і професійних організацій. Це необхідно, тому що, правду кажучи, цієї уваги до справи ліквідації неписьменності у нас немає.

Я говорила про позитивні сторони, повинна дещо сказати і про негативні. Кожний з вас знає, що таке Ленінград в розумінні культурної одиниці. І раптом у Ленінграді весь план ліквідації неписьменності зрізали вдвоє. Гадаю, що маси внесуть тут поправку.

Перед тим як іти сюди, я одержала тривожний лист з Тамбовської губернії. Тамбовська губернія — це одна з найважчих губерній. З Тамбовської губернії надходять найважчі, особливо хвилюючі листи. Якось після святкування 10-річчя Жовтня було одержано листа, який висловлював кривду всього села. «Так нам прикро, ми не знали, що то за Жовтень такий, чому святкують. Я б посьвяткував,— пише автор листа,— тому що поміщик моєму батькові шелепу скрутив». Важко уявити, що є село, яке не знало б, що таке Жовтень, а тим часом це факт. З цієї губернії надходять розпачливі листи від жінок, які б'ються в тенетах цієї неписьменності. І раптом, здрастуйте,— поламано весь план ліквідації неписьменності: замість 138 тисяч намічається навчити 62 тисячі. Ми зараз дали телеграму, але що з цього вийде, нічого не відомо.

Якщо ми підемо тільки таким шляхом, що будемо дивитися, що яке відомство проведе і як проведе, то нічого не вийде. Тут треба залучити ленінградський пролетаріат до цієї справи. Треба підняти на це діло село, бо тільки тоді ми чого-небудь доб'ємося. Недаремно Володимир Ілліч так багато говорив про культурну революцію. Добитися навіть такої простої речі, як ліквідація неписьмен-

ності, підвищення письменності, можна тільки дружним натиском.

Коли читаєш звіт про Центрально-Чорноземну область, то бачиш, що на I з'їзді Рад цієї області була дуже гаряча розмова на цю тему. I першим питанням для цієї області за кількістю висловлень було питання культурної революції. I безпосередньо слідом за цим іде зрізування всього плану.

В цьому відношенні треба розбудити самостійність, зробити цю справу найекономніше, об'єднавши всі культурні сили, згуртувавши їх, кинути на цю справу. Треба пам'ятати, що ця справа надзвичайно великої ваги.

Правда, розпочинали ми цю справу не раз, але знов-таки Володимир Ілліч говорив, що у важкій справі треба вміти розпочинати десять раз спочатку.

Почнемо ще раз і подивимося, що вийде.

ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ПОХОДУ

Наша безкультурність стоїть поперек дороги нашому соціалістичному будівництву.

Візьмімо такої величезної ваги справу, як колгоспне будівництво. Послухайте, що розповідають колгоспники про неписьменність, безкультурність, про ставлення до питань культурного будівництва господарників, про невміння взятися за цю справу самих колгоспників: мучається, пориваються до знання, а як працювати над підняттям культурного рівня колгоспів, не знають, не вміють. Молодь іде вчитися в міста і в колгоспи не повертається. Культурний рівень колгоспниць залишається так само низький, як і раніше, і жінки тягнуть чоловіків геть з комун... Хіба це не так, товариші?

Колгоспи повинні стати живим показом, живим агітатором за колективізацію, за велике господарство, за поліпшені методи, а ось дані, які наводить К. Кіндеев у своїй книжці «Коллективні господарства», що вийшла в 1927 р.: не передплачують газет, тобто відірвані від господарського, культурного і політичного життя в країні, 52% обслугованих товариств, 31% артілей і 13% комун. Прямо страхотливо. Тільки 5% артілей мають читальні і тільки 37% комун мають клуби і в них читальні.

Колгоспне будівництво я взяла лише як злободенний приклад.

Другий злободенний приклад — боротьба з бюрократизмом.

Останні статті Ілліча про боротьбу з бюрократизмом пов'язані з тим, що він говорив про це ще в 1919 р.

в зв'язку з обговоренням партійної програми на VIII з'їзді партії. Єдиний реальний шлях боротьби з бюрократизмом Ілліч і в 1923 р., як і в 1919 р., бачив у залученні до цієї боротьби найширших мас, з одного боку, в піднесенні їх культурного рівня — з другого.

Ось що говорив Ілліч на VIII з'їзді партії з цього питання: «...старий бюрократичний елемент ми розігнали, переворучили і потім почали знову ставити на нові місця. Царистські бюрократи стали переходити в радянські установи і проводити бюрократизм, переक्रашуватися в комуністів і для більшої успішності кар'єри добувати членські квитки РКП. Таким чином, їх прогнали в двері, вони влізають у вікно. Тут найбільше позначається недостача культурних сил»¹.

Культурний похід, що почався, має на меті розв'язати самодіяльність, активність самих мас, зв'язати цей похід тісно, нерозривно з походом на всі пережитки старого, на всі залишки експлуатації, гноблення, неорганізованості, безправ'я.

Кіногазета недавно запитувала, які треба створити кінокартини по культурному походу. Це не повинні бути картини зборів, знімки з жінок, які сидять за букварями. Це повинні бути картини, які розкривають життя неписьменних, весь тягар тієї обстановки, в якій вони живуть. Треба показати через кіно, як глибоко, як органічно пов'язана неписьменність з пережитками старого ладу.

Якщо ми зуміємо розкрити соціальні корені неписьменності, пов'язати змагання по ліквідації неписьменності з організацією бідноти, батрацтва, селянок, з боротьбою раніше відсталих національностей за культуру, зуміємо пов'язати боротьбу з неписьменністю з усім прагненням до нового життя, до нового, розумного і світлого його укладу,— заклик молоді не повисне в повітрі, не виродиться в бурхливий потік фраз.

Ми говоримо про культурну революцію. Але революція є тоді, коли піднімаються мільйони.

Культурний похід повинен спиратися на самодіяльність мас.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 155.

НА БОРОТЬБУ З НЕПИСЬМЕННІСТЮ В СЕЛІ

У нас часто буває, що комуністи палко говорять про вузи, про необхідність заповнення їх робітниками і селянами-бідняками, дуже багато говорять про культурну революцію, але зовсім байдуже ставляться до такої речі, як навколишня неписьменність, і іноді навіть не проти того, щоб поговорити, що не в «культурництві» справа. Виходить так, що старанно замітаємо середину, а по кутках залишаємо сміття.

У статті «Росіяни і негри» Ілліч наочно показав, як заражає неписьменність мас, який відбиток вона кладе на культуру і тих верств населення, які письменні.

Наша байдужість до неписьменності мас яскраво свідчить про те, в якому ми полоні цієї неписьменності, як ми заражені нею. Однак мета цієї статті — не агітація за письменність, мета її — спробувати дати план роботи комуніста в селі по лінії ліквідації неписьменності.

ОБЛІК

Щоб вилікувати хворобу, треба точно її визначити. Треба також точно знати, яка глибока неписьменність, які верстви села вона охоплює. Потрібний *кількісний* облік. Треба знати, скільки неписьменних в даному селі, волості, районі. Але цього мало. Треба провести ще *якісний* облік неписьменності, визначити, хто такі ці неписьменні: діти, підлітки, дорослі, старі; чоловіки, жінки; заможні чи бідняки; чим вони займаються; якої вони національності. Треба завести «зошит нашої неписьменності», який

зберігати в сільраді або хаті-читальні і куди записувати всі ці дані, а потім зміни, які відбуваються.

Якщо кількісний облік можна провести з центру, то облік якісний найкраще і найглибше можна провести місцевими силами. Треба залучити до обліку школу — вчителя і учнів, — підлітків, молодь, насамперед комсомол, треба залучити дорослий актив.

АГІТАЦІЯ

Комуніст повинен подбати про те, щоб навколо цієї справи розгорнути широку агітацію. Факт величезної неписьменності селянок треба використати для висвітлення питання про становище жінки в минулі часи, для агітації за залучення жінок до громадської роботи і т. ін. Факт, що неписьменні переважно батраки і бідняки, треба взяти за вихідний пункт для того, щоб показати, чому так сталося, щоб розпалити в бідноті прагнення до навчання. Те саме і щодо нацменшостей.

Агітацію треба поставити якомога конкретніше. Важливо, щоб Дарини-біднячки, Марії-батрачки, старики Петровичі розповіли самі, чому вони залишилися неписьменними. Агітація пробуджує нові інтереси. Звичайно, важливо, щоб агітація не послаблювалась і надалі, щоб бажання вилізти з темряви, яке загорілося, раз у раз підтримувалось. Форми агітації повинні змінюватись.

Треба надати всій справі навчання грамоти громадського характеру. Треба, щоб ця справа була на очах в усіх, привертала громадську увагу, була під громадським контролем. Лікнепівська стінгазета забезпечить потрібну гласність. Секції (комісії) сільрад повинні стежити за правильною постановкою справи. Внесення елементів змагання в ліквідацію неписьменності ще більше поживить справу. Звичайно, це змагання повинно мати не індивідуальний характер, а колективний.

Агітаційне значення має приклад. Восьмидесятирічна бабуся, яка навчається грамоти, цінна як приклад, як заклик іти за її прикладом.

Приклад повинні показати також і комуністи. Якщо є серед комуністів хоч один неписьменний, він повинен негайно сісти за буквар і інші комуністи зобов'язані допомогти йому ліквідувати неписьменність.

Але частіше буває так, що сам-то комуніст письменний, а дружина його, сестра, або мати, або хатня робітниця неписьменні. З цим треба негайно покінчити. Сім'ї комуністів, усі, що проживають в домі комуніста, негайно повинні братися за навчання. Такої ганьби, щоб у домі комуніста були неписьменні, не повинно бути.

Але якщо сім'ї комуністів, як правило, письменні, цього не можна сказати про комсомольців та їх сім'ї. Осередок ВКП(б) не може проходити повз те, що серед комсомольців та їх сімей є неписьменні, а комсомольський осередок це спокійно терпить. Адже осередок ВКП(б) теж відповідає за молодь. Він повинен використати весь свій вплив, щоб викоренити неписьменність комсомольців і комсомолок та їх сімей.

ОРГАНІЗАЦІЯ

Важливо з самого початку організувати хоч невеликий, але ініціативний, захоплений справою актив. Треба допомогти йому згуртуватися, розгорнути роботу, завоювати авторитет. І тут має дуже велике значення, якщо в цей актив входитимуть партійці. Поступово актив виростатиме в організацію, де кожний член нестиме певний обов'язок. Тоді треба оформитись, тоді вже нічого боятись, що вся енергія піде на оформлення.

Комуністи повинні піклуватися, щоб уся сила організації йшла на допомогу духовному зростанню бідноті, на допомогу розкріпаченню жінки-селянки, жінки-націоналки. Треба, щоб не хтось зверху, ззовні, а самі бідняки і біднячки, батраки і батрачки визначали місце, дні і години занять, щоб вони проявляли побільше самодіяльності.

Комуністи повинні подбати, щоб біднякам, батракам *була забезпечена можливість навчатися*. Тут потрібна товариська взаємодопомога. Треба зробити так, щоб біднячка, батрачка разів три-чотири на тиждень була вільна від роботи вдома. На зміну біднячці, батрачці повинна приходити сусідка, партійка, комсомолка. Треба організувати чергування. Як хворому потрібна допомога вдома, так потрібна допомога вдома неписьменній біднячці. Є немало місцевостей, де населення розкидане, де ходити в лікнеп треба за дві-три версти. Вечорами жінкам

ходити на такий лікпункт майже неможливо. Тоді треба влаштувати лише денні, недільні лікпункти, а вечорами організовувати товариську допомогу вдома.

У величезній більшості випадків питання про можливість для біднячок учитися може бути розв'язане лише за допомогою правильно організації допомоги в навчанні.

Справа комуніста — на ґрунті навчання грамоти тісніше згуртувати бідняцький колектив.

На закінчення залишається відмітити, що комуніст повинен добиватися того, щоб на справу ліквідації неписьменності давали з бюджету достатньо коштів, повинен дбати про те, щоб шеф села звертав увагу на культурну допомогу селу, щоб ця допомога була правильно організована: була не подачкою, а товариською підтримкою самодіяльності селянства, була б також допомогою не тільки матеріальною, а й ідейною, допомогою порадою, обміном досвідом і т. ін.

Комуніст повинен допомогти секції Ради за участю самих учнів організувати контроль над заняттями, над тим, щоб заняття йшли без перерви, щоб на них учні набували потрібних знань і навичок, щоб навчання пов'язувалося з життям, з розв'язанням різних життєвих завдань, щоб учні не залишали лікпункт, не довчившись.

«Якщо маси самі візьмуться за справу, вони швидко справляться із своєю неписьменністю»,— говорив Ілліч. Завдання комуніста в селі — допомогти масам у їх самодіяльності в цій галузі.

ЩЕ РАЗ ПРО КУЛЬТПОХІД

Вода потроху прибуває. Культпохід потроху розгортається. В нього вливаються нові колони. Але не можна ще сказати, чи вилетється він у бурхливий потік.

Мені довелося бути на кількох великих зборах. Скрізь картина приблизно така: на передніх лавах сидять ліквідатори, організатори походу, актив неписьменних і малописьменних, які навчаються, а на хорах і в глибині щільно, плече до плеча, стоїть маса тих, що навчаються, напружено, не поворухнувшись, слухає. Особливого ентузіазму ця маса ще не проявляє, активності також, вона чекає, напружено чекає: що це — серйозно чи тільки розмови?

Інспектор Головполітосвіти т. Цареградський, що був недавно в Смоленську, де на чолі походу стала висуванка, голова губвиконкому т. Калігіна, яка виступила на мітингу з палкою промовою, розповідає, що й там неписьменні й малописьменні тримаються так само: спостерігають і чекають.

Це вичікування зобов'язує більше, ніж будь-що. Справа надто серйозна. Не можна просто починати похід. Почавши його, треба безперервно поглиблювати й поширювати його.

Треба поставити справу ліквідації неписьменності під контроль мас.

Треба, щоб стінгазети приділяли їй достатню увагу.

Треба, щоб робкори і сількори стежили за ходом справи. У зв'язку з культпоходом почав виходити ряд

газет: Саратов випустив газету «В атаку!», випускають газети Бауманський район Москви, Академія комуністичного виховання, яка працює на Красній Пресні, 2-й МДУ, що працює в Хамовницькому районі. Є, мабуть, ще ряд інших. Добре було б *ці газети поступово перетворити в контрольні органи робітничих мас над культпоходом*. Добре було б при них організувати бюро робкорівських кореспонденцій з питання культпоходу.

Треба вивісити скриньки для робітничих кореспонденцій по культпоходу на підприємствах, у казармах, у житлокоопах, у клубах.

Похід проти неписьменності треба поглибити. Найбільше в цьому можуть допомогти самі робітники.

Записки, які подають на мітингах і зборах, треба ретельно збирати, і пропозиції, що в них є, ставити на обговорення. На зборах у Смоленську одна робітниця зазначала, що робітницям найзручніше вчитися по неділях, але заважає те, що по неділях ясла зачинені. Треба, мабуть, поряд з недільними лікпунктами організувати недільні ясла.

У Бауманському районі Москви на зборах малописьменні подали записки. В одній було написано: «Я охоче вчитимусь, якщо безплатно». Отже, неписьменні й малописьменні не знають, що навчають на лікпунктах і в школах неписьменних безплатно. Треба широко їх про це оповістити. Була ще записка: «Якщо нема квартири, не можна вчитися грамоти». Я не знаю, чи можна що зробити щодо квартирного обслуговування неписьменних. Про це треба подумати Раді.

Згадана записка підводить нас щільно до питання про те, хто такі неписьменні. Хто неписьменний? Непман чи чорнороб? Куркуль чи бідняк і батрак? Самої постановки такого питання досить, щоб стало ясно, що неписьменні — це найбільш затоптані в минулому життям верстви. Треба виводити їх швидше на широкий радянський шлях. Це краще ніж будь-що інше підрізуватиме корені сектантства, антисемітизму, хуліганства, неорганізованості та інших явищ, які виростають на ґрунті нашої некультурності.

Треба ліквідувати неписьменність щоб там не було, треба викликати самодіяльність населення в цьому напрямку, треба розкачати радянську громадськість, орга-

нізувати її, але *поряд з цим потрібна громадська увага до становища неписьменних і малописьменних та ряд заходів для поліпшення їх побутових і економічних умов.*

До мене приїжджали з Ленінграда. На «Треугольнике» виникла думка звільнити неписьменних і малописьменних від роботи на годину раніше. Я висловила сумнів у доцільності цього заходу. Не можна, щоб заходи сприяння неписьменним ішли врозріз із загальною лінією. Нам треба налагодити якнайкраще організацію праці на виробництві. Якщо пропонується захід може викликати хоч найменші перебої, може хоч найменшою мірою дезорганізувати загальну напруженість праці, він неприйнятний. Але ж можливий ряд інших заходів.

Члени Рад, члени профспілок, працівники Наркомпраці, Наркомсобезу, господарники, кооперативні працівники, колгоспники повинні продумати цю справу і висунути ряд заходів побутового і економічного поліпшення стану неписьменних.

В цьому напрямку ми надзвичайно пасивні.

Хіба не можна, наприклад, зобов'язати роботодавців у певний строк навчити неписьменних хатніх робітниць, які працюють на них, в селі — батраків, які працюють на них? Хіба не можна продумати ряд інших заходів, наприклад зобов'язати біржу праці направляти записаних на біржі неписьменних до шкіл лікнепу, оплачуючи їм години, проведені в школі, як робочі? Всі ці заходи треба обміркувати всебічно, але вони необхідні.

Найбільш зацікавлені в справі ліквідації неписьменності робітниця і селянка. Вони найбільше несуть на собі тягар неписьменності й некультурності.

Члени сільрад і міськрад, члени волосних і районних виконкомів, губвиконкомів — жінки, жінки-висуванки — в різних галузях радянської роботи повинні рівнятися на т. Калигіну, повинні бути застрільниками в справі ліквідації неписьменності, в справі застосування заходів, що поліпшують становище неписьменних.

КУЛЬТУРНИЙ ПОХІД І ЙОГО ЗАВДАННЯ

Ленін говорив молоді: «Бути членами Спілки молоді, значить вести справу так, щоб віддавати свою роботу, свої сили на загальну справу»¹.

XV з'їзд нашої партії вказав на те, що «комсомол повинен бути одним з головних помічників партії в справі проведення її політики на фронті боротьби з технічно-господарською і культурною відсталістю»².

І Ленінський комсомол в цьому році взявся за справу боротьби з некультурністю. Він оголосив культурний похід проти неписьменності, але не тільки проти неї. Він оголосив також похід проти бруду і п'янства, почавши тим самим боротьбу проти всієї нашої некультурності, проти всієї спадщини старого.

«Спілка комуністичної молоді повинна бути ударною групою, яка в усякій роботі подає свою допомогу, проявляє свою ініціативу, свій почин»³,— говорив Володимир Ілліч.

Населення нашого Союзу мучиться від некультурності, яка стає поперек дороги всій роботі країни, і тому не може не співчувати палкому починові комсомолу.

До цього почину, зрозуміло, співчутливо ставиться Комуністична партія і особливо Відділ ЦК ВКП(б) по роботі серед жінок, бо основна маса неписьменних — робіт-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 260—261.

² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, вид. 7-е, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 433.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 261.

ниці і селянки. До цього почину співчутливо ставляться профспілки, які добре знають, якою перешкодою в справі зміцнення роботи профспілок є некультурність; до цього почину співчутливо ставляться Ради, перед якими стоїть завдання залучити до керування країною найвідсталіші маси. До цього почину не можуть не ставитися співчутливо господарські й всі інші радянські органи, завдання яких — допомога масам у справі будівництва соціалізму.

Але не можна дуже важку справу боротьби з некультурністю, що проймає всі закутки нашого життя, покласти тільки на молоді плечі комсомолу.

Треба, щоб усі колони, які працюють на культурному фронті, енергійно приєдналися до справи, початої комсомолом, об'єднали свої сили на живому ділі, посилили темп своєї роботи, розмах її. Без цього справа, почата Ленінським комсомолом, не дасть тих практичних результатів, яких чекає від цього почину населення.

До цього і закликає всі колони борців на культурному фронті *Комітет політосвітроботи*, до якого, крім ВЛКСМ, входять представники культвідділу ВЦРПС, відділів Голвполітосвіти, ПУРу, Колгоспцентру, всіх видів кооперації, добровільних товариств.

Який стан справ ми маємо на 1 листопада 1928 р.?

Ми бачимо, що в культпохід вирушили окремі міста і райони: Саратов, Бауманський район Москви, — що починають потроху приєднуватись й інші (Середнє Поволжя, Смоленськ, Північний Кавказ), що припинилось те наплювательське ставлення до справи ліквідації неписьменності і взагалі до культурної роботи серед відсталих верств населення, яке, на жаль, почало нерідко спостерігатися в останній час. Ліквідація неписьменності, ця особливо тяжка ділянка культурного фронту, перемога на якій може бути досягнута тільки тривалою, систематичною, напруженою працею, залишалася незміцненою, закинутою, позбавленою потрібної підтримки.

Зараз в цьому відношенні досягнуто певного зламу. Особливо треба підкреслити ту увагу, з якою поставилась до розпочатої справи більшість центральних і місцевих газет.

Набутий досвід уже дав багато цінного. Він пішов по лінії втягування до справи самих мас, розгортання їх ініціативи, самодіяльності, він пішов по шляху поглиблення

роботи, розгорнув широкі перспективи. І під натиском широко розгорнутого руху почав подекуди злегка крехтати і протирати потроху очі бюрократичний апарат відділів народної освіти.

Але справа ще тільки почалася. Ще не розкачана цілком особливо важлива в даній справі колона — колона освітян, ще не розкачана основна колона, яка найтісніше стикається з жіночою відсталою масою, — колона делегаток; ще не розгорнулася хоч скільки-небудь широко робота на селі. Село (найбільша ділянка), селянка ще не стали в центрі уваги.

Ми закликаємо всі колони, що працюють на фронті боротьби з некультурністю, до дружної, згуртованої роботи, до пильної самокритики, яка не допускає самообману, фразерства, байдужого ставлення до справи.

Ми закликаємо всі партійні, профспілкові, радянські органи, всі добровільні товариства на допомогу комсомолу в справі боротьби з некультурністю, ми закликаємо до посильної участі в цій справі всіх свідомих громадян.

КУЛЬТУРНИЙ ПОХІД В СЕЛО

Село набагато неписьменніше, ніж місто.

Якщо ми візьмемо дані Всесоюзного перепису 1926 р., то по Європейській частині РРФСР матимемо таку картину: у міських поселеннях неписьменних залишилось лише 15% (від 8 до 50 років), якщо ж візьмемо сільське населення, то там неписьменного населення цього віку буде вже 44,3%.

Якщо ми візьмемо не всю Європейську частину, а лише одну її частину — Центрально-Промислову область, до якої входить і Московська губернія, то ми побачимо приблизно ту саму картину: у міських поселеннях неписьменних від 8 до 50 років — 17%, а в сільських — 43,7%, — іншими словами, в містах з кожних 100 чоловік в середньому неписьменних 17, а в селах — в середньому 44 чоловіка.

Навіть там, де широко розвинута промисловість — в Центрально-Промисловій області, — село майже наполовину неписьменне!

У нас до цього часу, через одинадцять років після Жовтневої революції, є такі села, де нема жодної людини, що вміє підписати своє прізвище. Не віриться, але факт! Недавно про такий факт розповідав завідуючий хатою-читальнею з Глазковського району Козловського округу Центрально-Чорноземної області. Таке село є в Глазковському районі — не такому вже й глухому, в районі, де політосвітробота набула широкого розмаху і тісно пов'язується з усією господарсько-політичною роботою краю.

Перед країною постало на весь зріст завдання реорганізації всього сільського господарства, його раціоналізації, індустріалізації, колективізації. Зрозуміло, це завдання не може бути виконане без найактивнішої участі самих селянських і робітничих мас. Низький культурний рівень села стоїть тут упоперек дороги. Ось чому ще в 1920 р. Ленін говорив: «...чим глибше перетворення, яке ми хочемо зробити, тим більше треба підвищити інтерес до нього і свідоме ставлення, перекопати в цій необхідності нові й нові мільйони і десятки мільйонів»¹.

Він говорив з приводу проведення плану електрифікації:

«Але треба знати і пам'ятати, що провести електрифікацію не можна, коли у нас є неписьменні. Мало того, наша комісія старатиметься ліквідувати неписьменність. Вона зробила багато порівняно з тим, що було, але мало порівняно з тим, що потрібно. Крім грамоти, потрібні культурні, свідомі, освічені трудящі; треба, щоб більшість селян чітко уявляла собі ті завдання, які стоять перед нами... І кожний товариш, який поїде на місце, матиме певну розробку проведення електрифікації в його районі, переходу з темряви до нормального існування. ...Можна і треба на місці порівнювати, розробляти, перевіряти дані вам положення, добиваючись того, щоб у кожній школі, в кожному гуртку на запитання, що таке комунізм, відповідали не тільки те, що написано в програмі партії, а також говорили про те, як вийти із стану темряви»².

На кожному кроці Ілліч говорив про необхідність культурної роботи для села.

Він закликав робітників допомогти селу в культурному відношенні.

У квітні 1919 р., виступаючи в Московській Раді в питанні про зовнішнє й внутрішнє становище, Володимир Ілліч говорив: «...ми доб'ємося, щоб кожний селянин-середняк... на ділі одержав хоч би маленьку, але допомогу... Йому треба зрозуміти, чому труднощі нашого становища заважають нам *подати йому допомогу, яка йому потрібна, яка лежить у міській культурі*. Селянинові потрібні міські

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 446.

² Там же, стор. 463—464.

продукти, міська культура, і ми повинні йому це дати. Тільки тоді, коли пролетаріат подасть йому цю допомогу,— селянин побачить, що робітник допомагає йому не так, як допомагали експлуататори. *Допомогти селянинові піднятися до міського рівня,— це завдання повинен поставити собі кожний робітник, що має зв'язок із селом*» (курсив скрізь мій.— Н. К.)¹.

У січні 1923 р. в «Сторінках з щоденника» Ілліч говорив про те, що треба «встановити стосунки між робітниками міста і працівниками села, встановити між ними ту форму товариства, яка між ними легко може бути створена,— це наш обов'язок, це одно з основних завдань робітничого класу, який стоїть при владі. Для цього необхідно заснувати ряд об'єднань (партійних, професійних, приватних) з *фабрично-заводських робітників*, які ставили б собі систематичну мету *допомагати селу в його культурному розвитку*» (курсив мій.— Н. К.)².

До культурної роботи для села закликав Ілліч партійців. У своїй промові на II Всеросійській нараді відповідальних організаторів по роботі на селі, проголошеній ним у 1920 р., він говорив про те, що агітатор повинен зв'язуватися в селі з учительством, що він повинен пов'язувати свою роботу з роботою Наркомосу, що він повинен допомогти найбільш забитим верствам населення. Це його основне завдання, без цього він не партійний працівник, без цього він не може назватися комуністом.

Ілліч закликав на культурну роботу в село комсомол: «Комунізм полягає в тому, щоб та молодь, ті юнаки й дівчата, які належать до Спілки молоді, сказали б: це наша справа, ми об'єднаємось і підемо в села, щоб ліквідувати неписьменність, щоб наше підростаюче покоління не мало неписьменних»³.

Він закликав піклуватися про вчителів, без яких немислимо ліквідувати нашу напівазіатську некультурність.

В справі ліквідації неписьменності в центрі уваги повинно стояти село. Культпохід зараз почався головним чином по містах. Культпохід спрямований насамперед на те, щоб забити кілок у неписьменність міста, що ще залишилася. Це необхідно. Але це початок. Треба, щоб

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 233.

² В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 410.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 260.

втягнуті в похід робітничі маси не спинились на півшляху, щоб вони повели за собою й село. В революції застрільниками були саме робітничі маси, але перемогти вдалося лише тоді, коли вони повели за собою село, разом з селом рушили проти поміщиків і капіталістів.

І нашу некультурність удасться перемогти лише тоді, коли на цю справу піднімуться мільйони.

На закінчення наведу повідомлення т. Науменка про культпохід у Курському окрузі:

«Неписьменних дорослих в окрузі віком від 16 до 35 років 152 200 чоловік, всього ж неписьменних різного віку 61,82%. Справа ліквідації неписьменності в колишній Курській губернії характеризувалась неухильним зниженням і без того повільного темпу роботи з року в рік. Розмах роботи був дуже малий, щороку навчалось на бюджетних лікпунктах і за рахунок громадськості від 7 до 9 тисяч. Останній рік робота проходила в умовах майже цілковитого розвалу товариства «Геть неписьменність». Загальна кількість неписьменних залишалась майже стабільною.

В нинішньому році культурний похід допоміг нам виправити лінію в роботі по лікнепу, по-перше, в бік повернення до неї максимальної громадської уваги і, по-друге, найбільшого охоплення соціально важливих груп дорослих неписьменних. В Курському окрузі протягом 1928/29 навчального року намічено навчити 20 тисяч неписьменних, з цієї кількості 16 тисяч буде навчено силами і засобами громадськості. Розгортання цієї роботи вже почалося. Бюджетна мережа організована, мережа лікпунктів і індивідуального групового навчання по лінії громадськості повинна розгорнутися повністю до 15 листопада.

Особливу увагу приділяють правильному комплектуванню шкіл грамоти з метою найбільшого охоплення соціально важливих груп.

Щодо цього взято таку лінію в 1928/29 навчальному році:

1) навчити всіх неписьменних допризовників 1907 і 1908 рр. народження і перемінників, яких є близько 2 тисячі чоловік;

2) навчити грамоти всіх членів колгоспів і комун від 16 до 35 років, яких є близько 5 тисяч чоловік;

3) для найбільшого охоплення неписьменних батраків, пастухів і сільськогосподарських робітників організується 24 лікпункти при робіткомах і радгоспах і 19 лікпунктів при сільробіткомах. Намічено навчити в цьому році 5 тисяч чоловік;

4) у чотирнадцяти районах в місяцях делегатських пунктів намічено організувати недільні школи грамоти для селянок.

При всіх школах селянської молоді в окрузі (9) будуть організовані вечірні загальноосвітні курси для дорослих селян.

Райспілка в 30 низових споживчих товариствах відкриває книжкові полиці, витрачаючи на це 27 тисяч карбованців, купує дванадцять кінопересувок, десять нових радіоустановок. Не хоче відстати і Сільсоюз: він погрожує зробити теж не менше.

Комсомольці організують у містах збирання книг для села, роблять групові виїзди по селах.

Товариство друзів радіо ухвалило в найкоротший строк полагодити всі несправні радіоустановки і встановити не менше двадцяти нових.

Учительство в цій кампанії проявляє себе дуже активно.

Сільські політосвітники взялись також за наведення порядку в хатах-читальнях і червоних кутках, проводячи потрібний ремонт, роблячи їх чистими й охайними. Організується громадська думка селян про збільшення відрахувань з коштів самообкладання на потреби політосвітової роботи і т. ін».

Повідомлення т. Науменка свідчить про те, що похід почав уже перекидатися в село. Те, що такий глухий округ, як Курський, як слід узявся за роботу, дуже характерно.

Треба, щоб преса, щоб партія, жінвідділ, комсомол всіляко підтримували починання села.

Село треба вирвати з кайданів неписьменності щоб там не було.

БУДИТИ САМОДІЯЛЬНІСТЬ МАС

Робота розгортається, лікпункти і школи малописьменних працюють. Неписьменні й малописьменні старанно вчать. Треба ставити цю роботу під громадський контроль і особливо під контроль самих учнів. Треба, щоб «Бюлетень культпоходу Бауманського району» став органом, куди стікались би замітки робкорів по культпоходу в Бауманському районі. Нехай їх диктують самі неписьменні й малописьменні. Навчившись писати, вони стануть умілими робкорами. Звичайно, місце не дозволить друкувати кожну замітку, але кожну замітку треба розглянути, кожну пропозицію врахувати.

Треба, щоб групи неписьменних і малописьменних уже зараз починали листування одна з одною. Треба організувати обмін листами, внаслідок чого одна група відвідуватиме іншу. Це буде підтримувати настрій, прагнення вчитися.

Добре також зрідка організувати вечори змички учнів, де б вони вчилися виступати, де б ставили інсценівки, був хорівий спів.

Треба в робітничих гуртожитках, у житлових будинках організувати для неписьменних і малописьменних читання і пояснення статей, залучати до цих читань неписьменних і малописьменних, які вже вступили до школи і які ще не вступили до неї. Треба пробуджувати інтерес до газети, звичку до неї.

Зараз же треба зайнятися формуванням бібліотек для малописьменних при червоних кутках, при всіх бібліотеках, формувати пересувки.

Ліквідація неписьменності в Бауманському районі — початок великої культурної роботи, яка повинна дедалі розширятися, охоплювати все нові шари, не залишати жодного кутка культурно не обслуženим.

Пробудження самодіяльності мас — шлях до культурного піднесення.

1928 р.

РАДИТИСЯ З УЧНЯМИ

Треба посилити темп ліквідації неписьменності, для цього потрібно залучити до цієї справи саме населення. Зараз цей бік справи стоїть дуже погано.

Що треба робити? Через «Крестьянскую газету», через місцеві газети звернутися до населення з вказівкою, що йому потрібно конкретно робити.

Кожний завод повинен *облікувати кількість своїх неписьменних* своїми силами, кожне житлове товариство повинно зробити те саме. Кожне село, кожна волость повинні зайнятися обліком. Такий облік повинен мати таке саме значення, як і облік кількості працюючих, як і облік кількості мешканців. Облік цей повинен висіти на видних місцях і повинен бути відомий кожному.

Треба влаштовувати загальні збори робітників заводів (цехів), жильців будинків, мешканців сіл та ін. з обговоренням заходів для ліквідації неписьменності. Важливо *пробудити ініціативу місць* у цьому напрямку.

Треба проводити за участю неписьменних збори з обговоренням того, *де* влаштувати лікпункт, *в які години* проводити заняття. *Вибір місця* має велике значення. Лікпункт повинен влаштовуватись там, де зручніше основному кадру неписьменних (наприклад, на околиці села, в гуртожитках та ін.). Це має особливе значення, якщо робітники живуть десь у сусідньому селі або де село дуже розкидане. *Вибір часу занять* також має часто вирішальне значення, особливо зараз, коли працюють у кіль-

ка змін, має вирішальне значення часто для жінок, зайнятих домашньою роботою.

Треба, щоб лікпункти виникали *за ініціативою населення*. Треба встановити *форми підтримки цієї ініціативи*.

При лікпункті необхідно *обов'язково* організувати *раду лікпункту* — переважно з самих учнів, але з прикріпленням активістів від заводського комітету або культкомісії, від сільради, комітету селянського товариства взаємодопомоги, сільгосптовариства та ін.

Рада лікпункту повинна *піклуватися про регулярні заняття*, про забезпечення всіх учнів посібниками (азбукою, дошкою, грифелем або крейдою, папером і олівцями), про прикріплення до неписьменних письменних, про організацію допомоги тим, кому важко ходити на лікпункт, заслуховувати скарги учнів, старатися допомогти їм.

Рада повинна звітувати про роботу лікпункту в культкомісії, в комісії сільради та ін.

Учитель повинен регулярно відвідувати уроки, проводити класні заняття (а не індивідуальні — по черзі з кожним, як це часто буває), радитися з радою лікпункту про вжиття тих чи інших заходів сприяння, *інструктувати прикріплених*, пускати їх на свої уроки, *інструктувати тих, що проводять індивідуально-групові заняття*.

Заняття треба проводити, зосереджуючи увагу на *ліквідації неписьменності*, на навчанні *читання, письма, рахунку*. Менше базікання, загальних розмов, більше навчання. Менше мудрування. «Менше викрутасів», як говорив Володимир Ілліч.

На курсах по перепідготовці треба вчити *техніки викладання*, переважно уміння орієнтуватися на інтереси учнів, прислухатися до їхньої думки.

Школа *малописьменних* — особливо важка школа. Успіхи тут самим учням мало помітні. Ці школи особливо легко розпадаються. Заняття в них значно полегшуються створенням *вступного курсу до школи I ступеня* шляхом заочного навчання. Обсяг навичок грамоти і рахунку визначено цим курсом. Вказано методи, дано учням підручник у руки. Але тут особливо важливі вивчення інтересів місцевого населення, добір цікавого

матеріалу для читання, вироблення звички читати газету користуватися бібліотекою, ходити на збори, відшукувати потрібний матеріал, проводити громадську роботу і т. ін.

Для керівників шкіл малописьменних курси по перепідготовці, звичайно, особливо потрібні, бо методами роботи з дорослими володіють не завжди навіть хороші педагоги дитячих шкіл.

1928 р.

ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ РОБОТИ

(ЗАПИСКА)

Нема потреби говорити про ліквідацію неписьменності. Дев'ять років говоримо безперестану. Важливо встановити дві речі:

- 1) як поліпшити організацію всієї справи,
- 2) як поліпшити якість викладання.

Щодо організації.

Перше завдання, щоб *держава взялась за цю справу*. Це не значить, що держава повинна тільки дати гроші на цю справу. *Держава повинна взятися за організацію її*. Що це означає? Це означає, що лікнепи — справа Рад. Кожна Рада, починаючи від сільради і кінчаючи Президією ЦВК, повинна штовхати цю справу.

Головна роль випадає в цій справі на долю *сільрад*, бо ліквідація неписьменності — *проблема переважно сільська*. Добре було б провести в *законодавчому порядку*, що кожна сільрада повинна піклуватися про лікнеп, а то ще в 1926 р. на Північному Кавказі деякі голови сільрад відбирали у громадян підписку, що селянки не будуть агітувати за організацію лікпунктів, тому що це нібито відвертає увагу від організації шкільної справи. Треба, щоб не було рецидивів такого головоотяпства.

Культурна комісія сільських Рад повинна *держати на обліку своїх неписьменних*. Часто справі обліку приділяють занадто багато часу. Облік стає самоціллю. Чекають з відкриттям лікпункту, поки всіх до останнього неписьменного піймають. Товариство «Геть неписьменність» повинно допомагати сільradі в обліку. У сільradі на вид-

ному місці треба вивісити списки неписьменних (від 16 до 35 років). Тут, звичайно, будуть помилки. Часто не знають своїх років десь у Сибіру, в національних областях — треба прагнути до точності.

Друге, про що повинна подбати сільрада, — це про те, щоб розбудити громадськість. Культкомісія повинна влаштувати агітбори, щоб поставити завдання перед населенням, взятися за цю справу, спонукати, організувати на допомогу діяльності Ради осередок товариства «Геть неписьменність», стежити, щоб такі осередки були організовані і працювали.

Допомогти там, де мінімум двадцять неписьменних громадян, влаштувати лікпункт. Разом з неписьменними обговорити, де зручніше влаштувати для них лікпункт, в які години він повинен працювати, *подбати про приміщення, опалення, освітлення*. Брати кошти із самообкладання. В селах, де багато неписьменних, треба влаштувати не один, а кілька лікпунктів. Відділи народної освіти повинні піклуватися про *підручники*, про матеріал для читання і письма. Треба виготовити дошки. Треба добути грифелі, крейду. Збирати матеріал для читання.

Контроль потрібний, хоч би найелементарніший: чи акуратно працює лікпункт, чи добре відвідують, чи світло, чи тепло, чи є навчальні посібники (влаштувати треба все економно).

Треба організувати ради лікпену.

Функція Ради — пробудження громадськості.

Організація справи (приміщення, опалення, освітлення, підручники додому на час навчання).

Підшукування вчителя.

Облік наслідків. Випуски.

РВК — організовує соцзмагання.

Округ — бере на облік РВК.

ЗАМІТКИ ПРО БУКВАР

1. Починати навчання грамоти найкраще за рукописним текстом, як це робиться в Швейцарії і дає позитивні результати: відразу виробляється добрий почерк, легше вчитися не по двох шрифтах відразу, а по одному, швидше опановують люди техніку читання і письма. Перехід з письмового шрифту на друкований ніяких труднощів не становить.

2. Букварну частину відокремити від післябукварної можна за умови: а) що в букварі багато вправ для читання зв'язного тексту; б) що не буде перерви в одержанні після букваря післябукварної частини, не буде перерви в навчанні читання.

3. Відокремлення післябукварної частини добре тим, що коли букварна частина потребує стабілізації, то післябукварна частина повинна змінюватися залежно від зміни умов навколишнього життя. Початковий матеріал для читання повинен бути особливо близький читачеві. Буквар повинен бути на руках у кожного учня. Післябукварна частина може стати предметом обміну між школами, її можна одержати в бібліотеках.

4. Післябукварну частину добре випускати додатком до місцевих газет. У ній дуже велику роль повинно відігравати роз'яснення незрозумілих слів.

5. Малюнками не слід зловживати. Малюнок у бук-

варі повинен викликати одну точну асоціацію, тоді він полегшуватиме запам'ятання слів, складів, літер. Післябукварну частину можна випускати без малюнків.

6. Треба видати для культармійців коротку методику навчання грамоти.

1928 р.

ЗАМІТКИ ПРО СТВОРЕННЯ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ ДОРОСЛИХ

1. Необхідно лікпункти і школи малописьменних об'єднати, організувавши їх у початкову школу дорослих з трирічним курсом і обсягом знань за початкову школу-чотирирічку.

2. По закінченні такої школи видавати свідоцтва про закінчення початкової школи.

3. Рік піде на навчання грамоти, два останніх треба побудувати трохи інакше, пов'язуючи загальноосвітнє навчання з *практичними знаннями*, необхідними для підвищення всього культурного рівня життя.

4. Над початковими школами дорослих будуть створюватися всякі курси, а також робітничі й селянські університети, які розширюють політичний горизонт учнів і закладають основи матеріалістичного світогляду.

5. Над початковою школою дорослих треба будувати дво-або трирічну школу з обсягом знань семирічки, яка відкривала б шлях до технікумів.

1928 р.

ДО ДРУГОГО З'ЇЗДУ ТГН

25 січня відкривається другий з'їзд ТГН. Кількість членів товариства, що весь час падала, починає в зв'язку з культпоходом, швидко зростати. Загальне зрушення в справі ліквідації неписьменності вийшло досить-таки великим. Про це говорять усі, хто приїжджає з місць. Коли чуєш, що в Сормові в минулому році на лікпунктах навчалось лише 78 чоловік, а тепер понад тисячу чоловік, або коли читаєш в листі селянина про героїчну діяльність біднячки-комунарки в селі Великому Мічкасі Пензенського округу, яка в темному селі збирає групу неписьменних дівчат, випрошує у завідуючого хатою-читальнею і вчительки кілька букварів, витрачає свої останні копійки на папір і олівці, носить з дому гас, проводить серед неписьменних велику громадську роботу, не маючи ні від кого «завдання», не одержуючи ні від кого ні копійки грошей на цю справу,— коли все це чуєш і бачиш, доводиться сказати: «Так, зрушення велике». *Піднялась радянська громадськість.*

Я гадаю, II з'їзд ТГН повинен обрати Троїцьку і таких, як вона, героїв і героїнь лікнепівського фронту своїми почесними членами.

Громадськість пробуджена. Її треба організувати. Володимир Ілліч не раз говорив, що головне в будівництві соціалізму — організація, він не раз говорив про колективний організаторський талант мас. Треба тільки створювати такі умови, щоб цей колективний організаторський талант міг проявлятися, розгортатися. Треба, щоб

в центрі уваги була ініціатива мас, і треба навчитися цій ініціативі своєчасно допомагати.

Ліквідація неписьменності — кровна справа мас.

«Як суха земля прагне води, так народ прагне знання». Ця жадоба не заспокоюється, а зростає з кожним днем. Це ми бачимо на кожному кроці.

Ілліч говорив у своїх останніх статтях, коли підбивав підсумки пройденого шляху, що нема сумніву в тому, що ми переможемо, але що зараз нам треба віддати всі сили на те, щоб якомога швидше цивілізуватися.

Але цю цивілізацію Ілліч мислив як щось таке, що твориться руками самих мас. П'ять років минуло з дня смерті Ілліча, і тільки зараз маси починають по-справжньому організовуватися для того, щоб опанувати знання.

Треба, щоб II з'їзд ТГН врахував це зрушення і щоб його робота стала великим етапом на шляху швидкого просування вперед у справі ліквідації темряви і неписьменності.

Щоб іти в бій, треба якнайкраще, якнайміцніше організуватися.

Треба якомога згуртованіше, організованіше рухатися вперед.

Так заповідав Ілліч, цього настійно вимагають ті величезні завдання, які життя поставило перед нашою країною.

ПРОМОВА НА УРОЧИСТОМУ ЗАСІДАННІ ІІ З'ЇЗДУ ТГН

Товариші, наш з'їзд ТГН збирається в момент, коли вже піднялася самодіяльність мас і коли розкачалась радянська громадськість. На нашому з'їзді лежать великі завдання — не тільки встановити, що письменність корисна, не тільки встановити, що треба розбудити громадськість. Мені здається, головне завдання, яке постає перед з'їздом, — це на основі досвіду разом обдумати гарненько, як треба організувати всю цю громадськість, як треба організувати самодіяльність мас, щоб не пропала марно ця енергія, що піднялася. Нам треба на з'їзді обміркувати організаційний план, і ось я б хотіла звернути увагу товаришів на таке.

У нас, звичайно, виникають скрізь осередки ТГН, але, товариші, ви знаєте, що питання ліквідації неписьменності — це питання, яке насамперед стосується села. І ось у нас є такі села, в яких ніяких осередків ТГН, звичайно, нема. Не всюди і не скрізь, але саме в найглухіших місцях, де ці осередки потрібні, їх нема. І я гадаю, що тут особливо важливо врахувати, що справа ліквідації неписьменності — справа всієї країни, що це справа державної влади. Не в тому розумінні, що держава повинна відпускати якомога більше на цю справу грошей. Гроші, звичайно, потрібні, але важливо, щоб Радянська влада і її організації на місцях узялися б за цю справу.

Товариші, я вже якось писала одного разу в статті, розповідала про це кілька разів, що в нас на місцях сільради, волосні виконкоми, райвиконкоми часто не усвідомлюють, який обов'язок на них лягає в справі ліквідації

неписьменності. Кілька років тому одна селянка Північного Кавказу — член ВЦВК, що була присутньою на з'їзді, розповідала, що там голова сільради збирав підписи з селян і селянок про те, що вони не будуть організовувати лікпунктів. Це може здатися неймовірним, але це факт. Селянка, яка розповідала про це, із сльозами на очах говорила, що вони дали цьому голові сільради належну відсіч. Цей голова сільради думав, що лікпункт заважає створенню шкіл.

Звичайно, така постановка питання нікуди не годиться, і я гадаю, що дуже важливо і необхідно, щоб кожна сільрада в селі добре усвідомлювала, що на неї лягає завдання пробудити громадськість і цю громадськість організувати.

Дуже часто доводиться чути, що комісії, які організовані при сільрадах, не знають, що їм робити. Вони говорять: «Ми не знаємо, що нам робити, — організувати ясла чи школи». І дуже рідко говориться про те, щоб організувати лікпункти. І мені ось здається: треба добитися того, щоб кожна сільрада, щоб кожна культкомісія при сільраді бралися за справу ліквідації неписьменності. Це не значить, що члени культкомісії займатимуться ліквідацією неписьменності, але треба, щоб сільрада облікувала (можливо, силами ТГН, або силами комсомолу, або ще якими-небудь іншими силами) кількість неписьменних. Треба, щоб сільрада проводила розширені засідання, на яких разом з громадянами обговорювала б, чи треба в цьому селі відкривати лікпункти, чи, можливо, буде достатньо групового навчання, якщо нема достатньої кількості неписьменних. Це питання треба обміркувати. Сільрада повинна подбати про приміщення, про опалення, про те, щоб лікпункт весь час працював. І тоді осередки ТГН, які створюються в селах, матимуть уже твердий стрижень — вони примикатимуть до роботи сільради, допомагатимуть роботі сільрад. Звичайно, це не все, що треба зробити.

У містах величезне значення мають профспілки. VIII з'їзд профспілок був переломним з'їздом у справі ліквідації неписьменності, він звернув належну увагу на справу ліквідації неписьменності. В цьому відношенні помітно великий і дуже важливий злам.

Товариші, крім організаційного питання, треба спини-

тися ще на одному надзвичайно важливому питанні. Це питання — підвищення якості.

У нас часто бувають рецидиви (повернення) неписьменності. Ці рецидиви неписьменності бувають тому, що лікпункт часто не досить піклується про те, щоб залучити неписьменних до громадського життя, щоб навчити їх читати газети, ходити до бібліотеки або хати-читальні і т. ін.

Я, товариші, з минулого пригадую такий випадок. Це було давно, в минулі часи, в Пітері. Я тоді працювала у вечірньо-недільній школі. Там був один видатний педагог (учитель) Аврамов. Аврамов одночасно працював у дитячій школі біля Волкового кладовища. До нього з'їжджалися учителі з усієї Росії дивитися, яких величезних результатів він досягає, працюючи з трьома групами. І я була в цій школі і бачила, що діти старшої групи писали без помилок, писали, додержуючи всіх розділових знаків, і чудово переказували прочитане. І ось я пам'ятаю, як Аврамов прийшов одного разу в нашу вечірню школу страшенно схвильований і говорить: «Ви подумайте, у мене була учениця Марфуша. Ця Марфуша була кращою ученицею, провчилася три роки. І ось минуло кілька років. Марфуша одружується. Треба розписатися. І раптом виявляється, ця Марфуша, яка писала, додержуючи всіх розділових знаків, літературно вже писала, не може підписати свого прізвища — такий рецидив неписьменності».

Звідки взявся такий рецидив неписьменності? Тому, що погано вчив її вчитель? Ні, не тому. Рецидив неписьменності з'явився тому, що Марфуша, як тільки вийшла з школи, більше ніякого друкованого знака не бачила: газет не читала, книг не читала і займалась тільки повсякденною домашньою роботою. Треба, товариші, зрозуміти, що як би добре не вчили на наших лікпунктах, яких би добрих результатів не досягали тут, ми матимемо багато рецидивів, якщо не будемо піклуватися про те, щоб під час навчання привчати учнів читати газети, користуватися бібліотекою. І в цьому відношенні надзвичайно важливо, щоб осередки ТГН про це подбали, щоб поряд із заняттями на лікпунктах організовувалось читання газет, щоб неписьменних і малописьменних забезпечували газетами.

Дуже важливо також, щоб з неписьменними, крім того, що вони навчаються в школі, хто-небудь працював дома. Мені доводилося працювати у вечірній школі. І ось доводилося спостерігати: ходять до школи два робітники, один робітник живе в артілі, а другий — дома, в неписьменній сім'ї. Той, який живе дома, через кілька місяців ледве тільки навчається грамоти, а той, який живе в артілі, надзвичайно швидко навчається читати і писати, тому що товариші по артілі допомагають йому працювати. І ось важливо, щоб у лікнепі, крім занять в неділю і ввечері в будні, коли учні ходять на лікпункти, утворились двійки, трійки, які навчалися б вечорами; важливо, щоб ТГН прикріпляло до неписьменних письменних, які допомагали б їм навчатися. Цілий ряд таких заходів треба продумувати і практикувати. У нас часто члени ТГН тому тільки й вважаються членами, що вони сплачують внески. Я пам'ятаю, на I з'їзді ТГН один батрак говорить: «Що ж, ну вносимо ми дві копійки — і це все, що ми робимо. Навчіть нас, як нам активніше працювати». Мені здається, для того щоб з'ясувати якість викладання, надзвичайно важливо, щоб осередки ТГН подбали про те, щоб члени ТГН були прикріплені до тих, хто вже відвідує лікпункти, щоб вони допомагали їм навчатися. Тоді результати будуть такі, що учень лікпункту зможе навчатися сам, зможе читати книжки, зможе читати газети.

Важливо також обов'язково — і цей обов'язок повинен лягти на членів ТГН,— щоб неписьменні й малописьменні були залучені до громадської роботи. Ми знаємо з досвіду культпоходу, ми знаємо з досвіду окремих місць, які проводили вже роботу по ліквідації неписьменності, яка надзвичайно важлива ця робота по залученню учнів до громадського життя.

Отже, товариші, я гадаю, що перед з'їздом стоїть завдання обговорити насамперед організаційне питання, а потім уже цілий ряд заходів, які повинні підвищити якість викладання, які повинні допомогти тому, щоб школа лікнепу допомогла неписьменним настільки навчитися грамоти, щоб вони могли далі вже йти по шляху самоосвіти.

Ось ці завдання стоять перед з'їздом.

Дозвольте побажати з'їздові, щоб ці завдання були виконані якнайповніше.

ПРОМОВА НА ІІ З'ІЗДІ ТГН

Коли починаєш яку-небудь справу, завжди повинна бути ясна мета. І чим ясніша мета, тим ясніший шлях до цієї мети. Неправильно ставити широку мету товариству ТГН, треба, можливо, взяти мету вужчу і потім уже працювати над досягненням цієї мети. Нам треба створити базу культури — нам треба ліквідувати неписьменність і малописьменність. І я гадаю, що неправильно надмірно розкидатися. Ми робимо ще тільки перші кроки, а вже починаємо боятися, як би ця справа не розрослась, не заплеснула нас, не знизила б іншої мети. Хіба це можливо? Той, хто просовується вперед — кожний робітник, кожний селянин, що знає грамоту, — не спиниться на цьому, буде просовуватися все вперед і вперед. І боятися того, що широко розгорнута робота по ліквідації неписьменності якоюсь мірою обмежить інші завдання — завдання будівництва школи, завдання широкої постановки самоосвіти, постановки робітничих і селянських університетів, — мені здається, зовсім нічого. Але важливо точно і певно поставити мету, бо тоді можна обліковувати роботу. Іноді побоювання, як би робота по лікнепу не висунулась на перший план, помічається в профспілках — тих профспілках, де значна частина робітників уже письменна. Перед ними стоїть інша мета, і тому ми бачимо в них трохи зневажливе ставлення до ліквідації неписьменності і побоювання того, щоб ліквідація неписьменності не відсунула інші завдання і мету. Ось з цим зневажливим ставленням треба боротися.

Потім друге питання. Тут деякі товариші виступали і говорили про те, що важливо, щоб ТГН було цілком самостійною організацією, щоб ніякі грамчека¹ і соцвихи не заважали йому. Ось з цим треба боротися. Цеховщина, яка залишилася в спадщину від старого, страшенно заважає роботі. Нам треба об'єднати всі сили. Адже наша країна бідна — ми бідні на культурні сили, ми бідні матеріально, — нам треба об'єднати всі сили, а не дивитися так: щоб ніхто не заважав, якщо добре почне працювати ВНКл/н, як би це не захопило які-небудь права ТГН. Звичайно, так ставити питання не можна.

ВНКл/н — орган Радянської влади. Якщо він бюрократичний, не вміє йти в ногу з громадськістю, треба викоренити цей бюрократизм. Я гадаю, що громадськість, яка розкачалася, — найкраща гарантія проти бюрократизму. Треба робити не так, щоб відділитися кудись, відокремитися, а треба обміркувати, як працювати так, щоб зробити ВНКл/н не бюрократичним органом, а органом, який проводив би свою роботу добре. Тут потрібна координація роботи державних органів і роботи радянської громадськості.

Коли в нас організувалася ВНКл/н, вона дивилася на себе як на громадську організацію. Я пам'ятаю, як організація ВНКл/н порушувала питання про те, що треба відокремитися від Головополітосвіти і від Наркомосу. Я пам'ятаю, як на з'їзді політосвіт виступав т. Ленін і говорив: з прагненням відокремитися, стати в сторону треба раз назавжди покінчити, треба, щоб ВНКл/н працювала разом з Головополітосвітою, працювала в надрах Наркомосу і не відокремлювалася в якусь самостійну організацію². Я гадаю, що зараз говорити про те, що треба кудись відійти і бути подалі від органів ВНКл/н зовсім недоцільно, навпаки, треба всіляко виправляти їх роботу.

Тепер, товариші, питання про те, як залучити до роботи профспілки, кооперацію і жінвідділ. На цьому з'їзді, на з'їзді по ліквідації неписьменності, повинні були б говорити насамперед представники жінвідділів на місцях, тому що ця справа нікого так близько не стосується, як

¹ Так у 20-х рр. іноді називали Всеросійську (ВНКл/н) і особливо місцеві (губернські, повітові і волосні) комісії по ліквідації неписьменності. — *Ред.*

² Див.: В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 48—49. — *Ред.*

робітниць і селянок. Проте хоч окремі товариші жінки й виступали, але в їх виступах в достатній мірі не вказувалось на те, що робота жінвідділів повинна бути тісно пов'язана з роботою ТГН.

Я так само гадаю, що питання про те, що ТГН повинно тісно примикати до Рад, до секцій Рад,— це питання недостатньо обговорюється в нас. Один товариш, який виступав тут, правильно зазначив, що в селі має велике значення, щоб сільські осередки ТГН спирались на державні органи, а цими державними органами і є в селі сільради. Але для того щоб сільрада зміла це зробити, треба, щоб було дано інструкцію, яка, не зв'язуючи її, розповіла б людською мовою, що треба робити секціям Ради; яка встановила б взаємовідносини між ТГН і сільрадою, вказувала б, як зробити, щоб сільрада була зацікавлена в тому, щоб був міцний осередок ТГН, а осередок, у свою чергу, найтісніше примикав би до роботи сільрад. Така інструкція має для села велике значення.

Має значення так само спільна робота з Радою і для міста. На прикладі Москви ми бачимо, що робота краща в тих районах, де ТГН примикає до Ради. Наприклад, Бауманський район: там зв'язок між партією, Радою і громадськістю повний, там бере участь партія, бере участь у цій роботі Рада і завдяки цьому робота широко розгортається. У тих же районах, де цього зв'язку нема, робота йде гірше, незважаючи на те, що там також затрачають величезні зусилля на цю роботу. Ми бачимо, що в Краснопресненському районі робота непогана, але зв'язок кращий у Бауманському районі, тому що там є тісна змика з Радою і всією масою. Я гадаю, що таким чином свою дуже важливу функцію осередок ТГН виправдає.

У нас завжди добровільні товариства дуже багато займаються формальними питаннями, дуже багато часу витрачають на те, щоб визначити, якої форми повинен бути квиток, які значки і т. ін. Представник Саратова правильно говорив, що не треба звертати уваги на те, щоб з'ясувати, який вигляд матиме квиток і як він буде поширюватись; важливо, щоб була книжка, де було б ясно сказано, що повинно робити ТГН і як воно повинно пристосовуватися до місцевих умов. Можливо, потрібно навіть кілька таких книг, потрібні люди, які прочитають ці

книги і розтлумачать, як це робиться. Смішно чекати директив з центру для того, щоб проводити роботу. Робота повинна бути пристосована до місцевих умов. Важливі і час, і характер викладання, і те, яка саме організація найбільше бере участь: чи буде це комсомол, чи будуть це делегатки, чи буде це партосередок (це часто залежить від того, яка організація в даній місцевості сильніша),— важливо, щоб усі сили були спрямовані в одну точку, щоб тут була допомога всіх цих організацій справі ліквідації неписьменності. В цьому відношенні треба якнайменше втручання в роботу і якнайбільше допомоги цій роботі.

Таким чином, мені здається, що в найближчий час, судячи по початку, ми зможемо досить широко розгорнути цю роботу. Але мені здається, що про одну з функцій не повинен забувати жодний член ТГН — це про те, що він весь час повинен вербувати нових і нових членів. Якщо він член ТГН і разом з тим комсомолец, він повинен у комсомолі проводити агітацію, підбирати в комсомолі актив, який би цій роботі допомагав; якщо це делегатка, вона повинна проводити роботу серед делегаток. Не треба себе дуже обмановати, не треба думати, що в нас бог зна скільки зроблено. Те, що зроблено,— це ще крапля в морі, і треба збивати великий актив для того, щоб добитися поставленої мети. В цьому відношенні потрібні величезні зусилля, і я гадаю, що з'їзд дасть добру зарядку і допоможе якнайширше розгорнутися цій роботі.

Мені здається, що докори, які кидають ТГН, не дуже справедливі. Якщо ми візьмемо всі наші добровільні товариства і умови, в яких вони працюють, то треба сказати, що ТГН в числі цих товариств стоїть не на останньому місці: воно розгорнуло дуже велику роботу. Якщо ми візьмемо 1924 р., коли оформилось це товариство, і порівняємо, що робиться зараз, то побачимо, що за останній час сталися великі зрушення. Тільки мені здається, що в нас взагалі щодо всіх добровільних товариств є велика схильність до централізації. Ось, наприклад, резолюція, яку тут пропонують,— у ній сказано: змінити склад, переглянути актив. Нібито хтось ззовні це робить. Дуже мало виявлений курс на самодіяльність, яку треба всіляко розвивати. Це в усіх товариствах велика біда, що дуже їх регулюють з центру, що дуже в певні рамки намагаються поставити. Мені здається, що треба тримати курс на біль-

шу децентралізацію в цій справі. А з другого боку, потрібне керівництво такого типу, щоб показати товариству, що воно повинно зробити. Розповісти найелементарніші речі, цілий ряд найпопулярніших, найелементарніших понять: як, наприклад, вести таку-то агітацію, де дістати такий-то підручник і т. ін. Наше село не знає, де взяти підручник. Нам всі ці питання здаються настільки елементарними, що про них мало думають і мало їх роз'яснюють. Ми проводимо між собою агітацію. Я, наприклад, була на кількох зборах ТГН і наперед знала, що на цих зборах буде. Ми з вами один одного агітуємо, ми проголошуємо один одному палкі промови про користь ліквідації неписьменності. (К р и н и ц ь к и й ¹: І вже загітували один одного?) І вже загітували.

Відносно того, що розпався осередок на заводі «Серп і молот». Це ж металургійний завод: серед металістів неписьменних залишилось дуже мало.

Я вважаю, що нашим загальним лихом є те, що ми дуже багато обліковуємо. З того часу як організувалась ВНКл/н, з того часу як організовано ТГН, вони обліковують, обліковують, обліковують і облікувати не можуть. По-моєму, чим менше обліковуватимуть, тим краще. Навіть візьміть культпохід. В деяких місцях єдине що зробили, так це «облікували». Кому від цього легше стало? Нікому.

Щодо фабрик і заводів. Треба давати все ж таки деяку самодіяльність підприємствам. Нехай сама фабрика вирішить, чи тут організувати осередки, чи організувати їх в житлових товариствах. Раніше була яка картина? Приходить робітниця і каже: «Чому так багато товариств на фабриці? Я повинна бути в шести товариствах і проводити громадську роботу». Часто це перебування «в усіх товариствах» сприймалось як директива, що, мовляв, обов'язково треба бути в усіх товариствах. Звичайно, це нікуди не годиться. Через те й виникла ідея ліквідувати ТГН на фабриці. Але треба, по-перше, надавати право проводити агітацію на фабриках, а, по-друге, осередки, які організуються, нехай самі вирішують, де їм зручніше залишатися — на фабриці чи в житловому то-

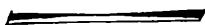
¹ А. І. Криницький був тоді завідувачим Агітпропом ЦК ВКП(б).— *Ред.*

варистві, тому що на різних фабриках різні умови, так що тут треба надавати більше самостійності і ніяких таких постанов, які б зв'язували, не слід давати.

Тепер щодо видань. Можливо, які-небудь три книги у виданні «Геть неписьменність» і погані трапились, але я повинна сказати, що я проглядала популярну літературу, видану цим видавництвом за минулий рік, і там багато прекрасної популярної літератури, яку треба навіть перевидавати. Тепер щодо листажу. Справа в тому, що ми приймали постанову давати на масову літературу більше аркушів, а на ділі що ми бачимо? Гиз перевидає Лескова, «Крученого біса» Сологуба, Достоевського. Мені, здається, що, поки паперу в нас нема, цього не треба перевидавати. Ці «Біси» нам не потрібні. А ось популярна література надзвичайно потрібна.

Що стосується ТГН, то воно дало велику користь.

1929 р.

НАКАЗ ІЛЛІЧА

У 1895 р., в перші роки своєї революційної діяльності, задумав Володимир Ілліч разом з кількома товаришами таємно видавати для робітників і робітниць журнал «Рабочее дело». Було це ще за царської влади, коли за кожне чесне, правдиве слово, сказане робітникам або селянам, за кожне слово, що відкриває їм очі на те, як править цар і його міністри, людей переслідували, кидали в тюрми і засиляли в Сибір. «Рабочее дело» було вже зовсім готове, всі статті написані, треба було тільки здати його в таємну друкарню друкувати, але царські шпигуни вже вистежили Ілліча та його товаришів, нагрянули до них з обшуком, заарештували їх. В одного із заарештованих знайшли готовий уже до друку журнал, відняли його, а всіх заарештованих кинули у в'язницю, а потім заслали в Сибір. Так і не побачив цей журнал світу, не дійшли статті, написані для нього, до робітників і робітниць.

Лише через багато років, коли робітники й селяни прогнали царський уряд, коли організована була вже Радянська влада, в 1924 р. у шафах департаменту поліції була знайдена стаття Ілліча, написана для «Рабочего дела», і опублікована через 29 років після того, як вона була написана,— тоді, коли Ілліча вже не було живого. Стаття ця називалась «Про що думають наші міністри?»

У цій статті Ілліч наводить секретний лист міністра внутрішніх справ Дурново до обер-прокурора найсвяті-

шого синоду Победоносцева. У цьому листі Дурново, у віданні якого перебувала поліція, пише Победоносцеву, у віданні якого були недільні школи для дорослих робітників (таких шкіл було тоді дуже мало, були вони тільки в чотирьох містах), що його, Дурново, шпигуни вистежили, що завелась у недільних школах крамола, що проникли в школу революціонери і розповідають там простому і майстровому народові про те, про що писали Маркс і Енгельс, говорять про поміщиків і капіталістів, про те, як вони експлуатують «простий» темний народ і як царська влада цілком на їхньому боці. Говорять це революціонери в прихованій формі, тому чиновники, приставлені Победоносцевим для нагляду, не розбираються навіть, що говорять ці вчителі-революціонери, та «простий» народ дуже добре їх слова розуміє, тому що це його стосується. І Дурново радить особливо пильно стежити за вчителями недільних шкіл.

І ось, наводячи цей секретний лист, копію з якого зняв якийсь службовець у департаменті поліції і пустив по руках, Ілліч писав про те, чому так бояться царські міністри того, щоб «простий» народ набув знання, бояться поєднання знань з народом, бояться того, щоб робітники не стали свідомими. Стаття Ілліча закінчується словами: «Робітники! Ви бачите, як смертельно бояться наші міністри поєднання знання з робочим людом! Покажіть же всім, що ніяка сила не зможе відібрати в робітників свідомості! Без знання робітники — беззахисні, із знанням вони — сила!»¹.

І з того часу все своє життя Ілліч говорив робітникам і робітницям, говорив сільській бідності, батракам і батрачкам, селянкам, що в знанні — сила. Справі народної освіти він завжди приділяв особливо велику увагу. Перед смертю, залишаючи наказ товаришам, він писав про те, що хоч все ще ми бідні, прямо сказати, злидні ще, хоч ми й малокультурні ще, але це не біда — була б тільки свідомість того, що нам треба: всьому народові треба опанувати знання. Писав він перед смертю про культурну революцію, про те, що маси повинні з бою брати знання, долаючи всі труднощі, які залишилися в спадщину від старих порядків, від старого царського ладу, долаючи

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 74.

всю нашу злиденність, всю нашу безкультурність; що маси повинні озброюватися знанням, щоб там не було, бо знання — сила. Хотів він ще написати про це докладніше — про те, що треба малописьменним, мало-знаючим самим міцніше налягати на цю справу, та не зміг уже.

Але всі ті слова, які говорив Ілліч про це, починаючи з 1895 р., не забудуть маси, не забуде їх і селянка. У себе в селі вона буде передовим борцем за школи, за лікнеп, за хату-читальню, за бібліотеку. Вона буде уривати час, незважаючи ні на що, щоб вчитися самій, буде допомагати вчитися іншим, насамперед іншим селянкам, бідноті, батрачкам, молоді, дітям. Вона, селянка, на власному досвіді знає, яка беззахисна темна людина. На ній, на селянці, особливо тяжко відбилось минуле, до цього часу не може вона скинути його з себе. На культурному фронті треба їй бути попереду, треба їй наказ Ілліча виконувати.

1929 р.

ЗНАННЯ — СИЛА

Телеграф приніс повідомлення, що до складу новообраних Рад (по РРФСР) увійшло *в містах* 24,6% жінок (проти 20,8% в минулу виборчу кампанію), а *по селах* — 19,4% (проти 11,6% в минулу виборчу кампанію). Це дані на 2 лютого. Вони свідчать про те, що кількість жінок, обраних до Рад, збільшилась у місті на 3,8%, в селах — на 7,8%. Це безумовний крок уперед, хоч до норми ще далеко. Якби жінка в житті була рівноправна з чоловіком, як вона рівноправна перед законом, процент жінок, обраних до Рад і в місті, і в селі, дорівнював би приблизно 50. Як бачимо, до цього ще далеко. Спадщина минулого ще велика.

Одна з основних причин, яка заважає жінкам проходити в Ради, — *це її відставання на культурному фронті*.

Є певне співвідношення між письменністю і активністю виборців. Тут мимоволі згадуєш слова Володимира Ілліча, що «неписьменний стоїть поза політикою».

Місто письменніше, ніж село, і активність міських виборців вища, ніж активність виборців сільських. В минулу виборчу кампанію з'явилося на вибори в місті 50,7% виборців, в селі — 47,6% виборців. З того часу письменність населення зросла; в місті вона зросла більше, ніж у селі; в селі помітне головним чином зростання письменності серед жінок. В нинішні перевибори ми бачимо пев-

не підвищення активності; в місті воно вище, ніж у селі, але в селі значно зросла активність жінок, їх авторитет. В нинішню виборчу кампанію брало участь у виборах 64,3% виборців (тобто на 13,6% більше, ніж минулого разу), в селах — 58,2% (тобто на 10,6% більше, ніж минулого разу). Ми знаємо, що культпохід торкнувся значно більше міста, ніж села. Тут безумовно, є певна залежність.

Звідусіль надходять відомості, що жінок значно більше, ніж раніше, обирають в сільради.

Треба довести участь виборців у перевибірній кампанії до 100%, але це буде можливим тільки в тому разі, якщо наші успіхи і на фронті ліквідації неписьменності будуть досить великими.

Трудящі дуже багато чекають від перевиборів Рад. Новообраним до Рад жінкам доведеться багато вчитися з життя і з книжки, щоб справитися з тими завданнями, які перед ними постануть. Життя з кожним днем стає складнішим, і, щоб бути на висоті, треба добре розбиратися в навколишньому.

СРСР живе в буржуазному оточенні. Якби цього буржуазного оточення не було, ми могли б просуватися вперед з тією швидкістю, яка нам, нашій країні, була б найзручнішою. Але тому що ми живемо в буржуазному оточенні, то повинні зрозуміти, що коли ми не наляжемо з усією енергією на те, щоб просуватися швидше вперед, то знищать, розіб'ють нас буржуазні країни. До нападу на Союз Радянських Соціалістичних Республік вони завжди готові. Помилково було б думати, що нам досить навчитися володіти гвинтівкою, бити без промаху, навчитися носити протигазні маски. Вчитися володіти гвинтівкою, бити без промаху, набувати всі інші військові знання конче потрібно, але не тільки від самої нашої військової підготовленості залежить наша непереможність. «Війна є випробування всіх економічних і організаційних сил кожної нації»¹,— писав Володимир Ілліч.

Звичайно, якщо ми працюватимемо перевальцем, якщо ми працюватимемо старими, допотопними машинами,

¹ В. І. Л е н і н, Твори, т. 30, стор. 131—132.

якщо фабрики в нас будуть наполовину стояти, якщо ми не зуміємо піднести нашу промисловість на висоту сучасної техніки, не раціоналізуємо працю, якщо ми продовжуватимемо орати сохою і даватимемо всякому бур'янові глушити хліб, та ховрахам і сарані його псувати і поїдати, якщо ми не налагодимо правильного підвезення сировини, хліба в місто, а потрібних товарів — у село, якщо віддамо торгівлю приватникові — капіталістичним країнам буде легко простісінько проковтнути нас. Нам треба все наше господарське життя налагодити так, щоб воно являло собою налагоджене ціле, де вся різномірна господарська діяльність була б між собою тісно і правильно пов'язана.

Щоб досягти цього, треба підняти нашу промисловість і сільське господарство, нашу кооперацію на дуже велику височінь.

Перебудова і промисловості, і сільського господарства, і торгівлі, тим більше перебудова швидка, не може відбуватися без опору експлуататорів, без опору тих, кому вигідний був старий порядок, вигідна була злиденність, відсталість мас.

Тому не випадково, що саме зараз, коли ми почали енергійно перебудовувати нашу промисловість і сільське господарство, всі вороги Радянської влади — непмани, куркулі, колишні поміщики і капіталісти — почали скалити зуби. Не випадково, що вони, користуючись кожною нашою помилкою, намагаються настроїти проти Радянської влади, проти партії верстви населення, які ще не стали свідомими, ще хитаються. Тому треба розгорнути зараз найширшу агітацію і пропаганду в масах, підняти маси культурно, вирвати їх з-під впливу ворожих Радянській владі осіб, залучити до справи будівництва соціалізму. Недаром Володимир Ілліч говорив про необхідність розгорнути якомога ширше культурну роботу в масах, особливо культурну роботу серед селянства. Він вказував на винятково велике, вирішальне значення культурної роботи.

Минуло п'ять років з дня його смерті, і це завдання з усією гостротою, на весь зріст стоїть перед нами. Ради повинні звернути особливу увагу саме тепер на культурне будівництво, на залучення робітничих, бідняцьких і середняцьких селянських мас до цієї справи, особливо

жіночих мас, на пробудження їх самодіяльності, на організацію цієї самодіяльності.

Радам у цій роботі повинні допомагати всі: партія, комсомол, делегатки, профспілки, кооперація, добровільні товариства.

Особливо велику роль можуть відіграти сільради. При сільрадах є культкомісії, іноді вони називаються культсекціями. Культсекції повинні залучати до своєї роботи всіх трудящих і в першу чергу організовану частину населення. Вони повинні почати серйозно впливати і на роботу школи, і на роботу хати-читальні, бібліотеки, червоних кутків, лікпунктів і т. ін. Вони повинні дивитися, щоб усі поголовно діти ходили до школи, в тому числі й дівчата, викликати батьків, які не пускають дітей до школи, з'ясувати причини і допомагати їх усувувати. Якщо в селі багато неписьменних, секції повинні піклуватися, щоб був обов'язково організований лікпункт і щоб він працював акуратно. Секція повинна залучати неписьменних до навчання, повинна піклуватися про те, щоб хата-читальня весь час як слід працювала, щоб і дорослим і дітям було що читати. Секція повинна піклуватися про те, щоб школа приділяла достатню увагу дітям бідноти, щоб організовувались різні гуртки і курси, щоб організовувались ясла і дитсадки, які дають можливість матері трохи розвантажитися від турбот про дітей і взятися за навчання.

Секція може зробити багато. Вона налягатиме на те, щоб більше одержувати газет, щоб вони стали доступні для бідноти, щоб з'єднувати село з містом через радіо, щоб потрапляло в село кіно. Секція, підносячи культурний рівень села, разом з тим будитиме в населення потяг до нових порядків, до нової організації господарства, до нової організації побуту.

Треба випустити для секцій сільради відповідні популярні брошури, доступні кожній селянці.

У місті культурні секції міськради повинні проводити не менш енергійну роботу. Трудящі повинні на ділі стати господарями життя. Цьому надзвичайно заважає низький культурний рівень, особливо низький культурний рівень тих верств, які найбільше потребують допомоги Радянської влади, які погано організовані, мало-свідомі.

Селянка і робітниця на своєму гіркому досвіді, на досвіді всього навколишнього життя більше, ніж будь-хто, знають, як зв'язує по руках і ногах темрява, безкультурність. І тому нема сумніву, що селянка і робітниця, ввійшовши до Ради, будуть налягати на роботу культурних секцій. Вони знають, їх не треба переконувати в тому, яка сила знання.

1929 р.

ПРОДОВЖУВАТИ РОБОТУ І ЛІТОМ

Всю зиму 1929 р. йшла напружена робота по ліквідації неписьменності. З настанням весни ряд лікпунктів закінчує свою роботу, але робота з неписьменними і з тими, які щойно навчилися грамоти, не повинна послаблюватися.

Перед закінченням занять треба, щоб лікпункти дали учням, які закінчують навчання, вказівки, як навчатися далі, де і як діставати газети і книги для читання. Треба перед закінченням зводити учнів на екскурсію в найближчу бібліотеку, постаратися добитись того, щоб усі учні почали користуватися бібліотекою. Треба забезпечити учнів списками найпопулярнішої літератури. Треба, щоб працівники бібліотеки допомагали малописьменним у виборі книг. Треба вказати випускникам лікпунктів, що вони можуть вступити на підготовчий курс заочного навчання. Треба допомогти учням організуватися в невеликі гуртки з трьох-чотирьох чоловік, дати програму занять у гуртках. Важливо організувати літом консультаційні пункти для тих, які щойно навчилися читати, і для малописьменних взагалі, звідки посилалися б, якщо буде потреба, «літні ліквідатори».

Не можна кидати випускників лікпунктів напризволяще, треба, щоб літо вони могли використати для самостійної роботи, для оволодіння навичками швидкого письма і читання.

Це в місті. В селі організувати роботу літом, звичайно, важче, оскільки випускники лікпунктів будуть завалені

роботою, але й тут треба використати святкові перерви, перерви в роботі під час поганой погоди, щоб організувати в цей час бесіди, колективне читання, поновлення в пам'яті вивченого, екскурсії. Хати-читальні повинні звертати особливу увагу на обслуговування випускників лікнепу. Треба постаратися залучити випускників лікнепу до якої-небудь громадської роботи. Це має величезне значення, на громадській роботі люди зростають.

Але це ще півділа. Треба залучити до навчання грамоти нові верстви, в першу чергу сезонників. Треба влаштувати для них лікпункти, повести з ними велику роботу.

І, нарешті, треба використати літо для ґрунтової перепідготовки ліквідаторів, для старанного обліку проведеної за зиму роботи, для обліку промахів і досягнень, для підготовки до дальшої напруженої роботи.

Роботу по боротьбі з неписьменністю і темрявою не будемо послаблювати ні на хвилину, поки не доведемо її до кінця.

З'ЇЗДОВІ ПО ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ

Дорогі товариші, дозвольте вітати ваш з'їзд. Він збирається в момент, коли вся країна — і місто і село — стає все ширше і ширше на шлях соціалістичного змагання, на шлях напруженої роботи в справі перетворення старого ладу на соціалістичний лад. На нас, політосвітників, покладається завдання такою самою напруженою роботою допомогти масам піднести свій культурний рівень на ту височінь, яка допомогла б, а не гальмувала шлях соціалістичного будівництва. Рік тому я писала про «лікнепівську спартакіаду». З того часу *справа зрушила з мертвої точки*. Ми маємо немало завоювань. З'їзд їх старанно врахує.

Треба сказати, проте, що коли ми дечого добились, то, головним чином, завдяки уважнішому ставленню до мас, увазі до їх побутових умов, широкій агітації, енергійній роботі громадських організацій, насамперед комсомольських, завдяки енергійній роботі ліквідаторів і ТГН. Але в усьому цьому елемент *соціалістичного змагання* відігравав досить незначну роль. Тільки в Сибіру і на Уралі, здається, проходило досить енергійне змагання між округами на кількість охоплених навчанням грамоти. Звичайно, приклад Саратова, Бауманського району Москви заражав, захоплював, але належної чіткості в обліку всіх досягнень не було. Слабкою нібито була самокритика, не було преміювання (а якщо й було, то мало лише винятковий характер), мало було змагання сіл, окремих фабрик і т. ін.

Мені здається, з'їздові треба всебічно обговорити план змагання на найближчий рік.

Перше питання — як залучити до справи маси, як їх залучити до змагання. Безумовно, треба залучити до цієї справи сільради і міськради. Треба, щоб і вони вступили в змагання, їх культсекції можуть провести велику роботу з масами: адже завдання Рад саме й полягають в організації мас навколо певних справ. *Змагання культвідділів Рад* по лінії ліквідації неписьменності може дати дуже багато. Треба пробудити в них, розпалити в них почуття соціалістичної честі. Далі стоїть питання *про змагання між собою різних установ, фабрик, цехів, сіл і т. ін.* Але змагання треба, звичайно, проводити так, щоб залучати до нього поголовно всю масу.

Якщо змагання культвідділів Рад, установ головним чином буде спрямовано *на кількість* учнів, якщо змагання осередків ТГН ітиме головним чином по лінії обслуговування побутових потреб, без яких не можна провести справу ліквідації неписьменності, то *школи лікнепу, лікпункти* повинні проводити змагання *за якість*: хто краще навчить читати й писати, хто навчить більшу кількість учнів читати газету, привчить брати книги з бібліотеки або хати-читальні, хто більшу кількість учнів залучить до громадської роботи і т. д. і т. ін. Дуже важливий — і цьому допомагає змагання — точний облік досягнень і недоліків. Розвиткові самокритики повинні сприяти стінні і лікнепівські газети, куди диктують, а потім пишуть кореспонденції учні; важливо, щоб ці газети потім передавали в сільраду, або міськраду, або на спеціальну виставку. Одним словом, потрібна максимальна гласність в усій справі.

І потім — питання *про премії*. Важливо, щоб кращі лікпункти преміювали, щоб ця премія була або бібліотечкою (якщо нема на селі бібліотечки), або передплатою для всіх учнів газет, або екскурсією, або ще чимсь. Це треба обміркувати.

Потім, якщо говорити про змагання, то треба його зробити *безперервним*, щоб не виходило так: ось провели змагання два лікпункти та й справі кінець. Треба, щоб в результаті змагання справа ліквідації неписьменності стала кровною справою всього населення, щоб змагання

не спалахувало раптово і потім затухало, а все більше і більше наростало, переростаючи намічені рамки.

Дорогі товариші, дуже просила б вас проробити на з'їзді це питання.

Висловлюю тверду впевненість, що з'їзд накреслить чіткий план змагання, розгорне максимальну самокритику і на досвіді помилок, неминучих напочатку, постарается всю роботу поставити на правильні рейки.

Нам треба якомога швидше перемогти неписьменність в нашій країні, що буде соціалізм, якомога швидше здобути цю перемогу. І ми її швидко здобудемо.

Палкий вам привіт, товариші!

1929 р.

ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ — БОЙОВА ПОЛІТИЧНА СПРАВА

(ВИСТУП НА НАРАДІ МІСЦЕВИХ ПРАЦІВНИКІВ ПО ЛІКНЕПУ)

ФОРМАЛЬНИЙ ПІДХІД ПРОФСПЛОК

Цими днями Колегія Наркомосу виїжджала на фабрику Держзнака, де ми виявили цікаве явище: там «усі письменні», за винятком сторожів і прибиральниць. На 2500 робітників є 63 неписьменних. Характерне ставлення робітників до цього питання: письменний актив говорить про вузи, робітфаки та ін., і тільки одна жінка згадала про ліквідацію неписьменності. Це дуже типово для друкарів.

Те саме спостерігається і в Ленінграді: там ми маємо завжди на фронті ліквідації неписьменності відставання, тому що основний потомствений робітник там добре письменний і є багато інших насущних питань, які його цікавлять. Тому питання ліквідації неписьменності затираються і заганяються в далекий куток. Треба з цим боротися. Недопустиме таке неухажне ставлення до справи; недопустимо, щоб у нас були непідметені кутки.

Нам треба боротися і з ВЦРПС, яка підходить до справи формально. Воно зрозуміло: у ВЦРПС нема жодного неписьменного — і члени сім'ї, і знайомі їх усі письменні. Я гадаю, що треба було б від наради надіслати дві делегації: до т. Бубнова і до ВЦРПС. Треба, щоб пішли представники не з центру, а з місць, наприклад, з Іваново-Вознесенська жінка-текстильниця. У них питання стоїть дуже гостро. Ми вже багато років наполягаємо на тому, щоб разом з ВЦРПС працювати і працювати якнайтісніше. До XV з'їзду партії ми нашоувхувались у цьому

відношенні на ряд перешкод. Тепер помітне велике зрушення, ми працюємо дружно. Ось, наприклад, дуже дружно пройшло питання про безперервний тиждень. Треба, щоб і в ліквідації неписьменності ми дружно розв'язували всі питання.

ПРЕСА НАДІЄТЬСЯ НА САМОПЛИВ

Преса також підходить до лікнепу формально. Вона вважає, що вона розбудила маси, залучила сили, а решта піде самопливом. Треба, щоб преса продовжувала висвітлювати питання лікнепу значно енергійніше, ніж вона це робить зараз.

Якщо в цьому році у нас ще грошей не «від'їдають», то почнуть у нас їх знову «від'їдати», якщо преса здасть. Нам треба це завжди мати на увазі. Ось Наркомфін розподіляє на місця 5 мільйонів карбованців на ліквідацію неписьменності. Якщо недоглянути маленької речі, що ці суми спеціально асигнуються на лікнеп, то від 5 мільйонів небагато б залишилось на ліквідацію неписьменності: гроші б забрали для іншої мети. Тому потрібне пильне око за цією справою.

ЛІКНЕП І БЕЗПЕРЕРВКА

Наскільки ліквідація неписьменності зв'язана з усіма іншими питаннями і сторонами життя, ми бачили з досвіду культпоходу. Тут є багатий досвід.

Не можна думати, ніби можна провести ліквідацію неписьменності, не влаштовуючи ясел, незважаючи на житлові умови і побутові особливості населення. Треба, щоб і виконкоми й інші органи влади зрозуміли, що ліквідація неписьменності — це тільки показник одного з важких вузлів, які в нас є. Тут потрібні і ясла, і їдальні, і житло, і пральні, і багато іншого.

Тепер ці питання особливо гостро постали в зв'язку з переходом на безперервний тиждень. Адже тепер ставиться питання так, що безперервка добре піде тільки тоді, якщо і лазні, і їдальні, і пральні будуть до неї пристосовані. Питання про безперервку тісно пов'язане з питанням ліквідації неписьменності. Тут все зв'язане в один вузол.

Ми, освітяни, з досвіду знаємо, що є тісний зв'язок між ставленням до культурної роботи і станом партійної організації. Де тонко, там і рветься. Найбільш незахищений фронт — це фронт освітянський.

Візьмемо астраханську справу. Можна було ще три роки тому сказати, що там виникне ганебна справа. Радіо, наприклад, там орієнтувалось тільки на великих рибпромисловців: повідомляли про те, які ціни за кордоном і т. ін., — але жодного слова не було сказано про рибалку. Потім там була обурлива справа з дитячим будинком. Вона була показником того, що набагато раніше там творилось. Якби цю справу було розслідувано, то можна було б виявити те, що робилося в Астрахані.

Смоленська справа розкрила ту нездорову обстановку, яка склалася в цьому районі. Тут сталася відома історія із Сосенською школою. У 1905 р. в цьому районі було повстання, після якого селяни добились збудування школи. І що ж? Місцеві власті додумались здати приватнику в оренду приміщення школи. Місцеве населення хвилювалось, дванадцять селянських товариств послали заяву в Малій Раднарком, учителі пропонували свою роботу безплатно, аби тільки залишили школу... Було ясно, що в Смоленській губернії обстановка надзвичайно нездорова. Потім смоленська справа показала, як багато там ще творилось взагалі неподобств.

На Північному Кавказі є прислів'я, що «всі цілющі джерела відкрили коні». Коли табун пасеться де-небудь у горах і натрапляє на струмок, то звичайно коні нап'ються й ідуть далі. Якщо ж коні знайдуть джерело із залізистою водою, то вони біля нього залишаються і не хочуть іти далі. У цих випадках починали досліджувати ґрунт і завжди виявлялось, що джерело справді цілюще. Так і тут: якщо якісь «коні» п'ють біля нашої освітянської справи, то необхідно цю справу терміново розслідувати. Завжди тут виявляться якісь хворобливі болячки.

Зовсім неправильно виправдуватися тим, що неписьменність дісталась нам у спадщину від старого часу і що нашої вини тут зовсім нема. Я вважаю, що в тому місці, де багато неписьменних, становище, звичайно, неблагополучне: очевидно, цій справі не приділяють належної уваги.

БІЛЬШЕ УВАГИ КУЛЬТУРБУДІВНИЦТВУ В КОЛГОСПАХ!

В колгоспах дуже багато неписьменних. Ми знаємо це також з величезної кількості листів, які ми одержуємо з різних колгоспів. У всіх колгоспах величезна кількість неписьменних жінок, особливо в Центрально-Чорноземній області. Це дуже бідний район, часто не вистачає тут коштів на те, щоб купити всім робітникам колгоспу окремі тарілочки. Зрозуміло, неписьменність і погані побутові умови роблять життя робітників і робітниць Центрально-Чорноземної області дуже тяжким. Там часто розігруються всілякі трагедії.

Я вважаю, що ми надто мало б'ємо тривогу з приводу недостатності культурного будівництва в колгоспах. Адже коли деякі колгоспи налічують близько 97% неписьменних жінок, то ясно, що налагодити освітню роботу там неймовірно важко. Мабуть, нам треба вжити якихось надзвичайних заходів в галузі культурного будівництва в колгоспах і комунах, інакше буде затримка в дальшому зростанні колективізації. Кожний округ, кожний район повинен подивитись на ту роботу, яка проводиться в колгоспах, і перевірити, наскільки вона відповідає директивам партії про те, що в першу чергу ми повинні навчати бідняків і колгоспників.

Доповідь представника Колгоспцентру примушує нас взяти під сумнів те, чи справимось ми із завданням ліквідації неписьменності протягом дворічного строку. У селі є прислів'я: «Так рано, що ще кінь не качався». Ось, мені здається, що і в колгоспах непочатий край роботи: там ще «кінь не качався».

ПРО СЛАБКІСТЬ МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Мені часто доводиться вислуховувати повідомлення завідуючих хатами-читальнями, які приїжджають із села. З цих повідомлень я зробила висновок, що у завідуючих хатами-читальнями і взагалі у наших низових працівників є дуже великі організаційні здібності. В організаційному відношенні ми вже зробили значний крок уперед. Наприклад, у Тамбовському округу була організована дуже цікава культурно-освітня робота в зв'язку з хлібозаготівлями. Тут допомогло радіо, проводились бесіди з населенням і т. ін.

Таким чином, маса вже має певні організаційні навички. Але щодо методичної роботи, то тут становище гірше. Я вважаю, що ми справимось з організацією роботи, зуміємо навіть знайти приміщення, а ось щодо методики в мене є сумнів. Я з власного досвіду знаю, що, не маючи достатньої методичної підготовки, дуже важко викладати.

У свій час мені доводилось навчати неписьменних, і я пам'ятаю, скільки безсонних ночей коштувала мені ця робота. Мене мучила думка про те, що я погано навчила свою групу, а половину неписьменних навіть зовсім не навчила. Можливо, зараз я змогла б працювати трохи краще. Пам'ятаю, як один з моїх учнів-робітників подав мені лист в дуже важливій для нього справі. Я прочитала цей лист, тому що звикла до його манери писати, але ніхто інший в ньому не міг би розібратись: увесь лист був написаний без голосних літер. Все життя я не забуду цього свого промаху.

Я не впевнена, що теперішні ліквідатори мають великі методичні знання і навички. Адже більшість з них — зовсім «сирий» народ. Це студенти або навіть другоступенці, які здебільшого не мають методичної підготовки. Необхідно всіляко допомагати їм, інструктувати їх у процесі роботи.

МЕТОДАМИ ГОЛОГО НАКАЗУ НЕ ПРОБИТИ СТІНИ НЕПИСЬМЕННОСТІ

На Україні видали декрет про мобілізацію всієї інтелігенції для навчання грамоти. Вони, безумовно, перегнули палицю. У нас також говорять про те, щоб іти шляхом нажиму. Це викликає деяке побоювання. Я боюся, що замість тієї, надзвичайно важкої, але плідотної роботи, яка проводилась у минулому році, коли було повернуто до цієї справи увагу, коли було усвідомлено, що не можна брати ізолювано питання про ліквідацію неписьменності, а треба уважно враховувати всі життєві умови учнів,— я боюсь, що це зрушення ми будемо замінювати голим наказом. З цього мало буде толку.

Мені здається, розгортати роботу треба значно ширше. Треба залучити до роботи вчителів, але до всяких наказів слід підходити обережно. Нам треба врахувати

весь пророблений досвід і пам'ятати, що тут потрібна величезна організаційна робота. Треба в пресі підняти велику кампанію. Потрібне об'єднання всіх сил на місцях. Особливо уважно треба ставитись до зауважень робітників і робітниць, до їх побутових запитів. Не можна обмежуватися тим, що ми видамо постанову і на цьому покінчимо. Ми бачимо, що за рік досягнуто великого зламу, і надалі нам треба діяти більше не наказом, а поглибленням роботи. Треба пов'язати ліквідацію неписьменності з бібліотечним походом. Якщо ми не привчимо малописьменних ходити в бібліотеку і читати книгу, то ми матимемо рецидив неписьменності. Так само нерозривно пов'язаний з лікнепом і дошкільний похід. Тут передбачається велика робота.

1929 р.

ДРУГИЙ ЕТАП КУЛЬТУРНОГО ПОХОДУ

У нашій країні кипить велика робота. Будуються нові великі фабрики, заводи, величезні радгоспи, розширюється колективізація села — партія і робітничий клас зайняті виконанням п'ятирічного плану соціалістичного будівництва. Ця робота несе з собою ломку старих традицій, звичок, вимагає величезного підвищення рівня культурності мас.

Ще в 1918 р. В. І. Ленін писав: «...умовою піднесення продуктивності праці є... освітнє і культурнє піднесення маси населення»¹. Вступаючи в реконструктивний період, ми поряд з величезним потягом трудящих до знань, спостерігаємо все ж відставання темпу культурного будівництва від темпу індустріалізації.

Настав час, коли ми не можемо розглядати завдання народної освіти, культурного будівництва в другому плані, як завдання третьорядної ваги.

У нашій країні 50% населення неписьменних. Навіть серед організованого в профспілки населення процент неписьменних членів хитається від 20 до 50, а серед сільського населення цей процент ще вищий. Тим часом протягом п'ятирічки на виробництво буде залучено понад три мільйони нових робітників, значна частина яких прийде із села. Ясно, що при таких умовах без рішучої

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 223.

підготовки кадрів культурного фронту ми не зможемо успішно рухатися вперед.

Комуністична партія це чітко усвідомлює, і вже XV партз'їзд на всю широчінь поставив перед масами лєнінськй лозунг культурної революції. Комсомол — кращий помічник партії — швидко підхопив цей лозунг, оголосивши культурний похід.

З часу оголошення культурного походу минув рік. Досвід культпоходу всіма обмірковано і схвалено. Накреслено більш високі темпи роботи. Однак літньо-осінні місяці 1929 р., безумовно, є місяцями небажаного затишшя культпоходу. Це затишшя є, з одного боку, наслідком кампанійської системи роботи, яка встановилася в значних колах («досить культпоходу, пора й за іншу «кампанію» взятися»), з другого боку, «маніловщини», браку в деяких працівників волі для виконання накреслених планів і темпів і з третього — нерозуміння того органічного зв'язку, який існує між культпоходом і розгорнутим соціалістичним змаганням і походом за врожай.

В результаті першого року культпоходу нам пощастило залучити широкі маси трудящої молоді й радянської інтелігенції до практичної роботи по виконанню поставлених партією завдань на культурному фронті, значно посилити темп цієї роботи і показати новий тип роботи, який у пролетарській державі повинен бути поширений і на інші галузі роботи.

Але культурний фронт настільки складний, що одна хоч би й успішна атака ще не вирішує боротьби, і тому рано складати руки, засинаючи в оптимістичному сні під враженням перших результатів культпоходу.

Комсомол — ініціатор культпоходу — повинен забити тривогу, організовуючи масу культармійців для нового, ширшого наступу.

Ми повинні й далі продовжувати культпохід, який впливається в загальний потік соціалістичного змагання.

*

Основними гаслами культпоходу були боротьба з неписьменністю, боротьба з пияцтвом, боротьба з брудом в особистому і громадському побуті. Вступаючи в новий рік культурного походу, ми повинні поставити перед собою завдання поглиблення його змісту, підтягування

культпоходу на вищий ступінь розв'язання складніших завдань культурної революції.

Візьмемо питання побуту. Комсомол зробив цілком правильно, коли викинув усім зрозумілі лозунги боротьби з пияцтвом і брудом, висунув слідом за цим ряд конкретизуючих їх завдань, що й допомогло перейти від абстрактної пропаганди до справжньої боротьби з пережитками старого побуту.

Але тепер цього вже не досить.

Продовжуючи пропагандистську боротьбу з обивательськими звичаями, міщанськими звичаями та іншими пережитками старого побуту, не перестаючи бити по пияцтву, бруду і неохайності, ми *основний упор в побутовій роботі повинні взяти на боротьбу за матеріальні основи нового побуту.*

В цьому одна з основних відмінностей другого етапу культпоходу від його першого етапу.

Треба сказати, що самих державних коштів для того, щоб в галузі поліпшення побуту рухатися значно швидшим темпом, не досить. Необхідно залучити кошти самого зацікавленого в цьому населення, організувати громадську ініціативу.

На основі культурно-побутового самокооперування при матеріальній і організаційній підтримці державних, професійних і кооперативних органів ми повинні в порядку культпоходу вже в цьому, 1929/30 р. значно розширити мережу громадських їдалень, пралень, дитячих садків, ясел, комун, колективів молоді і т. ін. Ця робота полегшуватиме становище жінки і рухатиме наш побут по шляху колективізації.

Що ж до боротьби з пияцтвом, то ми будемо й надалі твердо тримати курс на витіснення алкоголю культурною роботою. Зміцнюючи антиалкогольне товариство, комсомол разом з тим розіб'є всіх «теоретиків», які під тим чи іншим приводом захищають пияцтво.

Щодо боротьби з брудом завдання полягає в тому, щоб роботу осередків комсомолу від обслуговувальної метушні перенести в площину конкретної, суспільно корисної діяльності.

В. І. Ленін на III з'їзді комсомолу говорив: «Спілка комуністичної молоді повинна бути ударною групою, яка в усякій роботі подає свою допомогу, проявляє свою

ініціативу, свій почин»¹. Той, хто стежить за життям Спілки, її історією, знає, як невтомно працює комсомол над виконанням цього ленінського заповіту. Свое відображення він повинен знайти і в галузі будівництва нового побуту.

*

Питання боротьби за грамоту, як і раніше, повинні бути в центрі культурного походу.

Перед нами стоїть величезне завдання — ліквідувати протягом року неписьменність серед індустріальних робітників, комсомольців і допризовників. Протягом двох років ліквідувати неписьменність серед членів колгоспів, робітників радгоспів при загальному посиленні лікнепроботи в селі взагалі.

Чи виконаємо ці завдання?

Так, виконаємо. Це з очевидністю доводить річний досвід культпоходів. Треба тільки рішуче і значно його поширити, керуючись рішеннями ЦК ВКП(б) в цьому питанні.

Але особливості другого етапу культпоходу в цьому питанні полягають в тому, що перед нами на всю широчінь постає питання про те, як навчені грамоти кадри вести далі по шляху культурно-політичного зростання.

Володимир Ілліч писав: «Ви прекрасно розумієте, що до електрифікації неписьменні люди не підійдуть, і мало тут однієї простої письменності. Тут не досить розуміти, що таке електрика: треба знати, як технічно прикласти її і до промисловості, і до землеробства...»²

Тепер, в період реконструкції, ці рядки мають для нас виняткове значення. З цієї вказівки Володимира Ілліча логічно випливає необхідність поряд з широкою боротьбою всієї радянської громадськості з неписьменністю розгортання роботи по просуванню книги в маси, особливо популярної технічної і агрономічної, поліпшення роботи наших бібліотек, розвитку книгоносництва і т. ін.

*

З річного досвіду культпоходу випливає ще один значний висновок, який ми повинні реалізувати в практичній

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 261.

² Там же, стор. 253.

роботі. Це — необхідність більшої масовості нашої культ-роботи, з одного боку; більшого насичення її класовим політичним змістом, підкореним класовим завданням,— з другого; пристосування її до особливостей і запитів різних груп трудящих — з третього.

Наші культурні заклади і різні добровільні товариства повинні менше надіятися на самоплив, а йти в маси: в житлокоопи, червоні кутки, казарми, на вулицю і т. ін. Менше косності і шаблону, більше сміливості!

Культармійці повинні твердо йти вперед, не зупиняючись перед труднощами, твердо пам'ятаючи політичне значення всіх культпоходівських справ, не сповзаючи на рейки діляцтва і вузькоколобого культурництва.

Справжнього, дійсно революційного культурництва, яке відповідало б епосі культурної революції, у нас ще мало. Ми повинні його сміливо розширювати. Але разом з тим ми завжди пам'ятаємо, що культурна робота для комсомолу не самоціль, що вона підкорена завданням політичним.

*

Рішення ЦК ВКП(б) ¹ і останній лист ЦК комсомолу про культпохід вимагають, щоб усі культурармійці негайно, засукавши рукава, взяли за роботу.

Широке змагання величезних колективів треба розгорнути і на культурному фронті.

Стіна мовчання, яка утворилася в останній час навколо культпоходу, повинна бути пробита...

Комсомольська преса знову на повний голос повинна закликати маси до атаки на темряву і неучтво...

Шляхи культпоходу ясні, слово тепер за місцями!

Нехай окружками і райкоми кинуть бригади комсомольських активістів на фабрики і в села, щоб якнайшвидше і якнайповніше перетворити директиви ЦК ВКП(б) в дію; нехай комсомольські осередки виділять із свого середовища сотні тисяч організаторів

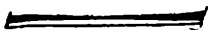
¹ Мова йде про постанову ЦК ВКП(б) «Про роботу по ліквідації неписьменності» від 17 травня 1929 р. Див. «Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании. Сборник документов за 1917—1947 гг.», вып. 2-й, М.—Л., Изд-во АПН РСФСР, 1947, стор. 127—130.— *Ред.*

культпоходу, ліквідаторів неписьменності, книгонош. працівників для дитячих садків і т. ін.; широка мережа короткотермінових курсів і семінарів повинна поповнити їх багаж досвідом першого року культпоходу.

На зборах робітників і службовців, сільських сходках, у навчальних закладах і в усіх осередках ВЛКСМ та піонерзагонах треба в конкретній постановці обміркувати питання про культпохід. Під знаком культурної революції повинна бути піднята ще більша армія, ніж у минулому році.

Комсомол, профспілки і добровільні товариства єдиним фронтом під керівництвом парторганізацій, вступаючи в культпохід, повинні привести нас до ще більших перемог на культурному фронті, підтягнувши його до загальних темпів соціалістичного будівництва.

1929 р.

ПРОФСПІЛКИ І ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ

Профспілки в нас, у Радянській країні, відіграють величезну роль. Розвивається промисловість, зростає чисельність робітничого класу. Нові верстви робітників, що приходять із села, вливаються в ряди робітничого класу. Треба, щоб основні кадри робітничого класу, загартовані в боротьбі, допомогли б їм перевиховатися, викоринити дрібновласницькі настрої, навчитися йти в загальній шерензі вперед по шляху до соціалізму. І робити це треба у повсякденній роботі. Зараз, коли посиленням темпом іде індустріалізація країни, коли цілі райони охоплюються вже в селі колективізацією, роль робітничого класу стає особливо важливою, особливо вирішальною. Щоб виконати цю роль з честю, робітничому класові треба якнайтісніше згуртуватися, організуватися, перевиховати свої відсталі кадри.

Тепер особливо доречно згадати те, що дев'ять років тому говорив Ленін про профспілки. Профспілки, говорив він,— «це є організація виховна, організація залучення, навчання, це є школа, школа управління, школа господарювання, школа комунізму»¹.

Зрозуміло, що до виховних завдань профспілок належить і завдання озброєння своїх членів знаннями. Тепер це завдання, мабуть, гостріше, ніж будь-коли, тому що завдання, які лежать на робітничому класі, складніші, ширші за розмахом, ніж будь-коли. Зрозуміло, що профспілки не можуть терпіти у своїх рядах неписьменності. Вони повинні налягти на те, щоб цей пережи-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 2.

ток середньовіччя викоренити. Треба не тільки відраховувати стільки-то процентів з профспілкових коштів на мітлу, яка повинна вимести неписьменність серед членів профспілки, а треба, щоб профспілки цією мітлою і діяти могли. Інакше кажучи, треба не тільки найняти вчителів для шкіл грамоти, дати гроші на купівлю букварів, треба провести *велику організаційну роботу* по виявленню неписьменних і малописьменних, по залученню їх до лікпунктів, по створенню для них таких умов, без яких вони вчитися не можуть. І цю роботу найкраще можуть виконати профспілки.

І ще друге. Є профспілки, серед членів яких неписьменних не так багато. До них належать, наприклад, металісти. Треба порівняно не так уже багато зусиль, щоб зробити письменними всіх членів спілки металістів, адже профспілки не середньовічні цехи. Вони не можуть стояти на точці зору інтересів тільки свого цеху, вони повинні дедалі більше ставати на точку зору інтересів всього робітничого класу в цілому. Так і щодо питання ліквідації неписьменності. Неписьменність заражає. Нехай металісти ліквідують неписьменність серед усіх своїх членів, але гірники, які видобувають сировину для металістів,— хіба вони всі письменні? Гірникам треба докласти значно більше зусиль, ніж металістам, щоб визволитися від неписьменності. Чи можуть металісти стояти осторонь цієї справи?

Друкарі майже всі письменні. Але вони не можуть працювати без паперу. А робітники паперової промисловості? Серед них лютує неписьменність. І друкарі повинні допомогти в цій елементарній, але невідкладній справі папірникам. Повинні допомогти їм і металісти, бо не можуть же вони жити без газет, повинні ж їх діти мати зошити. А ми знаємо, як відбивається на паперовій промисловості відсталість папірників.

Всі гвинтики і колеса величезної машини робітничого класу повинні бути підчищені і змащені. Чи не так, товариші?

Геть неписьменність! Геть цей пережиток середньовіччя! Нехай кожний зробить усе, що може, щоб угробити неписьменність і добитися поголовної письменності робітничого класу РСРС!

ЛЕНІН ПРО ОСВІТУ

Треба, щоб робітничі маси самі взяли як слід за боротьбу з пережитками старого, із спадщиною старого. Ніхто так повно не розкриє всю залежність між неписьменністю і пережитками ненависного минулого, як самі робітники і робітниці, селяни і селянки.

«Ми повинні взятися до простої, насущної справи мобілізації письменних і боротьби з неписьменністю... Створити єдину планомірну організацію. У цій малій справі відбивається основне завдання нашої революції»¹.

Село набагато неписьменніше, ніж місто. По Європейській частині РРФСР у міських поселеннях, за переписом 1926 р., залишалось тільки 15% неписьменних (від 8 до 50 років), а в сільських — 44,3%.

Культурний похід, що розпочався, охоплює поки що головним чином місто. Але це початок. Оскільки похід має завданням розкочати маси, пробудити їх самодіяльність, він створює, безумовно, *більшу організованість пролетарських елементів*, про необхідність якої говорив Ілліч у зв'язку з декретом про ліквідацію неписьменності. У малій справі ліквідації неписьменності відбивається те завдання, яке стоїть по всій лінії перед Радянською владою, — зближувати, об'єднувати промисловість і землеробство, місто і село. Ми знаємо, яку роль відіграв пролетаріат в Жовтневій революції. В культурній революції він також відіграватиме, безумовно, керівну

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 297—298.

роль. «Допомогти селянинові піднятися до міського рівня,— це завдання повинен поставити собі кожен робітник, що має зв'язок з селом»¹,— писав Ілліч у 1919 р.

Організувавшись навколо Рад, навколо товариства «Геть неписьменність», міські робітники і робітниці потягнуть за собою і село, допоможуть і йому звільнитися від неписьменності й темряви.

Кожний комуніст, кожний свідомий громадянин повинен узяти участь у культурному поході.

Питання про визволення жінки Володимир Ілліч також ставив у нерозривний зв'язок з піднесенням культурного рівня, зокрема з ліквідацією неписьменності.

Ліквідацію неписьменності Ілліч ніколи не мислив, як щось, вихоплене із загальної обстановки, як щось таке, що існує поза часом і простором.

Неписьменність — соціальне зло. Вона стоїть у тісному, нерозривному зв'язку із соціальним становищем неписьменних, з їх експлуатацією, з їх неорганізованістю, з незнанням ними своїх прав, з одірваністю їх від громадського життя, стоїть у зв'язку з їхнім сімейним становищем, з їх забитістю, із загальною їх темрявою.

Тому увага до ліквідації неписьменності ні на хвилину не може бути послаблена.

Той, хто вивчав, хто знає, що говорив і писав Ілліч, знає, якого величезного значення він надавав масовим формам політосвітроботи і ліквідації неписьменності. Недаром він завжди виступав на з'їздах політосвітпрацівників і там виголошував найкращі свої політичні промови. Недаром остання його стаття, до якої він замовив підібрати матеріали, але яка так і лишилась ненаписаною, тому що залишили вже його останні сили, була стаття про ліквідацію неписьменності. І саме тоді, коли в останні місяці Ілліч особливо пильно дивився вперед і думав про завдання, які стоять перед партією і Радянською владою в галузі соціалістичного будівництва, він особливо напивав на «чорну», повсякденну роботу по ліквідації неписьменності, по забезпеченню селянства книгою, по створенню шкіл для дорослих та ін. Побудувати соціалізм у країні неписьменній не можна, повторював він.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 233.

Робітничі і селянські маси знають, наскільки прав був Ілліч. Якщо куркулі, заможні, не задоволені тим, що з навчанням грамоти пов'язується антирелігійна, антикуркульська пропаганда, говорять: «Навіщо нас учити? Учть дітей»,— то інакше міркує бідняк.

Для нього навчання грамоти—необхідне діло, бо тільки письменним він може звільнитися від засилля куркуля, зможе взяти участь в роботі Рад, зможе піднести свій культурний рівень і засвоїти ті необхідні знання, без яких не можна підняти своє або колективне господарство, не можна стати цінним учасником справи соціалістичного будівництва.

Ось про це значення грамоти і знання взагалі для грудящих мас і говорять наведені слова Володимира Ілліча.

ДЕСЯТИРІЧЧЯ ДЕКРЕТУ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ НЕПИСЬМЕННОСТІ

26 грудня 1919 р. Рада Народних Комісарів за підписом Леніна видала декрет «Про ліквідацію неписьменності серед населення РРФСР». Десять років боролись ми з неписьменністю, а подолати її ніяк не можемо... Чому не можемо? Хіба мало енергії, ентузіазму в цю справу вкладали? Ні, енергії, ентузіазму було вкладено немало. У чому ж справа? Та в тому, що ми були старці, що в селі вперто зберігалось дрібне розрізнене індивідуальне господарство, старі смужки, держався старий побут, старі звичаї, стара психологія. Робітничий клас вбирав у свої ряди нові верстви, які прийшли з села, і вони заражали своєю неписьменністю робітничі маси, заражали місто. Загальне навчання більше проектувалось, ніж здійснювалось. Вийшла своєрідна стабілізація неписьменності. І тільки, коли почали ми пересідати на «коня великої індустрії», коли трактор сказав сусі: «Поступися, матінко», коли колгоспний рух розворушив усе село, почав ламати стару, дрібновласницьку психологію, коли село почало втягувати в загальний коловорот і місто — тільки тоді зрушилась з мертвої точки і ліквідація неписьменності. Тепер ясно — дні неписьменності вже полічені.

Декрет проголошував: «Усе населення Республіки віком від 8 до 50 років, яке не вміє читати або писати, повинно навчатися грамоти на рідній або російській мові, за бажанням»¹.

¹ Див. текст зазначеного декрету в книзі: «Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании. Сборник документов за 1917—1947 гг.», вып. 2-й, М.—Л., Изд-во АПН РСФСР, 1947, стор. 118—119.— *Ред.*

Неписьменність заражає, впливає на загальний стан культури країни, тому і видано було обов'язкову постанову, як є обов'язкова постанова про щеплення віспи.

Пункт 8-й говорить на додаток до вищенаведеної постанови: «...особи, які перешкоджають неписьменним відвідувати школи, притягаються до карної відповідальності».

Цю постанову ніколи не скасовували,— але чи знають маси цю постанову? За десять років не було, здається, жодного випадку, коли роботодавець притягався б до судової відповідальності за те, що не відпускає вчитися неписьменного, який працює в нього по найму. Не було, здається, жодного випадку, коли притягались би до судової відповідальності батьки, які не посилають своїх дітей, своїх дочок у школу. Не було випадку притягнення до судової відповідальності кустарів, які не посилають своїх учнів вчитися грамоти. Нарком'юст не розробив ще точної інструкції, *хто* саме підлягає відповідальності і *якій*. Він повинен розробити це і повинен влаштувати кілька показових судів, щоб популяризувати цю частину декрету.

Декрет покладав обов'язок провести справу навчання грамоти на Наркомос та його органи на місцях. Органи Наркомосу це робили, але справжнього контролю за цією справою не було, не було ніякої відповідальності тих органів народної освіти, які нічого не робили для ліквідації неписьменності серед дітей, підлітків і дорослих. Не відповідали навіть завідувачі дитбудинками, в яких частина дітей не навчалась грамоти. Підвищення відповідальності відділів народної освіти в цій справі потрібне і до цього часу, особливо в таких областях, як національні області, з одного боку, і таких, як Ленінградська область,— з другого, де основні маси вже письменні і де спостерігається наплювательське ставлення до цієї справи.

Які ж шляхи накреслював декрет для ліквідації неписьменності серед населення в країні, де через рік після його видання на тисячу населення було лише 319 письменних, а якщо взяти жіночу частину населення, то на тисячу жінок письменних було лише 244, тобто менше чверті?

Декрет мав на увазі, що тільки своїми силами Нар-

комос з цим ділом не справиться, і тому пункт 4-й декрету зазначав: «До найближчої участі в роботі по ліквідації неписьменності Народним комісаріатом освіти й місцевими органами його залучаються всі організації трудового населення, як от: професійні спілки, місцеві осередки Російської Комуністичної Партії, Спілка комуністичної молоді, комісії по роботі серед жінок та ін.».

Чи був виконаний цей пункт? Він почав виконуватись тільки в останній час, та й то не скрізь, та й то скрипавши серце. А життя наочно показує, яке вирішальне значення має участь у цій справі партії, комсомолу, жінвідділів, профспілок. Треба заносити на чорні дошки ті профспілкові, партійні, комсомольські організації, які ставляться до цієї справи абияк.

Для навчання потрібні люди. І декрет говорить про трудову повинність. Пункт 3-й говорить: «Народному Комісаріату освіти та його місцевим органам надається право залучати до навчання неписьменних в порядку трудової повинності все письмене населення країни, не закликане до війська, з оплатою їх праці за нормами працівників освіти». Десять років тому, коли наші партійні, комсомольські і профспілкові організації були набагато слабшими, коли слабо ще була розвинута система Рад, коли вчителі далско ще не були на боці Радянської влади, коли не було добровільних товариств,— трудовинність була єдиним способом залучення широких кадрів навчателів. Тепер, через десять років, ми можемо вже залучити достатню кількість навчателів іншими методами. Культпохід, розпочатий за ініціативою комсомолу, соцзмагання в цій галузі, залучення до цієї справи учнів, студентів, добровольців показали, що десять років існування Радянської влади створили інші можливості. Повернення зараз до трудовинності в галузі ліквідації неписьменності означало б повернення до методів воєнного комунізму, які в свій час були неминучі, але які тепер в галузі ліквідації неписьменності звучали б криком цілковитої безпорадності.

Пункт 5-й декрету говорить про те, що «неписьменним, які навчаються грамоти і працюють за наймом, крім зайнятих на мілітаризованих підприємствах, робочий день скорочується на дві години на весь час навчання із збереженням заробітної плати».

Тут та сама історія, що з пунктом про трудповинність. У тих формах, в яких проводився цей пункт десять років тому, він зараз проводиться не може. Але який його зміст? Його зміст — і він залишається в повній мірі й до цього часу і повинен неухильно проводитись в життя — той, що *господарські організації повинні подавати матеріальну допомогу справі ліквідації неписьменності*, що вони від цієї справи, як і від усієї справи допомоги освіті мас відмахуватися не можуть. Це їх справа в такій же мірі, як і справа профспілкових і партійних організацій.

Друге значення цього пункту те, що при організації ліквідації неписьменності треба підходити до цієї справи не формально, а звертати увагу на те, щоб створювати для учнів сприятливі умови, які дають їм можливість навчатися. Культпохід пішов по шляху допомоги учням на лікпунктах за допомогою створення ясел, дитячих кімнат, створення для неписьменних учнів можливості розвантажитися від стояння в чергах, кращої охорони їх праці, їх прав і т. ін.

В той час коли писався декрет про ліквідацію неписьменності, в фінансовій галузі панував ще хаос, не було в ній плановості, не було бюджету. І тому декрет нічого не говорить про порядок фінансування роботи по ліквідації неписьменності. Але тільки той, хто суто формально підходить до декрету, хто не хоче рахуватися з його духом, може вважати, що можна влаштовувати всякі бюрократичні кунштюки, щоб «від'їдати» де мільйончики, де сотні тисяч із коштів, асигнованих на ліквідацію неписьменності. Бюджетна дисципліна — одне, а бюджетні махінації — друге. Одна справа — економія коштів, друга — саботування прийнятих країною постанов.

Пункт 6-й декрету говорить про те, що «для ліквідації неписьменності органам Народного Комісаріату освіти надається право використати народні будинки, церкви, клуби, приватні будинки, придатні приміщення на фабриках, заводах і в радянських установах і т. ін.».

Чи зроблено це? Далеко не в повній мірі. Адже декрет говорить про ліквідацію неписьменності не тільки серед дорослих, але й серед дітей і підлітків. Адже декрет має на увазі не тільки лікпункти, але й дитячі і підліткові школи-примітиви. Де вони? Чи знайшли для них приміщення?

Пункт 7-й говорить:

«Постачальні органи зобов'язуються задовольняти вимоги установ, які ліквідують неписьменність, переважно перед іншими установами».

Десять років тому органи постачання забезпечували ряд установ безплатно. Але якщо ми відкинемо навіть те, що виходило з фінансового безладдя, то все ж цей пункт красномовно говорить про зобов'язання ГИЗу, про обов'язок відділу наочних посібників.

Говорячи про ліквідацію неписьменності, Ілліч не раз повторював, що в цій малій справі відбивається основне завдання нашої революції.

Треба декрет про ліквідацію неписьменності, зробивши всі потрібні поправки на сучасність, провести якомога швидше в життя. Треба об'єднати всі сили партійних, радянських, профспілкових, господарських, громадських організацій і добитися найшвидшої перемоги на цьому фронті, що б там не було.

1929 р.

ДЕКРЕТ ЗАЛИШАЄТЬСЯ В СИЛІ

(ВИСТУП НА УРОЧИСТОМУ ЗАСІДАННІ ВСЕРОСІЙСЬКОЇ
НАДЗВИЧАЙНОЇ КОМІСІЇ ПО ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ
І ПРЕЗИДІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ І МОСКОВСЬКОЇ РАД ТОВАРИСТВА
«ГЕТЬ НЕПИСЬМЕННІСТЬ»)

ЖИТТЯ ДИКТУЄ

Товариші, коли справа йде, наприклад, про які-небудь вузи, то тоді легко розрахувати, скільки чоловік, в якому році і як їх закінчать. Але коли справа йде про мільйони, то тут розрахунок значно важчий.

Ви знаєте, що в минулому році розвинувся величезний рух культпоходу, і літом з'їзд по ліквідації неписьменності, враховуючи дальший розвиток роботи громадськості, враховуючи настрої мас, прийшов до висновку, що в цьому році ми зможемо ліквідувати неписьменність серед чотирьох мільйонів.

Але, товариші, перед нами дуже складне життя. Не тільки ліквідація неписьменності в житті. Ми бачимо зараз величезне зрушення в усьому сільському житті. Ми бачимо, як цілі райони, цілі округи переходять на суцільну колективізацію. Тільки сьогодні я прочитала в газетах про Рязанську губернію, що там одна комуна імені Леніна, яка в минулому році налічувала тільки 129 чоловік, в цьому році включає 1800 дворів. Це не просто колгосп, а комуна, до того комуна, організована в 1920 р., з великим організаційним досвідом, з надзвичайно цікавим життям.

ЩО ЗАТРИМАЛО РОЗГОРТАННЯ ЛІКНЕПУ

Якщо ми уявимо собі, що переживають зараз маси, то треба сказати, що вся осінь цього року в селі була зайнята питаннями переходу до колективного господарства. А ще Лев Толстой, описуючи роботу своєї школи

в 60-х рр., говорив, що коли в селі відбувається, наприклад, переділ землі, то неможливо вчити в школі, тому що хвилювання дорослих так заражає дітей, що вони в школі нічого не вчать, тікають з школи,— взагалі виходить щось неорганізоване.

І якщо зараз всю осінь вся увага села була спрямована на перехід до колективних форм господарства, то це, природно, не могло не затримати трохи розгортання ліквідації неписьменності. Справді, ми бачимо тут деяке запізнення. Навчальний рік розраховували почати раніше, а ось тільки тепер справа починає розгортатися.

Я вже не говорю про інші перешкоди. Наприклад, ніхто не сподівався, що будуть великі труднощі з друкуванням, а зараз ми маємо затримки через букварі, маємо затримки в надсиланні цих букварів. Виявляється, на залізниці лежать паки з букварями, тому що вагони завантажені хлібом. Виявляється, що попит такий великий, що друкарні не можуть виконати всі ті замовлення, які дає ГИЗ. Тому ми мали деяку затримку.

ЦХО В АВАНГАРДІ

Але ось зараз надходять відомості, що робота починає розгортатися. Звичайно, важко сказати, де, в якому районі, як і наскільки вона посувається. Ми знаємо такі райони, як Центральнo-Чорноземна область, район страшенно відсталий, один з найнеписьменніших районів, де населення в колишні часи було поневолено в буквальному розумінні слова поміщицькою владою і сліди цього залишилися на всьому житті району. Зрушити цей район було дуже важко, а ми з цього району якраз маємо багато повідомлень про те, якого розмаху набирає там робота по ліквідації неписьменності і по проведенню загального обов'язкового навчання. Ми одержали звідти телеграму, що там відкривається 2500 додаткових комплектів для того, щоб усіх дітей восьми років можна було прийняти до школи. Це величезне завоювання, яке не може не відбитися і на ліквідації неписьменності серед дорослих.

З Орловського округу одержуємо рапорт, як іде справа. Ліквідують неписьменність серед 120 тисяч неписьменних. У село відряджено 10 тисяч культурміщів і разом з тим відкривається 500 *дошкільних хат*.

Цей термін — *дошкільна хата* — вперше з'являється у нас. Це означає, що село переходить до масового дошкільного виховання. Це означає, що *ліквідація неписьменності — це саме та ланка, за яку треба ухопитися, щоб уся культурна робота розвивалася дедалі ширше. Ліквідація неписьменності дає поштовх дошкільній справі.* У нас дошкільна справа охоплює дуже незначну кількість дітей, а коли одержуєш такий звіт, що в одному окрузі відкривають 500 дошкільних хат, то починаєш відчувати, якого величезного розмаху набирає робота.

Звідти ж, з Орловського округу, повідомляють, що там одержали 100 тисяч екземплярів популярної літератури і почали її рівномірно розподіляти по округу. Тут знов-таки видно, що ліквідація неписьменності веде за собою широку потребу в читанні і пов'язана з піднесенням усієї бібліотечної справи, з організацією розповсюдження книг. Бачиш, як ліквідація неписьменності викликає ряд нових потреб і як дедалі більшого розмаху набирає справа народної освіти навіть в такому відсталому районі, як ЦЧО.

ЦЕНТР ПИТАННЯ — В ОРГАНІЗАЦІЇ

Скільки тисяч навчимо при цьому колосальному розмаху, покаже майбутнє, але що з величезним напруженням ця робота розпочалася і в цьому році — про це є відомості з ряду районів. *Повільно розкачуються найкультурніші області, як Ленінградська, де питання ліквідації неписьменності стоїть не так гостро. Ці області відстають на нашому фронті, але й то не скрізь однаково. По окремих районах, де ця справа стоїть не дуже благополучно, — там узяли великий розмах. Так, наприклад, у Карельській республіці, де чоловіки майже всі письменні, а жінки на 50% неписьменні, зараз починається велике зрушення, пов'язане з переходом на колгоспне будівництво.*

Ми бачимо, що там, де змінюються господарські умови, зростає потреба в культурі і йде величезне зрушення в культурній роботі.

Говорити про значення культурного походу на цих зборах зайве: ми його в цьому році переживали. Зараз центр питання — в організації. Важливо, щоб не зали-

шилось жодної необслуженої людини, і цю організацію можуть провести тільки самі маси. Зараз найважливіше полягає в самодіяльності мас, в організації цієї самодіяльності. *Величезну допомогу цій справі повинно надавати і подає товариство «Геть неписьменність», бо одне з найважливіших його завдань полягає в організації самодіяльності мас.*

Треба тільки взяти цю громадську самодіяльність і зуміти її організувати. В цьому, мені здається, зараз основне питання, тому що від того, наскільки ми зуміємо організувати самодіяльність мас, буде залежати, чи зуміємо ми виконати поставлене завдання — ліквідувати неписьменність чотирьох мільйонів.

Гадаю, що спільними зусиллями ми зуміємо це зробити. Я гадаю, що ми ще не досить враховуємо всі ті можливості, які у нас вишикли, що ми ще не навчились достатньо використовувати ці можливості і що з кожним кроком ми вчитимемося дедалі краще це робити.

РОБІТНИЧА ОСВІТА В РЕКОНСТРУКТИВНИЙ ПЕРІОД

(ДОПОВІДЬ НА НАРАДІ РОБІТНИЧИХ УНІВЕРСИТЕТІВ
У ЗАМОСКВОРИЦЬКОМУ РАЙОНІ МОСКВИ)

Товариші! Момент, який ми переживаємо, ставить і перед робітничими університетами цілий ряд нових завдань. В країні швидко розвивається промисловість. Перебудовується на нових основах сільське господарство, і ось, товариші, всі ми добре усвідомлюємо, що потрібні величезні зусилля, щоб надати цій справі того розмаху, якого потребує завдання будівництва соціалізму, що стоїть перед нами. Ми вже зараз відчуваємо і бачимо на кожному кроці, що перед нами постають у галузі промисловості і сільського господарства дуже складні завдання. Нам потрібні для розв'язання їх підготовлені кадри, але підготовлені по-новому, які знали б, куди вони йдуть, які ясно бачили б шлях і розуміли, як треба в промисловості, в сільському господарстві здійснювати ті завдання, які стоять перед нами. Соціалістичне будівництво промисловості, соціалістичне будівництво сільського господарства якісно відрізняються від капіталістичного будівництва, і тому ті кадри, які нам потрібні, повинні бути політично свідомими, розуміти цю якісну відмінність. Разом з тим вони повинні опанувати всі досягнення в галузі науки і знати, як в наших умовах ці досягнення застосовувати.

Перед старими університетами, перед старими навчальними закладами такі завдання не стояли. Тепер ми повинні створити новий тип навчальних закладів, і ви знаєте, як це завдання поставлене партією. Нам потрібні нові кадри, такі кадри, які своїм настроєм, своєю спрямо-

ваністю були б комуністичними кадрами. Вони повинні розуміти, куди йде суспільний розвиток, розвиток промисловості.

І ось, товариші, звичайно, найкраще в цілому можуть зрозуміти це завдання представники того класу, який у нас протягом багатьох років проводив боротьбу з усім старим ладом. Пролетаріат проводив цю боротьбу в надзвичайно тяжких умовах, він загартувався в цій боротьбі. Робітничий клас у нас переміг завдяки величезному героїзму. Завоювавши владу, він почав будівництво, відбудовував промисловість, і те, що з погляду буржуазії здавалося недосяжним, неможливим — що в нашій відсталій країні, в країні, де робітники взяли владу, можна налагодити виробництво,— ми зараз бачимо, що це на ділі здійснюється.

Але, товариші, ми знаємо, яких величезних зусиль коштує це будівництво, якого напруження, якого ентузіазму воно потребує. В останні роки свого життя, на останньому конгресі Комінтерну, Володимир Ілліч говорив: перед нами, перед усією країною стоїть завдання — вчитися. І ось, товариші, сьогодні ми бачимо, що вся країна переживає дуже глибокі зміни, ми бачимо, що колективізація зараз охоплює цілі райони і під впливом її стара, вікова дрібнобуржуазна ідеологія селянства ламається, старі традиції, які тримались віками, зараз відмирають. Коли їдеш у такі райони суцільної колективізації, то бачиш, як все життя починає перебудовуватися по-новому, і те, що відбувається в селі, звичайно, відбувається і на місті. Якщо місто дає поштовх селу, то село своїм гарячим ставленням до того, що зараз відбувається, заражає місто. Ми бачимо в цьому році в районах суцільної колективізації величезне культурне піднесення. Яка-небудь Центрально-Чорноземна область, що відзначалась завжди надзвичайною бідністю і відсталістю, тепер вражає всіх тим, що вона бере революційні темпи. В жодному краї ще не проводиться те, що проводиться в ЦЧО в справі, наприклад, обов'язкового навчання учнів. Там установлено найсуворішу відповідальність усіх установ і окремих громадян, які не пускають дітей вчитися, там створюється 2500 нових комплектів, проводиться безплатне забезпечення підручниками і навчальними посібниками.

Коли ви подивитесь на такі райони, подивитесь на ті зрушення, які відбуваються там, то стане ясно, який момент ми зараз переживаємо. Треба, щоб і промисловість наша не відставала, щоб вона йшла вперед і вела за собою село, вела за собою сільське господарство. Але для цього нам потрібні кадри, потрібні свідомі будівники, і нам потрібні не тільки інженери, агрономи, плановики,— нам потрібний також і середній персонал.

Ось, товариші, коли слухаєш доповіді господарників, доповіді про ті чи інші прориви на виробництві, то відчуваєш, що справа тут не тільки в тому, що в нас не вистачає інженерів, своїх інженерів, але справа також у тому, що в нас не вистачає середнього технічного персоналу, що нема тієї середньої ланки, яка зв'язувала б робітничі маси з вищими ланками. Інженер може скласти добрий план, але потрібні ще кадри, які цей прекрасний план проводили б у життя. І ось тут завжди відчувається, що саме в цій ланці у нас прорив. У нас не вистачає цього середнього технічного персоналу.

Що стосується робітничого класу, робітничої маси, то тут не вистачає ясного розуміння свого виробництва. Є бажання зрозуміти, є певні навички, але нема того технічного розуміння, тих знань, які роблять робітника господарем виробництва.

Капіталісти всіх країн прагнуть до того, щоб прикріпити робітника до вузької спеціальності, щоб перешкодити йому бачити далі того верстата, на якому він працює. І тільки невеликій частині кваліфікованих робітників, яку буржуазія всіх країн всіма засобами намагається підкупити, вона дає можливість ознайомитись з виробництвом в цілому, про всебічну політехнічну освіту тільки цієї частини робітників вона піклується. Іноземців у нас особливо вражає те, що в Радянській країні ми всіляко намагаємся в школах ФЗУ, на курсах ознайомити робітничий клас з виробництвом в цілому, дати розуміння цього виробництва. Недавно мені довелося розмовляти з одним з німецьких товаришів з приводу «вступних курсів до виробництва», і він говорить: «Як дивно — у нас буржуазія, інженери, які на службі у буржуазії, намагаються перешкодити робітникові зрозуміти виробництво, охопити його в цілому, а ви всіх робітників намагаєтесь пропустити через такі «вступні курси», які

розширюють горизонт робітників». Але «вступні курси до виробництва» — це тільки початок, тільки перші кроки по ознайомленню з виробництвом, а Радянська влада прагне до того, щоб усіх робітників поголовно зробити господарями виробництва, свідомими будівниками. Без цієї свідомості не буде і свідомої дисципліни.

Все те, що проводиться в останній час: соціалістичне змагання, залучення робітників до виробничих нарад,— все це має одну мету — зробити робітників господарями виробництва.

І ось, товариші, коли в 1926 р. вперше стихійно виникли робітничі університети,— то це теж було явище величезної ваги. Робітничі університети виникли для задоволення потреби робітників усвідомити своє виробництво. Я згадую, як в перший рік, коли виникли ці університети, прийшли товариші саме із Замоскворіцького району і почали говорити, що їх не задовольняє та програма, за якою вони навчаються. Ми влаштували тоді нараду самих студентів і намагались не стільки самі говорити і не стільки самі пропонувати програму, скільки слухати те, що нам скажуть робітники. А вони говорили: «По-перше, нам потрібні загальноосвітні знання». Один робітник сказав тоді так: «Сказати все можеш, а почнеш писати — перо бризкає». І цю потребу в загальноосвітніх предметах брали до уваги всі учасники цієї наради робітників — курсантів університету.

Але, крім того, робітники говорили: «Нам потрібна технологія, нам потрібне знання організації праці, нам потрібні всі ті науки, які допоможуть нам зрозуміти все, що робиться в нас на заводі». Відповідно до цього і постарались скласти програму. І тоді ж, в той же перший рік, ми говорили про необхідність якнайшвидше зблизити програму робітничих університетів з виробництвом; говорили, що важливо було б добирати студентів таким чином, щоб було більше студентів з одного заводу, з одного виробництва, що тоді глибше можна буде поставити навчання.

Треба сказати, що ті настанови, які були спочатку, зазнали великої критики з боку молоді. Спочатку в робітничі університети пішли ті робітники, які вже мали кваліфікацію, які по багато років працювали на заводі, яким треба було тільки набути ті знання, що зроблять їх пов-

ними господарями виробництва і не дадуть ніякій сторонній людині здійснювати яке-небудь шкідництво на виробництві, допоможуть молодим робітникам налагоджувати все життя виробництва.

Але в нас в галузі робітничої освіти дуже мало навчальних закладів іншого типу, які дуже необхідні,— у нас дуже мало різного роду курсів, які давали б кваліфікацію. Такі курси потрібні; треба вчитися для того, щоб стати кваліфікованим робітником. І серед нашої молоді потяг до такого навчання, яке давало б кваліфікацію, дуже великий.

І тому на другій нараді, великій нараді по робітничих університетах, у нас були дві течії. Одна течія — корінних робітників, які багато років працюють на виробництві, а друга — молоді, яка тільки що влилась у виробництво і якій потрібна кваліфікація. І ось молодь говорила: «Ні, нам потрібні не політехнічна програма, не технічний горизонт, нам потрібна кваліфікація». А основні робітники з виробництва говорили: «Ми вже маємо цю кваліфікацію, нам треба тільки глибше зрозуміти виробництво». Таким чином стикалися дві потреби: одна потреба — зрозуміти виробництво глибше, охопити його, а друга — підняти свою кваліфікацію, щоб зайняти у виробництві певне місце. Ясно, що потрібні два типи курсів: робітничі університети для основних робітників виробництва і робітничі університети для молоді — другого типу.

І ось, товариші, чи можна в такий момент, який ми переживаємо, викинути зовсім за борт робітничі університети, які потрібні корінному робітнику виробництва? Гадаю, що ні; гадаю, що саме тепер для університетів такого типу відкриваються нові можливості. Взагалі тепер всі вузи і втузи ясно усвідомлюють, що їм своє навчання треба тісно пов'язувати з виробництвом, і зараз робітничі університети можуть набрати значно поглибленішого характеру, заняття вже можуть відбуватися не тільки в лабораторіях університету, але й на самому виробництві. І помічниками в здійсненні цього можуть бути ті практиканти, які приходять із втузів на заводи. Тут повинна бути змичка між курсантами, між студентами, які приходять із втузів на практику, і робітниками, які хочуть опанувати знання. І зараз можливості цього значно ширші, ніж

вони були в 1926 р. Ось зараз Сормово пробує проводити особливий тип курсів. Починаються вони як «вступні курси до виробництва», а потім, в перспективі, ці курси виростуть у *робітничий вуз*. І я гадаю, що зараз і перед робітничими університетами відкривається широке поле. Але чи означає це, що не треба інших типів робітничої освіти? Треба, щоб Головпрофос відкрив цілий ряд інших навчальних закладів: по підготовці у вузи, навчальних закладів, які давали б певну кваліфікацію,— тут потрібні різні типи.

Але, товариші, я повинна сказати, що в нас, росіян, в галузі освіти є манера працювати так, як той кравець, який перешивав свій жупан — «Тришків жупан». Ось у нас постало, наприклад, таке питання: потрібне студентам приміщення, нікуди студентам дітися. Правильно. А знаєте, як це здійснюється? Викидають різні інші освітні заклади. Наприклад, в Смоленську вирішили викинути бібліотеку, яка має 16 тисяч абонентів, яка потрібна тим самим студентам,— вирішили викинути її кудись на околицю, а приміщення віддати студентам. Хіба це не «Тришків жупан»? Справжнісінький криловський «Тришків жупан». Або створили який-небудь дитячий будинок. Трах! Закриваємо дитячий будинок — будьте ласкаві, діти, на вулицю, віддамо приміщення студентам. Куди це, товариші, годиться?

І зараз, коли молодь готується до вузів, коли треба відкрити цілий ряд навчальних закладів нового типу, ми починаємо знову діяти як криловський кравець: давайте знищимо робітничі університети старого типу і перетворимо їх в підготовчі університети для вузів. І виходить так, що невідкладну, потрібну справу ми хочемо угробити для того, щоб створити навчальний заклад іншого типу. А вони повинні існувати поряд, вони мають різні цільові настанови. Робітник від верстата, який років десять попрацював на виробництві, в університет, у вуз не піде, він хоче навчатися тут же, залишаючись на виробництві. У вуз головним чином піде молодь. Це різні завдання — робітничий університет і курси по підготовці до вузів, і спроба в Москві злити їх в одно, спроба угробити робітничий університет старого типу нецільована. Трохи страшно, що добре діло ми угробимо, а потім доведеться знову будувати його наново по цеглині, тому що знищити робіт-

ничий університет, потрібний тим робітникам, які в інший навчальний заклад за сімейним станом і за віком піти не можуть, які є потомственими робітниками, у яких молодь учиться і буде вчитися на практиці, позбавити їх робітничого університету — це нікуди не годиться.

Я гадаю, товариші, ці два завдання повинні вирішуватися паралельно. До тих робітничих університетів, які вже створені, ми повинні ставитися дуже обережно, тому що це один з видів робітничої освіти, який конче потрібний для нашого виробництва. Тут, звичайно, великий напір молоді, але потрібна і стримуюча гребля. Треба йти назустріч молоді, але в нашій країні «батьки й діти» повинні працювати пліч-о-пліч, а не так, щоб молодь вихоплювала у стариків або, скажімо, у старших братів те, що їм потрібно. Тому, я гадаю, тут не можна одну справу підмінювати іншою.

Я гадаю, що робітничі університети, які у нас є, багато в чому повинні бути реорганізовані. Зараз є можливість перенести навчання на виробництво: окремі лекції, окремі заняття проводити на самому виробництві...

Не треба, щоб корінний робітник залишав виробництво, йшов за навчанням у стіни навчального закладу; треба, щоб він діставав його на самому виробництві. Зараз робітничі університети можуть поглибити свою настанову, і ось, товариші, сьогодні, коли чотири університети починають соціалістичне змагання, я гадаю, одним із завдань буде охопити якомога більше основну масу робітників. Кожне підприємство, кожний завод поставить навчання якнайглибше, щоб воно реально робило студентів робітничих університетів справжніми господарями виробництва. Тільки тоді не буде в нас прориву на виробництві, тільки тоді буде можливою планомірна робота, соціалістична робота на виробництві.

Дозвольте ж, товариші, побажати вам, щоб міцніше був закріплений союз між робітничими університетами і щоб робітничі університети пам'ятали, що це є своєрідні навчальні заклади, для яких ніякі шаблони не писані, які, вдивляючись в життя, в потреби виробництва, здійснювали б ширше свою роботу. Нехай кожен студент усвідомить себе працівником на цьому важливому фронті!

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Товариші, у нас робітничі університети в кожному місті мають своє обличчя. Звичайно, вони з часом змінюються, змінюють своє обличчя. Робітничий університет повинен бути гнучким навчальним закладом. І ось, дивлячись на обличчя робітничих університетів, як вони склались у Москві, я бачу, що ці університети намагаються в своїх надрах організувати кілька видів робітничої освіти. Якщо ми в Свердловську, Іваново-Вознесенську маємо робітничі університети в більш вузькому значенні цього слова, то тут, у Москві, ми бачимо публіку досить підготовлену, робітничу публіку, але яка пройшла загальноосвітні курси або семирічку. Багато товаришів говорили, що умовою прийому в робітничий університет у Москві є загальноосвітня підготовка, яка дорівнює приблизно семирічці. Це, звичайно, міняє обличчя московських робітничих університетів, міняє склад учнів. Якщо ви порівняєте його з робітничими університетами інших міст, то тут буде певна різниця: склад учнів змінює і цільову настанову.

Але щоб я коли-небудь говорила, що який-небудь навчальний заклад не повинен мати цільової настанови, що робітничий університет не повинен мати взагалі цільової настанови,— це вже ви даремно мене винуватите: я цього не говорила. Я говорила, що та цільова настанова робітничих університетів, яка зараз є в цілому ряді робітничих центрів, у великих промислових центрах і яка була на початку організації московських робітничих університетів, надзвичайно цінна і має майбутнє. Я мала на увазі при цьому не тільки загальноосвітні предмети: щоб робітникові бути організатором свого виробництва, щоб йому бути свідомим господарем виробництва (а це дуже важлива цільова настанова), для цього йому потрібний ряд наук, які можна охарактеризувати словом *політехнічні* науки. Ці науки повинні знайомити робітника з суттю виробничих процесів, повинні розкривати зміст цих процесів. Такі науки, як технологія, наукова організація праці, дають дуже багато: вони роблять робітника справжнім організатором виробництва, не простим виконавцем, а свідомим учасником цього виробництва. Без таких робітників, які б у вас не були добрі інженери,

поставити по-справжньому, по-соціалістичному виробництво не можна. І мета мого виступу була підкреслити всю важливість саме такої цільової настанови.

Але, товариші, в Москві вже склалось певне обличчя робітничого університету, яке, по суті справи, являє собою трохи інше обличчя, ніж обличчя робітничих університетів інших міст. Може, в Ленінграді — в місті, де майже всі робітники закінчують семирічку, — обличчя робітничого університету схоже на обличчя вашого робітничого університету. І я собі таким чином уявляю, що треба, щоб робітничий університет був розчленований на ряд ланок, створювався з ряду груп: одна група, скажімо, має на меті дати середню технічну кваліфікацію, друга — готувати політосвітників, безвірників, третя група — група висуванців, які йдуть, скажімо, на кооперативну роботу, і т. ін. Але я хотіла б, щоб в числі цих груп, в ланцюгу цих ланок та ланка, що обслуговує кваліфікованих практично робітників, які давно працюють на виробництві, що дає їм потрібну теорію, — щоб ця ланка із загального ланцюга, з якого складається ваш робітничий університет, не викидалась, тому що вона має величезне значення. Це тільки інженери, це тільки техніки, але й кваліфіковані робітники, озброєні теорією, відіграють колосальну роль у виробництві. Той, хто думає, що, можливо, вся справа полягає в одному інженерному складі, глибоко помиляється, тому що поряд з цим є інші ланки, не менш важливі.

Товариші, на сьогоднішніх зборах ми не можемо точно сформулювати, які саме цільові настанови яким ланкам треба дати. Я гадаю, що треба буде створити комісію, з представників кожного університету, треба, щоб туди були виділені представники різних настанов, які робочим порядком опрацювали б питання про ці цільові настанови. В числі їх треба забронювати ланки, які вимагають політехнічної настанови. Я гадаю, що зараз обличчя вашого робітничого університету вимагає великої деталізації цільових настанов. Цільові настанови різних ланок можуть бути неоднакові: до робітничого університету може входити цілий ряд груп з різними цільовими настановами, які склались в процесі зростання цих робітничих університетів. Я найменше думаю, що нам треба створити в особі робітничого університету щось

однотипне; навпаки, я гадаю, що робітничий університет повинен бути надзвичайно гнучким закладом, який задовольняє цілий ряд потреб.

Наприклад, якщо ми візьмемо робітничий університет Ростова, то там він має зовсім інше обличчя, він має філіали — колгоспні університети, які зв'язані з робітничим університетом. В «Гіганті», у великому зерновому радгоспі, до якого була прикута увага країни в цьому році, ми маємо своєрідний робітничий університет, який зовсім, звичайно, не схожий на ваш робітничий університет,— він має свою окрему, радгоспну цільову настанову. Чи законне існування такого радгоспного університету? Законне, життя вимагає; але, звичайно, ми не можемо Московський робітничий університет будувати за зразком і подобою Ростовського робітничого університету або тих філіалів робітничого університету, які створюються в «Гіганті» чи де-небудь на «Хуторці»,— там фізіономія робітничих університетів зовсім інша.

Я гадаю, що сьогоднішні наші збори яскраво висловили потребу уточнити цільові настанови для різних груп учнів Московського робітничого університету. Але, мабуть, в ближчому майбутньому (боюсь сказати зараз, коли це буде,— весною чи пізніше) ми зберемо ще одну нараду робітничих університетів у масштабі РРФСР. Але до цієї наради треба, щоб цільові настанови різних груп московських робітничих університетів були вже точно сформульовані. Гадаю, що ми зуміємо домовитися з вашими представниками про те, коли влаштувати таку нараду,— не на зборах з 2 тисяч чоловік, звичайно, а на вужчій діловій нараді опрацюємо це питання. І потім, коли, уклавши сьогодні договір, ви ще раз зберете такі збори, де ви будете підраховувати, чого ви досягли в результаті вашого змагання (постараюсь бути на цих зборах), тоді вже наші розмови про цільову настанову будуть мати конкретніший характер.

Дозвольте на цьому закінчити і побажати вам успіху в вашій роботі.

ТІСНІШЕ ПОВ'ЯЗАТИ ПИТАННЯ ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ З ПИТАННЯМИ ПРОПАГАНДИ ЗАХОДІВ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Незабаром відбудеться Всеросійська нарада по лікнепу, яку організовує Наркомос РРФСР разом з ВЦРПС. Про лікнеп ніхто не може вже сказати, що справа стоїть на мертвій точці. Справа набула широкого розмаху, в процесі роботи склались нові методи роботи, відомі тепер під назвою культпоходу. Але ми були б несусвітними дурнями, якби заспокоїлись на досягнутих результатах і хоч найменшою мірою послабили темп роботи. Життя вимагає її посилення в сто разів.

Зараз є цілий ряд обставин, які сприяють дальшому розвиткові роботи. Основне — це *зростання свідомості бідноти, батрацтва*. Вони особливо втягнуті зараз у гостру класову боротьбу. Класова боротьба загартує, пробуджує свідомість. Ми бачимо підвищену активність жіночих, бідняцьких і батрацьких мас, у яких прокидається дедалі ширше гострий інтерес до політики. Ці маси якраз весь час відставали на культурному фронті; бідність, забитість, заважали ліквідувати спадщину минулого — неписьменність, яка була знаряддям в руках класового ворога. Користуючись темрявою і неписьменністю, куркулі, попи поширювали всякі плітки, задурювали голову темній масі.

Класова боротьба виховує. Але необхідно, щоб свідомість, яка пробуджується, зміцнювалась широко поставленою пропагандою, а пропаганда ця повинна пов'язуватися з роботою культурною. Робота ця в нас все ще дуже слабка. Недавно в мене були молоді вчителі-удар-

ники з Уралу, майже діти, які взяли на свої плечі роботу в школах найглухіших сіл. Молода вчителька-ударниця розповідала, що вона одна письменна в усьому селі, навіть голова сільради неписьменний.

А чи ми все робимо, що треба для ліквідації неписьменності? Не робимо.

Недавно я знайшла в шафі деякі свої папери, що належать до 1918 р. Тверді знаки, «и» десятиричне, «яті» красномовно свідчать, до якого часу належать усі ці начерки статей, проектів. Повинна сказати, що багато питань ставилось тоді ширше, ніж зараз.

Наведу начерк одного декрету¹, складеного тоді за наполяганням Володимира Ілліча.

Проект декрету

З огляду на те, що, з одного боку, однією з найголовніших турбот Робітничо-Селянського Уряду є залучення широких мас до будівництва життя на повних, соціалістичних основах, а з другого боку, це залучення гальмується тим, що більше половини населення неписьменне і змушене жити лише чутками та випадковими розповідями бувалої людини, Рада Народних Комісарів *ухвалює*:

1. Негайно ж організувати видання популярних радянських збірників під назвою «Радянська республіка і робота Робітничо-Селянського Уряду». Ці збірники будуть містити короткі зрозумілі пояснення основ Радянського ладу; з'ясовувати, хто є друзі і хто вороги Радянської республіки; ознайомлювати з постановами всеросійських з'їздів Рад і заходами уряду.

2. Видання повинно мати офіціальний характер, бути в кожній радянській установі: Раді, школі, бібліотеці, кооперативі та ін. і видаватися бажаним для читання на першу їх вимогу.

3. Треба негайно *мобілізувати письменних* для повсюдного читання вголос неписьменним зазначених збірників.

4. Мобілізація письменних повинна відбуватися так: кожний відділ народної освіти — губерньський, повітовий, міський, волосний (там, де волосних ще немає, то його функції виконує повітовий) — зобов'язаний організувати *повсюдне читання вголос* збірників.

З цією метою волосний відділ повинен зібрати в кожному селі сільський сход, на ньому пояснити важливість ознайомлення із збір-

¹ Нижче наводяться (за сучасною орфографією) один з попередніх начерків проекту декрету «Про мобілізацію письменних і організацію пропаганди Радянського ладу», який розроблявся в 1918 р. відділом позашкільної освіти Наркомосу.

Зазначений декрет ухвалила Рада Народних Комісарів 10 грудня 1918 р. Див. його текст у кн.: «Директиви ВКП(б) і постановлення Советского правительства о народном образовании. Сборник документов за 1917—1947 гг.», вып. 2-й, М.—Л., Изд-во АПН РСФСР, 1947, стор. 135—136.— *Ред.*

никами і пропонувати йому визначити трьох письмених осіб (якщо в селі є вчитель, то він неодмінно входить до числа цих осіб), на яких і покладається обов'язок читання вголос збірників усім мешканцям в селі (на сході або по групах). Ці три особи і є відповідальними за виконання цієї справи. Де село велике, там відповідно збільшується кількість «відповідальних письменних». Кожний волосний відділ народної освіти у своїй діяльності перевіряється як виконкомом Ради депутатів, так і повітовим відділом.

Повітовий відділ (і виконком) відповідальний за те, щоб поза цією організацією не залишалась жодна волость.

Міський відділ організує те саме (за допомогою районних відділів, де вони є) на всіх фабриках, заводах, майстернях та ін., а також проводить це через ради будинкових уповноважених, де вони є.

Діла давно минулих днів... Вийшли давно вже з ужитку і твердий знак, і «и» десятиричне і «ять», нема вже губерній, повітів, волостей, щодня виходять мільйонні тиражі газет... Тільки є ще неписьменні села на Уралі.

Більше уваги треба приділяти справі ліквідації неписьменності, більше систематичності треба внести в цю справу (наведений начерк декрету, написаний за вказівкою Володимира Ілліча, особливо вип'ячує важливість пропаганди серед неписьмених і малописьмених), треба тісніше пов'язати питання ліквідації неписьменності з питаннями пропаганди всіх заходів Радянської влади. Треба, щоб робота лікнепів була пов'язана з роз'ясненням цілого ряду животрепетних питань, які цікавлять маси.

Треба видати цілу серію популярних книжок для малописьмених, треба ширше розповсюджувати «Крестьянскую газету для начинающих читать»; треба добитися того, щоб малописьменний почав читати систематично газету, почав систематично користуватися бібліотекою.

Ліквідація неписьменності повинна бути піднесена на вищий ступінь. Письменний не той, хто вміє тільки написати своє прізвище і розібрати по складах вивіску. Письменний у Радянській країні той, хто вміє користуватися письменністю в своїй повсякденній роботі, хто вміє користуватися грамотою для дальшого навчання.

Це дає приблизно курс школи-чотирирічки. І треба, щоб почалася боротьба за масове набування знань у розмірі чотирирічної школи. Дехто може пройти цей курс за два роки, дехто — за три. Треба, щоб по закінченні цього курсу видавали свідоцтво про закінчення. Треба, щоб це

свідоцтво давало деякі переваги при вступі на роботу, при висуванні. Досвід показує, що висування на роботу в радянському апараті, якщо нема мінімуму загально-освітніх знань, ставить висуванця в дуже тяжкий стан і перешкоджає його дальшому просуванню. Є також цілий ряд професій, які вимагають такого мінімуму.

На майбутній нараді, в якій візьме активну участь ВЦРПС, це питання повинно бути всебічно обговорено. Розв'язання його в позитивному значенні може дати величезний стимул профспілкам активніше взятися за справу ліквідації неписьменності. Зараз такі спілки, як спілка металістів, дивляться на справу ліквідації неписьменності з холодком, бо актив цієї спілки давно вже письменний; піднесення справи ліквідації неписьменності на вищий ступінь активізує спілку.

XVI з'їзд партії прийняв постанову про запровадження загального обов'язкового навчання. Цю постанову підтримають найширші маси робітників і селян. Підтримка повинна виявлятися не тільки в матеріальній допомозі, але і в допомозі всій роботі школи, в допомозі дітям у їх навчанні. Матерям, батькам треба ліквідувати свою неписьменність, щоб разом з школою виховувати таке покоління, яке розпочату їх батьками і матерями справу доведе до кінця — доб'ється комунізму, доб'ється світлого життя для всіх трудящих.

ПРОЛЕТАРІЙ — ПЕРЕДОВИЙ БОРЕЦЬ ЗА КУЛЬТУРУ ВСІЄЇ КРАЇНИ РАД

Жодна партійна, жодна профспілкова, жодна господарська організація не може, не повинна пройти повз Всеросійську нараду в справі ліквідації неписьменності, яка відкривається 12 вересня. Справа ліквідації неписьменності органічно пов'язана і з підвищенням політичної свідомості мас, і з підвищенням їх виробничої свідомості. Про це багато вже писали й говорили.

В цьому році на фронті ліквідації неписьменності буде в деякому відношенні працювати легше. Країна розгортає бій за загальне навчання; ліквідація неписьменності серед дорослих і підлітків і розвиток загального навчання — це, по суті справи, не два різні завдання, а дві сторони одного й того ж завдання. В країні неписьменній, де дитина в сім'ї не бачить жодного друкованого рядка, жодної книжки, жодної газети, де дорослі неохоче пускають дітей у школу, запровадження загального навчання майже немислиме; з другого боку, неписьменна дитина у письменної матері зовсім виняткове явище.

Ще в 1913 р., в статті «Росіяни і негри», Володимир Ілліч вказував на те, що некультурність, неписьменність однієї верстви населення б'є по культурі, по письменності другої верстви. І в своїй критиці богдановської «пролетарської» культури він вказував на те, що неможливо створити якусь ізольовану пролетарську культуру, бо робітничий клас тисячами ниток зв'язаний з селом. Культура села заражає культуру міста. В країні неписьменній, з багатомільйонним селянським населенням,

створити високу специфічно пролетарську культуру немислимо. І ось тепер, коли перебудовується все сільське господарство на основах машинізації, на основі колективізації, хитається старий, віковий дрібновласницький уклад села, в селянських масах іде напружена робота думки, зростає потяг до грамоти, і зростає сильніше серед жіночої частини населення, ніж серед чоловічої, оскільки уклад життя селянки особливо різко змінюється.

Не може країна піднятися на вищий ступінь культури, якщо поряд з російським письменним населенням зберігається некультурність національних меншостей. Але й тут індустріалізація країни, колективізація сільського господарства виринають відсталі національності з їх колишньої безкультурності, і в масах цих національностей зростає нестримний потяг до знання. Все це вже в минулому році зробило можливим набагато підвищити темпи ліквідації неписьменності. Під напором мас виробились у гущі роботи нові методи — методи культпоходу, які і зробили можливим швидке розгортання лікнепівської роботи вшир і вглиб. Зараз намічаються ще вищі темпи. Контрольні цифри тільки по ліквідації неписьменності (про ліквідацію малописьменності скажу окремо) збільшують по РРФСР цифру учнів на 2 мільйони: з 6,5 мільйона до 8,5 мільйона. Цифру написати легко, а що вона реально означає? Залучення до навчання найвідсталіших верств; залучення до навчання найглухіших сіл, найтемніших, далеких від будь-якого громадського життя селянок, яких все ще багато, особливо серед біднячок і батрачок, що неможливе без вивільнення їх з-під впливу попів і сектантів, — означає залучення до навчання величезних верств нацменів, нацменок, які часто тільки що скинули чадру.

Потрібна величезна організаційна робота, величезне поліпшення якості всієї роботи, створення нових стимулів, які допомогли б розворушити найвідсталіші верстви.

Треба насамперед розгорнути широку роботу в місті, в першу чергу на підприємствах. В нараді, яка відкривається, профспілки візьмуть найактивнішу участь. Наполовину це їх нарада. Треба сказати правду, тієї уваги, яка потрібна справі ліквідації неписьменності, з боку профспілок нема. Багато профспілок займаються цією справою швидше з обов'язку, ніж з інтересу до справи.

Треба до кінця розворушити і організувати робітничу громадськість, треба створити громадську думку, що бути неписьменним — це ганьба, яку неписьменний робітник всіма силами прагнув би змити з себе. Треба створити таку громадську думку, в силу якої кожний письменний робітник, куди б його не закинула доля, був би культармієм. Наступна нарада повинна вирішити, що для цього треба зробити, виробити єдиний план роботи.

З кожним роком робітничий клас в нашій Радянській країні дедалі більш органічно впливає на всі галузі роботи. Дуже посилюється в останній час вплив робітничого класу на колгоспне будівництво, на радянський апарат. Піднести культуру робітничого класу на вищий ступінь, *зробити робітничий клас ніби колективним культармієм* — це найбільш настійне завдання.

На виконання його повинно бути звернено увагу Рад, увагу відділів народної освіти, увагу профспілок, увагу всієї Радянської влади і громадськості. Робітник-культармієць повинен стати центральною фігурою культурної революції.

Іде робітник у село. Він повинен (на яку б роботу він туди не їхав: тракториста, організатора колгоспу та ін.) разом з тим бути і культармієм-організатором, який вміє свою роботу пов'язати з культурним будівництвом, заразити своїм ставленням до культури актив, створити в колгоспі базу культури, починаючи з лікнепу.

Висувається робітник в радянський апарат, у споживчу кооперацію — і треба, щоб скрізь він не забував про культурну роботу.

Профспілки повинні стояти на чолі цієї роботи.

І тут ми підходимо до одного дуже важливого питання. Це питання про зв'язок лікнепу з усіма видами культурної роботи. Сама по собі ліквідація неписьменності не може бути самоціллю. Ліквідація неписьменності — тільки початок, тільки «старт», якщо висловлюватися модними слівцями.

Треба вчитися далі, безперервно вчитися. Тому з ліквідацією неписьменності нерозривно пов'язана і ліквідація малописьменності. За контрольними цифрами передбачається збільшення з 1 102 800 чоловік, намічених до навчання в 1929/30 р., до 5 945 000 в 1930/31 р. *Правильно поставлене, широко розгорнуте навчання малописьмен-*

них стимулює розвиток ліквідації неписьменності, відкриваючи шлях до дальшого навчання. На наступній нараді буде внесено пропозицію: школу малописьменних перетворити в дворічну загальноосвітню школу дорослих, по закінченні якої видавалося б свідоцтво про закінчення школи I ступеня. Таким чином, якщо взяти разом школу лікнепу і загальноосвітню школу дорослих, буде трирічна школа, яка дає знання в обсязі школи-чотирирічки.

Зрозуміло, крім того, ця трирічна школа повинна дати певну суму знань з політграмоти, з питань радянської роботи, повинна давати уміння читати газету, працювати в бібліотеці, працювати на заочних курсах — одним словом, відкривати шлях до самоосвіти.

Така постановка питання своєчасна саме тепер, коли висунуте питання про всеобуч і коли справа ліквідації неписьменності дорослих стала йти швидшим темпом.

Посилуючи всемірно роботу по лікнепу і розвитку шкіл дорослих на підприємствах, треба так само енергійно посилювати роботу на селі і роботу серед нацменів. Всі райони повинні мати ясний план роботи по лікнепу і школах дорослих у себе в районі. Районні працівники повинні, спираючись на сільради, на профспілки, на комсомол і на всі громадські організації, скласти чіткий послідовний план роботи. Добре знаючи особливості свого району, можна і треба такий план індивідуалізувати, враховуючи і національний склад району, і характер підприємств, які є в ньому, і ступінь та характер колективізації, мережу шляхів, телефонну мережу, мережу шкіл та інших культзакладів. Склавши такий план роботи, треба проводити його, застосовуючи методи культпоходу, доводячи розпочате до кінця, обліковуючи результати роботи, допомагаючи слабшим пунктам. Радгоспи, спілка робітників землі й лісу — всі повинні допомагати.

Робота по лікнепу серед національних меншостей утруднюється недостатчею працівників. Треба поставити вивчення мов нацменшостей для росіян у відповідних районах значно ширше: при школах-семирічках, при технікумах, при робітничих університетах, на спеціальних курсах. Ця справа у нас розвинута слабо, тут до певної міри виявляються пережитки старих, великоруських традицій: вивчати есперанто — це, мовляв, інтернаціоналізм,

а вивчати мову марійців, вотяків та ін. навіщо ж? А тим часом, якщо хотіти по-справжньому допомогти цим національностям культурно піднятися, треба насамперед вивчати їх побут, їх мову.

Цілий ряд питань методичного характеру постане на нараді: як систематично інструктувати культармійців, як керувати їх роботою, як створювати гуртки культармійців, як пов'язувати навчання з мистецтвом, з вихованням уміння проводити громадську роботу, із завданнями політичної і виробничої освіти.

Нарада повинна чітко поставити і розв'язати ці всі питання і тим самим піднести всю роботу на вищий ступінь.

1930 р.

ЛІКНЕПРОБОТА І ПРОФСПІЛКИ

Нарада по лікнепроботі, що відкривається, в значній частині буде присвячена питанням роботи серед профспілкових мас.

Маси відіграють у будівництві соціалізму виняткову роль, тому робота в справі культурного зростання профспілкових мас має особливе значення. Ліквідація неписьменності й малописьменності, проте, до останнього часу мало привертала увагу профспілок, і тільки в останній час намітився злам у цьому напрямку. Нарада, що відкривається, мусить закріпити цей злам.

Питання не лише в асигнуванні коштів, хоча й це питання має дуже важливе значення. Головне в організації цієї роботи. І її ніхто організувати, крім профспілок, не може. Потрібно адже організувати насамперед громадську думку профспілок. *Потрібно з корінням виврати байдуже ставлення до неписьменності своєї і неписьменності своєї сім'ї. Байдужість цю вигодували віки рабства. Потрібно, щоб людина соромилась своєї неписьменності і малописьменності, щоб вона сама шукала шляхів ліквідації її. Потрібно, щоб неписьменність перестала бути звичайним явищем. Попрацювати над цим потрібно і партосередкам, і комсомольським осередкам, і фабзавкомам. «Геть неписьменність!» — твердо мусить сказати собі кожний член профспілки.*

Звичайно, ліквідація неписьменності — лише перший крок по шляху до ліквідації успадкованої від минулого темряви. До ліквідації неписьменності повинна приєдна-

тися справа ліквідації малописьменності, до річних шкіл грамоти — дворічні школи для дорослих, що дають знання в обсязі школи-чотирирічки. Тим, що закінчують лікпункти, потрібно видавати свідоцтва про закінчення школи грамоти, тим, що закінчують дворічну школу дорослих, видавати свідоцтва про закінчення школи I ступеня. Треба, щоб закінчення школи I ступеня давало деякі переваги при вступі на роботу.

У цьому році запроваджується загальне обов'язкове навчання. Внаслідок цього, природно, через три-чотири роки вимагатимуть від молоді при прийомі на роботу свідоцтва про закінчення школи I ступеня, що вже десятки років вимагають в Англії, Німеччині, Швейцарії та інших європейських країнах. До літніх робітників, що давно вже працюють на заводі, такої вимоги не можна ставити, але через кілька років вона, мабуть, буде ставитись до тих, що тільки-но вступають на роботу. До висуванців її треба ставити й зараз, інакше висуванці часто потрапляють у дуже тяжке становище. В усякому разі, профспілки повинні обміркувати це питання. Все це створить стимул для ліквідації неписьменності й малописьменності. Зрозуміло, що школи дорослих повинні давати поряд із загальноосвітніми знаннями і знання з політграмоти, з культури праці, взагалі з виробничої грамоти, мусять прищеплювати навички самостійної самоосвітньої роботи.

Щоб справа ліквідації неписьменності й малописьменності просувалася вперед, треба використати досвід культпоходу, який свідчить, що успіх справи залежить від умілого врахування побутових особливостей. Якщо справа йде про ліквідацію неписьменності й малописьменності, наприклад, серед текстильниць, треба якнайширше розгортати ясла і дитсадки, громадські пральні та їдальні. Коли йдеться про ліквідацію неписьменності серед хатніх робітниць, потрібно зв'язати її з охороною прав хатніх робітниць, яким хазяї прямо чи непрямо заважають ходити на лікпункти. Коли йдеться про батрачок, тут треба притягати до відповідальності радгоспи й роботодавців, що не організують цієї справи, не сприяють батрачкам у навчанні. Необхідно пристосувати години навчання до змін, до семигодинного робочого дня, до умов сезонної роботи і т. д. Кожний завод мусять мати

свій план ліквідації неписьменності й малописьменності, пов'язаний з наявністю приміщень, з місцем мешкання робітників і робітниць, з усіма тими дрібницями, що так утруднюють справу. Тільки профспілки можуть цю справу поставити не по-бюрократичному.

Ще більше уваги національним особливостям.

Уся профспілкова громадськість створює можливість залучати самих учнів до організації справи ліквідації неписьменності. Не хтось інший, а самі робітники й робітниці повинні бути залучені до організації свого навчання. Створення культрад при лікпунктах і школах дорослих — необхідна умова правильного розвитку всієї справи.

Але питання не лише в тому, щоб навчити неписьменних робітниць і робітників заводів. *Необхідно кожного робітника перетворити в борця за піднесення грамотності в країні, за піднесення всієї культури країни на вищий ступінь.* Кожний робітник, кожна робітниця повинні стати культармійцями, повинні вносити свою частку турботи, свою частку праці для того, щоб нашу неписьменну країну перетворити в країну письменну, культурну. Але робітники знають — один у полі не воїн, тому потрібна організація заводських культармійців. Треба організовано працювати на фронті культурної революції, треба вчитися працювати в цій галузі.

Робітник, робітниця — члени Рад. Їх турбота — через Ради зміцнювати культуру.

Робітник, робітниця — висуванці. Їх турбота — через радянський апарат, куди їх висунуто, допомагати справі культурного розвитку країни.

Робітник, робітниця їдуть на село допомагати колгоспам, радгоспам. Там особливо потрібна їх робота як культармійців.

Профспілки можуть зробити дуже багато в справі піднесення культурного рівня і культурної боєздатності робітничого класу.

На нараді по лікнепроботі в цю справу треба внести необхідну чіткість.

КОЖНИЙ ЗАВОД — КОЛЕКТИВ КУЛЬТАРМІЙЦІВ

(ВСТУПНЕ СЛОВО НА V ВСЕРОСІЙСЬКІЙ НАРАДІ ПО ЛІКВІДАЦІЇ
НЕПИСЬМЕННОСТІ)

Наша нарада повинна бути архіділовою нарадою. Ми багато говорили в попередні роки про значення ліквідації неписьменності, ми маємо точну постанову партійного з'їзду, і тепер питання полягає тільки в тому, щоб практично обміркувати цілу низку питань. Завдання, що перед нами стоять, надзвичайно великі. Якщо ми порівняємо контрольні цифри цього року з минулим роком, то нам потрібно збільшити кількість учнів майже вдвічі. Ця робота вимагає величезного напруження. Справа не в тому, щоб прийняти хороші резолюції, справа в тому, щоб систематично вести цю роботу і нашу країну з країни неписьменної зробити країною культурною.

В яких умовах нам доводиться працювати,— це ви знаєте. Треба бачити всі ті труднощі, що перед нами стоять.

Дозвольте прочитати уривок з одного листа, що я вчора одержала. Це з Магнітогорська. Товариш пише:

«З 20 тисяч робітників, зайнятих на Магнітогорському будівництві, 3 тисячі неписьменних. Але з них тільки 500 навчаються в школах лікнепу. Ті, що навчаються, просуваються вперед надто повільно, тому що умови для навчання тяжкі. Нема приміщення, нема підручників. Громадські організації, зокрема профспілка, а також і адміністрація, не надають великого значення ліквідації неписьменності. На 20 тисяч робітників нема жодної бібліотеки, нема навіть кіоска, де б робітник міг купити книгу».

Цей лист показує, як у нас багато проривів. Він показує, що з боку господарських організацій і з боку профспілок нема тієї уваги, що потрібна цій справі. Необхідно, щоб робітники в цій справі на господарників натиснули, щоб вони питання про ліквідацію неписьменності, про піднесення всієї культури робітничого класу на вищий ступінь поставили серйозно, з таким же запалом, з яким вони борються на господарському фронті.

Нам треба, щоб кожний завод, кожне підприємство було колективом культурмійців. І треба, щоб кожний робітник був культурмійцем там, де він працює.

Ось двадцятип'ятитисячники поїхали в село. Що вони пишуть? Дуже цікаві листи надходять від двадцятип'ятитисячників. Вони пишуть про свинарство, про машини, про досягнення в галузі господарства, в галузі організації праці, але мало хто пише з питань культури. Посправжньому треба, щоб кожний робітник, що потрапляє на село, був, крім усього іншого, культурмійцем.

Іде робітник-висуванець в апарат. Він цікавиться тією роботою, яку виконує. Але чи дивиться він, щоб той держапарат, де він працює, дійсно проводив культурну роботу? Чи дивиться він, щоб усі службовці в апараті були письменними, і чи вживає цей державний апарат яких-небудь заходів, щоб допомогти культурній роботі?

У господарській галузі ми бачимо винахідництво, ми бачимо в газетах портрети робітників-винахідників, статті про них. Коли йдеться про працівників на культурному фронті, які працюють на фронті лікнепу, які виявляють безумовно величезну енергію, громадськість, завод проходять повз їх роботу.

Коли паралельно йде велика робота в справі загального обов'язкового навчання, то це, безумовно, надзвичайно полегшує роботу по ліквідації неписьменності. Ліквідація неписьменності й малописьменності і загальне обов'язкове навчання — це дві сторони одного й того самого великого і дуже важливого завдання.

Треба РСІ і органам ЦКК дати на місця завдання — звернути більше уваги на загальне обов'язкове навчання і ліквідацію неписьменності. Неправильно було б, коли б хто-небудь так зрозумів завдання РСІ, що справа РСІ — виявляти тільки в апараті поганих робітників і скорочувати штат. Не так партія розуміє завдання РСІ. Партія

вважає, що РСІ і ЦКК повинні стежити за тим, щоб директиви партії проводилися в життя. XVI партз'їзд дав чітку директиву і по лінії загального обов'язкового навчання і по лінії лікнепу, і треба, щоб РСІ і її органи стежили за тим, щоб ця директива партії дійсно проводилася в життя, щоб усі радянські органи до цієї справи не ставилися абияк. Нема такого комісаріату, який у галузі лікнепу не повинен був би дуже багато зробити. Візьміть Наркомпрацю з її біржами праці: адже вона в галузі ліквідації неписьменності може зробити надзвичайно багато. Візьмімо такий комісаріат, як ВРНГ. ВРНГ може й повинна проробити величезну роботу, вона може створити щодо приміщення, обладнання умови, необхідні для того, щоб робота в школі проходила в людських умовах. Потім Наркомзем. Ми розуміємо величезне значення колгоспів і робимо разом з тим дуже мало, щоб допомогти по-справжньому піднести там роботу по ліквідації неписьменності, а це завдання, яке необхідно кожного дня просувати. Тільки за допомогою всіх комісаріатів можна просунути справу лікнепу.

Ми знаємо величезну ініціативу комсомолу. Комсомол був ініціатором культпоходу, зараз комсомол ініціатор іншої форми, яка ще ширше розгортає культпохід,— це культестафета. Про культестафету, напевне, багато говоритимуть на цій нараді. Важливо, щоб ця ініціатива комсомолу знайшла загальну підтримку. Завдання профспілок і органів народної освіти — підтримати ініціативу і зробити так, щоб ця справа, розпочата з ініціативи комсомолу, набрала широкого розмаху.

1930 р.

ПРО МЕТОДИ НАВЧАННЯ НЕПИСЬМЕННИХ

(ДОПОВІДЬ НА МЕТОДИЧНІЙ НАРАДІ)

XVI партійний з'їзд поставив такі великі завдання перед країною в справі індустріалізації, в справі колективізації сільського господарства, в організації всього життя на нових основах, що це вимагає піднесення культурного рівня найвідсталіших верств населення. Таку роботу не можна зробити тільки руками невеликого передового загону спеціальних працівників.

Якщо ми подивимося, як іде індустріалізація країни, то побачимо, як на фабрики, на заводи, на нові велетні, що будуються, приходять зараз з села нові верстви робітників, серед яких багато неписьменних. Які величезні труднощі постають у справі організації всієї цієї маси, яка величезна робота потрібна, щоб прищепити цій масі основні, найелементарніші навички колективної праці!

Ми бачимо, що й колективізація наштовхується частенько на велику відсталість деяких верств населення села. Колгоспники, що приїздять з місць, розповідають, як через дрібниці інколи виникають конфлікти, взаємне нерозуміння й непорозуміння і як це гальмує роботу. І все тому, що не вистачає часом найелементарнішої культурності.

Ми, звичайно, не можемо розглядати ліквідацію неписьменності тільки як ліквідацію технічної неписьменності. Технічна неписьменність — це лише один з доданків, з яких складається культурний рівень людини, тому

що, крім неписьменності, є ще й звички, наприклад, звичка до відокремленого домашнього господарства, до відокремленого селянського господарства, невміння вести яку-небудь громадську роботу, відсутність інтересу до тих проблем, що стоять тепер перед країною. І тому, говорячи про ліквідацію неписьменності, ми мусимо ліквідацію технічної неписьменності якнайтісніше пов'язувати з ліквідацією суспільно-політичної неписьменності, з прищепленням загальних культурних навичок.

За останні два роки робота по ліквідації неписьменності набрала величезного розмаху.

На перший план стало велике організаційне питання: як знайти підхід до неписьменного, чим залучити неписьменного до школи? Відповідь на це питання дасть практична робота по організації культпоходу.

Вшир-то ми пішли, але нам не тільки вшир треба йти, а треба йти і вглиб, а ось у галузі методики в нас чимало недоліків. Нам добре треба подумати, як у найкоротший строк при найменшій затраті сил з боку тих, що навчаються, досягти максимальних результатів.

У нас дуже багато було методичних суперечок, і деякі з них переростали навіть у великі принципові спори у філософських питаннях. Я гадаю, що це цілком непотрібна справа. Питання зараз полягає в тому, як знайти шляхи, щоб якнайшвидше навчити дорослих неписьмених, дати їм можливість оволодіти тими елементарними навичками, які необхідні для того, щоб людина подолала деякі труднощі в справі читання, письма, рахунку. Це питання, яке, як мені здається, дуже мало стосується філософії. Звичайно, філософія має величезне значення для правильного вирішення багатьох питань народної освіти, але коли ми починаємо говорити, що звуковий метод — це справжня діалектика, а метод цілих слів — механічний підхід, то це зовсім пуста балаканина. Потрібно, щоб обговорення методичних питань на нараді пішло по певному реальному шляху, щоб були накреслені ті способи, ті прийоми, що допомагали б розгортанню найбільш доцільного підходу до навчання дорослих грамоти.

Треба врахувати той великий і хороший досвід, що є, треба узагальнити цей досвід, зробити його надбанням

усіх учителів. Обмін досвідом повинен допомагати виробити найбільш доцільні способи навчання.

Мені згадується те, що в давноминулі часи писав Лев Толстой у своїх педагогічних статтях. Він говорив, що той метод навчання добрий, за допомогою якого найшвидше можна навчити людину грамоти. І він ще говорив так, що до різних учнів доводиться застосовувати різні методи. Ці слова Толстого, які він писав, коли сам навчав дітлахів грамоти, по-моєму, залишаються вірними і до цього часу.

Завдання, які поставив XVI з'їзд партії, вимагають від нас якнайшвидше озброїти письменністю все населення нашої країни. І нам треба йти прямим шляхом, не відхиляючись у бік, не плутаючись у методичних суперечках, часто талмудичного характеру. Нам треба намацати ті методи й відшукувати такі підходи, що спростили б справу навчання неписьменних. Те, що ми залуцаємо зараз до роботи величезну масу культармійців, які частенько самі ледве вміють читати й писати, примушує відшукувати найпростіші методи, що їх могли б застосовувати ці культармійці. І я вважаю за дуже важливе досягнення облік досвіду роботи з такими культармійцями, за дуже важливе вміння уважно вслухатися в те, що ці часто малописьменні культармійці говорять, і зробити з цього відповідні для практичної роботи висновки. Питання підходу до культармійців таке саме важливе, як і питання підходу до учнів.

Як краще озброїти культармійців, щоб вони при тому рівні знань, який у них є, зуміли б і самі далі підучитися і зуміли б учити інших? Це питання колосальної ваги, бо розраховувати на те, що ми можемо мати кваліфіковані кадри, які зможуть піднести роботу на таку методичну височінь, на яку б нам хотілося, — це, звичайно, утопія. Ми повинні ліквідувати неписьменність у найкоротший термін і ліквідувати з тими кадрами, які в нас є. Ось чому ми повинні дуже серйозно поставити й розв'язати питання про те, як навчитися допомагати нашим культармійцям, щоб вони в свою чергу могли б учити неписьменних. Це завдання організаційне, звичайно, але воно разом з цим і методичне, тому що воно примушує нас з кожного методу викидати все те, що надто складне, що не під силу буде культармійцеві.

Можливо, вчителі, що мають великий методичний досвід, можуть, викладаючи, більш витончено підходити до питань, але масовий характер викладання диктує нам зараз необхідність знайти найбільш прості методи. І ось, коли дивишся на наші методичні підручники, на наші методичні розробки, починаєш відчувати, що найголовніше в них не вказане. Багато приділяється уваги зовнішньому описові уроку. Зовнішню все можна проробити так, як розповідається, але результату не буде.

Зараз у нас величезні кадри молодого вчительства. Недавно на мене сильне враження справили уральські вчителі — молодь, що закінчила дев'ятирічку. Це передові вчителі за своїм настроєм, вони добровільно пішли працювати на село; серед них була дуже молода публіка, була, наприклад, дівчина років шістнадцяти-сімнадцяти. Вона розповідала, що у великому селі є лише одна письменна. І ось ця дівчина-напівпідліток мусить усе на селі робити: і газети читати, і повідомляти населення про рішення уряду, і всі папери розбирати, що з центру, з області, з округу йдуть. У нас тепер кожна письменна людина в селі силою справ завантажена. І якщо ми почнемо таких людей при навчанні грамоти всякими витонченими методами завантажувати, ми дуже мало їм допоможемо.

Я питала цю молодь: «Як до вас старі вчителі ставляться?» Вони кажуть: «Раз питаєш — посміються, другий раз наївне запитання поставиш — посміються, а в третій раз і не питаєш». І ось коли б і з нашою методикою цього не було: раз подивляться — темний ліс, другий раз подивляться — темний ліс, а в третій раз будуть працювати як прийдеться.

Політична обстановка диктує нам, щоб ми з максимальною простотою пояснили *всі методичні підходи* до неписьменних, і в цьому зараз центр ваги. Але пояснень потрібно інколи дуже багато і дуже терпеливих. Треба вміти на місце іншої людини ставати. В цьому році з Іванова приїхала група робітниць-активісток, що ведуть піонерську роботу. І коли ми розговорилися, то робітниця з однієї з найпередовіших фабрик сказала, що вона тільки місяць тому дізналася, що таке піонеррух. Я навіть очі відкрила від подиву.

— Як же це могло бути, — питаю, — адже в нас давно

є піонери, які ходять з червоними галстуками по вулицях, аджеж ви бачите їх? У багатьох робітниць діти піонери,— як же ви могли не знати про піонеррух?

— Так,— каже,— звичайно, у нас діти піонери, ходять з червоними галстуками, а ось у чому *суть* піонерського руху, нам ні діти не казали, ні комсомол не з'ясував як слід. І я тільки вперше про це дізналася.

Іноді навіть не уявляєш, які речі можуть бути незрозумілими. Ми часто говоримо з культармійцями, а чи завжди ми знаємо, про що треба з ними говорити? Я навела випадок з івановськими робітницями, щоб показати, як треба знати, чого хочуть, чого потребують люди, з якими працюєш.

Той же самий Толстой у тих же своїх педагогічних творах говорить, що ось, мовляв, інколи питаєш учня, а він не відповідає. Чому? Тому, що йому здається, що вчитель пояснює речі, які не такі вже важливі. В той же час учень дивується, як може вчитель говорити «на телеге», коли треба сказати «на возі». Тут маємо нерозуміння одним одного між сільським учнем і міським учителем. І ось також і наші букварі — в них є такі неточності, що сіють здивування в учнів. Треба наші букварі особливо проглядати, треба прислухатися й придивлятися до того, що будуть говорити про них робітники й робітниці, селяни й селянки. На уроках намагатися не самим якнайбільше розповідати, а послухати, які у дорослих учнів труднощі виникають.

Особливо важливо вміти зачепитися якраз за те, що цікавить учнів, що близьке їм. Коли т. Д. Ю. Елькіній довелося працювати в Червоній Армії і спостерігати настрій червоноармійців, як вони відчують, що означає радянський лад, то й з'явилося речення в букварі: «Ми не раби». Це речення було близьке тоді червоноармійцям і надовго увійшло в нашу роботу. І зараз треба вміти оволодіти селянською масою, жіночою масою, знати, що її найбільше хвилює, що її найбільше захоплює, почати інші хвилюючі, злободенні речення підбирати.

А в наших букварях часто буває випадковий набір слів. Ми іноді вважаємо, що коли ми вжили слова «трактор» або «ори пар», то це й є пропаганда колективізації. Це, звичайно, не те; треба цілий ряд уроків побудувати

таким чином, щоб вони захоплювали, щоб вони зачіпали близькі учням питання. У нас дуже багато речень з новими словами, та на самих словах «колектив» або «трактор» (які важко до того ж прочитати тому, хто починає читати) далеко не поїдеш, треба паралельно вести глибоку роз'яснювальну роботу. Слова, які підбираються, повинні емоційно захоплювати учнів, тому що такі слова будуть краще запам'ятовуватись. Те, що близьке й цікавить, вривається інколи на все життя в пам'ять. А ось «Даша» в пам'ять не вріжеться і буде плутатись не то з «Машею», не то з «Сашею». Це, звичайно, елементарна істина, але її часто забувають.

Часто шукають якихось «простих» слів, а не стежать за тим, щоб вони були близькі учням. Адже потрібно не забувати, що в одному місці зрозуміле, наприклад, слово «изба», а в іншому — «хата». В одній місцевості, наприклад у Московській області, є свої слівця, а в Ленінграді є свої — і ось цих слів, звичайно, в букварі треба уникати.

Тепер я детальніше хотіла б спинитися на іншому питанні — на питанні політичного виховання. Щодо цього, мені здається, у нас є певні недоліки. Ми говоримо, і ніхто не заперечує тепер, що ліквідація неписьменності повинна бути тісно пов'язана з певною політичною освітою. Але як цю політичну освіту неписьменних і малописьменних вести — це не завжди чітко й ясно люди собі уявляють. Все частіше й частіше говорять про те, що треба ввести політгодину для малописьменних. І ось я боюся, чи не буде ця політгодина відірваною від навчання, чи не буде вона побудована формально, тому що перш за все треба знати, що неписьменних і малописьменних зараз хвилює.

Дозвольте повернутися до тієї книги, по якій я вчилась колись і про яку вже двічі говорила, — до педагогічних статей Льва Толстого. Він говорить: бувають у школі такі дні, коли з дітьми не можна працювати, коли в житті села відбувається щось таке, що всіх дітей хвилює, захоплює, і тоді вчителя, що не кажи, діти не слухають. Толстой розповідає, як під час переділу землі все село говорить про переділ, — у цей час і діти говорять про переділ. І коли вчитель буде в цей час чіплятися до дітей з географічними назвами, то діти їх не засвоять, тому

що їх увага зосереджена на тому, що цікавить усе село. Навчаючи неписьменних і малописьменних, треба весь час намацувати, що зараз групу хвилює: інколи це який-небудь непорядок, що є в колгоспі, інколи яка-небудь політична або господарська кампанія. Взагалі кожний учитель повинен знати, що хвилює його учнів у цей час. І ось треба вміти за це ухопитись, з цього почати. І, починаючи з окремих, невеликих питань, підійти до питань політичних. По суті, ми повинні засвоїти собі методи того періоду, коли складалася наша партія: починали з того, що нема окропу на фабриці і від окропу переходили до Маркса. І цей метод, по-моєму, треба взяти як правило. Тільки такими методами ми дійсно оволодіємо малописьменними й неписьменними і навчимо їх розуміти політичні питання.

Коли зараз переглядаєш книжку для читання малописьменних, то бачиш, як упорядники хочуть багато передати малописьменному і як це передається без усякого зв'язку з життям.

Ми повинні залучити малописьменного до громадської роботи, на якій він буде зростати. Це одне з найважливіших завдань. Інколи міркують таким чином: так, малописьменний мусить вести громадську роботу,— але цю громадську роботу розуміють як роботу в стінах школи. Це неправильне розуміння: треба вміти з стін власного дому, з стін власного господарства, з стін школи малописьменного вивести на арену громадськості. Треба знати, як до цього підійти.

Ефективність роботи з малописьменними зараз повинна вимірюватися не тільки швидкістю читання і письма (за стільки-то хвилин стільки-то слів прочитав),— цього, звичайно, теж не можна ігнорувати і треба звертати на це велику увагу, але разом з цим ефективність перевіряється тим, наскільки малописьменний чи неписьменний перетворився в доброго активіста. Цього нам ніяк не можна відокремлювати від справи ліквідації неписьменності. Звичайно, перекручень і тут не повинно бути, не повинно бути порожньої балаканини.

Що ми повинні робити? Ми повинні зацікавити учнів процесом індустріалізації країни. Ми повинні зацікавити їх колективізацією. Повинні зацікавити раціоналізацією

побуту. Але як зацікавити? Не тільки тим, що будуть у зошиті написані слова «колгосп», «трактор» і т. д.,— адже цим ще не зацікавиш, тут потрібна більш поглиблена пропаганда.

У букваря одна мета — швидше й краще навчити читати. Але паралельно з цим повинні бути поглиблені бесіди, що не обмежувалися б самими новими словами, а з'ясовували б їх суть. І не самі бесіди. Недавно один товариш розповів, як вони організували екскурсію з лікпункту. Залучили до цієї справи завод, завод зібрав гроші. Одних учнів послали на Дніпробуд, других — у Ростов, третіх — у радгосп «Гігант». Коли екскурсанти повернулись, у них розв'язалися язики: вони стали розповідати свої враження; неписьменні зразу виростили — з пасивних перетворилися на активістів. Люди раптом побачили власними очима якусь цілком іншу, незнайому обстановку, і це справило таке сильне враження, що ці неписьменні стали в перші лави соцзмагання. Дивлячись на них, усі неписьменні переконувалися, що треба йти вчитися грамоти. Розширення горизонту учнів має величезне значення.

Потім зв'язок з ліквідацією неписьменності різних практичних гуртків. У деяких місцях, наприклад у Ворожеї, поряд з навчанням грамоти йдуть заняття в гуртках крою й шиття. Звичайно, важливо, щоб не лише поруч з лікнепом був гурток крою й шиття, але треба, щоб тут-таки була й громадська робота. Наприклад, зараз у зв'язку із загальним обов'язковим навчанням потрібне у багатьох місцях пошиття одягу для дітей. Треба взагалі озброювати учнів знаннями з елементарної гігієни, шиття, що необхідні в побуті. Нам у багатьох місцях треба поряд з письменністю давати вміння організувати своє власне життя.

Я гадаю, що ми допоможемо на освітньому фронті виконати рішення XVI партз'їзду тоді, коли ми зуміємо по лінії методичної роботи знайти правильні шляхи найбільш швидкого навчання техніки грамотності і зуміємо пов'язати це з розширенням політичного і виробничого горизонту учнів.

Все це, звичайно, повинно знайти своє відображення в тих букварях і тих книжках для читання, що ми ви-

даємо. Наші книжки часто перевантажені таким матеріалом, який малописьменний не може засвоїти. Ми пишаємося, що ми даємо не лише азбуку, а в додаток запас різних політичних знань. Але часто ці знання подаються в такій формі, що неписьменний оволодіти ними іноді зовсім не може.

Ось ті завдання, що, по-моєму, стоять перед конференцією,— досить різноманітні і великі завдання, які повинні бути так чи інакше розв'язані.

1930 р.

ЛІКВІДАЦІЯ МАЛОПИСЬМЕННОСТІ

Нам треба ліквідувати в нашій країні не тільки неписьменність, але й малописьменність. Це справа, звичайно, більш складна, але її треба здійснити у найкоротший, наскільки це можливо, строк. Треба озброїти маси хоч би знаннями в розмірі школи I ступеня й тим самим відкрити їм доступ до дальшої самоосвіти. Життя вимагає від кожного постійного навчання, і потрібно навчити людину вчитися з життя, з книг, озброїти її методом самоосвітньої роботи.

У нашій країні вже пророблений досвід вивчення курсу дещо ширшого, ніж в обсязі першого ступеня, заочно. Доводилось спостерігати, як тисячі людей з малописьменних перетворювалися у цілком письменних людей. Якщо зараз заочне навчання малописьменних перетворити на напівзаочне, тобто курси заочного навчання по першому ступеню перетворити на підручник для малописьменних і почати за цим підручником навчати малописьменних як у школі, можна досягти великого ефекту. Треба сказати, що навчати малописьменних за заочним підручником може кожний добре письменний. У більшості випадків він зробить це в десять разів краще, ніж без заочного підручника, де весь курс розбито на завдання, де в тексті даються ясні, точні пояснення учневі, що і як треба робити, де учень постійно перевіряє себе.

Правильно складений заочний підручник для малописьменних значно полегшить викладання й тим самим

поширить коло тих, що можуть викладати. Крім того, наявність такого підручника скоротить значний час, що потрібний буде на викладання. Один викладач буде витрачати стільки ж часу на навчання двох груп, скільки йому було б потрібно часу на навчання однієї групи без наявності такого підручника, та й групи можуть бути значно численніші.

Малописьменним за такими підручниками буде навчатися значно легше. Крім того, в процесі навчання малописьменний буде оволодівати методом самоосвітньої роботи, що має велике значення.

Якщо застосувати до цієї справи метод культпоходу, культестафети і т. д., залучити до цієї справи громадськість, то ліквідація малописьменності може відразу набрати широкого розмаху.

Потрібний дуже добрий, стандартизований підручник. Мені здається, секція загального обов'язкового навчання при Товаристві педагогів-марксистів повинна була б організувати громадський перегляд наявних заочних підручників для малописьменних, піддати їх критиці й дати вказівки, як їх у найшвидший строк доробити й переробити.

У такому стандартизованому підручнику кустарщина недопустима.

Штаб по лікнепу повинен негайно поставити ряд дослідів з навчання малописьменних у школах за заочним підручником, з одного боку, з другого — продумати організаційний бік цієї справи.

Якщо взяти до уваги, що такий підручник буде придатний і для шкіл підлітків, то, безперечно, це справа, якій треба приділити особливо велику увагу.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛЕНІНСЬКИЙ МЕТОД НАУКОВОЇ РОБОТИ

За яку б роботу не брався Володимир Ілліч, він робив її надзвичайно старанно. Він проробляв сам силу чорнової роботи.

І чим більше надавав він значення тій чи іншій роботі, тим більше вникав він у всі дрібниці.

Розуміючи, як важко було поставити в кінці 90-х рр. в Росії нелегальну газету, що регулярно виходить, а з іншого боку, палаючи величезного організуючого і пропагандистського значення загальноросійській газеті, що висвітлює з точки зору марксизму всі події, всі факти російської дійсності, робітничий рух, що почав дедалі розвиватися, Володимир Ілліч, підбравши групу товаришів, вирішив виїхати за кордон і там поставити видання такої газети. «Искра» була ним задумана, ним організована. Кожний номер буквально виношувався. Обдумувалося кожне слово. І ось найхарактерніша деталь — Володимир Ілліч сам правив коректуру всієї газети. Це робилося не тому, що нікому було правити коректуру (я швидко пристосувалася до цієї справи), а тому, що його турбувало, щоб не проскочила яка-небудь помилка. Він читав спочатку сам коректуру, потім давав мені, потім ще раз дивився сам.

І так в усьому. Він багато працював над земськими статистичними даними, над їх обробкою. В його зошитах багато старанно виписаних таблиць. Коли справа стосувалася цифр, що мають велике значення, велику питому вагу, він перевіряв навіть підрахунки уже надру-

кованих таблиць. Старанна перевірка кожного факту, кожної цифри характерна для Ілліча. Свої висновки він будує на фактах.

Це прагнення обґрунтувати кожний висновок фактами рельєфно виступає в його ранніх пропагандистських брошурах: «Про штрафи»¹, «Про страйки», «Новий фабричний закон». Він нічого не нав'язує робітникові, він доводить фактами. Деяким здавалося, що брошури розтягнуті. Робітникам зате вони здавалися особливо переконливими. Основна праця Леніна, написана ним у тюрмі — «Розвиток капіталізму в Росії», — містить у собі величезний фактичний матеріал. Ленін, у житті якого читання «Капіталу» Маркса відіграло таку величезну роль, пам'ятав, на якій величезній кількості фактичного матеріалу ґрунтував Маркс свої висновки.

Ленін не покладався на свою пам'ять, хоча пам'ять у нього була чудова. Він ніколи не викладав фактів на пам'ять, «приблизно», він викладав їх з найбільшою точністю. Він переглядав гори матеріалу (читав, як і писав, надзвичайно швидко), але те, що хотів запам'ятати, випишував собі в зошити. В його зошитах збереглася сила виписок. Яюсь, переглядаючи мою брошурку «Організація самоосвіти», він сказав, що я не права, коли говорю, що треба записувати тільки найнеобхідніше, — у нього інший досвід. Записане він потім перечитував не раз, про що свідчать помітки, підкреслення і ін.

Якщо книга належала йому, то він обмежувався підкреслюванням, замітками на полях, а на обкладинці випишував лише сторінку, підкреслюючи її одною чи кількома рисами, залежно від важливості відмічуваного місця. Перечитував він і свої статті, робив і на них помітки, і те, що навело на яку-небудь нову думку, теж підкреслював і сторінку помічав на обкладинці. Так організовував Ілліч свою пам'ять. Він завжди чітко пам'ятав, що було ним сказано, за яких обставин, у полеміці з ким. І в його творах, промовах і статтях ми бачимо дуже мало повторень. Правда, на протязі років у статтях Ілліча, його промовах ми зустрічаємо ті ж основні думки. І тому на його висловленнях лежить відбиток якоїсь особливої

¹ «Пояснення закону про штрафи, що їх стягають з робітників на фабриках і заводах» (1895). Див. В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 15—55.— *Ред.*

цільності, сталості. Проте ми бачимо не просте повторення раніше сказаного. Та сама основна думка дається в застосуванні до нових умов, в іншій конкретній обстановці, висвітлює питання з нового боку. Я пам'ятаю одну розмову з Іллічем. Він був уже хворий. Говорили про томи його Творів, які щойно вийшли, про те, як у них відбився досвід російської революції, як важливо зробити цей досвід доступним для іноземних товаришів; говорили про те, що треба використати томи, які вийшли, для того, щоб показати, як основна, стрижнева ідея неодмінно трактується по-різному, в залежності від конкретної історичної обстановки, що змінюється. Ілліч замовив мені знайти товариша, який би виконав цю роботу.

Цього, проте, не зроблено і до цього часу.

Старанно вивчав Ленін досвід революційної боротьби світового пролетаріату. Цей досвід особливо яскраво висвітлений у творах Маркса і Енгельса. І Ленін знову й знову перечитував їх, перечитував на кожному новому етапі нашої революції. Всі знають, який величезний вплив мали Маркс і Енгельс на Леніна. Але важливо було б подивитися, в чому й як допомагало Леніну вивчення їх творів при оцінці поточного моменту й перспектив розвитку на кожному етапі нашої революції. Така дослідницька праця не написана ще, а вона розкрила б з надзвичайною наочністю, як допомагав досвід світового революційного руху ленінському передбаченню. Тим, кого цікавить, як працював Ленін, як він читав Маркса і Енгельса, що брав він з них для керівництва в оцінці нашої боротьби, така праця дала б надзвичайно багато. Вона показала б, який величезний вплив на нашу революцію, на весь наш революційний рух мав досвід революційної боротьби робітничого класу більш передових у промисловому відношенні країн. Така праця дала б можливість краще відчувати, що російська революція, вся наша боротьба і будівництво — шматок боротьби світового пролетаріату. Така праця показала б, що і як брав з досвіду міжнародної боротьби пролетаріату Ленін, як цей досвід застосовував. Цьому особливо треба вчитися у Леніна.

Досвід боротьби міжнародного пролетаріату Ленін вивчав з особливою пристрастю. Важко уявити собі більш «антимузейну» людину, ніж Ленін. Строкатість,

вінесретність музейних матеріалів справляла на Володимира Ілліча незмінно гнітюче враження, через десять хвилин він мав уже вигляд надзвичайно втомленої людини. Але мені запам'яталося відвідування однієї виставки. У двох кімнатах історичного, славетного своєю революційною боротьбою робітничого кварталу Парижа була влаштована виставка революції 1848 р. І треба було бачити, з яким глибоким інтересом буквально впивався в кожну дрібницю Володимир Ілліч. Для нього це був шматок живої боротьби. Коли я була в нашому Музеї Революції, перед моїми очима поставав Ілліч, що впивався в кожну дрібницю.

Як треба використати досвід революційної боротьби міжнародного пролетаріату, про це писав не раз сам Ілліч. Пам'ятаю одне його висловлювання. Каутський написав брошуру з приводу російської революції 1905 р. «Рушійні сили і перспектива російської революції». Іллічу брошура страшенно сподобалась. Він звелів її негайно перекласти, виправив кожну фразу перекладу, написав до неї гарячу Передмову, замовив мені добитися, щоб брошуру негайно видали, самій продивитися всі коректури. Я пам'ятаю, як наша величезна легальна друкарня три дні не могла набрати невеличкої брошурки, як довелося три дні безвихідно сидіти в друкарні, годинами чекати коректур. Ілліч умів заражати своєю пристрасною оточуючих. Після того як він розповів усі свої думки, що в нього виникли в зв'язку з брошурою Каутського, після написаної ним Передмови треба, ясно, було покинути всі справи й сидіти в друкарні, поки не доб'єшся виходу брошури. І зараз, більше ніж через двадцять років після цього, в пам'яті в мене дивним чином асоціюється сіра обкладинка, шрифт і друкарські помилки в муках нашого тодішнього російського технічного безладдя народженої брошури з пристрасними промовами Ілліча і заключними словами його Передмови до цієї брошури:

«На закінчення кілька слів про «авторитети». Марксист не можуть стояти на звичайній точці зору інтелігента-радикала з його нібито революційною абстрактністю: «ніяких авторитетів».

Ні. Робітничому класові, який веде в усьому світі трудну і вперту боротьбу за повне визволення, потрібні

авторитети,— але, безперечно, в тому тільки розумінні, в якому молодим робітникам потрібний досвід старих борців проти гноблення й експлуатації, борців, які провели багато страйків, брали участь в ряді революцій, умудрені революційними традиціями і ширшим політичним кругозором. Авторитет всесвітньої боротьби пролетаріату потрібен пролетарям кожної країни. Авторитет теоретиків всесвітньої соціал-демократії потрібен нам для усвідомлення програми і тактики нашої партії. Але цей авторитет не має, звичайно, нічого спільного з казенними авторитетами буржуазної науки і поліцейської політики. Цей авторитет є авторитет більш різносторонньої боротьби в тих же лавах всесвітньої соціалістичної армії»¹.

У Передмові до «Рушійних сил і перспектив російської революції» Володимир Ілліч писав про те, як правильно підходить Каутський до оцінки російської революції, кажучи: «Ми добре зробимо, коли засвоїмо собі ту думку, що ми стоїмо перед зовсім новими ситуаціями і проблемами, до яких не підходить ні один старий шаблон»². Проти застосування шаблонів до нових ситуацій гаряче бореться в своїй Передмові Ілліч. Ми знаємо, що в своїй оцінці імперіалістичної війни і революції 1917 р. Каутський не зумів зрозуміти нової ситуації і нових проблем і завдяки цьому докотився до ренегатства.

Вміння вивчати нові ситуації і проблеми, спираючись на досвід революційної боротьби світового пролетаріату, застосовувати марксистський метод до аналізу нових конкретних ситуацій становить особливість ленінізму. На жаль, цей бік справи ще не досить висвітлено на конкретних фактах, хоча про це чимало вже написано.

І ще менше висвітлений у пресі один бік ленінського підходу до оцінки революційних подій — це вміння бачити конкретну дійсність і виявляти колективну думку мас, які борються, що, на думку Леніна (див. ту саму Передмову до «Рушійних сил»), є вирішальним у практичних і конкретних питаннях найближчої політики.

1930 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 11, стор. 362.

² Там же, стор. 360.

ЛЕНІН ПРО УМІННЯ ПИСАТИ ДЛЯ РОБІТНИЧИХ І СЕЛЯНСЬКИХ МАС

«Я нічого так не бажав би, ні про що так багато не мріяв, як про можливість писати для робітників»¹,— писав Володимир Ілліч з сибірського заслання за кордон Павлу Борисовичу Аксельроду (лист від 16 серпня 1897 р.).

Уже і до 1897 р. Володимир Ілліч писав для робітників.

У 1895 р. він написав брошуру для робітників — «Пояснення закону про штрафи, що їх стягають з робітників на фабриках і заводах». Брошура ця була надрукована нелегально в 1895 р. в Лахтинській друкарні.

У 1895 р. група петербурзьких соціал-демократів, що стала потім відомою під назвою «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», куди увіходили Ленін, Кржижановський, Старков, Радченко, Ванєєв, Сільвін, Якубова й ін. поставила собі за мету видавати нелегальний журнал для робітників — «Рабочее дело». Коли перший номер був уже готовий, сталися арешти, у Ванєєва було заарештовано рукопис цього номера, який так і не побачив світу. Для цього журналу написав Володимир Ілліч статтю «Про що думають наші міністри?»

З тюрми Володимир Ілліч хімією в книжці переслав дві прокламації для робітників: «Робітниче свято 1 Травня»² і «Царському урядові».

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 34, стор. 4.

² Ця праця В. І. Леніна поки що не розшукана.— Ред.

Аксельрод і Плеханов дуже доброї думки були про брошуру Ілліча «Пояснення закону про штрафи». В тому ж листі до Аксельрода від 16 серпня 1897 р. Ілліч писав: «Ваші і його (Плеханова.— Н. К.) відзиви про мої літературні спроби (для робітників) мене надзвичайно підбадьорили»¹.

Молодим письменникам, які бажають навчитись писати так, щоб їх розуміли широкі маси, треба уважно вивчити ці праці Ілліча.

Коли ми подивимось на брошуру «Пояснення закону про штрафи», то побачимо, що брошура ця написана дуже простою мовою, але разом з тим ми побачимо, що вона дуже далека від поверхових агіток, яких так багато випускають і до цього часу. В брошурі нема зовсім агітаційних фраз, закликів. Але самий вибір теми дуже характерний. Це тема, яка дуже хвилювала в той час робітників, була близька робітникам. Брошура виходить з конкретних, добре відомих робітникові фактів і вся ґрунтується на фактах, дбайливо зібраних з багатьох джерел, ясно викладених. У брошурі говорять, переконують не слова, а діла, факти. Вони такі промовисті, такі переконливі, що робітники, знайомлячись із ними, самі роблять висновки. План брошури також старанно продуманий, він всебічно охоплює питання; план цей зводиться ось до чого: 1) що таке штрафи, 2) як раніше накладалися штрафи і чим були викликані нові закони про штрафи, 3) на яких підставах фабрикант може накладати штрафи, 4) наскільки великі можуть бути штрафи, 5) який порядок накладання штрафів, 6) куди повинні іти, за законом, штрафні гроші, 7) чи на всіх робітників поширюються закони про штрафи, 8) висновки.

Заклучна частина коротко формулює ті висновки, які уже зробив сам робітник з фактів, наведених у попередніх розділах, і допомагає лише узагальнити і сформулювати остаточно ці висновки. Висновки ці прості, але величезної значущості для робітничого руху².

У невеликій статейці «Про що думають наші міністри?» Ленін дотримується такого ж підходу до читача, як і в «Поясненні закону про штрафи». Він бере лист

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 34, стор. 4.

² Див. В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 15—55.— *Ред.*

міністра внутрішніх справ Дурново до обер-прокурора пайсвятішого синоду Победоносцева, розбирає його і підводить робітників до висновку:

«Робітники! Ви бачите, як смертельно бояться наші міністри поєднання знання з робочим людом! Покажіть всім, що ніяка сила не зможе відібрати у робітників свідомості! Без знання робітники — беззахисні, із знанням вони — сила!»¹.

Прокламація «Робітниче свято 1 Травня» писана з тюрми і належить до 1896 р. Але коли б ми не знали, в якому році вона написана, це легко було б визначити за характером самої прокламації. В ній говорилося про міжнародне свято робітників, про міжнародну боротьбу робітників, але вихідним пунктом було тодішнє становище робітників великих центрів, їх боротьба. Прокламація встановлювала перспективи цієї боротьби і була безпосереднім закликком до страйкової боротьби.

Прокламація вийшла 1 травня 1896 р., а в червні в Петербурзі страйкувало вже 30 тисяч текстилів.

Друга прокламація — «Царському урядові» — підбила підсумки страйку і кликала до дальшої, більш поглибленої боротьби. Прокламація закінчувалася словами: «Страйки 1895—1896 років не минулися марно. Вони принесли величезну користь російським робітникам, вони показали, як їм слід вести боротьбу за свої інтереси. Вони навчили їх розуміти *політичне становище і політичні потреби робітничого класу*»².

Восени 1897 р. Володимир Ілліч працює над другою своєю брошурою для робітників такого ж типу, як і перша. Брошура зветься «Новий фабричний закон». У 1899 р. написані були брошури «Про промислові суди» і «Про страйки». Робота над цими брошурами допомогла Леніну ще краще навчитись писати і говорити так, що його промови і статті стали особливо близькі і зрозумілі масі.

У кого вчився Ленін говорити й писати популярно? Учився у Писарева, якого в свій час багато читав, учився в Чернишевського, але найбільше вчився в робітників, з якими він годинами говорив, розпитуючи їх про всі подробиці їхнього життя на заводі, уважно прислухаючись

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 74.

² Там же, стор. 106.

до їх випадково кинутих зауважень, до постановки ними питань, придивляючись до рівня їх знань, до того, що й чому вони не розуміють у тому чи іншому питанні. Про ці бесіди розповідають у своїх спогадах про Леніна робітники.

Але багато працюючи над тим, щоб виразніше, краще передати свої думки робітникам, Ілліч у той же час обурювався всілякою вульгаризацією, намаганням звизити перед робітником питання, спростити його. Ілліч писав у «Що робити?» (1901—1902 рр.):

«...Головна увага повинна бути звернена на те, щоб *піднімати* робітників до революціонерів, аж ніяк не на те, щоб *опускатися* самим неодмінно до «робітничої маси», як хочуть економісти, неодмінно до «робітників-середняків», як хоче «Свобода» (яка піднімається в цьому відношенні на другий щабель економічної «педагогії»). Я далекий від думки заперечувати необхідність популярної літератури для робітників і особливо-популярної (тільки, звичайно, не балаганної) літератури для особливо відсталих робітників. Але мене обурює це постійне приплутування педагогії до питань політики, до питань організації. Адже ви, панове піклувальники про «робітника-середняка», по суті, скоріше ображаєте робітників своїм бажанням неодмінно *нагнути*ся, перш ніж заговорити про робітничу політику або робітничу організацію. Та говоріть же ви про серйозні речі випрямившись, і полиште педагогію педагогам, а не політикам і не організаторам!»¹.

Ілліч з обуренням ставиться до всякого сюсюкання з робітниками, до заміни серйозного обговорення питання «примовками чи фразами».

У промовах і статтях Ілліча робітники завжди бачили, що Ілліч, як висловився один робітник, говорить з ними «всерйоз».

Через три роки (в червні 1905 р.) Володимир Ілліч знову повертається до порушеного ним у «Що робити?» питання і пише:

«В політичній діяльності соціал-демократичної партії завжди є і буде певний елемент педагогіки: треба виховувати весь клас найманих робітників до ролі борців за

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 5, стор. 424.

визволення всього людства від усякого гноблення, треба постійно навчати нові і нові верстви цього класу, треба вміти підійти до найбільш сірих, нерозвинених, найменш зачеплених і нашою наукою і наукою життя представників цього класу, щоб зуміти заговорити з ними, зуміти зблизитися з ними, зуміти витримано, терпеливо підняти їх до соціал-демократичної свідомості, не перетворюючи наше учення в суху догму, навчаючи його не самою лише книжкою, а й участю в повсякденній життєвій боротьбі цих найбільш сірих і найбільш нерозвинених верств пролетаріату. В цій повсякденній діяльності є, повторюємо, певний елемент педагогіки. Соціал-демократ, який забув би про цю діяльність, перестав би бути соціал-демократом. Це вірно. Але в нас часто забувають тепер, що соціал-демократ, який завдання політики став би зводити до педагогіки, теж — хоча з другої причини — перестав би бути соціал-демократом. Хто здумав би з цієї «педагогіки» зробити особливий лозунг, *протиставляти* її «політиці», будувати на цьому протиставленні особливий напрям, апелювати до маси в ім'я цього лозунга проти «політиків» соціал-демократії, той відразу і неминуче опустився б до демагогії¹.

Це лише пояснення того, що сказано було раніше і що визначає вимоги Ілліча до популярної літератури.

У 1903 р., коли почалися стихійні селянські повстання, Ілліч пише популярну брошуру «До сільської бідноти», де роз'яснює бідноті, за що борються робітники й чому сільській бідноті треба йти з робітниками.

У липні 1905 р. Ілліч пише свою відому листівку «Три конституції або три порядки державного устрою». У листівці порівнюються самодержавна монархія, конституційна монархія і демократична республіка за формою, змістом та цільовою настановою. Листівка — зразок наочності і популярності, але в той же час зразок серйозної трактовки питання, зразок бесіди «всерйоз».

В круті переломні моменти комуністи, на думку Ілліча, особливо зобов'язані писати й говорити популярно. На Квітневій конференції 1917 р. Володимир Ілліч говорив:

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 8, стор. 408.

«Багатьом, в тому числі і мені особисто, доводилось виступати, особливо перед солдатами, і я думаю, що коли роз'яснювати все з класової точки зору, то для них найбільш неясно в нашій позиції, як саме ми хочемо кінчити війну, як ми вважаємо можливим її кінчити. В широких масах є безліч непорозумінь, повного нерозуміння нашої позиції, тому ми повинні бути тут найбільш популярними»¹.

У цій же промові Ленін говорив: «Виступаючи перед масами, треба давати їм конкретні відповіді»². Потрібна ясність політичної думки: «Чого бракує в братанні — це ясної політичної думки»³. Говорячи про те, що провести пропоновані умови миру не можна без підризу панування капіталістів, Ленін настоював, що цю думку треба зробити ясною масам:

«Ще раз повторюю: для нерозвинених народних мас ця істина вимагає посередніх ланок, які вводили б у питання невідготовлених людей. Вся помилка і вся брехня популярної літератури про війну полягає в тому, що це питання обминають, про це мовчать, змальовуючи справу так, що не існувало боротьби класів, а начебто дві країни жили дружно, і одна на другу напала і та обороняється. Це є вульгарне міркування, в якому нема нітрохи об'єктивності, — свідомий обман народу з боку освічених людей»⁴.

Підсумуємо. Ленін надавав величезного значення вмінню говорити й писати популярно. Це необхідно, щоб зробити доступним, зрозумілим масі комунізм як свою власну справу. Популярна промова, популярна брошура повинна мати конкретну мету, що спонукає до певної дії. Політична думка, що розвивається в популярній промові, повинна бути чітка, ясна, значна. Неприпустимі ніяка вульгаризація, спрощення, відхід від об'єктивності. Виклад повинен бути чіткий за своїм планом, допомагати слухачеві або читачеві самому робити висновки і лише підсумовувати, формулювати ці вже усвідомлені слухачем або читачем висновки.

Треба виходити не з абстрактних міркувань, а з близь-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 24, стор. 198.

² Там же, стор. 202.

³ Там же, стор. 203.

⁴ Там же, стор. 230.

ких слухачеві або читачеві, хвилюючих його фактів і поступово з'ясовувати ланка за ланкою зв'язок цих фактів з найважливішими питаннями класової боротьби, з найважливішими питаннями будівництва соціалізму.

Так учив популярно говорити й писати Ленін.

У момент, що ми переживаємо, популярна література набуває особливого значення: загострення класової боротьби вимагає, щоб маси якомога ясніше зрозуміли ситуацію, навчилися розуміти зв'язок хвилюючих їх фактів повсякденного життя з основними питаннями боротьби за соціалізм. Такої літератури до смішного мало. Треба її створити. Треба вчитися у Леніна, у нас, як писати популярно. Вмінню писати популярно треба вчитися, беручись за роботу, колективно виробляючи в собі вміння писати, перевіряючи на практиці досягнуті успіхи.

1930 р.

1931~1939

ОРГАНІЧНО ПОВ'ЯЗАТИ ЛІКНЕППОХІД З БОРОТЬБОЮ ЗА ОВОЛОДІННЯ ТЕХНІКОЮ

(ВІСТУП НА ПЛЕНУМІ ЦЕНТРАЛЬНОГО ШТАБУ ЛІКНЕППОХОДУ
І ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТОВАРИСТВА «ГЕТЬ НЕПИСЬМЕННІСТЬ»)

Ми зробили дуже великі кроки у справі ліквідації неписьменності. Але коли порівняти це з тим, що треба зробити,— перед нами широченне поле роботи. Адже ми не можемо розуміти ліквідацію неписьменності тільки в тому розумінні, щоб навчити людину читати й підписувати своє прізвище. Величезні завдання, що стоять перед країною, пред'являють до нас значно більші вимоги. У нашому радянському розумінні слова письменність є озброєння людини вмінням учитися далі. Якщо ми подивимося з цієї точки зору на те, що ми зробили, то стане ясно, що пройдено поки що тільки перші кроки.

Країна перебудовується. Міняється весь спосіб життя. Міняється побут, життєвий уклад, маса жінок залучається до виробництва, а це означає необхідність розвитку громадських ідалень, дитячих садків — словом, іде докорінна перебудова усього побуту. А це вимагає підвищеної грамотності всього населення.

У колгоспах іде зараз велика робота по організації праці. Запроваджується відрядність, обліковуються трудові, якість роботи. А неписьменний колгоспник не в змозі сам ні землю обміряти, ні підрахувати кількість зробленої роботи. Те саме відбувається на фабриках і заводах. Перебудовується на вищий спосіб все виробництво, по-новому встатковуються цехи. Це також вимагає іншої письменності робітника — значно вищої за своїм рівнем, ніж та, що є зараз. Розуміння письменності набуває, таким чином, зовсім іншого значення.

У нас в останній час захоплюються оголошенням цілих районів, міст цілком письменними. Ми вважаємо при цьому письменними тих, кого по суті цілком письменними вважати не можна. Роботу над ліквідацією малописьменності, що іноді межує з неписьменністю, треба розгорнути дуже велику. Нам потрібно зробити так, щоб кожний умів користуватися книжкою, щоб кожний умів читати газети і т. д. Все це не так просто, як здається на перший погляд.

Треба ліквідацію неписьменності якнайтісніше пов'язувати з ліквідацією політичної неграмотності. У нас багато хто ще погано розбирається в елементарних питаннях політики. У гонитві за кількістю ми знизили всебічну увагу до малописьменності. Надалі треба, поширюючи всебічно рух за ліквідацію неписьменності, у той же час глибше, уважніше підходити до питань обслуговування людей, що навчені елементарної грамоти. Ширше треба залучати їх у громадську роботу, політично виховувати їх на цій роботі. Важливо, щоб питання політграмоти викладалися у нас не тільки в підручниках, не тільки на уроках, але й на конкретній практичній роботі.

Більше уваги треба приділяти побутовим умовам життя тих, хто навчається.

Ліквідація неписьменності й малописьменності повинна бути тісно пов'язана з оволодінням технікою. Потрібно дати тим, хто навчається, широкий політехнічний кругозір. Вказівки Леніна про політехнізм стосуються не тільки дітей. Він говорив, що кожний робітник, кожний ремісник, кожний трудящий повинен мати широкий політехнічний кругозір. Він повинен мати ясне уявлення про своє виробництво, про ту галузь, в якій він працює, розуміти, як ця галузь пов'язана з усім виробництвом в цілому, з усім життям країни. Він повинен розуміти значення машини у перебудові всього народного господарства. Ліквідацію неписьменності ми повинні псв'язувати з боротьбою за оволодіння технікою. І для цього треба наситити все навчання політехнічним змістом. Мало мати тільки у книжках малюнки тракторів, комбайнів і т. д. Треба на практиці учневі показати, як користуватися цими машинами.

Апетит, кажуть французи, приходить під час їди. Так і в нас. Із зростанням культури у нас підвищився попит

на більшу грамотність. Попит на культурні цінності в нашій країні зараз дуже великий. І це накладає на ТГН і всі організації по ліквідації неписьменності нові обов'язки — значно планомірніше організувати цю роботу і намагатися охопити нею все населення.

1931 р.

10 РОКІВ ТОМУ І ТЕПЕР

Десять років тому, 17 жовтня 1921 р., т. Ленін виступив на II з'їзді політосвіт. Це був момент переходу до нової економічної політики. Промову Володимира Ілліча треба брати в зв'язку з усіма його промовами і виступами за цей період. Це був період повного розвалу промисловості, разом з тим і період певного декласування пролетаріату. Фабрики стояли, робітники робили запальнички, роз'їжджалися по селах і т. д.

Промисловий пролетаріат «у нас, внаслідок війни і жахливого розорення та розрухи, декласований, тобто вибитий із своєї класової колії і перестав існувати, як пролетаріат. Пролетаріатом називається клас, зайнятий виробництвом матеріальних цінностей на підприємствах великої капіталістичної промисловості. Оскільки зруйнована велика капіталістична промисловість, оскільки фабрики й заводи стали, пролетаріат зник»¹,— говорив Ленін на II з'їзді політосвіт.

Треба було зберегти надзвичайно велику тверезість думки, щоб уміти подивитися прямо в очі такій гіркій істині. Але Володимир Ілліч умів дивитися правді в очі. Після поразки революції 1905 р., в період другої еміграції, Ілліч думав про майбутні перемоги пролетаріату. Так і в цей момент. Пролетаріат декласований, дрібнобуржуазна стихія впливає на пролетаріат. У Тезах про роль профспілок, написаних Володимиром Іллічем у самому

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 41.

кінці грудня 1921 р., він пише: «І компартія, і радустанови, які ведуть культурно-освітню роботу, і всі комуністи серед профспілок повинні через те звернути далеко більшу увагу на ідейну боротьбу з дрібнобуржуазними впливами, течіями і ухилами серед профспілок...»¹.

Головполітосвіта була радянською установою, що веде культурно-освітню роботу,— отже, ця директива прямо стосувалася і до неї. І в цій промові Ленін вимагав: «Дуже добре, що ви вчите народ читати, писати, проводити економічну кампанію, це все дуже добре, але це не політична освіта, тому що політична освіта означає підведення підсумків усьому»².

Політосвітники повинні цікавитися і профспілками. І ми, політосвітники, старанно вивчали, що писав Володимир Ілліч про роль профспілок, про те, як вони повинні працювати з масою. Ми читали й перерахували, що комуністи «повинні жити в гущі робітничого життя, знати його вздовж і впоперек, уміти безпомилково визначити в усякому питанні, в усякий момент настрої маси, її справжні прагнення, потреби, думки, вміти визначити, без тіні фальшивої ідеалізації, ступінь її свідомості і силу впливу тих чи інших передсудів і пережитків старовини, вміти завоювати собі безмежне довір'я маси товариським ставленням до неї, дбайливим задоволенням її потреб»³.

Ми вчилися, що тому, хто працює з масою, «необхідний ще особливий такт, уміння підійти до маси по-особливому в кожному окремому конкретному випадку, досягаючи з мінімумом тертя піднесення цієї маси на щабель вище у відношенні культурному, господарському, політичному»⁴:

Оцінюючи поточний момент у своїй промові від 17 жовтня, Володимир Ілліч говорив про те, що треба, ні на хвилину не випускаючи з уваги поставленої мети, не здаючи позицій, змінити тактику, оволодіти цією дрібнобуржуазною стихією і не покладаючи рук, суворо навчаючись, виграти час для того, щоб підвести економічний фундамент для нової соціалістичної будови на місце

¹ В. І. Л е н і н, Твори, т. 33, стор. 162.

² Т а м ж е, стор. 51.

³ Т а м ж е, стор. 159.

⁴ Т а м ж е, стор. 160.

феодалної й напівзруйнованої капіталістичної, треба створити піднесення виробничих сил, яке «в програмі нашої партії визнане основним і невідкладним завданням»¹.

«Треба поставити справу так, щоб кожний трудящий прикладав своїх сил до зміцнення робітничо-селянської держави. Тільки тоді може бути створена велика промисловість.

Треба, щоб свідомість ця проникла в маси, і щоб вона не тільки проникла в маси, але й закріпилася в них практично. Ось звідки,— кажу я,— підкреслював Володимир Ілліч,— випливають завдання Головополітосвіти»².

У своїй промові від 17 жовтня Володимир Ілліч гаяче говорив про доконечну потребу піднести культуру. Треба ліквідувати неписьменність. Неписьменна людина стоїть поза політикою. Але цього мало. Нам потрібне величезне піднесення культури. «Треба добитись, щоб уміння читати і писати служило підвищенню культури, щоб селянин дістав можливість застосувати це вміння читати і писати до поліпшення свого господарства і своєї держави»³. Володимир Ілліч говорив про те, що політосвітник повинен уміти боротися з тяганиною, з хабарем, з бюрократизмом, боротися, як і рядовий громадянин, вказуючи, як це треба робити. Треба не хвалитися тим, що ти комуніст, не чванитися, а працювати разом з масою, залучати її до боротьби з бюрократизмом, з хабарем. Вилікуватися від бюрократизму можна лише піднесенням культури. Треба навчитися освічувати, виявляти на культурному фронті найбільшу наполегливість, настирливість і систематичність.

Володимир Ілліч говорив про важливість піднесення культури не тому, звичайно, що він прийшов на з'їзд політосвіт, а тому, що він хотів перед усією країною підкреслити найпекучішу потребу боротьби за піднесення культури.

Говорив він про це й на VII Московській губпартконференції, і в статті «Про значення золота». На IX Всеросійському з'їзді Рад говорив про необхідність вихо-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 39.

² Там же, стор. 47.

³ Там же, стор. 49—50.

вання широких мас «робітників і селян в справі самостійної, швидкої, ділової участі їх в нагляді за додержанням законності»¹. У кінці свого заключного слова на з'їзді Ленін указував на те, що «завдання Наркомосу в новому періоді полягає в тому, щоб у найкоротший строк створити кадр спеціалістів в усіх галузях з середовища селян і робітників», запропонував «ще більше посилити зв'язок шкільної і позашкільної освітньої роботи із злободенними господарськими завданнями як усєї республіки, так і даної області, даної місцевості»². І, намічаючи план промови на XI з'їзді РКП(б), у пункті 15 Ілліч пише: «Суть моменту» (ланка ланцюга) = розрив між величчю поставлених завдань і *вбогістю* не тільки матеріальною, а й *культурною*»³.

З того часу, як виголосив т. Ленін промову на II з'їзді політосвіт, минуло десять років. Ця промова особливо яскраво ілюструється тепер. Уже створено економічний фундамент соціалістичної будови, індустрія швидко розвивається, бідняки й середняки об'єднали своє господарство у колгоспах, ідуть услід за все міцніючим робітничим класом; куркуля ліквідовано як клас. Зовсім уже інша стадія розвитку.

А культура? В справі ліквідації неписьменності ми завдяки культпоходу значно просунулися вперед. У нас уже Ленінград перетворився на місто суцільної письменності, те саме Боровицький район⁴, те саме Адигея та ін. У нас почало запроваджуватися загальне навчання: запровадили його по РРФСР в обсязі чотирирічки, охоплення дітей від 8 до 11 років — 97,1% (без автономних республік), по автономних республіках — 87,9. Школу почали політехнізувати, прикріпили до заводів, колгоспів б'ємося за якість навчання.

Немає сумніву, культурний рівень країни значно зріс, зросло свідоме ставлення до праці. Але хіба все вже зроблено на культурному фронті? По ліквідації неписьменності «хвостів» більше, ніж досить. Ліквідація не-

¹ Див. «Наказ у питаннях господарської роботи, прийнятий IX Всеросійським з'їздом Рад 28 грудня 1921 р.» В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 149

² Там же.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 36, стор. 519.

⁴ Нині — Новгородської області.— *Ред.*

письменності часто дуже проблематична. Більш поглиблене навчання розгорнулося далеко недостатньо, політична освіта мас, про яку говорив Ленін, здійснюється ще недостатньо. Політосвітробота в зв'язку із запровадженням у життя загального обов'язкового навчання, зосередження головного піклування на ньому чималотакі прив'яла. Школа теж ще виглядає часом убого, а тим часом вимога на політосвітроботу, на культурне обслуговування піднялася дуже сильно. Працювати треба щосили. Як десять років тому, треба вміти пов'язувати політосвітроботу з глибокою оцінкою поточного моменту і його особливостями в цілому. І це по всій лінії роботи. Такий заповіт Ілліча.

1931 р.

ПРО КУЛЬТУРНУ РЕВОЛЮЦІЮ

Усяка революція здійснюється руками мас. Стосується це й культурної революції. Коли в 1923 р. я якось скаржилася на повільні темпи ліквідації неписьменності, т. Ленін сказав: «Уся справа в тому, щоб маси самі взяли за цю справу, тоді неписьменність буде ліквідована». В своїй останній статті він писав про те, що ми стоїмо перед лицем культурної революції. Починаючи з Жовтня, маси прагнули вперто до знання, але це був головним чином актив, правда дуже численний, але десятки мільйонів ще лишалися неписьменними, темними. Темпи продовжували залишатися повільними порівняно з тими, які потрібні були для нового укладу країни. Тільки тоді, коли швидко стала йти індустріалізація країни, а потім і перебудова на базі колективізації всього сільського господарства, змінилися й темпи культурної роботи.

Крутий поворот почався у 1928 р. Влітку 1928 р. за ініціативою комсомолу почався так званий *культпохід*. Найбільш закінченого й яскравого характеру набрав культпохід у Саратові. Саратовська округа була в революцію 1905 р. округою, де було багато селянських повстань, що закінчилися розправою царського уряду, звідки поміщики майже цілком «змилися» й поміщицьке землеволодіння звелось майже ні на що ще до Жовтня. Це відбулося й на самому Саратові. З непромислових центрів це був один з найбільш культурних. І ось у 1928 р. в Саратові почався за ініціативою комсомолу культпохід — великий культурний рух за ліквідацію неписьменності. Почали дбати всіляко про неписьменних: пропус-

кали їх вперед у чергах за продуктами, по певних днях улаштовувалися для них спектаклі — з'ясувалося, що багато хто з неписьменних ніколи не бував у театрі, — комсомолки стали приходити до неписьменних побути з дітьми, поки мати піде у вечірню школу — на лікпункт. Стали ходити працювати з неписьменними додому. Створилася ціла армія добровольців, що працювали під гаслом «*Письменний, навчи неписьменного*». Добровольці, які працювали безплатно на культурному фронті, стали зватися *культурмійцями*. Число культурмійців зростало, їх виділяли з свого середовища самі маси.

Зима 1928/29 р. була моментом, коли почав на всю широчінь розгортатися культпохід у містах. У 1928 р. культпохід перекинувся в село. Він охопив тут найбільш глухі місця. Центральна Чорноземна область була, наприклад, областю, де панували колись найчорносотенніші, густопсові поміщики, де народ був цілком неписьменним, де село вироджувалося. І ось культпохід перекинувся у цю глушину. Діти вчили матерів, чоловіки — жінок. Школа неписьменних дорослих, лікпункт, часто густо не мала свого приміщення й перекочувувала з хати в хату. Зайдеш у хату і бачиш таку картину: у хаті повноповнісінько неписьменних, серед них жінки з немовлятами, всі напружено вчать читати, писати. В хаті жарко. Господар, розповідав один з інспекторів, що їздили туди, гостинно ставиться до відвідувачів, теж не сидить без діла: сокирою гостриє учням олівці (складаного ножа нема). Почався похід молоді в село. Учні старших курсів педтехнікумів Центрально-Чорноземної області приїздили по черзі в село на два-три місяці на практику. Селяни виїжджали зустрічати їх на санях з валянками й кожухами.

*

Тепер лікнепохід дав найбільші наслідки. Ленінград є уже містом суцільної письменності. Боровицький район став також районом суцільної письменності. До XIV річниці Жовтня вся Ленінградська область стане областю суцільної письменності. До того ж прагне Московська область, Саратовська й ін.

Особливо неписьменність була сильною до революції серед нацменів: так, у Чувашії письменних було 7%,

серед татар колишньої Казанської губернії — 12,7%, серед марійців у колишній Уфимській області — 3,3, серед мордви в колишній Казанській губернії — 9,3, серед таджиків — 3,0, казахів — 1,0, киргизів — 0,6, туркменів у колишній Закаспійській області — 0,7, серед бурятів у колишній Закаспійській області — 0,8, якутів — 0,7. Серед північно-кавказьких народностей: у чеченців — 1,7%, у кабардинців — 3,0 і т. д.

Труднощі роботи серед нацменів були дуже великі: найважчі умови життя, старий побут, вікове поневолення жінки — все це створювало дуже великі труднощі для ліквідації неписьменності. Треба було створювати пересувні форми роботи — червоні юрти й кибитки, вести велику агітаційну роботу. Досягнення дуже великі, особливо там, де розгортаються індустріалізація й колективізація. Особливо показова Адигея. До революції там навчалася лише дворянська верхівка, черкеське вельможне панство. Письменних було всього 3%. У 1930 р. Адигея стала суцільно колгоспною, це дало величезний поштовх розвитку всього культурного життя. По аулах розгорнулася в 1930 р. густа сітка лікпунктів. За буквар засіли і старий і малий, особливо старанно взялися до навчання черкешенки. До Ленінських днів 1931 р. Адигея стала країною суцільної письменності. І не одна Адигея. Такі самі перемоги ми бачимо і в Кабардино-Балкарії. У дореволюційний час письменних там було 2,3%, тепер — 80%.

І скрізь у національних областях та республіках ми бачимо величезний потяг до знання.

«Почався культштурм у Калмицькій області — читаємо ми в «Известиях». — У калмицько-базаринському степу, біля Астрахані, на березі Інакського озера відбулося велике народне свято. В святі брало участь більш ніж 4 тисячі чоловік, з них 1500 культармійців. Були проведені мітинги, потім під відкритим небом поставили п'єсу «Улан Сар», присвячену другій більшовицькій весні. Такі багатолюдні збори — перші в історії Калмикії. Була присутня половина населення улусу. Після свята культармійці виїхали в інші улуси».

Всюди величезні зрушення. В Білорусії ще в 1920 р. було лише 31,5% письменних, у 1930/31 р. — 87%.

Ми швидко станемо країною письменною.

Станемо, але ще не стали, і не можна послаблювати роботи, поки справу не доведено до кінця. Ось чому Рада Народних Комісарів РРФСР 15 серпня 1931 р. ухвалила: «Запровадити загальне навчання неписьменного населення в місті й на селі на території РРФСР віком 16—50 років»¹.

Раднарком прийняв таку постанову тоді, коли культура, що розгорнулася, зробила цей декрет здійсненним. Не адміністративним шляхом можна провести таку роботу, а лише методами, виробленими в процесі культури. «Методи ударництва, соціалістичного змагання, громадських буксирів, зустрічних планів і ін. повинні знайти широке застосування в усій роботі за здійснення загального навчання грамоти»,— говорить Раднарком.

*

Але лікнеппохід має на увазі не лише технічну грамотність, він має на увазі залучити всіх учнів шкіл лікнепу до активного соціалістичного будівництва, дати їм політичний кругозір і загальні культурні навички роботи, підготувати їх до дальшого навчання. Скрізь створено цілу мережу колгоспних і робітничих шкіл.

Візьмімо колгоспи. На Уралі є Краснополянський район. Це район суцільної колективізації. Серед колгоспників чимало старих партизан, що боролися з колчаківцями,— ще в ті часи вони організувалися в колгоспи. В цьому районі біля тридцяти селищ. І ось у центрі району, у великому селі, організований Палац культури, де працюють постійні курси для колгоспників вищеназваних селищ, які посилають на курси своїх делегатів: тут і курси з санітарії, і з лікнепу, і з дошкільної справи, і з агрономії, і з тваринництва. Біля Палацу культури ряд показових закладів, де курсанти вчать на практиці, як треба запроваджувати в життя той чи інший захід. В іншому селі — колгоспний університет. Колгоспний рух пробуджує свідомість колгоспниць. «Жінки повернулися тепер обличчям до колгоспу»,— стверджували делегатки

¹ Див. постанову РНК РРФСР «Про загальне навчання неписьмених». Збір. Узакоень і Розпоряджень Робітничо-селянського уряду РРФСР, № 47 від 4 вересня 1931 р., стор. 357.— *Ред.*

останнього з'їзду Рад¹. А повернувшись обличчям до колгоспу, жінки повертаються обличчям до культури.

Щодо фабрик і заводів, то там існує ціла мережа закладів робітничої освіти, денних і вечірніх, очних і заочних. Шлях до знання відкритий робітникові й робітниці. На багатьох заводах вчиться більше половини робітників. Тепер мова вже йде про підприємства-школи, де навчання охоплювало б усіх до одного робітників і робітниць.

*

Робітники й робітниці поставили собі за мету *оволодіти знанням, оволодіти технікою*. При ВРНГ організовано спеціальний відділ технічної пропаганди. І ось день у день ведуть робітники й робітниці, колгоспники й колгоспниці боротьбу за оволодіння знанням. Процес «Промпартії» наочно показав, як потрібно робітникам оволодіти знанням. Зараз робітники, колгоспники дуже багато беруть з газет, доповідей, слухаючи радіо, розповіді, але їм не вистачає систематики. Цю систематику повинні їм давати школи дорослих різних видів і гатунків, повинні давати підручники. Попит на підручники величезний.

Нові й нові кадри вливаються в лави робітничого класу, вони приходять з села, не знають виробництва, на фабриці починають себе перший час, як у лісі. І ось ВЦРПС ухвалила, що кожний робітник повинен спочатку пройти *вступні курси у виробництво*. Ці «вступні курси» повинні давати уявлення про сировину, де й як вона видобувається, повинні показати весь процес обробки, повинні навчити розуміти машину, поводитись з нею. «Вступні курси у виробництво» повинні дати тим робітникам, що вперше приходять на виробництво, уявлення про все виробництво в цілому, про місце цієї галузі виробництва й цього підприємства у загальному плані будівництва. Не сліпим виконавцем, а свідомим учасником соцбудівництва повинен бути радянський робітник. «Вступні курси у виробництво» повинні допомогти йому стати таким. Тепер вживаються заходи, щоб використати з цієї метою кіно.

Швидко зростає свідомість робітничої і колгоспної маси. Вся обстановка праці — ударництво, соцзмагання,

¹ Говориться про XV Всеросійський з'їзд Рад (26 лютого — 5 березня 1931 р.).— *Ред.*

тісна спайка в роботі бригад, допомога сильніших робітників слабшим (громадський буксир), гласність у всій роботі, громадський облік цієї роботи, громадський контроль — все це захоплює, виховує свідоме ставлення до праці. А свідоме ставлення до праці викликає прагнення до знання. Книга починає відчуватися як зброя праці. Не за заповідями батьків, а за вказівками науки хочуть працювати маси.

І ось на фоні цього загального культурного зросту трудящих стало можливим запровадження такого заходу, як *загальне навчання*. Зараз ще труднощі величезні: нема приміщень, нема достатньої кількості підручників, зошитів, навчальних посібників, а головне, нема справжньому підготовлених педагогів. Тепер від педагога потрібна дуже велика не тільки педагогічна, але й політична підготовка. Без цього вчитель втрачає в очах учнів усякий авторитет. «Що таке Гоміндан?» — питають діти, і, якщо вчителька цього не знає, діти не дадуть їй проходу. І Гоміндан повинна знати, й останні події, і постанови ЦК ВКП(б).

Дуже важка проблема кадрів у національних областях і республіках. Число технікумів зростає всюди, але воно зовсім недостатнє. Візьмімо Білорусію. В 1921/22 р., десять років тому, там було 4 технікуми, тепер — 65; було 2 робфаки, тепер — 24; але все це крапля в морі в порівнянні з величезним попитом. Педтехнікумів не вистачає. А вчителі дуже потрібні. З ними ведеться величезна робота. «План запровадження загального обов'язкового навчання до моменту річниці рішення ЦК ВКП(б), — відзначив 25 липня 1931 р. в своєму рапорті нарком освіти т. Бубнов, — виконаний з перевищенням». Загальна кількість учнів шкіл I ступеня по РРФСР (без автономних республік) досягла 8 709 937 чоловік — 105,7% плану Наркомосу. Приріст учнів по одній початковій школі проти 1929/30 р. становить 28,4%. По автономних республіках загальна кількість учнів початкових шкіл досягла 1 506 013 — 101,3% плану республіки.

Якщо в минулому, 1929/30 р. середній процент охоплення дітей шкільного віку був 71, знижуючись по сільських місцевостях до 68,2, то за рік, що закінчився, процент охоплення дітей шкільного віку по РРФСР (без автономних республік) зріс до 97,1, а по автономних рес-

публіках — до 87,9. Запроваджено також обов'язкове навчання в розмірі семирічки в промислових центрах.

Порядком підготовки нового, 1931/32 навчального року проблема загальної семирічної освіти для всіх дітей буде одним з центральних завдань культурного будівництва.

*

За останній рік відбулося також серйозне зрушення в якості шкільного навчання. Наша школа стає політехнічною. Школи прикріплюються до фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів. Зв'язок між ними зміцнюється.

5 вересня 1931 р. опубліковано постанову ЦК ВКП(б) «Про початкову і середню школу». Ця постанова ЦК приковує увагу партії й радянських організацій до школи. Поліпшується матеріальне становище вчителя, який у справі постачання прирівнюється до робітника, даються вказівки господарським організаціям, але найголовніше, найбільш значуще в цій постанові — це те, що вказується на доконечну потребу найнапруженішої боротьби за якість навчання. Школа повинна не знижувати революційну теорію, а освітлювати нею практику, школа повинна озброювати загальноосвітніми знаннями й виховувати з дітей комуністів. Треба піднести на високий щабель методичну допомогу вчителю, поставити належним чином інструктаж і т. п.

Якщо боротьба за загальне навчання минулого року вже розгорнулася як класова боротьба проти сектантів, що не хотіли пускати своїх дітей у безбожну радянську школу; проти куркулів-експлуататорів дитячої праці, праці батрачат, няньок і ін.; проти тих, хто порушував постанову про обов'язкове навчання, тобто порушував права дитини, — то цього року боротьба буде ще гострішою. Вона буде гострішою тому, що школа буде охоплювати більш старший вік, тому, що школа стане більш бойовою, більш насиченою комуністичним духом. ЦК пропонує боротися з тими, хто тягне школу назад до словесної школи, школи зубрячки й муштри, і проти тих, хто не розуміє всього величезного виховного значення школи й товкмачить про те, що школа нібито приречена на відмирання, стає непотрібною, проти тих, хто буде всілякі утопічні проекти, впроваджує неперевірені

методи, що дискредитують радянську школу. На фронті педагогіки йде боротьба комуністів з дрібнобуржуазними тенденціями. Чіткіше, ясніше виступає лінія партії в справі виховання підростаючого покоління. Хвиля учительських мітингів вітала постанову ЦК. Іде мобілізація сил, почалася велика робота в справі надання методичної допомоги школі. Піонерорганізації ознайомлюють із свого боку шестимільйонні кадри юних піонерів з постановою ЦК, вчителі ознайомлюють з цією постановою школярів. Діти допомагатимуть налагоджувати школу. Допомогатимуть це робити й батьки, письменність, свідомість яких з кожним днем зростають.

*

Чотирнадцять років минуло з часу Жовтня. З року в рік, кожного дня іде наполеглива боротьба за гасла Жовтня. У боротьбу за них залучені мільйони. Силою мас перетворюємо ми нашу країну в країну соціалістичної культури. Багато ще роботи попереду, але з кожним роком яснішими стають культурні перспективи, що можуть бути здійснені лише в Країні Рад і запорукою здійснення яких є уже здобуті на культурному фронті перемоги.

1931 р.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ МАСОВОЇ РОБОТИ СЕРЕД ДОРΟΣЛИХ

(ВИСТУП НА НАРАДІ В СПРАВІ ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ
В МОСКОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ)

КУЛЬТУРА — ЦЕ ЦЕМЕНТ, БЕЗ ЯКОГО НЕ ЗВЕДЕШ БУДОВИ СОЦІАЛІЗМУ

Товариші, в нас є величезні досягнення в галузі господарського будівництва: ми створили чимало могутніх підприємств, цілком по-новому, спільними зусиллями обробляється земля, розорюються величезні простори, механізується сільське господарство. Безперечно, є в нас великі досягнення і на культурному фронті: візьмімо хоч би питання про ліквідацію неписьменності,— тут ми маємо дуже великі досягнення.

Культурний розгорнутий за ініціативою комсомолу, допоміг навчити багато й багато мільйонів неписьменних. Та й не в одній ліквідації неписьменності видно культурне зростання: народ і в місті і на селі став куди свідомішим і розвиненішим.

Але якщо ми здамо собі справу в тому, які величезні завдання перед нами стоять у будівництві соціалізму, ми повинні сказати, що на культурному фронті у нас велике відставання. Треба зрозуміти, що культура — це той цемент, який скріплює всі наші досягнення. Якщо культура низька, якщо цього цементу нема, то всі наші досягнення розсипаються, будівництва справжнього нема: сьогодні досягнення — завтра вітер безкультур'я їх змітає.

Ми йдемо по шляху до безкласового суспільства; безкласове суспільство передбачає знищення різниці між містом і селом.

На II Московській обласній конференції політосвіт-працівників, що відбулася в середині лютого 1932 р., я детально говорила про те, що треба ліквідувати різницю в культурі між містом і селом, наводила приклади того, як безкультур'я села б'є по культурі міста¹. Я не буду зараз детально спинятися на цьому питанні.

Треба піднести культуру села. В цьому однаково зацікавлені і місто і село, місто мусить іти на допомогу селу.

ЗАГАЛЬНЕ ОBOB'ЯЗКОВЕ НАВЧАННЯ В КОРЕНІ ПІДРІЖЕ НЕПИСЬМЕННІСТЬ. БІЛЬШЕ УВАГИ ШКОЛІ

Ви знаєте, ми запроваджуємо загальне обов'язкове навчання в обсязі школи I ступеня — школи-чотирирічки, яку повинні усі до одного проходити діти восьми-одинадцяти років. Цей захід підриже раз назавжди корені неписьменності.

У школі I ступеня дається не тільки грамотність і знання елементарної арифметики; там даються знання з суспільствознавства, з географії, з природознавства, з праці, що розвивають свідомість; там даються навички самостійно вчитися далі. В найближчу п'ятирічку буде запроваджуватися обов'язкова школа в розмірі семирічки. Ви знаєте, яке велике значення ЦК партії надає школі. Він видав 5 вересня 1931 р. особливу постанову про школу і розвинув висловлені там думки в постанові від 25 серпня 1932 р. ЦК вимагає, щоб особлива увага приділялася якості навчання: щоб учили того, що треба, і так, як треба, звертали увагу на виховну роботу.

Але постанови про загальне навчання й про правильну постановку навчання й виховання можуть бути запроваджені в життя, коли саме населення буде цьому всіляко допомагати. І ось політосвітники не повинні вважати, що шкільна справа їх не стосується. Навпаки, вони повинні стати ближче до школи й вести широку пропаганду серед населення, пробуджуючи його увагу до школи. Цієї уваги далеко не достатньо, є ще багато нерозуміння значення загального навчання.

Вчора мені довелося брати участь у конференції на-

¹ Див. т. 7 цього видання, стор. 603—611.— *Ред.*

родів Півночі. Дуже цікава конференція. Розповідали, між іншим, що робиться в справі культури у них на місцях. Постанова про обов'язкове навчання, про те, щоб посилати всіх дітей до школи, так вразила жителів півночі, що вони вирішили, що це вигадки місцевої влади, і відправили делегацію до т. Калініна переконатися, що є така постанова і що це не просто місцевий перегин.

За це, звичайно, не можна винуватити північні народи, але хіба і в Московській області не доводиться натрапляти на нерозуміння всього значення загального обов'язкового навчання? Дуже часто батьки затримують дітей, які їм потрібні для хатньої роботи, особливо дівчат, і не пускають їх у школу під різними приводами. Треба було б мати політосвітські культпости, що стежили б за цією справою. Навчання в ШСМ (у семирічній школі) ще не скрізь обов'язкове. І ось у ряді колгоспів спостерігається такий перегин. Колгоспи, намагаючись запровадити госпрозрахунок, забувають, що госпрозрахунок не повинен бити по культурі,— переводять дітей з одинадцяти років на трудовні. Діти вимушені у таких колгоспах кидати навчання, особливо діти багатосімейних. Це перегин, з яким треба боротися.

В постановах ЦК ВКП(б) від 5 вересня 1931 р. і від 25 серпня 1932 р. говориться про увагу до вчителя, про піднесення ролі вчителя, про недопустимість завантаження вчителя справами, що до школи, до культури ніяк не стосуються. Політосвітники мусять якнайтісніше з'єднатися з учителями й іти з ними єдиним фронтом. Це дуже допоможе вчителям, але й політосвітникам і культармійцям цей зв'язок може дати багато. Молоді треба вчитися у досвідчених учителів. Я пам'ятаю, як у 90-ті рр., коли я працювала в Пітері в робітничій вечірньо-недільній школі за Невською заставою (тепер цей район зветься Володарським), ми, молоді політосвітники, розуміли, що нам треба оволодіти мистецтвом викладання, і їздили на іншу околицю міста — в місцевість за Волковим кладовищем, де надзвичайно добре працював з дітьми в початковій школі старий, досвідчений учитель Аврамов. У нього вчилися ми техніки викладання, продумуючи, як цю техніку використати в роботі з дорослими робітниками. Зближення політосвітників з робітниками школи конче потрібне.

Треба всіляко зміцнювати роботу школи, що підрізає корінь неписьменності, але потрібна величезна робота в справі піднесення культурного рівня і дорослого населення.

ТРЕБА ДО КІНЦЯ ЛІКВІДУВАТИ НЕПИСЬМЕННІСТЬ СЕРЕД ДОРΟΣЛИХ

Ми значно просунулися вперед, якщо можна так висловитися, «підмели серединку», але по глухих місцях у нас ще багато сміття, багато самої первісної темряви. Добитися поголовної письменності — така наша мета. Тепер неписьменними залишилися лише найбільш затоптані життям люди, і робота з ними дуже важка, непомітна, але вона конче потрібна.

Тов. Ленін говорив, що комуніст повинен бути готовий до всього: і життя своє віддати за робітничу справу, коли це треба, і повинен бути готовий вести найнепомітнішу, зовсім невидну роботу, потрібну для справи. Тільки працюючи так, можна досягти мети. Справа ліквідатора — часто невидна справа, але вона потрібна. Цю справу можна довести до кінця, тільки йдучи тим шляхом, яким ішла останні роки ліквідація неписьменності,— шляхом широкого розгортання громадськості, шляхом організації роботи культурмії.

Ми бачимо на фронті культурміїської роботи дуже велику плінність; буває так, що людина на урочистому засіданні візьме на себе ряд зобов'язань, а розпочне роботу — і побачить свою непідготовленість. Тут потрібна систематична допомога, потрібний систематичний інструктаж з боку більш досвідчених робітників. Молодих, недосвідчених треба прикріплювати до більш досвідчених, керувати їх роботою.

Треба вчити культурміїців правильному підходу до неписьменних, тоді вони будуть досягати кращих результатів, і робота буде давати їм більше задоволення.

Навичок письма й читання набувають дорослі спочатку досить повільно, і це часто бентежить їх, веде до відсіву. Потрібно тому навчання грамоти пов'язувати з іншою культурною роботою — читанням неписьменним уголос газет, роз'ясненням прочитаного; важливо читати не лише газети, але й цікаві оповідання. Треба, щоб те й друге читання чергувалося. Вміння слухати треба та-

кож виробляти в учневі. Потрібно, щоб він звик до звичайної літературної мови, щоб поширився в нього запас слів і понять. Це дуже полегшить дальші заняття з малописьменними. І треба, щоб малописьменний вчився передавати прочитане, розповідати його іншим. Дуже важливо правильно вибирати матеріал для читання й бесід. Це повинен бути такий матеріал, засвоюючи який, учень відчував би, що він зростає. Треба уважно прислухуватися до вимог учнів, враховувати їх інтереси, бажання.

На досвіді лікнепроботи ми знаємо вже, яке величезне значення має при цьому увага до потреб учнів, до їх побутових умов. Досвід показує також, що необхідно розгортати навколо лікнепроботи велику агітацію, приковувати до цієї справи увагу громадськості, зміцнювати в кожного письменного, в кожного колективу свідомість своєї відповідальності за стан загальної письменності.

СПРАВА НЕ ЛИШЕ В ОВОЛОДІННІ ПИСЬМЕННІСТЮ — ВИЩЕ ТРЕБА ПІДНОСИТИ ВСЮ КУЛЬТУРУ

Зараз ми живемо в такий час, коли проста письменність мало кого задовольняє: потрібний цілий ряд знань і з географії, і з історії, і з техніки, і з математики. Треба, щоб людина звикла читати, добувати знання з книг, законів, енциклопедій і ін.; знала, що таке бібліотека, вміла нею користуватися. Без цього письменність їй мало допоможе. Їй треба озброюватися: треба, щоб вона вміла користуватися довідниками, збірниками, вміла самостійно вчитися.

Ми вже тепер не можемо розуміти ліквідацію неписьменності як ліквідацію лише технічної неписьменності. Ми повинні ставити собі за мету ліквідацію культурної неписьменності, яка виявляється в тому, що людина не знає найпростіших речей, не має найпростіших навичок: не знає, як написати адресу, куди звернутись за довідкою, як читати газету, книгу, як поводитися з телефоном, електрикою, як вберегти себе від зарази і т. д. і т. п.

Нам треба, щоб усе доросле населення володіло б знанням принаймні в обсязі школи-чотирирічки. Школи для малописьменних, вірніше школи I ступеня для дорослих, потрібні до зарізку.

КОЛГОСПИ Й РАДГОСПИ ПОВИННІ ЙТИ ПОПЕРЕДУ НА КУЛЬТУРНОМУ ФРОНТІ

Необхідно, щоб колгоспи й радгоспи були щодо культури центром, щоб колгоспи в цьому були зразком для решти села. Треба, щоб у колгоспі й радгоспі народ був геть увесь письменний, не було б не те що підлітків, а навіть і літніх неписьменних; щоб усі діти вчилися в школі; щоб школа була не занедбана, а була б зразковою; щоб у дітей було що почитати; щоб були при школі майстерні (хоча б в іншому приміщенні); щоб був у школі затишок; щоб учитель був свідомим і розвиненим. Потрібно, щоб у колгоспі завжди читали газети і книги; щоб були курси або гуртки, де ті, що навчилися грамоти, могли б учитися далі; щоб були «вступні курси в колгоспне виробництво».

На фабриках і заводах є для робітників і робітниць, що вперше вступають, «вступні курси у виробництво». Їх знайомлять з тим, що виготовляє фабрика, з чого, як виготовляє; показують, як розподілено роботу по цехах, що роблять у кожному цеху, які там машини, як з ними треба поводитись, звідки одержують енергію; знайомлять з тим, що роблять правління, осередок, фабзавком. Спочатку робітник і робітниця, що тільки-но прийшли на підприємство, почувують себе, як у лісі, і «вступні курси у виробництво» допомагають їм якнайшвидше освоїтися з заводом.

Ось дуже важливо було б, щоб були такі курси для колгоспників, які знайомили б членів, що тільки-но вливаються в колгосп, як організоване все господарство в колгоспі, як організований розподіл праці, які права й обов'язки у колгоспника, знайомили б з досягненнями колгоспу і його ударними завданнями.

Те саме і в радгоспах.

Крім таких курсів, важливі всякі інші курси — з спеціально господарських питань, з питань загальноосвітніх.

Я не знаю, як у вас, у Московській області, але в цілому ряді місць справа з культурою дуже шкандибає. Недавно одержала листа з одного колгоспу мого імені (правда, колгоспник маленький — тридцять два господарства). Пишуть, що було недавно шістдесят госпо-

дарств, та двадцять вісім вийшло з колгоспу через те, що старе правління погано вело справу. Хваляться досягненнями: стільки-то скосили, стільки-то посіяли, своєчасно зібрали. Це добре, але жодного слова не пишуть про культуру. Я їм відповіла: поставила ряд питань — і виявилось, що в колгоспі в тридцяти двох господарствах десять неписьменних чоловіків і вісімнадцять неписьменних жінок; що одержують лише дві газети, які читає тільки правління; що нема ні хати-читальні, ні клубу, ні червоного кутка, про радіо ніколи навіть не чуло багато колгоспниць; школа є, а вчителя нема...

По-моєму, Московська область повинна б перевірити, як у колгоспах і радгоспах стоїть справа з культурою, піднести в цій галузі соцзмагання. Радгоспи і колгоспи повинні бути «показом».

Мені згадується, як настоював посилено в свій час Володимир Ілліч на тому, щоб радгосп і в господарських справах і в культурних був «показом» і надавав всіляку допомогу навколишньому населенню.

Одного разу — було це, здається, взимку 1920 р.— селяни села Горки попросили Володимира Ілліча приїхати до них. У хату набилося багато народу, і ось один селянин, заперечуючи Володимирі Іллічу, говорив: «Ми у радгоспів раді б учитися, та чого вчитися, коли там усе господарство у розвалі? Весною худоба на ногах не стоїть, треба підвішувати, щоб не падала». Володимир Ілліч потім не раз згадував цей відзив селянина про колгосп Горки. Він настоював, щоб господарство стало зразковим. Він говорив т. Горбунову про те, що треба розводити в радгоспі нові сорти рослин, треба виписати насіння з Америки, треба розводити нові породи курей, гусей, розвести кролів і ін. Треба, щоб радгосп і в господарстві і в культурі допомагав селянам. Але довгий час справа не налагоджувалася. Пам'ятаю, потім, наступного року, зустрів Володимир Ілліч тодішнього завідуючого господарством у радгоспі Горки і став його допитувати, що радгосп робить для навколишніх селян. Той розгубився трохи і говорить: «Капусту їм продаємо». А Володимир Ілліч потім говорить мені: «Він навіть питання не зрозумів».

Є, звичайно, цілий ряд радгоспів і колгоспів, що роблять дуже багато для навколишнього населення і потім

швидко ростуть,— всякий бачить перевагу їх господарювання.

Налагодженість культурного життя відіграє величезну роль у справі згуртування колгоспників і в справі пропаганди колгоспного руху. Важливо звертати увагу на побут у колгоспах і радгоспах, піднести його на вищий щабель, налагодити розумніше, світліше життя.

Піднесення культурного рівня зміцнює й політичну свідомість. Це ми знаємо з досвіду. І треба всі сили напружити, щоб піднести культурний рівень у колгоспах і радгоспах.

ТРЕБА РОЗГОРНУТИ РОБОТУ НА НОВОБУДОВАХ

На новобудовах ми маємо дуже великий приплив робітників з різних кінців країни, часто з відсталих районів, з районів, де багато нацменів. Тут і татари, і чуваші, і інші народності. На будовах звичайно багато неписьменних. Тут треба розгорнути особливо роботу з ними і по лінії політичній, і по лінії культурній. Треба згуртувати актив з основних, корінних робітників, з них вербувати культармійців. Робота по культурній переробці всього робітничого складу має дуже велике значення, надзвичайно допомагає налагодженню й правильній організації праці, прискорює зростання свідомості.

Московська область повинна стати прикладом для ряду інших областей. Вона має для того великі можливості. Треба, щоб робітники, що стікаються звідусіль у Московську область, ішли з неї грамотнішими, культурнішими, ніж прийшли.

Дозвольте, товариші, побажати вам у цьому році добитися на фронті культурного будівництва, на фронті ліквідації неписьменності якнайбільших успіхів.

ЯК ЛЕНІН ПРАЦЮВАВ НАД МАРКСОМ

У Росії робітничий рух через відсталість нашої промисловості став розвиватися лише в 90-х рр., коли в ряді інших країн широко вже розгорнулася революційна боротьба робітничого класу, був уже досвід Великої Французької революції, досвід революції 1848 р., досвід Паризької Комуні 1871 р. У вогні революційної боротьби викувалися великі революційні вожді міжнародного робітничого руху — Маркс і Енгельс. Вчення Маркса вказувало, куди йде суспільний розвиток, вказувало на неминучість розкладу капіталістичного суспільства, заміни його суспільством комуністичним, вказувало шлях, яким піде розвиток нових суспільних форм, шлях класової боротьби, шлях соціалістичної революції, виявляло роль пролетаріату в цій боротьбі та неминучість його перемоги.

Наш робітничий рух розвивався під прапором марксизму, ішов не помацки, не наосліп — ясна була мета, ясний був шлях.

Ленін зробив дуже багато для того, щоб освітити шлях боротьби російського пролетаріату світлом марксизму. П'ятдесят років минуло з дня смерті Маркса, але марксизм залишається для нашої партії керівництвом до дії. Ленінізм — лише дальший розвиток марксизму, дальше поглиблення його.

Тому зрозуміло, який великий інтерес становить висвітлення питання, як працював Ленін над Марксом.

Ленін чудово знав Маркса. Коли він у 1893 р. приїхав у Пітер, він вразив усіх нас, тодішніх марксистів, тим, як багато він знав з творів Маркса і Енгельса.

У 90-і рр., коли стали виникати марксистські гуртки, публіка вивчала головним чином I том «Капіталу». З великими труднощами, але все-таки «Капітал» можна було добути. Щодо інших творів Маркса, то справа була зовсім погана. Більшість членів гуртка не читала навіть «Комуністичного маніфесту». Я читала, наприклад, його вперше лише у 1898 р., уже на засланні, німецькою мовою.

Маркс і Енгельс були під найсуворішою забороною. Досить сказати, що в 1897 р. в статті «До характеристики економічного романтизму», написаній для «Нового слова»¹, Володимир Ілліч вимушений був, щоб не підвести журнал, не вживати слова «Маркс», «марксизм», вимушений був про Маркса говорити алегорично.

Володимир Ілліч знав, намагався роздобути все, що міг, з Маркса і Енгельса німецькою і французькою мовами. Анна Іллінічна розповідає, як він разом з сестрою Ольгою читав «Злиденність філософії» французькою мовою. Найбільше йому доводилося читати німецькою мовою. Найважливіші місця з творів Маркса і Енгельса, що зацікавили його, він перекладав для себе на російську мову.

У першій великій праці Володимира Ілліча, виданій ним у 1894 р. нелегально, «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?» є посилання на «Комуністичний маніфест», на «До критики політичної економії», на «Злиденність філософії», на «Німецьку ідеологію», на лист Маркса до Руге від 1843 р., на книжки Енгельса «Анти-Дюрінг» і «Походження сім'ї, приватної власності і держави».

«Друзі народу» дуже поширювали марксистський кругозір більшості тодішніх марксистів, які мало знали ще твори Маркса, по-новому висвітлювали цілий ряд питань і користувалися величезним успіхом.

У наступній роботі Леніна — «Економічний зміст народництва і критика його в книзі п. Струве» — ми бачимо вже посилання на «18 Брюмера», на «Громадянську війну у Франції», на «Критику Готської програми», на II і III томи «Капіталу».

¹ «Новое слово» — журнал, що, починаючи з квітневої книжки 1897 р., був у руках «легальних марксистів». — *Прим. автора.*

Пізніше життя в еміграції дало можливість Леніну познайомитися повністю з усіма творами Маркса і Енгельса, простудіювати їх.

Біографія Маркса, написана Леніним у 1914 р. для «Енциклопедичного словника» Граната, якнайкраще ілюструє чудове знання Іллічем творів Маркса.

Про те саме свідчать і незліченні виписки з Маркса, які Ленін завжди робив, читаючи його. В Інституті Маркса — Енгельса — Леніна зберігається багато зошитів з виписками Володимира Ілліча з Маркса.

Володимир Ілліч користувався виписками цими в своїй роботі, перечитував їх, робив на них свої помітки. *Але Ленін не тільки знав Маркса, він глибоко продумав усе його вчення.* Виступаючи в 1920 р. на III Всеросійському з'їзді комсомолу, Володимир Ілліч говорив молоді, що треба вміти «взяти собі всю суму людських знань, і взяти так, щоб комунізм не був би у вас чимсь таким, що заучене, а був би тим, що вами самими продумане, був би тими висновками, які є неминучими з точки зору сучасної освіти»¹. «Коли комуніст здумав би хвастатись комунізмом на підставі набутих ним готових висновків, не роблячи найсерйознішої, найтруднішої, великої роботи, не розібравшись у фактах, до яких він повинен критично поставитись, такий комуніст був би вельми прикрий»².

Ленін вивчав не тільки те, що писав Маркс, але й те, що писали про Маркса і марксизм супротивники його з буржуазного табору. В полеміці з ними з'ясовує він основні положення марксизму.

Перша його велика праця була «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?» (Відповідь на статті «Русского богатства»³ проти марксистів), де він точці зору народників (Михайловського, Кривенка, Южакова) протиставляв точку зору Маркса.

В статті «Економічний зміст народництва і критика його в книзі п. Струве» він указував, чим точка зору Струве зовсім відрізняється від точки зору Маркса.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 252.

² Там же, стор. 251—252.

³ «Русское богатство» — щомісячний журнал, який перейшов на початку 90-х рр. до народників і став головним органом їх боротьби проти марксизму.— Прим. автора.

Розбираючи аграрне питання, він пише працю «Аграрне питання і «критики Маркса», де дрібнобуржуазній точці зору німецьких соціал-демократів — Давіда, Герца — і російських критиків — Чернова, Булгакова — протиставляв точку зору Маркса. «Du choc des opinions jaillit la vérité» («із зіткнення думок витікає істина»), — говорить французьке прислів'я. Його любив наводити Ілліч. До виявлення і протиставлення класових точок зору на основні питання робітничого руху постійно вдавався Ілліч.

Дуже характерно, як зіставляв Ленін різні точки зору.

Це висвітлює ХІХ Ленінський збірник, де зібрано виписки, що він робив, конспекти, плани рефератів і ін. з аграрного питання за період, що передував 1917 р.

Володимир Ілліч ретельно конспектує висловлення «критиків», вибирає і виписує особливо яскраві й характерні місця і протиставляє їм висловлення Маркса. Ретельно аналізуючи висловлення «критиків», він намагається показати їх класову суть, чітко ставить найбільш важливі й болючі питання.

Ленін дуже часто *навмисне загострював питання*. Він вважав, що справа не в тоні: можна сказати й грубо, й гостро, — важливо, щоб було сказано по суті. В Передмові до листування Ф. А. Зорге він наводить цитату з Мерінга: «...Має рацію Мерінг («Der Sorgesche Briefwechsel») ¹, що Маркс і Енгельс у «хорошому тоні» тямили мало: «не довго роздумували, завдаючи удару, але й не хникали з приводу кожного ними одержуваного удару»². Різкість форми, стилю, якої вчився він у Маркса, була властива Леніну. Він зауважував: «Маркс розповідає, що вони з Енгельсом весь час боролися проти «жалюгідного» (miserabel) ведення цього «Соціал-Демократа» і боролися часто *гостро* («wobei's oft scharf hergeht») ³. Різкості Ілліч не боявся, але він вимагав, щоб заперечення були істотними.

У Ілліча було одне улюблене слівце, яке він частенько вживав, — «придириливість». Коли розпочиналася поле-

¹ «Листування Зорге». — Ред.

² В. І. Ленін, Твори, т. 12, стор. 319.

³ Там же, стор. 317.

міка не по суті, з перекручуванням, причіпками до дрібниць, він казав: «Ну, це вже «придирливість».

Ще гостріше заперечував Ленін проти полеміки, що мала за мету не з'ясування питання, а зведення дрібних фракційних рахунків. Це був улюблений спосіб меншовиків. Прикриваючись вихопленими з контексту, з тієї обстановки, в якій вони були сказані, цитатами з Маркса і Енгельса, вони мали на меті тільки фракційні цілі. В Передмові до листування Ф. А. Зорге Ленін писав: «Думати, що ці поради Маркса і Енгельса на адресу англо-американського робітничого руху можуть бути просто і прямо застосовані до російських умов,— значить використати марксизм не для з'ясування його методу, не для вивчення конкретних історичних особливостей робітничого руху в певних країнах, а для дрібних фракційних, інтелігентських поррахунків»¹.

Тут ми підходимо впритул до питання, як Ленін працював над Марксом. Частково це видно з попередньої цитати: треба з'ясувати собі метод Маркса, навчитися в Маркса вивчати особливості робітничого руху в певних країнах. Це й робив Ленін. Для Леніна вчення Маркса було не догмою, а керівництвом до дії. У нього одного разу зірвався такий вираз: «Хто хоче порадитися з Марксом...» Вираз дуже характерний. Сам він завжди «радився» з Марксом. У найважчі, переломні моменти революції він брався знову за перерхитування Маркса. Зайдеш до нього бувало у кабінет: навколо всі хвилюються, а Ілліч читає Маркса і на силу бувало відривається від нього. Не для заспокоєння нервів, не для того, щоб озброїтися вірою в сили робітничого класу, вірою в його кінцеву перемогу — цієї віри в Ілліча було досить,— поринав Ленін у Маркса, а для того, щоб «порадитися» з Марксом, у нього знайти відповідь на злободенні питання робітничого руху. В статті «Фр. Мерінг про другу Думу» Ленін писав: «Аргументація таких людей ґрунтується на невдалому виборі цитат: вони беруть загальні положення про підтримку великої буржуазії проти реакційної дрібної і без критики застосовують їх до російських кадетів, до російської революції.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 12, стор. 322.

Мерінг дає хороший урок цим людям. *Хто хоче порадитися з Марксом* (курсив мій.— Н. К.) про завдання пролетаріату в буржуазній революції, той повинен взяти судження Маркса, що відносяться *саме* до епохи німецької буржуазної революції. І недаром так боязко обминають ці судження наші меншовики! В цих судженнях ми бачимо найповніший, найяскравіший вираз тієї нещадної боротьби з *угодовською* буржуазією, яку ведуть російські «більшовики» в російській буржуазній революції»¹.

Брати твори Маркса, присвячені розбору *аналогічних ситуацій*, ретельно аналізувати їх, порівнювати з моментом, що переживається, виявляти подібність і відмінність — такий був метод Леніна. Застосування його до революції 1905—1907 рр. якнайкраще ілюструє, як робив це Ілліч.

Ще в брошурі «Що робити?» у 1902 р. Ленін писав: «Історія поставила тепер перед нами найближче завдання, яке є *найбільш революційним* з усіх *найближчих* завдань пролетаріату якої б то не було іншої країни. Здійснення цього завдання, зруйнування наймогутнішого оплоту не тільки європейської, але також (можемо ми сказати тепер) і азіатської реакції зробило б російський пролетаріат авангардом міжнародного революційного пролетаріату»².

Ми знаємо, що вже революційна боротьба 1905 р. піднесла міжнародну роль російського робітничого класу і що повалення царської монархії у 1917 р. дійсно зробило російський пролетаріат авангардом міжнародного революційного пролетаріату, але це сталося лише через п'ятнадцять років після того, як було написано «Що робити?» Коли у 1905 р., після розстрілу робітників 9 січня на Двірцевій площі, революційна хвиля почала підноситися все вище й вище, постало на весь зріст питання про те, куди повинна вести маси партія, якої *тактики* повинна вона дотримуватися. І ось Ленін «радиться» з Марксом. Особливо уважно студіює він твори Маркса, що стосуються моменту французької і німецької буржуазно-демократичних революцій 1848 р.: «Класова боротьба у Франції в

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 12, стор. 336—337.

² В. І. Ленін, Твори, т. 5, стор. 334.

1848—1850 рр.» і третій том «Літературної спадщини К. Маркса і Ф. Енгельса», що виданий Фр. Мерінгом і стосується німецької революції.

У червні — липні 1905 р. Ілліч пише брошуру «Дві тактики соціал-демократів в демократичній революції», де тактиці меншовиків, що держали курс на угодовство з ліберальною буржуазією, протиставляється тактика більшовиків, що кликали робітничі маси на найрішучішу, непримиренну боротьбу з самодержавством аж до збройного повстання. Необхідно покінчити з царизмом, писав Ленін у «Двох тактиках». «Конференція (новоіскровців.— Н. К.) теж забула, що, поки влада лишається в руках царя, всякі рішення яких завгодно представників лишаються такою ж пустою і жалюгідною балаканиною, якою виявились «рішення» знаменитого в історії німецької революції 1848-го року Франкфуртського парламенту. Представник революційного пролетаріату, Маркс, у своїй «Новій Рейнській Газеті» за те й бичував нещадними сарказмами франкфуртських ліберальних «освободженців», що вони говорили хороші слова, приймали всякі демократичні «рішення», «встановляли» всякі свободи, а на ділі лишали владу в руках короля, не організували збройної боротьби з військовою силою, що була в розпорядженні короля. І поки франкфуртські освободженці базікали,— король виждав час, зміцнив свої військові сили, і контрреволюція, спираючись на реальну силу, розбила вщент демократів з усіма їх прекрасними «рішеннями»¹.

І Володимир Ілліч ставить питання, чи вдасться буржуазії зрвати російську революцію, змовившись з царизмом, чи, як говорив колись Маркс, вдасться «поплебейському» покінчити з царизмом. «Удасться рішуча перемога революції,— тоді ми розправимось з царизмом по-якобінському або, коли хочете, по-плебейському. «Весь французький тероризм,— писав Маркс у знаменитій «Новій Рейнській Газеті» в 1848 р.,— був не чим іншим, як плебейським способом розправитися з ворогами буржуазії, з абсолютизмом, феодалізмом і міщанством» (Див. Магх' Nachlass, видання Мерінга, том III, стор. 211). Чи думали коли-небудь про значення цих слів Маркса ті люди, які лякають соціал-демократичних ро-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 9, стор. 17—18.

сійських робітників пугалом «якобінізму» в епоху демократичної революції?»¹.

Меншовики говорили, що їх тактика — «залишатися партією крайньої революційної опозиції» і що це не виключає часткового, епізодичного захоплення влади і утворення революційних комун у тому чи іншому місті. «Що значить «революційні комуни»?..— ставить питання Ленін і відповідає: — «Плутаність революційної думки приводить у них (у новоіскрівців — *Н. К.*), як це часто-густо буває, до революційної фрази. Так, вживання слова «революційна комуна» в резолюції представників соціал-демократів є революційна фраза, і нічого більше. Маркс не раз осуджував подібну фразу, коли за «чарівний» термін *віджилого минулого* ховають завдання майбутнього. Чарівність терміна, що відіграв роль в історії, перетворюється в подібних випадках в пусту і шкідливу мішуру, в брязкальце. Нам треба дати робітникам і всьому народові ясне і недвозначне поняття про те, *навіщо* ми хочемо утворення тимчасового революційного уряду? *які саме перетворення* здійснимо ми, якщо будемо вирішально впливати на владу, завтра ж, при переможному результаті початого вже народного повстання? Ось питання, що стоять перед політичними керівниками»².

«Ці вульгаризатори марксизму ніколи не задумувалися над словами Маркса про необхідну зміну зброї критики критикою зброї. Всею приймаючи ім'я Маркса, вони на ділі складають тактичні резолюції зовсім у дусі франкфуртських буржуазних балакунів, які вільно критикували абсолютизм, поглиблювали демократичну свідомість і не розуміли, що час революції є час діяння, діяння і згори і знизу»³.

«Революції — локомотиви історії,— говорив Маркс»⁴. Цим посиланням на Маркса Ленін оцінює роль революції, що розгорялася.

Аналізуючи далі висловлення К. Маркса в «Новій Рейнській Газеті», Ленін з'ясовує, що таке революційно-демократична диктатура пролетаріату і селянства. Але, проводячи аналогію, Ленін спиняється і на питанні, що

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 9, стор. 40.

² Там же, т. 9, стор. 59.

³ Там же, стор. 73.

⁴ Там же, стор. 88.

відрізняє нашу буржуазно-демократичну революцію від німецької буржуазно-демократичної революції 1848 р. Він пише: «Отже, тільки в квітні 1849-го року, після майже річного видавання революційної газети («Нова Рейнська Газета» почала виходити 1-го червня 1848 р.), Маркс і Енгельс висловились за окрему робітничу організацію! До того часу вони вели просто «орган демократії», не зв'язаний ніякими організаційними узами з самостійною робітничою партією! Цей факт,—страхотливий і неймовірний з нашої сучасної точки зору,—показує нам ясно, яка величезна різниця була між тодішньою німецькою і теперішньою російською соціал-демократичною робітничою партією. Цей факт показує нам, у скільки разів менше виявлялись на німецькій демократичній революції (через відсталість Німеччини в 1848 р. і в економічному відношенні і в політичному — державна роздрібленість) пролетарські риси руху, пролетарський струмінь у ньому»¹.

Особливо цікаві статті Володимира Ілліча, що стосуються 1907 р., статті, присвячені листуванню і діяльності Маркса.

Це «Передмова до російського перекладу листів К. Маркса до Л. Кугельмана»², «Фр. Мерінг про другу Думу»³ і Передмова до листування Ф. А. Зорге⁴. Ці статті особливо повно висвітлюють питання про метод, за яким Ленін вивчав Маркса. Винятковий інтерес являє остання стаття. Вона написана в період, коли Ленін знову став посилено працювати над філософією в зв'язку з розбіжністю з Богдановим, коли питання діалектичного матеріалізму постали з особливою гостротою в центрі його уваги.

Вивчаючи одночасно і висловлення Маркса щодо питань, аналогічних з тими, які виникли в нас у зв'язку з розгромом революції, і питання діалектичного і історичного матеріалізму, *Ленін учився в Маркса, як застосовувати до вивчення історичного розвитку метод діалектичного матеріалізму*. В Передмові до листування Ф. А. Зорге він писав: «Порівняння того, як висловлювалися Маркс і Енгельс у питаннях англо-американського і німецького

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 9, стор. 111.

² В. І. Ленін, Твори, т. 12, стор. 80—87.

³ Там же, стор. 332—338.

⁴ Там же, стор. 309—327.

робітничого руху, надзвичайно повчальне. Якщо взяти до уваги, що Німеччина, з одного боку, Англія і Америка,— з другого, являють собою різні стадії капіталістичного розвитку, різні форми панування буржуазії, як класу, в усьому політичному житті цих країн,— то вказане порівняння набуває особливо великого значення. З наукової точки зору, ми спостерігаємо тут зразок матеріалістичної діалектики, вміння висунути на перший план і підкреслити різні пункти, різні сторони питання в застосуванні до конкретних особливостей тих чи інших політичних і економічних умов. З точки зору практичної політики і тактики робітничої партії ми бачимо тут зразок того, як творці «Комуністичного маніфесту» визначали завдання пролетаріату, що веде боротьбу, стосовно до різних етапів національного робітничого руху різних країн»¹.

Революція 1905 р. поставила на чергу цілий ряд нових актуальних питань, розв'язуючи які, Ленін ще глибше продумував твори Маркса. У вогні революції гартувався ленінський метод (по-справжньому марксистський) вивчення Маркса.

Цей метод вивчення Маркса озброїв Леніна на боротьбу із перекручуванням марксизму, з вихолощуванням з нього його революційної суті. Ми знаємо, яку величезну роль відіграла в справі організації Жовтневої революції і Радянської влади книга Леніна «Держава і революція». Ця книга цілком ґрунтується на глибокому вивченні революційного вчення Маркса про державу.

Наведемо першу сторінку ленінської книги «Держава і революція»:

«З ученням Маркса діється тепер те, що не раз було в історії з ученнями революційних мислителів і вождів пригноблених класів в їх боротьбі за визволення. Гноблячі класи при житті великих революціонерів платили їм постійними переслідуваннями, зустрічали їх учення найдикішою злобою, найшаленішою ненавистю, найрозгнуданішим походом брехні і наклепів. Після їх смерті робляться спроби перетворити їх у нешкідливі ікони, так би мовити, канонізувати їх, надати певної слави їх імені для «утішення» пригноблених класів і для одурення їх, вихолощуючи зміст революційного вчення, притупляючи його

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 12, стор. 312.

революційне вістря, опошляючи його. На такій «обробці» марксизму сходяться зараз буржуазія і опортуністи всередині робітничого руху. Забувають, відтирають, перевертають революційну сторону вчення, його революційну душу. Висувають на перший план, прославляють те, що прийнятне або що здається прийнятним для буржуазії. Всі соціал-шовіністи нині «марксистки», не жартуйте! І все частіше німецькі буржуазні вчені, вчорашні спеціалісти по винищенню марксизму, говорять про «національно-німецького» Маркса, який нібито виховав так чудово організовані для ведення грабіжницької війни спілки робітників!

При такому стані справи, при нечуваній поширеності перевертень марксизму, наше завдання полягає насамперед у *відновленні* справжнього вчення Маркса про державу»¹.

Маркс і Енгельс писали, що їх вчення «не догма, а керівництво до дії». Ці їх слова постійно повторював Ленін. Метод, за яким він вивчав твори Маркса і Енгельса, і революційна практика, вся обстановка епохи пролетарських революцій допомогли Ленінові перетворити саме революційну теорію Маркса на справжнє керівництво до дії.

Спинося на одному питанні, що має вирішальне значення. Недавно ми святкували 15-річчя існування Радянської влади. В зв'язку з цим ми згадали, як було організовано захоплення влади в жовтні 1917 р. Воно відбулося не стихійно, а було глибоко продумане Леніним, який керувався прямими вказівками Маркса про те, як треба організовувати повстання.

Жовтнева революція, передавши диктатуру до рук пролетаріату, докорінно змінила всі умови боротьби; але саме завдяки тому, що Ленін керувався не буквою висловлень Маркса і Енгельса, а їх революційним змістом, він умів застосувати марксизм і до справи будівництва соціалізму в епоху диктатури пролетаріату.

Я спинилася лише на деяких моментах. Треба проробити дуже велику дослідницьку роботу: вибрати все, що брав Ленін з Маркса, і як брав, у які періоди, у зв'язку з якими завданнями революційного руху. Я не зачепила навіть таких найважливіших питань, як національне пи-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 347.

тання, як імперіалізм і ін. Видання Повного зібрання творів Леніна, видання Ленінських збірників полегшують цю роботу. *Шлях вивчення Леніним Маркса на всіх етапах революційної боротьби, з початку до кінця, допоможе найкраще, найглибше розуміти не тільки Маркса, але й самого Леніна, його метод вивчення Маркса і метод перетворення вчення Маркса в життя.*

Треба відзначити ще один бік вивчення Леніним Маркса, що має велике значення. Ленін вивчав не тільки те, що писали Маркс і Енгельс, те, що писали про Маркса його «критики», він вивчав також шлях, яким ішов Маркс до тих чи інших поглядів, ті твори, ті роботи, які будили думки Маркса, штовхали їх у певному напрямку, вивчав, якщо можна так висловитися, джерела марксистського світогляду, вивчав, що саме і як саме брав Маркс у того чи іншого письменника.

Особливо намагався він якнайглибше вивчити метод діалектичного матеріалізму. У 1922 р. в статті «Про значення войовничого матеріалізму» Ленін писав, що треба, щоб співробітники журналу «Под знаменем марксизма» організували роботу по систематичному вивченню діалектики Гегеля з матеріалістичної точки зору. Він вважав, що без серйозного філософського обґрунтування не можна встояти у боротьбі проти натиску буржуазних ідей і відновлення буржуазного світогляду. Як поставити вивчення діалектики Гегеля з матеріалістичної точки зору, про це писав Ленін на підставі власного досвіду. Наведемо відповідний абзац із статті Леніна «Про значення войовничого матеріалізму»:

«...Ми повинні зрозуміти, що без солідного філософського обґрунтування ніякі природні науки, ніякий матеріалізм не може витримати боротьби проти натиску буржуазних ідей і відновлення буржуазного світогляду. Щоб витримати цю боротьбу і провести її до кінця з повним успіхом, природник повинен бути сучасним матеріалістом, свідомим прихильником того матеріалізму, який представлений Марксом, тобто повинен бути діалектичним матеріалістом. Щоб досягти цієї мети, співробітники журналу «Под Знаменем Марксизма» повинні організувати систематичне вивчення діалектики Гегеля з матеріалістичної точки зору, тобто тієї діалектики, яку Маркс практично застосував і в своєму «Капіталі» і в своїх історич-

них і політичних працях... Спираючись на те, як застосовував Маркс матеріалістично витлумачену діалектику Гегеля, ми можемо і повинні розробляти цю діалектику з усіх сторін, друкувати в журналі уривки з головних творів Гегеля, тлумачити їх матеріалістично, коментуючи зразками застосування діалектики у Маркса, а також тими зразками діалектики в галузі відносин економічних, політичних, яких зразків новітня історія, особливо сучасна імперіалістична війна і революція дають надзвичайно багато. Група редакторів і співробітників журналу «Под Знаменем Марксизма» повинна бути, на мій погляд, свого роду «товариством матеріалістичних друзів гегелівської діалектики». Сучасні природодослідники знайдуть (якщо зуміють шукати і якщо ми навчимося допомагати їм) в матеріалістично витлумаченій діалектиці Гегеля ряд відповідей на ті філософські питання, які ставить революція в природознавстві і на яких «збиваються» в реакцію інтелігентські поклонники буржуазної моди»¹.

Тепер видано IX і XII Ленінські збірники, які розкривають весь процес думки Леніна, коли він проробляв основні твори Гегеля, показують, як застосовував він метод діалектичного матеріалізму до вивчення Гегеля, як тісно пов'язував він це вивчення з поглибленим вивченням висловлень Маркса, з умінням перетворити марксизм у керівництво до дії у різних умовах.

Не тільки над Гегелем працював Ленін. Він прочитав, наприклад, лист Маркса до Енгельса від 1 лютого 1858 р., де той гостро говорить про книгу Лассалья «Філософія Геракліта Темного з Ефеса» (2 т.), називаючи цю працю «учнівською». Ленін спочатку коротко формулює відзив Маркса: «Лассаль просто *повторює* Гегеля, *списує* його, *переживує* мільйон разів з приводу окремих місць Геракліта, наділяючи свою працю неймовірною безліччю найученішого, гелертерського-архі, баласту»². Але все ж Ленін береться за вивчення цієї праці Лассалья, конспектує її, робить виписки, пише свої зауваження до них і в кінці підсумовує: «Загалом вірний відзив Маркса. Книгу Лассалья не варто читати»³. Але самому Ленінові робота над

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 197—199.

² Ленинский сборник XII, стор. 295.

³ Там же, стор. 317.

цією книгою дала більш поглиблене розуміння Маркса. розуміння того, чому йому так не сподобалася ця книга Лассаля.

На закінчення вкажу ще на одну форму роботи Леніна над Марксом — це популяризація ним вчення Маркса. Якщо популяризатор підходить до своєї роботи «всерйоз», ставить собі за мету дати в найбільш простій, зрозумілій формі виклад самої суті тієї чи іншої теорії, ця робота дає йому самому дуже багато.

Ленін до цієї роботи ставився якнайсерйозніше. «Нічого б я так не хотів, як навчитися писати для робітників», — писав він із заслання Плеханову і Аксельроду.

Вчення Маркса хотів він зробити близьким і зрозумілим робітничим масам. У 90-х рр., працюючи в гуртках, він намагався викласти їм насамперед I том «Капіталу», ілюструючи викладені там положення прикладами з життя своїх слухачів. У 1911 р. в партійній школі в Лонжюмо (під Парижем), де Ленін працював над підготовкою кадрів для керівництва зростаючим революційним рухом, він читав робітникам лекції з політичної економії, намагаючись викласти якнайпростіше основи вчення Маркса. У своїх статтях в «Правде» Ілліч намагався популяризувати різні моменти вчення Маркса. Зразком популяризації є ленінська характеристика, під час дискусії про профспілки в 1921 р., того, як треба вивчати предмет, явище, застосовуючи метод діалектики. Ленін говорив: «Щоб дійсно знати предмет, треба охопити, вивчити всі його сторони, всі зв'язки і «опосереднення». Ми ніколи не досягнемо цього повністю, але вимога всебічності забезпечить нас від помилок і від омертвіння. Це по-1-ше. По-2-ге, діалектична логіка вимагає, щоб брати предмет в його розвитку, «саморусі» (як говорить іноді Гегель), зміні... По-3-тє, вся людська практика повинна ввійти в повне «визначення» предмета і як критерій істини і як практичний визначник зв'язку предмета з тим, що потрібне людині. По-4-тє, діалектична логіка вчить, що «абстрактної істини немає, істина завжди конкретна», як любив говорити, вслід за Гегелем, небіжчик Плеханов»¹.

У цих небагатьох рядках — квінтесенція того, до чого прийшов Ленін внаслідок довгих років роботи над питан-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 70—71.

нями філософії, весь час користуючись методом діалектичного матеріалізму, весь час «радячись» з Марксом. Ці рядки в стислій формі вказують все те істотне, що повинно бути керівництвом до дії при вивченні явищ.

Те, як працював Ленін над Марксом, вчить нас, як треба вивчати Леніна. Його вчення нерозривно пов'язане з вченням Маркса, це — марксизм у дії, це — марксизм епохи імперіалізму і пролетарських революцій.

1933 р.

31

ПРО ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ МІНІМУМ

Нема потреби повторювати, які величезні досягнення маємо ми в галузі промисловості і сільського господарства. Нема потреби повторювати, як змінився весь суспільний уклад. Він став соціалістичним. Незмірно зросла свідомість мас і міста і села. Незмірно зросли культурні потреби мас. Жадоба знань величезна. За першу п'ятирічку багато мільйонів навчилися грамоти, наша Країна Рад в основному стала письменною.

Але хіба цього досить? Є постанова ЦК про самоосвітню роботу. Є постанова ЦВК про бібліотеки. Але для того, щоб по-справжньому могла розгорнутися самоосвітня робота, щоб бібліотеки могли по-справжньому стати засобом озброєння мас знанням, щоб можна було краще налагодити, організувати працю, зробити весь побут культурним, треба озброїти маси певним загальноосвітнім мінімумом. Життя настійно вимагає цього.

Ось чому загальноосвітні школи дорослих набувають зараз особливо важливого значення. Ці загальноосвітні школи дорослих повинні давати знання в обсязі початкової школи з рідної мови й математики; певні навички користування газетою, книгою, бібліотекою, радіо; повинні давати певну суму географічних і історичних знань, знань з галузі краєзнавства, з галузі світознавства, без яких неможлива ніяка самоосвітня робота, ніяка громадська робота. Програма повинна бути точно встановлена, повинні провадитися іспити, видаватися *свідоцтва* про оволодіння загальноосвітнім мінімумом.

Щоб просунути справу, треба зараз же встановити обов'язкову *мережу-мінімум загальноосвітніх шкіл*, почати підготовку до нового навчального року: щодо забезпечення матеріальної допомоги цій справі, щодо приміщень, їх опалення, освітлення, щодо постачання їх підручниками, папером, чорнилом, картами, підготовки викладацького персоналу, постачання програмою, методичними вказівками.

Але забезпечення правильної підготовки до початку навчального року — лише частина завдання, висунутого жителям. Ілліч говорив про ліквідацію неписьменності: важливо, щоб маси самі взялися за цю справу. Його слова блискучо підтвердив досвід культпоходу. Завдяки тому що маси самі взялися за цю справу, за першу п'ятирічку вдалося ліквідувати неписьменність багатьох мільйонів. Попсували справу зайве адміністрування, зайвий поспіх, всякі культаврали і ін., але на основі проробленого досвіду тепер можна запобігти помилкам, що траплялися.

Якщо Ради, Червона Армія, комсомол, профспілки, колгоспи, громадські організації, в першу чергу ТГН, візьмуться за справу допомоги масам в оволодінні культмінімумом, справа піде швидкими кроками.

Що треба для цього зробити? Встановити тверду програму, точно формулювати вимоги культмінімуму; виробити й затвердити форму свідoctва про те, що людина володіє загальноосвітнім культмінімумом; встановити, *які переваги* даватиме це свідoctво взагалі, в справі просування зокрема, — це по-перше. По-друге, треба буде встановити, *коли й де можна іспитуватися і де одержувати свідoctва*.

За роки існування Радянської влади мільйони вчилися самотужки, в них часто поряд з великою сумою знань з однієї галузі є прогалини в найелементарніших знаннях з іншої галузі. Ці прогалини неймовірно заважають їм. Треба перевірити себе, поповнити прогалини. Для цього нема потреби всім відвідувати школи дорослих, для цього часто досить попрацювати в загальноосвітніх гуртках. Треба *доробити програми таких гуртків*. Треба поновити і широко поставити заочну освіту з загальноосвітнього мінімуму. Треба використати радіо.

Наша *Червона Армія* давно вже заслужила славу загальноосвітньої школи. Молодь вчиться в ній не тільки

військової справи, але й техніки, набуває ряд культурних навичок, привчається читати газети, вчиться політично розбиратися в подіях. Запровадження загальноосвітнього мінімуму не порушить загальної системи занять.

Комсомол поставив перед собою завдання оволодіти в найближчу п'ятирічку середньою освітою. Справа добра. Але багато хто з комсомольців поки ще не володіють навіть загальноосвітнім мінімумом, який полегшує даліше навчання. Не може бути сумніву в тому, що комсомол буде в перших лавах борців за загальноосвітній мінімум.

Профспілки. Вони кровно зацікавлені у підвищенні загальноосвітнього мінімуму своїх членів. Вони можуть розгорнути дуже велику роботу в цьому напрямку. Весь досвід соцзмагання в боротьбі за технічний мінімум можуть вони поставити на службу оволодінню масами загальноосвітнім мінімумом.

Зима дасть можливість взятися за цю справу *колгоспникам*. Сучасне соціалістичне село буде наздоганяти місто.

Досвід ТГН треба широко використати.

Потрібно негайно ж розпочати цю роботу, широке обговорення всіх цих питань. Треба братися до цієї справи по-справжньому. Зараз соромляться неписьменності. Скоро стануть соромитися відсутності свідоцтва про оволодіння загальноосвітнім мінімумом.

ЛЕНІНГРАДСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ СВЯТКУЄ СВІЙ 15-РІЧНИЙ ЮВІЛЕЙ

Святкування 15-річного ювілею Ленінградського інституту політосвітроботи збігається з моментом, коли широкі маси робітників і колгоспників пристрасно пориваються до поглибленого знання, коли суспільний уклад швидко міняє своє обличчя, коли його соціалістичні риси все яскравіше й яскравіше вимальовуються, коли соціалістична культура ломиться в усі двері і особливо в двері по-новому обладнаних могутніх заводів, у двері колгоспні.

Ленінградський інститут політосвітроботи розпочав свою роботу з скромної, культурної, так званої позашкільної роботи, правда з певним більшовицьким ухилом, скеровуючи в роки громадянської війни свої сили головним чином на обслуговування Червоної Армії. Перші роки він звався Інститутом позашкільної освіти і перебував у системі Головпрофосу. У відбудовчий період робота інституту набуває все більш загостреного політичного характеру, Інститут позашкільної освіти перетворюється в Інститут політосвітроботи, а потім у комвуз, переходить у систему Головполітосвіти, працює за директивами Агітпропу ЦК ВКП(б).

У роки 1931—1933-й, коли на фронті суспільних наук точилася гостра дискусія, що мала за мету уточнення змісту цих наук, їх більшовизація, Ленінградський інститут політосвітроботи, що перейшов у відання Головнауки, піддав гострій критиці всю свою роботу, вніс у неї значно більше політичної чіткості.

Тепер Ленінградський інститут політосвітроботи знову перейшов у систему політосвітроботи. Перед ним стоїть ряд найважливіших завдань. XVII партз'їзд поставив перед партією особливо гостро організаційні завдання, необхідність більшої конкретності керівництва. *Перед нашими комвузами на весь зріст постало завдання нести теорію Маркса-Енгельса-Леніна в маси, органічно пов'язуючи її з життям, наситити нею всю практичну роботу, перетворюючи марксизм-ленінізм у найбільш безпосереднє керівництво до дії.*

Широко повинен розгорнути свою роботу Ленінградський політосвітінститут. За завданням Культпропу ЦК 80% його працівників повинні будуть піти працювати в село, всі повинні будуть працювати над тим, щоб вище й вище підносити і в місті і в селі прапор комунізму, освітлюючи всі питання, всю роботу світлом знання.

Дуже велике, відповідальне завдання, що вимагає вдумливого навчання, вивчення в усіх деталях міцніючого соціалістичного укладу Країни Рад, вироблення в собі вміння працювати, організовувати справу по-більшовицькому, по-ленінському.

Не маю сумніву, що Політосвітінститут міста Леніна буде на висоті завдання.

З комуністичним привітанням
Н. Крупська

ПАМ'ЯТКА ТОМУ, ХТО ЗАЙМАЄТЬСЯ САМООСВІТОЮ

(ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА)

1. Щоб заняття з самоосвіти йшли успішно, треба мати ряд навичок: звичку читати про себе, читати не дуже повільно, вміння розбиратися в книжці, газеті, довіднику, бібліотечному каталозі, вміння робити виписки з того, що читається, і найбільш потрібні замітки. Інакше кажучи: для того, щоб успішно працювати над самоосвітою, *треба оволодіти самоосвітнім техніцизмом.*

2. Треба додержувати умов, за яких найуспішніше може йти праця.

Працювати найкраще в такий час, коли не дуже стомився,— як кажуть, на «свіжу голову». Тому *найкраще працювати зранку або після відпочинку.*

Треба, щоб під час праці можна було не швидко стомлюватися, *не можна працювати при дуже поганому освітленні, в примірку, в душній, жарко нагрітій кімнаті;* важко працювати, коли навколо голосно розмовляють, коли щохвилини відволікають від праці.

Найзручніше працювати, коли під рукою є потрібні довідники, тлумачні словники і т. п.

Ось чому *найзручніше працювати в читальні, читальному залі при бібліотеці.*

3. Треба ясно продумати, над чим *хочеш працювати.* Буває так, що людина хоче вчитися взагалі, а чого саме — вона не знає. Як у колгоспі, на фабриці справа йде краще тому, що працюють за планом, так і в справі самоосвіти справа йде краще, якщо той, хто працює над само-

освітою, працює за планом, а не кидається від книжки до книжки: то вхопиться за історію, то за літературу, то за фізику. Так працювати не можна. Один хоче довідатися про партію, другий — про колгоспи, третій — про техніку, четвертий — про виховання дітей і т. д. Є такі, що хочуть пройти курс семирічки, є такі, що хочуть пройти курс десятирічки чи технікуму.

4. Але мало з'ясувати собі, над чим хочеш працювати, — треба скласти собі *навчальний план занять*. Ця справа найважча. Той, хто починає працювати, звичайно не знає ні обсягу знань, яких він хоче набути, *ні системц*, тобто того порядку, в якому він повинен набувати знання, що після чого читати.

Тут можуть дуже допомогти різні рекомендаційні списки, посібники з самоосвіти, програми, підручники. *Але найкраще на початку занять поговорити з знаючою людиною*, одержати від неї пораду, або, як кажуть, *консультацію*. Порадити може вчитель, бібліотекар, консультант, якого запрошують тепер звичайно в бібліотеку для допомоги в самоосвітній роботі. Добре може порадити спеціаліст — агроном, інженер, лікар і т. д.

Консультація на початку занять особливо важлива і часто вирішує успіх дальших занять.

5. Як треба працювати?

а) Не треба поспішати, або, як говорилося раніше, — треба «повільно поспішати». У справі самоосвіти поспіх особливо шкідливий.

б) Треба звертати увагу на те, щоб *не залишалось незрозумілих місць*, треба довідуватись у тлумачних словниках (енциклопедіях), треба розпитувати знаючих людей, радитися з консультантом.

в) *Треба перечитувати пройдений матеріал*, неодмінно перечитувати те, що зроблено на попередньому занятті.

г) *Не можна робити перерви в заняттях*, особливо спочатку, поки пройдене не врізалось у пам'ять. Треба працювати регулярно.

д) *Дуже допомагають запам'ятовувати виписки*. Треба виписувати собі в зошит найважливіші місця з прочитаного, треба виписувати пояснення незрозумілих слів і виразів, назви міст, прізвища, цифри. Треба частіше перечитувати свої записи. Записувати треба чітко, ясно,

щоб потім не доводилося витратити часу на те, щоб розібрати записане.

6. Дуже добре користуватися, якщо є можливість, підручниками для заочної освіти, які по суті справи є *заочною консультацією* і допомагають дуже добре засвоювати намічений курс.

1934 р.

ДОБРЕ ЗНАТИ ОСОБЛИВОСТІ КОЖНОЇ НАЦІОНАЛЬНОСТІ

(ДОПОВІДЬ НА НАРАДІ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНИХ РЕСПУБЛІК
І ОБЛАСТЕЙ РРФСР)

Незадовго перед цією нарадою, обмірковуючи, як нам треба поставити деякі питання, я стала переглядати свої статті, написані десять років тому. І ось, на своє превелике здивування, я побачила, що десять років тому стояли ті самі питання, що стоять зараз. Це питання про систему, про методи роботи, про вміння підійти у національних районах до вирішення цих питань, питання про мову. Все те, що зараз так близько нас стосується, все це стояло й десять років тому. Але тільки ми повинні врахувати, що за ці десять років відбулися величезні зрушення в усьому господарському і культурному житті країни, зрушення, що дають можливість тепер здійснити в широкому розмірі те, що десять років тому ми тільки пробували здійснити.

Треба сказати, що і маси стали зовсім іншими. Постійно доводиться бачити й чути колгоспників, колгоспниць, робітників усіх національностей, відчувати колосальне зростання їхньої свідомості.

На кожному кроці бачиш величезні вимоги мас. Зараз горф'яниці, жінки шахтарів, що навчилися грамоти, кажуть: «Хочемо вчитися далі»,— питають, які книжки треба читати. Зв'явилися і нові можливості задовольняти всі ці запити. Ось що пише, наприклад, один робітник Академії наук: «Колись я працював у школі для дорослих у Петербурзі, тепер я веду наукову роботу в Академії, здавалося б ця робота повинна була мене задовольнити, а я за все життя не знаю такої роботи, яка задовольня-

ла б мене більше, ніж робота з малописьменними, яку я вів. Хотів би я вести її і тепер».

Потім приходять листи від учнів середньої школи в Ярославлі, які пишуть, що, працюючи з малописьменними, вони самі вчать краще, і наводять цифри, скільки «незадовільно» у них було раніше і скільки стало після того, як вони попрацювали в школі для малописьменних. Вони додають відзив завідувача школи для малописьменних, який розповідає про цих учнів-ударників, як вони вчили і вчилися. Це показує, що учням старших класів праця з неписьменними чи малописьменними дає дуже багато для їх власного навчання. Це не механічне «навантаження», а робота, на якій вони самі вчать.

Коли читаєш такі листи, видно, як по-іншому ми можемо підходити до вирішення всіх питань, що пов'язані з ліквідацією неписьменності.

Володимир Ілліч в останніх своїх статтях особливо багато приділяв уваги питанням ліквідації неписьменності, навчанню дорослих, говорив про культурну революцію. Це знає кожний, хто вчиться в школі дорослих. Я хотіла б нагадати ще висловлення Володимира Ілліча про діалектику під час дискусії про профспілки. Тут він коротко, популярно виклав те, до чого прийшов шляхом дуже великої роботи протягом багатьох років. Простою, зрозумілою кожному робітникові мовою, він говорив про те, що, вивчаючи яке-небудь явище, треба брати його в його розвитку, далі брати його в усіх зв'язках і опосередкуваннях, брати його, пов'язуючи з тим, що важливо в цю хвилину, дивитися, як це пов'язується з тими завданнями, що стоять перед нами у цей відрізок часу.

У своїй роботі Володимир Ілліч завжди вмів усі явища брати саме в їх розвитку, брати їх у погодженні і в зв'язку з тим, що в цю хвилину потрібно.

Якщо ми з цієї точки зору підійдемо до питання про ліквідацію неписьменності, то побачимо, що саме змінилося за ці роки, і ясніше стане, що нам потрібно.

Звичайно, потяг до знань був і п'ятнадцять років тому дуже сильний, але маси тепер стали іншими. Як розвивалася в нас ліквідація неписьменності? Спочатку вчилися окремі передовики, в Червоній Армії провадилася велика робота. Адже ліквідація неписьменності пов'язувалася з потребою часу. А потреба того часу була — озброїти

трудящих знаннями, які необхідні були для того, щоб перемогти в громадянській війні ворога.

Потім при переході до нової економічної політики в нас справа з ліквідацією неписьменності трохи прив'яла. Провадилася ліквідація неписьменності, але не було справжньої пов'язаності її з іншими формами культурної роботи.

Проглядаючи свої старі статті, я бачу, що питання про систему роботи тоді упиралося в питання загального навчання. На що найбільше звертали ми увагу? На необхідність запровадження загальної освіти. Писалося про те, що треба не тільки дорослих учити, але вчити й дітей, тому що, поки ми навчали дорослих неписьменних, підростали нові неписьменні з числа тих дітей, які не могли тоді вчитися в школах. Тепер загальне обов'язкове навчання запроваджене. Ми в цілком інших умовах здійснюємо ліквідацію неписьменності, ніж п'ятнадцять років тому.

П'ятнадцять років тому дрібновласницьке селянське господарство приковувало до себе жінку, ізолювало її від усякої громадської роботи. І не тільки в російських районах, але особливо в національних, де становище жінки, прив'язаної до свого дому, позначалося ще більше.

З самого початку Радянської влади була розмова про те, що треба ліквідувати неписьменність серед жінок. Але це питання пов'язується із загальним становищем жінок.

У всякої національності свої особливості, але ми тепер маємо дуже велике зрушення скрізь. Це зрушення відбулося на основі зміни характеру господарювання, на основі колективізації сільського господарства. Тепер розвиток промисловості і колективізації іде дуже швидкими темпами не тільки в російських, але і в національних областях. У ряді національних областей соціалістична реконструкція господарства йде навіть більш інтенсивно, ніж в інших місцях. І це, звичайно, не може не відбитися і на становищі жінки...

Я пам'ятаю перші жіночі з'їзди, що влаштовували жінки відділи партійних організацій. Ці з'їзди мали дуже велике значення, але проходили вони слабкувато. А тепер під час загальних з'їздів і нарад бачиш, що жінки зовсім іншими стали, сильно зросли. Вони записують, що

говорять інші, складають план свого виступу. Це сто-сується і націоналок.

Декрет про ліквідацію неписьменності було видано в 1919 р. Тоді багато жінок боялося ще дитсадків. А тепер, навпаки, говорять, що мало дитячих садків. Змінилася цілком вся обстановка. Щодо культурності вся країна стала іншою. І нам не можна тепер говорити тільки про ліквідацію неписьменності. Після XVII партз'їзду ми бачимо дуже велике піднесення в політосвітроботі. Разом з цим ми бачимо, що інтерес до навчання надзвичайно підвищується. І ось необхідно ставити питання про таку загальноосвітню школу, що давала б в основному знання приблизно в обсязі чотирирічки. Це, звичайно, не означає, що це буде саме та школа-чотирирічка, що існує для дітей. Дітям викладати треба по-іншому, тому що життєвого досвіду в них нема, а в дорослих — великий життєвий досвід, і викладати цілий ряд предметів можна для них значно глибше.

Що означає, коли ми говоримо «школа для дорослих в обсязі чотирирічки»? Це означає, що треба мати таку школу, яка давала б вміння користуватися газетою, книжкою, знаходити що треба на географічній карті.

Ось скаржаться жінки на те, що висувають їх погано, а коли питаєш, що заважає, самі відповідають: «Мало знаємо». І вони хочуть не тільки вміти розписатися, не тільки прочитати кілька рядків у букварі, а хочуть по-справжньому оволодіти книгою, навчитись користуватися бібліотекою. Коли бачиш, як змінилися умови, особливо розумієш, що нам треба продумати всю систему роботи серед дорослих. Тепер шкільна робота повинна доповнюватися і лекціями, і бесідами на найрізноманітніші теми.

Комсомол поставив питання про те, щоб всі комсомольці мали неповну середню освіту. Хіба комсомольці національних областей повинні відставати в цьому?

На закінчення я хочу спинитися ще на одному питанні — якою мовою треба вести навчання неписьменних у національних областях і автономних республіках. Розв'язуючи це питання, треба враховувати, що кожна національність має свою особливу історію.

В декреті 1919 р. вказувалося, що треба вчити дорослих тією мовою, якою неписьменний сам хоче вчитися. Праці Маркса, Енгельса, Леніна, історія революційного

руху і Радянської влади є порівняно на небагатьох мовах — на українській, білоруській, на татарській і ще на деяких. Але є цілий ряд національностей, для яких ці праці не перекладено ще їх мовою, і тому їм хочеться вивчати російську мову. У нас деякі думають, що треба вчити тільки рідною мовою, інакше буде ухил у великодержавний шовінізм. Це невірно. Шовінізм був би тоді, якщо б ми навчали тільки російською мовою, а ми всім даємо можливість вчитися рідною мовою. Але коли хто хоче навчатися грамоти російською мовою, ми повинні піти назустріч цьому.

Нам дуже важливо в наших школах дорослих дотримуватися правильної лінії, правильного підходу і дуже уважно прислухатися до того, хто чого хоче, йти назустріч вимогам, стежити, щоб питання про те, якою мовою вчити неписьменних, не послужило б на руку розвитку місцевого націоналізму.

Знання однієї спільної революційної мови зближує різні національності, сприяє їх кращому взаєморозумінню.

Російську мову треба знати й тим, хто хоче вчитися у вищій школі, де викладання провадиться російською мовою.

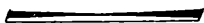
Російську мову треба вивчати для того, щоб піднести культуру даної національності на ще більшу височінь, але при цьому треба берегти, розвивати все краще в кожній національній культурі.

Коли я дивилась, наприклад, як татари поведуться з дітьми, я подумала: «Ось у них треба вчитися тієї уваги, з якою вони ставляться до дітей». Або ось, наприклад, цигани, які будують свої колгоспи. Вони люблять коней і взагалі тварин, у них добре йде робота в тваринницьких колгоспах, у них є чого навчитись.

У кожній національній області, в кожному національному районі є свої особливості, і ці особливості треба враховувати і знаходити такі методи роботи, які повели б по правильному шляху. А якщо ми будемо діяти шаблонно, нічого в нас не вийде. Ось, скажемо, треба дати зразковий урок, і ми будемо брати зразковий урок з якого-небудь підручника, де написано, що для засвоєння ось такої букви потрібно двадцять п'ять хвилин, а ось для такої — п'ятнадцять хвилин. Я взагалі проти шаблонних

«зразкових уроків», тому що насамперед треба на уроках орієнтуватися на учнів. А якщо ми здумаємо застосовувати такі «зразкові уроки» в наших національних областях і республіках так, напевне, ми справу занепастимо. Треба підходити до навчання неписьменних диференційовано, треба всі зв'язки та опосередкування враховувати, враховувати розвиток учнів. І тоді ми справу зробимо.

1934 р.

ДО 15-РІЧЧЯ ДЕКРЕТУ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ НЕПИСЬМЕННОСТІ

26 грудня 1919 р. за підписом Леніна було видано декрет про ліквідацію неписьменності. Це був час, коли наша зруйнована, змучена країна була ще охоплена громадянською війною, ішла ще боротьба за владу. Але Ленін ніколи не говорив: спочатку скінчимо громадянську війну, зміцнимо Радянську владу, а потім уже візьмемося за ліквідацію неписьменності. Він пов'язував боротьбу за владу і боротьбу за культуру найтісніше. Треба тільки усвідомити, за яких важких умов розпочиналася ця боротьба за найелементарнішу культуру. Ми так далеко пішли за ці п'ятнадцять років, що наша молодь ледве може уявити собі ту темряву, що панувала в той час на селі, ту ворожнечу, з якою зустрічала Радянську владу інтелігенція. Але громадянська війна піднімала найвідсталіші верстви, будила їх думку. Маси поривалися до знання. Радянська влада ішла їм назустріч.

На початку жовтня 1920 р. відбувався з'їзд Пролеткульту. Ленін вважав за шкідливе прагнення Пролеткульту відокремитися, створити якусь свою особливу культуру, відірвану від загальної боротьби за перебудову всього політичного, господарського, культурно-побутового укладу. Ленін вважав, що пролетаріат у Країні Рад повинен відігравати провідну роль у боротьбі за світлогляд марксизму, в боротьбі за культурне піднесення мас, за озброєння їх знанням. Ознайомившись з ходом дебатов на з'їзді Пролеткульту, він накидав проект резолю-

ції, яку, на його думку, повинен був прийняти Пролеткульт. Пункт 2 цієї резолюції говорив: «Тому пролетаріат, як в особі свого авангарду, комуністичної партії, так і в особі всієї маси всякого роду пролетарських організацій взагалі, повинен брати найактивнішу і найголовнішу участь в усій справі народної освіти»¹.

У грудні 1920 р. на VIII з'їзді Рад Ленін говорив про грандіозне значення електрифікації. Але в той же час він говорив і про взаємозалежність між електрифікацією і освітою: «...нам треба добитися в даний момент, щоб кожна електрична станція, побудована нами, перетворювалась дійсно в опору освіти, щоб вона займалася, так би мовити, електричною освітою мас»². І далі: «Але треба знати і пам'ятати, що провести електрифікацію не можна, коли у нас є неписьменні. Мало того, що наша комісія старатиметься ліквідувати неписьменність. Вона зробила багато порівняно з тим, що було, але мало порівняно з тим, що потрібно. Крім грамоти, потрібні культурні, свідомі, освічені трудящі; треба, щоб більшість селян виразно уявляла собі ті завдання, які стоять перед нами»³.

У жовтні 1921 р. на II з'їзді політосвіт Ленін говорив: «...не досить неписьменність ліквідувати, але треба ще будувати радянське господарство, а при цьому на самій письменності далеко не поїдеш. Нам потрібне величезне підвищення культури. Треба, щоб людина на ділі користувалася вмінням читати і писати, щоб вона мала ще читати, щоб вона мала газети і пропагандистські брошури, щоб вони правильно розподілялись і доходили до народу, щоб вони не пропадали в дорозі, так що їх читають не більше половини і вживають на щось у канцеляріях, а до народу, можливо, і одна чверть не доходить. Треба навчитись користуватись тим скудним, що у нас є.

Ось чому в зв'язку з новою економічною політикою треба безустанно висувати думку, що політична освіта вимагає що б то не стало підвищення культури. Треба добитись, щоб уміння читати і писати служило підвищенню

¹ В. І. Ленін Твори, т. 31, стор. 278.

² Там же, стор. 463.

³ Там же.

культури, щоб селянин дістав можливість застосувати це вміння читати і писати до поліпшення свого господарства і своєї держави»¹.

Так писав Ленін у 1921 р.— через два роки після видання декрету про ліквідацію неписьменності.

18 березня 1922 р. Ілліч писав: «Ми — вбогі люди і некультурні люди. Не біда. Була б свідомість того, що треба вчитись. Була б охота вчитись. Було б ясне розуміння того, що робітникам і селянинові вчення потрібне тепер не для добування «користі» й прибутку поміщикам і капіталістам, а щоб поліпшити *своє* життя.

А це все у нас є. І тому вчитися ми будемо і навчимося»².

Я не буду повторювати того, що говорив Ілліч про культурне шефство робітників над селом, про доконечну потребу піднести культурний рівень села в зв'язку з колективізацією, про майбутню культурну революцію. Все це добре відомо.

Спинюся на питанні, як велася справа ліквідації неписьменності після смерті Ілліча.

Передо мною лежить моя брошура «Культпохід і ліквідація неписьменності» — збірник статей за 1928 р. Вона змальовує картину стану письменності в грудні 1926 р. за даними проведеного тоді перепису.

По Європейській частині РРФСР письменними були лише 47% дітей віком від восьми до дванадцяти років, а 53%, тобто більше половини дітей цього віку, були неписьменні. Зрозуміло, що завдання, яке стояло на черзі, полягало насамперед у *запровадженні загальної обов'язкової освіти*. Тільки вона могла в корені підрізати неписьменність. Тепер загальна освіта в розмірі початкової школи вже запроваджена в життя, але з якими величезними труднощами вона була пов'язана: не було приміщень, не було вчителів, не було підручників, не було паперу, олівців. До цього часу всі ці питання остаточно ще не розв'язані, що не може не відбитися на якості навчання, але все ж цю проблему в основному вже вирішено. Це дуже велике досягнення. Тепер питання стоїть уже про

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 49—50.

² Там же, стор. 209.

запровадження загального обов'язкового навчання в об-
язці неповної середньої школи.

Неписьменність у грудні 1926 р., через сім років після
видання декрету, була ще жахлива: по *Європейській* час-
тині РРФСР було ще 44% неписьменних. Цифри говори-
ли, що проблема ліквідації неписьменності — проблема
жіноча насамперед, проблема *сільська* значно більше,
ніж міська.

З того часу минуло вісім років. У 1928 р. в зв'язку з
піднесенням промисловості збільшилась увага мас до
справи ліквідації неписьменності, маси самі взялися до
цієї справи, вдалося залучити до неї громадську увагу,
розпочався культпохід спочатку в місті, в 1929 р. він
перекинувся в село і поширився там. Завдяки культ-
походу вдалося ліквідувати неписьменність багатьох
мільйонів.

Тепер змінилося обличчя села, змінилося становище
жінки, ліквідовано умови, що породжували неписьмен-
ність. Це головне в питанні.

В основному РРФСР стала письменною.

Але чи означає це, що все вже зроблене з того, що
треба було зробити, що треба скласти руки? Навряд чи
знайдеться така людина, яка стала б це стверджувати.

По-перше, далеко не всі неписьменні навчені. Конфе-
ренція з загального обов'язкового навчання дорослих у
нацобластях і автономних республіках, що відбулася в
липні ц. р., вказує, яка велика праця тут ще потрібна. Та
й серед російського населення село ще багато в чому від-
стає. Народ став зовсім іншим, розвиненим, але щодо тех-
нічної грамотності, то справа ще частенько кульгає. Тре-
ба налягти. По-друге, багато хто з тих, що навчилися гра-
моти, навчилися так слабо, що не можуть користуватися
як слід умінням читати й писати. Таке становище непри-
пустиме. А головне, якщо Ілліч у 1921 р. писав про те, що
на одній письменності далеко не поїдеш, що потрібне ве-
личезне піднесення культури, то що ж треба сказати те-
пер, коли так змінилося обличчя нашої країни? *Треба
зміцнити всю систему шкіл дорослих.* За останній час, че-
рез те що актив грамоти навчився, знизилася увага до
шкіл дорослих і з боку відділів народної освіти і з боку
профспілок: здали цю справу ТГН, а справжньої допо-
моги йому нема.

Характерно, що з «Підсумків культурного будівництва в цифрах до XVII партз'їзду» (брошура ЦУНГО Держплану СРСР для делегатів з'їзду) цілком випали школи для дорослих. Це справа недопустима. Неувага до справи озброєння трудящих мас знанням іде врозріз із програмою партії (див. пункт 7, § 12), з вказівками Ілліча.

Потрібне нове піднесення. Ми вже починаємо його відчувати. Маса починають самі братися до цієї справи.

У нас є вже великий досвід. У 1928 р., коли починався культпохід, відразу було поставлено ряд вимог. Перелічу деякі з них, про які говорилось у моїй брошурі 1928 р.

1. Треба стежити, щоб для неписьменних була створена можливість ліквідації неписьменності.

Червона Армія піклувалася про це щодо червоноармійців. А як дбають про своїх членів комсомол, Ради, профспілки, делегатки, кооперація? Як допомагають своїм членам ці організації? Чи є в нас законодавчі постанови, що зобов'язують приватних наймачів вживати заходів для навчання неписьменних, які працюють у них?

2. Треба стежити, щоб лікпункти влаштовували в місцях, в години і дні, зручні для основної маси учнів; щоб приміщення були чисті, світлі, опалювалися, щоб були в них столи, стільці, дошка.

3. Стежити за тим, щоб у всіх, хто навчається на лікпунктах, були букварі, папір, олівці.

4. Треба стежити за тим, щоб викладачі в школах лікнепу були людьми підготовленими, вміли вчити, вести урок. Треба організовувати перевірку їх знань.

5. Треба, щоб при кожній школі грамоти була рада з учнів, з представників ТГН, з представників різних зацікавлених організацій. Треба, щоб рада стежила за роботою школи лікнепу, подавала їй допомогу.

6. Треба звертати особливу увагу на якість викладання, на ув'язку навчання грамоти з ліквідацією неграмотності технічної, з поліпшенням побутових умов, політичною освітою і ін.

7. Треба організовувати громадську перевірку знань, що набувають учні.

8. Треба привертати увагу до роботи шкіл лікнепу через пресу і радіо.

Тепер, до 15-річчя декрету по лікнепу і 10-річчя ТГН, треба б перевірити, чи всі неписьменні та малописьменні обслужені школами дорослих, по-перше, і чи виконуються висунуті у 1928 р. вимоги щодо всіх шкіл грамоти, по-друге.

Взагалі треба вже готуватися до 15-річчя декрету і 10-річчя ТГН і обліковуючи те, що є, і розробляючи ряд заходів, що піднесли б справу ліквідації неписьменності і малописьменності, справу озброєння дорослих знаннями на належну висоту.

1934 р.

ПРО ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В РАДПАРТШКОЛАХ

(ВИСТУП НА НАРАДІ ДИРЕКТОРІВ НАЦІОНАЛЬНИХ РАДПАРТШКІЛ)

Недостатній розвиток загальноосвітніх шкіл дорослих відбивається на багатьох ділянках нашої роботи. Не буває таких жіночих зборів, де б робітниці не говорили, що бракує їм знань, загальної освіти. З тих доповідей, що тут були, видно, що це стосується і радпартшкіл. Здовжувати строки навчання в радпартшколі не можна, це значить відривати людей від живого життя. Скорочення строку навчання в радпартшколі є цілком правильним. Але загальноосвітня підготовка вступників у радпартшколи іноді така слаба, що можна знайти серед слухачів радпартшколи людей з освітою в обсязі першого класу початкової школи. Брак загальноосвітніх знань створює труднощі при комплектуванні. Підібрати слухачів радпартшкіл треба із знаннями в обсязі початкової школи, підхожа публіка є, але рівень загальноосвітніх знань у неї низький. Можливо, для цієї мети на місцях потрібно розгорнути підсобні загальноосвітні курси. По суті це буде підготовкою до радпартшколи.

Я хочу спинитися насамперед на питанні про інтернаціональне виховання. В радпартшколі на цей бік треба звертати особливу увагу. Має бути VII конгрес Комінтерну, до нього треба готуватись. Ця підготовка повинна полягати передусім у тому, щоб улаштувати систематичне читання газет з питань нашої зовнішньої політики, з питань міжнародного комуністичного руху. В газетах у нас є багато повідомлень, але чимало з цих повідомлень

проскакує повз свідомість радпартшкільців, що мають дуже слабу загальноосвітню підготовку, не мають потрібних географічних знань, звички користуватися картою, читаючи газети. Пишуть у газетах «Болівія», а де її шукати — в Америці, в Африці?.. Навіть люди з середньою освітою часто погано знають сучасну географію.

При викладанні географії в радпартшколах у нас переважно звертали увагу на фізичну географію, на економічну географію, а на політичну географію звертали дуже мало уваги. Це відбилося і на картах. Позначення природних умов, розподіл виробництва часто затемнюють політичну карту. Назви провінцій, міст розгороджені всякими умовними рисочками, затемнені горами і т. ін. Спробуйте знайти місто на Північному Кавказі. На більшості карт там розібрати назви міст неможливо.

Значно більше допомагають карти, які бувають у газетах, але це одноденки. Якщо ці карти не вирізувати і не зберігати, то потім їх не знайдеш. Але і в газеті теж карти часто нерозбірливі, наприклад в одному кутку написано «Ас», а в другому кутку — «турія». Працюючи з такою картою, учень все ж може не дістати виразного уявлення, де знаходиться та чи інша країна. Але все-таки поки що газети дають політичні карти краще, ніж дає їх атлас.

Я уже говорила з Соцеквидавом про те, що треба мати найдешевший атлас, який міг би купити кожний. Потрібні політичні карти. Треба вчити людей читати, користуючись картою. Радпартшкола повинна навчити людей читати з картою.

Візьміть Китай. Що таке Сичуань, де ця провінція знаходиться — на сході, на заході, на півночі, на півдні — людина не знає, а якщо буде карта Китаю, вона знайде. Іспанії нема в жодному атласі. Іспанія зникла. А треба мати політичну карту Іспанії і треба навчитися по цій політичній карті читати.

Тут один товариш говорив, що газети читають лише 40% радпартшкільців. А хто з цих 40% знає географію? Якщо це врахувати, то я гадаю, що залишиться навряд чи більше від 10%.

Інше питання — незнання історії держави за останні роки. Скажемо, в газеті згадуються різні прізвища, події, згадується, скажемо, Версальський договір, а коли це

було, що це було, що це був за договір,— більшість радпартшкільців ніякого уявлення про це не має.

Потрібний простий довідник. Треба, щоб у ньому навіть була хронологія подій за ХХ сторіччя: там-то, тоді-то була революція, стільки-то часу вона продовжувалася, такі-то діячі брали в ній участь. Були ще такі-то і такі-то події. Все це треба викласти якнайкоротше, треба, щоб була хронологія з зазначенням подій і осіб, і ось з таким посібником треба навчити читати газети. Якщо ми навчимо свідомо читати газети, то, звичайно, ми дуже піднесемо політичну свідомість радпартшкільців, і тоді лінія, яку проводить наша партія, стане для них значно виразнішою, і зрозумілішою,— не тільки запам'ятають фрази, але всі відомості газетні стануть для них конкретними.

Я вважаю, що треба зробити ще таку річ. Треба сформувати бібліотечки радпартшкіл так, щоб по різних країнах була література. Візьмімо, наприклад, Китай. Є чудова книга про Китай у розумінні художньому — «Земля» Перл Бак. Там змальовується життя китайських селян на початку цього століття — до початку китайської революції 1911 р. Ця книга кидає світло на всі дальші події. Ця проста книжка кожного радпартшкільця захопить, у нього з'явиться інтерес до Китаю; після цього можна дати статтю Володимира Ілліча про Китай, статтю дуже популярну, де викрито, як європейські країни грабують Китай і шматують його на частини... Про Китай є багато цікавого матеріалу, треба тільки підібрати його за трудностю. Я взяла приклад Китаю, але так само можна побудувати роботу і по Німеччині, і по Італії — підібрати матеріал по всіх країнах, беручи за вихідний пункт емоційну літературу, яка збудить інтерес. Звичайно, переважувати не треба, треба вибрати найкращі художні твори, найбільш хвилюючі, а потім у зв'язку з ними давати читати найпростіші, найпопулярніші статті або уривки з статей. Треба дати також укладений рекомендаційний список. Це б допомогло і щодо інтернаціонального виховання. Я гадаю, що радпартшколи повинні з інтернаціонального виховання йти вперед, і тому треба в радпартшколах формувати такі бібліотечки. Книг нестача, але я гадаю, що радпартшколи можна поставити в особливе становище, і колектори дадуть їм потрібні книги.

Перейду до іншого питання. Ми повинні вчити радпартшкільців *пов'язувати теорію з практикою*, за допомогою теорії висвітлювати і побутові сторони життя. Щоб зробити це в радпартшколах різних республік, треба дуже добре знати своєрідність тієї національної республіки, де знаходиться школа. Тут може відіграти велику роль клубна робота. Важливо, щоб у клубі при радпартшколах обговорювалися такі питання. Цього не треба вводити в програму, не слід надто переважувати програму, але треба, щоб залишався час для обговорення таких побутових питань у позанавчальний час.

У своєму краї, районі радпартшколи повинні бути прикладом щодо всієї пропагандистської роботи, яка проводиться в різних інших політосвітустановах даного району, в загальноосвітніх школах дорослих, бібліотеках і т. д. Якщо справу поставити правильно, радпартшколи можуть відіграти тут велику роль.

Дуже важливі також методи роботи. Іноді без лекції не обійдешся. Не знаю, чи можна це назвати лекцією, чи треба назвати просто вступною бесідою, але потрібно починати з того, щоб ввести людину в курс справи, зацікавити її певним питанням. Не можна робити так, як роблять іноді викладачі в школах: «Відкрийте книжку на такій-то сторінці, візьміть другий абзац, читайте». Ми знаємо на прикладі старої школи, які це мало результати, як це заважало розумінню, як внаслідок таких прийомів вироблялося зовсім механічне читання. Дорослі — це не діти, в них є тепер певний розвиток, тепер люди дуже зросли і можна з ними говорити про дуже важливі і дуже серйозні питання. Щоб прочитати вступну лекцію, не треба бути професором, просто треба бути серйозною і тямущою людиною. Я гадаю, що в радпартшколі є достатня кількість таких. Можна захопливо розповідати про географію, про чужі країни з точки зору політичної географії, і це захопить слухачів так, що вони тільки те й робитимуть, що будуть сидіти над картою.

Я пам'ятаю, як у 90-х рр. мені доводилося працювати у вечірній школі з дорослими робітниками. Там раніше щотижня робітникам читали художні твори з проєкційним ліхтарем, на зразок казки Л. Толстого «Бог правду ба-

чить, та не скоро скаже». Я порушила питання про те, щоб замість цього розповідати робітникам про інші країни. Мені відповіли: «Що ж, розповідайте». І я взялася за цю справу. Я розпочала з розповіді про життя робітників і селян Швеції. Зібралися всі групи, слухали з величезним напруженням. Скоро «географія» стала в нас найулюбленішим предметом. Це було за Невською заставою, в теперішньому Володарському районі. Пам'ятаю, приводить один слухач свого товариша з Путіловського заводу і просить: «Я виїхати мушу, так ось товариша привів, нехай він ходить на географію».

Якщо ми просто покажемо карту і почнемо говорити слухачеві: «Тут Іспанія, тут Астурія»,— з цього нічого не вийде. Якщо ж ми дамо зарядку — вступну бесіду, буде зовсім інше. Тепер інший час, люди читають газети, треба лише вміти узагальнювати їх знання, зацікавлювати їх — далі вони самі працюватимуть. Поєднання вступної бесіди і уроку дуже важливе, але тут важливо слухати, що говорять слухачі.

Коли кілька років тому почали широко розгортатися в Москві робітничі університети, ми одного разу за їх проханням зібрали слухачів московських робітничих університетів без викладачів, і вони почали нам розповідати, що дістають вони від робітничих університетів і що хотіли б дістати, чим і як хочуть поповнити свої знання. Були дуже цікаві збори. Треба близько знати робітничу публіку, знати її потреби, тоді можна все, що треба, вивчити з ними значно швидше і ґрунтовніше, ніж якщо ми заздалегідь наплануємо, що на читання ми приділяємо 5% часу, на письмо 10% і т. д. Так планувати не можна. Скільки на це приділяти часу, залежить від рівня знань слухачів, від тих прогалин, що є в них. Викладач повинен знати обличчя свого класу, повинен знати специфіку загальноосвітньої роботи з дорослими.

Я хотіла спитати ще товаришів: *чи має зв'язок радпартшкола з колишніми слухачами, що закінчили ці школи?* Коли слухачі закінчують радпартшколи, їм треба дати певні вказівки щодо роботи на місцях. Вони поїдуть на місця і намагатимуться те, що вони за своїли, застосовувати на практиці. Але в процесі роботи у них будуть виникати питання, вони чіткіше

усвідомлять, що вони знають, чого не знають. Треба, щоб вони підтримували зв'язок з радпартшколою, могли надсилати туди запитання, як у тому чи іншому випадку діяти, яку книжку треба прочитати, як дізнатися про те чи інше. Потім треба, щоб у певні строки з'їжджалися старі радпартшкільці і ділилися з тими, хто вчиться, своїм досвідом.

Якщо радпартшколи будуть обростати своїми колишніми учнями, то вони дійсно стануть у певних районах провідними, тому що вони будуть мати живий зв'язок з живою практикою. Тут буде взаємодопомага. Звичайно, ніхто не скаже, що коли закінчили радпартшколу, то далі вчитися нічого. Але доведеться вчитися далі самостійно, і треба людей озброїти знаннями і вмінням учитися саме так.

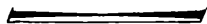
Я не знаю, чи достатньо у нас звертають увагу на озброєння слухачів умінням користуватися книгами. Я вважаю, що на це потрібно звернути найсерйознішу увагу. Це необхідно тому, що без цього всі набуті знання можуть швидко зникнути. Треба навчити читати газети, книги, навчити користуватися довідниками, картою. Це одне з основних завдань. На мою думку, це питання дуже важливе.

Нарешті, ще одне питання, на яке я хотіла б звернути увагу, яке дуже важливе для радпартшкіл національних областей,— це *викладання російської мови слухачам інших національностей і викладання рідної мови тієї національності, в республіці якої знаходиться радпартшкола*. Тут питання техніки навчання іноземної мови відіграє велику роль. Тут повинен допомогти Інститут національностей. Я не зможу сказати із знанням справи, чи краще башкирам, крім рідної мови, вивчати ще російську чи татарську мову. Татари народ торговий, і їм доводилося більше спілкуватися з башкирами, може, структура татарської мови близька до структури мови башкирської, а може, башкирам легше вивчати російську мову. Я не знаю. Це питання дуже важливе. Я не фахівець у цьому питанні, але, по-моєму, питання про викладання російської мови недостатньо висвітлене. У нас вважають так: повинен оволодіти російською мовою, а як це зробити — не знають. Деякі націонали говорять «деля дела» замість «для дела». Вони всюди вставляють букву «е». І, нав-

паки, росіяни так перекручують башкирську мову, що башкири їх не можуть зрозуміти, коли росіяни починають говорити башкирською мовою. Тут треба мобілізувати Інститут національностей. Треба, щоб він приділив цій справі увагу, вивчив її і дав відповідні вказівки. Все це треба проробити, інакше вивчення російської мови нацменами і навпаки залишиться лише добрим побажанням.

Ось ці зауваження, які я хотіла зробити.

1934 р.

15-РІЧЧЯ З ДНЯ ОПУБЛІКУВАННЯ ДЕКРЕТУ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ НЕПИСЬМЕННОСТІ

(ТЕЗИ ДОПОВІДІ ПО РАДІО)

А. ЛЕНІНСЬКІ НАСТАНОВИ

1. 15 років тому, 26 грудня 1919 р., в рік найгострішої громадянської війни, коли ми здобули ряд найбільших перемог, опубліковано було ленінський декрет про ліквідацію неписьменності. Знання — сила. За капіталізму наука і техніка були тільки для багатих, заможних, капіталізм давав культуру меншості, використовував науку й техніку з метою експлуатації. Ленін закликав маси до того, щоб озброїлися знанням. Мало роздушити капіталізм. «...Від роздушеного капіталізму ситий не будеш,— писав Ленін у 1919 р. в статті «Успіхи і труднощі Радянської влади».— Треба взяти всю культуру, яку капіталізм залишив, і з неї побудувати соціалізм. Треба взяти всю науку, техніку, всі знання, мистецтво. Без цього ми життя комуністичного суспільства побудувати не можемо»¹. Знання — зброя боротьби. Треба оволодіти знанням, щоб боротися проти буржуазії, проти буржуазних порядків, проти всякої експлуатації. *Декрет про лікнеп був закликом, зверненням до трудящих озброїться знанням для остаточної перемоги над ворогом.*

2. На VIII з'їзді партії — 19 березня 1919 р.— Ленін говорив: «Ми чудово знаємо, що значить культурна нерозвиненість Росії, що робить вона з Радянською владою, яка в принципі дала незмірно вищу пролетарську демократію, дала зразок цієї демократії для всього світу,— як ця некультурність принижує Радянську владу і відтворює

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 51.

бюрократію. Радянський апарат на словах доступний всім трудящим, а на ділі він далеко не всім їм доступний, як ми всі це знаємо. І зовсім не тому, щоб цьому заважали закони, як це було при буржуазії: наші закони, навпаки, цьому допомагають. Але самих законів тут мало. Необхідна маса роботи виховної, організаційної, культурної,— чого не можна зробити швидко законом, що вимагає величезної довгої роботи»¹. Кажучи далі, що наші закони усунули всі перешкоди, що стояли на шляху участі трудящих в керуванні державою, Ленін додав: «Ми зробили те, що цих перепон у нас не залишилося, але досі ми не досягли того, щоб трудящі маси могли брати участь в управлінні,— крім закону, є ще культурний рівень, що його ніякому законові не підпорядкуєш. Цей низький культурний рівень робить те, що Ради, будучи за своєю програмою органами управління *через трудящих*, насправді є органами управління *для трудящих* через передову верству пролетаріату, але не через трудящі маси»².

3. Вказуючи на політичні причини темряви і неписьменності широких мас трудящих — на владу поміщиків і капіталістів,— Ленін одночасно виявляв і економічне коріння цієї темряви, вказуючи, що *тільки перехід від дрібного, розрізненого господарства до громадської обробки землі покладе край темряві мас*.

«Таку працю — говорив він у 1919 р. на засіданні І з'їзду сільськогосподарських робітників Петроградської губернії,— коли селянин працював на своїй ділянці землі, на своєму дворі, з своєю худобою, птицею, бороною, сохою та іншим,— ми бачили багато років, багато століть; ми прекрасно знаємо, що в Росії і в інших країнах з цього виходить *тільки селянська темрява* (курсив мій,— Н. К.), злидні, панування багатих над біднотою, тому що врозбрід подолати ті завдання, які стоять перед сільськогосподарськими промислами,— не можна... От чому зараз наше завдання — перехід до громадського обробітку землі, перехід до великого спільного господарства»³.

4. У декреті про лікнеп було вказано спеціально про нацменів: говорилося, що їх треба навчати грамоти рід-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 151.

² Там же, стор. 155.

³ Там же, стор. 26.

ною мовою або російською, за їх бажанням. На VIII з'їзді партії Ленін говорив: «Башкири мають недовір'я до великоросів, тому що великороси культурніші і використали свою культурність, щоб башкирів грабувати. Тому в цих глухих місцях ім'я великороса для башкирів значить «гнобитель», «шахрай». Треба з цим рахуватися, треба з цим боротися. Але ж це — тривала річ. Адже цього ніяким декретом не усунеш. У цій справі ми повинні бути дуже обережні. Обережність особливо потрібна з боку такої нації, як великоруська, що викликала до себе в усіх інших націях шалену ненависть, і тільки тепер ми навчилися це виправляти, та й то погано»¹.

5. Розробляючи проект програми партії, Ленін у розділі, що стосується галузі народної освіти, першим пунктом виставляв *«дальший розвиток самодіяльності робітників і трудящих селян в галузі освіти при всебічній допомозі Радянської влади»*². (Курсив мій.— Н. К.).

6. Виступаючи 6 травня на позашкільному з'їзді, Ленін говорив: «Ми повинні взятися до простої, насущної справи мобілізації письменних і боротьби з неписьменністю»³.

Головне було в організації цієї справи. Кажучи про спадщину капіталізму, Ленін відмічав, що *«широкі маси дрібнобуржуазних трудящих, прагнучи до знання, ламаючи старе, нічого організуючого, нічого організованого внести не могли»*⁴. (Курсив мій.— Н. К.).

Коли подивився, що робиться в нас у галузі навчання неписьменних, то я гадаю, що в цій справі зроблено дуже мало, і наше спільне завдання тут — зрозуміти, що потрібна організованість пролетарських елементів. «Справа не в смішних фразах, що лишаються на папері, а в тих насущних заходах, які треба народові зараз дати, які кожному письменну людину змусили б дивитися, як на свій обов'язок, на необхідність навчити кількох неписьменних»⁵.

Ми знаємо, як гаряче вітав Ленін почин робітників у справі організації комуністичних суботників (див. його брошуру «Великий почин», написану в червні 1919 р.).

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 166.

² Там же, стор. 108.

³ Там же, стор. 297.

⁴ Там же, стор. 296.

⁵ Там же, стор. 297.

Він вітав почин робітників у створенні нових форм організованої за своїм почином добровільної праці на суспільну користь. І в галузі культури особливо цінував Ленін самодіяльність і почин робітників, почин трудящих, їх готовність взятися за ліквідацію старої темряви, за ліквідацію неписьменності.

Не випадково в брошурі про великий почин Ленін висуває з особливою силою необхідність цього почину в справі фактичного розкріпачення жінки.

Ми знаємо, що проблема ліквідації неписьменності і малописьменності була проблемою *сільською і жіночою* переважно.

*«Декрети це — інструкції, що кличуть до масового практичного діла»*¹, — говорив Ленін на VIII з'їзді РКП(б). Ленінський декрет про лікнеп і був такою інструкцією.

Б. ШЛЯХИ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕКРЕТУ ПРО ЛІКНЕП

1. При Головполітосвіті було організовано Всеросійську надзвичайну комісію по ліквідації неписьменності (ВНК л/н), яка взяла на себе завдання ліквідації неписьменності серед підлітків і дорослих (від 14 до 50 років). Робота комісії проходила в дуже важких умовах — в умовах загальної розрухи (характерно, що в книжці Д. Елькіної «Ліквідаторам неписьменності. Практичний посібник», що вийшла в 1921 р., був розділ: «Як обійтися без паперу, без пер, без чорнила, без олівців»), розрухи дитячої школи, розрухи в галузі бібліотечної справи, видавничої справи. Перші роки непу справа ліквідації неписьменності просувалася повільно. Вчительство не було ще остаточно політично завойоване. Не було обліку неписьменних, не було підручників, програм, методичних настанов. Треба було скласти буквар, вказівки, як учити, зв'язатися з місцями, з іншими організаціями і т. д. ВНК л/н проробила велику роботу в цьому напрямку. Ленін, що спостерігав роботу ВНК л/н, вказав: 1) на неприпустимість відокремлення ВНК л/н від Наркомосу, що означало б передоручення справи ліквідації неписьменності іншій установі, послаблювало б допомогу держави цій справі, відривало б справу лікнепу від усієї боротьби

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 179.

за культуру; 2) на необхідність тісно пов'язувати справу лікнепу з усією політикою партії, із загальною її боротьбою, а не оперувати тільки загальними гаслами, пов'язувати лікнеп з боротьбою з хабарництвом, бюрократизмом, з виробничою пропагандою; 3) на необхідність ліквідувати не тільки елементарну неписьменність, але піднести загальну письменність; 4) звернути увагу на облік проробленої роботи; 5) особливу увагу приділяти селу; 6) піднести самодіяльність трудящих, спертися на перодові елементи робітників і селян; 7) внести більше плановості і систематичності в усю роботу.

2. Смерть Леніна і його останні статті, де так багато говорилося про культуру, про культурну роботу в селі, про культурну революцію, піднесли громадську увагу до справи ліквідації неписьменності. XI Всеросійський з'їзд Рад 29 січня 1924 р. прийняв резолюцію «Про ліквідацію неписьменності серед дорослого населення РРФСР». Строком ліквідації неписьменності з'їзд встановив X річницю Жовтня. З'їзд схвалив роботу ВНК л/н, ув'язку лікнепу з політикою партії в галузі державного й господарського будівництва, схвалив роботу серед нацменшостей. З'їзд ухвалив покласти відповідальність за своєчасне і успішне здійснення роботи з лікнепу на голів обласних і губернських виконавчих комітетів, дав вказівки про розширення мережі шкіл для неписьменних і малописьменних, дав вказівки видавництвам, Наркомфіну. В пункті 7 резолюції з'їзд звернувся із закликком до всіх органів Радянської влади в центрі і на місцях, до всіх партійних, професійних і кооперативних організацій, до всієї радянської громадськості «проїнятися свідомістю важливості здійснення гасла Леніна і всіма силами сприяти боротьбі з народною темрявою»¹. Це звернення мало велике значення. Незабаром організувалося Товариство «Геть неписьменність» (ТГН), і М. І. Калінін, ставши його головою, почав добре допомагати цій справі. Через два роки відбувся I з'їзд ТГН, товариство вже мало 1600 тисяч членів і 28 тисяч осередків, було видано вже 5 мільйонів букварів. Незабаром виникло акціонерне видавництво «Геть неписьменність», що широко розгорнуло видання популярної літератури. Проте робота все ж посувалася

¹ З'їзди Рад РРФСР в постановах і резолюціях, М., Держполіт-видав, 1930, стор. 287.

повільно, і через чотири роки силами ТГН була ліквідована неписьменність лише мільйона чоловік. Виконкоми, захоплені господарською роботою, мало звертали уваги на розгортання мережі лікпунктів і шкіл малописьмених, село ще жило по-старому, панувало дрібне селянське господарство з його некультурністю, школа все ще перебувала в тяжкому становищі, не було загального обов'язкового навчання, не було підрізане коріння неписьменності, молоде покоління росло неписьменним. Ставало очевидно, що до 10-річчя Жовтня неписьменність не буде ліквідована, знання, що давали лікпункти, які часто працювали лише по три місяці, були нікчемні, нікого не задовольняли.

3. До X річниці Жовтня завдання, поставлене XI з'їздом Рад про повну ліквідацію неписьменності в РРФСР до цього строку, не було виконане. Відставало село, старі побутові умови заважали навчанню жінок, треба було змінити методи роботи, надати більш широкого розмаху всій роботі.

Колгоспний рух, що почав розгортатися, накреслений план перебудови господарства на соціалістичних основах, величезний потяг мас до знань, вимагали зміни темпів лікнепроботи, поглиблення її, об'єднання сил і засобів ряду організацій, вироблення єдиного плану. За ініціативою комсомолу з літа 1928 р. в містах розпочався так званий культпохід; у 1929 р. він перекинувся в село. Ішла боротьба за залучення до роботи профспілок, радянської інтелігенції, всій роботі було надано небувалого розмаху, до роботи було внесено методи соцзмагання, вся робота стала значно більше політично загостреною.

24 травня 1929 р. було опубліковано в «Правде» постанову ЦК ВКП(б) про культпохід, яка дала йому певні настанови, що приковували до цієї справи увагу партії, увагу виконкомів, сільрад, увагу профспілок, створила для неї дуже сприятливі умови роботи. Ця постанова була конкретною директивою, яка піднесла всю роботу на вищий щабель¹.

¹ Мова йде про постанову ЦК ВКП(б) «Про роботу в справі ліквідації неписьменності» від 17 травня 1929 р. (опубліковано 24 травня). Див.: Директиви ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании. Сб. документов за 1917—24 гг., вып. 2-й, М.—Л., изд-во АПН РСФСР, 1947, стор. 127—130.— *Ред.*

Завдяки культпоходу вдалося навчити грамоти багато мільйонів.

Ми маємо чудовий досвід культпоходу в Саратовському краї і в ряді інших місць. 1929, 1930, 1931 рр. були роками широкого розгортання роботи з лікнепу.

Проте культпохід мав багато і перекручень. Дуже часто захоплювалися всякими культестафетами, культавралами і т. п. Виходило багато шуму і мало користі. Поспіх заважав перевірці знань, погано було організовано низовий контроль, дуже слабкою була підготовка культармії-ців. Досягнуті результати не закріплювалися. На кінець 1930 р. громадська самодіяльність стала все більше й більше закриватися адмініструванням. Культпохід допоміг навчити мільйони грамоти, але грамотність дано було в дуже елементарній формі, що ні в якій мірі не задовольняла маси.

В. ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ В ГАЛУЗІ ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ

1. За п'ятнадцять років, що минули з моменту декрету про лікнеп, країна наша стала неспізнаною. П'ятнадцять років тому громадянська війна була в самому розпалі, інтервенти ще не залишали надії повернути владу поміщикам і капіталістам. Тепер Країна Рад — могутня держава, з якою не може не рахуватися капіталістичний світ. П'ятнадцять років тому у Червоної Армії часто-густо не вистачало патронів, озброєння, ворог був значно краще озброєний. Зараз в особі Червоної Армії ми маємо могутню, оснащену всім потрібним, організовану оборонну армію.

П'ятнадцять років тому промисловість наша була дуже слабка, до того ж і те, що було, було зруйноване, розорене. Тепер на базі широкого розвитку важкої промисловості Країна Рад стала індустріальною.

Робітничий клас виріс чисельно й зміцнів. П'ятнадцять років тому панувало дрібне, розрізнене селянське господарство, весь уклад життя селянства прирікав його на темряву і жебрацтво, живив релігійні та анархічні настрої. Тепер підрізано коріння сільської темряви, релігійності, анархізму. Ми маємо велике усупільнене сільське господарство, колективна праця стала основною формою.

П'ятнадцять років тому планування було лише перспективою, тепер уся країна з ентузіазмом бореться за здійснення другої п'ятирічки, планування все більш і більш раціоналізується, все більш і більш іде вглиб, все більш організовує, згуртовує все ширші верстви. Методи соцзмагання й ударництва набагато піднесли якість праці. П'ятнадцять років тому велике було ще недовір'я національних меншостей до росіян, тепер на базі перебудови всієї економіки країни і на базі ленінської політики міцним став Союз Радянських Соціалістичних Республік, міцніє в Країні Рад братерське єднання всіх народностей. На цих основах змінилися й люди — стали свідомішими, розвиненішими, володіють організаційними навичками. В галузі культури головні досягнення — фактичне запровадження загального обов'язкового навчання, що підризає коріння неписьменності, наближення до мас трудящих газети і книги, широка радіофікація й кінофікація країни. Щодо ліквідації неписьменності ми маємо великі успіхи. Ми маємо швидке зростання радянської інтелігенції, зростання впливу партії на неї. Щодо культури то те, що було п'ятнадцять років тому, і те, що ми маємо тепер, не можна порівняти.

2. Проте між тим, що ми маємо в галузі озброєння мас загальноосвітніми знаннями, й тим, що потрібно їм на даному етапі соцбудівництва, існує велика розбіжність. Недостача загальноосвітніх знань заважає оволодінню технікою, заважає плановій роботі, заважає політичній освіті, заважає інтернаціональному вихованню, заважає перебудові побуту, заважає піднесенню роботи Рад на вищій щабель, заважає висуванню жінки-робітниці, жінки-колгоспниці на відповідальні пости, заважає розвитку нацменшостей.

Ми маємо постанови XVII з'їзду про завершення в другу п'ятирічку ліквідації неписьменності серед населення Союзу і малописьменності серед працездатного дорослого населення. Проте ця справа просувається слабо. В окремих місцях є великі досягнення, але потрібно зміцнити всю цю найважливішу ділянку соцбудівництва. Потрібно ці директиви XVII партз'їзду виконати.

Найближчими завданнями є:

а) роз'яснення широкій радянській громадськості, що під ліквідацією неписьменності і малописьменності не

можна розуміти ліквідацію лише азбучної неписьменності і загальної малописьменності, що це суперечить настановам Леніна, настановам партії, вимогам моменту, що треба під малописьменністю розуміти відсутність знань в обсязі чотирирічки, які відкривають шлях до самоосвіти; посилення найтіснішого зв'язку між школами грамоти і школами малописьменних;

б) вироблення для шкіл грамоти і малописьменних програм, які враховують запити дорослих учнів, знання і навички, що в них є, умови їх праці й побуту; твердо зафіксувати тривалість навчальних занять, розробити досить гнучкі розклади і форми перевірки знань;

в) з метою піднесення якості роботи культармійців, піднесення якості роботи дорослих учнів, що вимушені інколи пропускати уроки, треба поєднувати шкільну освіту дорослих із заочним навчанням;

г) потрібно посилити індивідуальне навчання і культдопомогу громадським робітникам, у першу чергу депутатам і депутатам, ударникам і ударницям, що мають загальний розвиток і організаційні навички, але не мають ще достатньої кількості загальноосвітніх знань;

д) посилити видавництва популярної літератури і постачання її масовим бібліотекам, а в бібліотеках і хатах-читальнях посилити роботу з малописьменними; приділити особливу увагу обслуговуванню їх довідковою та консультативною роботою, прикріплюючи з цією метою до бібліотек культармійців;

е) звернути особливу увагу на питання повсюдного обліку неписьменних і малописьменних, їх розподіл по району, залучаючи до обліку самих трудящих;

є) паралельно з цим посилити вивчення всіх культурних сил і можливостей, їх максимального використання в кожному районі, спираючись на вивчення господарських та культурних особливостей району; тільки на цій основі можливо раціоналізувати весь план ліквідації неписьменності і роботи шкіл дорослих взагалі;

ж) провести соцзмагання між районами на кращу організацію всієї роботи дорослих, залучаючи до цієї роботи профспілки, правління радгоспів, колгоспів, працівників освіти;

з) потрібне широке розгортання допомоги в справі формування культармійських кадрів через доцільний роз-

поділ між ними роботи, обслуговування різних категорій їх заочним навчанням, допомогу з боку більш підготовлених культармійців менш підготовленим, організоване культобслуговування окремих груп культармійців, надання їм всебічної допомоги з боку господарських організацій;

и) потрібне посилення роботи в нацменрайонах і автономних областях;

і) потрібне посилення державної допомоги справі розвитку шкіл дорослих у галузі програмно-методичної роботи, планування, показу й контролю та зміцнення матеріальної бази;

к) потрібні кращий облік наших досягнень у галузі роботи шкіл дорослих і більша підтримка робітничої і колгоспної ініціативи;

л) потрібне посилення допомоги з боку райвиконкомів, міськ- і сільрад, профспілок, кооперації, директорів промислових підприємств і радгоспів, з боку фабрично-заводських комітетів і правлінь колгоспів і сільськогосподарських артільей в справі надання школам дорослих приміщень, обладнання їх і опалення, в справі розвитку шефства над школами дорослих і прийняття щодо них певних зобов'язань.

Грандіозні завдання, що стоять перед нашою Країною Рад у справі соцбудівництва, директиви, що дає партія, вимагають величезної активності, величезного почину, соціалістичної організованості мас, а це вимагає в свою чергу піднесення їх загальноосвітнього рівня, ліквідації неписьменності і малописьменності всього працездатного населення, причому цей етап розвитку не припускає звужування поняття малописьменності.

Декрет Леніна про лікнеп залишається інструкцією, яка кличе до масової практичної роботи.

ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ В СПРАВІ ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ І МАЛОПИСЬМЕННОСТІ

Боротьба за письменність, за озброєння знаннями дорослих робітників, бідняцької та середняцької частини селянства, батрацтва, що йде за робітничим класом, була складовою частиною тієї класової боротьби, яка так наполегливо провадилася протягом усіх років існування Радянської влади.

Тільки сліпа або розлючена людина може заперечувати ті колосальні успіхи, що ми маємо в галузі озброєння широких мас трудящих знаннями. За п'ятнадцять років, що минули з часу видання ленінського декрету про лікнеп, багато мільйонів неписьменних навчилися грамоти, і не тільки грамоти. Радянська влада відкрила для трудящих всі шляхи оволодіння знанням. Робітфаки, всілякі курси, радіо, лекції, школи дорослих різних типів створили дуже велику мережу пунктів, що допомагає трудящим оволодівати знаннями.

Але ми, звичайно, не можемо заспокоюватися на тому, що зроблено, потрібна дальша наполеглива, повсякденна робота на цьому фронті. Не можна, щоб наші успіхи закривали від нас ті завдання, які перед нами стоять у галузі роботи з неписьменними і малописьменними.

Що треба тепер зробити?

Треба не послаблювати, а навпаки, *посилювати громадську увагу до справи ліквідації неписьменності і малописьменності, особливо в нацобластях і нацреспубліках.*

Потрібна найретельніша перевірка того, кому й яка потрібна допомога в справі подолання неписьменності й

малописьменності. І тут не можна звужувати справу до подання допомоги в справі ліквідації азбучної неписьменності. Це звужування траплялося не раз, особливо в період захоплення всякими культестафетами, культавралами і т. д.

Потрібний уважний облік культурно-побутових умов дорослих учнів, з'ясування того, де, в які години, в які дні їм зручніше працювати. Треба пов'язати цю роботу з поліпшенням культурно-побутових умов учнів.

Зберігаючи й зміцнюючи там, де це потрібно, школи грамоти і перші класи початкової загальноосвітньої школи дорослих, *треба посилювати й індивідуальну допомогу учням*. Зокрема, потрібно посилити культурну допомогу громадським працівникам-ударникам і ударницям, депутатам і депутаткам, що мають загальний розвиток, велику свідомість і великі організаційні навички, але не мають ще достатньої кількості потрібних їм загальноосвітніх знань.

Потрібно роботу з неписьменними й малописьменними, роботу початкових загальноосвітніх шкіл дорослих *якнайтісніше пов'язувати з їх повсякденною роботою і громадською діяльністю*: з оволодінням технімумом, саноствітою, виховною роботою з дітьми, з школами крою та шиття, з роботою секцій і депутатських груп, з профспілковою й довідковою роботою. Треба всю її приймати комуністичним духом.

У червоних кутках, хатах-читальнях і бібліотеках треба посилити роботу з малописьменними і щодо підбору спеціальної літератури і щодо широкої консультації малописьменних, допомоги їм.

Треба усунути несталість у роботі шкіл і забезпечити безперервність їх роботи. Для неписьменних і малописьменних перерви в роботі означають зрив навчання. *Треба забезпечити школи дорослих постійними приміщеннями і постійними викладачами*. Треба боротися з відсівом учнів з допомогою організації індивідуальних занять з тими учнями, у яких пропуски занять були викликані побутовими умовами або умовами праці.

Дуже важливо забезпечити у роботі шкіл дорослих наступність і систематичність. Тому, хто навчився грамоти, треба забезпечувати можливість продовжувати навчання і ліквідувати свою малописьменність.

Із збільшенням радянської інтелігенції і піднесенням загального освітнього рівня населення *в лави культармії треба залучати набагато кваліфікованіші сили.*

Треба вести облік знань культармійців. Потрібна серйозна робота над піднесенням рівня знань культармійців, треба організувати допомогу більш кваліфікованих культармійців менш кваліфікованим. Потрібний систематичний інструктаж культармійців і громадський контроль їх роботи.

Потрібно в усю роботу *внести більше елементів соцзмагання*, зміцнюючи в процесі соцзмагання свідомість своєї відповідальності за цю справу з боку міськрад, сільрад, виконкомів, ВЛКСМ, студентства, профспілок, господарських організацій, правлінь радгоспів і колгоспів.

У справі ліквідації неписьменності і малописьменності, допомоги в оволодінні загальноосвітніми знаннями треба *посилити шефство, ширше розгорнути соцдоговірну кампанію.*

Треба не забувати ні на хвилину заповіту Ілліча і постанову партії про ліквідацію неписьменності і малописьменності в другу п'ятирічку здійснити що б там не було.

ПРО ВИКЛАДАННЯ В ШКОЛАХ ДОРΟΣЛИХ ПІДВИЩЕНОГО ТИПУ

(ВСТУП ДО ПРОГРАМ ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ ДОРΟΣЛИХ
ПІДВИЩЕНОГО ТИПУ)

Загальноосвітня школа для дорослих підвищеного типу без відриву від виробництва повинна давати знання в обсязі неповної середньої школи. Зараз для цих шкіл треба взяти програми шкіл дорослих підвищеного типу 1933 р., складені на основі програм неповної середньої школи для підлітків з урахуванням внесених до них останнім часом виправлень.

Проте це ніяк не означає, що загальноосвітня школа для дорослих повинна бути просто копією з неповної середньої школи для підлітків. Вона повинна мати своє обличчя. Треба мати на увазі, що у дорослих інший рівень розвитку, значно багатший життєвий досвід, підвищена вимога, щоб знання, яких набувають у школі, були безпосереднім керівництвом до дії.

Як це відіб'ється на заняттях? Перше, на що треба звернути увагу, так це на тісну ув'язку всього навчання з самоосвітньою роботою.

Щоб дорослий міг пройти всю програму, йому треба з самого початку працювати самостійно. Робота, умови родинного життя відволікають дорослих від навчання частіше й на довші строки, ніж підлітка. І йому треба навчитися самостійно наздоганяти клас, що пішов уперед. Озброїти його вмінням самостійно працювати — це завдання кожного викладача.

Візьмімо такий основний предмет, як рідна мова. Перше, що треба виробити у дорослого учня неповної середньої школи, — це навичку багато читати. Ця навичка нерозривно пов'язана і з питаннями вивчення літератури,

історії. Звичка багато читати повинна вироблятися з самого початку. Звичка читати допомагає оволодівати й літературною мовою. Треба навчити, як читати, як вибрати книгу для читання, як знаходити в книзі потрібні місця, потрібні уривки, де знаходити роз'яснення незрозумілих слів, як працювати з довідниками, як користуватися бібліотекою, рекомендаційними списками. Словом, треба розвивати звичку використовувати книгу.

Питання про роботу з газетою — питання дуже важливе. З газети можна робити вирізки, підбирати їх за питаннями. В газетних статтях можна підкреслювати основні думки, незрозумілі фрази, слова, робити примітки збоку. Всього цього треба навчити зразу ж, зауважуючи, що так можна поводитися з газетою, але не з книгою. З книги не можна робити вирізок, а треба робити виписки, треба основні думки в книзі не підкреслювати, а записувати собі в зошит і т. д.

Всього цього треба, звичайно, вчити й підлітків, але, працюючи з дорослими, треба звертати на це особливу увагу. Поряд з цим треба звертати особливу увагу на зміст матеріалу, що обробляється. В наших підручниках з граматики в граматичних вправах автори звичайно відокремлюють форму від змісту, зосереджуючи всю увагу на формі. Це створює при навчанні дорослих особливі труднощі. Це знають всі, хто навчав дорослих грамоти, правопису. Дорослому особливо важко працювати над беззмістовним матеріалом. І тому викладач шкіл дорослих, маючи на меті навчити володіти формою, повинен користуватися для цього зв'язним, змістовним матеріалом.

Проте не можна, працюючи з дорослими, і перестрибувати через ряд труднощів. Однією з великих труднощів є оволодіння технікою письма. Як правило, дуже допомагає цьому свідоме списування. Його треба широко практикувати, але як? Кращий засіб — дати прочитати яке-небудь оповідання, художній твір і попросити вказати місця, що найбільш сподобалися, мотивувати, чому ці місця особливо сподобалися, і після цього запропонувати учневі списати у зошит місця, які сподобалися. Нудна сама по собі робота захопить учня. Якщо він потім прочитає ще вголос зроблену виписку, це дасть йому не тільки навички більш швидкого письма, але за допомогою

внесення моторності дозволить краще і швидше оволодівати й літературною формою мови. Коли переглядаєш зошити учнів школи підлітків, кидається у вічі, як мало вони самостійно пишуть — диктанти, переказ переважають в їх роботах. Дорослий прагне з перших же кроків писати про те, що його цікавить, про що він думає. Це прагнення треба всіляко підтримувати.

Учителі, що звикли працювати з дітьми, часто витрачають багато часу на розпитування за змістом прочитаного, на задавання запитань, відповіді на які можна, лише запам'ятавши зміст, дають силу вправ, що не вимагають самостійної роботи думки і виконання яких дуже стомлює дорослого і здається йому непотрібною витратою часу. Значно продуктивніше давати більше писати самостійно, описувати бачене, писати про те, що хвилює. Навчити писати живі, змістовні листи, навчити писати кореспонденції в газети, давати оцінку художніх творів — все це треба широко практикувати. Це шлях, за допомогою якого рідну мову можна зробити улюбленим предметом. Нічого боятися, що буде недостатньо приділено уваги формі. Інтерес до форми в дорослого народиться набагато пізніше, зате питання форми можна з дорослими ставити глибше, допомагати їм оволодівати ними швидше.

Працюючи з дорослими з усіх предметів, а з рідної мови особливо, треба мати на увазі, що кожний учень у справі оволодіння знаннями ішов своїм шляхом, багато хто зовсім не бував у школі, інші хоча школу пройшли, але мало з неї винесли через невідготовленість учителя, через відсутність потрібних книг, перевантаженість з раннього дитинства працею, яка за колишніх часів, у роки війни особливо, була надмірною. І ось треба вчителю знати не тільки те, що кожен учень знає, але й чого він не знає, і з метою поповнення знань, яких йому не вистачає, вміло диференціювати завдання, організуючи таким чином заповнення прогалин, що є в нього. Треба звертати увагу на організацію постійної консультації з боку вчителя, яка необхідна в роботі з дорослими.

Треба також не забувати, що в дорослого учня довго зберігається невпевненість у своїх силах, тому треба вчити їх самим перевіряти набуті знання, на початку допомагати їм у цій справі.

Викладання літератури має виняткове значення в школах дорослих. Колись у давніші часи література була предметом, через який кращі вчителі прагнули розбудити в учнів політичну свідомість, яку так посилено намагалися заглушити стара школа. Література говорить про навколишнє життя; міцні нитки, що зв'язують літературу з політикою. В школах дорослих ні на хвилину не можна забувати про це.

Наукова психологія встановлює, що робітники, селяни мислять звичайно живими образами. Живий образ для них часто переконливіший за найдокладніший трактат. Ленін постійно підкреслював значення показу. Література — теж показ, особливо сучасна література. У дорослих великий життєвий досвід, тому в них більша можливість порівнянь, якої нема в дитини, в підлітка. Дорослий відразу відчуває правдивість або штучність художнього образу, в нього є матеріал для порівнянь. Живий образ будить у дорослого цілий ряд думок. У школах дорослих дуже важливо ставити обговорення художніх творів, викувати в слухачів уміння критично підходити до оцінювання художніх творів.

Викладання літератури, будучи нерозривно пов'язане з вивченням рідної мови, з оволодінням літературною мовою, є разом з тим своєрідним вступним курсом до політграмоти.

Треба, щоб найбільш активні учні організували художні та політичні гуртки, якими повинна обростати школа дорослих. Гурткам треба допомагати рекомендаційними списками, програмами різного типу, організацією час від часу з членами гуртків бесід, організацією лекцій на теми, що особливо зацікавили учнів.

Але література будить не тільки інтерес до навколишнього, не тільки виховує політичну свідомість, вона будить, оформляє інтерес до минулого. Ряд художніх творів говорить про минуле. Історія літератури на весь зріст ставить питання про класову боротьбу в усіх її формах, веде в глибину віків, будить гострий інтерес до минулого. Наша молодь з головою захоплена завданнями сучасності, але не можна зрозуміти теперішнє без розуміння того, як воно виросло з минулого, без розуміння того, чим воно відрізняється від минулого. Аналіз суспільних укладів, суспільних форм різних епох нерозривно пов'язаний з

історією літератури. У школах дорослих на цей бік справи треба звернути особливу увагу.

Захоплена потоком бурхливого, стрімкого життя, наша школа — і підліткова, і доросла — мало звертала уваги на історію. А тим часом без історії не можна зрозуміти, куди йде розвиток людського суспільства, що є основним двигуном суспільного прогресу; не можна зрозуміти взаємозалежність між різними сторонами суспільного життя, — інакше кажучи, не можна зрозуміти основ вчення Маркса, основ історичного матеріалізму.

Ми не запроваджуємо в школах дорослих окремого курсу істмату, але ми повинні створити для шкіл дорослих особливий вступний курс до загальної історії, в якому дати картину розвитку людства, дати уявлення про те, що таке первісне суспільство, як жили люди в давні часи, в середні віки, в нові часи, як живуть тепер. Дати неначе панораму минулого, неначе образну схему з хронологічними датами, яка давала б найелементарнішу орієнтацію в минулому. Попит на такий вступний курс з боку дорослих учнів величезний. Те, що в школах підлітків дається як висновок, у школі дорослих треба давати як вступний курс. Без нього важко читати: перша-ліпша критична стаття, стаття публіцистична сповнені посилань на минуле. Не можна зрозуміти промову М. Горького на з'їзді письменників без хоча б найелементарнішого орієнтування в минулому. Без вступного курсу в історію не можна зрозуміти, чому «техніка вирішує все» в сучасному житті. Треба висвітлити роль техніки в історії людства, роль оволодіння силами природи, роль економіки в суспільному укладі.

Треба негайно організувати курс лекцій з цього питання, що мало б велике значення в справі допомоги викладачеві. Викладання історії у нас занедбаний фронт. Треба використати весь матеріал, що є, щоб поставити викладання її по-марксистському, тобто вип'ячуючи найістотніше, найвирішальніше в історії. Історію нашої Країни Рад, нашої Батьківщини, ми повинні ставити особливо дбайливо, враховуючи величезний інтерес до неї дорослих учнів.

Давати історію нашої країни ми повинні на загальному історичному фоні, і це нерозривно пов'язане з питанням вивчення географії. Без географії не можна зрозуміти

ні минулої історії людства, не можна зрозуміти і сучасного міжнародного становища. Треба добитися того, щоб, читаючи газети, дорослі учні вивчали політичну карту світу, могли б орієнтуватися, де які події відбуваються, мали уявлення про політичне обличчя кожної країни. В капіталістичних країнах у звичайних школах для дітей і підлітків вивченню політичної географії тепер приділяється особливо велика увага. Звичайно, характеристика політичного обличчя різних країн дається там зовсім невірна, перекручена в цілях імперіалістичних.

Фізична географія нерозривно пов'язана з основами астрономії і з природознавством, з історією Землі, з розвитком життя на Землі.

Питання природознавства органічно пов'язані з питаннями світогляду. Ось чому за царизму природознавство було занедбане, в період революції 1905 р. біологію зовсім було вигнано з середньої школи, а потім природознавство хоча й довелося допустити, але старанно викидалися з нього всі питання, пов'язані з світоглядом, під тим приводом, що ці питання недоступні розумінню дітей.

Природознавство розширює обрій, закладає основи матеріалістичного світогляду, і важливо, щоб цей предмет обростав гуртками учнів, які особливо цікавляться питаннями природознавства. Екскурсії, досліди особливо переконують дорослих, допомагають їм звільнитися від кайданів старого світогляду, розширюють їх обрій, висвітлюють, осмислюють їх життєвий досвід. На жаль, на природознавство у нас не завжди достатньо звертають увагу.

Фізика і хімія — частина природознавства, вивчення їх треба ставити особливо конкретно, особливо тісно пов'язувати з питаннями господарськими. Це галузь, на якій кожний учень особливо яскраво може усвідомити всю важливість теорії, вплив її на практику. Я не буду спинятися на цьому питанні, воно опрацьоване краще, ніж яке-небудь інше. Скажу тільки, що знання фізики і хімії підносить на вищий щабель опанування технічному, дає можливість швидше опанувати його.

Зрозуміло, що вивчення фізики і хімії неможливе без знання математики. Учні повинні не тільки засвоювати правила арифметичних і алгебраїчних дій; особливо треба звертати увагу на з'ясування суті цих дій, на застосу-

вання математики до розв'язування ряду практичних проблем, починаючи з найпростіших і кінчаючи найскладнішими. В галузі викладання арифметики особливо шкідливе недооцінювання життєвого досвіду дорослих. Більшість учнів усно швидко рахують, розв'язують складні задачі, треба тільки навчити їх, як це все перевести на мову цифр. Дуже часто в задачниках зовсім випускається з уваги роль математичного обліку в галузі суспільних наук. Треба в школах дорослих звернути увагу на вивчення статистики, на вміння застосовувати її, на роль обліку в плануванні, у фінансуванні. Геометрія має дуже велике значення як у галузі техніки, так і в галузі землерівства, не можна вивчати геометрію між іншим.

Програма школи дорослих підвищеного типу повинна озброювати учнів знаннями, які служили б міцним фундаментом матеріалістичного світогляду, з одного боку, а з другого — давали б суму тих загальних відомостей, що конче потрібні кожному на даному етапі розвитку СРСР.

У країні соціалізму школи дорослих підвищеного типу повинні бути поставлені особливо дбайливо і зразково.

Треба, щоб протягом 1934/35 навчального року викладачі цих шкіл багато попрацювали над собою, продумали програму кожного предмета під кутом зору викладання в школах дорослих, обміркували, які додатки, зміни, поліпшення треба внести. Потрібна велика колективна робота над програмами шкіл дорослих підвищеного типу. Справа важлива.

І ТРАВНЯ В ШКОЛІ ГРАМОТИ І МАЛОПИСЬМЕННИХ

Навчання в школі грамоти і малописьменних слід тісно пов'язувати з питаннями політичного виховання, виховання інтернаціонального.

День 1 Травня — день міжнародної солідарності робітників і робітниць усіх країн, день огляду сил і готовності до боротьби за соціалізм в усьому світі. Зовсім неприпустимо, щоб свято 1 Травня не було відзначене в школах грамоти і малописьменних.

Учитель повинен просто, зрозуміло розповісти історію цього свята: розповісти, як за пропозицією Поля Лафарга на 1 з'їзді II Інтернаціоналу було прийнято ухвалу про 1 Травня, яке гасло було висунуто; треба розповісти, як відбувалися маївки в різних країнах, яке значення вони мали. Треба докладно розповісти про маївки в нашій країні, про те, який характер мали маївки на різних етапах нашого робітничого руху, як вони пов'язували загальні гасла Інтернаціоналу з вимогами, що висувала вся обстановка боротьби нашого робітничого класу. Треба розповісти, як боролася буржуазія проти маївок, як їх забороняла, розганяла, намагалася вихолостити з них революційний дух, як намагалася перетворити їх з міжнародного огляду сил пролетаріату на звичайне «свято весни», затушувати, стерти міжнародне гасло «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»

Розказана так історія 1 Травня буде пробуджувати інтерес учнів і до історії розвитку нашого робітничого руху, і міжнародного робітничого руху, буде виховувати

почуття міжнародної солідарності, будити інтерес до роботи Комуністичної партії, пробуджувати розуміння її ролі.

Розповідь про маївки може мати дуже велике значення, тому вона в *особливо конкретній формі* може висвітлити цілий ряд важливих політичних питань, зацікавити ними учнів.

Дуже добре влаштувати в зв'язку з розповіддю вчителя вечір спогадів, на якому самі учні розкажуть про маївки, в яких їм доводилося брати участь. Треба запросити на цей вечір активістів з робітників і робітниць, які можуть розповісти особливо яскраво про це. Треба, щоб парторганізація найближчого заводу допомогла школі в цій справі. На цьому вечорі спогадів треба прочитати дещо з листівок і статей Леніна, присвячених питанням 1 Травня. Добре прочитати що-небудь з белетристики, наприклад вірш (переклад з польської), що особливо щиро виспівували мінусінці-засланці — Ленін, Кржижановські й інші:

День настал весельй мая,
Прочь с дороги горя тень!
Песнь, раздайся, удалая!
Забастуем в этот день!
Полицейские до пота
Правят подлюю работу,
Нас хотят изловить,
За решетку посадить.
Мы плюем на это дело,
Май отпразднуем мы смело,
Вместе разом;
Гоп-га! Гоп-га!

Треба уникати тільки пишномовних, штучних віршів, малозрозумілих малописьменним.

Неодмінно треба на такому вечорі проспівати «Інтернаціонал».

Треба використати також день 1 Травня для того, щоб зацікавити учнів більше роботою бібліотеки. Бібліотекам треба в дні 1 Травня влаштовувати першотравневі виставки. І треба повести учнів на такі виставки. Треба дати їм список книжок, статей про 1 Травня, які вони зможуть знайти в бібліотеці і прочитати.

В старшому класі школи малописьменних добре давати писати твори на які-небудь конкретні теми, пов'язані

з 1 Травня, обговоривши спочатку з учнями, про що б вони хотіли написати, давши їм вказівки, як писати.

На уроках російської мови потрібно перевірити, чи всі учні знають і правильно розуміють слова: «пролетарій» і «пролетаріат», «Інтернаціонал», «Комінтерн», «республіка», «експлуатація», «соціалізм», «класова боротьба». Треба добитися того, щоб учні навчилися ці слова, які стали інтернаціональними, писати правильно. Треба, щоб кожний учень написав правильно кожне з цих слів по кілька разів. Добре дати таку роботу: придумати фрази, де ці слова можуть бути вжиті. Поняття, пов'язані з цими словами, правопис цих слів учні повинні добре засвоїти. Це забезпечить їм читання і розуміння газет.

Від складу учнів кожного класу, кожної групи буде залежати, наскільки глибоко може бути поставлене про-роблення питань, пов'язаних з святкуванням 1 Травня, але в усіх класах і групах його треба поставити так, щоб в учнів ширшав обрій, підносився настрій, щоб лозунг «Комуністичного маніфесту» Маркса—Енгельса «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» ставав їм якомога ближчим і ріднішим.

1935 р.

ПРО САМООСВІТУ

Першу статтю про самоосвіту я писала в 1919 р. якраз для «Юного комуніста»¹. В ній правильно говорилося: «Справжня самоосвіта виконується не в кабінетах, а в процесі активної участі в колективному житті». Це вірно. Але писалася стаття в 1919 р., в розпалі громадянської війни, коли йшла ще боротьба за Радянську владу, коли країна була ще глибоко неписьменна, країна була ще розорена, паперу не було, ні на чому було навіть друкувати підручників, газети виходили дуже невеликими тиражами, була мізерна кількість шкіл. І тому центральним питанням у тодішній моїй статті було питання взаємодопомоги в справі здобування знань. Потяг до знань був у населення величезний, а можливості були дуже обмежені.

За час, що минув відтоді, змінилося обличчя нашої країни: у нас тепер справді провадиться загальна обов'язкова освіта, у нас виходять величезні тиражі газет, величезні тиражі підручників, дуже поширені всякі курси, все ширше розгортається радіо, в основному країна стала письменною. Народ став свідомий. Але те, що сказано було в 1919 р. про взаємодопомогу, ні в якій мірі не відпадає. Країна стала в основному письменною, але вимоги до культури стали в значній мірі вищі, та й справу з ліквідацією неписьменності треба доводити до кінця, а то є ще райони на зразок Семеновського району Горьковського краю, де процвітав здавна ложкарний промисел і не-

¹ Див. т. 5 цього видання, стор. 7—11.— *Ред.*

щадно за старих часів експлуатувалася дитяча праця. Там і зараз багато неписьменних. Серед населення тих національних областей, де переважав до останнього часу кочовий спосіб життя, де людські селища губилися в безмежних степах і т. п., де незадовільне ще видання рідною мовою,— там, звичайно, нема і суцільної письменності. Те саме і щодо малописьменності. Культпохід, розпочатий за ініціативою комсомолу, широко організував взаємодопомогу в справі оволодіння початковою письменністю, відіграв дуже велику роль у справі перетворення нашої країни з країни неписьменної в країну в основному письменну, але в поспіху мало приділялося уваги якості навчання й було звужене саме поняття письменності. Не можна ні на хвилину знижувати увагу до елементарних форм освіти, треба пам'ятати, як багато ще малописьменності в нашій країні навіть серед молоді. Та й на всіх щаблях опанування знань потрібна колективність і взаємодопомога. Сказане в 1919 р. залишається в силі.

Але в цій статті я хотіла б *загострити увагу на іншому питанні* — на питанні про *самостійну роботу в галузі здобування знань*, на тому, як *самому* опанувати знання.

У перші роки Радянської влади у нас в школах приділялося набагато більше уваги загальному розвитку дітей, ніж навчанню. Навчання часто-густо було поставлене дуже погано. Погано були озброєні вчительські кадри, треба було перебудовувати всю роботу по-новому,— це привертало головну увагу. За останні чотири роки в центр уваги було поставлене навчання, подача знань, читання лекцій, засвоєння учнями знань, що подає вчитель, засвоєння матеріалу підручника. Навчання було висунуте на перший план.

«Знання — сила» — про це в свій час Вільгельм Лібкнехт, соратник Маркса і Енгельса, написав цілу брошуру, де показував, як рабовласники, поміщики, капіталісти намагалися ставити знання собі на службу, робили з нього привілей, робили все можливе, щоб закрити для мас доступ до знань.

Про це ж писав у 1895 р. для нелегальної газети «Рабочее дело» Ленін. Рукопис цієї статті був захоплений поліцією при обшуку, Ленін був заарештований. Рукопис цей був лише за Радянської влади розшуканий в архівах

департаменту поліції і надрукований вперше в 1924 р., вже після смерті Леніна. Стаття Леніна називалася «Про що думають наші міністри?» і закінчувалася словами: «Робітники! Ви бачите, як смертельно бояться наші міністри поєднання знання з робочим людом! Покажіть же всім, що ніяка сила не зможе відібрати у робітників свідомості! Без знання робітники — беззахисні, із знанням вони — сила!»¹. Хоч цей рукопис і був захоплений поліцією, але це не перешкодило товаришам, що залишилися на волі, проводити цю думку в усій своїй агітації. У травні 1896 р., через півроку після свого арешту, сидячи в тюрмі, Ілліч написав і переслав на волю листівку до 1 Травня, де розвивав ту саму думку².

Необхідність озброїтися знанням для боротьби — ця думка відтоді пройняла всю пропаганду і агітацію партійців. Та й як могло бути інакше? Все вчення Маркса — Енгельса, що так озброїло робітничий клас в його боротьбі, не є відкриттям, винаходом, воно є науковою роботою, вказує, куди йде суспільний розвиток і якими шляхами можна здобути перемогу.

У своїй промові про завдання спілок молоді, яку він виголосив у 1920 р., Ленін говорив: «І якби ви висунули таке питання: чому вчення Маркса могло оволодіти мільйонами і десятками мільйонів сердець найреволюційнішого класу — ви зможете дістати одну відповідь: це сталося тому, що Маркс спирався на міцний фундамент людських знань, завойованих при капіталізмі; вивчивши закони розвитку людського суспільства, Маркс зрозумів неминучість розвитку капіталізму, який веде до комунізму, і, головне, він довів це тільки на основі найточнішого, найдетальнішого, найглибшого вивчення цього капіталістичного суспільства, за допомогою повного засвоєння всього того, що дала стара наука»³.

Опортуністи намагалися завжди затушувати наукову основу вчення Маркса — Енгельса, звести її нанівець.

Сорок років тому, в 1895 р., в Німеччині, в Бреславлі, відбувався черговий партійний з'їзд (партейтаг). На цьому з'їзді виступав махровий опортуніст Давід, який твер-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 74.

² Ця робота В. І. Леніна поки що не розшукана.— *Ред.*

³ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 250.

див, що партія робітничого класу (тоді вона називалася соціал-демократичною) — це партія не знання, а волі. Йому гаряче заперечувала Клара Цеткін. «На мою думку,— говорила вона,— соціал-демократія — партія цілеспрямованої волі, бо вона є партією цілеспрямованого знання».

У 1908 р. на черговому партейтазі К. Цеткін довелося знову виступати з цього питання. Опортуніст Мауренбрехер написав в одній з своїх статей, вміщених у буржуазній пресі, що «здійснення соціалістичного способу виробництва виросте не на основі історичного досвіду, що це просто «регулятивна ідея», справа віри і надії». Цеткін, відмічаючи цей виступ Мауренбрехера, обурено говорила:

«Це не що інше, як відмова від тієї точки зору, що так звана соціалістична держава майбутнього повинна настати з історичною необхідністю, як результат закономірного розвитку всього суспільства. Це, висловлюючись простіше, не те, що відкидання соціалізму назад — до теорій соціалістів-утопістів, це просто перетворення соціалізму на якусь попівщину. Я вважаю за цілком необхідне заявити з усією гостротою, що особи, які виявляють щодо теоретичних основ марксизму такий ступінь неучтвта і плутанину, менш за все придатні для того, щоб учити пролетаріат соціалізму, бути їх вчителями і вождями. Той, хто захищає такого роду погляди, які є по суті ударом по чіткому науковому пізнанню, яке міцно вкорінилося, яке соціал-демократія постійно прагне нести в маси і зробити його основою своєї практичної діяльності, той повинен був би ще тихенько і скромно посидіти в куточку і там повчитися, добиваючись пізнання соціалістичної теорії, перш ніж братися до перегляду соціалістичних світоглядів».

Німецькі опортуністи тепер скотилися до фашизму, якому ніщо так не ненависне, як науковий соціалізм. Фашисти спалюють на вогнищах книги класиків марксизму, але не в їхній владі спалити, знищити висвітлений основоположниками марксизму історичний процес, що неминуче веде до перемоги соціалізму в усьому світі.

В історії нашої партії ми бачимо також невтомну боротьбу за марксистську теорію, проти її перекручення.

Вкажемо хоч би на першу велику працю Леніна. «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демо-

кратів?» (т. I), написану в 1894 р., яка вся спрямована на боротьбу з нерозумінням народниками наукової цінності теорії марксизму.

У 1895 р. в статті «Фрідріх Енгельс», написаній з приводу смерті Енгельса для нелегальної газети, призначеної для робітників, Ленін у популярній формі викладав, яке величезне значення має наукова теорія марксизму.

В практиці нашого російського робітничого руху були також спроби принизити значення теорії. Нелегальна газета «Рабочая мысль» наприкінці 90-х рр. намагалася звести весь робітничий рух до боротьби за дрібні вимоги. «Рабочая мысль» договорилося до того, що від імені робітників писала: «Не треба нам ніяких Марксів і Енгельсів, ми самі, робітники, краще знаємо, що нам робити».

Наприкінці 90-х і на початку 900-х рр. була ціла опортуністична течія в середовищі російської соціал-демократії, так званій «економізм». «Економісти» вважали, що справа робітників займатися не теоріями, не політичною боротьбою, а лише боротьбою економічною, боротьбою за поліпшення свого матеріального становища.

Завзято боролися з цією течією ленінці.

Пізніше, вже після революції 1905 р., в роки реакції, в роки занепадницьких настроїв, серед більшовиків виникла течія, яка взяла під сумнів науковість самих основ марксизму — діалектичний матеріалізм, намагалась довести, що найновіші відкриття в галузі природничих наук суперечать матеріалістичному розумінню явищ, треба, мовляв, створити нову теорію. Ілліч дав їм бій на науковому ґрунті, виявив усю неправильність їх доказів, всю їх ненауковість. Це було в 1908—1909 р. Цьому питанню присвячена книга Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм».

Пропаганді основ марксизму надавав Ленін особливо великого значення. Він хотів, щоб усі партійці, всі комсомольці вивчали основи марксизму.

Найкращою вказівкою, як учитися молоді марксизму, є промова Ілліча про завдання спілок молоді. Там він говорить про те, чого й як треба вчитися, говорить про цілеспрямованість навчання, про вибір матеріалу для навчання, про те, що треба вчитися для того, щоб стати свідомим комуністом. Він говорить там про те, як треба продукувати матеріал, що вивчається, як працювати над тим,

щоб «комунізм не був би у вас чимсь таким, що заучене, а був би тим, що вами самими продумане»¹.

«...Нам треба розвинути і вдосконалити пам'ять кожного, хто вчиться, знанням основних фактів, бо комунізм перетвориться в пустоту, перетвориться в пусту вивіску, комуніст буде тільки звичайним хвастуном, якщо не будуть перероблені в його свідомості всі набуті знання. Ви повинні не тільки засвоїти їх, але засвоїти так, щоб поставитись до них критично, щоб не забавати свого розуму тим мотлохом, який не потрібен, а збагатити його знанням усіх фактів, без яких не може бути сучасної освіченої людини. Коли комуніст здумав би хвастатись комунізмом на підставі набутих ним готових висновків, не роблячи найсерйознішої, найтруднішої, великої роботи, не розібравшись у фактах, до яких він повинен критично поставитись, такий комуніст був би вельми прикрий. І таке верхоглядство було б рішуче згубним. Коли я знаю, що знаю мало, я доб'юсь того, щоб знати більше, але коли людина буде говорити, що вона комуніст і що їй і знати нічого не треба тривкого, то нічого схожого на комуніста з неї не вийде»².

Само собою ясно, що, коли треба підбирати матеріал, вибирати з нього найголовніше, треба його продумувати, робити з нього висновки, а не просто його механічно засвоювати, треба навчитися працювати самостійно. Для всього цього потрібний, проте, мінімум знань, як вести самоосвітню роботу.

Друге питання, яке ставить Ленін в своїй промові про завдання спілок молоді,— це питання про зв'язок теорії з практикою.

«Одно з найбільших зол і лих, які залишились нам від старого капіталістичного суспільства, це цілковитий розрив книги з практикою життя, бо ми мали книги, де все було розписане якнайкраще, і ці книги, здебільшого, були найогиднішою лицемірною брехнею, яка брехливо малювала нам капіталістичне суспільство.

Тому просте книжне засвоєння того, що говориться в книгах про комунізм, було б аж надто неправильним. Тепер у наших промовах і статтях нема простого повто-

¹ В. І. Л е н і н, Твори, т. 31, стор. 252.

² Т а м ж е, стор. 251—252.

рення того, що говорилося раніше про комунізм, бо наші промови і статті зв'язані з повсякденною і всебічною роботою. Без роботи, без боротьби книжне знання комунізму з комуністичних брошур і творів нічогосінько не варте, бо воно продовжувало б старий розрив між теорією і практикою, той старий розрив, який становив найогиднішу рису старого буржуазного суспільства»¹.

Для того, щоб уміти пов'язувати теорію з практикою, з повсякденною і всебічною роботою на загальну користь, для цього треба багато і самостійно вчитися. В практичній роботі постійно постає багато питань, які можна розв'язати тільки тоді, коли маєш відповідні знання. Треба вміти самостійно їх набувати. Для цього треба мати певний мінімум знань, звичку до самоосвітньої роботи.

Тепер ми маємо дуже великі досягнення, змінився весь вигляд нашої країни, народ став свідомим, організованим. Але, щоб рухатися далі, треба озброїтись значно більшими знаннями. Причому треба, щоб найширші маси трудящих були озброєні не уривками знань, не крихтами знань, а систематичними, пов'язаними між собою знаннями,— знаннями, потрібними для того, щоб піднести всю нашу практичну роботу на вищий щабель.

Нам потрібні знання для посилення нашого впливу на трудящих інших країн, потрібні знання, щоб зробити нашу країну ще в кілька разів багатшою, організованішою, могутнішою, щоб зробити наші досягнення для всіх ще більш переконливими.

Нам потрібні знання для захисту нашої соціалістичної Батьківщини, нам потрібні знання для боротьби за світову соціалістичну революцію.

Тепер більше, ніж будь-коли.

Будемо вчитись і в різного роду школах, і самостійно, щоб заповіти Леніна повніше, краще, глибше запроваджувати в життя.

1935 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 248—249.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ В. І. ЛЕНІНА

(НА ДОПОМОГУ САМООСВІТИ)

У кожній скільки-небудь дбайливо поставленій бібліотеці є тепер Зібрання творів Леніна. Проте, треба сказати прямо, обертаність цих Творів у масових бібліотеках не така вже й велика. Масовий читач часто не знає, як приступити до вивчення Творів Леніна. Бере перший том, другий, а на третьому звичайно застряє. Бібліотекар же часто-густо не знає, що порадити читачеві, і на його питання дає дуже нелепі відповіді.

Кожний твір Леніна, кожна його промова, стаття нерозривно були пов'язані з поточними подіями, з діяльністю партії, з міжнародною боротьбою робітничого класу, з діяльністю самого Леніна. Це враховано при виданні (першому, другому і третьому) Творів Леніна. Кожний том Творів Леніна, розміщених у хронологічному порядку, крім переліку статей, промов, творів, вміщених у цьому томі, що дається в кінці тома (Зміст), має ще дуже цінні Додатки.

Додатки ці в другому і третьому виданнях складаються з восьми розділів:

I. Список творів Леніна, що стосуються цього періоду.

II. Список офіційних документів цього періоду, в редакції і складанні яких брав участь В. І. Ленін.

III. Покажчик літературних праць і джерел, що згадуються В. І. Леніним у творах, вміщених у цьому ж томі (російською та іноземними мовами).

IV. Документи і матеріали, що стосуються цього періоду.

V. Примітки (причому дається «Покажчик найважливіших приміток за алфавітом»).

VI. Словник-покажчик імен.

VII. Основні віхи життя В. І. Леніна.

VIII. Літопис подій.

У деяких томах випадає розділ I, бо всі твори є вже в наявності. В т. III (в якому вміщений один великий твір «Розвиток капіталізму в Росії» та ще одна стаття) випадають розділи I, II, VII, VIII; те саме в т. XIII, де вміщений теж один твір: «Матеріалізм і емпіріокритицизм»; в т. XVI (1912—1913 рр., коли Володимир Ілліч, беручи участь у легальній пресі, або зовсім не підписував ряду статей, або підписував їх випадковими іменами) додано розділ: «Список статей і заміток, автором яких, можливо, є В. І. Ленін». Томи XXVIII, XXIX, що являють собою збірники листів Володимира Ілліча, і додатковий XXX том мають дещо інші Додатки.

У першому виданні вже намічений підхід до таких Додатків, але «Віхи життя В. І. Леніна» ще ніде не даються, «Літопис подій» дається тільки в останніх томах, у «Покажчику імен» не даються біографічні відомості і т. д. Крім того, перше видання виходило невеликим тиражем — 15—20 тисяч. Друге видання мало тираж 50 тисяч, третє — 100—150 тисяч. Тепер іде додруковування другого і третього видань.

Шеститомник, на жаль таких Додатків не має. Не має їх і двотомник. А проте *Додатки мають дуже велику цінність, бо надзвичайно допомагають правильному вивченню творів Леніна.*

І перше завдання, що стоїть перед читачем, який бажає вивчати Леніна, — це навчитися правильно користуватися Додатками до томів Творів Леніна, які подано в другому і третьому виданнях цих Творів. Уміння використати Додатки озброюватиме читача розумінням не тільки того чи іншого твору Леніна, але також і самої суті ленінізму. З другого боку, робота з Додатками навчить читача краще розуміти Леніна, як революціонера, його методи роботи.

Треба взяти один з пізніших томів і ґрунтовно проробити хоча б певну частину його. Добре взяти, наприклад, XXII т. і в ньому, скажемо, взяти відрізок часу за січень 1918 р.

Насамперед треба взяти «Літопис подій». Читаючи перелічені в ньому події, треба виділити з них головні події, а також ті події, що характеризують загальний політичний і господарський стан справ у країні в січні 1918 р. При цьому, для того щоб виразніше уявити собі справу, треба використати інший розділ Додатків — «Словник-показчик імен», знайти там прізвища, згадані в переліку подій, як-от: Каледін, Корнілов, Шаумян, прочитати вказані в «Словнику-показчику імен» сторінки. Треба використати також інший розділ Додатків — «Примітки» — алфавітний показчик важливіших приміток. Цей алфавітний показчик легше допоможе знайти примітки, що стосуються Установчих зборів, Центральної ради, Вікжеля й ін., і орієнтуватися в подіях¹.

Після того як читач складе собі більш або менш повне уявлення про події, що мали місце в січні 1918 р., про їх питому вагу і про ту атмосферу, в якій вони відбувалися, слід переглянути вказаний у «Змісті» цього тома *список ленінських статей, промов, проектів, резолюцій, декретів, тез і ін.*, причому важливо відмітити, до кого він звертався з тією чи іншою промовою, для кого і для чого складав резолюції, тези. Добре розгрупувати цей матеріал за питаннями. Взяти статті, проекти, що стосуються питання боротьби за хліб, боротьби за мир, боротьби за Радянську владу (розпуск Установчих зборів), стосуються питань організації праці й ін. Тоді з особливою виразністю виступлять ті питання, що приковували в цей період увагу Ілліча.

Розділ I Додатків вкаже ще ті промови і статті, які не збереглися або ще не розшукані. Розділ II дасть перелік тих офіційних документів, у складанні та редагуванні яких Ленін брав безпосередню участь. Не тільки пропагандистом, агітатором був Ленін — він був Головою Ради Народних Комісарів. «Основні віхи життя В. І. Леніна» за січень 1918 р. дадуть ще додаткову картину діяльності (прийоми, листи, розпорядження, головування й ін.).

Знайомство з «Літописом подій» і з діяльністю Леніна за цей відрізок часу підготує читача до значно свідо-

¹ Деякі примітки вимагають уточнення формулювань, але загалом вони дають дуже багатий фактичний матеріал.— *Прим. автора.*

мішого читання його творів за цей період, збудить у нього інтерес до цих статей.

Над вивченням Додатків добре працювати вдвох, втрьох, щоб можна було спільно обговорювати деякі питання, швидше розшукувати потрібний матеріал.

Вивчення Додатків допоможе краще розуміти статті, промови, тези Леніна, дасть потрібну попередню зарядку.

Потім треба перейти до читання самих статей.

Яку статтю або промову вибрати для першого читання з періоду, що вивчається,— за січень 1918 р.?

Важливо взяти насамперед або статтю Леніна, або стенографічно записану і виправлену ним самим промову. Не слід починати ні з газетних звітів про виголошені промови, ні з протокольних записів, вміщених у Зібранні творів, бо в газетних звітах і протокольних записах багато що може бути пропущене, передане не досить точно. Не слід також брати для першого разу ті статті, що є лише начерками і ніде не були надруковані в той час. Треба вибрати або яку-небудь газетну статтю, надруковану в «Правде» чи в «Известиях», або промову, виголошену на яких-небудь зборах, що мають загальне значення, промову, звернену до всієї країни, до всіх трудящих.

Такою промовою за цей період є, безперечно, промова на III Всеросійському з'їзді Рад. I за змістом своїм вона найбільш важлива, бо є доповіддю про діяльність Ради Народних Комісарів за час з моменту здобуття влади і до кінця січня 1918 р. Цей перший звіт Голови Ради Народних Комісарів не може не збудити загального інтересу до звітів уряду на з'їздах Рад. Доповідь було зроблено 24 січня.

Ця доповідь, звернена до широких мас країни, є найбільш популярною за формою. Її треба старанно проробити, треба не пошкодувати на це часу. Треба спочатку прочитати цю промову, використовуючи і «Словник-покажчик», і «Примітки». Треба використати, якщо буде потрібно, для довідок і словник іноземних слів, і Малу Радянську Енциклопедію. Розібравшись у статті, добре зробити з неї виписки місць, що найбільш сподобалися; добре також, якщо читач достатньо підготовлений, скласти конспект цієї промови. Цільова настанова цієї про-

мови Леніна — дати звіт масам, народу про найважливіше, істотне в діяльності уряду. Шкодувати часу на вичення статті не слід.

Якщо працює гурток, важливо на загальних зборах обмінятися думками, розповісти, кому що найбільше сподобалось у цій промові.

На III Всеросійському з'їзді Рад було прийнято «Декларацію прав трудящого і експлуатованого народу». Після проробки промови Леніна на III Всеросійському з'їзді Рад ленінський проект цього проголошення прав трудящого і експлуатованого народу буде зрозумілий для читача в усьому його значенні. «Проект Декларації» був написаний для Установчих зборів, які відмовилися його прийняти, і Декларацію було прийнято III Всеросійським з'їздом Рад.

Проект Ілліча треба порівняти з офіційним документом, поданим у розділі Додатків «Документи та матеріали». Треба особливо уважно простудіювати примітку 80-у до «Проекту Декларації». Тоді стане зрозумілим, чому відмова Установчих зборів прийняти цю Декларацію спричинилася до розпуску Установчих зборів.

Проробка дальших матеріалів, що стосуються Установчих зборів (постанова ВЦВК від 16 січня, Декларація фракції більшовиків від 18 січня, промова Леніна на засіданні ВЦВК 19 січня і Проект декрету про розпуск Установчих зборів), виявить перед читачем з особливою виразністю, як продумана була Іллічем вся тактика більшовиків і яка була вона глибоко принципова, яка вона була правильна.

Виразніше виступить перед читачем роль Ілліча не тільки як гаряче переконаного оратора, але й як організатора Радянської влади.

Проробка виступу Леніна на Надзвичайному Всеросійському залізничному з'їзді — порівняння цієї промови Ілліча з промовою на III з'їзді Рад — виявить перед читачем уміння Ілліча переконувати тих, хто вагається, покаже, на які моменти він при цьому особливо звертав увагу.

Читання решти статей, матеріалів, резолюцій, постанов пройде вже значно свідоміше і поглибить інтерес до таких питань, як боротьба за хліб, за мир, громадянська війна, організація Червоної Армії, питання соцзма-

гання і т. д. Читаючи ці статті, читач закріпить своє вміння працювати з різними розділами Додатків.

Добре, якщо після закінчення читання статей, промов і документів за 1918 р. читач знову перечитає «Літопис подій» і «Віхи життя Леніна» за січень 1918 р. Він побачить, як багато дала йому проробка творів Леніна, що стосуються навіть такого короткого проміжку часу, в справі розуміння подій, роботи партії, в розумінні самого Леніна як пропагандиста, агітатора, організатора радянського ладу.

Звичайно, не обов'язково треба починати з проробки саме цього відрізка часу — січень 1918 р. Беручи цей відрізок, я просто хотіла показати на конкретному матеріалі, як треба працювати над певним матеріалом, щоб, використовуючи ту величезну роботу, яку проробив Інститут Леніна, навчитися читати твори Леніна, не відступаючи перед труднощами.

Але це тільки попередня робота. Особливо важливе значення як посібник при вивченні творів Леніна має виданий у 1934 р. Інститутом Маркса — Енгельса — Леніна «Предметний покажчик до II і III видань Творів В. І. Леніна». Він повинен бути неодмінно в кожній бібліотеці, що має Зібрання творів Леніна.

Читач, що проробив, скажемо, твори Леніна за січень 1918 р., особливо зацікавлюється питанням про Установчі збори, для нього дещо залишається ще незрозумілим, йому хочеться знати все, що писав і говорив Ленін про Установчі збори. Нехай він шукає в «Предметному покажчику» слова на букву «у» (питання розміщені в алфавітному порядку). На сторінках 420—430 він знайде всі висловлювання Леніна з цього питання, починаючи з V тома, в різний час. Все питання про Установчі збори розбите в Покажчику на два розділи: 1) Установчі збори в програмі РСДРП, як гасло в революції 1905—1907 р., як гасло в період між двома революціями (1907—1917); 2) Установчі збори в Росії в 1917—1918 рр.— з підрозділами: вибори, склад і скликання; і диктатура пролетаріату; як гасло контрреволюції; ставлення до них буржуазії; ставлення до них більшовиків; ставлення до них дрібнобуржуазних партій; розгін їх. Отже, читач може знайти все, що писав і говорив Ленін про Установчі збори і (що особливо важливо з точки зору вивчення лені-

нізму) як підходив Ленін до питання в різні часи, на що і в який момент натискав і чому. «Предметний покажчик» перелічує також інші питання, що стосуються цієї теми.

Тепер іде будівництво соціалізму. Більшість читачів цікавить питання, що говорив Ленін про соціалізм, цікавлять питання про війну, про міжнародний робітничий рух, про колективізацію. Відповіді на всі ці питання читач знайде в «Предметному покажчику». Цінність його в тому, що він допомагає шукати і знаходити у Леніна відповіді на хвилюючі питання, і в тому, що він допомагає зрозуміти, як Ленін, не здаючи позицій, умів в умовах, що змінюються, підходити по-новому, з нових точок зору до того самого питання.

Інститут Леніна видав також «Алфавітний покажчик праць В. І. Леніна, що ввійшли до II і III видання Творів», який допомагає швидко розшукати в Зібранні творів Леніна будь-яку його статтю, будь-яку його промову.

Конче потрібно кожному читачеві вивчити також методи роботи Леніна як дослідника, що вмів глибоко вивчати питання, вмів його брати в усіх зв'язках і опосередкуваннях. Це навчить читача по-ленінському вивчати Твори Леніна.

До певної міри може допомогти в цій справі укладений мною збірник, виданий ІМЕЛ до XVII з'їзду партії, «Будемо вчитися працювати у Леніна».

Хотілося б, щоб цей начерк викликав у товаришів бажання серйозно працювати над розробкою цього питання. Треба допомогти всякими способами просувати Твори Леніна в маси.

1935 р.

ЗА НАВЧАННЯ!

Великою стала тепер свідомість і активність колгоспниць. Сторінки наших газет і журналів переповнені розповідями про те, як почали по-новому працювати колгоспниці, яких величезних результатів вони добиваються. Всі знають, яким піклуванням, якою увагою оточує Радянська влада наших активісток. Минули ті часи, коли треба було переконувати селянок у корисності Радянської влади. Їх серця горять тепер любов'ю до своєї Батьківщини.

Але заважає ще часто нашій колгоспниці розгорнутися по-справжньому спадщина минулого — малописьменність, відсутність знань. Радянська влада запровадила в життя загальне обов'язкове навчання, всі вчаться, молодь у нас росте письменною, знаючою. Підрізане коріння старої темряви. Адже працює в нас ударницями, веде громадську роботу, бореться за нове, світле життя не тільки молодь, але працюють і літні колгоспниці — матері наших дітей, борються і старухи. Ось п'ятисотенниці бурякових ланів одержали ордени Леніна — хіба це одна молодь? Ті, кому не вдалося замолоду вчитися, але в яких багатий життєвий досвід, відчують на кожному кроці, як заважає їм малописьменність, відсутність знань.

Сорок років тому, в 1895 р., в своїй першій статті, написаній для робітників, «Про що думають наші міністри?» Ленін розповідав, як намагаються царські міністри загордити доступ до знань робітничому людові. Стаття за-

кінчувалася словами: «Робітники! Ви бачите, як смертельно бояться наші міністри поєднання знання з робочим людом! Покажіть же всім, що ніяка сила не може відібрати у робітників свідомості! Без знання робітники — беззахисні, із знанням вони — сила»¹. Не тільки до селян і селянок, але навіть і до міських робітників не дійшла ця стаття. Була вона захоплена під час арешту Леніна царськими жандармами і лише за Радянської влади розшукана в жандармських архівах і надрукована вже після смерті Леніна.

Багато років минуло з того часу. Хто тепер не знає, що знання — сила? Багато зробила Радянська влада, щоб ліквідувати неписьменність і малописьменність. Більше як 40 мільйонів навчилося за вісімнадцять років існування Радянської влади грамоти, але все ж справу не доведено до кінця: по селах є ще не тільки малописьменні, але й неписьменні, особливо серед жінок.

Перед смертю Ленін говорив: треба нам до кінця ліквідувати неписьменність і малописьменність, але зробити це можна лише тоді, коли неписьменні й малописьменні самі по-справжньому візьмуться за цю справу.

Дванадцять років минуло з того часу. Багато зроблено, але не все. Тепер соромляться своєї неписьменності, але треба не приховувати її, а викоренити до кінця. Справою честі кожного колгоспу повинна бути остаточна ліквідація неписьменності і малописьменності колгоспниць. Треба зробити це якнайшвидше, якнайкраще. Бур'ян — темряву, неписьменність і малописьменність — треба вирвати, виполоти увесь чисто. Серйозно треба взятися за це сільрадам, колгоспницям — членам Рад і райвиків, серйозно взятися за це правлінням колгоспів, жіночій колгоспній молоді, перевірити грамотність кожної колгоспниці і тим, хто відстав у справі грамотності, надати всілякої допомоги в навчанні.

Є постанова партії — до кінця другої п'ятирічки повністю ліквідувати неписьменність і малописьменність².

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 74.

² Див. постанову XVII з'їзду ВКП(б) «Про другий п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР (1933—1937 рр.)», розд. III, пункт I. «КПСС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, вид. 7-е, К., Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 207.— *Ред.*

Треба перевірити, як виконується ця постанова, треба добитися повного її виконання в своєму колгоспі.

Ми знаємо слова Леніна: в країні неписьменній соціалізму не побудувати. Але однієї письменності мало: крім грамоти, потрібні культурні, свідомі, освічені трудящі.

Коли на основі наших досягнень і в місті й на селі розпочався стахановський рух, коли робітники і колгоспники почали боротьбу за те, щоб кожному якнайкраще організувати працю на своїй ділянці роботи, особливо відчутною для всіх — для колгоспниць у першу чергу — стала нестача знань.

Адже треба вміти коротко, ясно, зрозуміло написати діловий папір, все розрахувати, треба прочитати книжку з природознавства, про догляд за рослинами, за тваринами, з організації праці, з техніки.

З книги треба здобувати знання, які можна зараз же прикласти до справи, до налагодження роботи в своїй бригаді, налагодження всього життя в своєму колгоспі. Мало однієї письменності. Треба влаштовувати і для письменних у радгоспах і колгоспах школи дорослих, щоб, не відриваючись від виробництва, можна було вчитись далі. Справа невідкладна.

Партія і уряд звертають особливу увагу на навчання дорослих. Треба тільки як слід організувати його на місцях, треба, щоб кожна школа дорослих була під контролем громадської уваги колгоспників і колгоспниць, щоб вони робили все можливе, щоб залучити собі на допомогу в навчанні місцеві сили — вчителів, агрономів, техніків, бухгалтерів.

14 листопада 1920 р. Ілліч їздив у село Кашино, в якому селяни побудували собі своїми силами електричну станцію, був на відкритті цієї станції, вітав почин селян, багато говорив з ними про значення техніки, електрифікації, про культуру, про потребу масам озброїтися знаннями. Тепер Кашино стало селом суцільно колгоспним, суцільно письменним.

На VIII з'їзді Рад, який відбувався в грудні 1920 р., Ілліч говорив: «Треба добитися того, щоб кожна фабрика, кожна електрична станція перетворилася у вогнище освіти...»¹ Тепер таких «вогнищ» багато. Треба, щоб

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 464.

школи дорослих вміли використати всі наші досягнення для того, щоб озброїти маси колгоспників і колгоспниць знаннями. Треба, щоб школи дорослих вміли використати сили, досягнення кожного радгоспу, що лежить поблизу.

Тісна ув'язка роботи шкіл дорослих з практикою, з завданнями, що стоять перед колгоспниками і колгоспницями в справі організації їх праці, їх життя, допоможе нашій рідній Країні Рад вийти і щодо культури на перше місце, стати зразком для трудящих майбутньої соціалістичної Європи і Азії. До цього кликав нас Ленін, по цьому шляху веде нас партія, Радянська влада. Ми не маємо сумніву в тому, що колгоспниці будуть у перших лавах борців за високу грамотність, за знання, за культуру.

1935 р.

СТАХАНОВСЬКИЙ РУХ І ШКОЛИ ДОРΟΣЛИХ

Стахановський рух — це піднесення на новий вищий щабель усього виробництва, це величезне піднесення всієї продуктивності праці, це зростання багатства нашої Країни Рад, зростання добробуту трудящих мас і міста, і села. Про це багато і конкретно говорилося на зльоті стахановців промисловості і транспорту. Треба, щоб те, що говорилося на цьому зльоті вождями нашої партії, говорилося самими стахановцями, було доведене до кожного робітника, кожної робітниці, до кожного колгоспника, кожної колгоспниці. Преса наша створила можливість цього. Треба, щоб від цієї справи не стояли осторонь наші бібліотеки, наші клуби, хати-читальні, Будинки культури, наші школи дорослих. Наркомос буде вимагати, щоб кожний бібліотекар, кожний політосвітник, кожний вчитель шкіл дорослих знав, розумів суть стахановського руху, знав основні книжки з стахановського руху, які будуть виходити, знав основи раціоналізації трудових процесів, знав, розумів, як вести стахановську пропаганду серед населення, яке він обслуговує, як зробити її особливо конкретно.

На зльоті стахановців дуже багато говорилося про культуру, про навчання. Майже кожний стахановець говорив про те, як він учився, як виробляв у собі вміння, звичку опановувати потрібні йому знання, що йому давала загальна освіта, школа ФЗУ, техмінімум, говорив про своє прагнення до навчання.

Ленін писав у свій час, що для піднесення продуктивності праці потрібна певна *свідомість* і *освіченість*, що в

країні неписьменній соціалізму не побудуєш. Щодо свідомості, то в нас успіхи величезні, щодо освіченості, то справа гірше. Звичайно, наша країна перестала бути темною, неписьменною країною, але заповіт Леніна — доконечна потреба вчитись, брати знання з бою, як кажуть, — залишається в усій силі.

В усій силі залишається й те, про що говорив Ленін на III з'їзді комсомолу, — про доконечну потребу пов'язувати теорію з практикою. Тут стахановці особливо наповляють. Вони настоюють на цьому пов'язанні. При школах дорослих у Донбасі запроваджені «години стахановця», де здійснюється якраз поєднання теорії з практикою. На транспорті виникли «стахановські школи». Це не просто загальноосвітні школи дорослих, це не профтехнічні школи, це школи, де теорія тісно пов'язується з практикою, де знання основ наук тісно пов'язуються з практичними завданнями виробництва.

Це не може не впливати якоюсь мірою на всю постановку викладання в школах дорослих, на постановку всієї політосвітроботи.

Виступаючи перед завідуючими хатами-читальнями Західної області, нарком освіти т. Бубнов спитав їх про їхній загальноосвітній рівень. Виявилось, з тридцяти чоловік половина має знання лише в обсязі початкової школи. Андрій Сергійович вказав на доконечну потребу для них мати знання принаймні в обсязі неповної середньої школи, набувати ці знання в школах дорослих підвищеного типу, без відриву від виробництва.

Питання поставлено з усією серйозністю.

Але це питання зумовлює ряд інших питань. Чи може завідуючий хатою-читальнею тому, що йому треба вчитися, замкнути хату-читальню на замок? Звичайно, ні. Треба йому буде вчитися самостійно, при постійній допомозі, консультації школи дорослих підвищеного типу, користуватися підручниками заочної освіти, складати заліки, потрібний при школі підвищеного типу екстернат. Школа дорослих повинна стати набагато гнучкішою, ніж вона є. Такі висновки з виступу Андрія Сергійовича.

Друге питання, яке він підкреслив, — це потреба стахановському підійти до всієї постановки політосвітньої справи. Зауваження теж дуже важливе.

Що значить підійти по-стахановському? Це значить

краще, доцільніше організувати справу, організувати її так, щоб вона давала найкращі результати, максимум продуктивності. Як це зробити? Промова Стаханова на зльоті стахановців промисловості називалася «Мій метод».

У чому полягає стахановський метод? В тому, що Стаханов чудово вивчив властивості матеріалу, над яким він працював, властивості, характер вугільного шару своєї шахти,— це по-перше; по-друге — зважив з точки зору продуктивності праці доцільність організації праці, обміркував, як реорганізувати роботу колективу групи, що працювала з ним, так, щоб при найменшій затраті праці досягти максимуму продуктивності. Обміркував, як зробити це, так розподіливши працю, щоб жодна хвилина марно не пропадала, щоб підвищилася відповідальність кожного за працю, яку він виконує.

Якщо ми хочемо застосувати стахановський метод до шкіл дорослих, то перше, що потрібне,— це старанно вивчати той матеріал, над яким педагог працює,— учнів шкіл дорослих. Треба сказати прямо, що це вивчення дуже часто стоїть на дуже низькому рівні. Йдеться про вивчення учнів взагалі. Ось вам фабрика, на ній 6 тисяч робітників, з них 500 чоловік неписьменних. Чи знають педагоги своїх учнів? На цю справу не звертають належної уваги. Вивчають учнів «взагалі», але не знають, з якого вони цеху, що за робота в цьому цеху, скільки в якому цеху неписьменних, які в них неполадки в роботі, які прориви, які досягнення. Це перше, що повинен знати працівник шкіл дорослих.

Друге — він повинен знати їх побутові умови. Тільки знаючи побутові умови, можна знати, чим і як треба допомагати учням, як ліквідувати пропуски та ін. Одному треба добути окуляри, другій влаштувати дитину в дитсадок, третій організувати навчання в тому селищі, де вона живе, і т. д. і т. п.

І, нарешті, треба знати рівень свідомості і загальної грамотності, освіченості кожного учня. З цим також справа стоїть погано.

На селі не менш важливо знати умови виробництва, побутові умови, рівень розвитку і знань учнів.

Без знання учнів, скільки б не кричала завідуюча школою про обов'язковість навчання, про потребу підви-

шення «поваги до школи», «поваги до педагога», нічого з цього не вийде, крім зниження інтересу до навчання¹.

Я гадаю, треба б стати на шлях змагання між педагогами в справі вивчення учнів, і в першу чергу вивчення характеру і умов їх праці, їх побуту, їх розвитку. Тоді тільки можна виробити доцільні програми, виробити найкращі методи викладання, що дають стахановські результати. Тут потрібна найсерйозніша перебудова. Програми повинні бути побудовані так, щоб вони давали учням максимум знань, так, щоб вони засвоювалися учнями з найменшою затратою сил і часу, щоб в них не було завантаження десятирядними, непотрібними дрібницями, а виділялося б у цій галузі знання найбільш істотне, найбільш основне. Молотом треба не просто махати, а бити в точку. *Що основне в програмі, що другорядне*, — це треба до кінця усвідомити вчителю. Питання про методи постає з усією гостротою найбільше в школах дорослих: як берегти час учня, одночасно забезпечуючи йому міцне запам'ятовування потрібних дат, потрібних імен, потрібних слів? Яка роль повторення? наочності? моторності? конкретності? самодіяльності? взаємодопомоги? Як пов'язувати теорію з практикою? Як вести облік знань, облік розвитку? Як встановлювати покажчики змагання між учнями?

Ось мені довелося бути присутньою на великій фабриці на засіданні педагогів і учнів шкіл дорослих.

Учнів-відмінників преміювали. Чи так були проведені збори, як треба? По-моєму, не так. Спочатку говорили промови завідувача школою, педагоги. Всі говорили про стахановський рух. Це добре. Але говорили надто «взагалі». А потім педагоги викликали учнів, які швидким кроком пробиралися на трибуну, одержували з рук якоїсь неуважної людини премії — клапоть матерії, книжки — і йшли собі. Говорили завідувача, педагоги; комсомол, фабричні організації мовчали. З учнів тільки двоє читали щось з папірця.

На мою думку, говорити треба було найбільше учням і представникам громадськості. Треба було зробити,

¹ В москвських школах дорослих утворився навіть особливий термін «неатестований учень». Це учень, якого жодного разу не викликав, не опитував учитель, не ставив йому ніяких оцінок. — *Прим. автора.*

приміром, так. Говорить педагог про кожну групу окремо: дає характеристику групи: скільки в ній чоловік, з яких цехів, чи є серед них партійці, комсомольці, яку громадську роботу ведуть учні, чи є серед них стахановці, що нового ці учні-стахановці внесли в організацію праці. Потім треба було б розповісти про навчання цієї групи: які були труднощі, як їх подолали, як цьому допомогла фабрична організація, фабрична громадськість, чого досягли в навчанні, хто й чим відзначився, як пройшла перевірка, кого саме і за що преміювали. Говорять про те саме учні, говорить про те саме заводська громадськість. Учні, яких преміюють, на трибуні. Після цього вже преміюють, і учні з піснею і премією ідуть на свої місця. Тоді буде піднесення, зарядка, користь від такого засідання¹.

Треба серйозно подумати, як організувати всю справу так, щоб люди вчилися з захопленням, з радістю, відчували своє культурне зростання і щоб разом з учнями зростав педагог, щоб учитель не зазнавався, не кричав.

...А завідуючий школою дорослих малописьменних, педагог, раз-у-раз з висока дивиться на дорослих учнів, не вміє вчитися в дорослих робітників, не вміє вдумуватися, як краще організувати навчання, трактує їх, як малих дітей.

Треба вчитись у Леніна, у передовиків стахановського руху, як вивчати маси, як слухати та як їм допомагати.

Будемо вчитись.

1936 р.

¹ Потім мені розповідали, що преміювання учнів на цій фабриці викликало багато образ, і багато хто з учнів заявив, що кине навчання. Замість стимулювання неправильно організоване преміювання дезорганізує, знижує настрої.— *Прим. автора.*

ПРО ПІДВИЩЕННЯ УСПІШНОСТІ УЧНІВ У ШКОЛАХ ГРАМОТИ І МАЛОПИСЬМЕННИХ

Багато хто з викладачів школи дорослих схильний пояснювати великі відсиви в школах грамоти «об'єктивними причинами». Ці «об'єктивні причини» — завантаженість учнів роботою, побутові умови та ін. Але саме тому, що дорослим важче вчитися з ряду причин, ніж дітям, на викладача лягає особливо велика відповідальність за успішність учнів. Якщо учень відчуває свої успіхи, він буде переборювати побутові труднощі з особливою наполегливістю. Якщо ж у нього складеться відчуття, що він з місця не зрушується, він кине навчання.

Учитель повинен добре знати кожного свого учня і уважно стежити за його успішністю. Для вчителя потрібний постійний самоконтроль: що він, учитель, зробив, щоб допомогти учневі підвищити свою успішність. При скільки-небудь численній кількості учнів не можна покладатися на свою пам'ять. Треба завести зошит успішності, де б кожному учневі була відведена своя сторінка. Що там треба записувати? Треба записувати дати. Треба насамперед визначити, що знає учень на початку занять (скажемо, 3 вересня); записати, що йому особливо важко при засвоєнні, яку пораду йому дано; як і коли перевірено; чи зрозумів він пораду, чи виконує її; що йому особливо важко. Якщо записувати так, то можна буде через кілька місяців чудово знати учнів, конкретно-диференційовано підходити до кожного учня.

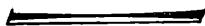
Такі записи будуть добрим самоконтролем для самого вчителя. Особливо важливо це для молодосвідчених учи-

телів. Якщо успіхи в учня повільні, треба порадитись з більш досвідченим викладачем.

Такий зошит для молодосвідченого вчителя допоможе йому побачити прогалини свого викладання, стати для учнів дійсним порадником і помічником у навчанні.

Зрозуміло, в школах малописьменних характер порад буде інший, форма перевірки знань, інтересу, активності там легші, ніж у школах грамоти.

1936 р.

ПОВ'ЯЗАТИ ШКОЛУ З ПОБУТОВИМИ УМОВАМИ, З УМОВАМИ ПРАЦІ УЧНІВ

(ВИСТУП НА ВСЕРОСІЙСЬКІЙ НАРАДІ ПО НАВЧАННЮ ДОРОСЛИХ)

Останній рік був надзвичайним роком, не схожим на попередні. В цьому році з особливою яскравістю виявилося, які величезні успіхи ми зробили в усіх галузях соціалістичного будівництва.

Цього року відбувався ряд таких нарад, які можливі тільки за соціалістичного укладу. Пленум партії в грудні показав, як партія зміцнює свої лави, відкидаючи всі чужі, всі випадкові елементи, як вона згуртовується на поглибленій роботі з масами.

Стахановський зліт показав, як міцніше в нас робітничий клас, як він робиться справжнім господарем виробництва, який дбає про піднесення продуктивності праці на вищий щабель, і як уже на базі соцзмагання виникло нове, соціалістичне ставлення до праці, що дає дуже великі результати. Відбулися наради керівників партії та уряду з цілим рядом робітників різних галузей праці — з комбайнерами, з трактористами, з п'ятисотенниками, з передовиками тваринництва. Це були ділові, товариські обговорення основних питань виробництва з ударниками соціалістичних ланів. Вони показали найтіснішу реальну змичку між фізичною і розумовою працею, їх соціалістичну ув'язку.

Небувало розбуджена думка мас, розбуджена ініціатива мас, їх творчі сили. Наш фронт, культурний фронт, тепер висувається на одне з перших місць, тому що ніколи не був такий сильний потяг до знань, як тепер. Всі стахановці вчать. Вони прийшли з мас, які не були озброєні знаннями. Ми знаємо, що сам Стаханов прийшов працювати в шахту неписьменним хлопцем, повинен був

проходити лікнеп. Вдумливе, хазяйське ставлення до роботи зробило його ім'я прапором соціалістичного ставлення до праці. Стахановський рух, викликавши зростання продуктивності праці, одночасово викликав і пристрасне прагнення до знань. Тепер усі стахановці вчать. Тепер усі хочуть бути стахановцями. Тому питання навчання дорослих, останнім часом дещо відсунуті на задній план, висуваються з новою силою.

На початку революції всі ділянки політико-освітньої роботи — бібліотеки, школи дорослих, хати-читальні — посідали дуже велике місце. На I з'їзді з позашкільної роботи, в травні 1919 р., Ленін говорив, що за час існування Радянської влади на фронті політосвітроботи зроблено більше, ніж на якому-небудь іншому. Це пояснювалося тим, що маси тоді потягнулися до знання. Тепер ми теж переживаємо таке саме піднесення: маси тягнуться до знань.

Все це накладає особливі обов'язки на всіх робітників культурного фронту, це примушує нас працювати по-ударному, з особливим напруженням і особливою вдумливістю, вдивляючись у життя, вивчаючи запити, що йдуть від мас.

У нас недавно проводилося соцзмагання на кращу сільську бібліотеку і на район, який найкраще обслуговує бібліотеками читачів¹. Розпочате воно було в дуже незручний момент, коли йшла збиральна кампанія і підготовка до навчального року, і можна було гадати, що з нього мало що вийде. Але оскільки увага до культурних питань відповідає теперішнім настроям мас, то на місцях товариші зуміли проробити дуже велику роботу. Відкрито 6 тисяч нових бібліотек, створено біля 18 тисяч пересувок, біля 7 мільйонів книг просунуто в бібліотеки через колектори, зібрано багато книг на місцях, зросла кількість читачів. Але, крім цих практичних результатів, на бібліотечній нараді² відчувалося, як у но-

¹ Всесоюзний конкурс на кращу сільську бібліотеку відбувся з 15 липня по 31 грудня 1935 р.— *Ред.*

² Мова йде про Всесоюзну нараду бібліотекарів-передовиків сільських бібліотек (лютий 1936 р.), на якій було підведено підсумки Всесоюзного конкурсу 1935 р. на кращу сільську бібліотеку. Див. виступ Н. К. Крупської на цій нараді в т. 8 цього видання («Підсумки змагання»).— *Ред.*

вій обставинці створюються і зростають нові працівники, які дуже близько стоять до висунутих життям завдань.

Я гадаю, що і на фронті шкіл дорослих ми скоро побачимо те саме. Ми розкачуємось трохи повільно. Є певні постанови партії та уряду, які зобов'язують нас працювати на цьому фронті з усім напруженням. Я пам'ятаю, Володимир Ілліч, говорячи про ліквідацію неписьменності і малописьменності, особливо підкреслював, що треба зробити так, щоб маса сама взялася за цю справу. Ми були свідками культпоходу, в якому брали активну участь маси. Але ми знаємо також, що цю справу не було доведено до кінця, не досить вміло підійшли до роботи, не досить пішли назустріч запитам мас, і виходило часто багато галасу замість дійсно глибокої справи.

Тепер такий час, коли конче потрібно, щоб дійсно самі маси взялися за цю справу. Зараз у нас є всі можливості піти назустріч запитам мас. Люди науки з усією готовністю ідуть їм назустріч. Ось тепер постало питання про створення популярної літератури, якої в нас дуже мало, і працівники Академії наук і цілого ряду наукових установ заявляють про бажання взяти найактивнішу участь у створенні такої літератури.

Є постанова уряду про доконечну потребу протягом двох років цілком ліквідувати неписьменність і малописьменність¹.

На 1936 р. перед нами стоїть завдання ліквідувати малописьменність серед 2 мільйонів чоловік. Це дуже велике завдання. Таке саме завдання дане профспілкам. У нас, звичайно, профспілки різні. Є, наприклад, профспілки металістів або друкарів, де мало неписьменних, а є такі профспілки, де переважає жіноча праця, наприклад у текстилів. Там з письменністю справа не така вже благополучна. Якщо ми візьмемо профспілки з великим припливом нових членів, що приїхали з села, наприклад будівельників, то побачимо, що в них ліквідація неписьменності посувається погано.

Тепер нам потрібний облік, потрібне чітке уявлення, як провадити нашу роботу. До цієї справи треба підхо-

¹ Йдеться про постанову РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про роботу по навчанню неписьменних і малописьменних». Див. газ. «Правда» № 57 від 27 лютого 1936 р.— *Ред.*

дити з усією відповідальністю. Не можна перекладати її на добровільні організації. Кожна організація повинна точно знати, що вона повинна робити. У нас в тому поспіху, що був у зв'язку з проведенням культпоходів, знизилось саме поняття письменності і малописьменності. Часто буває так: попрацюють люди кілька тижнів, вивчаються трохи читати, і вважалось, що людина стала письменною. Гналися лише за кількістю навчених, а якість навчання знижувалася. Ось чому в постанові партії і уряду зазначається, що тепер у нас повинна бути школа, яка працює протягом певної кількості місяців, повинна бути певна кількість годин занять і це повинно забезпечити нам серйозне опанування грамоти. Якщо ми так будемо підходити до справи, то в нас зникнуть такі терміни, як «гостромалописьменні», «післябукварники» та ін. Люди вчитимуться два роки, і за ці два роки треба зробити їх цілком письменними.

Тепер саме виробництво в нас піднялося на такий щабель, що з неписьменними вже не можна працювати. Непродуктивна ручна праця, праця по-старому, і на селі відходить у минуле. Механізація сільського господарства, застосування нових методів догляду за тваринами, за рослинами — все потребує певної письменності. Тепер культура села зростає, і культурні запити села вимагають зближення культури села і міста.

Ті завдання, що стоять перед нами в цій галузі, покладають на нас дуже велику відповідальність. Товариство «Геть неписьменність» ліквідується, але зате в постанові партії і уряду зазначається, що при міських і сільських Радах повинні бути створені секції по ліквідації неписьменності і малописьменності.

Коли в нас було тільки індивідуальне чи групове навчання, а не було певних шкіл, вся справа ліквідації неписьменності і малописьменності йшла самопливом: невідомо було, хто вчить, чого вчить, як вчить, — контроль тут був надзвичайно слабкий.

Тепер треба поставити це питання зовсім по-іншому і з організаційного і з методичного боку.

Методичне питання — дуже серйозне. Це питання, як треба навчати. Останнім часом дуже часто школу дорослих прирівнювали до дитячих шкіл. Це створювало ряд труднощів, тому що підхід до дорослого і до дитини по-

винен бути, звичайно, цілком відмінним. Раніше у нас ставився знак рівності між дитиною і дорослим: вважали, що дитина все може. Тепер ставиться знак рівності, припускається, що доросла людина дорівнює дитині. Це, звичайно, неправильно, тому що життєвий і трудовий досвід у дорослих людей дуже великий. Є в них ряд таких навичок — у праці, в підході до цілого ряду життєвих питань, — яких, звичайно, не може бути в дітей. Але є і особливі труднощі, пов'язані з роботою серед дорослих. Тому тут потрібна особлива методична чіткість.

Коли ми говоримо про ліквідацію неписьменності і малописьменності, ми повинні з'ясувати собі, як цю справу поставити найбільш економно для учнів, а ми це не завжди вміємо робити. Ми повинні берегти сили учнів, вміло подавати знання і разом з тим подавати їх дуже ґрунтовно. Якось на одних зборах викладачів і учнів шкіл дорослих я спитала, які групи стійкіші: для малописьменних чи для неписьменних? Мені відповіли: «Школи малописьменних стійкіші». Це свідчить про те, що неписьменні не одержують у школах того, що вони повинні одержувати, що вмілого підходу до них часто не буває. Якщо ми так навчаємо дорослого, як ми навчаємо дитину, то ми страшенно марнотратимо сили дорослих учнів.

Підходячи з цієї точки зору до питання про методику, нам надзвичайно важливо поставити справу викладання найбільш раціонально, найбільш правильно, враховуючи всі особливості дорослого учня. Тут нам важливо врахувати побутові умови, умови його праці.

Ми перед цим розмовляли з цього питання з товаришами, що приїхали на нараду, і з'ясовується, чому, наприклад, в окремих групах такий великий відсів. Виявляється, це буває тому, що робітники працюють у дві зміни, а навчання провадиться тільки вечорами. Отже, треба пристосувати навчання до змінної роботи.

З'ясували, чому в Карельській республіці так довго не можуть навчити жінок. Всі чоловіки письменні, а жінки ніяк зрушитись не можуть. І коли товариш розповів, яке там сполучення хатньої праці з працею по вивезенню лісу, які мовні труднощі, то стало ясно, в чому тут справа і як можна уникнути труднощів, які є.

Щодо цього в нас є досвід культпоходу в Саратові.

Всі товариші, які там починали роботу, вміли підійти до цієї справи, пов'язуючи її щільно з побутовими умовами. Вони розуміли, що неписьменні — це здебільшого люди, яким довелося жити в дуже важких умовах. З'ясувалося, наприклад, що переважна більшість відвідувачів школи неписьменних — це люди, які ніколи не бували в театрі, ніколи ні до якої культурної роботи не були залучені. І в Саратові успіх культпоходу на перших кроках пояснюється тим, що неписьменних стали водити в театр, стали дбати про те, щоб у ті дні, коли відбувається навчання, налагодити догляд за дітьми жінок, що навчаються. В той час було багато випадків хуліганства, і повертатися додому жінкам після навчання було страшнувато. Тоді комсомольці взялися проводити жінок, які ходили в школу вчитися грамоти.

Ця увага до побутових дрібниць привела до того, що школа неписьменних була стійка, жінки туди ходили, і відсіву не було. Тепер дуже часто до цього питання підходять формально: сказано «Відвідай!» — і все. А буває так, що учні, в Москві наприклад, живуть за містом, але нікому на думку не спадає вечірню школу влаштувати за містом, де людина живе, а влаштовують її у місті. Зробити школу більш гнучкою, пов'язати школу з побутовими умовами, з умовами праці — це завдання стоїть перед нами на всю широчінь.

Дуже важливо, щоб викладання було на методичній висоті, щоб застосовувалися усі прийоми найкращого навчання грамоти, які вироблені. В нас часто буває так: справу навчання доручали культармійцям, а щб культармієць знає, як він методично вміє підійти до викладання, — цього не перевіряли. Багато розмов було про те, що треба піклуватися про культармійця, але піклування про його підготовку часто не було.

При школах грамоти часто не буває міцно збитого активу, ради з учнів. Я пам'ятаю, коли в нас були робітничі університети, ми зібрали конференцію самих тільки учнів і почали їх розпитувати про те, що хотіли б вони знати і які труднощі в них у навчанні. Це дало нам дуже багато щодо розуміння того, як треба підходити до учнів.

Нам треба точніше зафіксувати, які знання повинні опанувати учні в школі грамоти і які в школі малопись-

менних. Якщо подивитися на наші програми, які в нас до цього часу були, то там, дійсно, не досить чітко сказано, чого ми повинні навчити в школах грамоти, чого — в школах малописьменних. У програмах давався не тільки обсяг знань, але й ряд дуже спірних методичних вказівок. Потрібно обсяг знань відокремити від методичних вказівок. Треба створити дуже популярні книжки, доступні для самих учнів, в яких говорилося б, як треба вчитись, як треба опановувати знання. Це треба і для вчителя.

Питання методичного характеру повинні бути висвітлені тепер особливо повно. Для цього треба видати відповідні вказівки.

Нам треба окремо поставити питання про навчання дорослих у національних республіках та областях. Література, видана деякими мовами, дуже бідна, і доросла людина часто хоче в першу чергу вивчати російську мову, щоб бути в курсі всього життя, щоб мати можливість читати промови Леніна. В школі грамоти і для малописьменних ми повинні дати дорослому учневі право самому обирати, якою мовою він хоче навчатись. Я хочу відмітити також, що в національних республіках і областях побутові питання відіграють особливо важливу роль.

У нас повніша зараз провадитись велика робота і по школах дорослих підвищеного типу. Питання про ці школи особливо хвилює молодь. Ті програми, які в нас є, не досить пов'язані з життям. Треба більш глибоко підійти до обговорення цих програм. Це не означає, що ми в них якоюсь мірою хочемо знизити обсяг загальноосвітніх знань, замінити їх вузькотехнічними знаннями. Але ми повинні значно більше пов'язувати з життям предмети, що вивчаються, пов'язувати навчання з умовами сучасної праці. Ці вимоги ідуть від самих учнів. Якщо вони вивчають математику, вони хочуть знати, як цю математику пов'язати з виробництвом. Якщо вони вивчають російську мову, то вони хочуть знати, як написати кореспонденцію, як треба дійсно вміти знання прикладати до життя. Комсомольці недавно на своїх нарадах обговорювали промову Леніна на III з'їзді комсомолу. Я гадаю, що цю промову Володимира Ілліча треба знати і кожному педагогу шкіл дорослих, тому що вона проголошувалася не тільки для комсомолу. В ній Володимир Ілліч вказував на те, що найгірше, що було в старій школі,— це

розрив між теорією і практикою. Ми повинні врахувати цю вказівку Ілліча і не вважати всякий зв'язок теорії з практикою за щось незаконне, як це гадають деякі педагоги, а, навпаки, треба цей зв'язок всіляко зміцнювати.

З другого боку, треба запровадити в школах дорослих цілий ряд предметів, які потрібні учням для того, щоб вони могли налагоджувати свою громадську та виробничу роботу по-справжньому. Наприклад, Володимир Ілліч настоював увесь час, щоб запроваджений був такий предмет, як «Організація праці» — розумової і фізичної. Про це є його висловлення. Треба учнів знайомити з тим досвідом організації праці, що є в нас на фабриках, що є тепер і в колгоспах, і в радгоспах. Є великий організаційний досвід, завдяки якому можна на конкретних прикладах показати, як це треба робити. Стахановський рух особливо підкреслює тепер потребу поставити це питання на весь зріст.

Потім питання планування. Не можна тепер, читаючи газети, зрозуміти, що там сказано, якщо не мати уявлення про те, що таке планування. Без цього людина не буде розуміти і сенсу нашого соціалістичного будівництва, не буде знати, як свою роботу організувати. Конче потрібно питання про планування ставити в школах дорослих з усією серйозністю.

Володимир Ілліч у зв'язку з питанням про облік говорив, що конче потрібно нести в маси статистику. Для того, щоб знайти маси з статистикою, із застосуванням статистики, досить знання чотирьох арифметичних дій. Але треба провести декілька окремих уроків, на яких показати, як застосовувати статистику до обліку. Якщо цього навчити, тоді значно свідоміше будуть дорослі робітники і робітниці, колгоспники і колгоспниці ставитися до своєї праці.

Володимир Ілліч говорив, що треба поширювати політехнічний кругозір робітників. Що це означає? Це означає — треба дати робітникові уявлення про те, що таке сучасна техніка, вказати, що в сучасній техніці є основним. Це не означає, що треба навчити робітників усіх ремесел і всіх виробництв, які є на світі. Треба робітникові показати, в чому суть сучасної техніки. Це дорослому робітнику конче потрібно.

Таку програму в одну хвилину не створити, над нею треба серйозно попрацювати.

Це питання методичні.

Потім питання організаційні. Ці питання великі. Ліквідувати неписьменність і малописьменність і озброїти маси знаннями, хоча б в обсязі неповної середньої школи, не можна без залучення всіх організацій до цієї роботи.

Минулий рік був дуже важким для шкіл дорослих, тому що вони залишилися місяців на два без приміщення. Їх виселили з дитячих шкіл, частково це трапилось через те, що недооцінювали роботу шкіл дорослих. Проте письменність дорослих безумовно відбивається і на письменності дітей. Ще Л. Толстой писав, що у письменної матері не буває неписьменних дітей. Тут одна балка повинна кріпити другу. В тому, щоб піднести рівень знань серед дорослих, повинні бути зацікавлені всі організації. В цьому відношенні дуже важлива робота сільрад і міськрад. Від них потрібна конкретна допомога в забезпеченні шкіл дорослих приміщенням, освітленням, опаленням. Про це дуже чітко говориться в постанові партії та уряду. Треба, щоб секції сільрад і міськрад взяли в поле свого зору роботу серед дорослих. Ми знаємо, що і радгоспи дещо роблять у цьому відношенні, але вони можуть зробити значно більше.

Я вже не кажу про підприємства, заводи, профспілки — вони по своїй лінії працюватимуть, тому що в постанові партії вказано спеціально на роль профспілок у цій справі.

Я не кажу і про комсомол. Проблема ліквідації неписьменності і малописьменності — головним чином жіноча проблема. Тут, звичайно, комсомолки більше ніж будь-хто інший можуть зробити по роботі серед дівчат у національних областях і республіках.

Я повинна сказати ще про важливість соцзмагання. Питання соцзмагання мають винятково важливе значення. Ленін ще в 1918 р. писав про те, яку роль відіграло соцзмагання в усьому нашому соціалістичному будівництві. Ті, хто працює серед дорослих, поки що більше говорять про «впровадження», ніж про вияв соцзмагання в порядку самодіяльності. Соцзмагання має за мету піднести самодіяльність мас. І ми бачили, хоча б

на прикладі соцзмагання сільських бібліотек, як воно піднесло цю самодіяльність. Я гадаю, що коли ми візьмемось за організацію соцзмагання в роботі шкіл дорослих, то цим ми допоможемо піднести культуру взагалі.

І, нарешті, ще один момент, на який хотілося б вказати, торкаючись питання шкіл дорослих підвищеного типу. Треба використати всіляко сільську інтелігенцію, якої тепер у нас багато і яка дуже охоче береться до нашої справи.

Нарешті, треба розвинути розпочате в свій час заочне навчання. Але треба не просто розсилати підручники і давати методичні розробки до них; треба розсилати конкретні уроки з певними завданнями. Це допомагає працювати не тільки тим, хто вчиться, але й тим, хто вчить...

1936 р.

8 БЕРЕЗНЯ І ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ

Смішно багато говорити тепер у нашій великій Країні Рад про шкідливість неписьменності. Питання в тому, як в найкоротший по можливості строк до кінця витравити цю ганебну спадщину минулого, витравити так, щоб сліду ніякого не лишилося від старої темряви. *Все питання — в організації цієї справи.* Партія і уряд дали чіткі, конкретні вказівки, як протягом 1936 і 1937 рр. повністю забезпечити ліквідацію неписьменності та малописьменності серед трудящих віком до п'ятдесяти років, вказали конкретно, хто за що відповідає: що зобов'язані робити наркомоси, що профспілки, що кооперація, що повинні робити директори підприємств і радгоспів, правління колгоспів, видавництва, міські, районні і сільські Ради. Постанова вказує на потребу залучення до цієї справи всіх культурних сил країни — молоді, студентства, вчителів, інженерно-технічних працівників, агрономів, лікарів та ін. Постанова партії і уряду кладе кінець звальванню органами Наркомосу і профорганізаціями своїх обов'язків один на одного, на «громадськість взагалі»; по-новому мобілізує радянську громадськість на допомогу органам Наркомосу, органам профспілок. Постанова партії і уряду, встановлюючи тривалість навчання в школах грамоти і малописьменності, тим самим ліквідує зниження поняття письменності до рівня простого знання букв або вміння відгадувати значення деяких слів, вимагає справжньої серйозної письменності, яка відкривала б шлях до знання.

Постанова партії і уряду має дуже велике значення; тепер кожна організація засукавши рукава повинна взятися до роботи. Якомога менше писанини, розмов, якомога більше обліку того, що є, громадського контролю над тим, що робиться реального на тій чи іншій ділянці роботи, чим треба допомогти, більше соцзмагання в цій справі, соцзмагання сільрад, низових органів профспілок, колгоспів і радгоспів.

Наближається день 8 березня. Цього року важливо, щоб день 8 березня пройшов під гаслом боротьби за опанування жіночими масами трудящих знань. Наша партія весь час невтомно боролася і бореться за розкріпачення жінки. На цій ділянці роботи ми добилися дуже великих успіхів. Перебудова сільського господарства на основах колективізації супроводиться особливими зрушеннями в цій галузі. Те піклування про жінку-матір, яке ми бачимо в статуті сільськогосподарської артілі, служить керівництвом до дії партії і Радянської влади. Свідомість, активність жінки зросли надзвичайно. Але на кожному кроці поперек дороги їй стають слаба грамотність, відсутність знань. Особливо яскраво виявляється це в нацреспубліках і нацобластях, які були в старі часи під особливим гнітом поміщиків і капіталістів, великодержавного царського уряду — уряду поміщиків і капіталістів. Пережитків старої темряви особливо багато на селі.

Ліквідація залишків неписьменності і малописьменності повинна особливо напружено провадитись на селі, особливо в національних республіках і областях, особливо серед жіночих трудящих мас.

У зв'язку з постановою партії і уряду день 8 березня треба провести під знаком боротьби за озброєння жіночих мас знаннями.

Замість загальних привітань треба давати конкретні зобов'язання щодо допомоги жіночій частині населення в справі опанування знань, зокрема в справі ліквідації неписьменності та малописьменності.

День 8 березня треба відзначити реальним, конкретним піклуванням про здійснення постанови партії і уряду про повну ліквідацію неписьменності і малописьменності.

З ЧОГО ПОЧАТИ?

27 лютого було опубліковано постанову «Про роботу по навчанню неписьменних і малописьменних», прийняту Раднаркомом СРСР і ЦК ВКП(б) ¹.

Навчання неписьменних і малописьменних — така справа, яку не можна запровадити в життя без найактивнішого, найдбайливішого ставлення до нього самих мас.

З чого почати?

В опублікованій постанові є такий пункт: «При міських і сільських Радах, а також при райвиконкомках створюються секції по ліквідації неписьменності та малописьменності». Справа конче потрібна. Міськради, сільради, райвиконкоми близько стоять до населення, їм краще відомо, чи багато в тих селах, у тих міських дільницях, де вони працюють, які вони знають, як кажуть, «назубок», неписьменних і малописьменних, що це за люди, як і чим їм треба допомогти, хто краще їм може допомогти. Треба, щоб негайно були створені секції по ліквідації неписьменності і малописьменності. Не можна відкладати цієї справи під приводом посівної кампанії. Населення саме повинне простежити, щоб постанова ЦК ВКП(б) і Раднаркому була виконана, і виконана не на словах, а на ділі.

Навколо секцій по ліквідації неписьменності і малописьменності треба негайно збити актив. Люди не повинні чекати, поки секція, що утворилася, надішле їм пові-

¹ Вказану постанову було опубліковано в газ. «Правда» № 57 від 27 лютого 1936 р.— *Ред.*

сточку, а треба йти самим туди, добиватися, щоб їх в актив включили. Що голови сільських споживчих товариств можуть, наприклад, чекати, щоб їм повістку надіслали? Хіба не повинні вони включитися в секцію, щоб довідатися, скільки зошитів, олівців, пер, чорнила треба роздобути для тих, хто серйозно береться за вивчення грамоти?

Бібліотекарка — хіба вона не повинна поговорити тепер же з неписьменними і малописьменними про те, де і як зручніше провадити читання, які питання їх цікавлять тепер найбільше? Зробити це вона найкраще може через секцію Рад.

Колишні члени товариства «Геть неписьменність», які були його активістами, — хіба вони не повинні зараз же включитися в актив секції сільради чи міськради, визначити негайно ж, яку роботу вони виконуватимуть?

Комсомольці, які взяли на себе зобов'язання по роботі з допризивниками і підлітками від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, що через різні причини залишилися поза стіпами школи, — хіба вони повинні працювати незалежно від секції, осторонь, а не бути передовими активістами секції?

Хіба вчителі можуть залишатися осторонь справи ліквідації неписьменності, — вони, озброєні краще від усіх досвідом викладання? Хіба не треба їм тепер же заходитися підбирати ліквідаторів неписьменності і малописьменності, організувати їх інструктаж, почати методичну допомогу недосвідченим учителям?

Хіба не треба тепер же секції продумати план роботи? Хіба не треба тепер же організувати точний облік неписьменних та малописьменних на дільниці, яку обслуговує Рада, з'ясувати, де і як вони вчаться, а коли не вчаться, то чому?

Треба зараз же організувати спеціальну роботу серед стахановців у формі індивідуального і групового навчання.

Унікаючи галасу, зайвих розмов, треба підхоплювати всяку розумну ініціативу. Ось, наприклад, кілька років тому одна активна селянка Тамбовської губернії почала з власної ініціативи влаштовувати читання. Ходила з хати в хату і в той час, як жінки працювали (село займалося кустарним промислом — вишиванням), читала

їм вголос. Жінки слухали читання з великим інтересом. Усі почали закликати Машу до себе. Тоді Маша запропонувала: «Давайте збиратися вкупі по десятку, хто по сусідству живе». Так і зробили. Потім Маша стала дбати про те, щоб свої «десятки» до політики залучати. Приїхав доповідач з райвиконкому, так вона свої «десятки» оббігла, всіх переконала піти на збори і потім писала, яку радість вона відчувала, коли побачила, що всі слухачки її читань, всі до однієї, прийшли на збори.

Хіба таких активісток, з такою багатою ініціативою мало тепер на селі? Їх більше, ніж раніше. У секціях ліквідації неписьменності і малописьменності, куди увійдуть і ті, хто особисто зацікавлений в цій справі, всяка розумна ініціатива буде підхоплюватись, робитися спільним надбанням.

Саме в справі ліквідації неписьменності і малописьменності побутові умови нерідко стають поперек дороги. Відсутність ясел, дитсадків, розташування їх не в тих пунктах, де треба, не в ті години, коли вони потрібні, особливо дають себе відчувати. Тут секції Рад дуже багато можуть зробити.

Отже, конче потрібно в першу чергу організувати при сільрадах, міськрадах і райвиконкомках секції по ліквідації неписьменності та малописьменності, підібрати дбайливо актив з кращих культурних сил села. В секції повинно увійти більше жінок-активісток, більше молоді, колгоспний актив, профспілковий актив.

Потім треба негайно ж *організувати повсякденну роботу секцій та їх активу*. Не пізніше квітня секції повинні *накреслити конкретний план роботи* на найближчий час, з точним розподілом, хто за що береться і за яку роботу відповідає. Треба встановити *повсякденний громадський контроль* над роботою, причому контроль повинен бути діловий.

Тоді і робота інспектора стане іншою. Приїде на місце інспектор — йому не розкопки якісь треба буде робити, не Америку відкривати, не чутки підхоплювати. Йому треба буде скликати насамперед секцію та її актив, поговорити з ними: довідатись, які в них труднощі, порадити, що робити, розпитати, в чому треба допомогти,— потім піти подивитися досвідченим оком, як справа ведеться. Часто він зможе з боку помітити те, чого не помі-

чають працівники місць. Перед від'їздом ще раз треба інспекторові поговорити з секцією. Ось це буде діло.

У роботі по ліквідації неписьменності та малописьменності у нас часто *непомірно багато бюрократизму*, мало уваги до живих людей, до живої справи. За останні роки бюрократизм помічається і в товаристві «Геть неписьменність». Не стільки почали дбати про те, щоб як слід навчити грамоти, скільки займалися збиранням грошей, вербуванням членів.

І ще останнє. Щоб піднести справу, прикувати до неї загальну увагу, налагодити її, треба провадити її в умовах *соціалістичного змагання*, яке вносить у справу потрібну *гласність*, цінну ініціативу, позитивний досвід, досягнення робить спільним надбанням. Недавнє соціалістичне змагання на кращу сільську бібліотеку якимось особливо наочно показало важливість соцзмагання не тільки в галузі виробничій, але й на фронті культури. Не будемо гаяти часу і якнайактивніше, найкраще почнемо запроваджувати в життя постанову ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР.

1936 р.

ЗАВДАННЯ ШКІЛ ДОРΟΣЛИХ ПІДВИЩЕНОГО ТИПУ

(ДОПОВІДЬ НА НАРАДІ ПРО РОБОТУ ШКІЛ ДОРΟΣЛИХ
ПІДВИЩЕНОГО ТИПУ)

Школа дорослих повинна бути значно гнучкішою, ніж дитяча. В дитячій школі діти мають можливість учитися довго, а там, де доводиться працювати з дорослими без відриву від виробництва, треба берегти кожную хвилину учнів і намагатися швидше дати їм те, що їм потрібне в життєвій практиці.

У нас є багато причин, чому школи дорослих працюють погано. Одна з них — це та, що програми наші все ще не досить гнучкі, мало пов'язані з життям.

У школу дорослих ідуть не тільки для того, щоб одержати атестати, а й для того, щоб одержати відповіді на ті питання, які висуває життя. А життя висуває дуже багато питань. Програма наших шкіл часто не дає відповіді на них. У програму, наприклад, до цього часу не ввійшов стахановський рух. Ось чому на ньому, на питаннях організації праці треба серйозно спинятися і на уроках Конституції, і на уроках історії. Доросла людина обов'язково повинна опанувати ці питання. Це має значення і з тієї точки зору, чи буде стахановцем чи не буде той або інший з учнів, чи буде він ударником чи не буде.

Володимир Ілліч настоював на тому, щоб питання організації праці викладалися в школах. Свого часу викладали цей предмет у нас і в дитячих школах, але оскільки тоді не було ні програм, ні підручників, то кожний викладач говорив, що хотів.

1936 рік був роком стахановського руху. В чому суть стахановського руху? В питаннях організації праці. Адже

ШКОЛА ВЗРОСЛЫХ

1

УЧПЕДГИЗ МОСКВА 1936

Обкладинка першого номера журналу «Школа взрослых», орган Управління освіти дорослих Наркомосу РРФСР. Н. К. Крупська була ініціатором створення журналу і членом його редакційної колегії.

стахановець — це не гой, хто тільки працює з ранку до ночі. Стахановець той, хто вміє так організувати виробництво, щоб жодна хвилина не пропала марно.

Яке ставлення було до праці в 1918 р.?

«Ну, послали капіталістів до біса, і можна посидіти, покурити», — так спрощено міркували тоді деякі. Пам'ятаю такий випадок (тепер деякі товариші не вірять навіть, коли я розповідаю про це, — це було в тому ж 1918 р.). Прийшла до мене робітниця. Я питаю, чому вона не працює сьогодні, чи не трапилось чого-небудь з машинами. «Ні, — каже, — нічого не трапилось. Адже тепер ми господарі виробництва. Набралось багато справ: кому попрайти треба, кому різні справи влаштувати; проголосували і більшістю голосів вирішили не працювати сьогодні».

З того часу багато води збігло. Тепер це зовсім неможливо, але минуло багато років, поки робітники відчували себе справжніми господарями виробництва. Тепер всі хочуть бути стахановцями, і не тільки тому, що надруковують портрет (звичайно, це приємно: ніхто тебе не знав, не бачив, а тут раптом уся країна дізнається, що ти справжній ініціативний робітник); приємно, звичайно, одержувати велику зарплату, але не тільки це керує стахановцями, а свідомість того, що треба по-господарському підходити до справи. І зрозуміло, чому тепер робітники так цікавляться питаннями організації праці.

Вся обстановка у нас тепер стала такою, що допомагає зближенню фізичної і розумової праці. Звичайно, повного ще нема, тому що у нас ще багато пережитків старого. Цими днями в коридорі на мене натрапив хлопець, який всунув мені свій літературний твір. Його батько хоче, щоб він був гірничим інженером, а він одразу бажає бути великим письменником. Він був два роки в Гірничому інституті, але каже: «Я сидів на лекціях, а думки мої були в сфері фантастики, я думав, який я напишу літературний твір». Він скаржився, що Спілка письменників не уважно до нього ставиться, що він їздив до Горького, а той був тоді в Римі.

Я написала цьому хлопцеві, що, для того щоб стати великим письменником, треба навчитись вдивлятися в живе життя, підмічати, чим живуть маси, що їх хвилює.

Коли Горький писав «Буревісник», він писав про те, чим жили маси, коли починалася революція 1905 р. У Горького була певна мета. Він писав, щоб відбити настрої мас, якнайяскравіше, глибше передати цей настрій, а не просто для того, щоб висунутися, написати якийсь великий твір, а про що — невідомо. Я написала хлопцеві, що часто письменнику треба себе перевиховувати.

«Ось ви два роки були в Гірничому інституті,— писала я,— інженера з вас можливо й не вийде, але два роки праці вже дали вам деякі знання гірничої справи, і добре було б, коли б ви пішли в шахту і попрацювали б з шахтарями, тому що вони передові люди. Ви попрацюєте в шахті пліч-о-пліч з шахтарями, дізнаєтесь про їхнє життя і потім, певне, зможете написати вірші, які зацікавлять читачів. А якщо ви будете змальовувати у віршах щось нечітко, тільки свої настрої,— хто ж буде читати ці вірші в наш час?»

У нас є ще панське ставлення до праці: «великий письменник — це одне, а ось у шахті працювати — це інше».

У нас ще багато пережитків старого. У нас часто навіть діти робітників бувають заражені трохи презирством до чорної праці. І часто ці настрої підтримують батьки, які добиваються, щоб діти їхні не займалися фізичною працею, якою вони самі свого часу були так перевантажені, яка за капіталізму не давала їм дихати, лягала на них важким тягарем.

І мені здається, що в школах дорослих, де є молодь, на погляди якої ще впливають пережитки старого, треба обов'язково спинятися на питаннях організації праці, іноді спеціальні доповіді, лекції на цю тему влаштовувати. Я їх мислю так: перші лекції повинні озброїти вмінням працювати розумово. Це велика справа, тому що в нас не знають, як розподіляти свій час, не знають, що таке систематичне читання. Треба розповісти про те, як працював Ленін і ряд інших видатних працівників розумової праці. Для цього є багатий матеріал. Потім треба розповісти, як повинен працювати колектив, як треба працювати в класі, щоб не окремі учні виділялися, а щоб весь клас працював по-справжньому, щоб не було невстигаючих, показати, як відставання

одного заважає просуватися іншим. Це важко розповісти маленьким дітям, а дорослій людині це легко можна розповісти. І це допоможе налагодити заняття в школі.

Потім треба показати зв'язок між розумовою і фізичною працею. Тут у нас також є багатющий матеріал. Взяти хоч би висловлювання академіка Павлова. Адже його лист до комсомольців захоплює, його треба читати в школі. І треба показати, як розумова праця оплодотворює фізичну працю, а з другого боку, які питання ставить фізична праця перед людиною, що зайнята розумовою працею, як привертає її увагу до тих питань, які мають особливо важливе значення.

Слідом за цими питаннями підуть питання організації фізичної праці. Тут у нас також матеріал багатющий, якого нема в жодній країні.

Всі ті висловлювання, які були про досвід стахановців, ми повинні ввібрати, вчитися на них тому, як людина повинна організувати свою індивідуальну і колективну працю.

Ми маємо і досвід організації праці в колгоспах. Спочатку, коли колгоспи виникли, люди виходили на роботу з прапорами, а не знали, як організувати роботу, не знали тому, що вони вмiли вести своє маленьке господарство, а великого господарства не бачили. А тепер колгоспники вмiють організувати велике колгоспне господарство, знають, що таке організація праці в колгоспі.

Далі треба обов'язково спинитися на тому, як зв'язок між фізичною і розумовою працею дає можливість цілком по-новому перебудувати роботу. Це питання плановості роботи. Треба підкреслити, в чому суть планового господарства, як це зберігає сили.

Взимку 1935/36 р. партія, уряд розмовляли з п'ятисотенницями, з різними категоріями робітників, що працюють у різних галузях праці. І якщо перечитати всі промови, то можна побачити, як будується по-новому все господарство нашої країни, яку активну роль відіграють в цьому маси і як маси здійснюють те, що на основі досвіду сплановано державою. Цього нема в жодній державі.

В чому суть нашої плановості? В тому, що вона створюється за допомогою вивчення кожного краю, району, в тому, що задуманий план будується мільйонами рук. У нас кожний робітник стає справжнім господарем виробництва. І про все це треба розповідати в наших школах.

Це мої мрії поки, але це не мрії взагалі, а мрії, органічно пов'язані з практикою. І я гадаю, що такі лекції і бесіди з питань організації праці в наших школах можна налагодити.

Інше важливе питання — це питання, яке особливо підкреслював Ленін, — доконечна потреба поширювати політехнічний кругозір. Це означає поширювати розуміння основ виробництва, основ техніки і у виробництві і в сільському господарстві. І Ленін особливо підкреслював — у сільському господарстві. Політехнізація має за мету показати, як розвивалася техніка, по якій лінії ішов розвиток, що найголовніше, найважливіше, що лежить в основі роботи кожної машини, в роботі всього машинобудування, всієї енергетики. Політехнічна освіта не означає, що кожний повинен робити все на світі — і орати, і металеві речі робити, і столярні роботи виконувати, і т. д. У нас часто під словом «політехнізм» або нічого не розуміють, або розуміють не те, що треба. А складачі і тепер, як за Володимира Ілліча, замість «політехнічний» продовжують набирати «політичний». І навіть рідко ця помилка виправляється коректорами.

Політехнізм — це не технічне виховання у вузькому розумінні слова, це не професійна освіта. Питання організації праці розширюють політехнічний кругозір, дають розуміння того, як техніка, наука впливають на різні галузі праці та які існують взаємини між різними галузями праці. Це для кожної людини, в якій би професії вона не працювала, знати конче потрібно.

Тепер про зв'язок теорії з практикою. Володимир Ілліч на III з'їзді комсомолу говорив, що найгірше, що було в старій школі, — це розрив між теорією і практикою. Треба сказати про комсомольців, що вони здійснили чудову справу: надрукували у багатьох примірниках цю промову Володимира Ілліча і зобов'язали кожного комсомольця її прочитати.

Я була недавно на одній нараді, де викладачів математики, фізики, хімії, природознавства розпитували про те, як вони теорію пов'язують з практикою. Фізики, яких мені довелося там чути, говорили тільки про лабораторії. Але робота в лабораторії не є ще зв'язок з практикою — це лише метод навчання, показ, без якого, звичайно, не можна вивчати фізику. Про зв'язок же з практикою, про показ того, як знання фізики допомагає вдосконаленню машин, опануванню сил природи, підкоренню їх владі людини, — про це не говорили; як учні на практиці повинні знайомитись із цим, — про це не було мови. Потім виступали біологи. Вони зовсім не пов'язували викладання біології ні з виробленням світогляду, ні з еволюційною теорією.

Я знаю, який колосальний вплив має екскурсія просто в ліс із знаючим біологом або у відповідний музей, як це впливає на світогляд. За старих часів я була вчителькою в недільній школі. В 90-х рр. релігія дуже сильно була поширена серед робітників. Я пам'ятаю, один робітник приносить мені книгу і каже: «Ось почитайте». А книга ця називалася «Ходіння богородиці по муках». Я прочитала. Потім ми з ним поговорили. Кінець кінцем якимось переконала його так, що не тільки він сам став ходити до школи, але й сина став водити, щоб і той слухав уроки. Але так бувало в рідких випадках, звичайно робітники тоді говорили, що «науку пани вигадали», «панам вірити не можна — всі брешуть, і наука бреше».

Наочність при поясненні переконує надзвичайно. Мені іноді ще й тепер пишуть мої учні. Один з Балашова писав років два тому, що досі згадує про те, як ходив з викладачем на виставку з електрики. На виставці була модель тіла людини і показано було, як у людини серце б'ється. Цю модель людини автор листа пам'ятає сорок п'ять років. Ось які речі може наробити біологія! А у нас біологія тепер часто в школі буває на задвірках. Треба її із задвірків висунути на видніше місце, тому що вона має значення для всього світогляду людини.

У нас дуже великі досягнення не тільки в сфері господарської роботи, маси стали свідомими, тепер не можна і порівнювати розвиток мас з тим, що було раніше, а щодо культурних навичок у побуті багато ще відсталості.

Мені хотілося б, щоб кожний директор школи дорослих підвищеного типу насторожено ставився до того, як вивчаються предмети в школі, чи дають вони учням те, що їм потрібно. Адже робота в школі дорослих найщільніше прилягає до партійної роботи. Хотілося б, щоб уся робота шкіл дорослих була наскрізь пройнята глибокою партійністю, щоб школи дорослих відігравали велику роль в комуністичному вихованні мас.

1936 р

ЗАУВАЖЕННЯ ДО ПРОЕКТУ ПРОГРАМ НА 1936/37 НАВЧАЛЬНИЙ РІК

При складанні програм для неповних середніх і середніх шкіл дорослих треба мати на увазі, що мета навчання в цих школах не просто підготовка до якого-небудь навчального закладу. Основна мета їх—озброїти учнів тими знаннями, які потрібні їм в їх повсякденній трудовій і громадській роботі.

У школі дорослих учні — народ зайнятий, який повинен учитися найекономнішим способом, це люди з великим трудовим і життєвим досвідом, уже з певним (правда, дуже різним) колом знань і умінь, люди, яким треба навчитися негайно застосовувати здобуті знання в житті, в соцбудівництві. З цієї точки зору і треба підійти до програми шкіл дорослих. Я багато разів говорила про те, що конче потрібно до складання програм виробити загальні настанови. Оскільки це не зроблено, то більшість програм невдалі.

ДО ПРОГРАМИ З РОСІЙСЬКОЇ МОВИ

Програму розроблено методкабінетом інспекції шкіл дорослих Мосради.

У програмі два розділи: 1) «Розвиток мови і робота над книгою»; 2) «Граматика, орфографія і пунктуація».

Дорослій людині треба звикнути насамперед до читання ділових статей, навчитися правильно, стисло, точно викладати свої думки у ділових питаннях, що цікавлять її.

Ділових статей дуже мало в наших підручниках, їх багато в газетах. Але в програмах ні слова не сказано про роботу з газетою, з діловим матеріалом, про вибір і характер цього ділового матеріалу; говориться лише про художній матеріал. Твори починаються з «переказу», потім ідуть творчі роботи, потім описи. Вчать писати доручення, розписку, заяву — і тільки. А як написати діловий лист грамотно, переконливо, без повторень, без відступів,— про це нема ні слова. Як написати кореспонденцію, ділове повідомлення,— про це ні слова. *А на діловому матеріалі найлегше навчитися грамотно і правильно писати.* Нічого не говориться про збільшення запасу слів, про їх орфографічне освоєння, про вміння їх вживати. Те саме про звороти правильні і неправильні з точки зору їх змісту і вживання.

Ні слова не сказано про практику користування словниками, довідниками, ні слова не сказано про бібліотеки і вміння ними користуватися.

Конспекти, плани... Все це добре, коли є вже велика звичка до читання і ділового грамотного письма.

Добролюбів використовується лише для «тезування» (ніби зміст його статей не стосується вивчення російської мови). Темі даються дуже мудрі. Наприклад, у IX класі даються такі теми: «В чому цінність художньої творчості А. П. Чехова для нашого часу», «Які умови викликали появу в житті Іудушки Головлєва».

Щодо тем, які даються додому, в школах дорослих треба пристосовуватись до фактичних можливостей учнів працювати дома, користуватися бібліотекою.

Щодо орфографії, то найважливіше — це вироблення правильної усної та письмової мови слуханням, читанням, списуванням і т. п. Засвоєння орфографічних правил річ порівняно легка. Велику роль при засвоєнні орфографії відіграє вправління всіх видів пам'яті (слухової, зорової, моторної), підбирання найпростіших прикладів, що не відвертають уваги незрозумілим змістом. Усвідомлення граматичних правил, які вимагають іноді екскурсів у сферу історії мови, нема в програмі. Викидається при цьому за борт усякий історизм у галузі мови, викидається порівняльне мовознавство.

Не гріх би почитати, що писав Ф. Енгельс в «Анти-Дюрінгу» про граматику, яку хотів запровадити Дюрінг

у «школах майбутнього»: «Пан Дюрінг,— писав Енгельс,— вигнавши з свого навчального плану всю сучасну історичну граматику, залишає для навчання мов у своїй школі тільки старомодну, викроєну в стилі стародавньої класичної філології, технічну граматику з усією її казуїстикою і довільністю, що породжуються відсутністю в ній історичної основи»¹.

Середня школа повинна дати правильні підходи до вивчення мови, не підмінюючи вивчення морфології, нерозривно пов'язаної з історією мови, і синтаксису, пов'язаного із змістом матеріалу, що викладається,— орфографією і пунктуацією.

ДО ПРОГРАМИ З ЛІТЕРАТУРИ

Програма з літератури повинна бути складена так, щоб вона давала можливість учням розібратися в творах. Потяг до оцінки художньої літератури дуже великий, що ми бачимо по роботі письменників з читачами бібліотек, по чудових відзивах про прочитані книжки робітників і колгоспників.

Треба насамперед брати літературу на близькі, хвилюючі дорослого теми. На практиці так і беруть: читають «Як гартувалася сталь», «Цусіму», «Підняту цілину», «Мати»,— і ось треба розібрати, показати, наскільки живо, правдиво поданий той чи інший художній образ, наскільки він типовий, характерний для середовища, що змальовується; треба обговорити з учнями, чи правильно показане середовище, зацікавити учня тим, коли був написаний цей твір, який він мав вплив, хто які твори писав у ці роки. Цього в запропонованій програмі нема.

Дуже слабо даний найважливіший для шкіл дорослих розділ *критики*. Не дається навіть Писарев, не дається як критик Горький, нема висловлювань Леніна про Л. Толстого.

Не дається майже зовсім література інших народностей СРСР, коли для цього є всі можливості.

На «словесність», на «теорію словесності» більше налягають, а зміст художньої літератури відсувається якось на задній план.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. XIV, стор. 327.

ДО ПРОГРАМИ З ГЕОГРАФІЇ

Географія — найважливіший предмет у школах дорослих, предмет, що має величезне *політичне* значення, особливо в момент, коли міжнародна обстановка пахне війною. В усіх країнах географія — один з найбільш бойових предметів. Підручники в капіталістичних країнах наскрізь пройняті шовінізмом, з молодших класів дається політична географія.

У нас у школі в V, VI, VII класах політична географія не дається зовсім, дається лише в IX—X класах.

Дорослі читають газети, беруть участь у соцбудівництві, в політичному житті країни, тому з V ж класу їм треба давати певне коло знань з політичної географії. При цьому курс цей повинен бути значно більше політично загострений, а то навіть курс IX—X класів дуже вже якийсь безпартійний, «об'єктивний».

Курс географії дуже широкий, причому головне місце посідає в ньому *номенклатура*, яку дорослі особливо важко засвоюють, основам же науки приділяється другорядна увага, і ще менше приділяється уваги ув'язці матеріалу, що вивчається, з життям. Як опановують люди сили природи? Як ведеться господарство, як воно організується по-капіталістичному, як — по-соціалістичному? Як виглядає світове господарство в цілому, роль у ньому капіталістичних країн, роль СРСР? Як, на основі чого планується наше соціалістичне господарство? Для ув'язки з життям має особливе значення вивчення свого району, свого краю.

Програму побудовано надто академічно, надто безпартійно, надто слабо пов'язано з життям.

Нема нічого про креслення карт, що полегшує запам'ятовувати, дає потрібне просторове орієнтування.

При теперішньому поширенні кіно можна запроваджувати його на уроках, що має особливе значення при вивченні курсу географії.

ЯК ПРАЦЮВАТИ НАД ТЕКСТОМ КОНСТИТУЦІЇ

Трудящі нашої великої Батьківщини вивчають нову Конституцію. Скрізь по містах і селах, на підприємствах, у колгоспах, в установах, відбуваються читки і розбір кожного розділу, кожної статті. Кожний рядок Конституції близький кожному громадянину нашої країни незалежно від того, яку освіту він має — вищу, середню, нижчу чи ніякої не має. Неписьменному та малописьменному ці питання так само близькі, як і тому, хто закінчив вуз.

Неписьменність і малописьменність — тяжка спадщина минулого, але завдяки широко розвиненій громадськості, завдяки радіо, завдяки організації по-новому всього життя, залученню найширших мас до будівництва соціалізму народ став у нас незмірно розвиненіший, свідоміший. Всі неписьменні та малописьменні можуть і повинні знати Конституцію своєї країни. Чи може школа дорослих міркувати так: «Наша справа — навчання, у нас певна програма, стабільні підручники, певна кількість годин; за цими годинами в нас наперед розподілена вся програма: стільки-то хвилин належить відвести на читання, стільки-то — на розвиток усної мови, стільки-то — на письмо. Відступати від розкладу ми не можемо, але ми можемо включити в навчання «пробку» Конституції: диктувати уривки з Конституції, примушувати переказувати текст, відшукувати на карті союзні республіки, розв'язувати задачі на такі теми, як

«На скільки процентів зросли асигнування на допомогу хворим» і т. д. і т. п. Навички в рахунку, письмі допоможуть малописьменним розібратись у Конституції». Так міркувати не можна, так можуть міркувати лише «люди в футлярах», яким діла немає до того, як зрозуміють учні нову Конституцію: «люди в футлярах» вважають, що в цій справі «їхня хата з краю».

Наша радянська школа не стоїть осторонь від політики, вона повинна бути наскрізь насичена політикою, насичена духом комунізму. І перший обов'язок шкіл дорослих усіх типів — з'ясувати учням політичну суть Конституції, все її значення.

Ми знаємо, як «проробка» художніх творів заступає часто для учня художню цінність твору. Художні твори, що піддаються граматичному розбору, діленню на частини, «препаруванню» та іншим «ходінням по муках», втрачають для учня свою цінність. Спробуйте «проробити» орфографічно «Буревісник» Горького — що з цього вийде? Дуже мало прибутку для орфографії і багато шкоди для розуміння цього чудового твору Горького. Але розкажіть, коли був написаний цей твір, коротко висвітліть його зміст, прочитайте його без штучних завивань, але відбиваючи весь його внутрішній пафос, — як багато це дасть учням, як вони будуть самі читати й перекладувати його, як це збагатить їх мову, збудить у них бажання читати твори Горького, допоможе їм завдяки читанню його творів швидко опанувати техніку читання!

Те саме має місце і щодо політичних творів великого значення.

Чи треба вивчати Конституцію в школах для неписьменних і малописьменних? Треба, тут не може бути двох думок! Але як?

Було б неправильно закривати, знецінювати політичне значення документа зведенням до «вправ» з правопису над висмикнутими з документа фразами, до голосного читання і т. п. З другого боку, було б помилкою звести вивчення Конституції до доповідей про неї. Можна зробити вступну доповідь, але найважливіше — зайнятися з учнями вивченням документа — самої Конституції.

І перше, на що треба звернути увагу, — це те, щоб у кожного учня на руках був текст Конституції, щоб

учень міг і в школі і вдома читати його, працювати над ним.

Треба, щоб викладач спочатку сам зачитав учням текст Конституції. Але текст великий, він дуже змістовний, в ньому багато іншомовних слів, цілий ряд складних політичних питань, а неписьменний і малописьменний ще не звикли довго слухати читання. Правда, радіо, лекції, доповіді привчають навіть неписьменних і малописьменних до слухання чужої мови, і якщо порівняти, як раніше маса слухала промовців або читання вголос статей,— різниця дуже велика. Але все ж прослухати відразу текст Конституції буде учням шкіл малописьменних важко.

Тому почати треба з вступної бесіди. Прочитати записану на грамофонній пластинці промову Леніна «Що таке Радянська влада?»¹, розповісти про те, яке значення має Конституція, а потім треба зачитати назву кожного з розділів Конституції і розповісти саму суть того, про що говорить кожний розділ Конституції, потім ще раз зачитати назви розділів, причому запропонувати учням стежити за текстом, а потім кому-небудь з учнів прочитати вголос послідовно назви всіх розділів.

Наступний урок, присвячений вивченню Конституції, треба почати з повторення. Нехай ще хто-небудь з учнів прочитає назви розділів. Потім слід моторно закріпити прочитане списуванням в зошит назв розділів. Скільки це забере часу, буде залежати від навичок письма учнів. Якщо залишиться час, нехай учні обмінюються зошитами і перевірять один одного. В кінці занять викладач повинен сказати учням, що наступна бесіда буде присвячена вивченню першого розділу, попросити учнів прочитати цей розділ, причому усвідомити, що їм незрозуміле, щоб спитати пояснення в учителя, коли буде вивчатися цей розділ у школі. Для підготовки питань добре дома зібратися вдвох, утрьох для читання тексту. Так будуть готуватися до уроку учні.

Як повинен готуватися до уроку викладач? Він, якщо в нього є досвід викладання малописьменним, знає, що навіть нескладне загальне положення, щоб його засвоїли

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 216—217.

малописьменні, повинно бути ілюстроване конкретними прикладами. Він повинен продумати приклади, якими він буде ілюструвати загальні положення. При цьому він повинен мати на увазі, що приклади треба брати з навколишнього життя, добре відомого учням: вдалий вибір таких прикладів, що ілюструють загальні положення, збудить самодіяльність учнів, штовхне їх думку. Треба тільки стежити за тим, щоб підбирання прикладів не дуже затягувалося і не заступило собою роз'яснення основних положень. Викладачеві треба відмітити собі іншомовні слова, маловідомі широким верствам, і дати не тільки пояснення їх, але навести їх у контексті, пояснити зміст фрази, де це слово вжите, дати це слово в ряді інших контекстів, щоб до кінця допомогти освоїти його, ввести в повсякденну мову. Таких слів буде не так уже й багато, бо мова трудящих стала набагато більше рясніти іншомовними словами, що вживаються правильніше, ніж це було раніше.

Дуже корисно порівнювати нашу Конституцію з якою-небудь типовою буржуазно-демократичною і фашистською конституцією за окремими пунктами. Як це робити, можна побачити з статті Леніна «Три конституції або три порядки державного устрою»¹ (текст листівки 1905 р.), де він порівнює погляди різних партій по окремих, найбільш істотних питаннях.

Готуючись до бесіди про Конституцію, вчитель побачить, що йому самому треба багато ще почитати, продумати, що він громадянин СРСР, він активний учасник соціалістичного будівництва, і йому треба безнастанно, як всякому учасникові цього будівництва, поповнювати свої знання. З Леніна, наприклад, треба б неодмінно прочитати кінець його промови про програму партії на VIII партз'їзді², лекцію в Свердловському університеті «Про державу»...³

Після бесід по першому розділу — «Суспільний устрій» — треба, щоб учні самі ще раз перечитали текст розділу в класі, а потім виписали незнайомі іншомовні слова, фрази, де ці іншомовні слова вжито. Тут потрібна

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 8, стор. 505—507.

² Там же, т. 29, стор. 190—193.

³ Там же, стор. 418—435.

допомога вчителя. Коли справа з першим розділом буде підходити до кінця, треба почати підготовку до вивчення другого розділу в тому самому порядку, як готувалися до вивчення першого.

Готуючись до бесіди по другому розділу, добре б зробити простенькі карти, нарисовані від руки, де б було показано розташування республік. Звичайно, самому вчителеві це важко: часу в нього мало, але він може через комсомол, піонерів організувати гурток допомоги школі дорослих, члени якого допомогли б це зробити. Так само в місцевій бібліотеці треба підібрати книжки, які давали б уявлення про минуле і теперішнє життя національностей, що населяють радянські республіки. Нехай бібліотекар зробить виставку таких книжок і підбере невеликі статті з газет про життя населення цих республік. Тут теж може допомогти гурток допомоги школі дорослих.

Так треба вивчити всі розділи. При цьому треба «повільно поспішати», тобто не намагатися якнайшвидше закінчити роботу над текстом Конституції, не шкодувати часу на перші розділи, ґрунтовне вивчення їх прискорить вивчення дальших.

Добре було б, якщо б через деякий час після початку вивчення Конституції, коли учні вже ознайомляться з її основами, після обміну думками з приводу якого-небудь простого, але такого питання, що цікавить цей склад учнів, вони, хоча б не всі, написали про те, що їм особливо запам'яталось. Викладач повинен уважно поставитись до кожної роботи, розібрати кілька робіт у класі, показати, як їх треба оформити, поліпшити. Помалу треба втягти в це весь клас. Граматичні помилки в записах учнів треба виправляти, звичайно; виправлені роботи треба давати переписувати начисто, але граматичними поясненнями не слід закривати політичний зміст роботи.

І нарешті, конче потрібно намагатися роботу над Конституцією пов'язати з громадською роботою учнів. Нехай кожний з них у себе в сім'ї, чи на виробництві, чи серед сусідів підбере двох або трьох чоловік, яким він буде пояснювати Конституцію так, як пояснюють йому в класі. Зрозуміло, він скоро побачить, що не все зуміє пояснити досить ясно, але навчаючи вчимося. Треба, щоб учитель

організував при школі «годину Конституції», коли учні (а іноді разом із своїми підшефними — з тими, кому вони пояснюють) могли б приходити до нього за роз'ясненнями.

Закінчивши вивчення Конституції, треба влаштувати вечір, на якому будуть і учні і їхні підшефні, і на ньому підбити підсумки проробленої роботи.

1936 р.

ОСНОВНІ ПИТАННЯ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ В ШКОЛАХ ДОРОСЛИХ

(ДОПОВІДЬ НА II ВСЕРОСІЙСЬКІЙ НАРАДІ ПО ЛІКВІДАЦІЇ
НЕПИСЬМЕННОСТІ І МАЛОПИСЬМЕННОСТІ)

Потяг до підвищення своїх знань у дорослих, особливо у молоді, дуже великий. Всі бачать, що без загальноосвітніх знань не опанувати по-справжньому техніку.

Тепер обсяг знань у загальноосвітніх школах дорослих без відриву від виробництва дорівнює обсягові знань неповної і повної середньої шкіл. Три роки охоплюють курс V, VI і VII класів неповної середньої школи і три роки — курс VIII, IX і X класів повної середньої школи. Вступати можна в будь-який клас.

Багатьом здається, що справа тут дуже проста: взяти програми неповної середньої і середньої шкіл і за ними поставити навчання. Справа, проте, не така проста, як здається на перший погляд. Навчання в школах дорослих іде без відриву від виробництва, тому треба скоротити кількість навчальних годин. Деякі упорядники програм схильні були стати на шлях завантаження учнів-дорослих домашніми завданнями, але цим шляхом не можна йти. Треба було б стати на шлях *розвантаження програм від різних неважливих, другорядних дрібниць, треба було в кожній дисципліні виділити найголовніше, найістотніше* — те, що становить основу цієї науки.

Щодо цього ми маємо прямі настанови Леніна. В своєму виступі на III Всеросійському з'їзді комсомолу Ленін говорив: «Ми не повинні брати з старої школи того, коли пам'ять молодої людини *обтяжували безмірною кількістю знань, на дев'ять десятих непотрібних і на одну*

десяту перекручених, але це не значить, що ми можемо обмежитись комуністичними висновками і завчити тільки комуністичні лозунги. Цим комунізму не створиш. Комуністом стати можна тільки тоді, коли збагатити свою пам'ять знанням всіх тих багатств, які виробило людство.

Нам не треба зубрячки, але нам треба розвинути і вдосконалити пам'ять кожного, хто вчиться, знанням *основних фактів*, бо комунізм перетвориться в пусту вивіску, комуніст буде тільки звичайним хвастуном, якщо не будуть перероблені в його свідомості всі набуті знання. Ви повинні не тільки засвоїти їх, але засвоїти так, щоб поставитись до них критично, щоб *не забивати свого розуму тим мотлохом, який не потрібен, а збагатити його знанням усіх фактів, без яких не може бути сучасної освіченої людини*¹. (Курсив скрізь мій.— Н. К.)

І ось, коли порушили питання про скорочення кількості годин, що відводяться на ті чи інші предмети, перед Управлінням шкіл дорослих Наркомосу постало завдання ще раз уважно подивитися, чи нема в програмах ще непотрібного мотлоху і чи досить повно подані основи наук.

Ця робота виявилася важчою, ніж можна було чекати. Особливо багато було суперечок з географії, з біології, частково з фізики. З географії Управління наставляло на запровадженні в програми неповної середньої школи з V ж класу політичної географії, без елементарного ознайомлення з якою неможливе читання газет. У біології бойовою ділянкою стала еволюційна теорія, з курсу якої випадає ряд основних фактів. З фізики суперечки йшли про те, коли починати знайомити з електрикою. З граматики суперечки йшли про запровадження в цьому курсі історичного підходу. Програму з літератури перероблено на підставі висловлювань Горького. Велику увагу цього року треба приділити питанням державного устрою — Радянській Конституції. Дано вказівки про викладання історії. В основному роботу над добором матеріалу для програм закінчено.

Інше питання, яке обговорювалося, яке стоїть на черзі,— це питання ув'язки теорії і практики. У вищезгаданій промові Ілліч говорив: «Одно з найбільших зол і лих, які залишились нам від старого капіталістичного суспільства,

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 251.

це *цілковитий розрив книги з практикою життя...*»¹ (Курсив мій.— Н. К.)

У своїй статті «Ще раз про профспілки» Ілліч писав про те, як треба всякий предмет брати в усіх зв'язках і опосередкуваннях, брати його в розвитку, пов'язувати з практикою, з тим, що треба людині. Це місце педагога повинні продумати особливо уважно: це допоможе їм чіткіше, глибше зрозуміти питому вагу свого предмета, поставити викладання його по-справжньому, тісно пов'язуючи теорію з практикою.

Питання про ув'язку теорії з практикою — одне з найсерйозніших питань, з якими справа не завжди стоїть благополучно. І тепер цілий ряд природознавців вважає, що ув'язка природничих наук з агрономією, з гігієною — не їхня справа, що важливо завести тільки «живий куток».

Треба педагогам більше вивчати Маркса, Енгельса, Леніна. Це застрахує їх від побоювання ув'язки теорії з практикою.

Викладач шкіл дорослих повинен знати висловлювання Маркса і Енгельса не тільки з питань освіти, але і з питань тієї дисципліни, яку він викладає.

Організацію нарад викладачів різних дисциплін з участю практиків — агрономів, інженерів, техніків, лікарів, стахановців — треба широко практикувати всюди, де для того є хоч яка-небудь можливість; важливо тільки, щоб ці наради ставили собі певну практичну мету. Це підвищить інтерес викладачів спеціальних дисциплін до навколишнього соціалістичного будівництва. Конче потрібно практикувати екскурсії на сусідні підприємства, в радгоспи, колгоспи. Добре, щоб ці екскурсії здійснювалися під керівництвом інженерів, агрономів і т. д., щоб супроводжувалися бесідами з ударниками підприємств, що відвідуються. Конче потрібне також відвідування викладачами крайових музеїв.

Викладачів шкіл дорослих треба постачати літературою та журналами за спеціальністю, про що повинні дбати районні бібліотеки, крайові та обласні відділи народної освіти.

Викладачі повинні добре знати свої дисципліни, їх

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 248—249.

специфіку. З метою підвищення кваліфікації викладачів дуже потрібне зближення з відповідними вузами і науковими установами. Це питання треба опрацювати.

Кожний викладач шкіл дорослих, яку б з дисциплін він не викладав, повинен знати *загальну методику викладання*, вміти ставити викладання так, щоб воно зацікавило учнів, інтерес до предмета — це основне, що забезпечує успішність викладання. Викладач повинен вести від близького до далекого, від простого до складного, вчити робити узагальнення, висновки (це часто забувається), озброювати вмінням самостійно вчитися в даній галузі. Наочність, показ буде значно легше організувати, якщо викладач зуміє використати навколишню дійсність, як учив це робити Ленін щодо електростанції. Знайомство з цією дійсністю, особливо знайомство з стахановським рухом, допоможе педагогові глибше зрозуміти висловлювання Маркса, Енгельса, Леніна про організацію праці фізичної та розумової, про ліквідацію розриву між працею фізичною та розумовою.

Знати це викладачам шкіл дорослих особливо потрібно, бо без цього вони не зможуть по-справжньому організувати навчання дорослих учнів, доцільно використати фактор часу, організувати індивідуальне та колективне навчання учнів так, щоб допомогти їм з мінімальною витратою часу опанувати максимум потрібних їм знань.

У загальноосвітній школі дорослих ми запроваджуємо одну з іноземних мов (англійську, французьку або німецьку), запроваджуємо креслення.

Ми не запроваджуємо вузькотехнічних предметів, але намагаємось пов'язати викладання загальноосвітніх предметів із завданнями соціалістичного будівництва, що стоять перед нами (з питаннями планування, обліку, організації індивідуальної та колективної праці, з висвітленням ролі техніки в усьому будівництві, способів опанування сил природи та ін.).

Викладання в школах дорослих завжди було для найбільш свідомих верств педагогів найцікавішою роботою. Тепер ця робота стала особливо важливою. Ми не маємо сумніву в тому, що краща частина педагогів піднесе цю справу на той високий щабель, який диктується моментом, що ми переживаємо.

ПРИ ШКОЛАХ ДОРОСЛИХ ТРЕБА ОРГАНІЗУВАТИ ДОВІДКОВЕ БЮРО ПО САМООСВІТІ

Ленін з самого початку організації Радянської влади дбав, щоб державний апарат якнайближче стояв до мас, провадив серед мас, особливо серед найменш свідомих верств, широку роз'яснювальну роботу. Він вважав, що така роз'яснювальна робота повинна провадитися в пресі, у виступах, у ході поточної роботи, в листуванні. У 1919 р. він особливого значення надавав роз'яснювальній роботі серед селянства, бо тоді селянство було ще дуже темне і малосвідоме. Воно тоді через малосвідомість часто не розуміло ще, хто друг, хто ворог. І Володимир Ілліч показував, як треба проводити цю роботу на ділі. Тоді, в 1919 р., він особливо настоював на виданні популярних брошур, розмовляв з найбільш визначними літераторами, як писати популярно, особливо піклувався про популярну газету «Беднота», що виходила тоді, сам писав у цій газеті статті, говорив промови, які записані були на грамофонні пластинки. Тоді, в 1919 р., треба було роз'яснювати ще, що Радянська влада піклується про селян-трудівників. І ось 7 листопада 1919 р. Ілліч пише для «Бедноти» статтю «Два роки Радянської влади». Вона була зразком того, як треба писати популярно, просто і в той же час змістовно. Наведу уривок з цієї статті. Ленін писав:

«Перемога в усьому світі Радянської влади справа забезпечена. Питання тільки в часі.»

Чому тверда Радянська влада, незважаючи на нечужовано тяжкі випробування і муки голоду і труднощі, створені війною і розрухою?

Тому що вона є влада самих трудящих, влада мільйонів робітників і селян.

Робітники тримають в руках державну владу. Робітники допомагають мільйонам селян трудівників.

Радянська влада скинула поміщиків і капіталістів і твердо захищає народ від спроб відновлення їх влади.

Радянська влада всю силу своєї допомоги несе селянам-трудівникам, біднішим і середнім селянам, які становлять величезну більшість.

Радянська влада не дає ходу куркулеві, багатієві, власникові, спекулянтові, тому, хто хоче наживатися не працюючи, тому, хто хоче розбагатіти на нужді і голоді народу.

Радянська влада — *за* трудящих, *проти* спекулянтів, власників, капіталістів, поміщиків.

Ось у чому джерело сили і творчості, джерело непереможності в усьому світі Радянської влади»¹.

Так само характерні з точки зору популярності промови, виголошені Іллічем для запису на грамофонних пластинках. Він старанно готувався до цих виступів. Про що ці промови? «Про селян-середняків», «Що таке Радянська влада?», «Як назавжди врятувати трудящих від гніту поміщиків і капіталістів», «Про погромне цькування євреїв», «III Комуністичний Інтернаціонал».

У листі від 12 грудня 1918 р. до тт. Свердлова, Аванесова, Григорія Івановича Петровського, Л. Б. Красіна та ін. Ілліч розвивав думку про доконечну потребу при всіх наркоматах організувати *довідкові бюро*, які зобов'язані давати не тільки довідки, що просять, як усні, так і письмові, але й складати письмові заяви для неписьменних осіб і неспроможних скласти зрозумілу заяву. В бюро треба пропускати всіх без усяких перепусток, приймати обов'язково в недільні дні. До обслуговування відвідувачів бюро повинно залучати профспілки, фахівців та ін. Лист від 12 грудня мав характер начерку, тоді не був опублікований, але усно Ілліч дуже наполягав на організації таких бюро². Він знав з досвіду, яка важлива такого роду консультація. Коли ми були на засланні в Сибіру, в селі Шушенському,

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 104.

² Це знайшло відображення в «Начерку правил про управління радянськими установами», написаному В. І. Леніним 12 грудня 1918 р.— *Прим. Н. К. Крупської.*

Див. В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 315—318.

Ілліч кожної неділі приймав усіх, хто приходив до нього за порадою в юридичних справах, писав селянам заяви, роз'яснював, куди звернутися, вказував, як можна налагодити ту чи іншу справу.

У ХХІV Ленінському збірникові вміщено документ, що свідчить, як уважно ставився Ленін до запитів селян.

Скопінський повітовий дорадчий з'їзд послав до Ілліча 31 березня 1919 р. делегацію з трьох селян з наказом «клопотатися про зняття «воздушного» (подушного.— *Ред.*) податку з середнього і нижче від середнього селянина», «клопотатися про повне скасування мобілізації дійних корів, а саме тому, що в нашого населення залишилося на кожних вісім-десять чоловік одна дійна корова, та й до того ж у нас лютують жахливі епідемії тифу, іспанки та ін. хвороби, і молоко є єдиним продуктом для хворих. Що ж до решти продуктів, як олійних і жирових, то таких зовсім нема і придбати ніде»; був ще запит про коней і деталі збирання податку.

Ілліч, подивившись наказ, не став допитувати, що це за «воздушний» податок, а зараз же відповів по суті селянам Скопінського повіту:

«Обкладання надзвичайним податком селян, достаток яких нижчий від середнього, *незаконне*. До полегшення обкладання *середніх* селян заходів вжито. Днями буде декрет. З решти питань негайно зроблю запит Наркомам, і вам буде надіслано відповідь. 5/IV 1919 р. В. Ульянов (Ленін)»¹.

На оригіналі є помітка Володимира Ілліча для секретаря: «Необхідно скласти [відповідь.— *Ред.*], в погодженні з Наркомземом Наркопродом». І друга помітка: «Нагадати мені в РНК при *Середі і Свідерському*»². (Середа був тоді наркомом землеробства, Свідерський працював у Наркоматі продовольства).

Ця відповідь Леніна на лист скопінських селян і помітки на наказі є показом того, як уважно Ленін ставився до запитів селян, до питань, що хвилювали маси.

Тепер ми бачимо величезний потяг до знань з боку широких мас. Усі хочуть вчитися, але не знають, де і як.

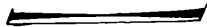
¹ Ленинский сборник ХХІV, стор. 44.

² Там же.

І ось потрібно при школах дорослих утворити довідкові бюро з питань освіти, які були б відкриті в певні дні та години, також і у вихідні дні, куди б міг звернутися за порадою *кожний* бажаючий вчитися, кожний, хто працює над самоосвітою, і одержати безплатно потрібну допомогу і пораду, а іноді й потрібний підручник або методику самоосвіти. Звичайно, спочатку ці бюро треба утворити при кращих школах, де є вчителі, що можуть давати потрібну консультацію. Ці бюро завоюють школам дорослих велику популярність, великий авторитет. Тепер такі бюро є подекуди при бібліотеках, але доцільніше утворювати їх при школах дорослих, де легше підібрати підготовлений для такого роду консультацій персонал.

Треба налягти на цю справу.

1936 р.

БІЛЬШЕ РАДИТИСЬ З ГОРЬКИМ

При складанні програм з літератури для шкіл дорослих авторам цих програм треба якнайбільше, вживаючи вираз Леніна, «радитися» з Горьким. У 1933 р., а потім і в 1937 р. вийшов збірник: М. Горький, Про літературу (статті 1928—1936 рр.). Це дуже цінний збірник не тільки для молодих письменників, а й для викладачів літератури. Не менш цінним є також збірник: М. Горький, Літературно-критичні статті,— випущений Держлітвидавом у 1937 р.

У статті «Про те, як я вчився писати» Олексій Максимович пише: «Враження я одержував і безпосередньо від життя і від книг»¹,— і далі він розповідає, як книга навчила його бачити і як життя будило в ньому бажання в живих образах розповісти те, що він бачив.

«Мій дід був жорстокий і скупий, але — я не бачив, не розумів його так добре, як побачив і зрозумів, прочитавши роман Бальзака «Євгенія Гранде». Батько Євгенії, старик Гранде, теж скупий, жорстокий і взагалі схожий на діда мого, але він — дурніший і не такий цікавий, як мій дід. Від порівняння з французом російський старик, якого я не любив, виграв, виріс. Це не змусило мене змінити моє ставлення до діда, але це було великим відкриттям — книга має здатність договорювати мені про людину те, чого я не бачу, не знаю про неї»².

¹ М. Горький, Літературно-критическіе статті, М., Гослитиздат, 1937, стор. 339.

² Там же.

«Навіть читаючи книги таких майстрів, як Тургенев, я думав іноді, що, мабуть, міг би розповісти, наприклад, про героїв «Записок мисливця» інакше, не так, як це зробив Тургенев. У ці роки мене вже вважали за цікавого оповідача, мене уважно слухали вантажники, булочники, «босяки», теслярі, залізничні робітники, «прочани по святих місцях» і взагалі люди, серед яких я жив. Розповідаючи про прочитані книги, я все частіше ловив себе на тому, що розповідав невірною, перекручуючи прочитане, додаючи до нього щось від себе, з свого досвіду. Це траплялось тому, що *факти життя і літератури зливалися в мене в єдине ціле*»¹. (Курсив мій.— Н. К.)

Спостерігаючи навколишнє життя, прислухаючись до того, що говорять, Горький пізнавав життя. «Ось на таких живих думках я вчився думати і писати. Ці думки двірників, адвокатів, «колишніх» і всяких інших людей я знаходив у книгах, одягнутими в інші слова, таким чином факти життя і літератури взаємно доповнювали один одного»².

У цій розповіді Горького майстерно показано, яку велику роль у виробленні поглядів учня може і повинне відіграти вивчення літератури, якщо воно буде правильно поставлене. Художня література вчить вдивлятися в життя, вдумуватися в нього. Це не просто «предмет», на який приділено стільки-то годин,— це найсерйозніше навчання, яке дає можливість розуміти, як краще жити. Не випадково Маркс зачитувався Бальзаком, Ленін — Некрасовим, поетами «Іскри», Л. Толстим та іншими російськими класиками, іноземною літературою — Золя, Верхарном, Барбюсом. І Маркс і Ленін читали художню літературу не для розваги: читаючи її, вони вчилися спостерігати життя.

Горький говорив про особливу переконливість словесного мистецтва, впливу літератури на людей: «До чого зводиться робота літератора? Він уявляє — вкладає, замикає в образи, картини, характери — свої спостереження, враження, думки, свій життєвий досвід. Твір літератора лише тоді більш чи менш сильно діє на чи-

¹ М. Горький, Літературно-критические статьи, М., Гослитиздат, 1937, стор. 342.

² Там же, стор. 347.

тача, коли читач бачить усе те, що показує йому літератор, коли літератор дає йому можливість теж «уявити» — доповнити, додати — картини, образи, постаті, характери, дані літератором, з свого читацького, особистого досвіду, з запасу його, читача, вражень, знань. Від злиття, збігу досвіду літератора з досвідом читача і виникає художня правда — та особлива переконливість словесного мистецтва, якою і пояснюється сила впливу літератури на людей»¹ (стаття «Листи літераторам-початківцям»).

При складанні програм з літератури теж треба враховувати ці висловлювання Олексія Максимовича. Треба починати вивчення літератури не з «Коника-стрибунця», не з «Принцеси на горошині», а з тих нарисів і віршів, які співзвучні з переживаннями учнів. Не випадково такий великий попит на книги «Як гартувалася сталь» і «Піднята цілина», на твори Горького.

Перше, до чого треба прагнути, викладаючи літературу, — це запалити інтерес до літератури, любов до неї. А буде пробуджений цей інтерес, люди будуть багато читати і не доведеться викладачеві дбати про «навички читання», буде збагачуватися мова.

«Майстерність словесної творчості, майстерність створення характерів і «типів» вимагає уяви, здогаду, «вигадки». Змалювавши одного знайомого йому крамаря, чиновника, робітника, літератор зробить більш чи менш вдалу фотографію саме однієї людини, але це буде лише фотографія, позбавлена соціально-виховного значення, і вона майже нічого не дасть для поширення, поглиблення нашого знання про людину, про життя.

Але якщо письменник зуміє абстрагувати від кожного з двадцяти-п'ятдесяти, з сотні крамарів, чиновників, робітників найбільш характерні класові риси, звички, смаки, жести, вірування, хід мови і т. д., — абстрагувати і об'єднати їх в одному крамареві, чиновникові, робітникові, цим прийомом письменник створить «тип», — це буде мистецтво. Широчінь спостережень, багатство життєвого досвіду нерідко озброюють художника силою, яка переборює його особисте ставлення до фактів, його суб'єкти-

¹ М. Горький. Литературно-критические статьи, М., Гослитиздат, 1937, стор. 362.

візм. Бальзак суб'єктивно був прихильником буржуазного ладу, але в своїх романах він зобразив пошлість і підлість міщанства з різочою, нещадною яскравістю»¹.

«Митець,— пише Горький,— «чувствилище» своєї країни, свого класу, вухо, око і серце її, він — голос своєї епохи. Він зобов'язаний знати якомога більше, і чим краще він буде знати минуле, тим більш зрозумілим буде для нього сучасне, тим сильніше, глибше відчує він універсальну революційність нашого часу і широчінь його завдань»².

Знання минулого загострює погляд читача і письменника, робить його спостережливішим, дає матеріал для порівняння. Ось чому потрібно вивчати літературу минулого, протиставляти її, порівнюючи з тим, що ми маємо зараз.

Але найголовніше, що визначає здатність письменника бачити, спостерігати, порівнювати,— це його розуміння завдання своєї епохи, свого класу, своєї країни. В статті «Про літературну техніку» Горький вказує, яке значення для літератури має вчення Маркса — Леніна:

«Література пролетаріату — один з проявів його життєдіяльності, його прагнення до самовиховання на основі тієї політико-революційної ідеології, яка створена науковим соціалізмом Маркса — Леніна... Революційна ідеологія цілком точно вказує нам, в творчості яких фактів ми маємо потребу. На всяку «малу справу» треба дивитися з височини тієї великої мети, яку поставила перед нами історія.

На закінчення повторюю те, що, певно, вже надокучило, проте — все ще не засвоєне: треба вчитися. Треба вчитися спостерігати, порівнювати, відбирати класово типові в революціонері-пролетарії і в консерваторі-міщанині; треба вчитися розрізняти в поняттях отруту старого і мед нового. Треба вивчати прийоми і техніку літературної праці, тільки за умов опанування цієї техніки можливо надати матеріалу більш чи менш досконалої художньої форми»³.

Це пряма директива не тільки для письменників, це директива для викладачів літератури.

¹ М. Горький, Літературно-критические статьи, М., Гослитиздат, 1937, стор. 327.

² Там же, стор. 346.

³ Там же, стор. 514—515.

«Вони (молоді письменники.— *Н. К.*) повинні добре зрозуміти значення і мету своєї епохи,— пише Горький у статті «Про дійсність».— Ця епоха за глибиною і широчинню історичного процесу, що дозрів і розвивається в ній, значніша, трагічніша і буде — не може не бути — пліднішою від усіх епох пережитих. Справа наших літераторів — важка, складна справа. Вона не зводиться тільки до критики старої дійсності, до викривання заразливості її вад. Їх завдання — вивчати, оформляти, зображати і, тим самим, стверджувати нову дійсність. Треба вчитись бачити, як у чадному тлінні старої гнилі спалахують, розгоряються вогники майбутнього. У молодих письменників є що сказати про нові радощі життя, про різноманітне цвітіння творчих сил у країні. Вони повинні шукати натхнення і матеріалів у широкому і бурхливому потоці праці, що створює нові форми життя, їм слід жити якнайближче до творчої волі нашої епохи,— воля ця втілена в робітничому класі»¹.

Упорядник програми з літератури, викладач літератури школи дорослих повинні зрозуміти, що по-справжньому вони зможуть виконати своє завдання, якщо зрозуміють, якою дуже важливою ділянкою соцбудівництва є література і викладання її, як старанно треба відбирати матеріал для вивчення, як систематизувати його, як висвітлювати його. Цей збірник статей Горького дуже багато дасть для добору матеріалу, що вивчається, для ув'язки його з завданнями сучасного моменту.

Партійним духом повинна бути насичена програма з літератури. Велику увагу повинна приділяти вона сучасній літературі.

«Марксистська наша молодь дійсно зуміє стати поряд з узбеком і киргизом, з чеченцем і самоїдом, стати з кожним, як рівний з таким же рівним. Це факт, культурне значення якого не можна перебільшити: суть факту в тому, що література об'єднує всі племена Союзу Рад не тільки силою своєї революційної ідеології, але й своїм активним товариським прагненням зрозуміти людину «зсередини», вивчити і висвітлити її стародавній побут, вікові навички її. Інакше кажучи, молода література

¹ М. Горький, Литературно-критические статьи, М., Гослитиздат, 1937, стор. 514—515.

наша енергійно служить справі об'єднання всього трудового народу в єдину культурно-революційну силу. Це — завдання цілком нове, важливість його не потребує доказів, і само собою зрозуміло, що стара література перед собою такого завдання не ставила, не могла поставити»¹.

Чи досить це питання відбилося в нашій програмі з літератури? Мені здається, не досить.

Леніну дуже подобалися статті Горького про міщанство. У 1908 р. він писав Горькому, прохаючи написати для ЦО² ще статтю в такому роді. І ось через двадцять п'ять років, у 1933 р., Горький пише чудову статтю «Про соціалістичний реалізм», в якій кличе радянських письменників до пильності: «Наш, радянський письменник повинен твердо знати, що більшість його сучасників — матеріал його роботи — люди, виховані віками нещадної боротьби один з одним за шматок хліба, і що всі його «ближні», кожний з них, охоплені прагненням до матеріального добробуту... На прагненні людей до матеріального добробуту побудовано всю культуру людства, але його паразит — буржуазія, — маючи владу і нічим не обмежену можливість експлуатації робітників і селян, створила на ґрунті задоволення необхідних потреб той спокусливий лишок, який зветься «розкошами»³. І далі Горький пише про те, як своєю пристрасною до наживи, до нагромадження грошей і речей буржуазія заразила весь світ і навіть певні верстви робітничого класу. «Не треба думати, що я проти розкошів взагалі, ні, я — за розкоші для всіх, але проти ідолопоклонства речам. Роби речі якнайкраще, вони будуть більш міцні, визволять тебе від затрати зайвого часу, але «не створи собі кумира» з чобота, стільця чи книги, зроблених тобою, — ось хороша «заповідь»! І було б дуже добре, якби заповідь цю засвоїла наша робітнича молодь»⁴. «Для того, щоб отруйна, каторжна мерзотність минулого була добре висвітлена і зрозуміла, треба розвинути в собі вміння

¹ М. Горький, Літературно-критические статьи, М., Гослитиздат, 1937, стор. 397.

² ЦО — Центральний орган партії, тоді «Пролетарий». — Прим. автора.

³ М. Горький, Літературно-критические статьи, М., Гослитиздат, 1937, стор. 552.

⁴ Там же, стор. 552—553.

дивитися на нього з височини досягнень сучасного, з височини великої мети майбутнього»¹.

Всі ці настанови Олексій Максимович давав письменникам, але вони, звичайно, у тій же мірі мають значення і для викладачів літератури і російської мови.

У збірнику Горького «Про літературу» упорядники програм з літератури, викладачі літератури шкіл дорослих знайдуть ще ряд цінних вказівок про мову, про фольклор — усну колективну творчість, про техніку літературного навчання, про творчість у нашу велику епоху. «Найпрекрасніше в світі нашому те, що створене працею, розумною людською рукою, і всі наші думки, всі ідеї виникають з трудового процесу, в чому переконує нас історія розвитку мистецтва, науки, техніки»².

У статті «Про соціалістичний реалізм» чудово сказано про красу і силу мови, про роботу над мовою, про навчання письменницької справи. У статті «Про літературу» Горький пише: «...вчитися треба не тільки у класика, але навіть у ворога, якщо він розумний. Вчитися не значить наслідувати щось, а значить освоювати прийоми майстерності. Опанувати прийом роботи не значить укріпити його за собою на все життя: тільки почни працювати — і праця сама почне вчити тебе, це знає кожний робітник»³.

Викладачі літератури, російської мови, які прочитають ці висловлювання Олексія Максимовича, продумають їх по-справжньому, до кінця, знайдуть справжній підхід до учнів шкіл дорослих, дадуть їм ті знання, які так потрібні.

1936 р.

¹ М. Горький, Литературно-критические статьи, М., Гослитиздат, 1937, стор. 555.

² Там же, стор. 351—352.

³ Там же, стор. 404—405.

ЯК ВИВЧАТИ ПРОГРАМУ З РОСІЙСЬКОЇ МОВИ В ШКОЛАХ ДОРΟΣЛИХ

1. Мова — великий засіб зближення між людьми, їх взаємного розуміння. В нашій країні перемігшого соціалізму з широко розвиненою громадськістю вміння слухати і розуміти чужу усну та письмову мову, стежити за всіма вигинами думки інших людей, з одного боку, з другого — вміння самому точно, зрозуміло, яскраво передавати іншим свої дуже складні думки і переживання мають виняткове значення. Навчити цього — значить прилучити учня до багатогранної кипучої громадськості.

2. Само собою, опанувати мову треба допомагати учням не тільки в години, присвячені спеціальним вправам з розвитку мови, — цьому повинні допомагати всі викладачі школи, про це треба домовитись на самому початку занять на спеціальних учительських зборах.

3. Мало того, викладачеві російської мови треба зробити своїми помічниками бібліотекаря, завідувача колгоспним клубом, екскурсовода.

4. Треба сказати про вироблення в учнів *уміння слухати* радіо, доповідь, промову, висловлювання інших, вміння вловлювати основну думку і обговорювати те, що слухають, треба всіляко *будити самодіяльність учнів*, залучати їх до обговорення вибору тем творів, складання планів творів та ін., вчити слухати і виступати, вчити брати участь у дебатах, не перебиваючи товаришів, вслухаючись у те, що вони говорять.

5. Навколо *газети* треба розгортати велику роботу, не тільки сказати про значення читання газет, але треба добитись, щоб *кожний* учень мав газету і читав її щодня.

Треба навколо газети розгортати велику роботу, що для збагачення мови, для засвоєння літературної мови, для прилучення до політичного життя має особливе значення. Треба вчителєві самому стежити за газетою і обмірковувати, як той чи інший номер газети проробити з учнями. На це не слід шкодувати часу. Ця робота, правильно поставлена, полегшить решту роботи.

6. Навряд чи треба сучасному учневі говорити про користь від читання. Треба навчити його розбиратися в книзі (автор, зміст, примітки та ін.), навчити користуватися бібліотекою. Треба зробити екскурсію в бібліотеку. З бібліотекарями треба домовитися про обслуговування учнів, про облік їх роботи.

7. При школі чи бібліотеці треба влаштовувати літературні вечори, де б учні читали за ролями такі твори, як «Недоросток», окремі сценки з О. Островського і т. д. Спочатку такі читання треба проводити серед учнів одного класу, потім перетворити їх на літературні ранки чи вечори (добре проводити їх у вихідні дні). Якщо в місті є театр, добре повести раз, другий весь клас повністю в театр, потім обговорити бачене.

8. Щодо навчання письма, то важливо практикувати *раціональне списування*. Треба навчити робити виписки з книг, що читаються, переписувати в зошити уривки, що сподобались, чітким почерком, перевіряти самим правильність переписаного. Мотивувати спочатку усно, потім письмово, чому ученє виписав саме це місце.

9. Треба навчити учнів вести *щоденники своєї роботи*. Такого-то числа був у школі, на уроці робили те-то, найцікавішим здалося те-то, ходив у бібліотеку, взяв таку-то книжку, прочитав у ній розділ такий-то, цікаво чи малоцікаво, дома читав газету і т. д. і т. п. Найкраще, якщо вчитель опрацює такий щоденник з двома-трьома кращими учнями, а потім такий щоденник буде прочитаний і обговорений у класі і стане *зразком*, як треба писати щоденник.

Такі щоденники учнів будуть великою допомогою вчителєві в справі обліку знань, активності учнів. Потім можна запропонувати учням вести *щоденники їх виробничої праці*.

10. Треба вчити писати *кореспонденції*, спочатку в свою стінну газету, а потім і в районну газету. Тут

особливо важливий *вибір теми*, попереднє обговорення її. У зв'язку із залученням найширших мас до обговорення проекту Конституції, це дуже важливо. Це має особливе значення з точки зору залучення до керування державою кожного учня.

11. Не можна давати зразу писати свою автобіографію — це справа складна, тривала. Треба брати спочатку який-небудь автобіографічний епізод, наприклад: «Мій перший день праці на фабриці», або «Де і як я вчився», або ще що-небудь. До обговорення вибору теми автобіографічного характеру треба особливо залучати учнів. «Про що б мені хотілося написати з свого життя» — треба приділити обговоренню цього питання особливу увагу.

12. *Переказ* прочитаного, чутого дуже важливий. Тут знову-таки важливий вибір того, що пропонується переказати, важливо, щоб була точність у переказі, щоб приділялася увага основному, щоб учні вчилися відрізняти, що основне, що другорядне. Дуже зручні для переказу байки. Для більш встигаючих можна давати тему «Ілюстрація байки прикладами з навколишнього життя».

13. *Теми для творів* взагалі повинні бути *цілком конкретні*.

Важливо, щоб шкільне навчання доповнювалося гуртковою роботою, яку провадили б учні самостійно, без безпосередньої участі вчителя. Це не повинен бути просто «літературний гурток» — важливо диференціювати роботу гуртків: літературний гурток по вивченню такого-то твору такого-то письменника, по вивченню біографії такого-то письменника і т. д. Треба тільки складати план роботи такого гуртка, давати на випадок запиту потрібну консультацію, іноді провадити гурткові вечори чи ранки. Один гурток, наприклад, робить звіт про те, що дізналися гуртківці про біографію письменника, другий — про такий-то твір його, третій — про інший його твір і т. д.

14. Само собою, повинна бути якнайщільніша змичка між викладанням російської мови і літератури.

15. Звичайно, шкільна робота повинна доповнюватися позашкільною, але ця позашкільна робота повинна бути щільно пов'язана з роботою шкільною. Важливо навколо позашкільної роботи збити актив людей найбільш літературно грамотних, дуже важливо використати місцеву

інтелігенцію, письменників, що живуть близько і т. д. і т. п. З активом треба домовлятися, інструктувати його.

16. Якщо в групі є учні інших національностей, які не зовсім опанували російську мову, з ними треба організувати окремі заняття з урахуванням особливостей їх мови, щоб не затримувати клас на вправах, для всього класу в цілому непотрібних, але дуже важливих для нацменів.

1936 р.

ЦІЄІ ЗИМИ ТРЕБА ПРАЦЮВАТИ ДУЖЕ НАПРУЖЕНО

(ПРОМОВА НА НАРАДІ КУЛЬТАРМІЙЦІВ, УЧИТЕЛІВ
ТА ІНСПЕКТОРІВ ШКІЛ ДОРОСЛИХ)

Сьогодні мені дуже цікаво було слухати інспекторів районів. Усі три доповіді¹, які я чула, були дуже конкретними, містили в собі мало гучних фраз, багато говорили про справу. Ця проста розповідь про роботу, яку провадять наші інспектори, породила в мене дуже радісне почуття: видно, що люди беруться серйозно за справу.

Тов. Вірська правильно говорила про важливість питань побуту. Питання побуту зачіпали й інші товариші. Треба вміти бачити, як побутові умови впливають на навчання дорослих. Але не можна їх розв'язувати тільки з точки зору того, що треба дитячі кімнати відкривати, щоб і жінки могли ходити вчитися. Тут хтось сказав, здається т. Самодумов з Ленінградської області, що деякі неписьменні жінки в його районі не хочуть ще віддавати дітей у дитячу кімнату. Адже це показник ще дуже великої побутової відсталості. Це значить, що школам дорослих разом з іншими культурними закладами села насамперед треба багато попрацювати над піднесенням свідомості колгоспниць. Ув'язка роботи шкіл неписьменних і малописьменних з питаннями перебудови побуту є одним з основних наших завдань.

Ніхто з тих, хто виступав, не порушував питання, як пов'язувати навчання в школі неписьменних і малописьменних з набуванням деяких навичок, потрібних у житті.

¹ Йдеться про доповіді інспекторів: Г. Ф. Костіна (Курська обл.), М. М. Самодумова (Ленінградська обл.) і Є. Н. Вірської (Горьковська обл.) — *Ред.*

Недавно мені довелося розмовляти з дружинами командного складу — з далекосхідницями. Одна з жінок, дружина працівника Тихоокеанського флоту, говорила: «Нам, кожній жінці, кожній робітниці-активістці, треба знати якийсь педагогічний мінімум. Ми вихователки наших дітей, і нам треба знати, як їх виховувати. Дайте нам педагогів, які пояснили б, як виховувати дітей».

Я гадаю, що, коли провадити час від часу при школі малописьменних і неписьменних бесіди про те, як треба з дітей виховувати людей здорових, свідомих, радісне життя, неписьменних це зацікавить, вони акуратно будуть відвідувати заняття.

Жінка раніше була найбільш затоптаною, найбільш пригнобленою. Більшість неписьменних — жінки. Вони ліквідують тепер свою неписьменність уперто, наполегливо. На засіданні ЦВК Союзу РСР недавно слухали доповідь Дагестану. Завідуючий відділом народної освіти говорив, що неписьменні горянки ретельно відвідують школи для неписьменних і малописьменних, а неписьменні чоловіки не відвідують.

Там, де жінки неохоче ходять до школи, треба відкривати при школах кравецькі майстерні або щось інше, що в житті конче потрібне, — тоді вони всі почнуть ходити, менший буде відсів.

Тепер про викладання Конституції в школах. Мені здається, що ніхто не заперечує проти того, що треба вивчати Конституцію. Всі кажуть: «Вивчайте, години відведено». Питання в тому, як її вивчати.

У Конституції є стаття про право на освіту. Ця стаття не стоїть окремо від інших статей. Право на освіту пов'язане з усіма іншими правами. Візьмімо, наприклад, право на працю. Ліквідація неписьменності тісно пов'язана з правом на працю, тому що людина, яка не знає цифр, не вміє читати, завжди відстає і з технімуму. Ми знаємо, як мучаться над технімумом люди малописьменні. Треба показати, як письменність допомагає в роботі.

Не треба безперервно переконувати: «Ах, вчися, це дуже цікаво!» Так, мабуть, ніколи нікого не переконаєш. Треба показати на прикладі, як письменність допоможе освоїти сільське господарство, допоможе освоїти на виробництві ту чи іншу спеціальність, як письменність

зробить працю більш продуктивною. Кожний хоче бути стахановцем. От і треба показати, як письменність допомагає стати більш умілим робітником, краще спланувати свою роботу.

У Конституції є окрема стаття про становище жінки в СРСР. Її можна по-різному вивчати. Можна сказати учням: «Ось читайте, які жінка має правá». Але їм це буде важко. Треба показати на живих прикладах, які різноманітні права жінки у нас, в Союзі Радянських Соціалістичних Республік.

Можна зробити викладання кожної статті Конституції дуже жвавим і зародити величезне бажання читати.

Тут про бібліотеки хтось сказав, що бібліотеки не цікавляться малописьменними. Це невірно. Недавно т. Жезлов у Культпропі ЦК розповідав, як добре бібліотеки Горьківської області беруть участь у справі ліквідації неписьменності.

Треба кожному групу малописьменних неодмінно зв'язати з бібліотекою. Якщо нема поблизу бібліотеки, влаштувати пересувку, забезпечити учнів книжками для читання. Це надзвичайно важливо. І взагалі треба всі культурні заклади, які є на селі, зв'язати з школою, залучити до роботи по ліквідації неписьменності.

Право на освіту не означає тільки право книжку прочитати, це означає відкрити дорогу до опанування знань.

Тут, здається, є інспектори і з національних районів,— мені, на жаль, не довелося чути їх виступів. Візьміть статтю Конституції з національного питання. Адже її теж треба пов'язати з живим життям.

Дуже добре, що в наші школи ідуть члени партії, щоб пояснити учням Конституцію, але те, що вони розповідають на своїх уроках, треба ілюструвати живими прикладами, треба все глибше і глибше вивчення Конституції пов'язувати з життям.

Я пам'ятаю, як т. Ленін говорив про ліквідацію неписьменності, якого значення надавав їй. Він говорив про те, що вся ця робота повинна бути насичена партійним духом, пов'язана з політикою, з практичними завданнями.

Тут виступав парторг з Азово-Чорноморського краю т. Чайников. Він розповідав, як їх партійна організація

допомагає ліквідації неписьменності та малописьменності. Треба, щоб партійці допомагали пов'язувати це навчання з практичними завданнями будівництва соціалізму, допомагали пов'язувати навчання грамоти з великими політичними завданнями. Скажемо, стоїть перед колгоспами завдання підвищення врожайності — це треба пов'язати з навчанням неписьменних та малописьменних, щоб усім було зрозуміло, для чого треба вчитися.

Друге велике питання, на якому я б хотіла спинитися, — це питання про дальшу роботу з тими, хто навчився грамоти.

Тепер менше говорять про рецидиви неписьменності, ніж раніше. Це тепер не в звичаях, але забувати про можливість рецидиву не можна. Треба зараз же подбати, щоб ті, хто навчилися грамоти, мали що читати — газети, цікаві книжки. Тоді, звичайно, і розмов про рецидив не буде. Рецидив буває тоді, коли людина навчилася донебудь читати кілька слів, а потім нічого не читає. Тепер культурне зростання дуже велике, можливості відкриті величезні. Тут товариш з Курської області розповідав, як вони провадять радіоперекличку голів сільрад двічі на місяць про роботу по ліквідації неписьменності. Хіба один цей факт не свідчить про те, які величезні можливості відкрито для навчання по тому ж радіо?

Не треба тільки забувати, що неписьменні та малописьменні звичайно слухати не вміють. Я з досвіду це знаю. Коли приходить неписьменна жінка, вона ніколи не слухає, що їй говориш. Вона сама говорить, і які б докази їй не наводили, вона їх і не слухає, а повторює своє. Тепер з цим краще стало. Тепер маси культурно зросли, і вчителі повинні вчити їх уважно слухати інших, слухати і передачі по радіо.

Добре, що комсомольці взялися за ліквідацію неписьменності. Я завжди бурчу на комсомольців за те, що вони тепер всі тільки про середню освіту говорять, як би всім комсомольцям до середньої освіти дійти, а на ліквідацію неписьменності дивляться як на закінчену справу. Справу цю ще не закінчено. Тому я дуже була рада, коли почула сьогодні двох комсомольців, які самі вчаться і разом з тим беруться за справу навчання неписьменних. Але я вважаю, що молоді часто буває потрібно ще повчитися у старих, досвідчених учителів.

Не біда, якщо поблизу нема вчителя школи дорослих. Можна порадитись з учителем дитячої школи. Техніка навчання грамоти — справа важка. Малописьменних значно легше вчити, я це з свого досвіду знаю. Малописьменному розкажеш, зацікавиш — він і почне працювати, йому всяка добре письмена людина може допомогти. А ось навчити неписьменних — це справа важка. Часто професор не зможе цього зробити. В цій справі треба мати спеціальні знання, спеціальні навички. Молодим треба неодмінно вчитися у досвідчених учителів, які знають, як треба працювати, щоб не починати вчити буквар десять разів спочатку.

Чого ще треба навчитися? Берегти час учнів. Ми дуже часто не бережемо його.

Треба ще про секції по ліквідації неписьменності і малописьменності сказати. Я відчувала великі докори совісті, коли слухала т. Костіна, який говорив про те, як йому передусім довелося написати «Положення про секцію сільрад». Треба зібрати інспекторів, які тут присутні, і разом з ними накидати основи «Положення секцій у Радах». Я повинна сказати з досвіду роботи в Московській секції (не знаю, чи буває це в сільрадах, але в містах це часто трапляється), що роботу секції часто підмінює бюро секції, секретар бюро. Він за всю секцію працює, а секція зрідка збирається, щоб заслухати загальну доповідь. Треба, щоб усі члени секції засукавши рукава працювали.

У Москві мені довелося спостерігати і таку річ: Московська рада трохи допомогла секції по ліквідації неписьменності, дала людей, але секція стала осторонь, з іншими секціями не зв'язана. Працює секція по ліквідації неписьменності, а поруч працює секція шляхового будівництва. На будівництві шляхів багато неписьменних робітників, але секція шляхів вважає, що це не її турбота. Потрібний щільний зв'язок у роботі між всіма секціями Рад. Велику роль у цьому повинен відіграти, звичайно, голова сільради, міськради. Треба мобілізувати всю громадськість на ліквідацію неписьменності і малописьменності. Це і повинні зробити секції в першу чергу.

Тепер нові верстви жінок піднімаються. Дружини інженерно-технічних працівників, дружини начскладу,

дружини командного складу Червоної Армії. Я мало чула в доповідях на цій конференції, щоб ви сільську інтелігенцію залучали до роботи. Є на селі агроном? Є. Є в агронома дружина? Є. У лікаря дружина теж є. Тепер сільська інтелігенція набагато численніша, ніж колись. І треба вміти захопити її такою роботою, як навчання неписьменних і малописьменних.

І знаєте, кого ще треба захопити роботою? Піонерчиків. Це такий народ, що коли до них за чим-небудь звернешся, то вони серйозно беруться до справи. Я одержала якусь з Півночі від піонерів листа, в якому говорилося: «Ми ліквідували неписьменність серед наших батьків, і вони склали на «відмінно». Я писала листи піонерам про роботу бібліотек і потім з задоволенням слухала доповіді дорослих, в яких сповіщалося про те, як багато хорошого зробили дітлахи на селі, коли між бібліотеками провадилося соціалістичне змагання.

Я гадаю, що піонери і в справі ліквідації неписьменності візьмуть участь. Не обов'язково вони повинні вчити. Можливо, деякі і не можуть вчити. Але вони можуть допомогти в іншому. Є два типи культармійців: ті, що вчать, і ті, що допомагають налагодити навчання в тій чи іншій формі. Ми все ще слабо використовуємо громадськість. Треба на це налягти дуже серйозно.

Конституція не програма. Нова Конституція підсумовує все те, що завойоване. Кожний пункт говорить про те, за що ми боролися довгі роки. Але вона має й те значення, що піднімає маси на боротьбу за вищу фазу соціалізму — за комунізм.

Я гадаю, що працівникам ліквідації неписьменності треба справами закріпити те, за що йде боротьба вже скоро двадцять років. Треба цього року ліквідувати неписьменність цілком, використовуючи весь кращий досвід, який є. Цієї зими треба працювати дуже напружено.

ПРОЕКТ НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ ДВОРІЧНОЇ ШКОЛИ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

Загальноосвітній курс береться в обсязі VIII і IX класів середньої школи.

1. **Російська мова**, куди входить звичка читати газети, користуватися довідниками, робити виписки, працювати в бібліотеці, вміти скласти стислий діловий звіт, написати ділову кореспонденцію і замітку в місцеву газету.

Практика. Щотижневі звіти про прочитане в газетах, вирізки, оцінка кореспонденцій, що вміщуються в місцевій газеті. Систематична робота в районній або сільській бібліотеці. Обстеження бібліотек у районі, обстеження шкіл лікнепу, робота по індивідуальному навчанню грамоти.

2. **Математика**. Повторення арифметики. Особливу увагу треба приділити питанням статистики, процентним обчисленням. Елементи алгебри — значення алгебраїчних узагальнень. Елементи геометрії. Креслення. Значення математики як науки. Прикладні науки.

Практика. Статистичне обстеження села (якщо село велике, то певної його ділянки) щодо письменності чи відвідування бібліотеки. Ознайомлення з тим, що говорив Маркс про статистику, і залучення до цієї справи мас. Ознайомлення з постановою Женевського Конгресу І Інтернаціоналу з цього питання. Ознайомлення з тим, що говорив Ленін про облік і контроль. Роль обліку в плановому господарстві. Креслення планів — кімнати, будинку, села.

3. Географія. Математична і фізична. Астрономія і математика. Факти, що підтверджують наукові теорії. Мінералогія та геологія. Світобудова, релігія і наука. Знання про землю і повітря. Опанування землі і повітря. Опанування простору, пересування людей. Наука і техніка. Оволодіння багатствами землі.

Практика. Опанування карти. Креслення карти свого району, області, СРСР, карти світу. Спостереження метеорологічного характеру.

4. Фізика, хімія в їх застосуванні до практики. Вивчення сучасної техніки в її застосуванні до господарського життя.

5. Біологія. Еволюційна теорія та її застосування (медицина і гігієна, агрономія, спростування расової теорії і релігійних забобонів).

6. Вивчення Конституції СРСР в зв'язку з вивченням сучасного господарського укладу (планове господарство), з вивченням державного апарату і радянських громадських організацій.

7. Вивчення суспільного укладу та історії Росії і її народів, починаючи з періоду 60-х рр., історії СРСР — за 20 років її існування.

8. Загальний історичний нарис. Середньовіччя. Нова історія.

9. Капіталістичний уклад у світлі теорії марксизму.

10. Політична географія. Історія трьох Інтернаціоналів.

11. Внутрішня і зовнішня політика Радянської влади.

12. Відображення дійсності в мистецтві. Практична робота по вивченню окремих галузей мистецтва.

13. Вивчення краю і району.

14. Організація політосвітроботи.

ПРО ГУРТКОВУ РОБОТУ

Дуже велику роль в справі самоосвіти може відіграти гурткова робота. У нас зараз гурткова робота не дуже в моді по лінії самоосвітньої роботи. Широко практикуються гуртки по партійній лінії. При хатах-читальнях, при колгоспних клубах, при клубах взагалі дуже мало гуртків: звичайно є хоровий чи музичний гурток, драматичний, фізкультурний — і все.

Цю справу треба широко розгортати. Тепер дуже важливе *навчання за запитами справи* — його добре організовувати за зразком гурткової роботи. Скажемо, багато хто хоче бути стахановцями. Ось десяток робітниць хоче стати стахановцями, але вони не знають добре, що таке стахановець. Треба допомогти їм організувати *стахановський гурток*.

Інтерес до цього питання у них великий. Потрібна їм програма. Треба, щоб там було вказано, що основне питання тут в організації праці, треба вказати, що треба прочитати з питання про організацію праці, з питання, як берегти свій час, як організувати колективну працю на своїй ділянці, як її спланувати. Потім — що треба прочитати про своє виробництво і про свою спеціальність. В програмі гуртка треба вказати, як доповнити прочитане екскурсією на виробництво, бесідою з стахановками. Які питання їм ставити, як перевірити свої загальноосвітні знання.

Цю програму треба прочитати з усіма членами гуртка, обговорити ті додатки, які члени гуртка хочуть

внести. В ході дебатів може з'ясуватися, що потрібний ще гурток креслення або гурток арифметики.

Потім треба обговорити, що треба прочитати всім, що можна розділити: двоє, скажемо, прочитають одну статтю, двоє чи троє інших — другу статтю і т. д. і потім на загальних зборах зроблять доповіді від кожної групи про те, що вони прочитали, так що весь гурток матиме уявлення про цілий ряд питань, які їм треба знати. Збережеться час, і багато дасть колективне обговорення. В гуртку вчитимуться говорити просто і по суті, намагаючись по-стахановському берегти час один одного. Потім гурток обміркує, якого стахановця коли запросити для бесіди, куди і коли піти на екскурсію і т. д. і т. п. Добре б створити програми стахановського гуртка для більше і для менше підготовлених.

Усі ті, хто проходить технавчання, відчують, що їм багато чого не вистачає, вони не все розуміють, що їм говорив керівник, не вистачає загальноосвітніх знань. Багато хто хотів би ці загальноосвітні знання опанувати. Треба утворити для бажаючих *гурток «На допомогу технавчанню»*. Вірніше, потрібний ряд таких гуртків для ряду категорій, програма повинна змінюватися залежно від характеру технавчання.

Якийсь час Наркомос разом з профспілками, намагаючись запровадити в життя заповіт Леніна поширювати політехнічний кругозір робітника, створив «Вступний курс у виробництво». Пам'ятаю, як тоді іноземні товариші говорили: «Як характерно! В той час як в Європі буржуазія всіляко намагається звузити політехнічний кругозір робітника, ви намагаєтесь поширити його». Я відповідала: «Але ж ми комуністи!». Треба відродити *гуртки «Вступний курс у виробництво»*, який показував би взаємозалежність між окремими галузями виробництва, між добувною промисловістю і обробною, між важкою промисловістю і легкою, між промисловістю і транспортом, його різними видами, виявляв би роль зв'язку, телефону, радіо; треба показати зв'язок між електрифікацією, радіо, кіно і культурним рівнем населення, між культурним рівнем і організованістю, злагожденістю всієї роботи. Такий гурток буде мати дуже велике значення для розуміння його членами і *основ планування* народного господарства — того, чим наше соціалістичне

господарство докорінно відрізняється від господарства капіталістичного. Треба роботу цього типу гуртків пов'язувати з екскурсіями, з використанням проєкційного ліхтаря, з відвідуванням кіно.

З питаннями планування тісно пов'язуються *краєзнавчі гуртки*, що допомагають вивченню особливостей краю і розумінню планування краю.

Дуже велике значення має зараз *гурток організації державного управління в СРСР*. Тут треба тісно пов'язати роботу з довідковою роботою і з роботою Рад і їх секцій. Механізм управління менше відомий, ніж ми думаємо; часто не знають, який комісаріат чим відає, які його функції, права та обов'язки. Це треба знати.

Потрібні програми для *гуртків нової Конституції* і окремих її статей.

Потрібні *гуртки опису життя всіх республік СРСР* — особливостей національних, побутових, господарських кожної республіки.

Тут ми упираємось в потребу *географічних гуртків*, які дають уміння, навички працювати, читати з картою. Географічні гуртки у зв'язку з прийняттям нової Конституції і міжнародною ситуацією набувають особливого значення.

Гуртки вивчення капіталістичних країн і їх боротьби за колонії тепер мають особливе значення. Можливо, в зв'язку з цим будуть виникати гуртки вивчення минулого і сучасного Іспанії, Китаю, Японії та ін. Читання, екскурсії матимуть у цих гуртках особливе значення.

У зв'язку з гостротою міжнародного становища можуть і повинні розвиватися *гуртки ТСОавіахіму, топографічні, стрілецькі, вивчення (якщо буде бажання) історії світової війни, війни громадянської і т. п.*

Зовсім особливого значення набувають *гуртки перебування побути*. Тут важливо відкрити *кравецькі гуртки і гуртки по ремонту одягу, гуртки домоводства, санітарії та гігієни, обслуговування ясел, дитсадків, виховання дітей*.

Гуртки хорові, драматичні, малювання, гуртки літературні повинні бути поставлені значно глибше.

Особливо дбайливо повинні бути поставлені *літературні гуртки*. В будь-якому колгоспі є письменники-початківці. Допомогу їм треба піднести на відповідну

височінь. Треба розробити програми літературних гуртків, де треба вказати, що їм треба знати про техніку літературної творчості, вказати теми для початкових робіт, вказати зразки художньої творчості.

Потрібні по-новому, набагато глибше поставлені *антирелігійні гуртки*.

Багато ще можна було б вказати видів гуртків, кількість їх буде зростати в міру розвитку цієї справи.

Тепер *треба розробити програми і вказівки, як працювати в даному гуртку, по основних видах гуртків, організувати консультаційну допомогу і популяризувати широко цю форму роботи*. Вони повинні стати невід'ємною складовою часткою клубного побуту.

Гурткова форма навчання повинна відзначитися великою гнучкістю, активністю членів гуртків, підвищенням інтересом до цієї форми навчання, завдяки безпосередньому зв'язку її з практикою життя, з його запитами, завдяки повній волі вибору гурткових занять і організації навчального процесу самими учнями.

Коли гурткова робота широко розгорнеться, вона допоможе піднести на вищій шабель усе навчання, але поки що над цією справою повинні попрацювати вчені-популяризатори, лектори, вчителі, бібліотекарі, письменники, краєзнавці, інженери, агрономи — всі ті, хто розуміє значення культурного обслуговування мас на цьому етапі соціалістичного будівництва.

ПРО ЗМІСТ ПРОГРАМ

(З ВИСТУПУ НА НАРАДІ ПРИ ЦК ВЛКСМ З ПИТАНЬ
СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ ДОРОСЛИХ)

Увесь 1936 рік ми були свідками ряду нарад керівників партії і уряду з різними кадрами робітників — з робітниками заводів, колгоспів та ін. Ці наради були справжнім обліком наших досягнень, і разом з тим вони запалювали бажанням працювати, добиватися ще більших зрушень у справі будівництва соціалізму.

Молодь горить бажанням опанувати знання, техніку. Тепер усі посилено вивчають техмінімум, але мені доводилося говорити з багатьма інженерами, і вони відмічали, що при вивченні навіть елементарних питань техмінімуму часто стає поперек дороги відсутність загальної освіти. Потяг комсомолу до загальноосвітніх знань нерозривно пов'язаний з усім нашим соціалістичним будівництвом. Без масового піднесення рівня загальноосвітніх знань на теперішній стадії розвитку техніки не можна рухатися вперед по шляху дальшого розгортання і поліпшення виробництва.

Поняття «загальноосвітній» дуже відносне. В той час, коли вчилося наше покоління, в Росії в поняття «загальноосвітній» не входили ні техніка, ні природознавство — останнє було вигнане з середніх шкіл. Поняття про те, що таке загальна освіта, змінюється залежно від суспільного укладу. Крім того, в різних класів воно різне. Це ми повинні враховувати при складанні програми.

Але й те, що цінне в тій чи іншій науці, змінюється залежно від того, з якої точки зору підходити до неї. Це показано дуже яскраво у видатній праці Ф. Енгельса

«Анти-Дюрінг». В «Анти-Дюрінгу» Ф. Енгельс дуже точно вказує, що цінне в змісті кожної науки. Він різко критикує Дюрінга, його розуміння змісту тієї чи іншої науки.

Розуміння змісту науки не може не бути різним у буржуазних країнах і в нашій країні — країні соціалізму. Особливо велика різниця в оцінці того, що важливе в сфері суспільних наук.

Ми повинні вміти вибрати найголовніше з того, що входить у ту чи іншу галузь знань. За старих часів, наприклад, історію вчили в школах за підручником Іловайського. Ми вчили, як Алквіад, для того щоб усі про нього говорили, завів незвичайного собаку, а потім, коли всі перестали про це говорити, він узяв і відрубав хвіст у цього собаки, щоб про нього почали знову говорити. Хто з учнів не знав про Алквіада та його собаку, доставав одиницю. Але про факти, що пояснюють причини тих чи інших історичних явищ, що показують зв'язок суспільних явищ, показують їх розвиток, — про це в підручнику Іловайського не говорилося. На уроках історії про це заборонялося згадувати. Ми хочемо викладати в наших школах історію так, щоб вона відповідала марксизму-ленінізму, і ось тут питання про те, як дати по-справжньому в наших програмах і підручниках цей предмет, становить певні труднощі, тому що ми хочемо дати такі програми з історії, які не були б завантажені всяким непотрібним мотлохом, які ясно висвітлювали б шлях розвитку людства.

Минулого року я була дуже рада, коли комсомольці вивчали якнайширше промову Леніна на III з'їзді комсомолу. Треба гадати, що комсомольці цю промову знають, і що там сказане — теж знають. А там Володимир Ілліч дуже чітко говорив про доконечну потребу взяти все те цінне, істотне, що дала буржуазна наука, і про те, щоб не було зубрячки, а було до матеріалу, що вивчається, свідоме ставлення. Не тільки комсомол, але поголовно всі педагоги і особливо упорядники програм і підручників повинні прочитати і постаратися зрозуміти промову Леніна на III з'їзді комсомолу.

У багатьох склалася така думка, що школам дорослих треба дати програму і підручники дитячих шкіл. Так може думати тільки не педагог, а той, хто не розуміє, в чому особливості дитячого сприймання, хто ставить знак

рівності між дитиною та дорослим. Дорослий—не дитина. У нього великий життєвий досвід, він багато над чим самотійно думав, багато знає. Говорити про тотожність програм і підручників шкіл для підлітків і для дорослих—значить заперечувати потребу пов'язувати теорію з практикою, бо практика в дорослого і у підлітка різна. Тому я сильно сперечаюся з тими, хто хоче застосувати в школах дорослих без усяких змін дитячі програми та підручники, я вважаю, що знак рівності між дитиною і дорослим ставити не можна.

Спочатку ми називали наші школи школами підвищеного типу, бажаючи показати, що ці школи дають знання вищі, ніж початкова школа, але не всі на один лад, а змінюється їх програма залежно від запитів учнів, від особливостей краю і т. п. Але часто ці школи підвищеного типу займалися тільки тим, що давали елементарну грамотність молоді. Тому ми домовилися з комсомолом назвати ці школи неповними середніми і середніми школами, щоб ясніше було, який обсяг знань вони повинні давати. Програма цих шкіл буде відрізнитися в цілому ряді пунктів від програми середніх дитячих шкіл, але в основному вони повинні давати обсяг знань, що дорівнює обсягові знань середніх шкіл, а не займатися тільки простим підвищенням грамотності.

Над програмами та підручниками шкіл дорослих потрібна ще велика робота. Нам потрібно скласти програми з точки зору сучасної науки, з точки зору тієї стадії соціалістичного будівництва, на якій ми перебуваємо.

Фронт складання програм не такий спокійний, як багатьом здається. Наведу кілька прикладів. Візьмемо такий предмет, як біологія. Я переглянула підручник з біології і побачила, що там мотлоху чимало. У підручнику Цузмера, наприклад, дуже багато непотрібних назв, але основного, що дуже потрібне для розуміння розвитку тваринного світу, там замало. Питання про те, як поступово розвивався тваринний світ, там розв'язане дуже просто: «Світ створений за планом». Можливо, це дуже модно говорити — «за планом», але я з цим ніяк погодитися не можу. Спочатку я подумала, що це випадкове формулювання, але коли воно було закреслене в одному місці, при переробці підручника воно було вставлене в інше місце.

Починається звичайно вивчення біології після ознайомлення з будовою і життям тіла людини з нижчих тварин. І ось тут мені довелося бути присутньою одного разу при суперечці з цього питання. Розвивався такий погляд: для чого брати нижчих тварин, це тільки відбирає багато часу, давайте почнемо з риб. Один біолог, що по-справжньому підходив до дарвінізму, пішов на компроміс. Він говорив: «Можна вивчати нижчих тварин, хоча б як поживу для вищих, але все ж треба про них щось сказати».

Ішла боротьба між двома напрямками: між тими, хто хотів дати чітку і зрозумілу теорію еволюції (розвитку) тваринного світу, і тими, хто цього не хотів. Зрозуміло, чому при такому підході в підручнику Цузмера про нервову систему майже нічого не сказано. А це ж дуже важливо з точки зору матеріалістичного підходу до вивчення того, як ішов розвиток тваринного світу.

Довелося залучити до обговорення питання біологів-марксистів — тт. Кііповича, Завадовського, — поговорити ще з цілим рядом робітників. Я не скажу, щоб ця програма, над якою пророблено певну роботу, відповідала всім нашим вимогам, але все-таки вона значно більше відповідає нашому, матеріалістичному світогляду, ніж та програма, яка викладалася в колишньому підручнику біології.

Візьмемо інше питання — питання про літературу. Література повинна показувати в живих, конкретних образах те, що робиться навколо нас, охоплювати найістотніше, характерне, що в нашому житті відбувається.

Ми повинні дати нашій молоді такі художні твори, які б розкривали очі на навколишнє життя. Чому твір М. Островського «Як гартувалася сталь» так поширений і так охоче всіма читається? Тому, що він висвітлює боротьбу робітничого класу за своє світле майбутнє, тому, що змальоване там — живий, образний показ пережитого дуже й дуже багатьма.

Я була недавно на нарадах викладачів літератури в дитячих школах. Там багато говорили про проценти успішності, а я говорила, що найголовніше в тому, щоб діти полюбили літературу, щоб у літературі молодь здобувала в живих образах відповіді на питання, що її цікавлять.

Нам треба з-поміж молоді виростити ряд нових пись-

менників, їх треба ростити, показуючи краще, що є в нашій художній літературі.

Нам усім спільно треба подумати над тим, як дати таку програму літератури, щоб література вчила глибокому розумінню всієї навколишньої обстановки, причому робила це за допомогою живих і яскравих образів, які близькі нашій дійсності. Адже наша література повинна вчити дітей, молодь, усіх нас краще вдивлятися у життя, краще розуміти все навколишнє. Володимир Ілліч не раз говорив про те, що ворог — серед нас, а ми його не бачимо: не вистачає культурності, не вистачає розуміння суті питань, не вистачає знань.

Тепер про географію. Неповна середня школа — магова школа і треба, щоб у ній вивчалася неодмінно політична географія. Я вважаю, що в школі дорослих політична географія повинна вивчатись, починаючи з V класу, тому що не можна, щоб Мадрід шукали невідомо де або не знали, де Абіссинія.

Коли ми говорили з педагогом-географом, то він запевняв, що в V класі не можна давати політичну географію: вона буде незрозумілою. Як це так? Чому політична географія буде незрозумілою комсомольцям? Не знаючи елементарної політичної географії, не можна читати газети, а в нас же комсомольці читають газети, і не тільки в «Комсомольської правде», але навіть в «Пионерской правде» дається політична інформація. Навіть у програмі VI класу підліткової школи є трохи політичної географії, а в середній школі дорослих фахівці взяли і викинули політичну географію. З цим довелося боротися.

Потім у програмі є такий предмет, як економічна географія СРСР, яка говорить про господарське життя, про господарське обличчя нашої країни. Колись давно вчили, що в Калусі виготовляють калуське тісто, в Тулі — тульські пряники. Ми далеко пішли вперед від тих часів. Тепер вже не можна не говорити про те, яку роль у народному господарстві відіграє важка промисловість, яка роль сільського господарства, як зв'язана важка промисловість з легкою, — про це в школі для дорослих не можна не говорити, не можна не говорити про планування народного господарства. А проте трапляються такі «географи», які вважають, що «це, мовляв, незрозуміло буде: в школах дорослих ще народ малописьменний!».

Програми географії не треба захаращувати різним «калузьким тістом», а треба дати найголовніше, що робить зрозумілим зміст і значення планування. Упорядники програми, що не бажають вводити планування, говорять: «Годин не вистачає!» Треба їх знайти за рахунок розвантаження програм від усякого мотлоху, треба кілька уроків присвятити цим питанням — основним питанням різних галузей промисловості, показати, як вони зв'язані між собою, що нового вносить у господарське життя планування. Без цього незрозуміло, чому ми зараз звертаємо таку увагу на економічну географію, для чого вона нам потрібна, як вона висвітлює основні питання соціалістичного будівництва. Ілліч спеціально говорив про це, він писав листа Г. М. Кржижановському, що треба обміркувати, як озброїти маси розумінням величезного значення електрифікації.

У нас у житті електрика відіграє колосальну роль, а деякі педагоги не хочуть ввести електрику в програму фізики для неповних середніх шкіл, говорять, що це для VIII і IX класів. А як же ті, які закінчать тільки неповну середню школу? Вони про електрику нічого не будуть знати? Мене це дуже обурило. Я стала питати інженерів: «Як, по-вашому, можна електрику в V класі вивчати чи треба тільки в X класі?» Відповідають, що можна і в V класі вивчати, а в IX—X класах повторити лише деякі розділи більш поглиблено. От за що доводилося боротися.

Про викладання математики. Можна і треба брати для задач приклади з навколишнього життя. Тут ми натрапляємо на те, що багато хто з старих педагогів не вміє пов'язувати теорію з практикою. У своєму виступі на III з'їзді комсомолу Володимир Ілліч говорив про те, що найгірше, що було в старій школі, — це розрив між теорією і практикою. Я була недавно на зборах, де говорилося про ув'язку теорії з практикою. Там один фізик сказав, що для нього незрозуміло, що значить пов'язувати теорію з практикою. Він практику розумів тільки як лабораторну роботу, а як з навколишнім життям пов'язувати теорію — це для нього було незрозуміло. Треба, опановуючи теорію, розв'язувати завдання певного заводу, певного колгоспу, і не можна говорити, що це не справа школи дорослих, що нехай учні вивчають технімум. Так

не можна підходити, не можна відмежовуватися від практики. Програма повинна бути одна, але приклади можуть бути різні, вони повинні братися з навколишнього життя, навколишнього виробництва.

Далі йде питання про техніку. В теперішню загальну освіту обов'язково повинне входити ознайомлення з технікою. Володимир Ілліч говорив, що в загальноосвітніх і в спеціальних школах треба поширювати загальнотехнічний (політехнічний) кругозір, треба дати розуміння зв'язку основних виробництв, треба висвітлювати, що основне в кожному виробництві, що основне в усіх виробництвах.

Колись у профспілках існували так звані «вступні курси у виробництво», які поширювали загальнотехнічний горизонт робітників. Пам'ятаю, як один товариш комуніст, що приїхав з-за кордону, довідавшись про це від мене, сказав: «Ось характерно: в капіталістичних країнах намагаються якнайбільше звузати технічний кругозір робітника, намагаються відірвати вивчення техніки від загальних питань, а ви поширюєте загальнотехнічний горизонт робітників — це типowo для Країни Рад». Тепер ці «вступні курси у виробництво», на жаль, скасовані, але це не означає, що їх не можна відновити.

Я якось виступала на фабриці «Красные текстильщики» на таких «вступних курсах» і розповідала, як здобувається бавовна. Виявилось, що робітники текстильної фабрики дуже погано знали, де росте бавовна, що це за країна, які там мешканці, як ця країна раніше була затоптана царським урядом, а тепер зростає і міцніє.

Треба, щоб наші загальноосвітні програми поширювали загальнотехнічний горизонт учнів, на фоні його їм буде зрозумілішою і робота свого підприємства.

Я вважаю, що педагоги повинні добре знати підприємство, при якому існує школа дорослих. Конче потрібно, щоб директор школи, завуч і педагоги близько стояли до виробництва, до того підприємства, при якому існує школа. Ми не можемо вимагати, щоб директор школи був з певною технічною підготовкою, — це добре, але можливо лише в рідких випадках. Проте ми можемо і повинні вимагати з боку директорів шкіл дорослих, щоб вони своє підприємство знали, щоб знали його історію, те ж саме і

педагоги. Володимир Ілліч підкреслював, що треба, щоб інженери з педагогами були щільно зв'язані.

Конче потрібно, щоб директор, завуч, педагог знали своїх учнів, знали, як вони працюють, які в них труднощі в роботі, в побуті. Викладачі школи московського автозаводу розповідали, як вони зв'язані з директором заводу. Якщо там кого-небудь з учнів візьмуть на роботу в години навчання (не під час аварії, а так просто), то шкільні робітники зараз же сповіщають про це заступника директора заводу, називають телефон того, хто наказав незаконно взяти на роботу учня. І заступник директора дзвонить по телефону, що повідомлений, дає потрібне розпорядження.

Для того, щоб школа завоювала собі те становище, яке вона повинна завоювати, конче потрібно, щоб вона дійсно надавала через своє навчання допомогу в піднесенні всього культурного рівня робітників заводу, вчила краще працювати. Хтось з тих, що виступали, обурювався тим, що коли провадяться вибори до Рад, комсомол кличе на вибори і учнів. А як же інакше? Вибори до Рад — це дуже велика справа. Завідуючий навчальною частиною повинен пересунути заняття так, щоб усі могли піти на ці вибори. Не можна ж відривати учнів школи від політичного життя. Які ж тоді з них виростуть громадяни? Конче потрібно, щоб, навчаючись у школі, люди росли в той же час свідомими комуністами. Комуністичним духом повинні бути пройняті всі програми, повинна бути пройнята вся постановка навчання.

У «Положенні про школу», на мою думку, треба дати більше прав учням. Тут хтось порушував питання, чи повинні бути старости виборними чи невиборними. Я вважаю, що повинні бути виборними, тому що учні знають краще, хто серед них добрий організатор.

Я гадаю, що треба посилити представництво учнів у педагогічній раді. Потім до педагогічної ради не погано було б запросити членів організації інженерно-технічних працівників, а якщо школа в радгоспі, то агрономів: вони можуть дуже багато порадити. Зв'язок між агрономами, між інженерним складом і учнями має дуже велике значення.

Потім я гадаю, що треба розгорнути роботу комітетів сприяння школі, які включали б представників від проф-

спілок, щоб профспілкові працівники не відмахувалися, що це не їхня справа,— це саме їхня кровна справа, щоб були представники від адміністрації, тобто від директора або його заступника, щоб представники були від міськради і т. д.

Тільки представник Ленінграда говорив тут про міськраду, решта нічого не говорили, як міськради допомагають, як допомагають на місцях сільради. Адже їх допомога може бути дуже велика.

Дружини інженерно-технічних працівників, дружини командного складу Червоної Армії провадять зараз дуже велику громадську роботу. Вони теж можуть бути репрезентовані в комітетах сприяння. У національних районах особливо важливо, щоб жінки були репрезентовані в комітеті сприяння. Важливо в кожному окремому випадку обмірковувати склад таких комітетів, які дійсно піклувалися б про учнів. Не можна, щоб там був тільки директор школи, бо в нього тисяча інших справ, його треба замінити завучем, учителем, яких треба ширше залучати до цієї роботи.

Потім я гадаю, що треба при школі дорослих мати консультаційні пункти, які допомагали б учням, що не знають, як взятися до роботи. Треба, щоб консультпункти допомагали пов'язувати навчання в класі з самостійним навчанням. У нас консультації з самоосвіти бувають при бібліотеках, при вузах. Але ці консультації мало вчать самостійної роботи.

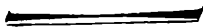
Нарешті, хочу сказати кілька слів про Наркомос. Звичайно, нам, працівникам Наркомосу, треба ще наполегливо вчитися працювати по-ленінському. Але не можна так дивитися на Наркомос, що він, як некрасовський пан, на якого покладається бабуся Неніла, повинен все розсудити і влаштувати. По-перше, з центрів не можна все влаштувати, по-друге, Наркомос не все може зробити, що хоче. Ми, звичайно, добиваємося, щоб учителям платили зарплату, щоб не виселяли школи дорослих і т. д., але не все в нашій силі. Треба, щоб на місцях комітети сприяння серйозно самі взялися до справи. Як Володимир Ілліч казав: «Вся справа в тому, щоб сама маса взялася».

Тому я дуже рада, що комсомол взявся до справи шкіл дорослих, щоб допомогти розгорнути цю роботу і піднести

школи дорослих на належну височінь, мобілізувати громадськість, профспілки і т. д.

Нова Конституція СРСР, яка записала все те, що вже досягнуте нашою боротьбою, дає можливість культурно розвиватись кожному з нас, дає право на освіту, відкриває величезні перспективи і можливості. Ми повинні працювати так, як говорив про це Володимир Ілліч.

1937 р.

ДБАТИ ПРО НЕПИСЬМЕННИХ І МАЛОПИСЬМЕННИХ

(ПРОМОВА НА НАРАДІ ГОЛІВ СЕКЦІЙ ПО ЛІКВІДАЦІЇ
НЕПИСЬМЕННОСТІ СІЛЬСЬКИХ І МІСЬКИХ РАД ТА ІНСПЕКТОРІВ
ШКІЛ ДОРОСЛИХ)

Ми, товариші, живемо тепер у такий час, коли цілий ряд питань постав перед нами з особливою гостротою.

Ви всі читали і знаєте нову Конституцію СРСР. Конституція записала те, що протягом існування Радянської влади досягнуте, те, за що йшла боротьба і що нами завойоване. Ці завоювання нам тепер треба закріпити, до кінця запровадити в життя. Розширення виборчих прав, таємне голосування при виборах і т. д. мають дуже велике значення для постановки всієї нашої радянської, партійної і громадської роботи. Загальне виборче право посилює контроль усього населення над радянською роботою.

У свій час на VIII партійному з'їзді в 1919 р., коли обговорювалась програма партії і в зв'язку з цим говорилося про Конституцію, Володимир Ілліч вказував, що ті обмеження у виборчих правах, які ми застосовували, — це тимчасові обмеження, що викликаються головним чином браком знань у мас, низьким культурним рівнем населення. Низький культурний рівень допомагає класовому ворогові впливати на широкі маси, і Володимир Ілліч ставив питання так: коли зміцніють низові організації, тоді треба буде запровадити загальне виборче право, ліквідувати ті обмеження, які тимчасово були необхідні.

У новій Конституції старі обмеження відпадають, і всі громадяни нашої країни дістають однакові виборчі права, запроваджується закрите таємне голосування, запро-

ваджується ряд таких заходів, які вимагають від населення дуже великої свідомості.

Конституція СРСР тепер всюди вивчається, і бесіди про Конституцію, заняття в школах показують, як зросла активність, свідомість мас. Але не можна забувати й того, що у нас попереду ще багато роботи. З листів, які надходять з місць, видно, що ще дуже багато треба працювати над піднесенням культурного рівня мас.

Ось, наприклад, лист із Західного Сибіру — лист дуже хороший, наскрізь радянський, там так тепло говориться про Радянську владу. І ось автор цього листа, дружина робітника, розповідає, що коли відбувався загальний перепис населення, то багато хто з жінок не розуміли і не знали, нащо питають: віруюча людина чи ні. Їм не спало на думку звернутися за роз'ясненням у радянську або партійну організацію, вони бігали одна до одної, і деякі казали, що невіруючим кластимуть на лоба тавро, і тому вони під час перепису всі оголосили себе віруючими. І тільки потім, випадково зустрівши працівника з політвідділу, розговорившись з ним про перепис, про релігію, автор листа зрозуміла, нащо в перепису стояло це питання. Ось яка некультурність є ще в окремих місцевостях!

Передова стаття в «Правде» від 4 березня має такий заголовок: «Всенародна письменність — закон». У Конституції сказано, що початкова освіта у нас повинна бути загальною, а ми ще у цій справі відстаємо. У нас є ще байдужість до справи ліквідації неписьменності. У нас часто говорять: «Залишилися тільки старухи неписьменні» — і забувають, що багато хто з молодих дівчат, надягнувши гарненькі чобітки і гарні панчохи, вважають, що вони вже культурні, а насправді вони малописьменні.

Деякі дивуються, чому це у 1936 р. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) раптом видали постанову з такого, з їхньої точки зору, маловажного питання, як ліквідація неписьменності та малописьменності. Ці люди забувають, що некультурність заважає піднесенню активності мас, що в країні неписьменній комунізму не побудуєш.

Тепер не можна сказати, що маси у нас неписьменні,— багато мільйонів неписьменних вже навчилися грамоти, і

теперішнє становище не можна навіть порівнювати з тим, що було в 1917 — 1919 рр. Культурний рівень країни став зовсім інший, але ось у далекому Сибіру ще є такі факти, як той, про який я тільки що розповіла, і це трапляється не тільки в далекому Сибіру,— такі факти можна, на жаль, зустріти і в Московській області.

Наш комсомол, коли стоїть питання про школу підвищеного типу, береться за нього з усім завзяттям, а ось про ліквідацію неписьменності у «Комсомольской правде» пишуть дуже мало, до роботи в справі ліквідації неписьменності тепер майже зовсім не залучений комсомол. Звичайно, актив комсомолу письменний, але в селі ще дуже багато пережитків старого, з якими і треба нещадно боротися.

У жовтні 1921 р., коли закінчилася громадянська війна, яка розкрила масам очі на те, хто друг і хто ворог, у нас відбувався II з'їзд політосвіт. Виступаючи на ньому, т. Ленін говорив:

«Тепер відкритих поміщиків немає. Врангелі, Колчаки, Денікіни частково пішли до Миколи Романова, частково поховались у безпечних закордонних місцях. Цього ясного ворога,— як раніше поміщика і капіталіста,— народ не бачить. Такої ясної картини, що ворог уже серед нас, і що цей ворог — той самий... цього розуміння у народу бути не може, бо він дуже темний і неписьменний»¹.

Щоб навчитися бачити цього ворога, потрібна велика політична свідомість. І Ілліч учив політосвітників до всякого питання підходити з політичної точки зору, з'ясовувати масам сенс подій, що відбуваються, пов'язувати загальноосвітню роботу з політичною.

Який момент ми переживаємо тепер?

У повітрі пахне війною. Про це красномовно говорять іспанські події. СРСР проти війни. Ми інтернаціоналісти, але ми оборонці — нам є що захищати. Чого ми добилися — це ясно, чітко записано у нашій Конституції.

Хоча СРСР займає лише одну шосту частину земної поверхні, але ми ні на хвилину не сумніваємося, що коли

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 42.

почнеться світова війна, вона приведе до перемоги соціалізму...

Тепер треба особливо вміти сполучати роботу по ліквідації неписьменності та малописьменності з політичною роз'яснювальною роботою. Треба організувати і читання газет і слухання по радіо, одночасно з вивченням грамоти організувати слухання лекцій, відвідування музевів і т. д. і т. п.

Не можна забувати, яка темна була наша країна в перші роки Радянської влади. Недавно, розбираючи свій архів, я знайшла один папірець. У Калінінській області є м. Кімри, де раніше процвітали шевські майстерні, народ був геть увесь неписьменний. І там у 1921 р. місцевий відділ працівників освіти, обговорюючи питання про ліквідацію неписьменності, постановив, що ліквідація неписьменності нездійсненна, що справа ця передчасна, а тому запропонував членам своєї профспілки не брати участі в справі ліквідації неписьменності. Живі перекази, та віри їм не ймеш!

На фоні цієї постанови особливо яскраво виступає культурне зростання нашої країни. Недавно в мене були представники з колгоспу імені Калініна Балахнінського району Горьковської області, потім були представники з Ленінського району Московської області, були представники вчительства, заводів, сільрад у питаннях ліквідації неписьменності і роботи шкіл дорослих. Це показує, як тепер зросли, зміцніли низові організації, в тому числі і секції Рад по ліквідації неписьменності.

Але не скрізь у секціях робота йде по-справжньому. Візьмімо, наприклад, Московську Раду. Там є секція ліквідації неписьменності, але вона, по-моєму, перебуває у «нетях». Я сама член цієї секції, але я ніколи не одержую повідомлень про час засідань.

Коли скасували товариство «Геть неписьменність», то була думка широко повести роботу через депутатські групи. Постало питання, хто повинен увіходити в ці депутатські групи. У Московській Раді тоді «призначили» секцію по ліквідації неписьменності. Хіба це правильно, що «призначили»? Ні в якому разі. Треба залучати тих, хто сам хоче, хто розуміє значення роботи цієї секції, хто розуміє значення всієї цієї справи, а не просто когось вписати в число членів секції і на цьому закінчити. Сек-

ція не повинна бути чимось замкнутим, вона повинна бути зв'язана з іншими секціями. Візьміть, наприклад, секцію охорони здоров'я. Стосується її питання ліквідації неписьменності і малописьменності? Я гадаю, що стосується. Боротьба з епідеміями неможлива без залучення до цієї роботи населення. Треба, щоб про це писали популярні брошури, треба, щоб про це писали в газетах, потрібні письменні люди, щоб налагодили цю справу. Органи охорони здоров'я також повинні мати свого представника в секції ліквідації неписьменності. Хіба господарські секції не зацікавлені також у цій справі?

Тільки спільними зусиллями всіх секцій можна піднести організацію громадськості навколо справи ліквідації неписьменності на належну височінь, піднести потрібну увагу до цієї справи, піклування про неї, налагодити повсякденний контроль, розгорнути по-справжньому роботу депутатських груп.

Дуже велике значення має організація змагання.

Як краще організувати його?

З самого початку існування Радянської влади В. І. Ленін говорив про те, яку величезну роль відіграє соцзмагання. Ми в бібліотечній справі провадили минулого року соцзмагання на кращу сільську бібліотеку. Ми постаралися залучити до нього всю масу, бо тепер усі хочуть читати. По-моєму, справа з сільськими бібліотеками стала після цього набагато кращою. У змаганні важлива увага до справи, участь у ньому самих мас, постійний взаємний контроль. У бібліотечній справі люди засукавши рукава взялися за роботу, і це дало великі результати. Гірше справа стоїть, коли змагається область з областю, краще, коли ця справа йде з низів, коли її провадять ті, хто безпосередньо зацікавлений в успіху справи. Треба також, щоб у соцзмаганні самі маси вирішували, хто гідний премії.

Які недоліки у нас у роботі?

Хто зараз залишився неписьменним і малописьменним? Адже це ті, хто були раніш затоптані життям. Скажемо, сільські жінки, яких хатня робота завантажувала, які повинні були поратися біля дітей, вести господарство. Неписьменні тепер ті, хто з дитинства не вчився, ріс у важких умовах, неписьменні вони не тому, звичайно, що дурні, нездібні.

Як у нас поставлене навчання дорослих? Частенько вчитель приходить і починає покрикувати на малописьменних жінок, а інколи навіть маловстигаючу викликає у секцію сільради і починає «відчитувати». Про те, чому вона не встигає, що її затримує дома,— про те у нас забувають, а, по-моєму, ось тут і повинне виявитися піклування про людину. Іноді, щоб дати жінкам можливість учитися, влаштовують при школах дитячі кімнати, але це не завжди буває зручно, особливо якщо треба ходити занадто далеко. У Саратовській області зробили інакше: там комсомолки ходили «посидіти» з дітьми, поки мати вчилася в школі.

У Саратові якийсь час існувало хуліганство. Коли робітниця поверталась додому з школи, то до неї обов'язково починали чіплятися парубки. Комсомол організував охорону, і дівчат після занять проводжали додому, щоб їх ніхто не зачепив.

Тепер про таку роботу я мало чую, а все більше про догани за слабе відвідування. Піклуванню про людину якось мало приділяється уваги, а Ради ж сільські та міські — це якраз ті організації, які покликані вникати в усі питання, тісно пов'язані з побутом.

Я повинна сказати, що профспілки тепер не працюють по-справжньому. Я була на нараді голів ЦК профспілок, там питання піклування про неписьменних та малописьменних було поставлене нібито серйозно, але все ж раз у раз доводилось повертатися до нього. Ось недавно з одного спиртзаводу був лист, в якому була скарга на директора заводу. Директор викликав з цеху миття посуду, тобто з цеху, куди потрапили найнеписьменніші, найвідсталіші, десять неписьменних робітниць, які не відвідували школи. Викликав він їх до себе в робочий час і відчитував так, що довів до сліз. Ішлося про звільнення з роботи. Ми написали про це в ЦК профспілки робітників спиртзаводів, прохали як слід подивитися, чому ці десять чоловік не відвідують школи неписьменних, в яких умовах вони живуть, що їм заважає вчитися, надати допомогу. Відповіді поки нема.

Секціям сільрад потрібно не тільки завести дитячі кімнати, але вони повинні подивитись, як і в чому ще можна допомогти жінкам, створити умови, щоб вони могли лік-

відувати свою неписьменність. Тут ініціатива місць може бути дуже багатою. Одна селянка розповідала, як вона ходила по домах і читала книжки. Всі жінки слухали з великою увагою, потім прохали: «Машо, почитай ще!» Ця активістка запропонувала збиратися селянкам з кожних десяти хат разом, почала їм читати. Потім якось приїхав представник з центру проводити збори. Маша оббігла свої десятки хат, сповістила жінок про наступні збори, і всі жінки прийшли на збори.

Якщо людина не ходить на заняття в школу, то треба подивитися, чому вона не ходить, може, треба організувати групове навчання, групову допомогу.

У нас можливості дуже великі, але ми часто не можемо їх використати тому, що підходимо до справи по-бюрократичному.

Хто вдумається в нову Конституцію СРСР, побажить, що вона є могутнім засобом для боротьби з бюрократизмом, що вона оживлює всю роботу, і ми, працівники шкіл дорослих, також можемо тепер розгорнути багатющу, найрізноманітнішу роботу.

Низи у нас стали інші — свідомими стали, і тепер можна розгорнути чудову роботу в школах, але треба неодмінно спертися на самі маси. Ось, скажемо, школи по ліквідації неписьменності. Чи є ради при цих школах, які стежили б за роботою шкіл і допомагали їм? Це у нас не в моді. Педагогічні консультації у нас теж не в моді, а між тим нашим культурмійцям консультації дуже потрібні.

Товариші! Треба здійснити вказівки партії і уряду про ліквідацію неписьменності, про запровадження загальної письменності. Цю справу потрібно зробити по-справжньому, по-більшовицькому.

Якось Володимир Ілліч говорив, що в справі ліквідації неписьменності відбиваються, як у краплині води, всі наші завдання. Так ось давайте зробимо по-більшовицькому, щоб у нас піклувалися про неписьменних і малописьменних, як слід. Ми часто говоримо: «Чи треба возитися з стариками?» Треба пам'ятати, що дуже часто успіх у справі навчання дітей залежить від того, яка обстановка в сім'ї. Якщо дома нема книги, то часто дитина в школі відстає; якщо ж дома дитина бачить, як мати читає газету, як вона все, що відбувається в країні, в

усьому світі близько до серця бере, то з цієї дитини обов'язково вийде справжня людина. Треба пам'ятати, що у нас все ще йде боротьба з пережитками старого, тому справі боротьби за добре поставлене навчання в школах ліквідації неписьменності, піклуванню про людину ми повинні приділити багато уваги. Організація цієї справи стосується — і дуже стосується — загальної нашої справи будівництва соціалізму.

1937 р.

ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПОСТАНОВИ РНК РРФСР ПРО ЗАОЧНУ ОСВІТУ

Постанова Раднаркому про заочну освіту від 7 березня 1937 р., як показав досвід, потребує таких додатків:

1. Призначити кваліфікованого редактора запланованого до видання журналу «Средня школа на дому».

2. Змістом журналу «Средня школа на дому» повинна бути розробка: 1) методичних вказівок, як працювати самостійно над підручниками для неповної середньої та середньої шкіл дорослих; 2) як працювати обласним комісіям і консультпунктам у питаннях рецензування, консультації та організації всієї справи.

3. Дозволити журналу «Средня школа на дому» видавати як додаток дефіцитні підручники та підручники, що знову опрацьовуються для дорослих.

4. Розробку підручників покласти на Управління шкіл дорослих в цілому, звільнивши від цього підвідділ заочного навчання.

5. При Управлінні шкіл дорослих створити методичну комісію по розробці підручників для неповної середньої та середньої шкіл дорослих, залучаючи до цієї комісії представників від підвідділу заочного навчання.

6. Дозволити передплату на журнал «Средня школа на дому» всім бажаним; не робити прийому і переводу з класу в клас в обов'язковому порядку, а робити одночасно з випуском з VII і X груп перевірку знань заочників, які бажать одержати свідоцтва про закінчення.

7. Встановити точну форму свідоцтв, що видаються, і порядок їх одержання.

8. Ліквідувати труднощі, що виникли: а) оповістивши передплатників про прийняті зміни і про вихід № 1—2 журналу «Средняя школа на дому» лише до 1 лютого 1938 р.; б) перебудувавши апарат і розірвавши договори з авторами підручників, що проектувалися, використавши їх роботу як матеріал для допомоги самоосвіті.

1937 р.

ПРО АНТИРЕЛІГІЙНУ ПРОПАГАНДУ

Ми маємо бозсумнівне поз'явлення релігійної пропаганди. Духівництво православне, мусульманське, лютеранське та інше, сектантські вожаки всіх видів і гатунків прагнуть використати свої громадянські права для того, щоб повернути собі той авторитет, яким вони користувалися за старих часів. Вони посилено прагнуть знову затемнювати свідомість малописьменних громадян, користуючись відсутністю в них знань, користуючись пережитками в побуті старих навичок і традицій.

Не можна відмахуватися від цього факту простим ствердженням, що все це сама нісенітниця, що наука і техніка наочно довели необґрунтованість всякої релігії. Не треба забувати, що в старій церкві були великі організаційні навички, вміння пристосовуватися, використовувати настрої, використовувати відсутність знань у трудящих.

Щоб боротися з релігійною пропагандою, мало висміювати релігію, мало стверджувати, що релігія дурниця. *Треба широко розгорнути наукову антирелігійну пропаганду, наполегливо працювати над перебудовою побуту, над усуненням так званих релігійних забобонів.* На базі сучасних досягнень науки і техніки, в умовах радянського укладу, в умовах досягнень, що є в нас, антирелігійна пропаганда матиме, безперечно, швидкий успіх. Але само собою нічого не робиться. Конче потрібно, щоб учительство, інтелігенція міста й села активно взялися до цієї справи. Конче потрібно, щоб агрономи,

лікарі, техніки, наукові працівники допомагали вчительству. Конче потрібно поставити на службу антирелігійній пропаганді кіно і радіо, але не чекати, коли це хтось зробить, братися за справу самим негайно.

Візьмемо питання про Всесвіт. Не треба чекати, коли властєся повезти малописьменних у Москву дивитись планетарій. Треба розповісти, як уявляли собі люди Землю раніше і як поліпшення засобів пересування дало можливість обстежити Землю. Тепер ми бачимо, як кожного дня підтверджуються спостереження та твердження вчених (розповісти про челюскінців, про те, як люди опановують повітря, простір; розповісти, яку роль відіграла в пізнанні Всесвіту математика і як математичні обчислення підтверджуються фактами).

У нас часто забувають про мінералогію та геологію — красномовні докази походження Землі. У нас занедбане викладання анатомії та фізіології в школах дорослих. Проте знайомство з будовою і життям тіла людини, з будовою нервової системи шляхом розтину тварин, демонстрування дослідів мають дуже велике значення.

У свій час церква брала на себе, як це видно з біблії, з практики старообрядців, медичні функції. Треба показати, що робить сучасна медицина, показати її успіхи. Прикладні науки особливо переконують, якщо вміло показувати їх наукову основу. Переконує ознайомлення з розвитком тваринного світу під впливом умов середовища, що змінюються. Царська влада не забороняла прикладних наук, але *не допускала в школах пояснення їх основ*. Недаремно Дарвін та його вчення були під заборону в школах за царизму. Недаремно намагаються затемнити часто основи наук і в буржуазних країнах. З метою антирелігійної пропаганди ми повинні особливо старанно висвітлювати ці основи.

Дуже важливо також висвітлювати історію релігій, показати, *як релігія служила панівним класам, допомогала держати у вузді експлуатовані маси*.

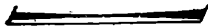
Антирелігійну пропаганду не можна відкладати на «потім»: спочатку, мовляв, навчимо грамоти, а потім вже займемося антирелігійною пропагандою. Саме в школах письменних і малописьменних, учні яких найбільше були облутані все життя полівськими вигадками,

треба навчальну роботу пов'язувати з антирелігійною роз'яснювальною роботою.

Треба кожне положення ілюструвати наочними прикладами. Учні будуть відчувати, як допомагає школа зростанню їх свідомості, і ще більше потягнуться до знання.

Справа ця невідкладна.

1937 р.

ПРО ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ

(З ВИСТУПУ НА НАРАДІ ВИКЛАДАЧІВ ГЕОГРАФІЇ СЕРЕДНІХ ШКІЛ ДОРОСЛИХ)

Я вступила до гімназії, коли мені було десять років. Діло було в Петербурзі, гімназія була маріїнська¹, програма в ній була менша, ніж у жіночих міністерських, казенщини більше. Я вступила в VI клас (класи в маріїнській гімназії йшли навпаки: старший клас звався першим, молодший — сьомим). Моя мати вчилася в інституті; вона багато розповідала про інститутське навчання і життя, і дома я чула гостру критику інститутського навчання та інститутських порядків. Я дуже пишалася, що вступила вчитися в гімназію, а не в інститут.

Я вступила в гімназію на кілька тижнів пізніше після початку навчання. Перший урок географії мені здався цікавим, учителька сподобалась. У кінці занять учителька задала урок додому, відмітивши місце, до якого треба вчити. Подивилась навіть, чи так я відмітила. Позначка була зроблена на 40 сторінці. Їй не спало на думку, що я не знаю, з якого місця треба вчити, а я уявила, що задано вивчити сорок сторінок. Коли дома я взялася за готування уроків, мати сказала: «Ти щось наплутала: не може бути, щоб вам було задано вивчити на один урок сорок сторінок». Я їй відповіла: «Нічого не наплутала. Адже це гімназія, а не інститут якийсь». — «Ну, вчи». Я взялася вчити, починаючи з першої сто-

¹ Так звалися гімназії відомства імператриці Марії (дружини царя Олександра II). — *Прим. автора.*

рінки. Назви, назви без кінця... Учу годину, другу — нічого не запам'ятовується, почала ревети, довелося лягти спати, не вивчивши «уроку». Всю ніч снилися мені сторінки підручника, що рясніли якимись численними чудними, незрозумілими словами. Виявилося, задано було чотири рядки на 40-й сторінці.

З того часу я знаю, як важко запам'ятовувати в географії назви, і потім, коли стала сама викладати, звертала особливу увагу на дозування назв, що завчаються, на постійне їх повторення, давала учням виписувати в зошит назви, що завчаються, щоб вони моторно засвоювалися. Назви добре вивішувати в класі на таблицях.

Батько розповідав, як, коли він учився в корпусі, у них назви міст кожної губернії для полегшення вкладалися у вірші. Тепер я пам'ятаю тільки такі вірші:

Шклов, Могилев,
Старый Быхов, Рогачев.
Чириков, Климович,
Чаусы, Гомель.

Потім я перейшла в іншу гімназію — міністерську. Вчив нас там дуже хороший викладач — О. Й. Пуліковський. Він був генерал, старик, траплялося, приходив у клас напідпитку, був чудакуватий, і ми, діти, знаючи всі його дошкульні місця, всіляко їх використовували. В його викладанні були дві дуже цінні речі — креслення карт і вміння зробити географію найцікавішим предметом, пов'язуючи її з питаннями природознавства, з одного боку, і з питаннями політики — з другого.

Креслення карт вносило багато чіткості у викладання; спочатку креслили контури, потім височини, потім річки та озера, потім розподіл природних багатств, потім розселення мешканців, потім міста... Все це пов'язувалося одне з одним.

Але головне було — ув'язка географії з суміжними науками. Це заборонялося робити в тодішніх підручниках, але Пуліковський це робив. Пам'ятаю його урок, присвячений питанню про походження Землі. Слухали ми його з захоплюючим інтересом. У кінці уроку одна учениця — Оболенська — спитала: «А як же, Олександрє Йосиповичу, ви говорите про віки і тисячоліття, а на уроках закону божого нас вчать, що бог створив Землю

за шість днів». Він відповів: «Те, що для нас тисячоліття, для бога — дні». Після уроку до нього підійшла класна дама і спитала: «Олександрє Йосиповичу, може, заборонити ученицям задавати вам запитання?» Він захвилювався: «Ні, нехай питають якнайбільше, це важливо». Те, про що з таким захопленням читали в книжках Жюль Верна, воскресало на уроках географії, осмислювалося — перекидався міст між казкою і дійсністю.

Дома батько в цей час задумав написати дитячу книжку — «Пересування людей». У нас тому дома були книжки Реклю та Гартвіга, які я старалася краще зрозуміти. З батьком ми мріяли, як, коли я закінчу гімназію і буду заробляти, ми поїдемо з ним на озеро Лаго-Маджоре, де він вилікується (в батька були сухоти), а потім ми поїдемо в Америку подивитись, як там живуть...

Хочу сказати ще про наочність при викладанні географії. У дитинстві якось я була в Соляному містечку¹. В одній з аудиторій в цей час читали оповідання «Зимівля на Студеній» та ілюстрували його показом картин за допомогою проскійного ліхтаря. Запамяталось на все життя. Показ картин у географії має особливе значення. Треба давати систематично підібрані ілюстрації в альбомах (не треба надовго вішати на стіни класу картини тропічної або полярної природи, це швидко приїдається і муляє очі). Треба якнайбільше користуватися проекційним ліхтарем, кіно. Саме географія вимагає всебічної ілюстрації. Я бачила чудові географічні картини в кіно Парижа.

У 90-х рр. я викладала географію у вечірньо-недільній школі за Невською заставою в Петербурзі. Школа була велика — шістсот дорослих робітників. По четвергах збирали всі класи разом, і вчителі читали їм різні казки і оповідання, ілюструючи їх картинками проекційного ліхтаря. Читали, наприклад, оповідання Л. Толстого «Бог правду бачить, та не скоро скаже». Нікуди це не годилось. Треба було на уроках географії закладати основи матеріалістичного світогляду і поширювати полі-

¹ Так звалось в Петербурзі приміщення з великою кількістю аудиторій, в яких улаштовувалися різноманітні лекції, доповіді, виставки.— *Прим. автора.*

тичний кругозір учнів. Я запропонувала на четвергових зборах замість читання повчальних оповідань робити доповіді про різні країни. Принципово не заперечували, але говорили: «Ну, спробуйте, зробіть». Я взяла для першого разу тему «Швеція» — країну не дуже бойову — і ретельно готувалася. Повісила карту. Народу зібралось багато. Робітники зацікавилися темою. Я виступала вперше перед такою великою аудиторією і дуже соромилась, не зважувалася підняти очей, а коли підняла, побачила уважні обличчя. Увага не послаблювалася до кінця. Потім подано було багато творів про Швецію.

Лиха біда початок. Політгеографія ввійшла у моду. Пам'ятаю, «географію» Англії читала З. П. Кржижановська, читали інженери з Олександрівського заводу. В залежності від підготовки лектора детальніше спинялися на тому чи іншому питанні. Інженери детально спинялися на техніці, природники — на явищах природи і т. д. і т. п. Географія стала улюбленим предметом. Пам'ятаю, почали учні приводити на уроки географії своїх товаришів, які приїжджали здалеку, — один приїжджав, наприклад, з Путіловського заводу.

Тепер викладання географії можна ставити значно глибше, цікавіше. Тоді, в 90-х рр., робота ця велася напівлегально. Правда, шпики були дурні. Не вживаєш слів «страйк», «царизм», «революція» — вони і не розуміють, що доповідь по суті справи політична. Я пам'ятаю, як у 1905 р. мені мої учні говорили про те, що вони тільки тоді зрозуміли по-справжньому зміст моїх доповідей, коли стали брати участь у робітничому русі.

Тепер все говориться відверто, та й слухачі стали інші. Тепер викладання географії у школах дорослих можна поставити дуже цікаво. Географія тісно пов'язана з астрономією, з геологією, з опануванням сил природи, з економікою та політикою. Географію треба пов'язувати з поточними питаннями. Який багатий матеріал дасть географу опанування повітряного простору, проникнення на Північний полюс, прокладання каналів, що з'єднують ріки, наукові дослідження, які допомагають знаходити нові джерела нафти, нові поклади заліза, вугілля. До економгеографії треба робити вступний курс: пояснювати, що таке планове господарство в нашій країні, чим воно відрізняється від господарства капіталістичного, в основі

якого лежить приватна власність, конкуренція. Можуть сказати: «В наших стабільних підручниках цього нема». Але стабільний підручник ніяк не повинен знижувати, зводити нанівець роль учителя. Життя не стоїть на місці, і все викладання в школах дорослих повинне йти в ногу з життям. Плановість народного господарства висвітлює те, що таке важка промисловість, чому вона відіграє таку провідну роль, планове господарство висвітлює зв'язки між здобуванням сировини та її обробкою. А то робиш доповідь на текстильній фабриці, а текстильники не знають, де і хто здобуває бавовну. Треба розкрити значення механізації сільського господарства, показати, як ця механізація сприяла розвиткові колгоспного руху, перебудові всього сільського господарства на нових основах. Треба розкрити роль транспорту, льотної справи. Треба розповісти про те, яку організованість вносить плановість в усе господарське життя, які перспективи дальшого розвитку вона відкриває.

Мене питають колгоспниці з далекого Сибіру: «А як хліба на всіх вистачить, якщо всі захочуть улаштувати добре, ситне життя, щоб усім добре жилося?» Ось тут треба з'ясувати роль плановості, роль опанування за допомогою сучасної техніки і науки сил природи, як ми вчимося, як важко нам учитися і які труднощі доводиться переборювати,— все це «апетитно» розповісти треба.

Події в Іспанії проливають світло і на те, яке гостре становище на всьому міжнародному фронті. Чи можна на уроках географії не говорити про Іспанію? Як же учні читатимуть газети?

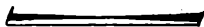
Прийнято нову Конституцію СРСР, мають бути вибори. Чи можна на уроках географії не зачіпати питань Конституції, не порівнювати нашу Конституцію з конституціями, з державним устроєм інших країн? Чи можна не торкатися ролі тих чи інших класів, ролі духовництва в класовій боротьбі? Чи можна не торкатися ролі антирелігійної пропаганди, загального світогляду?

Тепер ми можемо і повинні у нашій Країні Рад перетворити географію на могутній важіль соціалістичної пропаганди. У капіталістичних країнах географію давно вже перетворено на знаряддя імперіалістичної пропаганди, що переростає у фашистську.

Географія — це предмет, який може наочно, конкретно висвітлити ряд світоглядних питань, основні економічні та політичні питання.

Сучасна техніка, досвід використання преси, бібліотек, музеїв, кіно, радіо, досвід екскурсійної справи можуть піднести викладання географії на дуже високий щабель. Це конче потрібно здійснити, за це треба взятися засукавши рукава.

1937 р.

ПІДНЕСТИ НА НАЛЕЖНУ ВИСОЧІНЬ ВИКЛАДАННЯ БІОЛОГІЇ

(З ВИСТУПУ НА НАРАДІ ВИКЛАДАЧІВ ПРИРОДОЗНАВСТВА СЕРЕДНІХ ШКІЛ ДОРОСЛИХ)

У ті часи, коли я вчилася, викладання біології було заборонене. Природознавство має дуже велике значення для вироблення матеріалістичного світогляду. Ще в «Анти-Дюрінгу» Енгельс писав, що «для діалектичного і разом з тим матеріалістичного розуміння природи потрібне знайомство з математикою і природничими науками»¹. Революціонізує значення природничих наук чудово розумів царський уряд. І якщо, насаджуючи капіталізм, нерозривно пов'язаний з розвитком техніки, він вимушений був допускати викладання фізики, то біологія була заборонена.

Підручник Ушинського «Дитячий світ» був обов'язковий в усіх школах. Замість знайомства з будовою та життям тіла людини діти зобов'язані були вчити «Чудовий будиночок», де розповідалося, що людина вмирає тому, що її душа відлітає на небо. У жіночих маріїнських гімназіях ті, хто закінчує курс гімназії, гадали, що вітер може «продувати з одного вуха у друге» і тому, щоб уникнути протягу в голові, корисно одне яке-небудь вухо затикати ватою. Не викладали біології і в чоловічих гімназіях. Революційно настроєна інтелігенція відстоювала доконечну потребу викладання у школах біології, посилено читала Писарева, у передових школах протяглося контрабандою дещо з біології.

Я вчилася у приватній гімназії, директор якої А. Я. Герд був визначним природником-дарвіністом,

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XIV, стор. 8.

шестидесятником, приєднувався у свій час до революційного руху, завідував школою для малолітніх правопорушників, яка дала чудові виховні результати, працював у недільних школах.

У нашій гімназії викладалася ботаніка і зоологія.

Пам'ятаю перший урок ботаніки — це було у третьому класі. Вчитель приніс у клас оберемок їдкою жовтецю. Ми розібрали на живій рослині всі її частини, потім написали твір про побачене, на полях зробили відповідні малюнки. Але тим справа і кінчилася. Решта курсу вивчалася навіть без ознайомлення з гербарієм. Викладання стало нудним, сухим, ніякої ув'язки з практикою, з рослинництвом не було.

Зоологію викладав сам Герд. Оскільки викладання біології було заборонене, то ми вчилися не за підручником, а зі слів викладача. Короткий зміст виучуваного матеріалу Герд нам диктував, ми самі ілюстрували текст малюнками всяких «туфельок» та «сувійок». Навіть мікроскопа ми не бачили, не розтинали ні жаб, ні риб. Записи були дуже короткі, ніякого теоретичного осмислювання фактів не було, все зводилося до систематики та малюнків.

Вивчення будови тіла людини допомагало нам розуміти хід розвитку організмів. Дуже багато чого з курсу випадало. Наприклад, питання про яйце, про розвиток у яйці зародка. Випадали і питання розмноження, спадковості, хоч, пам'ятаю, багато говорилося про вплив на зміну організмів середовища, сприятливих умов. Курс, відірваний від вивчення живих організмів, від практичних питань, правду сказати, мало захоплював. Записаний курс був дуже короткий, тому весь клас без винятку вчився на «відмінно» (у всіх були п'ятірки).

У випускному класі, коли кінчали курс зоології, Герд кілька уроків присвятив узагальненню, викладу теорії Дарвіна. З величезною увагою слухали ми ці узагальнення. Ця теорія була для нас висновком з добре засвоєних фактів. Вірили не на слово, а осмислювали знайомі факти... Добре це було.

Природознавство належить до тієї галузі наук, де наочність, показ особливо переконують. Поставлене як слід викладання природознавства є могутнім знаряддям антирелігійної пропаганди. Мені довелося переконатися

в цьому на досвіді. У 90-х рр. я працювала у вечірньо-недільних школах Петербурга і побачила, яким могутнім засобом переконання є показ. У той час серед робітників сильно була ще поширена думка, що наука — це панська вигадка, що наука робітникам не потрібна, що їм набагато потрібніша, ближча релігія. Ми, вчителі недільних шкіл, стали водити учнів на екскурсії в різні музеї. І ось я пам'ятаю один випадок. Заходжу я раз у бібліотеку, яка була тісно зв'язана з недільною школою, де я вчила. Бібліотекарка була також учителькою цієї школи. Сидить один учень школи — листоноша. Він до цього часу брав у бібліотеці тільки Старий завіт. А тут сидить і книжки ніякої не питає. Потім каже вголос, ні до кого не звертаючись: «Я раніше думав, учені пани брешуть усе. А тут подивився на екскурсії — гусінь під колір листя, під колір стовбура, вчені, значить, підмітили, пояснили. Можна їм вірити». І з того часу перестав цей листоноша брати Старий завіт.

Тепер, як ніколи, переконує життя, техніка, агрономія. Треба тільки оперувати знайомими дорослим учням фактами. Колгоспники, робітники звикли вірити більше своїм очам, ніж чужим розмовам. Треба тільки допомагати їм осмислювати факти. Ось, наприклад, на Північному Кавказі попи запевняли, що зорана трактором земля не родить. А як побачили колгоспники, що родить, та ще краще, ніж зорана простим плугом, перестали вірити попам.

Читати лекції з біології у недільній школі ми запросили Бориса Олександровича Вітмера. Йому вдалося прочитати лише кілька лекцій, бо викладати у недільних школах царський уряд йому забороняв. Але й ці кілька лекцій збудоражили всіх учнів. Б. О. Вітмер дуже дохідливо ознайомив робітників з ученням Дарвіна, підірвав віру в бога. А піп йому допоміг. Учні тоді зобов'язані були ходити на уроки закону божого. І ось вони, сміючись, розповідали, як піп «спростовував» учення Дарвіна: «Кинь,— каже,— курку у воду, хіба виростуть в неї перетинки?» Швидко дискредитував себе піп такими твердженнями.

Не все можна показати учням на екскурсіях. Далеке доводиться показувати за допомогою світлових картин, кіно.

Є дуже цікаві природничонаукові кінофільми. Я бачила такі фільми в Парижі, в Сорбоні. Треба тільки і для кінокартин обдумано підбирати матеріал, так його розташовувати, так висвітлювати, щоб він став зрозумілим і переконливим.

В. І. Ленін надавав великого значення науковим кінокартинам. Він дуже цікавився і антирелігійними фільмами. Коли Володимир Ілліч жив у Горках, йому привозили туди на перегляд нові кінокартини. Серед них його особливо зацікавила картина «Чудотворець», в якій показувалося життя кріпаків за Миколи І. Цю картину Володимир Ілліч вважав хорошою антирелігійною картиною, яка переконує глядача у шкідливості релігії вміло підібраними фактами. І, навпаки, йому дуже не сподобалася картина «Комбриг Іванов», де релігія висміювалася поверхово.

Наукові кінокартини треба супроводжувати простими, зрозумілими поясненнями. У Москві є планетарій. Це також могутній засіб переконання, але лекції в ньому не завжди бувають переконливими, і от виходить шофер з планетарія і каже: «Як-то мудро все господь улаштував!»

Не тільки живі образи, але й зрозумілі, прості слова переконують. Недавно льотчик Матвеев, колишній безпритульник, розповідав дітям, вихованцям дитячих будинків, яке велике враження зробила на нього популярна книжка з астрономії, в якій розповідається, як астрономи обчислили, де у такий-то момент, на такому-то місці неба з'явиться зірка і як це передбачення справдилося. Прочитавши це, хлопець захотів стати дослідником-льотчиком, він розповідав, як узяв себе в руки, виробив у собі волю. Це зробило на дітей величезне враження.

Викладання природознавства телер має особливе значення. У нас ще є віруючі. Це показує, що останнім часом була слаба пропаганда матеріалістичного світогляду, що перед викладачами шкіл дорослих стоїть ще дуже велике і серйозне завдання — піднести на належну височінь викладання біології, зробити це викладання таким, щоб воно заклало основи правильного розуміння навколишньої природи.

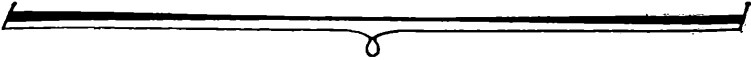
Треба сказати, що буржуазія та її прислужники — сучасні попи всіх мастей — великі майстри вихолощувати

з науки її суть, її основу. Біологія у школах буржуазних держав подається часто так, що теорія або взагалі вихолощується з неї, практика захльостує теорію, або подається теорія, взята поза зв'язком з практикою, вирвана з її природних реальних зв'язків та опосередкувань, явища подаються поза показом їх розвитку. Можна скласти товстий на вигляд підручник, де будуть дуже складні описи різних тварин, буде найтрудніша нomenclatura, але найістотнішого не буде сказано: найважливіші наукові узагальнення, які становлять основу науки, будуть вихолощені.

Щоб правильно поставити викладання біології, треба добре знати предмет, розуміти його, розуміти, що становить його основу. Треба добре знати і аудиторію, життєвий досвід учнів, їх інтереси. Учитель повинен уникати шаблону, вміти виходити з близького учням, знайомих їм фактів, переконувати їх показом, живими образами, фактами, вчити робити з фактів правильні висновки.

Підходити так — не значить впадати у спрощенство. Спрощенства, вульгаризації треба всіляко уникати, але говорити просто, без «учених» термінів, ілюструючи те, що викладається, конкретними фактами, не значить впадати у спрощенство.

Я говорю про те, що мене хвилює як громадську працівницю, більшовичку. Важливо, щоб викладачі природознавства розповіли про свій досвід, про те, як вдається їм у процесі викладання озброїти маси знаннями з біології, які їм так потрібні.

ПРО ВИКЛАДАННЯ ХІМІЇ І ФІЗИКИ

(З ВИСТУПУ НА НАРАДІ ВИКЛАДАЧІВ ХІМІЇ І ФІЗИКИ СЕРЕДНІХ ШКІЛ ДОРΟΣЛИХ)

У нас останнім часом відбувалися наради вчителів з окремих дисциплін. Була нарада з російської мови та літератури, з математики, з природознавства, географії і т. д.

Послухала я виступи на нараді з російської мови, і мені здалося, що люди говорять не про те, про що треба,— говорять, скільки відмінників, як ставити оцінки, а питання викладання по суті мало зачіпають. Перед нами стоїть цілий ряд питань про програми, треба набагато дбайливіше до цілого ряду питань підходити, щоб наші програми були такі, які потрібні масам, щоб вони зацікавили учнів, давали потрібні знання.

Я сама колись працювала в школах дорослих. На нараді з математики я розповіла, як я сама вчилася математики, що одержала від уроків, а потім, як вчила¹. І послухавши таку доповідь, учасники конференції почали виступати дещо менше формально.

На нараді з математики я розповіла, як спочатку в молодших класах (я вчилася у гімназії, в якій були дуже хороші викладачі), де викладачем математики була Литвинова, що закінчила Цюрихський університет, нас примушували кожну задачу пояснювати. Ми самі виводили правила і страшенно пишалися цим. Нас учили логічно мислити, вчили узагальнювати. Потім нам давали типові задачі і пропонували скласти подібні задачі. Це нас дуже запалювало, ми самі підбирали приклади з життя, старалися знайти що-небудь цікавіше.

¹ Див. стор. 661—666 цього тома.— *Ред.*

У старших класах у нас був викладач математики Білібін. Він говорив, що не можна жодної ланки з математики викинути; він з'ясовував, які в кого прогалини в знаннях математики були, і, коли ці прогалини заповнювалися, учениці замість трійок починали одержувати п'ятірки. Розуміння систематики математики дало дуже багато. Коли ми вивчали тригонометрію, мені було ясно, навщо вона нам потрібна.

Коли я вступила на Бестужівські вищі жіночі курси і слухала лекції професора В. Г. Імшенецького, який говорив, як методи алгебри можна застосовувати до вивчення тригонометрії, то в мене навіть серце посилено билось — настільки це здавалося мені цікавим. У мене виникло питання, як пов'язати вивчення математики з вивченням суспільних наук. Я тоді відвідувала вже марксистський гурток, і мені хотілося знати, що мені дасть математика для розуміння суспільних явищ. Ніхто мені відповісти на це питання не міг. Я почала читати I том «Капіталу» Маркса і раптом побачила, що статистика вимагає знання математики. А потім почала читати «Анти-Дюрінг» Ф. Енгельса — виявилось, що математика потрібна і для знання філософії.

З математики я могла розповісти, як я вчилася і вчила, могла розповісти з російської мови, з географії, з природознавства. Але з хімії і фізики я нічого не можу розповісти. Хімію ми вивчали тільки за якимсь зошитом, без усяких дослідів. Я навіть не пам'ятаю, хто нас учив.

З фізики у нас був викладачем Ковальський, ми до нього ставились з величезною повагою як до чоловіка відомої революціонерки Є. Н. Ковальської, але як викладач фізики він не зумів розпалити в нас тієї любові до предмета, яка потрібна. Правда, одного разу нас водили на екскурсію, показали щось цікаве з електрики. Це все, що залишилося в пам'яті. А звичайно вийде учениця до дошки, малює щось на ній — і все. З виробництвом, з життям викладання фізики зв'язане не було.

Все це — справи давно минулих днів, але повинна сказати, що в мене повага до фізики та хімії дуже велика.

Я росла в революційному середовищі. Коли я вчилася

в IV класі гімназії, у нас був один знайомий народовець, який влітку їздив у маєток Енгельгардта, а Енгельгардт був великим поміщиком, який говорив про те, що головне нещастя суспільства полягає в розриві між фізичною і розумовою працею: робітник щодо розвитку, знань дуже низько стоїть, а інженери, агрономи працювати не вміють. І ось цей народовець, що побував у Енгельгардта, дуже цікаво описував побут поміщицького господарства, працю сільськогосподарських робітників, селян, тверезими очима дивився на життя. Енгельгардт був хіміком і в одному листі писав: земля наша багата, якщо хімічно удобрювати її, то можна зробити такою, що всі ринки будуть завалені хлібом. У ньому була джерелом радість хіміка, який хотів би, щоб хімія стала засобом добробуту народу. Мене тоді захопило дуже, що хімія в землеробстві може зробити таку величезну справу.

Звичайно, за капіталізму хімія в землеробстві не могла знайти повного застосування, але за соціалізму, при плановому господарстві вона робить дуже велику справу.

І тому мені хотілось би, щоб у нас у школах дорослих наші викладачі хімії заражали учнів любов'ю до хімії, розумінням усього значення цього предмета.

Дуже велике, звичайно, і значення фізики. Вся соціалістична промисловість, все сільське господарство перетворюються на основах сучасної хімії і фізики. І коли про це думаєш, то мимохіть згадуєш виступ Володимира Ілліча на III з'їзді Рад. Він говорив тоді:

«Перед перемігшим пролетаріатом відкрилась земля, що нині стала загальнонародним добром, і він зуміє організувати нове виробництво і споживання на соціалістичних принципах. Раніше весь людський розум, весь його геній творив тільки для того, щоб дати одним всі блага техніки й культури, а інших позбавити найнеобхіднішого — освіти і розвитку. А тепер всі чудеса техніки, всі здобутки культури стануть загальнонародним добром, і віднині ніколи людський розум і геній не будуть обернені в засоби насильства, в засоби експлуатації. Ми це знаємо, — і хіба в ім'я цього найвеличнішого історичного завдання не варто працювати, не варто віддати всі сили? І трудящі виконають цю титанічну історичну роботу, бо

в них закладені дрімаючі великі сили революції, відродження й оновлення»¹.

Трохи пізніше, коли Володимир Ілліч листувався з Г. М. Кржижановським, своїм товаришем по партійній роботі, з приводу електрифікації країни, він увесь час повторював: треба зробити так, щоб маси залучити, зацікавити електрифікацією, зробити їх активними будівниками життя, щоб вони зрозуміли важливість електрифікації. Пам'ятаю я, як ми з Володимиром Іллічем їздили в Кашино, де самі селяни збудували електричну станцію, пам'ятаю, як хвилювався Володимир Ілліч з цього приводу, коли слухав виступи селян, потім цитував їх слова, кажучи про значення електрифікації.

Чому я все це кажу? Тому, що коли ми обговорювали начорно програму з фізики, то деякі говорили, що в неповній середній школі дорослих не можна вивчати електрику. Я збунтувалася: як же ми будемо залучати маси до будівництва соціалізму? Я почала питати спеціалістів, чи можна дати розділ про електрику в курсі семирічної школи, і виявилось, що можна.

Мені здається, що одним з завдань школи для дорослих є запалити любов до того чи іншого предмета, навчити передавати свої знання іншим, щоб кожний учень школи не тільки думав про те, як він складе на «відмінно», а й про те, що він буде робити з цими знаннями, як буде користуватись ними для будівництва соціалізму.

Я трохи боюся вчителів шкіл дорослих середньої освіти. Спитала я одного математика: як ви пов'язуєте теорію з практикою? Як учні складають задачі на основі даних свого виробництва? Він на мене подивився і каже: «А чи не вийде це — працювати за методом проєктів?»

У нас цей метод дуже безглуздо застосовувався. Проте метод проєктів ставить за мету пов'язати теорію з практикою, і я боюся, чи не занадто деякі викладачі перебувають у полоні старих методів викладання.

Ленін говорив, що найгіршим у старій школі був розрив між теорією і практикою. У нас цей розрив ще дуже великий. Всі предмети, в тому числі фізика і хімія, по-

¹ В. І. Л е н і н, Твори, т. 26, стор. 430.

винні викладатися у зв'язку з навколишнім життям, з виробництвом, з соціалістичним будівництвом. Це питання дуже велике.

Будь-яка нарада тоді цінна, коли на ній має місце обмін досвідом, обговорення того, як краще поставити роботу. Треба на такі наради запрошувати працівників з Академії наук, щоб вони нам порадили, що робити.

1937 р.

ГОЛОВНЕ У ВИКЛАДАННІ МАТЕМАТИКИ

Управління освіти дорослих Наркомосу РРФСР провело декілька нарад викладачів різних дисциплін. На цих нарадах викладачі середніх шкіл дорослих виступали з критикою існуючих програм і вносили свої пропозиції. Треба сказати, що скликання першого активу Наркомату освіти відбилося на висловлюваннях: вони стали менш формальні, ніж раніше, більше стосувалися суті справи. Щоб зробити висловлювання ще менш формальними, я розповідала, як я вчилась і як я вчила.

Ось що я говорила на нараді з математики.

Математика належить до числа наук, які мають дуже велике значення для вироблення вміння логічно мислити, робити узагальнення. Це наука, в якій систематика відіграє особливо велике значення, наука, яка показує наочно все величезне значення, яке має ув'язка теорії з практикою. Але конче потрібно, щоб викладання її в школах дорослих ставилося по-справжньому.

Почну з спогадів дитинства.

Я вчилася в гімназії, де був дуже хороший добір учителів. Вступала я в III клас. Було мені дванадцять років. Те, що належало знати для вступу в цей клас (чотири правила арифметики), я знала добре, але до арифметики як до предмета ставилася байдуже. З арифметики у нас у гімназії була дуже хороша вчителька — Литвинова, що закінчила Цюрихський університет. Скоро арифметика стала моїм улюбленим предметом. Ми вивчали дробі і початок алгебри. В центрі уваги було розв'язування задач. Найголовніше, на що звертала увагу Литвинова,

було пояснення задач. Ми писали пояснення, чому треба робити ту чи іншу дію. Це осмислювало для нас розв'язування задач.

Задачі дуже часто розв'язують учні на око. В кінці задачника вміщувались раніше числові відповіді: повинно вийти стільки-то. Розв'яже учень задачу, дивиться відповідь: не те, що треба, — і починає пробувати, чи не зробити замість множення ділення і т. д. Часто учень говорить: «Розв'язати задачу можу, а пояснити не можу». Пояснення задач осмислювало дії, привчало логічно мислити. Коли Ленін під час дискусії про профспілки говорив у 1921 р., що початкова школа повинна вчити логічно мислити, я згадала, як учила нас цього Литвинова. Вона вчила нас самих виводити правила. Ми вивчали дробі. Звичайно діти завжди плутають, що з чим треба складати, що на що помножити та ін. Литвинова не сама нам пояснювала, а вчила нас виводити правила. Ми їх виводили і записували в класі, де самостійність цієї роботи була застрахована від усяких репетиторів. Ми дуже пишалися тим, що навчалися самі виводити правила. Нам ніхто не говорив, що ми навчаємось логічно мислити, але це було так. Друге, чого нас навчила Литвинова, — це вміння робити узагальнення. Справа почалася з типових задач. Литвинова запропонувала нам розшукувати в різних задачниках аналогічні типові задачі. Це нас страшенно захопило. Ми почали придумувати задачі самі. Робота над типовими задачами підвела нас до розуміння алгебри та її значення.

У старших класах нас навчав алгебри математик з великим ім'ям — Білібін, закоханий у свій предмет; він викладав і на Вищих жіночих курсах. Але викладання його було дуже абстрактне, теорія не пов'язувалася з практикою, і тому викладання тригонометрії, наприклад, було дуже нецікавим. Для чого потрібна тригонометрія — про це не було й мови. Одного ми навчилися у Білібіна — це розуміння значення систематики в математиці, розуміння того, що математика — це низка понять: випаде одна ланочка — і незрозумілим буде те, що далі. Не розуміє учениця змісту ділення — не може впоратися з алгеброю.

Болючим місцем було викладання геометрії, яку з IV класу нам почала викладати М. В. Величко. Ми заучу-

вали за підручником теореми. Це було смертельно нудно; вправлялася пам'ять, але не логічне мислення. Як геометрія пов'язується з практичними дисциплінами, з якими — про це не було й мови. Розрив між теорією і практикою був повний. Треба сказати, що ми, учениці, гаряче обговорювали між собою методи викладання. І от ми, кращі математички, які захоплювалися математикою, склали цілого листа директорові школи О. Я. Герду, де говорили про перевагу методу Литвинової над методом М. В. Величко і прохали вчити нас геометрії за методом Литвинової. Проте листа не надіслали, бо більша частина класу запротестувала. Справа в тому, що Литвинова мало звертала уваги на невстигаючих учениць, зазубрювати теореми їм було легше, ніж стежити за викладанням Литвинової, яка не ліквідувала проривів у систематичних знаннях невстигаючих.

Мені довелося рано почати заробляти гроші на життя; починаючи з V класу я давала уроки, підробляла перепискою та ін. У мене дуже вдало проходили уроки з арифметики і алгебри. Допомагало найбільше те, що я завжди перевіряла, чи нема в учнів яких-небудь прогалин. Закінчивши VIII клас, я стала репетитором у пансіоні при гімназії, де було чоловік двадцять учениць різних класів, і почала також викладати в школі, де навчали дівчаток шиття. Одночасно роздобула собі право на відвідування міських початкових шкіл Технічного товариства (на чолі їх стояв проф. Небольсін). У школах Технічного товариства вивчення арифметики було поставлене краще, там більше звертали уваги на пояснення задач, на складання їх і на усний рахунок. Усний рахунок відіграє велику роль у швидкому опануванні техніки обчислень.

Коли пізніше я почала викладати в школах дорослих, я побачила, що більшість дорослих добре вміє рахувати в думці і навіть уміє робити в думці складні задачі. Треба тільки вміти їх знання перекласти на мову цифр, математичних понять і знаків. Той, хто буде вчити дорослого так, як вчать дітей, примушуючи дорослих тратити час на те, що давно вони засвоїли, буде неприпустимо марнувати час учня. Учитель дорослих зобов'язаний заощаджувати час учня. Цього я і намагалася додержуватись. Позаминулого року я одержала листа від одного робіт-

ника, що працював на заводі в м. Балашові. Він сповіщав, що на початку 90-х рр. учився в мене у вечірньо-недільній школі (45 років тому), що я добре пояснювала задачі і він добре розумів, як їх треба розв'язувати. Цей робітник був товаришем І. В. Бабушкіна.

Коли відкрилися (у 1889 р.) після перерви Вищі жіночі курси (Бестужівські), я вступила на математичне відділення. Працювала на ньому з захопленням. Пам'ятаю, з якою насолодою слухала я лекції професора Імшенецького з аналітичної геометрії, де говорився, як застосовувати до геометрії методи алгебри. Але на курсах я пробула недовго. Я якраз у перший же рік існування курсів потрапила в марксистський гурток і так захопилася вченням Маркса, що вирішила взятися всерйоз за вивчення марксизму. Це важко було поєднати із заробітком, з навчанням на курсах. Передо мною постало питання: що мені дасть вивчення математики? Чіплялася до всіх з цим питанням. На мене дивилися з подивом, говорили, яке значення має математика для астрономії, для техніки. Але я це й сама знала, а ось про те, яке значення має математика для суспільних наук, ніхто не сказав мені нічого певного. Я покинула курси, взялася як слід за вивчення I тома «Капіталу», а потім за вивчення «Анти-Дюрінга» Енгельса, який тісно пов'язав теорію марксизму з питаннями викладання того, чого треба вчити молодь у школах. Ці два твори навчили мене розуміти, яке значення має математика для суспільних наук. I том «Капіталу» примусив мене зрозуміти все значення статистики для з'ясування становища в справі класової боротьби. Вивчення «Анти-Дюрінга» допомогло мені зрозуміти, яке важливе значення має математика для вироблення матеріалістичного світогляду, і не просто матеріалістичного, а діалектико-матеріалістичного. З «Анти-Дюрінга» я довідалася також, як багато часу приділяли Маркс і Енгельс вивченню математики. Так, міцний міст між математикою і суспільними науками!

Наприкінці 1936 р. Інститут Маркса — Енгельса — Леніна при ЦК ВКП(б) випустив протоколи Лондонської конференції I Інтернаціоналу (17—23 вересня 1871 р.). Це найважливіший документ в історії міжнародного революційного руху. На цій конференції було прийнято резолюцію «Про загальну статистику робітничого класу».

Питання статистичного обліку особливо настійно висував Маркс.

Читаючи, як настійно відстоював Маркс доконечну потребу залучення робітників до статистичного вивчення умов праці, я згадую, як у 1895 р. Володимир Ілліч, повернувшись з-за кордону, де він познайомився з поставами Женевського конгресу I Інтернаціоналу, повів заняття з робітниками. Прочитавши їм той чи інший розділ з тома «Капіталу», наприклад про тривалість робочого дня, Ілліч настоював, щоб робітники зібрали точні відомості про те, який у них на заводі робочий день в усіх цехах. Збирання даних забирало в робітників багато часу, але допомагало їм краще усвідомити форми експлуатації. Коли потім зібрані дані вміщувалися у листках, це розбурхувало всю фабрику, весь завод. Володимир Ілліч завжди настоював на залученні робітників до активного збирання статистичних даних, раз у раз говорив про це на зборах нашої пітерської організації.

Пізніше, за Радянської влади, Володимир Ілліч настоював, щоб викладання статистики було запроваджене в наших школах. У «Чергових завданнях Радянської влади» Ілліч писав: «Статистика була в капіталістичному суспільстві предметом виключного відання «казених людей» або вузьких спеціалістів,— ми повинні понести її в маси, популяризувати її...»¹

На що, по-моєму, треба звернути увагу при викладанні математики у школах дорослих?

1. Не прирівнювати дорослих до дітей. Врахувати при викладанні те вміння, яке є в більшості дорослих, робити обчислення і розв'язувати задачі в думці і згідно з цим центр ваги перенести з вправ з елементарного рахунку на математичне усвідомлення знань, які є. Це заощадить час.

2. Звернути особливу увагу на пояснення задач, на виведення правил, на узагальнення — на все те, що вчить логічно мислити.

3. Звернути особливу увагу на ув'язку теорії з практикою, на ув'язку математики з навколишнім, добре знайомим учням суспільним життям, із знайомими фактами в галузі природознавства, техніки. Зовсім особливу увагу

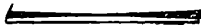
¹ В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 227.

треба звернути на статистику, на чому так настоював Ленін і що відіграє особливо велике значення, коли маси все більше й більше залучаються до справи будівництва соціалізму, коли здійснюється планове господарство.

4. Маючи на увазі винятково велике значення систематики, конче потрібно перевіряти, чи нема в учнів яких-небудь прогалин у знанні попереднього курсу. Особливо це важливо в роботі з невстигаючими.

5. Треба звернути увагу на геометрію. Пов'язувати її з навчанням креслення, знімання планів, з вивченням основ топографії.

6. Показувати, як математика (основна наука) обростає цілою низкою прикладних наук і як знання основ математики полегшує опанування прикладних наук.

НАСИЧУВАТИ МАРКСИЗМОМ-ЛЕНІНІЗМОМ УСЮ НАШУ ПОВСЯКДЕННУ РОБОТУ

(З ПРОМОВИ НА ЗАСІДАННІ РАДИ ПРИ НАРКОМІ ОСВІТИ)

Товариші, Рада збирається на цей раз у дуже важливий політичний момент. Ви всі знаєте з газет, з журналів, з доповідей, як наша Комуністична партія, передові радянські працівники дбають зараз про те, щоб наситити всю нашу роботу духом марксизму-ленінізму, зробити це не на словах, а на ділі.

У педагогіці не можна все зводити до того, щоб внести до програми той чи інший предмет або пункт. Промовці вказували, наприклад, що з програми наших шкіл випала історія партії. Це, звичайно, непорядок, але не в цьому справа, а в тому, як усю повсякденну роботу насичувати духом марксизму-ленінізму. Це зараз головне. Мені здається, що ми, педагоги, щодо цього стоїмо у сприятливих умовах. Є ряд висловлювань Маркса, Енгельса, Леніна з питань культури, школи, виховання. У нас є їх висловлювання, як треба виховувати молоде покоління, якими знаннями треба озброювати його, якими організаційними навичками. Звичайно, якщо ми будемо вихоплювати з їх висловлювань тільки цитати, то з цього дуже мало користі буде, треба уважніше вивчати їх основні висловлювання.

Ми часто говоримо про це з нашою молоддю. Спочатку комсомол вважав, що він повинен знати тільки виступ Леніна на III з'їзді комсомолу. Минулого року його досить уважно вивчали. Тепер комсомол набагато глибше ставить питання про вивчення висловлювань Леніна. Це вже відбивається на роботі комсоргів, але часто заважає

невміння самостійно працювати, багато хто не вміють самі розібратися в прочитаному, не мають достатньої підготовки, щоб у певній системі прочитати висловлювання, продумати їх як слід.

Недавно вийшов збірник висловлювань Леніна з питань народної освіти. Звичайно, у бібліотеках є Зібрання творів Леніна, але недосвідченій людині важко розібратися у тридцяти томах, а в збірнику є вказівки щодо того, що і де треба в них шукати з висловлювань Леніна з питань народної освіти.

Звичайно, було б помилкою думати, що ось прочитав, що сказав Ленін з питань освіти,— і справі кінець. Не можна вирвати з усього вчення Леніна його висловлювання з питань освіти. Треба подивитись, у якому зв'язку це було сказано, яка цільова настанова була. Але у нас є кадри досвідчених, знаючих педагогів. Вони повинні допомогти молодим учителям дійсно насичувати свою роботу вченням марксизму-ленінізму. Це, на мою думку, одне з найважливіших завдань.

Днями мені довелося розмовляти з відмінниками, що закінчили педагогічні училища. Це дуже хороша, гаряча молодь. Я дивилася на тих, що зібралися, і гадала: «Кожний з них їде в школу, буде працювати на селі. Багатьом з них доведеться зіткнутися з рядом труднощів, їм потрібна не тільки консультація, а допомога щоденна». Мені здається, що ця молодь, яка мало чим відрізняється від тих, які закінчують середню школу, повинна перші роки працювати під керівництвом досвідчених учителів.

Перші роки праці визначають подальше: якщо вчитель не вміє навчити грамоти, не дає тих навичок, які дитина повинна одержувати в молодших класах, то потім дуже важко її переучувати. Питання про перші кроки вчителя — питання вирішальне. Я гадаю, що нам треба б перейняти французький досвід, де від учителів-новачків вимагається практика під керівництвом досвідчених учителів. Такі вчителі зуміють заразити молодь поезією педагогічної професії. Вчителі, які ще не викладали, не розуміють часто того, що є захоплюючого в педагогіці. Досвідчені вчителі, які люблять свою справу, щодо цього можуть дати дуже багато. Питання про зближення досвідчених учителів з молодими, питання керівництва, ке-

рівництва не формального, а більш безпосереднього, близького,— це, по-моєму, друге найважливіше завдання.

Молоді педагоги часто говорять: «Нам того-то не розповіли, нам того-то не пояснили». Відчувається, що люди не мають твердого ґрунту під ногами. Вивчення висловлювань основоположників марксизму — Маркса і Енгельса, вивчення висловлювань Леніна з питань освіти може озброїти вчителів-початківців умінням іти впевненим кроком, а не кидатися з одного боку в другий, як це часто буває. Іноді в якій-небудь газеті з'являється гостра статейка з окремого питання, і ця статейка закриває собою основні положення педагогіки. По-моєму, у наших педагогічних училищах і у вищих педагогічних школах треба звернути особливу увагу на вивчення *основ педагогіки, її марксистського змісту*.

Я хотіла б ще сказати про те, що впливає з усього вчення Леніна,— про громадськість, якою повинна бути оточена наша школа.

Школа не є в нас, у Країні Рад, чимось ізольованим, відірваним від населення. Ми знаємо, який сильний класовий інстинкт у робітників, як вони часто знаходять і вміють підказати вчителеві вірний підхід до дітей. Ми знаємо, що зараз у колгоспників перебудовується вся їх психологія: вона стає значно ближчою до психології робітників. Це не психологія одноосібників, де кожний думав тільки про себе, про свою сім'ю, а до решти їм діла не було.

Пролетарська колективна психологія трудящих робить особливо важливим зближення шкіл з громадськістю. Ми знаємо, як тепер Політбюро ЦК ВКП(б) звертає увагу на те, щоб залучати все нові й нові жіночі кадри до громадської роботи. Ми живемо у період дедалі більшого розвитку стахановського руху. Конче потрібно встановити таку змичку з навколишнім населенням, щоб усе те позитивне, що є — уміння організувати свою працю, уміння колективно працювати, свідомість відповідальності за свою роботу,— впливало через громадськість на школу. Ми знаємо окремі факти, що показують, які чудові результати дає увага громадськості до справи виховання. Послухати те, що скаже колгоспник, що скаже робітник, дуже й дуже треба, і від цього буде величезна допомога вчителеві. А тим часом у нас часто всю гро-

мадськість зводять до батьківських комітетів. Та й батькам часто говорять тільки про те, погано чи добре вчать-ся їхні діти. Конче потрібно все населення зацікавити питаннями виховання, питаннями педагогіки. Конче потрібно оточити школи та школярів громадським піклуванням.

Тут ще говорили про роботу в національних республіках і областях. Це дуже важливе питання. У нас у цій роботі є великі прориви, нема достатньої уваги до цього питання. Недавно в Наркомосі була нарада про школи дорослих народів Півночі. Виявилось неприпустимо недбале ставлення видавництва до постачання народів Півночі літературою, підручниками. Громадськість і тут може багато зробити.

Ми завжди говоримо про свідому дисципліну дітей, а часто не все робимо, що треба, щоб цю свідому дисципліну виховати.

Хтось з тих, що виступали, говорив про перевантаження учнів. Так, перевантаження учнів у нас страшне, діти наші часто зовсім не спроможні впоратися з тим матеріалом, який їх зобов'язують засвоїти. Але чому? Ось, якщо ми будемо читати «Анти-Дюрінг», ми побачимо, що основне в кожному предметі, що другорядне. Ленін не випадково говорив *про основи науки*. Він говорив про те, що ми часто завантажуємо пам'ять учнів непотрібним мотлохом, що це було характерно для старої, буржуазної школи. Якщо під цим кутом зору подивитись на ряд наших програм, ми побачимо, що часто найбільш основного, найбільше потрібного в них нема, зате в деяких програмах і підручниках можна знайти цілий віз мотлоху.

Правильно говорили багато товаришів, що ми часто забуваємо основи педагогіки. Основи педагогіки і педагогам і працівникам Наркомосу треба знати. Ми всі повинні опанувати методи викладання, які перевірені практикою, але це не значить, що ми з старої школи повинні брати непотрібний мотлох. Тому тепер, коли йде боротьба за якість навчання, конче потрібно ще раз подивитися уважно і наші програми, і наші підручники, подивитися їх і з методичного боку, і з боку змісту: чи те вони дають, що треба.

Кожному вчителеві треба про це подумати, щоб прийти на допомогу Народному комісаріату освіти.

Скликання Ради при наркомі важливе саме тому, що коли в кого з працівників виникає яка-небудь думка, якщо в кого виникає який-небудь сумнів, чи так поставлено справу, то ці сумніви, ці думки виносяться на загальне обговорення.

Дуже часто постановка питання, іноді навіть неправильна, сигналізує, як треба розв'язати це чи інше питання. І звичайно, питання виховання, уміння організувати учнівську молодь, озброїти її тими знаннями, які потрібні,— всі ці питання мають першорядне значення.

Ми повинні піднести нашу школу на справжню височину, якої вимагає від нас наше соціалістичне будівництво.

Усі вказівки, які дає Політбюро ЦК ВКП(б), треба не просто повторювати, а перетворювати в життя. Ця серйозна справа вимагає дуже великої роботи.

1937 р.

ПІДХОПИТИ ПОЧИН БЕРЕЗАЙЦІВ

Тепер нікого не треба переконувати в корисності письменності, як це доводилося робити в перші роки Радянської влади. Незрівнянним став загальний рівень культурності населення тоді і тепер, незрівнянний тодішній і теперішній рівень добробуту широких мас трудящих. Багато мільйонів дорослих навчилися за ці роки грамоти, і не тільки грамоти, а з людей неписьменних стали багато хто людьми з вищою освітою. Але неписьменні ще є.

Комсомол знає промову Леніна на III з'їзді Спілки молоді: «Всі говорять про ліквідацію неписьменності,— говорив тоді Ленін.— ...Не досить того, щоб Радянська влада наказала, або щоб партія дала певний лозунг, або щоб кинути певну частину кращих працівників на цю справу. Для цього треба, щоб саме молоде покоління взялося за цю справу»¹.

Всі комсомольці знають тепер ці слова Леніна, але студентка-комсомолка, яка закінчує Менделєєвський інститут, зовсім спокійно ставиться до того, що її мати, яка пристрасно бажає вчитися, лишається неписьменною; комсомольці, які працюють на фабриці або в колгоспі, де є часом кращими ударниками, зовсім байдуже ставляться до того, що їх товариші по роботі — теж ударники — неписьменні. Комсомолец, що залицяється до дівчини, з якою збирається одружитись, часто дуже стурбований

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 260.

тим, що вона нерегулярно робить «перманент» — неакуратно завивається, але байдуже ставиться до того, що вона неписьменна. Він вимагає від неї, щоб вона була йому «друг і товариш», а сам забуває, що і він повинен бути її другом і товаришем, допомагати в культурному зростанні. Я не хочу узагальнювати, але буває ж так, товариші.

В період культпоходу комсомол проробив велику роботу. Цього не можна забувати. Але комсомол винний у тому, що дозволив цю справу обюрократити, вихолостити з неї саму суть і перетворити на галас. Комсомол винний у тому, що, не завершивши справи, визнав свій обов'язок за виконаний, «зачванився», як висловлювався Ілліч.

Завершення справи ліквідації неписьменності тепер, коли компактних груп неписьменних майже нема, залежить насамперед від розвитку громадської роботи в цій галузі, залежить від умілого налагодження цієї громадської роботи. Комсомольці — непогані організатори, але треба, щоб пильнішим було їх хазяйське око. Радянська Конституція робить маси до кінця господарями життя, і треба, щоб комсомольці по-хазяйському підійшли до справи і перетворили весь СРСР в спілку цілком письменного населення.

Актив Березайської сільради Калінінської області вирішив до виборів у Верховну Раду ліквідувати неписьменність у своїй сільраді. Цей почин треба підхопити і справу довести до кінця.

1937 р.

ЗАВДАННЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ ОСВІТИ

(ПРОМОВА НА ЗУСТРІЧІ З СТУДЕНТАМИ І ПРАЦІВНИКАМИ
МОСКОВСЬКОГО БІБЛІОТЕЧНОГО ІНСТИТУТУ)

Товариші, я хотіла б поговорити на тему про те, яке обличчя повинні мати вузи в нашій країні соціалізму.

У буржуазних країнах вуз для тих, хто вчиться,— це звичайно шлях до того, щоб завоювати собі певне суспільне становище. Закінчив вуз, став інженером — будеш певну зарплату одержувати, певні права мати.

За царизму вузи були закриті для широких мас. Не тільки у вузи, але й у середні школи, яких було до того ж непомірно мало, намагалися дітей колишнього податного стану, дітей куховарок, дітей «інородців» не пускати. Велика Жовтнева соціалістична революція викликала величезний потяг до знань. Вона відкрила двері вузів для всіх бажаючих, у першу чергу для робітників. Але, щоб вчитися у вузі, потрібні попередні знання. І для того, щоб робітники могли одержати найнеобхідніші знання, було створено мережу робітничих факультетів.

Мені недавно розповідала одна вчителька, моя стара знайома, про роботу робітфаків, як приходили до робітфаків малописьменні люди і якими шляхами опановували прискорено потрібні знання. І в мене багато спогадів про робітфаки. Пам'ятаю, приїхав учитися в Москву молодий селянин, відшукав пам'ятник Ломоносову, сів біля пам'ятника і чекає, що хтось прийде і візьме його у вуз. І не помилився: студенти, які проходили мимо, бачать — сидить якийсь селянський хлопець, оглядається, підійшли, заговорили. І з'ясувалося, що він хоче вчитися у вузі. Ось і привели його.

Або у Західній області посварилися чоловік з жінкою: жінка хоче дитину хрестити, чоловік не хоче. Він і каже: «Ну, я у вуз піду, дізнаюсь напевне, хто з нас правий». У вагоні розпитав, куди звернутися.

Інша моя знайома вчителька, яка працювала на робітфаках, Ольга Олексіївна Яковлева, з особливою якоюсь любов'ю розповідала про роботу з нацменшостями: як приїжджала молодь з Узбекистану, з різних республік та областей і як ішла робота. Розповідала, як спочатку йшло на робітфаках поєднання навчання з роботою на заводі: «Ось до мене о 5 годині ранку стукають,— розповідала вона: «Нам о 8 годині треба на фабрику йти, так чи не можна нам до восьми повчитися?» І з 5 до 8 годин ранку вони вчилися.

Ну, це справа минула, тепер у нас робітфаки вже не відіграють тієї ролі, яку відігравали раніше, тепер дуже швидко зростає мережа середніх шкіл. І ось тепер наші вузи стали іншими, ніж були наші вузи раніше. Іноді доводиться розмовляти з студентами: «Ким ти хочеш бути?» — «Я буду інженером». — «А що ти інженером будеш робити?» — «У дослідницький інститут піду». — «В який? Які питання найбільше цікавлять?» — Не знає, що відповісти. Або сповіщає, що склав на «відмінно». Оцінки цікавлять найбільше, а який колектив у них, як він спаяний, про це менше говорять.

Я бурчу на комсомол: що ж це ви у цю справу не встриянете по-справжньому? Треба студентів розкачувати, щоб вони усвідомлювали і відчували, що наша країна соціалістична, що вони дійсно будівники соціалізму, що їх справа не тільки в тому, щоб на «відмінно» вчитися. На «відмінно» кожний для себе вчиться, а ось як там інші хлопці та дівчата — до цього діла немає. Зібрали гурток, зробили доповідь, а в життя запровадити набуті знання не прагнуть.

Я мало знаю ваш бібліотечний вуз, можна сказати, зовсім не знаю, з вами ми мало зустрічалися. Але хочеться, щоб бібліотечний вуз став справжнім соціалістичним вузом. Що це значить? Перш за все треба там навчитися працювати по-справжньому — не тільки так, щоб усе скласти на «відмінно». Бібліотекарю треба навчитися вчитися. Іноді, коли пристаєш до студентів, починаєш питати, як вони вчать, від розмов з ними трохи

виходить таке враження, що це пташенята — рота роззявляють, і в цей рот професор повинен їм їжу вкладати. А щоб самому вчитися, цього часто не вміють. А бібліотекарю більше ніж кому-небудь треба вміти самостійно розбиратися в книгах, уміти розуміти, як книга може вплинути на того чи іншого читача.

Пам'ятаю, як Ілліч читав. З кожної книжки, яку він прочитав, він виписки зробить, розбереться в ній до кінця, а коли сперечається з ким-небудь, уважно слухає, що той говорить. У Музеї Леніна цілий ряд рукописів виставлено — показано, як Ілліч працював над книгою. І не один Ілліч так працював, а в партії нашій встановилося, що кожний член партії повинен навчитися працювати по-ленінському.

Я пам'ятаю, якось у комсомолі в нас розмова була. Приїхали учні десятих класів з півдня. Хотів мені один товариш з комсомолу товар лицем показати і спитав: «Ну, Леніна читали?» А хлопці, народ ширий, і кажуть: «Лозунги знаємо, а читати не читали». Тоді комсомолец обурився: «А читали виступ Ілліча на III з'їзді комсомолу?» Вони теж не знали. Після цього комсомол став вимагати від усіх комсомольців, щоб вони вивчали цей виступ Ілліча на III з'їзді комсомолу.

Звичайно, цю промову знати треба всім, у тому числі й тим, хто вчиться у бібліотечному вузі, і не тільки цю промову, а всі найважливіші висловлювання Леніна... Якщо хочете бути ленінцями, треба обов'язково все це продумати і подивитися, як теорія застосовується на практиці. На цьому треба вчитися працювати.

Потім треба бібліотекарю навчитися неодмінно бути пропагандистом. Який це бібліотекар, якщо до нього підходить читач, питає його, а бібліотекар не вміє йому відповісти по суті, вхопити його за живе? Є в нас хороша традиція, що бібліотекар уважно ставиться до читача. Це вже так історично склалося. І в цьому сила нашого бібліотекаря, того бібліотекаря, який уміє підійти до читача. І щодо цього я наших бібліотекарів завжди ставлю у приклад: ось, читача свого знає, на запити читача відповідає. Звичайно, часто їм самим не вистачає знань. Треба озброїтися знаннями.

Якось писав мені один мій колишній учень, робітник. Він так характеризував Леніна: «Він умів підійти завжди

до всякого питання з точки зору інтересів робітників». Потім цей робітник згадував бібліотекаря теперішнього Володарського району¹: взяв він у неї книжку, яку порадили йому товариші прочитати, а не справився з нею, не зрозумів. «Приходжу в бібліотеку,— згадує він,— здаю книжку, а бібліотекарка питає, що там написано. Ну, я не зумів розповісти. Вона мені говорить: «Візьми спочатку ось цю книжку і прочитай». А потім я вже і ту книжку прочитав».

Ось минуло мало не сорок років, а людині на все життя запам'яталося, як їй бібліотекар допоміг розібратися в книжці.

У нас є такі кадри бібліотекарів, які величезну роботу щодо цього проробили. І молодь повинна цю традицію підтримувати, ця традиція серйозна й почесна. Треба вчитися бути пропагандистом, пропагувати треба словом і ділом.

Кожному робітникові, партійному і безпартійному більшовику-пропагандисту, треба навчитися говорити, говорити по суті, а не так — «взгляд и нечто», треба вміти, як говорили раніше «брати бика за роги».

Потім треба навчитися писати. Але перш ніж писати статтю, треба подумати: а який наслідок вона дасть? Я не знаю, ви цією справою займаєтеся чи ні — у стінгазети, мабуть, пишете, один одного «кусаєте», а ось по суті чи пишете ви? Без уміння говорити, без уміння писати справжнім пропагандистом зробитися не можна.

Наші радянські соціалістичні вузи повинні бути дружними колективами. Адже вуз не буде соціалістичним вузом, якщо він не буде дружним колективом, перед яким стоїть спільна мета, в якого спільні турботи про бібліотечну справу.

Те, про що писалося в останньому рішенні Пленуму ЦК ВКП(б), про бездушне ставлення до людей, показує, що по-бюрократичному люди часто ставляться один до одного. Працювали разом три роки, а один одного не знають. А це значить, що робота була бюрократично формальна, по суті справи не розмовляли, справжньої товариської спайки на ділі не було.

¹ Мова йде про Ганну Іванівну Чечуріну (Мешерякову) — *Ред.*

Ось молодь особливо цікавиться питанням про комуністичну мораль. Комуністична мораль впливає з того, що комуністичне суспільство повинно бути дружним, спаяним загальною метою. З цього впливає мораль, уміння тримати себе в руках і щоб допомога один одному в роботі була справжня. Якщо товариші не тільки цитують з Леніна і Маркса, а знають їх, то вони знають, у чому полягає комуністична мораль, як вона вимагає товариської спайки, допомоги один одному.

Мені здається, що кожний наш вуз повинен бути згуртованим активом, що дбає про ту спеціальність, яку в ньому вивчають.

Ось була Академія комуністичного виховання. Люди закінчували АКВ, але не рвали зв'язків із своїм вузом, писали туди про свою роботу, про труднощі, які зустрічаються в роботі. Потім зустрічі з колишніми студентами вузу встановили. Це показує, що вуз був дійсно згуртованим колективом. І тепер, якщо зустрічаєш «акавістів», так вони починають згадувати АКВ з теплим почуттям. Там виростили такі кадри, які дійсно дбали про те, щоб піднести культуру Країни Рад. І мені б хотілося, щоб наш бібліотечний вуз став теж таким вузом, якому бібліотечна справа була б близькою справою, за яку він болів би душею, про яку невтомно дбав би.

Я гадаю, товариші, що теперішня молодь може це зробити, тому, що організаційних навичок у неї значно більше стало, ніж їх було у старшого покоління. Ми більше власними руками все робили, а теперішня молодь — непоганий організатор. Але треба кожному студенту мати на увазі й таку річ, що йому доведеться не тільки організатором бути, але й адміністратором. Це дуже велике питання.

Недавно кілька нас, старих більшовиків, згадували, як, коли закінчилася громадянська війна, Володимир Ілліч був стурбований тим, щоб ми у питанні інструктування взяли з досвіду європейського, американського все те, що нам може послужити на користь, звичайно, не сліпо наслідуючи буржуазні прийоми, а переробляючи цей досвід під нашим кутом зору. Володимир Ілліч тоді вже нездужав (це були 1921—1922 рр.). Він мені давав доручення: «Ось у нас Головпрофос, склич інженерів і поговори, як вони вважають, кого треба готувати в першу чергу для

виробництва». Я скликала тоді чоловік тридцять — дуже кваліфікована публіка була, інженерська. І розмовляли ми просто, неофіційно. І я пам'ятаю, як ці товариші, які добре знали виробництво, кваліфікованих робітників різного типу в усіх галузях промисловості і господарства, — як вони говорили, що тепер найважливіше — це середня ланка, що тепер важливий той керівник, який стоїть безпосередньо і близько до маси.

У нас так буває — подивився на роботу наших вузів, вони дають інженера-плановика, але часто не дають такого інженера-практика, який міг би поправити кожного майстра, кожного робітника, показати йому, що треба робити. У 1928 р. я була на півдні і була там у радгоспі, директором якого був т. Юркін, теперішній нарком радгоспів. Він робітник, його брат у мене у вечірній школі вчився. І я дивилася, як т. Юркін працює. По-перше, він жив серед радгоспників, всякий до нього у будь-який час міг звернутися. Крім того, він знав усі деталі роботи. Це людина, яка досконало знає справу. І радгосп «Гігант», де він був директором, відіграв дуже велику роль у справі постановки радгоспної роботи.

І потім я була в іншому радгоспі — «Хуторок». Іздили ми туди з Марією Іллінічною. Були там жіночі збори. Слухаю — всі жінки «криють» дружину директора: п'ятнадцять копійок якихось комусь недоплатила, якусь курку забрала. А потім нас покликали до директора. Дивлюся — жінка, як жінка, ніяких нема в неї навіть особливо панських звичок. Але тому що далеко стоїть від мас директор і вона його дружина, так її і лають. Я бачила, як цей директор радгоспу працює. От ідемо ми в машині. Робітник боронує поле, борона прикріплена до трактора, і захоплює вона дуже багато всякого сміття. Директора робітник питає: «Як робити, щоб борона не захоплювала сміття?» Той подивився з усіх боків і нічого йому не міг сказати. І треба було бачити, якими очима робітник його проводжав!

І ось я порівняла двох директорів — Юркіна і цього директора, який закінчив сільськогосподарський вуз, а не міг показати, як треба зробити, щоб борона не захоплювала сміття. До одного — величезна повага, до другого — «придириливе» ставлення. І я гадала, що мали рацію ті

інженери, які говорили, що важливо мати на керівництві людину, яка знає не тільки теорію, але яка вміє все показати, поправити.

Це стосується не тільки радгоспу, але й бібліотеки. Треба у вузі навчитися будь-яку бібліотечну роботу робити: книжки розмістити, рецензію написати, розібратися у книжці, вміти дати довідку. Довідкова робота у бібліотеці має тепер дуже велике значення. Свого часу Ленін багато говорив про доконечну потребу налагодити довідкові бюро при всіх наркоматах. Це дуже важливо, тому що наша багатомільйонна країна зробила колосальний крок уперед, а все ж буває так, що приїжджає до Москви за довідкою яка-небудь селянка бог знає за скільки кілометрів, а якби вона одержала цю довідку на місці, вона могла б відразу своє питання розв'язати. Нема в нас досить добре поставленої довідкової роботи, а в бібліотечній роботі довідка має виняткове значення.

А як у вас у вузі справа стоїть? Чи вмієте ви розповісти кожному, яку книжку прочитати, чи вмієте дати довідку розумну, ділову, обслужити читача?

Треба всі ланки роботи знати і вміти її робити. У нас не завжди студентську практику організовано так, як треба. Ось приходить студент на завод і записує температуру, а сам за роботу не вміє взятися, дивиться з боку, а треба навчитися все помітити, всього навчити. Вам доведеться, крім того, бути не тільки організаторами, але й адміністраторами, що вміють підбирати тямущих людей, правильно розподіляти поміж ними роботу, правильно організувати облік виконаної роботи, своєчасно вправляти її, кожного правильно інструктувати, і все це робити з мінімальною затратою сил і засобів.

Я пам'ятаю, Володимир Ілліч засадив мене за книжку Тейлора «Управління промисловими підприємствами». Я її прочитала, багато чого з неї навчилася, і насамперед того, як важливо, щоб точно було встановлено відповідальність кожної людини за ту роботу, яку вона виконує, щоб людина знала, що і як вона повинна робити. В практиці у нас часто цього ще нема. Візьмемо приклад. У нас часто пишуть підручники колективно, а хто ж відповідає за написане? Ніхто. Всі один на одного посилаються... Потрібний конкретний розподіл праці. У конкретності вся справа.

І прочитала я у Тейлора, як треба давати інструкцію. Треба давати в письмовій формі. Це вірно. Якщо скажеш на словах, людина думає, що правильно сказано, але перед очима в неї цього не буде постійно, і вона швидко сказане забуде. У Тейлора є ще такий прийом: кожний робітник записує коротко щодня, що він за цей день зробив. Я спробувала це, і знаєте, як це допомагає! Коли записано зроблене і коли бачиш, над чим людина працювала, тоді їй допомогти їй значно легше.

Тепер у нас щодо відповідальності, чіткості в роботі ще не все гаразд, і від цього виростає бюрократизм. Розмов про бюрократизм багато, а справжньої, дійсної близькості до роботи нема. Керувати вам треба вчитися у більш досвідчених товаришів.

Вам треба над багатьма питаннями самостійно працювати. Звичайно, я не кажу, що до такого-то числа це можна зробити, але треба вам думати над тим, як зробити свій вуз таким, щоб він підготовляв дійсно таких робітників, які зараз потрібні.

Один товариш, який супроводжував Володимира Ілліча в 1917 р. до Смольного, розповідав у своїх спогадах, що, коли намічались народні комісари, хтось з тих, кого намітили, сказав: «Ну, як я піду в комісари, я не знаю, не вмію, в мене нема досвіду». Володимир Ілліч розсміявся, каже: «А ми вміємо? Вчитися в боротьбі треба».

Ось ви дивитеся постановку справи у якій-небудь бібліотеці, бачите недоліки. Треба вдуматися: а де ж коріння цих недоліків? Я послухаю потім, коли ми зустрінемося, як ви думали над тим, як поставити по-справжньому роботу в кожній бібліотеці, як можна поліпшити бібліотечну справу, як треба підносити всю справу на вищий щабель.

У бібліотечній справі багато ще питань треба опрацювати: класифікацію треба опрацювати, каталоги треба опрацювати, питання, як працювати з масою, в якій послідовності що давати. Дуже багато є питань, над якими вам, студентам бібліотечного вузу, треба самим серйозно подумати.

СТАВИТИ НАВЧАННЯ БЛИЖЧЕ ДО НАВКОЛИШНЬОГО ЖИТТЯ

Недавно в «Комсомольской правде» було вміщено дуже хорошу передову статтю «Школа, сім'я і комсомол», де говорилося про доконечну потребу широкої постановки педагогічної пропаганди серед батьків. Багато батьків і матерів просто не знають, як виховувати своїх дітей. Ні Наркомос, ні Наркомздоров'я, ні видавництва не подбали про видання книг, брошур і журналів, які допомогли б батькам розібратися у складних питаннях виховання. Свого часу в Москві (зокрема на Трьохгорній мануфактурі імені Дзержинського) і на Україні були створені так звані батьківські університети. Вони являли собою своєрідні семінари, де педагоги та лікарі читали для батьків лекції про виховання дітей. Чому ж ні Наркомос, ні Наркомздоров'я, ні профспілки не підтримали цього важливого заходу? Воно заглухло, тоді як могло стати масовою формою педагогічної пропаганди серед населення. Що заважає створювати в кожному районі, при дитячих школах, при школах дорослих консультації, які давали б батькам поради, як виховувати дітей у сім'ї?

Колись, у 1928—1930 рр., при Наркомосі існував журнал «О наших детях», який ставив собі за мету педагогічну пропаганду серед широких мас населення у місті і на селі. Журнал був архіпопулярний. Під час реорганізації Наркомосу він був закритий. Багато років минуло з того часу, зросла культура мас у місті і на селі, але чи означає це, що потреба у широкій педагогічній пропаганді відпала? Звичайно, ні. Ніде так міцно не тримаються пережитки старих поглядів, як у побуті.

Недавно я була свідком такого факту. Хлопчик семи років, який приїхав з глухого села, живе і вчиться тепер в одній підмосковній школі у підготовчому класі. Його люблять діти всієї школи, люблять учителі, над ним узяв шефство один з учнів VI класу, Вася, який піклується про нього, допомагає у навчанні, малює для нього. Хлоп'ятко дуже хороше. Зробила я йому посібник з арифметики, він не просто ввічливо сказав, як суворо наказала мати, «спасибі!», але зробив мені з паперу гармоньку і каже: «Ви її собі візьміть, зовсім візьміть». Я дала йому ще якимось розфарбовану картинку з портретом папанінців і червоним прапором, який має над Північним полюсом. Хлопчик довго дивився на картинку, а потім сказав: «Я їх знаю», — назвав кожного. Подумав і додав: «Вася добре малює, він намалює папанінців, ми вам їх надішлемо...» Потім почав говорити мені різні вірші, які він вивчив; хвилюючись, півголосом сказав: «Я ще вірш знаю — «Товариш Ворошилов, народний комісар...»

Таким росте наш радянський хлопчина, таким виховує його школа. Мати бере сина на вихідні дні до себе. Вона порівняно молода жінка, виросла в глухому селі. Батько її, заможний селянин, суворо поведився з дітьми, примушував її ще підлітком варити самогон, видав силою заміж за якогось парубка, який швидко її кинув, платить аліменти і не цікавиться, як живуть його колишня дружина і син. А вона поїхала в Москву, вступила на фабрику, три роки вже ходить до школи малописьменних, вечрами вчить уроки, «звихнулася» на диктантах, на «добре» і «відмінно», але нічого не читає. Ходить у кіно, у театр, проте в тому, що бачить, не розбирається. Їздила у село: «Села, — каже, — не впізнати, село зробилося колгоспним, багатим, всі вчаться». А як змінюються стосунки між людьми, в сім'ї — про це не замислюється. З сином говорить лише насупивши брови, примушує дитину цілий день учитися, не вмюючи допомогти йому в навчанні, б'є його ременем, каже про сина, що він поганий, злий. Мати лупцює його, як її били колись батько й мати, а хлопчик не дається, забивається під ліжку, хапає, що попало, щоб захиститися...

Так нове переплітається з старим.

У звітах про школи лікнепу і школи для малописьменних говориться часто про великий відсів учнів.

Я вважаю, що причина відсіву криється в тому, що, захоплюючись диктантами, правописом, ми часто даємо учням надто мало знань, потрібних для побудови нового укладу життя.

Учням потрібні знання про те, як побудоване і живе тіло людини, знання елементів санітарії, знання, що дають розуміння того, як треба виховувати немовлят, дошкольників, школярів. Не знайомимо ми конкретно дорослих учнів з державним устроєм, не даємо конкретних знань цього на живих прикладах, не даємо вказівок, як застосовувати знання на практиці. Якщо такі знання будуть даватися в тісному зв'язку з життям, не буде ніякого відсіву. Треба ставити навчання ближче до навколишнього життя.

Тієї культурної революції, про яку писав Ленін перед смертю, у побуті ще нема. Одним з фронтів цієї революції є перебудова родинного виховання на основі розумного піклування про дитину, поваги до неї, вміння змалку виховувати з неї ленінця не наказами, карами, а вмілим підходом до неї. Треба широко розгортати популярну педагогічну пропаганду серед населення.

Інколи деякі педагоги вважають, що батькам треба лише внушити, щоб вони суворіше вимагали від дітей ввічливості, слухняності, готування уроків, карали їх за погані оцінки, за пустощі (чи ременем били, чи в хижу замикали, або тільки загрожували всякою всячиною, або в кіно обіцяли повести, цукерок купити — ці питання не обговорюються звичайно в розмові з батьками), а спільні обговорення з населенням педагогічних питань деякі адміністратори вважають за недопустиме, бояться, що це знизить роль учителя. Ленін вважав за конче потрібне в найважливіших питаннях соціалістичного будівництва радитися з масою. По лінії ж педагогіки це практикують лише окремі педагоги і педагоги-ентузіасти.

У вогні революції зародилися так звані ради народної освіти, де обговорювалися найважливіші питання навчання, виховання. Володимир Ілліч хотів, щоб у пункт програми партії про освіту були внесені і ради народної освіти¹. Прислухаючись до мас, педагоги на радах

¹ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 109; «КПРС у резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, вид. 7-е, К., Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 393.— *Ред.*

народної освіти вчилися ближче зв'язувати навчання з життям, виховання з перебудовою побуту, а населення жадібно слухало педагогів — авторитет педагога піднявся, до нього ходили за порадою, виходила змичка між суспільним і родинним вихованням. Педагоги і батьки вчилися рука в руку виховувати з дітей справжніх лєнінців.

Тепер треба при школах дорослих запровадити вивчення педагогіки, в бібліотеках підбирати книги з цих питань, у клубах педагогам спільно з населенням організувати обговорення питань, чого і як учити. Справа ця дуже великої ваги.

1938 р.

СТАВИТИ ПИТАННЯ З УСІЄЮ ГОСТРОТЮ

(З ВИСТУПУ НА НАРАДІ ВЧИТЕЛІВ МОСКОВСЬКИХ ШКІЛ
У НАРКОМОСІ РРФСР)

Слухаючи промовців, я бачу, що кожний хвилюється, тому що справа навчання неписьменних у Москві йде погано. Заперечувати цього не можна. Тут, звичайно, багато причин, і одна з них—формальне ставлення до справи. Я не схильна винуватити в цьому тільки керівників роботою шкіл дорослих Московського міського відділу народної освіти, зокрема т. Вігдорова. Мабуть, тут була ціла система, з якої дуже важко було виплутатись. Люди формально обліковували, переобліковували неписьменних, і цей формальний облік закривав саму суть справи.

Мені здається, одна з основних хвороб і причин відставання — це *неправильне ставлення до учнів*. Самих учнів не залучають, як того вимагав Ленін, до роботи по піднесенню письменності, по підвищенню рівня знань. Останнім часом усе стали зводити до інспектури: інспектор повинен прийти і подивитися, і цим все вирішується. А треба спитати і самих робітників, які вони бачать недоліки у постановці навчання, що вони пропонують, щоб поліпшити справу. Тут є вже великий досвід. У 1917 р. мені довелося працювати у Выборзькому районі Петрограда. Приходить одного разу робітник і питає: «Яку ви вчительку дали?» Я відповідаю: «Мені говорили, що це хороша вчителька». Робітник розповів, чому учні нею не задоволені: «Хіба можна так вести урок? Вона спочатку одного викличе до дошки, з ним працює, потім другого. Треба так вести урок, щоб увесь клас увесь час брав участь у роботі». Не знаю, як тепер, контролюючи навчання в групах неписьменних і малописьменних, чи звертають

Інспектори увагу на уміння вчителя так проводити урок, щоб увесь клас напружено працював увесь час, був залучений до спільної роботи. Коли чуєш розмови про «атестованих» і «неатестованих», тобто викликаних і невикликаних учнів, то починаєш боятися, що в багатьох учителів нема вміння вести урок так, щоб увесь клас брав участь.

Чи досить ми враховуємо запити учнів?

Учбово-педагогічне видавництво видає підручники, але треба дивитися, щоб це були підручники, в яких теорія була б тісно пов'язана з практикою. Наприклад, математику треба тісно пов'язати з статистикою, вивчення анатомії і фізіології — з особистою та суспільною гігієною, треба, щоб не тільки вчили про органи травлення, але щоб не лили в суп непереваженої води.

Тепер маси дуже хвилюють питання виховання дітей. Нема матері, яка не говорить про це. У нас багато ще пережитків старих поглядів на виховання. Ось одержуєш листи: «Як ви смієте залучати мого шістнадцятирічного сина до громадської роботи. Міліція влаштувала кімнату для безпритульних, мій син веде там громадську роботу, хоч я забороняю». Видно, що цього листа писала вороже настроєна людина, і все ж хлопця кінець кінцем позбавляють права вести громадську роботу, бо батько забороняє. Або мати свого сина, чудове хлоп'я, лупцює ременем: без цього, мовляв, не можна, батьки мають право бити своїх дітей — їхня дитина, як хочуть, так і роблять. Усі ці питання зараз стоять дуже гостро. Конче потрібно, щоб у підручниках для малописьменних було просто написано про виховання.

Маси хочуть зараз більше знати про Конституцію. Треба, щоб це було простою мовою викладено. У нас була якомось нарада викладачів Конституції у школах дорослих. Чудова була нарада, дійсно джерелом було життя, хороший досвід був показаний¹.

Не тільки недоліки треба виявляти, але треба розповідати про позитивний досвід і доводити його до найширших верств учнів і педагогів. Треба влаштовувати змагання — це організує увагу мас, залучає до роботи, допомагає популяризації проробленого досвіду.

¹ Див. журнал «Школа взрослых», 1937, № 6, стор. 10—19.— *Ред.*

Кричати на учнів і допускати бюрократичний підхід до них нікуди не годиться. Треба, щоб було політичне розуміння неприпустимості такого нібито «педагогічного» підходу. Тих, хто вчився колись в Академії комуністичного виховання (АКВ), насамперед посилали працювати на фабрику рядовим робітником, щоб студент міг близько познайомитися з робітником, набути вміння підходити до робітника як до товариша, незалежно від ступеня його грамотності. Спочатку студенти бурчали, а тепер, коли я зустрічаю їх на відповідальній роботі, вони говорять, що це дуже багато їм дало: вони вміють прислухатися до запитів трудящих. І наших культармійців також треба вчити цього.

Треба вміти ставити викладання по-справжньому, щоб воно захоплювало, і тоді не буде відсіву, не буде потреби розшукувати неписьменних, що ховаються, всі будуть охоче навчатися. Одна вчителька писала, що в передвиборну кампанію вона запросила неписьменних до неї вчитися. Прийшли всі, прибув навіть дід ста п'ятнадцяти років і швидко вивчився грамоти.

Треба, щоб була також увага до вчителя шкіл неписьменних, піклування про нього.

7 травня профспілки прийняли чудову постанову¹. Треба допомагати їм організувати по-справжньому навчання неписьменних та малописьменних, щоб піднести його на ту височінь, якої вимагає тепер життя. Адже люди хочуть бути щасливими. А ви гадаєте, що людина, яка не може прочитати листа, щаслива?

Тепер треба краще взятися за інспекторів. Я повинна вам сказати, що інспектори, якщо вони самі не викладачі, мало можуть допомогти справі. Адже потрібно показувати, як треба вчити, а не тільки вказувати недоліки. Інспектор повинен критично сам до себе поставитись, як це належить громадянину нашого Союзу. Педагог і методист повинні критично до себе ставитись. Це треба зробити, щоб справу витягнути. Справа не в тому, щоб шукати, хто в бюрократизмі на скільки процентів винний, а в тому, щоб поставити роботу по-справжньому.

¹ Йдеться про постанову президії ВЦРПС від 7 травня 1938 р. «Про підсумки виконання плану навчання неписьменних і малописьменних у 1937 р. і заходи на 1938 р.». Опубліковано в газ. «Труд» № 109 від 15 травня 1938 р.— *Ред.*

Деякі з тих, хто виступав, скаржились на гостроту постановки питання т. Здоровим¹. Я вважаю, що іноді треба ставити питання з усією гостротою. Це треба було зробити в даному разі.

1938 р.

¹ Див. статтю А. Здорова у № 7 журналу «Школа взрослых» поточного року.— *Прим. автора.*

ПЛАН ПІДРУЧНИКА З АРИФМЕТИКИ ДЛЯ ШКІЛ МАЛОПИСЬМЕННИХ

Всі усвідомлюють важливість підручника і для вчителя, і для учнів. Прагнучи дати хороший підручник для шкіл малописьменних, Управління освіти дорослих Наркомосу РРФСР хоче оголосити конкурс на складання нового підручника з арифметики. Але спочатку ставимо план підручника на колективне обговорення.

Просимо взяти участь в обговоренні цього питання: 1) Академію наук, 2) математичні факультети університетів—викладачів і студентів, 3) викладачів математики, 4) профспілки, 5) заводи і фабрики, 6) радгоспи і колгоспи.

1. Підручник з арифметики для шкіл малописьменних і підготовчих груп повинен відповідати програмі цих шкіл, повинен допомагати учням опанувати вказані в програмі знання та вміння.

2. Він повинен дати учням те, чим особливо цінне вивчення математики,— *вміння логічно міркувати і робити логічно правильні висновки та узагальнення*, що важливо як для дальшого вивчення математики, так і для загального розвитку учнів.

3. Підручник повинен бути не звичайним задачникком, а містити і пояснення змісту арифметичних дій, і виведення правил, як виконувати ці дії, а також пояснення розв'язання типових задач. Ці пояснення повинні бути написані простою, ясною мовою.

4. Задачі повинні бути дібрані за типами, неприпустимі зовсім задачі-головоломки (де логічне міркування замінюється догадкою). Неприпустимі задачі, що оперу-

ють термінами, невідомими всій масі учнів. *Матеріал задач, що вміщуються в підручнику, повинен бути загальнодоступним для учнів, не повинен носити професійного характеру.*

Вміння розбиратися у задачах загального характеру допоможе розв'язувати задачі і професійного характеру при вивченні техмінімуму, агромінімуму. Треба, щоб розв'язування задач при вивченні тех- і агромінімуму *було лише повторенням пройденого* вже на новому, специфічному матеріалі, що дасть великі позитивні результати.

5. Арифметика є якраз такою дисципліною, яка за умови вмілого пояснення теорії і відповідного добору задач *полегшує ув'язку теорії з практикою*, не вимагаючи для цього ні особливих лабораторій, ні особливо складних посібників.

Матеріал для задач треба брати *такий, що однаково цікавить усіх учнів*: з питань ведення домашнього і суспільного господарства, охорони здоров'я і праці, соціального страхування, зростання культури, зростання профспілок, участі населення в управлінні країною і т. д. При цьому *особливо потрібне* застосування статистики, як вимагав цього Ленін, який писав про те, що треба нести статистику в найширші маси. Конче потрібно також на ряді задач показати, як статистика допомагає *залучати маси до справи обліку та контролю*. Треба ознайомити, підбравши задачі, з основами бухгалтерії, з основами *планового господарства*.

6. Не можна, проте, розуміти ув'язку теорії з практикою дуже спрощено. *Практикою є і досягнення науки, і застосування наукових відкриттів до життя*. Тому як додаток до підручника з арифметики треба дати ряд статей, в яких простою мовою розповісти, як математика допомогла астрономам, геологам дізнатися про те, що вважалося раніше непізнаваним, яку роль відіграє математика у вимірюванні простору, в архітектурі, в опануванні повітря, як радіо зближує людей, прилучає село до життя міста, зближує різні національності і т. д. Добре б до кожної статейки додавати на закінчення кілька простих, зрозумілих задач.

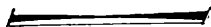
7. Кожний підручник з арифметики повинен, як усі підручники, не тільки давати певну суму знань, але *вчити самостійно працювати*. Особливо це стосується підруч-

ників для шкіл дорослих. З цією метою треба практикувати такі завдання учням, які вимагають пояснення у письмовій формі розв'язання задач, а також *давати учням самим складати типові задачі*, з якими їх знайомить підручник. *До цього не можна, проте, приплутувати яких-небудь сторонніх завдань дослідницького типу* (наприклад, довідатися, скільки неписьменних на селі), що якийсь час широко практикувалося.

8. І, нарешті, *треба допомогти швидкому засвоєнню і запам'ятовуванню потрібного мінімуму*, на зразок таблиць множення, метричних мір та ін. У підручнику те, що *треба запам'ятати, слід друкувати крупнішим шрифтом*.

Особливий шрифт сприятиме і повторенню того, що треба засвоїти.

9. Треба звернути особливу увагу *на геометрію, на співвідношення величин* (ілюстрації до статистики), але не відхилятися у сферу художніх зображень, що відвертає увагу учнів.

ЗАМІТКИ ВИКЛАДАЧА, ЩО ПРОЧИТАВ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ВЧИТЕЛІВ ЗАВОДУ «МОСГАЗ»

Обговорення питання про характер підручника з арифметики на Московському газовому заводі показує, що краще проводити це обговорення за окремими питаннями.

Перше питання — про те, *що і як треба розповісти учням про математику.*

З висловлювань уже випливає, що це питання повинно бути висвітлене у вступній бесіді, причому вступна бесіда в групі неписьменних і малописьменних, зрозуміло, буде неоднаковою, у групі неписьменних бесіда повинна бути простішою, популярнішою.

Конче потрібно дати в журналі «Школа взрослых» статтю на цю тему, щоб викладачі могли з усіх боків обговорити це питання. А потім треба повертатися до нього, даючи задачі на відповідний матеріал.

Не треба, проте, розбираючи питання про значення математики, вдаватися в історію математики, і тим більше в оповідання біографій великих математиків.

Додатків давати не треба, але слід подбати про видання популярних книжок про роль математики.

Друге питання — це питання *про правила*, про їх оформлення, *про виведення правил* шляхом узагальнень, шляхом логічних міркувань і потім про вміння застосувати ці правила. Це одне з корінних питань. Це питання про навчання логічно мислити.

Третє питання — це питання *про пояснення задач*, що впливає з правил, які вивчаються. У малописьменних треба добитися письмових пояснень задач, у групі неписьменних це, звичайно, неможливо.

Четверте питання — *про добір матеріалу для задач* — особливо важливе з точки зору ув'язки теорії з практикою. У підручнику треба давати простий, всім доступний матеріал, але поряд з цим учитель повинен доповнювати його задачами з навколишнього життя (заводу, чи колгоспу, чи сільради і т. п.).

Тут учитель може спиратися на невеликий гурток культармійців, куди можуть увійти і більш сильні учні, де спільно обговорювали б, яке питання взяти, яку задачу скласти. Такі вміло підібрані гуртки можуть дуже допомогти вчителю в його роботі, можуть допомогти через задачі пов'язувати теорію з практикою.

До цього питання стосуються і питання ознайомлення з статистикою та основами бухгалтерії. Складна (подвійна) бухгалтерія тепер у багатьох колгоспах замінюється простою. Просту бухгалтерію треба вивчати у школах малописьменних.

П'яте питання — *це про тип задач*. Тип задач повинен впливати з правил. «Тип» не значить мудрі задачі (на зразок горезвісних труб у басейні). Питання не в кількості типових задач. Типові задачі — це арифметичні ілюстрації до правил, типові задачі — допомога учням у самостійному складанні задач на дане правило. Типові задачі допомагають розвитку самостійності учнів.

І нарешті, шосте питання — *про креслення і геометрію*. Для виробництва — це найважливіше питання. Викладання цих предметів у нас дуже кульгає. Виробничники скаржаться.

СПІЛЬНИМИ СИЛАМИ ЗАКІНЧИМО ЛІКВІДАЦІЮ НЕПИСЬМЕННОСТІ

(З ВИСТУПУ НА СПІЛЬНОМУ ЗАСІДАННІ ПРАЦІВНИКІВ ШКІЛ
ДОРΟΣЛИХ, ХАТ-ЧИТАЛЕНЬ І БУДИНКІВ КУЛЬТУРИ)

Володимир Ілліч у перші роки Радянської влади не раз говорив, що головне в будівництві соціалізму — організація. І дійсно, яку б галузь роботи ми не взяли, ми бачимо, що найбільше значення має правильна організація справи.

Ліквідація неписьменності так само вимагає дуже великої і вмілої організації.

Візьмемо питання, як закінчити ліквідацію неписьменності. Без учителя, без педагога цієї справи не закінчиш, тому що педагог має методичні навички, він повинен показувати культармійцям, як треба навчати грамоти. Справа навчання грамоти не така проста, як здається на перший погляд, вона вимагає певного вміння, і важливо, щоб культармійці бували на уроках досвідчених учителів, дивилися, як вони вчать, щоб самим працювати по-справжньому. Вчителі повинні приділяти час культармійцям, щоб навчити їх навчати грамоти. Тут не треба великих розмов про методи (а то буває так: місяцями розмовляють, яким методом навчати, а справа стоїть), треба навчати практично, показом. Учителі це можуть зробити: у них великий досвід.

Але, крім навчання культармійців, треба якнайкраще організувати навчання самих неписьменних. Учителі початкових шкіл не мають часу для цього, і ось тут хати-читальні, Будинки культури повинні і можуть відіграти дуже велику роль. Правда, наші хати-читальні, наші клуби, особливо колгоспні клуби, і Будинки культури не завжди ще ясно усвідомлюють, що вони є центрами

організації всієї культурної роботи. А вони повинні бути такими. Хата-читальня—це не тільки місце, куди приходять послухати радіо, хором поспівати, подивитися спектакль. *Хата-читальня, Будинок культури повинні бути організуючим культурним центром.* Завідуючому хатою-читальнею треба в усе вникати. Ілліч говорив: назвалися політосвітниками, так вам повинно бути діло до всього. І таку лінію ми завжди проводили, завжди говорили: політосвітнику повинно бути діло до всього, що навколо робиться, і не може йому не бути діла і до ліквідації неписьменності. Важливо, щоб кожний завідуючий хатою-читальнею добре усвідомив, як іде культурне життя в його районі, які є в ньому культурно-освітні організації, установи, яка робота провадиться серед населення. Треба будувати справжню соціалістичну культуру.

У нас у культурній роботі є дуже великі досягнення, але треба, щоб вони дійшли до самих низів, до найвідсталіших верств населення. Ось чому особливо важливо, щоб завідуючий хатою-читальнею провадив роботу там, де ще є пережитки старого. А неписьменність — це ще пережиток рабства, її треба добити остаточно. І не в тому суть, щоб говорити про користь грамоти — цю користь усвідомлює тепер кожний громадянин нашої Батьківщини,— важливо допомогти організувати цю справу посправжньому.

Завідуючому хатою-читальнею треба бути організатором її. Серед них у нас дуже багато комсомольців, а комсомольці вирости вже за Радянської влади, і треба по совісті сказати, що комсомольці в нас добрі організатори. Звичайно, комсомольцям потрібна допомога і від учителя, і від усіх, хто має знання, але без комсомольців ми справу не зрушимо. Я гадаю, що комсомольці дуже багато зроблять для закінчення ліквідації неписьменності, тому що за час існування комсомолу такий звичай склався, що вони в усі справи вникають і намагаються допомогти чим можуть. Ми бачимо, що з комсомольців виросли зовсім нові люди, які не тільки про себе думають, а про всю країну в цілому, які віддані нашій Батьківщині, віддані нашому Радянському урядові, віддані Комуністичній партії.

Хто такий неписьменний? Це людина, яка була затоптана життям, яка потрапила в такі умови, що не могла

раніше вчитися. Культпохід, що провадився свого часу, дав великий досвід організації навчання неписьменних. Правда, поспішили тоді, бюрократизм у цю справу вліз, і похід завмер, але в тому, як підходити до неписьменно-го, як відкривати йому двері до знання, був тоді великий досвід, не гріх подивитися інколи стару літературу з цього питання. Візьмемо приклад. У Саратові в той час бували випадки хуліганства: хлопці чіплялися до молодих дівчат і жінок, які поверталися пізно ввечері з навчання. Комсомол організував тоді охорону жінок, що повертаються додому, хто-небудь з комсомольців супроводжував їх, щоб захистити від хуліганів.

Важливо допомогти матерям у догляді за дітьми. Багато є ще моментів у роботі, які треба врахувати, хоча на перший погляд вони і здаються не дуже важливими. Треба врахувати, наприклад, коли найзручніше провадити навчання, знати, коли люди вільні. Найменший бюрократизм, формалізм гублять справу. Якби у нас були викорінені до кінця бюрократизм і формалізм, то давно не було б неписьменних.

Треба усвідомити, що боротьба за письменність це є частка боротьби за соціалізм. Усі знають слова Ілліча: «...в країні неписьменній побудувати комуністичне суспільство не можна»¹. Нашу країну тепер, звичайно, неписьменною назвати не можна, але треба до кінця підчистити усі кутки. І треба, щоб працівники хат-читалень обміркували, як у себе добитися навчання всіх неписьменних.

Величезну організуючу роль відіграє преса. Важливо писати у місцевій пресі, писати так, щоб від цього користь була. У нас часто пишуть: «Ось той-то того-то не зробив, той-то недодивився, а той-то не організував». Тільки взаємні обвинувачення виходять. А що треба робити, як виправляти помічені недоліки, про це не пишуть. Якщо бачиш недолік, треба обов'язково сказати, як його виправити. Коли навчимося такі статті писати, тоді кожна газета буде допомагати виправляти недоліки.

За всяку справу треба вміти боротися, і за ліквідацію неписьменності теж треба боротися. І насамперед треба допомагати робітникам шкіл дорослих по-справжньому

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 260.

організувати справу. З центру цьому не допоможеш, а на місці, коли знаєш усі навколишні умови, можна допомогти. Кожному культармійцеві, кожному завідувачому хатичитальні, кожному бібліотекарю треба взятися тепер за ліквідацію неписьменності і скласти план, що треба робити, як треба робити.

Я гадаю, що ми тепер скоро впораємося з ліквідацією неписьменності, тому що вибори до Верховних Рад виявили, як зросло в нашій країні вміння організувати всяку справу. Подивіться, як вибори до Верховних Рад провадилися. Кожна виборча дільниця була вивчена, було вивчене населення. На основі досвіду проведення виборів ми можемо дуже добре організувати і навчання неписьменних, що залишилися. Не так важливо, щоб лічили і перелічували неписьменних і малописьменних. Треба не стільки перелічувати решту неписьменних, скільки допомагати неписьменному та малописьменному вчитися.

Дуже добре, що сьогодні відбулося спільне засідання, в якому беруть участь і ліквідатори неписьменності, і інспектори шкіл дорослих, і голови колгоспів та сільрад. Усім треба включитися в цю справу. На жаль, тут нема бібліотекарів, а бібліотекарі багато чого можуть зробити для ліквідації неписьменності.

Неписьменними і малописьменними є здебільшого жінки, найчастіше домашні хазяйки. Їх особливо цікавить питання про виховання дітей. Одержуєш листи, іноді неграмотно написані: «Навчіть, як виховувати дітей, ми хочемо виховати лєнінців, а як це зробити не знаємо». Матері у нашій країні — і письменні, і малописьменні, і неписьменні — стали громадськими працівниками. В одній колгоспниці хворіли діти, а вона тоді писала мені: «Треба так зробити, щоб шкільні канікули не збігалися з великоднем, а то попи підгодовують дітей солодким і посилають їх по хатах Христа славити». У неї свої діти хворіють, а вона думає, як усіх радянських дітей виховувати, щоб ніхто не міг засмічувати їм голови непотрібною нісенітницею, щоб вони росли свідомими.

Коло інтересів у робітниць, колгоспниць, домашніх хазяйок поширилося. Треба враховувати їх інтереси. Треба пов'язувати навчання з питаннями, що хвилюють неписьменних і малописьменних. Треба читати їм з газет, з книжок про те, що їм цікавить: одним — про виховання

дітей, другим — про колгоспного коня, з третіми треба поговорити про те, що в них робиться на заводі, на фабриці.

Тепер усіх хвилює те, що відбувається в Іспанії, в Китаї, у Чехословаччині. Це кожному близьке, і треба вміти розповісти про міжнародні події у простій формі. Хати-читальні, клуби, бібліотеки можуть організувати такі бесіди, дуже важливо, щоб на них запрошували неписьменних і малописьменних, щоб їх зацікавили читанням книг.

Бібліотекарям треба розгорнути якнайширше масову роботу. Тепер партія поставила перед видавництвами питання про те, щоб більше видавати хороших книг для масового читача. Іде перегляд планів видавництва під цим кутом зору. Але чекати, коли вийдуть нові книги, не доводиться, треба, щоб кожний бібліотекар знав, яку книжку з тих, що є в нього під руками, дати тому, хто тільки-но навчився грамоти.

Все це питання організаційні, і тут потрібна щільна змичка і ліквідаторів неписьменності, і вчителів, і завідуючих хатами-читальнями, і бібліотекарів — треба всім разом, спільними силами налягти на закінчення ліквідації неписьменності.

Дозвольте привітати в першу чергу тих, хто зумів ліквідувати неписьменність у своїх районах.

Прошу передати привіт неписьменним і малописьменним. Багато хто з них, навчившись, можуть стати культармійцями. Колишні неписьменні часто є кращими культармійцями, вони пильно дивляться, хто ще недовчився, і залучають їх до навчання.

Дозвольте сподіватися, що з неписьменністю, з цим тяжким пережитком минулого, ми в найближчі місяці покінчимо. Треба зробити це, і зробимо.

РІШЕННЯ ЦК ВКП(б)
«ПРО ПОСТАНОВКУ ПАРТІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ
У ЗВ'ЯЗКУ З ВИПУСКОМ «КОРОТКОГО КУРСУ
ІСТОРІЇ ВКП(б)» І НАШІ ЗАВДАННЯ

(ДОПОВІДЬ НА ВСЕРОСІЙСЬКІЯ МЕТОДИЧНІЯ НАРАДІ ШКІЛ
ДОРΟΣЛИХ)

15 листопада 1938 р. в усіх газетах було надруковано постанову ЦК ВКП(б) «Про постановку партійної пропаганди у зв'язку з випуском «Короткого курсу історії ВКП(б)». Ця постанова має для нас, працівників шкіл дорослих, дуже велике значення. У цій постанові є такі настанови, підкреслено такі важливі питання, які цілком повинні бути для нас керівництвом до дії. Треба зробити з цієї постанови ряд висновків щодо того, як ми повинні ставити нашу роботу.

У постанові гостро засуджено практику канцелярсько-бюрократичного підходу до організації гуртків по вивченню марксизму-ленінізму. Багато партійних організацій усе «обліковували», «охоплювали» гуртками членів партії, а на якість роботи гуртків, на суть справи мало звертали уваги.

Якщо ми подивимося на нашу роботу, то побачимо, що ми теж були в полоні «обліку» і «охоплення»: лічили і перелічували, ще раз лічили і перелічували, скільки в нас народу вчиться у школах дорослих, а якістю навчання займалися мало.

Звичайно, вести облік треба. Без обліку неможливо налагодити справу, неможливо правильно організувати її. Але одна справа облік, а інша справа — формальний підрахунок: стільки-то навчили, стільки-то відсіялося, і все. Я гадаю, що в нас останнім часом була така помилка, і, треба думати, вона була в нас у більшій мірі,

ніж по лінії організації партійної освіти. Хід обліку і переобліку в наших школах зробився дуже поверховим, ми звертали увагу не стільки на те, щоб за допомогою його глибше поставити роботу, скільки на формальний бік справи. Це, звичайно, тільки шкодило справі.

Постанову ЦК ВКП(б) про партійну пропаганду скеровано проти начотництва, проти буквоїдства. Якщо партія, говорячи про пропагандистську роботу, вказує на те, що в ній іноді мали місце начотництво та буквоїдство, то ми по совісті повинні сказати, що в нашій роботі начотництва та буквоїдства було ще більше, багато було формалізму у викладанні.

Що впливає для нас з цієї частини постанови ЦК ВКП(б)? Ми повинні відкинути всяке буквоїдство і всякий формалізм у викладанні, уважно вдивлятися, чи так ми наше навчання ставимо, як треба, чи дає воно ті результати, які повинно давати.

У постанові говориться відносно школярських методів на заняттях у гуртках. Що означає школярський метод? Це метод зубрячки, «натаскування». Останнім часом ми багато разів говорили на цю тему. Візьмімо, наприклад, питання про «години». Звичайно, треба мати план, розподіляти, скільки годин на які предмети в плані дається, але коли говориш, що треба на те і те звернути особливу увагу, а мені заперечуть: «Так, звичайно, але на це у нас нема годин»,— то це показує, що «години» у нас перетворилися на щось, що гробить живу справу, затемнює суть викладання. Можна ж і за 100 годин не сказати найважливішого, цінного і, навпаки, за 5 годин дати головне. З цього, звичайно, не впливає, що я якоюсь мірою хочу сказати, що не треба планувати навчання. У нас усе будується за планом: і господарство, і вся культурна робота. Ми не анархісти, ми проти самопливу. Для нас план у роботі школи відіграє дуже велику роль, але треба, щоб план не закривав суті роботи, щоб він нас не душив. Іноді буває: склали план, а життя вимагає, щоб цей план був дещо перебудований, тому що в політичному чи господарському житті постали такі питання, які вимагають негайного висвітлення. Буває і так, що в процесі викладання з'ясується, що треба більше спинитися ось на таких і таких питаннях, а нам говорять: «Як можна! Є план, треба робити за планом». Виходить

бюрократизм чистої води. Коли я на різних нарадах говорила про потребу більшої гнучкості плану навчання, про більшу життєвість його, багато хто з учасників цих нарад на мене дивилися не дуже схвально.

Якщо ми хочемо побудувати дійсно життєвий план навчання, ми повинні будувати його на врахуванні живих потреб, на врахуванні фактичного стану справи. Таке врахування має дуже велике значення. Візьмімо приклад. Я пам'ятаю, коли утворилася Головополітосвіта, Володимир Ілліч порадив нам мати географічні карти, на яких була б нанесена мережа наших закладів, розставлені прапорці різного кольору, які відмічали: ось там такі досягнення, тут такі недоліки і т. д. Такі карти в нас були, вони багато давали, наочно показували, де особливо потрібна допомога центру, де є чого повчитися. Я тепер щось не бачу таких карт, вони вийшли з моди, а проте кожний районний працівник повинен знати, що в нього в різних місцях району робиться, треба, щоб кожне наступне обстеження ґрунтувалося на попередньому. А ми тепер часто збираємо матеріали не досить планово. Вислухали цікаву доповідь, дали оцінку стану справи, а потім змінився працівник, і новий їде туди ж і знову робить доповідь про те саме, але часто слабшу, ніж попередній. Ми не вміємо по-справжньому нагромаджувати матеріал, систематизувати його, без чого не можна мати повної картини того, що є. Я гадаю, що на цей бік справи наші методичні кабінети повинні звернути увагу.

У Головополітосвіті був свого часу Центральний кабінет політосвіроботи, де збиралися і всі дані про роботу шкіл дорослих. Там були карти і систематизовані матеріали по кожній області. Нескінченні переобліки останнього часу послабили увагу до справжнього обліку. Нам треба мати точну картину того, що в нас є. У нас усе виходить занадто загально, занадто бюрократично. Наші вказівки, наші статті часто занадто загальні, нам треба говорити конкретніше, треба мати конкретну картину того, де що не зроблене, щоб знати, де треба негайно допомогти.

Ми дуже захоплюємося нашими вчителями-відмінниками. Я сама маю до вчителів-відмінників ніжні почуття, але вивчати треба роботу і слабких учителів, щоб знати, в чому їхня слабкість і як їм треба допомогти.

Постанова ЦК ВКП(б) спрямована проти схематизму, вона вимагає конкретності в роботі. Конкретність повинна бути і в обліку. Якщо ми не поставимо обліку конкретно, а будемо обліковувати взагалі, у нас не вийде того, що нам потрібно. Нам треба знати всю конкретну обстановку роботи.

Візьмемо питання відсіву учнів. Відсів— наше болюче місце. Чому трапляється відсів? Треба знати його причини в кожному окремому випадку. Недавно один товариш з Донбасу розповідав, що до них на роботу в шахти приїжджають люди з Орловської, Тамбовської областей. Серед тих, що приїхали, буває багато неписьменних; усіх неписьменних обліковують, залучають до навчання, а вони, попрацювавши з місяць, ідуть собі в інше місце. Ось і виходить відсів учнів. У другому випадку відсів може бути тому, що погано поставлене викладання. У третьому — тому, що встановлені години навчання незручні для робітників і т. д. Треба виявляти причини відсіву і, враховуючи їх, вживати відповідних заходів до усунення відсіву.

Нам треба подумати, що робити, щоб ті, що відсіялися, могли знову повернутися до навчання. А часто кажуть: «Раз відсіявся, нічого не поробиш». Зробити можна дуже багато, але потрібне уважне ставлення, піклування про учнів. У цьому в нас часто бувають прогалини, і в результаті виходить той формалізм, проти якого так гостро говорить постанова ЦК ВКП(б) про партійну пропаганду.

У постанові багато говориться про те, як важливо вміти самостійно працювати над книгою, як важливо, щоб людина сама вчилася. «Опанування марксистсько-ленінської теорії — справа наживна», це зобов'язує нас озброїти учнів наших шкіл умінням самостійно працювати над підручником, над першоджерелами, над газетою. Найголовніше — дати учням уміння виділити з прочитаного найважливіше, істотне, навчити розібратися в матеріалі. А в нас з привчанням до самостійної роботи справа кульгає.

Років три тому робітники шкіл дорослих звернулися до Вищого комуністичного інституту освіти (ВКІО), який існував тоді, за порадою, як краще розвинути самодіяльність учнів. В інституті їм сказали, що самодіяльність уч-

нів знижує роль учителя. Я тоді гостро заперечувала проти цього, але все-таки питання вироблення в учнів уміння працювати самостійно були в Наркомосі тоді занедбані.

У нас нема хороших посібників, у нас нема вказівок про те, як самому працювати. В період між 1917 і 1925 рр. багато писали і говорили про те, чого і як треба вчитися, говорили про те, як берегти свій час, у нас була навіть, пам'ятаю, ліга «Час». А тепер про те, як берегти свій час, як його розподіляти, як берегти час інших товаришів, як працювати колективно, як учитель повинен берегти час учнів, щось не говорять у методкабінетах, не вчать по-стахановському працювати в галузі розумової праці. Я не знаю, чи завжди беруть у самих методичних кабінетах час тих, хто приходить за довідками, за методичною допомогою. Мені здається, що всі такі питання, як берегти час учнів, як навчити самого учня берегти свій час, як навчити його розбиратися в книжці, в газеті,— всі ці питання мають неабияке значення.

У постанові ЦК ВКП(б) підкреслюється значення друкованої пропаганди. А останнім часом часто в школах дорослих учнів зовсім не вчать читати, розбиратися в газеті, користуватися бібліотекою. Учні в нас найчастіше пишуть лише нескінченні беззмістовні диктанти на елементарні орфографічні правила. Нам треба перебудувати наше викладання російської мови. Я весь час говорю про це. Звичайно, граматика потрібна. Колись один мій учень вечірньо-недільної школи навіть у віршах писав: «Мені граматика дорожче від усіх технічних наук...», але не в самій граматиці, не в самій орфографії справа. Найголовніше — конче потрібно навчити людей читати, розбиратися в тому, що читають, розбиратися в газеті, в книжці, треба дати людям запас слів, які увійшли тепер у сучасну культурну мову, навчити опанувати їх.

Нам потрібні також і посібники: підручники, словники іноземних слів, довідник про політичних діячів, про діячів у різних галузях науки, мистецтва, довідник історичних дат, потрібна однотомна енциклопедія.

Треба навчити учнів користуватися каталогами бібліотек, вибирати книги в бібліотеці, треба запровадити в школах дорослих спеціальні бібліотечні уроки, які допомогли б тим, що починають користуватися бібліотекою; працювати в читальні.

Що означає бібліотечний урок? Це розповідь про те, як користуватися рекомендаційним каталогом, як користуватися бібліотечною книгою, берегти її, як робити з неї виписки, одержувати в бібліотеці потрібні довідки.

Спинюся на викладанні літератури. Це одне з болючих місць у наших школах.

До приїзду в Пітер у 1893 р. Ленін, виключений з Казанського університету, жив у Самарі, а влітку протягом чотирьох років жив на хуторі Алакаєвка. У ці роки він вивчав теоретично і практично життя самарських селян. Це вивчення дало йому глибоке розуміння селянства взагалі, розуміння процесів, які відбуваються в селянському середовищі під впливом розвитку капіталізму в Росії, дало розуміння того, як зробити селянство союзником робітничого класу в боротьбі проти царизму, а надалі в боротьбі за соціалізм. Ленін вивчав селянство, особисто спостерігаючи життя селян, розмовляючи з ними, розмовляючи з людьми, які провадили роботу серед селянства, вивчаючи статистику, а також літературу, що описувала життя самарського селянства.

Недалеко від Алакаєвки ще до приїзду туди Ілліча деякий час жив Гліб Успенський, у якого є твори, присвячені життю селянства 70-х рр. У IV томі Творів Гліба Успенського видання 1918 р. дуже детально змальоване життя тодішнього селянства. Якщо ви візьмете перші томи Творів Володимира Ілліча, то побачите, яка є в них велика кількість цитат з праць Гліба Успенського. Ілліча цікавила тоді і кустарна промисловість. Не випадково в нього є цитати з статей В. Г. Короленка, особливо з його «Павловських нарисів». Володимир Ілліч вивчав особливості побуту уральських робітників, з цією метою користувався романами Маміна-Сибіряка.

Мені здається, що коли ми вивчаємо літературу в школах для дорослих, ми повинні насамперед показати, як література допомагає пізнавати дійсність. Це дуже важливо. А ми не тільки на це не звертаємо уваги, ми не звертаємо уваги і на те, чи вміє учень читати й розуміти той чи інший літературний твір. Я гадаю, що тепер з нашого боку буде прямо злочином, якщо ми не будемо звертати уваги на цей бік навчання.

Я хочу зробити маленький відступ. У нас відбувається перепис населення. У мене з деякими викладачами мате-

матики не раз були суперечки щодо того, чи можна навчати у наших школах статистики чи не можна. Не раз доводилося мені чути з цього приводу зауваження: «Для вивчення основ статистики треба добре знати вищу математику». А якщо і подавали статистику, то подавали не ту, яка допомагала вивчати життя.

Володимир Ілліч вивчав життя самарського селянства не тільки з особистих спостережень, з літератури, але також і за даними статистики, і це йому дуже багато дало. Алакаєвка, де жив Володимир Ілліч, належала раніше ліберальному поміщикові-багатієві Сибірякову, який задумав у своєму великому маєтку, до якого прилягала Алакаєвка, запровадити громадське раціонально поставлене господарство. З цією метою він закупив за кордоном багато сільськогосподарських машин. З витівки Сибірякова запровадити зразкове громадське господарство за царизму, звичайно, нічого не вийшло, і він продав самарському торговцеві свої машини. Володимир Ілліч і його товариші, які належали до самарського гуртка марксистів, організували статистичний облік, хто з селян користується сільськогосподарськими машинами. Зібрані статистичні дані виявили, що користуються ними тільки куркулі, одиниці з середняків, з бідняків ніхто.

У своїй книжці «Розвиток капіталізму в Росії» Володимир Ілліч використав дуже великий статистичний матеріал. Знаючи, яке величезне значення має статистика в справі обліку, Володимир Ілліч багато разів говорив про те, що треба нести статистику в маси. Треба, отже, знайти з нею учнів шкіл дорослих. Коли я наполягаю на цьому, мені кажуть: «Годин не вистачає». Треба, щоб вивчення статистики було внесене до програми шкіл дорослих.

У постанові ЦК ВКП(б) говориться про доконечну потребу вміти писати в газети, журнали. Ми маємо багатий досвід роботи з робкорами і сількорами. Я пам'ятаю, як гаряче виступали робкори і сількори на своїх конференціях, розповідаючи, як вони навчилися писати кореспонденції. Чи навчаємо ми тепер цього у наших школах для дорослих? Ні, не навчаємо, а навчати цього треба. Викладання літератури полягає не тільки в тому, щоб заслухати той чи інший літературний твір, не тільки в тому, щоб дати оцінку авторові. Треба вміти взяти з твору най-

цінніше і показати, на що він звертає увагу, яке значення має. Ми повинні на уроках літератури вчити писати і викладати просто, ясно те, що хочеться сказати, навчати на уроках літератури вдивлятися в життя.

Мені хочеться спинитися на викладанні ще одного предмета — історії. Ми історію не завжди викладаємо так, як треба. Ми беремо окремі факти різної питомої ваги, які стосуються різних періодів, а про те, коли саме ці факти мали місце, як вони пов'язані з цим історичним періодом, — цього не говоримо. І виходить не історія, а набір різних оповідань, вирваних з специфіки епохи, відірваних від сучасності епохи, що вивчається, від історичних зв'язків і опосередкувань.

У постанові ЦК ВКП(б) говориться про важливість вивчення історичного матеріалізму. Історичний матеріалізм озброює вмінням розбиратися в історії, розуміти, куди йде суспільний розвиток і чому він іде так, а не інакше. Історичний матеріалізм учить міцними нитками пов'язувати сучасне з минулим. Якщо ми візьмемо сучасність, то побачимо тисячу ниток, що пов'язують сучасне з минулим. З цієї точки зору дуже важливе вивчення того краю, тієї області, де розташована школа. Знання історії краю допомагає зрозуміти, що із спадщини минулого заважає успіхам соціалістичного будівництва, на що треба звернути особливу увагу, щоб зжити цю спадщину.

Зараз виданий підручник з історії ВКП(б). Треба, щоб найширші маси зрозуміли, вивчили його. І насамперед потрібно, щоб його до кінця вивчили і зрозуміли самі викладачі. На цей бік справи дуже важливо тепер звернути увагу.

У постанові ЦК ВКП(б) говориться, які важливі лекції, бесіди, як важливо враховувати ті запитання, які задають під час лекцій і бесід. Ми повинні це взяти до уваги. Нам слід влаштовувати лекції при школах і потім провадити бесіди, відповідати на поставлені запитання.

Треба ставити лекції так, щоб вони доходили до свідомості слухачів, захоплювали їх. Ставити лекцію при школі для малописьменних, у яких запас слів небагатий, запас уявлень невеликий, треба інакше, ніж для груп більш письменних. Треба теми лекцій обирати на основі обліку запитів слухачів. Потрібна також підготовка слухачів до лекції. Треба спочатку дати прочитати популярні

книжки, поговорити про прочитане. Якщо умови не дозволяють провести підготовку до лекції, то після лекції обов'язково треба провести бесіду, заслухати запитання тих, хто був присутній, дати відповіді. Таке обговорення привчає людей самостійно розбиратися в питаннях, що виникають, самостійно навчатися.

Більшість учнів шкіл дорослих — молодь. Частина молоді дивиться на школу дорослих як на підготовку до вищої школи, і тільки, ставить знак рівності поміж звичайною школою і школою дорослих. Ми не можемо з цим погодитись. Нашим методкабінетам треба щільніше зв'язатися з усією масою бажаючих вчитися, ґрунтовніше з'ясувати, хто чого хоче навчитися, як озброїти широкі маси потрібними їм знаннями для того, щоб краще далі провадити роботу по соціалістичному будівництву. Треба зробити систему загальноосвітніх шкіл дорослих значно гнучкішою, треба, щоб вони обслуговували всіх дорослих, бажаючих вчитися. Над цими питаннями ми повинні ґрунтовно попрацювати.

«Курс історії ВКП(б)» дає багатющий матеріал для вивчення боротьби за соціалізм, показує пройдений шлях, показує, як теорія марксизму-ленінізму служила і служить керівництвом до дії, як вона допомагає пов'язувати теорію з практикою. У підручнику чітко говорить, як треба пов'язувати теорію з практикою, як треба вдивлятися у життя, як використовувати теорію для того, щоб розуміти, що відбувається в житті. Про це педагоги шкіл дорослих часто забувають. Часто неправильно тлумачать, у чому полягає цей зв'язок. У нас іноді зв'язок теорії з практикою розуміють так, що коли йде урок фізики, то треба, щоб були фізичні прилади, якщо йде урок хімії, то треба, щоб були хімічні препарати. Але прилади, препарати — це просто шкільні посібники. Звичайно, вони потрібні на уроках, але ув'язка теорії з практикою — це зовсім інше.

У постанові ЦК ВКП(б) багато говорить про радянську інтелігенцію.

Радянська інтелігенція органічно пов'язана з масами, вона вийшла у своїй більшості з лав робітників і селян, викувалася в боротьбі за владу Рад, за диктатуру пролетаріату, навчалася у наших робітфаках, у наших вузах, бере активну участь у соціалістичному будівництві. Ця

інтелігенція докорінно відрізняється від тієї буржуазної інтелігенції, яка була на службі у поміщиків та капіталістів, вона всім серцем віддана Радянській владі. Звичайно, послаблювати в будь-якій мірі пильність не можна. Треба уважно дивитися, як та чи інша людина працює, чи дійсно вона працює так, щоб якнайширше дати розгорнутися соціалістичному будівництву і якнайкраще його поставити.

Треба дивитися, як, з якого боку людина підходить до вирішення тих чи інших питань. Часто буває так, що людина, яка не хоче робити того, що треба, прикривається гучними словами. Треба судити про людину за її працею, цінувати сумлінну, хорошу працю. Дуже велику допомогу в роботі надає людині опанування теорії марксизму-ленізму. Вчительство — одна з найбільших верств радянської інтелігенції, на якій лежить відповідальне завдання — озброювати людей знаннями. Для того щоб бути на височині завдання, вчителям треба бути добре озброєними теорією марксизму-ленізму. Вчителі прагнуть опанувати її. Методкабінети повинні допомогти їм, вони повинні обслуговувати не тільки вчителів-відмінників, але вони повинні обслуговувати всіх учителів, які потребують марксистського навчання.

Тепер щодо ліквідації неписьменності. Сором і ганьба, що в нас є неписьменні. Головна біда в тому, що ми не зуміли організувати цієї елементарної справи, бюрократично підходили, обліковували, переобліковували, комусь вліплювали догани, зауважували, а роботи по-справжньому не організовували. Володимир Ілліч говорив, що суть будівництва соціалізму в організації. Це стосується цілком і організації ліквідації неписьменності. Щодо цього у нас чимало проривів і промахів, треба враховувати помилки, які були, і бадьоро йти далі, озброївшись досвідом минулого. Я гадаю, що ми зуміємо піднести школи дорослих на ту височінь, на якій вони повинні бути. Вся обстановка нашого соціалістичного укладу допоможе цьому. Методкабінети зможуть працювати по-справжньому. У нас повинен бути справжній облік, кого і чого вчити, треба організувати громадськість.

У нас методкабінети звичайно обслуговують тільки вчителів. Я вважаю, що при кожному методкабінеті повинно бути довідкове бюро, куди можуть приходити за

порадою і учні, і вчителі, і культармійці. Керівники методкабінетів повинні не тільки давати поради, але прислухатися до їх запитів і багато чого вчитися в них.

Пам'ятаю, у 1917 р. працювала я у відділі народної освіти Виборзького району Петрограда. Приходять до мене робітники і кажуть, що незадоволені однією вчителькою. Я питаю: «Чому? Вона багато років учителює, відзиви про неї хороші». Тоді робітники розповіли мені, як вона веде уроки. Виявилось, що вона викликає учнів по черзі і тільки з викликаними працює. «А треба,— казали робітники,— щоб увесь колектив працював, щоб жодна людина не залишилася на уроці поза увагою. Треба працювати весь час з усім класом, усіх учнів вести по шляху знання».

Цей відзив робітників дуже цінний.

Робітників, колгоспників, учнів шкіл дорослих треба слухати, багато чого вчитися в них, а не дивитися на них, як на якихось дітей. А у нас у школах дорослих іноді покрикують на учнів. Це нікуди не годиться.

Мені хочеться, щоб наші методкабінети перетворилися в органи пропаганди правильно поставленої шкільної роботи, щоб вони збирали не тільки вчителів, але іноді і учнів, збирали старостат, щоб вони з культармійцями говорили.

Робота шкіл дорослих органічно пов'язана з роботою бібліотек, клубів, хат-читалень і т. д. Методкабінети повинні мати міцні зв'язки з усіма культурними установами району, з політосвітниками, з учителями дитячих шкіл, з усією сільською інтелігенцією, яка повинна допомогти в організації нашої справи.

Чи можемо ми перекласти всю роботу з ліквідації неписьменності і малописьменності на секції Рад? Не можемо. Секції повинні стежити за постановкою справи, здійснювати контроль знизу, допомагати у важких випадках, але основна робота повинна лежати на відділах народної освіти — це також не щось замкнуте, вони повинні бути органічно зв'язані з профспілками і з цілим рядом відомств, інакше буде паралелізм у роботі.

Усім робітникам шкіл дорослих, шкіл неписьменних, а також неповних середніх і середніх шкіл треба ще і ще раз перечитати постанову ЦК ВКП(б) «Про постановку партійної пропаганди у зв'язку з випуском «Короткого

курсу історії ВКП(б)» і подумати над тим, як зробити нашу систему освіти дорослих більш гнучкою.

Візьмемо такий приклад: людина знає всі предмети за курс відповідного класу школи, крім російської мови, тому що вона, скажемо, бурят, а російську мову їй знати треба. Що ми з такою людиною робитимемо? Чи «відсіємо» її, чи примусимо два роки навчатися в тому самому класі? Ні те, ні друге. Треба організувати для неї спеціальні заняття.

Якщо людина все знає, а географії не знає, треба організувати для неї спеціальні заняття з географії.

Або ось, наприклад, про бухгалтерію. Я часто одержую листи з проханям: «Навчайте нас бухгалтерії, щоб нас усякий писарчук не обдурював». Такі вимоги щодо бухгалтерії непоодинокі. На платних курсах, які в нас де-не-де існують, бухгалтерія викладається. На таких курсах навчається чимало народу, і це не випадково. Багато хто хоче знати обчислення процентів, хоче знати, як писати наряд, правильно записати видатки. Тепер багатьом доводиться працювати у Радах, у профспілкових і в різних інших організаціях, де треба вміти кожному зробити найелементарніший підрахунок прибутків і видатків. Це не значить, що треба вивчити всі тонкощі бухгалтерії, подвійну бухгалтерію, але найголовніше з неї треба знати. Ми повинні прислухатися до вимог трудящих, а не тільки готувати до вищих шкіл.

Тепер створилася така міжнародна обстановка, коли на нас дивляться як на країну, що все вище підносить прапор комунізму, яка бореться за те, щоб не було ніякої експлуатації, щоб для всіх життя було сите, здорове, світле, культурне. У нас багато роботи попереду, ми будемо працювати засукавши рукава, будемо вчити того, що вимагає життя, ми не будемо відмахуватися від живої справи, посилаючись на те, що в «години не вкладаємось», що підручники не вийшли, що приміщення школи тісне. Так не можна. Треба відстоювати ту справу, яку нам доручено, поліпшувати роботу. Ми хочемо залучити до нашої справи широкі верстви радянської інтелігенції, і залучимо її.

Один інженер писав мені, що ні про що він не згадує з таким теплим почуттям, як про викладання у вечірній школі, яке і йому самому дало дуже багато. Я теж до

цього часу пам'ятаю роки, коли була вчителькою вечірньо-недільної школи. Це був мій «університет» в розумінні марксизму. Я навчилася вдивлятися в життя, навчилася краще розбиратися в людях. Навчаючи ми навчаємось. Наша інтелігенція це чудово розуміє. Вона близька до мас, вона знає, як треба навчати, тому що на собі спробувала, як треба вчитися. Усе це дає підставу думати, що ми піднесемо наші школи на ту височінь, на яку ми повинні їх піднести. Нас зобов'язує до цього рішення Центрального Комітету Всесоюзної Комуністичної Партії (більшовиків) про постановку партійної пропаганди.

1938 р.

ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ДОРΟΣЛИХ ПОТРІБНА ДІЛОВА ХРЕСТОМАТІЯ

У нас дуже часто випускають з уваги, що школа повинна не тільки «подавати» знання, вказані в програмі, але й бути справжнім культурним центром. Повинна бути в першу чергу таким культурним центром і школа для малописьменних.

З цією метою треба створити дуже цікаву, змістовну книжку для читання. Багато хто думає, що це повинна бути книжка, де багато уривків з кращих художніх творів наших класиків, і не дуже дбають про систематику і діловий характер збірника. Звичайно, читати художню літературу дуже корисно, конче потрібно, але основним посібником у школах для малописьменних повинна бути хрестоматія, яка служила б керівництвом до дії. Ця хрестоматія повинна вміщати ряд найважливіших тем, які цікавлять учнів початкової школи дорослих. *Вибір тем* — найважливіше, найголовніше. Друге питання — *як треба висвітлювати ці теми*.

До обговорення того, які теми треба висвітлити в елементарній хрестоматії для читання в групах малописьменних, треба неодмінно залучити самих учнів.

Візьму приклад.

У середині липня 1923 р. на сторінках «Правды» розпочалося обговорення питання про організацію ліги «Час». Ліга «Час» не пустила глибокого коріння, про неї вже всі забули, але тепер питання, порушені тоді в пресі, як берегти свій і чужий час, повинні бути доведені до

свідомості кожного громадянина, кожної громадянки нашої Країни Рад, особливо таких, які тільки починають читати. Це питання треба висвітлити і в першій хрестоматії для читання. В Америці було колись прислів'я «Час — гроші». В капіталістичних країнах все вимірюється на гроші. Нам же потрібно берегти свій і чужий час для того, щоб зробити більш налагодженим, культурним усе наше життя, щоб зробити найбільш продуктивною нашу особисту і колективну працю. Серед малопопсменних багато домашніх хазяйок. У домашньому побуті досі ще особливо багато витрачається часу марно.

Основні завдання ліги у 1923 р. відбивалися в словах *час, система, енергія*.

Час, тобто боротьба за точність, за економію часу і ущільнення часу.

Система, тобто робота за планом, за системою, на основі правильної організації праці.

Енергія, тобто виявлення якнайбільшої наполегливості, завзятості і твердості в боротьбі за поставлену мету.

Обов'язки членів ліги «Час»:

1. Члени ліги повинні точно обліковувати час, що вони витрачають.

2. Члени ліги зобов'язані починати свою роботу як службову, так і громадську точно в призначений час і добиватися того ж від товаришів по службі.

3. Члени ліги сповіщають своєму осередкові про марну розтрату часу, що вони помітили, з метою відшукати засоби для боротьби з цією розтратою.

Тепер, через п'ятнадцять років, питання про збереження свого й чужого часу спираються вже на великий досвід стахановців. Не члени ліги «Час», а стахановці прикладом своєї роботи, її організації вчать правильно використати, берегти свій і чужий час. Зростання великих заводських підприємств, успіхи техніки, колективна праця мільйонів колгоспників внесли дуже багато нового в питання організації і особистої праці і праці суспільної.

І ось треба простою мовою, уникаючи іноземних слів, хитрих назв (у 1923 р. члени ліги «Час» називалися, наприклад, по-чудернацькому — «ельвістами»), написати статтю, як берегти час біля верстата, в полі, на роботі, в установі, в побуті. Кожну основну думку статті треба

ілюструвати конкретними розповідями стахановців про свою роботу. Після ділової статті треба вмістити тричотири оповідання на цю тему.

І от учитель повинен повести так роботу: спочатку сам зачитати вголос ділову статтю, потім дати учням прочитати вголос одну-дві белетристичні ілюстрації до цієї теми, потім дати прочитати дома решту статейок. Наступний урок почати з переказу суті прочитаних дома статей, після цього провести бесіду з учнями на цю тему, а на закінчення дати одному з кращих читців (причому самі учні можуть висунути читця) ще раз вголос прочитати основну статтю. Тут же треба рекомендувати учням, які особливо зацікавляться тим чи іншим питанням, взяти в бібліотеці кілька відповідних популярних книжок.

До числа письмових робіт можна ввести теми: «Щоденник моєї роботи на фабриці», або «Щоденник моєї роботи в колгоспі», або «Щоденник моєї домашньої роботи». Можна спільно з учнями обговорити тему для твору з цього питання.

Якщо тема захопить учнів, то добре, щоб у колгоспному чи заводському клубі, з яким школа повинна бути щільно зв'язаною, утворився невеликий гурток борців за раціоналізацію часу. Потім на якому-небудь вечорі, влаштованому при школі, члени гуртка розкажуть про свою роботу в гуртку.

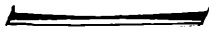
Цю тему я взяла для прикладу.

Дуже важливо внести в хрестоматію для читання в початковій школі дорослих питання про те, як, про що писати робітничі кореспонденції, щоб це були ділові кореспонденції, а не просто скарги чи обвинувачення тих чи інших осіб. Треба навчити учнів так писати кореспонденції, щоб вони допомагали виправити справу, перебудувати роботу. Почати знову-таки треба з ділової статті, а потім дати приклади різних кореспонденцій — і поганих і добрих. У кінці кожної кореспонденції поставити питання: чи на те звертає увагу кореспонденція, на що треба. Які практичні висновки можна зробити з цієї кореспонденції? Тут же слід вмістити оповідання про те, що вийшло внаслідок тієї чи іншої кореспонденції. Це запалить учнів бажанням навчитися писати кореспонденції, брати участь у стінній газеті.

Дуже важливо дати також ділову статтю про організацію управління СРСР, показати, які органи державної влади чим відають, і в які установи в яких справах треба звертатись, показати це на конкретних живих прикладах і т. д. Ділових тем, які цікавлять маси, сила.

Така хрестоматія дасть дуже багато учням початкових шкіл дорослих, вони швидко навчаться читати, розбиратися в прочитаному.

Насамперед треба обговорити, які теми треба висвітлити в хрестоматії, потім дати загальні настанови, як писати статті до неї, і після цього оголосити конкурс на кращу хрестоматію такого типу.

ПОРАДИ КУЛЬТАРМІЙЦЯМ

Є дуже багато культурмійців, які бажають допомогти неписьменним і малописьменним в їх навчанні, але вони не знають, як до цього взятися. Вони часто не можуть їхати куди-небудь на курси, у них немає часу ходити на консультацію, слухати уроки, а вміння вчити нема. Почнуть працювати — і не виходить нічого. Учні спочатку стараються, а потім швидко під різними приводами кидають вчитись.

Досвідчені вчителі повинні допомагати культурмійцям порадою. Візьму приклад.

Навчання треба зробити якомога цікавішим. Досвідчений вчитель це знає. Один із способів зробити навчання цікавим — це *піднести самодіяльність учнів*. Ми знаємо, як змагання підносить активність, самодіяльність у галузі праці. Але там встановлюються для змагання певні мірки, норми. Встановлюються форми заохочення — преміювання. В справі навчання ці форми теж існують: похвала вчителя, оцінки, нагороди званням, атестаціями, правами. Але потрібно *соцзмагання внести в самий процес викладання при подачі навіть найелементарніших знань*, а також намацати елементи заохочення. У початкових школах дорослих це особливо важливо. При викладанні арифметики, наприклад, можна запровадити змагання при складанні задач. Ця форма навчання має дуже велике значення в озброєнні учнів умінням розбиратися в задачах, осмислювати їх. Треба встановити для учнів норми оцінки того, яку задачу вважати кращою (взята з життя,

дуже актуальна, правильно і яскраво висвітлює арифметичні дії, які треба зробити). Самі учні обговорюють, яка задача краща; це обговорення дає багато всьому класу. Краща задача або кілька кращих задач за вирішенням учнів з прізвищами авторів записуються в зошит кращих задач.

Те саме при складанні прикладів на правила орфографії.

Або так. Відомо, для того щоб навчити правильно писати, треба навчити насамперед правильно писати найбільш вживані слова, треба починати не з слів «папороть», а з таких слів, як «адреса». Слово «адреса» малописьменні часто пишуть «адрес» або «адрест»; ще більше перекручують назви вулиць та ін. Треба організувати змагання, хто правильніше, чіткіше напише свою адресу. Преміювання буде полягати в тому, що, хто правильніше від усіх, чіткіше від усіх напише свою адресу, тому культурмієць на цю адресу напише листа. Це буде своєрідне преміювання. Або тому, хто краще за всіх вголос прочитає вірш, культурмієць чи його помічники переписуть і передадуть у власність який-небудь хороший вірш і т. д.

Таких прикладів можна знайти багато. Тут досвідчений учитель може дати дуже багато порад культурмієцеві, який веде групові або класні заняття. Важливо тільки, щоб ці поради були якнайконкретніші, були б фактичним прикладом того, що і як треба робити.

ВИМОГИ ДО НАВЧАЛЬНОЇ КНИГИ З АРИФМЕТИКИ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДОРΟΣЛИХ

1. Навчальна книга з арифметики повинна дати дорослим знання в обсязі повного курсу арифметики, розвиваючи при цьому інтерес до математики, звичку логічно мислити, робити висновки і узагальнення, застосовувати здобуті знання до життя.

2. Курс арифметики повинен бути систематичний, але виклад і добір матеріалу треба будувати на принципі «від простого до складного», «від конкретного до абстрактного». Це стосується як всього курсу в цілому, так і розв'язання окремих проблем.

3. Беручи до уваги, що математика є наукою, де всі ланки знання органічно і послідовно зв'язані між собою і випадання однієї ланки дуже утруднює опанування дальших ланок, конче потрібне постійне повторення вивченого, але повторення це повинне бути не просто механічним повторенням вивченого раніше правила, а показом застосування цього правила до нового життєвого матеріалу, показом ув'язки цього правила з вивченими новими правилами, нових комбінацій раніше вивченого.

4. У запланованій навчальній книзі з арифметики треба давати як правила і вправи до них, так і задачі, що комбінують дії і дають уміння застосовувати теорію до практики.

5. а) Правила, що стосуються простого переводу ряду понять на умовну мову цифр і знаків, не вимагають особливих пояснень, тут потрібне лише засвоєння правила (знак додавання, віднімання, рівності та ін.).

б) Правила, що стосуються раціоналізації обчислень (робота на рахівниці, знання напам'ять таблиці множення та ін.), а також метричних мір, елементарних геометричних форм і т. д., вимагають вже пояснень і наочного показу.

в) Правила застосування основних положень до нових форм позначення величин (дії над простими дробами, буквени позначення та ін.) вимагають вже ряду логічних доведень і узагальнень. На цей бік справи треба звертати в III, IV класі особливу увагу.

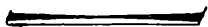
6. Вправи конче потрібні, в книзі треба дати їх достатню і різноманітну кількість, але робота над ними не повинна обмежуватися механічним застосуванням правил. Треба пам'ятати, що більшість дорослих уміють в думці робити обчислення і розв'язувати часто складні задачі і треба тільки озброїти їх математичною грамотою.

7. Задачі та їх добір мають дуже велике значення. Задачі є застосуванням теорії до практики. *Пояснення* задач самими учнями має особливо велике значення з точки зору вироблення в них умінь логічно мислити. *Добір задач* повинен бути такий, щоб основне в них було — *конкретна ілюстрація вивчуваного матеріалу*, щоб складність матеріалу і необізнаність з питанням, яке зачіпається в задачі, не відвертали учня від питання, що вивчається. Але матеріал не повинен обмежуватися вузько побутовим колом, зміст задач поступово повинен охоплювати актуальні питання, близькі кожному громадянину нашої Країни Рад, озброювати його умінь обліку, без чого неможлива участь у контролі, участь у соцбудівництві. Матеріал задач не повинен носити вузькопрофесійний характер.

8. Навчальна книга повинна бути побудована таким чином, щоб всіляко сприяти самодіяльності учнів — розвивати в них звичку перевіряти і пояснювати свої обчислення, давати вказівки, як самому придумувати задачі, аналогічні до тих, що вивчаються в класі, як робити виписки статистичних даних з газетних статей, з доповідей, із статей Леніна.

9. У кінці підручника треба дати програми для гуртка простої бухгалтерії і статистики.

ΔΟΔΑΤΟΚ

ЯК САМОСТІЙНО ПРАЦЮВАТИ НАД КНИГОЮ

ПРО САМОСТІЙНЕ НАВЧАННЯ

Не тільки дітям, а й дорослим треба вчитись. «Вік живи, вік учись»,— говорить старе прислів'я. І кожна доросла людина знає, яка сила знання. Ми знаємо, як усе життя вчилися такі люди, як Маркс, Енгельс, Ленін, скільки книг вони на своєму віці перечитали. Ми знаємо, скільки вчилися, вчатьс'я кращі представники радянської інтелігенції, лікарі, агрономи, інженери та інші фахівці.

Якби людина жила тільки своїм розумом, вона продовжувала б перебувати в безпорадному, дикому стані. Історія показує, що люди постійно обмінюються своїм досвідом, своїми знаннями, і людство протягом тисячоліть набуло величезну кількість знань. Сучасна наука — це не вигадка одного або кількох геніїв, особливо розумних, особливо талановитих, особливо обдарованих. Наука — це величезна скарбниця знань, набутих людством.

Нема таких людей, які могли б засвоїти всю скарбницю знань, набутих людством за тисячоліття. Але конче потрібно опанувати найважливіше, найістотніше з того, що набуте людством у найважливіших галузях знань.

Дуже велику допомогу у виборі матеріалу надає опанування теорії марксизму-ленінізму.

«Короткий курс історії ВКП(б)» дає багатющий матеріал для вивчення боротьби за соціалізм, показує пройдений шлях, показує, як теорія марксизму-ленінізму служила і служить керівництвом до дії, як вона допо-

магає пов'язувати теорію з практикою. Історія партії вчить нас, як треба пов'язувати теорію з практикою, як треба вдивлятися в життя, як використовувати теорію для того, щоб розуміти, що робиться в житті.

Виступаючи в жовтні 1920 р. на III з'їзді комсомолу, Ленін закликав молодь до навчання, детально зупинявся на питанні, чого і як треба вчитись, яке величезне значення має навчання, як щільно повинне воно бути пов'язане з справою будівництва комунізму. Ця промова Леніна вміщена в XXX томі його Творів¹. Її треба прочитати і продумати не тільки кожному комсомольцеві, але й кожному партійцю, кожному громадянину нашої соціалістичної держави.

Не тільки молоді говорив Ленін про потребу вчитись. Виступаючи через два роки (13 листопада 1922 р.) на IV конгресі Комуністичного Інтернаціоналу (промову цю надруковано в XXVII томі Творів Леніна²), Володимир Ілліч, звертаючись до членів конгресу, до передових борців за соціалізм, росіян та іноземців, говорив про доконечну потребу вчитись.

З тих пір, як це було сказано Іллічем, минуло багато часу. Громадяни СРСР у ці роки наполегливо вчилися. Мільйони з неписьмених стали письменними, з малописьменних — добре письменними, багато закінчило школи-десятирічки, технікуми, вузи. Зросла загальна культурність країни. Але багато ще треба доробляти. Треба до кінця ліквідувати неписьменність і малописьменність, допомагати всім опановувати знання в обсязі семирічки або середньої школи, поповнювати прогалини в своїх знаннях. Чим більше опановує людина знань, чим краще навчається вона застосовувати набуті знання до життя, тим більше зростає в неї бажання вчитись. І ми бачимо, що жаждоба знань у громадян СРСР неухильно зростає. Нова Конституція СРСР, зростання стахановського руху, наше соціалістичне будівництво, міжнародне становище, загроза війни — все це ще більше підвищує потяг до знань.

«Короткий курс історії ВКП(б)», що вийшов недавно в мільйонних тиражах і яскраво освітлює весь пройдений

¹ У 4 вид. Творів В. І. Леніна — т. 31, стор. 247—263.— *Ред.*

² У 4 вид. Творів В. І. Леніна — т. 33, стор. 368—381.— *Ред.*

шлях боротьби, збудив дуже великий інтерес нашого народу до ряду найважливіших політичних питань. І не дарма з таким інтересом читають історію партії, перечитують, вивчають, обговорюють. Ця книга відіграє величезну роль у піднесенні свідомості громадян Країни Рад, соціалістичної Батьківщини.

Коли читаєш історію партії, де звертається увага на найголовніше, то видно, як крок за кроком трудящі нашої Батьківщини під керівництвом Комуністичної партії добивались тих успіхів у соціалістичному будівництві, свідками яких ми стали. Треба, щоб кожний зрозумів, як завойовувалися ці досягнення і в чому вони полягають. Треба, щоб найширші маси народу зрозуміли, вивчили історію нашої великої партії.

«Короткий курс історії ВКП(б)» висвітлює пройдений шлях. На основі пройденого шляху, на основі багатого досвіду, який має партія, ми будемо прямувати далі, до нових перемог комунізму.

У постанові ЦК ВКП(б) про партійну пропаганду багато говориться про те, як важливо вміти самостійно працювати над книгою, як важливо, щоб людина самостійно вчилася. «Опанування марксистсько-ленінської теорії — справа наживна». Це зобов'язує нас озброїтися вмінням самостійно працювати над підручником історії партії, над першоджерелами, над газетою. Найголовніше — це вміти виділяти з прочитаного найважливіше, найістотніше, навчитись розбиратися в матеріалі.

Ось чому зараз з особливою гостротою постає питання про самоосвіту.

Треба вчитися самостійно опановувати теорію марксизму-ленінізму.

Ілліч читав лекції в 1919 р. в Свердловському університеті про державу. Він говорив тоді слухачам, що, можливо, їм відразу не все буде зрозуміле, так цим не треба бентежитись: життя ще не раз буде наштовхувати на це питання, тоді треба перечитувати вивчений матеріал ще і ще раз, і багато що буде зрозуміле краще й глибше.

І сам Ілліч раз у раз перечитував твори Маркса і Енгельса.

Партія тепер особливо підкреслює важливість самостійної, самодіяльної роботи. Всі умови для самостійного навчання у нас у країні створено.

Конче потрібно організувати всебічну допомогу самоосвіті, допомагати самостійно працювати з книгою, газетою, здобувати з читання їх якнайбільше.

Нас зобов'язує до цього і постанова Центрального Комітету Вsesоюзної Комуністичної Партії (більшовиків) «Про постановку партійної пропаганди в зв'язку з випуском «Короткого курсу історії ВКП(б)».

ПОРАДИ ТИМ, ХТО ПОЧИНАЄ ЗАЙМАТИСЬ САМООСВІТОЮ

1. Щоб робота над самоосвітою йшла успішно, треба мати ряд навичок: звичку читати про себе, читати не дуже повільно, вміння розбиратися в книжці, газеті, довіднику, бібліотечному каталозі, вміння робити виписки з того, що читається, і найнеобхідніші замітки.

2. Основною формою самоосвітньої роботи є систематичне читання. Читаючи, треба мати на увазі таке.

Краще читати небагато, але ґрунтовно. «Ковтання» книги — найнепродуктивніша праця.

Дуже велике значення має вибір книги.

Треба ясно продумати, над чим хочеш працювати. Буває так, що людина хоче вчитися взагалі, а чого саме — вона не знає. Як у колгоспі, на фабриці справа йде краще, тому що працюють за планом, так і в самоосвіті справа йде краще, якщо той, хто працює над самоосвітою, працює за планом, а не кидається від книжки до книжки.

3. Але мало здати собі справу в тому, над чим хочеш працювати, треба скласти собі навчальний план занять. Той, хто починає працювати, звичайно не знає ні обсягу знань, які він хоче набути, ні системи, тобто того порядку, в якому він повинен набувати знання, що після чого читати.

Тут можуть багато допомогти різні рекомендаційні списки, посібники з самоосвіти, програми, підручники. Але найкраще на початку занять поговорити із знаючою людиною, одержати від неї пораду або, як кажуть, консультацію. Порадити може вчитель, бібліотекар, консультант, якого запрошують тепер звичайно до бібліо-

теки для допомоги в самоосвітній роботі, або консультант у партійному кабінеті. Добре може порадити фахівець: агроном, інженер, лікар і т. д.

Консультація на початку занять особливо важлива і часто вирішує успіх дальшого навчання.

4. Як треба працювати?

а) Не треба поспішати. В справі самоосвіти поспіх особливо шкідливий.

б) Треба звертати увагу на те, щоб не залишалося незрозумілих місць, треба довідуватись у тлумачних словниках, розпитувати обізнаних людей, радитися з консультантом.

в) Треба перечитувати пройдений матеріал, неодмінно перечитувати те, що зроблене за попереднє заняття.

г) Не можна робити перерв у заняттях, особливо на початку, поки пройдене не запам'яталося. Треба працювати регулярно.

д) Дуже допомагають запам'ятовувати виписки. Закінчивши кожний розділ, поки ще прочитане свіже в пам'яті, треба записати собі в зошит найважливіші місця з прочитаного.

5. Якщо яка-небудь думка в книжці, що читають, особливо зацікавить або сподобається, її теж треба переписати в зошит. Добре записувати з пам'яті, потім порівнювати з текстом і тоді ще раз записувати з пам'яті вже точний текст. Це розвиває навичку точно передавати чужі думки, а це дуже важливо.

Треба також виписувати собі в зошит все те, що слід запам'ятати: роки подій, імена, цифри, пояснення незрозумілих слів і виразів, назви міст. Слід частіше перечитувати свої записи. Записувати треба чітко, ясно, щоб потім не доводилося витрачати час на розбирання записаного.

6. Треба додержувати умов, за яких найуспішніше може йти навчання.

Працювати найкраще в такий час, коли не дуже втомився, як кажуть, «на свіжу голову». Тому найкраще працювати зранку або після відпочинку.

Не можна працювати при дуже поганому освітленні, в душній, жарко натопленій кімнаті; важко працювати, коли навколо голосно розмовляють, коли кожну хвилину відвертають від праці.

Найзручніше працювати, коли під рукою є потрібні довідники, тлумачні словники і т. п.

Ось чому найкраще працювати в читальні, в читальному залі при бібліотеці.

ЯК ПРАЦЮВАТИ НАД КНИГОЮ

В основу вивчення всякого матеріалу лягає робота з книгою.

Тому потрібно навчитися працювати з книгою. Треба набути звичку читати швидко про себе і добитися того, щоб механізм читання став цілком автоматичним і не відвертав думок.

Але одного цього мало. Треба ще навчитися розбиратися в прочитаному. Це вимагає вже певного розвитку, чималого запасу слів і понять.

Краще розуміння читаного досягається в міру зростання розвитку читача. Треба, проте, з самого початку намагатися усвідомлювати, що зрозуміле, і намагатися розібратися в незрозумілому. Для цього корисно буває перечитати незрозуміле слово, вираз, думку. Треба спробувати розібратися в незрозумілому, вдаючись до словника іноземних слів, енциклопедичного словника, відповідного підручника, популярної книжки на порушену тему і т. д. Коли з'ясоване значення незрозумілого слова, корисно виписати і запам'ятати всю фразу, де це слово вжите, придумати кілька фраз, де треба було б вжити це слово. Мені довелося одного разу спостерігати шестирічну дівчинку, яка вперше почула слово «ментально». Протягом півгодини вона разів десять повторила це слово в різних комбінаціях. Підліток чи дорослий повинен іти цим же шляхом для того, щоб цілком оволодіти з невідомим до того словом і почати вживати його, коли в цьому буде потреба. Треба тільки стежити, щоб точно вловити зміст і відтінок слова і не вживати його не в тому значенні.

Звичайно, така робота над роз'ясненням невідомих виразів і слів відвертає читача від головного — від засвоєння основних думок, викладених у книзі. Тому треба намагатися якомога швидше опанувати літературну мову.

Конче потрібно також навчитися усвідомлювати прочитане. Найкраще робити це за певною системою.

Насамперед, коли закінчиш читати книжку, треба усвідомити, що хотів сказати автор, які основні думки він розвиває в своїй книжці, які докази він наводить на захист цих основних думок. Спочатку краще все це проробляти з кожним розділом книги. Дуже важливо ясно уявити собі весь хід думки автора. Чітке засвоєння прочитаного — це перший крок у справі свідомого читання книги.

Може статися, що з першого разу важко засвоїти все сказане автором і доведеться прочитати книжку і вдруге, і втретє. Коли намагаєшся усвідомити прочитане, треба не гнатися за всіма дрібницями, не намагатися запам'ятати кожне слово. Треба постаратися виділити найістотніше, основне. Потім подивитись, як це істотне й основне підсилюється рештою матеріалу. Іноді для ілюстрації основної думки автор наводить ряд фактів, іноді доводить свою думку цілим рядом міркувань. Найкраще, прочитавши книжку, скласти собі в письмовому вигляді її план. В усьому цьому треба як слід попрактикуватися.

Потім треба продумати зміст книги. Якщо основна ідея ілюструється фактами, то треба подивитися, чи правильно вони подаються, по-перше, чи досить типові, по-друге. Треба намагатись самому придумати, зібрати аналогічні або додаткові факти. Треба обміркувати також, чи не можна підійти до питання з якого-небудь іншого боку.

Прочитавши книжку, треба зробити з неї виписки: виписати те, що треба і хочеться запам'ятати, — роки подій, імена, цифри. Часто буває корисно не тільки виписати цифри, а й скласти на основі їх відповідну діаграму, щоб наочніше уявити собі справу. Треба також виписати думки, вирази, що сподобалися. Треба, проте, уникати надто довгих виписок, в яких потім не легше розбиратися, ніж у самій книзі. Треба записувати тільки найнеобхідніше у вигляді тез, додержуючись поділу на частини, і т. д. Записувати треба чітко і наочно.

Від великих зошитів, на переписування в які багатьох сторінок книги затрачено було немало часу і розібратися в яких не може сам власник їх, користі мало. Зате дуже корисні зошити з стислими, чітко написаними наочними записами, які дають можливість зразу ж згадати прочитане і розібратися в цифровому і всякому іншому матеріалі. Треба вивчитися записувати саме в такій формі, не

шкодуючи часу спочатку на вправи, починаючи з коротеньких статейок, поступово звикаючи саме таким економним способом робити собі замітки.

Звичайно, в деяких випадках корисно робити і значно ширші виписки. Якщо книга, наприклад, дуже цікава і важлива, тоді не шкода потратити час і на ширше конспектування її, на виписування повністю довгих цитат.

Це слід робити, наприклад, тоді, коли мають намір використати цю книгу для доповіді або статті.

Так само буває корисно робити великі виписки тоді, коли той, хто це робить, не досить ще опанував механізм письма, орфографію або літературну мову. У таких випадках переписування дуже корисне. І краще переписувати те, що цікавить і стосується прочитаного.

Але, як правило, записи краще робити короткі, стислі, наочні.

Отже, перше завдання при читанні — це зрозуміти і засвоїти прочитаний матеріал.

Друге завдання — продумати прочитане.

Третє — зробити з прочитаного потрібні для пам'яті виписки.

І, нарешті, четверте завдання — це усвідомити, чого нового навчила прочитана книга: чи дала вона які-небудь нові знання; чи навчила яких-небудь нових прийомів спостереження, роботи, занять; чи збудила які-небудь нові думки; чи збудила які-небудь особливі настрої і бажання.

Отже, ми накидали план, або схему, роботи з книгою.

Звичайно, цей план можна дещо змінити, дещо інакше формулювати питання. Щодо книжок з математики, природознавства та інших, то часто до них можна буде прикласти лише частину схеми. Важливо, однак, щоб була певна схема, бо тоді робота буде значно продуктивнішою.

Система в роботі має дуже велике значення. Часто вона дає можливість людині бачити те, чого не помічають інші. Наполеон, наприклад, на огляді завжди помічав найменші недоліки в костюмі солдатів, які перед оглядом ретельно шукали і не знаходили офіцери. Справа в тому, що в Наполеона була певна система, за якою він оглядав полки; ось ця система і давала йому можливість помічати всі недоліки.

Подивімося, як підходять до одного й того самого

предмета різні фахівці; у кожного з них своя система спостереження. Художник, наприклад, спостерігаючи рослину, спостерігає її за системою, в яку входять поєднання фарб, їх яскравість, освітлення, витонченість форми. Спостерігаючи рослину, художник може зовсім не звернути уваги на те, скільки тичинок у квітці і як вони розташовані,— це питання зовсім не входить у систему його спостережень. Ботанік, навпаки, зверне увагу насамперед на ці тичинки, розташування листа та ін. і зовсім може не помітити, як освітлений зараз листок і як він виділяється на тому чи іншому фоні.

Так само і при читанні книг певна система підходу до книги має дуже велике значення. Вона дає можливість помітити в книзі те, чого можна й не помітити, якщо не поставити собі за мету простежити саме цей бік справи. Потроху певний підхід до книги переходить у звичку.

З книг ми беремо знання, вивчаємо досвід інших людей. І ці знання значно краще будуть нами засвоєні, якщо ми перевіримо їх своїм власним досвідом.

Ось чому людина «бувала», яка бачила різних людей, різні нрави і звичаї, часто, можливо, знає життя набагато краще, ніж інша—дуже начитана, але без усякого запасу особистих спостережень. Недаремно ми особливо цінуємо «досвідченого» лікаря, «досвідченого» педагога і т. д.

Тому дуже важливо, щоб той, хто працює над самоосвітою, намагався знання, які він набуває з книжки, перевіряти особистими спостереженнями.

З цієї точки зору особливого значення набувають відвідування сільськогосподарських, промислових музеїв і виставок, зразкових господарств і підприємств. Всякого роду екскурсії треба широко застосовувати. Треба тільки щоб ці екскурсії були по-діловому поставлені й не перетворювалися просто на прогулянки для розваги. Треба під час екскурсій робити собі замітки, а хто може, то й малюнки, записувати свої враження. Треба також користуватися всякою можливістю, щоб подорожувати, побувати в нових місцях, подивитись і поспостерігати нових людей, їхню роботу і життя. Але й повсякденне життя дає багатий матеріал для спостережень, для вивчення. Треба тільки усвідомити, що ти хочеш спостерігати, з якою метою, і потім доводити свої спостереження до кінця, робити з них висновки.

ЕКОНОМИТИ ЧАС І ЕНЕРГІЮ

Ми знаємо, що в усякій роботі треба берегти, економити час свій і чужий, тобто берегти і свої і чужі сили, не марнотратити їх. Вміння берегти свої і чужі сили, свій і чужий час робить усяку працю значно продуктивнішою.

Ми знаємо, яке значення має вміння економити час і енергію, працюючи на фабриці, в майстерні, працюючи в полі — в будь-якій галузі фізичної праці.

У нашій Радянській країні, де працюють не на хазяїна-капіталіста та поміщика, а на спільну справу, досягнуто дуже багато чого в справі збереження і сил і часу трудящих.

Те саме, що стосується фізичної праці, стосується й розумової праці. І успішність розумової праці в значній мірі залежить від правильного розподілу часу і сил.

Вміння берегти сили і час, свій і чужий, є однією з умов успішності самоосвітньої роботи.

Щоб здійснити економію часу і сил у самоосвітній роботі, треба:

- а) правильно розподіляти свій час;
- б) ставити себе в найсприятливіші умови для роботи;
- в) опановувати потрібні для роботи з книгою навички;
- г) правильно вибирати матеріал для занять;
- д) правильно розподіляти роботу;
- е) розробити з точки зору економії сил і часу форми колективної роботи;
- є) мати в своєму розпорядженні потрібні посібники і вказівки.

ПРАВИЛЬНО РОЗПОДІЛЯТИ ЧАС

Само собою зрозуміло, що *коли ми хочемо продуктивно провести час, ми повинні правильно розподілити його.*

А як витрачаємо ми його звичайно?

Тільки на заводі, фабриці або в установі працюємо ми за годинами. Решта ж часу проходить у нас, як грається: то зайде хороший приятель і з ним побалакаєш, то просто проваляєшся на ліжку з найбезглуздішим ро-

маном у руках. Пізно ввечері схопишся, що час змарновано, берешся за яку-небудь розумну книгу, виявляється — втомився надміру, доводиться проганяти сон курінням, книга відкладається набік, починається розмова з товаришем і сперечання мало не до ранку. А вранці насилу прокидаєшся, почуваш себе розбитим.

Треба знати ціну часу. Вчені, літератори, професори мають звичку лягати своєчасно, вставати рано, працювати ранками на свіжу голову, час суворо розподіляють. Раз назавжди в них встановлені години вставання, праці, обіду, відпочинку, сну. Працездатність від цього дуже збільшується.

Цікаво познайомитися з тим, як розподіляли свій час визначні вчені, письменники.

Візьмімо, наприклад, Льва Толстого. Писав він романи, повісті й оповідання, те, що, здавалося б, залежить цілком від настрою. А проте час його був суворо розподілений. Вранці він писав, напружено працюючи, переробляючи по кілька разів одну й ту саму річ. Письменник не може жити ізольовано: він повинен завжди бачити людей, спостерігати їх, вивчати. І Л. Толстой приділяв певну кількість годин на спілкування з людьми, на читання і т. ін.

Так само працював і Золя, французький романіст, який написав величезну серію романів, що характеризують життя різних верств суспільства за капіталізму. Золя вставав о шостій годині ранку і писав, як і Толстой, вранці, витрачаючи решту часу на вивчення тих верств суспільства, які він змальовував.

Візьміть опис життя великих музикантів, наприклад Бетховена, і ви побачите, скільки часу витрачав він на гру на роялі і як суворо розподіляв він свій час.

Ще суворіше розподіляють свою роботу природники, лікарі, вчені, що працюють з мікроскопом в лабораторії, в анатомічному театрі. Прочитайте про роботу, наприклад, Едісона, Луї Пастера та інших визначних працівників думки і ви побачите, як суворо вони розподіляли свій час, як берегли кожну хвилину.

Відомий хірург Кохер, будучи навіть старим, найсуворіше розподіляв свій день, у певний час лягав спати, щодня грав певний час у теніс, щоб зберегти твердість руки під час операції та ін.

І таких прикладів ви знайдете тисячі. Той, хто хоче досягти добрих результатів, повинен якнайстаранніше берегти і розподіляти свій час.

СТВОРИТИ СПРИЯТЛИВІ УМОВИ ДЛЯ НАВЧАННЯ

Щоб робота йшла правильно, щоб не витрачалися зайвий час і енергія, потрібно створити *по можливості сприятливі умови для роботи*.

Найважливіша умова — свіжість голови, відсутність втоми.

Втомлена людина працює і набагато повільніше, і набагато гірше. Найкращі години для роботи, звичайно, ранкові.

Щоб правильно і енергійно працювала голова, працював мозок, треба, щоб правильно, рівномірно працювало серце, а для цього потрібний приплив свіжого повітря. Не можна, щоб у кімнаті було надто душно або жарко. Перед заняттями треба відкривати квартиру або вікно, освіжати повітря. Накурена або чадна кімната дуже негативно відбивається на заняттях.

Сприятливою умовою є також відсутність під час роботи зовнішніх вражень, що відвертають увагу. Не можна працювати, коли навколо гомонять, розмовляють, коли до тебе щохвилини звертаються з яким-небудь, хоча б незначним питанням. Треба поважати чужий спокій і не шуміти, не свистіти, не розмовляти, коли інша людина працює. Треба привчати себе працювати в бібліотеці або в клубі. В бібліотеці ніщо не відвертає від занять. Крім того, в бібліотеці є під руками енциклопедичні словники, довідники, атласи, підручники, якими доводиться користуватися при серйозному читанні.

Правда, інколи людина може працювати серед неймовірного гамору та метушні, але для цього потрібно, щоб книга чи робота до такої міри захопила її, щоб вона змогла не помічати того, що відбувається навколо. Відоме оповідання про грецького вченого Архімеда, відомого геометра, який так був захоплений своїми кресленнями, що, коли в його дім увійшов ворог і до нього підійшов воїн, він тільки сказав: «Не займай моїх кіл». Не всякий і не в усякий час може так цілковито захопитися виучуванним предметом, щоб не помічати того, що оточує

його. А тому набагато краще, якщо зовні ніщо не відвертає того, хто працює. Також для успішності занять треба, щоб не відвертали сторонні думки і щоб не виходило, так, як у Євгенія Онегіна, про якого Пушкін писав:

Очима він читає,
А думи линуть геть відтіль.

Ось ще чому, між іншим, краще працювати вранці. Враження минулого дня за ніч дещо потьмяніли, нових вражень ще нема, і ніщо не порушує поки душевного спокою. Якщо нема потрібного спокою і необхідного для занять настрою, треба постаратися викликати його в себе: походити швидко по кімнаті, викликати в себе певний спогад, прочитати кілька сторінок улюбленого автора або пустити в хід ще який-небудь аналогічний прийом.

НАБУТИ НЕОБХІДНІ НАВИЧКИ

Щоб робота йшла успішно, *потрібно опанувати певні навички, без яких не можна працювати з книгою.*

До таких навичок належить уміння читати, писати, поводитися з цифровим матеріалом, уміння читати географічну карту та ін.

Треба виробити в себе звичку швидко читати про себе, звичку робити стислі, ділові записи, звичку підходити до книги з певними запитаними. Для чого треба розвивати в собі ці звички? Для того, щоб працювати без зайвої витрати часу і енергії.

Ми знаємо, як важко навчитися, наприклад, написанню дорослому зливати букви або як важко буває іноді малописьменному підписати прізвище, як довго він приладжується і яких зусиль йому часто коштує написати його. Ясна річ, поки ці процеси поглинають усю його увагу, він не може зосередитись на змісті читаного. Всі сили йдуть на подолання техніки. Ось чому треба розвинути в собі певні навички. Без цього неможливі серйозні заняття.

ПРАВИЛЬНО ВИБИРАТИ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ЗАНЯТЬ

Яку роль відіграє вибір матеріалу з точки зору економії часу і енергії, ми вже говорили раніше. Тут потрібно лише в кількох словах повторити вже сказане.

Потрібно братися лише за посильну роботу: треба братися за книги, доступні щодо мови, не братися за спеціальні книги без підготовки. Братися за непосильну книгу — значить витратити даремно сили і марно гаяти час.

Звичайно, слід вибирати з тих питань, які треба вивчити, найкращі книги, які найбільш певно, глибоко і правильно висвітлюють це питання. І нарешті, треба починати читати книги з питання, яке найбільше цікавить, поступово розширюючи виучувану галузь, захоплюючи суміжні важливі галузі і таким чином організовуючи всі нові знання навколо основного ядра.

ПРАЦЮВАТИ ЗА ПЛАНОМ

Треба також *виробити в себе вміння працювати за певним, заздалегідь накресленим планом.* Малодосвідчена в заняттях людина звичайно дуже розкидається, хапається то за одну книгу, то за іншу; не опанувавши добре однієї теми, береться за другу. Такий спосіб занять дуже малопродуктивний, дуже неекономний. Треба не метушитися, а ставити собі певну і конкретну мету. Припустімо, людина хоче вивчати питання про капіталізм. Це дуже широка мета. Щоб досягти її, треба розбити цю загальну тему на ряд більш обмежених тем. З них вибрати одну, скажімо, сучасний капіталізм. Потім слід ще обмежити і цю тему. Наприклад, почати вивчати сучасний капіталізм в одній якій-небудь країні, припустімо в Англії. Потім ще далі піти шляхом обмеження й вибрати, скажімо, вивчення становища робітничого класу в Англії за сучасного капіталізму. Тільки впоравшись із цією, конкретно поставленою собі темою, можна переходити до другої, суміжної конкретної теми, і знову, опанувавши її, йти далі. Це найекономніший спосіб опанувати досить глибоко тему. Звичайно, щоб скласти собі такий план, треба мати вже деяке, хоча б найзагальніше уявлення про всю тему в цілому.

Той, хто починає працювати з книгою, повинен ставити собі найближчу, найдоступнішу його силам мету. Тільки так впорається він з загальним завданням.

Складання планів для новачка—справа досить важка через те, що він не уявляє собі чітко обсягу того мате-

ріалу, який треба вивчити, і окремих складових частин загальної теми. Тут новачкові повинні допомогти товариші, які краще обізнані з загальною темою, або відповідні посібники. Щодо цього слухачі різних курсів перебувають у значно сприятливіших умовах: їм, як кажуть селяни, «доводиться жити за чужим загадом». План роботи для них складають керівники курсів. Це, звичайно, простіше і до певної міри вигідніше для того, хто починає навчання: він не ризикує піти хибним шляхом.

ПРО СПІЛЬНЕ НАВЧАННЯ

Спинимся ще на такому питанні: як економніше працювати — самому чи в колективі? Все залежить від того, як ставити заняття.

Початківцеві самому працювати над самоосвітою часто буває важко. Тому добре підібрати собі товариша по роботі, з яким можна постійно обмінюватися думками, спільно обговорювати питання: «розум добре, а два краще». Важливо, щоб з товаришем можна було часто зустрічатися, щоб він жив де-небудь поблизу або працював з тобою разом.

Особливо важливо обговорювати спільно, що читати, складати спільно план роботи, перевіряти, як у кого йде робота, обговорювати спільно неясні питання, допомагати один одному переборювати труднощі. Дуже важливо викладати один одному прочитаний матеріал. Це привчає говорити про важливі, серйозні питання, перевіряти себе, наскільки засвоєно прочитане. Буває так: читаєш — нібито все зрозумів, а почнеш викладати — бачиш: деякі місця не запам'яталися, деякі місця не досить ясні.

Робота вдвох у цьому відношенні дуже багато дає.

Коли робота з самостійного читання увійде у звичку, дуже важливо, щоб товариші по самостійній роботі стали вести записи, тобто, щоб кожний завів собі зошит, де б він коротко записував, що він здобув з читання книг і газет з питання, яке він вивчає.

Вивчає він, скажімо, міжнародне становище. Читає «Правду». І ось людина записує в зошит, що вона такого числа прочитала в «Правде» про війну в Китаї. Бере для запису не все, а тільки найістотніше, найважливіше. Якщо в прочитаному матеріалі її що-небудь особливо

зацікавило, схвилювало,— нехай зробить виписку. Досвід показує, що ведення таких зошитів дуже допомагає розбиратися в питанні, допомагає розбиратися в газетах, відрізнити більш істотне від менш істотного.

Ті, хто вивчав Леніна, знають, як багато виписок він робив з газет і книг, які перечитував, які цінні зауваження робив збоку, як підкреслював найважливішу і цікаву думку.

Якщо товариші, які працюють над самоосвітою, будуть вести зошит записів, а потім, скажімо, через кожні дві шестиденки, будуть показувати один одному свої записи, це дасть їм дуже багато, притягне увагу до ряду нових питань.

Тепер перекладено на російську мову листування Маркса і Енгельса, які довгі роки були товаришами по науковій роботі. Це листування дає дуже яскраву картину, як спільна робота допомагала великим основоположникам марксизму, як вони радилися один з одним, допомагали один одному в роботі.

Спільна робота допомагає не тільки великим людям, великим ученим — вона допомагає і рядовим працівникам і тим, хто поповнює коло своїх загальноосвітніх знань самостійною роботою, самостійним читанням.

Буває так, що не тільки двоє спільно працюють над своєю самоосвітою,— буває й так, що кілька товаришів, що цікавляться тим самим питанням, об'єднуються для спільної роботи по вивченню цього питання.

У 90-х рр. в Пітері виник ряд гуртків по вивченню творів Маркса і Енгельса. Кожний працював самостійно, читав, робив собі виписки, висував на обговорення гуртка питання, що особливо його зацікавили. Більш досвідчені товариші допомагали менше підготовленим товаришам. Звичайно в такому гуртку виділявся більш підготовлений товариш, який особливо активно допомагав загальному навчанню. Як відомо, ці марксистські гуртки відіграли велику роль у поширенні ідей марксизму в Росії.

У робітничих гуртках звичайно був керівник, але це не виключало товариських взаємовідносин між керівником гуртка і робітниками, що відвідували гурток. Навпаки, гуртки сприяли їх ідейному зближенню: робітники вчилися у керівника гуртка, керівник учився в робітників.

Колективна робота тих, хто працює над самоосвітою, повинна бути правильно поставлена.

Постійний обмін думками допомагає краще з'ясувати собі все незрозуміле, неясне. Товариські дискусії підносять інтерес до праці, дають нові поштовхи думці.

Тепер дуже часто гурткова робота ставиться дуже формально. Самостійна робота членів гуртків відсувається на задній план, підбір членів гуртків дуже випадковий, організатори гуртків часто мало знають членів гуртка, їх підготовку, їх запити. Такі гуртки дають мало, а часто навіть відучують від самостійної роботи.

Саме про такі гуртки говорить «Постанова ЦК ВКП(б) про пропаганду», вказуючи, як треба перебудувати вивчення історії ВКП(б).

КОРИСТУВАТИСЯ ПОСІБНИКАМИ І ДОВІДКОВИМИ МАТЕРІАЛАМИ

Але чи буде робота провадитись колективно чи самостійно, для того, щоб ця робота не вимагала затрати зайвого часу і енергії, *конче потрібно, щоб у розпорядженні учня був ряд потрібних посібників і вказівок, які допомагають поставити роботу на правильні рейки.* Конче потрібні словники, рекомендаційний каталог найбільш важливих для читання книг з вказівками, що дає кожна книга, яка підготовка потрібна для її читання та ін. Слід широко користуватися консультаціями, що друкуються в газетах і журналах. Наявність цих посібників зробить заняття тих, що працюють над самоосвітою, набагато продуктивнішими.

Дуже добре користуватись, якщо є можливість, підручниками для заочної освіти, які по суті справи є заочною консультацією і дуже добре допомагають засвоювати намічений курс.

*

«Помилкою буде думати ніби завдання оволодіння теорією посильне тільки невеликому колу робітників. Оволодіння марксистсько-ленінською теорією — справа наживна. Саме тепер, при Радянській владі і перемозі соціалізму в СРСР, створені необмежені можливості для того, щоб наші керівні кадри успішно оволоділи марк-

систсько-ленінською теорією, вивчили історію партії, праці Маркса, Енгельса, Леніна. Для того, щоб оволодіти теорією марксизму-ленінізму, треба лише виявити бажання, наполегливість і твердість характеру в досягненні цієї мети. Якщо можна успішно оволодіти такими науками, як, наприклад, фізика, хімія, біологія, то тим більше нема підстав сумніватись, що можна цілком оволодіти наукою марксизму-ленінізму» (Постанова ЦК ВКП(б) «Про постановку партійної пропаганди в зв'язку з випуском «Короткого курсу історії ВКП(б)») ¹.

Далі в цій постанові сказано: «Основним методом навчання кадрів марксизму-ленінізму повинен бути випробуваний на досвіді старшого покоління більшовиків метод самостійного вивчення історії і теорії більшовицької партії...» ²

Опанувати цей метод самостійного вивчення марксизму-ленінізму — найважливіше завдання наших кадрів. Опанування більшовизму — ось що нам потрібне для того, щоб ще успішніше вести боротьбу за комунізм.

1939 р.

¹ КПРС у резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. III, вид. 7, К., Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 303.

² Там же.

ПРИМІТКИ
і
ПОКАЖЧИКИ

ПРИМІТКИ

До дев'ятого тома Педагогічних творів Н. К. Крупської включені її статті і промови, присвячені ліквідації неписьменності і малописьменності, самоосвіті, роботі різного типу шкіл дорослих. Часткове висвітлення всіх цих питань у зв'язку з іншими проблемами народної освіти зустрічається також і в попередніх томах цього видання (див. Предметно-тематичний покажчик до кожного тома).

Матеріал розташований в хронологічному порядку.

1918—1920

ПРО ВИКЛАДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ В ШКОЛАХ ДЛЯ ДОРОСЛИХ
(стор. 7)

Вперше опубліковано в журн. «Народное просвещение», щомісячний орган Державної комісії по народній освіті, 1918, № 1—2. Друкується за Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932.

ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ
(стор. 14)

Вперше опубліковано в журн. «Народное просвещение», щотижневий орган Наркомосу РРФСР, 1920, № 65—68. Частина цієї статті під заголовком «Залучати маси до організації ліквідації неписьменності» вміщена в збірнику: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938. Друкується за Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932.

Стаття написана в зв'язку із створенням на основі декрету Ради Народних Комісарів від 19 липня 1920 р. спеціального органу при Наркомосі — Всеросійської надзвичайної комісії по ліквідації неписьменності (ВНК л/н). Комісія очолила практичну роботу, яка розгорнулася в країні після прийняття 26 грудня 1919 р. Радою Народних Комісарів декрету «Про ліквідацію неписьменності серед населення РРФСР». На місцях цією роботою керували також губернські, повітові і волосні надзвичайні комісії по ліквідації неписьменності.

ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ І ПРОФЕСІЙНІ СПІЛКИ
(стор. 17)

Опубліковано 22 серпня 1920 р. в одноденній газ. «Печатник — крестьянину», вид. Московської губернської спілки робітників поліграфічного виробництва. Друкується за вказаним джерелом.

ТРЕБА НЕГАЙНО БРАТИСЯ ЗА НАВЧАННЯ
(стор. 19)

Виступ на нараді ліквідаторів неписьменності. Опубліковано під заголовком «Ліквідація неписьменності і господарське будівництво» в Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938.

В обох джерелах автор датує виступ 1920 р.

ПРО ЗАГАЛЬНООСВІТНІ І ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНІ
ЗАВДАННЯ ПОЗАШКІЛЬНОЇ СПРАВИ
(стор. 23)

Опубліковано окремою брошурою з одноіменною назвою в серії «Библиотека внешкольника», М., Гиз, 1920. Друкується за вказаним джерелом.

Цитати з праць Ф. Ферстера, О. Каммерера, Л. Гену, Ламсцуса і В. Штерна переклала сама Н. К. Крупська.

1921—1930

З ВИСТУПУ НА ІІ ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ ГУБЕРНСЬКИХ
ВІДДІЛІВ НАРОДНОЇ ОСВИТИ
(стор. 47)

Вперше опубліковано в книзі: Всероссийский съезд губоно, М., Гиз, 1922. Друкується за вказаним джерелом.

ІІ Всеросійський з'їзд губернських відділів народної освіти відбувся в Москві 22—29 вересня 1921 р. (перший з'їзд відбувся в 1919 р.). На ньому були обговорені такі питання: 1) нова економічна політика і народна освіта (А. В. Луначарський), 2) загальний план роботи Наркомосу (Є. А. Літкенс), 3) про роботу Головоцвиху, 4) про роботу Головпрофосвіти, 5) про роботу Головополітосвіти, 6) про роботу Пролеткульту, 7) про роботу ДВР (М. М. Покровський), 8) про роботу науково-педагогічної секції ДВР (Н. К. Крупська), 9) про діяльність Держвидаву і Центродруку, 10) основні організаційні проблеми (Є. А. Літкенс) та ін. Публікований виступ Н. К. Крупської відбувся 26 вересня 1921 р. на доповідь Я. А. Яковлева «Про роботу Головополітосвіти».

Радпартшколи (стор. 49) — школи для підготовки працівників радянських і партійних організацій. 28 травня 1918 р. були відкриті двотижневі курси агітаторів і пропагандистів ВІІВК, незабаром перетворені в короткотермінову школу партійної роботи. У 1919 р. на основі цієї школи склалася Центральна школа партійної роботи, яка в березні 1919 р. після смерті її організатора Я. М. Свердлова була реорганізована в Комуністичний університет імені Я. М. Свердлова.

Такого роду курси і школи виникали, починаючи з 1918 р. в діючих частинах Червоної Армії, а потім і при деяких губернських і повітових комітетах партії. Циркуляром ЦК РКП(б) і Наркомосу від 7 серпня 1920 р. «Про партійно-радянські школи» керівництво радпартшколами, які створювали в той час повсюдно губкоми, було покладено на Наркомос (з листопада 1920 р. ними почала керувати Головополітосвіта). Наприкінці 1920 р. були встановлені типи шкіл: радпартшкола I ступеня (повітова), радпартшкола II ступеня (губернська) і комуністичний університет (комвуз).

За час свого існування радянсько-партійні школи багато разів змінювали відповідно до потреб соціалістичного будівництва свої навчальні плани, строки навчання. Випускники їх направлялись в губернські, повітові, волосні Ради і партійні комітети як працівники радянського і партійного апаратів, пропагандисти, політосвітпрацівники. З 1925 р. відповідно до рішень XIV партійної конференції радпартшколи були реорганізовані в школи пропагандистів і завідуючих хатами-читальнями. В роки боротьби за колективізацію стають школами підготовки організаторів колгоспного будівництва. З 1935 р. радпартшколи перетворюються місяцями в обласні сільсько-господарські, місяцями в політико-освітні школи.

ЯК ТРЕБА ЧИТАТИ

(стор. 51)

Вперше опубліковано в журн. «Молодая гвардия», 1922, № 1—2. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, О самообразовании, М., «Молодая гвардия», 1936.

В зазначеному збірнику ця стаття і наступна («Гурткові заняття») об'єднані рубрикою «Поради тим, що починають займатися самоосвітою». У збірнику вміщено ряд інших статей Н. К. Крупської, які публікуються в цьому томі: «Пам'ятка тому, хто займається самоосвітою», «Організація самоосвіти», «Самоосвіта в системі політосвітроботи», «Про самоосвіту» та ін. У Вступі до збірника Н. К. Крупська писала:

«Підходячи до питання з точки зору врахування досвіду, я подумала, що доцільно зібрати свої статті, написані з питання про самоосвіту протягом останніх 15 років. На них лежить певний відбиток минулого, ми далеко пішли вперед, надзвичайно піднявся рівень розвитку і сільських і міських мас, зросли запити, але мені здається, що ці статті і для даного періоду не втратили ще свого значення» (стор. 3).

ГУРТКОВІ ЗАНЯТТЯ

(стор. 53)

Вперше опубліковано в журн. «Молодая гвардия», 1922, № 1—2. Друкується за вказаним джерелом.

Див. прим. до попередньої статті.

ОРГАНІЗАЦІЯ САМООСВІТИ

(стор. 56)

Вперше опубліковано окремою брошурою з однойменною назвою в серії «Что читать и чему учиться», М., «Молодая гвардия», 1922. В наступні роки праця перевидавалась багато разів. Друкується за

збірником: Н. К. Крупская, О самообразовании, М., «Молодая гвардия», 1936.

Див. прим. до статті «Як треба читати» (стор. 747).

ВИСТУП НА ІV КОНГРЕСІ КОМУНІСТИЧНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ
(стор. 82)

Опубліковано в «Бюллетене ІV конгресса Коммунистического Интернационала», № 25, 5 грудня 1922 р. Друкується за вказаним джерелом.

ДО ПОСТАНОВКИ СПРАВИ В РАДПАРТШКОЛАХ
(стор. 88)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1922, № 6 (грудень). Друкується за вказаним джерелом.

У грудні 1921 р. відбувся І Всеросійський з'їзд радпартшкіл, на якому було встановлено типи радпартшкіл, визначено їх завдання. На з'їзді в зв'язку з цим гостро постало питання про програми і методи викладання. Обговорення їх тривало в ході підготовки ІІ Всеросійського з'їзду радпартшкіл і комвузів і на самому з'їзді (відбувся в квітні 1923 р.). Ця стаття Н. К. Крупської відкривала перед з'їздівську дискусію в спірних питаннях.

Див. також прим. на стор. 746—747 — «З виступу на ІІ Всеросійському з'їзді губернських відділів народної освіти».

СИСТЕМА НАРОДНОЇ ОСВІТИ В РРФСР І МІСЦЕ
ПОЛІТОСВІТРОБОТИ В НІЇ
(стор. 96)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1923, № 1 (7). Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Политико-просветительная работа (1920—1923), М., «Работник просвещения», 1924.

БАЗА КУЛЬТУРИ
(стор. 104)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 66 від 25 березня 1923 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Политико-просветительная работа (1920—1923), М., «Работник просвещения», 1924.

МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ В РАДПАРТШКОЛАХ
(стор. 106)

Опубліковано в збірнику: Задачи и организация совпартшкол, вып. 1-й, М., «Красная повесть», 1923. Друкується за вказаним джерелом.

Стаття написана до ІІ Всеросійського з'їзду радпартшкіл і комвузів (11—15 квітня 1923 р.), на якому Н. К. Крупська виступала двічі: з привітальною промовою в день відкриття (див. стор. 118 і примітку до цієї промови) і з доповіддю «Про методи викладання в радпартшколах» (стор. 121).

В пошуках нових шляхів викладання Н. К. Крупська особливу увагу звертала на методи занять, які розвивають в учнів, чи то це будуть діти, чи дорослі, уміння і навички самостійно набувати знання. З цією метою вона розглядала і питання про можливість критичного використання *деяких рис дальтон-плану* в умовах радянської школи, особливо школи дорослих. Разом з тим Н. К. Крупська раз у раз попереджала про недопустимість перетворення цього методу в єдиний, універсальний. (Див. в цьому томі доповідь «Про методи викладання в радпартшколах» на II Всеросійському з'їзді радпартшкіл і комвузів — стор. 121, доповідь на III Всеросійському з'їзді радпартшкіл — стор. 163, тези «Методи колективних занять» — стор. 134, а також в 3-му томі цього вид.— прим. до статті «Суспільно-політичне виховання в школі II ступеня» — стор. 715).

ПРИВІТАЛЬНА ПРОМОВА НА II ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ РАДПАРТШКІЛ

(стор. 118)

Опубліковано в книзі: Второй Всероссийский съезд совпартшкол. Протоколы заседаний, вып. 1-й, М., «Красная новь», 1923. Друкується за вказаним джерелом.

II Всеросійський з'їзд радпартшкіл і комвузів (11—15 квітня 1923 р.) був скликаний ЦК РКП(б) разом з Головополітосвітою. На порядку денному пленуму з'їзду стояли три питання: 1) звіт підвідділу радпартшкіл Головополітосвіти, 2) принципи побудови програм і методи занять і 3) організація внутрішнього життя шкіл. У секціях і комісіях з'їзду розроблялись головним чином конкретні питання організації виховної роботи в школі (в т. ч. клубної). Цей виступ Н. К. Крупської відбувся 11 квітня 1923 р.— при відкритті з'їзду.

Див. також прим. на стор. 746 — «З виступу на II Всеросійському з'їзді губернських відділів народної освіти».

ПРО МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ В РАДПАРТШКОЛАХ

(стор. 121)

Доповідь на II Всеросійському з'їзді радпартшкіл і комвузів 12 квітня 1923 р. Опубліковано в книзі: Второй Всероссийский съезд совпартшкол. Протоколы заседаний, вып. 1-й, М., «Красная новь», 1923, і в журн. «Коммунистическое просвещение», 1923, № 2(8). Друкується за текстом журналу.

Див. також на стор. 748 прим. до статті «Методи викладання в радпартшколах» і до Привітальної промови на II Всеросійському з'їзді радпартшкіл.

МІСЦЕ ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ В ПОЛІТОСВІТРОБОТІ

(стор. 130)

З доповіді на II Всеросійському з'їзді по ліквідації неписьменності. Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1923, № 3(9). Друкується за вказаним джерелом.

З'їзд відбувався в Москві 20—26 травня 1923 р. і обговорив такі питання: 1) місце ліквідації неписьменності в політосвітній роботі

(Н. К. Крупська), 2) організаційне питання, 3) чергові завдання ліквідації неписьменності на Україні, 4) план ліквідації неписьменності населення РРФСР в найближчі чотири роки.

МЕТОДИ КОЛЕКТИВНИХ ЗАНЯТЬ

(стор. 134)

Тези, написані до IV Всеросійського з'їзду політосвіт. Опубліковані в книзі: Н. К. Крупская, Политико-просветительная работа (1920—1923), М., «Работник просвещения», 1924. Друкується за вказаним джерелом. (У заголовку статті в джерелі помилково надруковано «Метод» зам. «Методи»; у змісті назву наведено правильно).

IV Всеросійський з'їзд політосвіт спочатку було призначено на 25 листопада 1923 р. Відбувся в травні 1926 р. Доповіді Н. К. Крупської, тези якої публікуються, на з'їзді не було.

Див. також прим. до статей: «Методи викладання в радпартшколах» (стор. 748); «Єдина трудова школа», «Система народної освіти в РРФСР» (т. 2 цього вид., стор. 671, 672); «До питання про програми», «Про комплекси» і «Суспільно-політичне виховання в школі II ступеня» (т. 3, стор. 155).

ПОЄДНАННЯ МАРКСИСТСЬКОЇ ТЕОРІЇ З ПРАКТИКОЮ КОМУНІЗМУ

(стор. 138)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 268 від 25 листопада 1923 р. Передруковано в збірнику: Вопросы коммунистического просвещения, вып. 1-й, Екатеринбург, «Уралкнига», 1924. Друкується за текстом газети.

Після II з'їзду радпартшкіл і комвузів (квітень 1923 р.) в пресі знову розгорнулася дискусія про характер програм і методів викладання в радпартшколах. Ця стаття Н. К. Крупської була відгуком на лист дванадцяти слухачів Інституту червоної професури, опублікований під назвою «Укомплектований марксизм» в газ. «Правда» № 264 від 21 листопада 1923 р.

АНТИРЕЛІГІЙНА ПРОПАГАНДА В ШКОЛІ ДОРОСЛИХ

(стор. 143)

Опубліковано в збірнику: В помощь школе взрослых повышенного типа. Под общей редакцией Н. К. Крупской, вып. 2-й, М., «Красная новь», 1923. Друкується за вказаним джерелом.

ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИ САМООСВІТНЬОЇ РОБОТИ

(Тези)

(стор. 148)

Вперше опубліковано в журн. «Голос работника просвещения», 1923, № 5—6. Друкується за вказаним джерелом.

На основі резолюції III Всеросійського з'їзду політосвіт в 1922 р. при Головлітосвіті була створена Всеросійська комісія допомоги самоосвіті. З грудня 1923 почав виходити її орган — журнал «Помощь самообразованию».

ПРОМОВА НА КОНФЕРЕНЦІЇ ПО ВИВЧЕННЮ ПРИРОДНИЧО-ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ЦЕНТРАЛЬНО-ПРОМИСЛОВОЇ ОБЛАСТІ

(стор. 151)

Вперше опубліковано в збірнику: Производительные силы Центрально-Промышленной области. Труды областной конференции по изучению естественно-производительных сил ЦПО 2—11 февраля 1924 г. Под общей редакцией К. Д. Егорова, М., изд. Госплана СССР, 1925. Друкується за вказаним джерелом.

Конференція відбувалася в Москві і обговорила ряд доповідей, пов'язаних з вивченням продуктивних сил Центрально-Промислової області. Виступ Н. К. Крупської відбувся на доповідь члена президії обласної планової комісії проф. М. М. Александрова «Система народної освіти в зв'язку з новим укладом народно-господарського життя».

ЯК ВИВЧАТИ ЛЕНІНІЗМ?

(стор. 154)

Доповідь на зборах мобілізованих для роботи з ленінським призовом 21 березня 1924 р. Вперше опубліковано в журн. «Спутник коммуниста», орган Московського комітету РКП(б), 1924, № 1, під заголовком «Про пропаганду ленінізму» (без зазначення дати виступу і прізвища доповідача). Під заголовком «Чергові завдання пропаганди в зв'язку з ленінським призовом» ввійшла до збірок: Н. К. Крупская, О Владимире Ильиче, М., «Красная новь», 1924; Первая годовщина смерти В. И. Ленина. Материалы для массовой углубленной и кружковой работы в рабочих клубах, вып. 1, М., изд. Главполитпросвета, 1925. В Хрестоматії: С. Симковский, Марксизм и ленинизм, Л., «Прометей», 1925,— під заголовком «Діалектика у Леніна», дано частину доповіді, починаючи із слів: «Всяке явище всі марксисті, і Ленін в тому числі...» (стор. 157 цього тома і до кінця). При перевиданні доповіді в 1933 р. (див.: Н. К. Крупская, Будем учиться работать у Ленина, М., Партиздат) автор озаглавив її «Як вивчати ленінізм». Друкується за збірником: Н. К. Крупская, О Ленине, М., Госполитиздат, 1960.

ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ НА СЕЛІ

(стор. 160)

Виступ на III Всеросійському з'їзді по ліквідації неписьменності. Опубліковано в збірнику: На борьбу с неграмотностью, вып. 1-й, Тула, Изд. Тулгубполитпросвета и общества «Долой неграмотность», 1924. Друкується за вказаним джерелом.

III Всеросійський з'їзд по ліквідації неписьменності (8—13 червня 1924 р.) обміркував підсумки ліквідації неписьменності і накреслив заходи по дальшому посиленню цієї роботи, особливо в селі і серед жінок.

ДОПОВІДЬ НА III ВСЕСОЮЗНОМУ З'ЇЗДІ РАДПАРТШКІЛ

(стор. 163)

Доповідь відбулася 8 липня 1924 р. Опублікована в збірнику: Протоколы III Всесоюзного съезда совпартшкол. Стенографический отчет, М., Гиз, 1924. Друкується за вказаним джерелом.

III Всесоюзний з'їзд радпартшкіл (7—11 липня 1924 р.) обговорив такі основні питання: 1) зміни в навчальних планах у зв'язку з постановами XIII з'їзду РКП(б), 2) про партійно-виховну роботу серед курсантів радпартшкіл, 3) про методи викладання.

У збірнику: В помощь совпартшколам і школам взрослых, вып. 3-й (1-й), М., «Красная новь», 1924 — опублікована стаття Н. К. Крупської «Кілька слів до питання про дальтонівський план», яка значною мірою збігається з текстом даної доповіді.

Див. прим. до статей: «Методи викладання в радпартшколах» (стор. 748) (цього тома) і «Суспільно-політичне виховання в школі II ступеня» (т. 3 цього вид., стор. 155).

ЧИМ ПОВИНЕН БУТИ КЛУБ ПРИ РАДПАРТШКОЛІ

(стор. 182)

Опубліковано в збірнику: В помощь совпартшколам и школам взрослых, вып. 5-й, М., «Красная новь», 1924. Друкується за вказаним джерелом.

Стаття написана в зв'язку з обговоренням питання про характер роботи клубів при радпартшколах, яке докладно обговорювалося на II Всеросійському з'їзді радпартшкіл і комвузів (11—15 квітня 1923 р.) і пізніше.

ПОТРЕБИ ПОЧАТКОВОЇ НАРОДНОЇ ОСВІТИ

(стор. 185)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 279 від 7 грудня 1924 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927.

СТАРИЙ І МАЛИЙ — ЗА БУКВАРІ

(стор. 188)

Вперше опубліковано в «Учительской газете» № 11 від 11 грудня 1924 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927.

Стаття написана до 5-річчя декрету Ради Народних Комісарів «Про ліквідацію неписьменності серед населення РРФСР» від 26 грудня 1919 р.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ РОБОТА СЕРЕД СЕЛЯНОК

(стор. 190)

Доповідь на нараді по роботі серед селянок при ЦК РКП(б) 5—12 січня 1925 р. Вперше опублікована в газ. «Правда» № 9 від 11 січня 1925 р. Друкується за вказаним джерелом.

ЛЕНІН, РОБКОРИ, СІЛЬКОРИ І ОСВІТА

(стор. 196)

Вперше опубліковано в журн. «Рабоче-крестьянский корреспондент», 1925, № 1. Друкується за вказаним джерелом.

ЩЕ РАЗ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ НЕПИСЬМЕННОСТІ

(стор. 199)

Виступ на Всесоюзній методичній нараді по ліквідації неписьменності і малописьменності. Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1925, № 3—4. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927.

Всесоюзна методична нарада по ліквідації неписьменності і малописьменності відбулась 20—24 травня 1925 р. і обговорила такі питання: 1) пристосування методів навчання і посібників до індивідуально-групового навчання, 2) гурткова робота, 3) вироблення навичок читання, письма і рахунку на основі політграмоти на лікпункті, 4) пристосування єдиної програми для шкіл малописьменних до місцевих професійно-побутових умов.

ДОПОВІДЬ НА ІV ВСЕСОЮЗНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ РАДПАРТШКІЛ І КОМВУЗІВ

(стор. 205)

Стенограма доповіді повністю опублікована в книзі: ІV конференція совпартшкол и комвузов (22—25 юнія 1925 г.), М., изд. Коммунистического университета имени Я. М. Свердлова, 1926. В журн. «Коммунистическое просвещение», 1925, № 3—4, і в збірнику: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927,— вміщено частину доповіді під назвою «До постановки роботи в селі». Друкується за вказаним джерелом Комуністичного університету імені Я. М. Свердлова з деякими стилістичними виправленнями, зробленими автором в опублікованій в журналі і збірнику «На третьем фронте» частині доповіді.

ІV Всесоюзна конференція радпартшкіл і комвузів (22—25 червня 1925 р.) прийняла рішення про реорганізацію радпартшкіл: головним практичним завданням радпартшкіл стає підготовка завідуючих хат-читалень і сільських пропагандистів. Доповідь Н. К. Крупської відбулася 22 червня 1925 р.

САМООСВІТА СЕЛЯНСЬКОЇ МОЛОДІ

(стор. 213)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 207 від 11 вересня 1925 р. Друкується за збірником: Самообразование в СССР, изд 2-е, М.—Л., «Долой неграмотность», 1927.

ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ

(стор. 215)

Вперше опубліковано в «Учительской газете» № 43 від 17 вересня 1925 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927.

ОСНОВНІ ПИТАННЯ САМООСВІТИ

(стор. 218)

Доповідь на І Всесоюзній нараді по самоосвіті. Опубліковано в збірнику: Самообразование в СССР, изд. 2-е, М.—Л., «Долой неграмотность», 1927. Друкується за вказаним джерелом.

І Всесоюзна нарада по самоосвіті була скликана в Москві Агітпропом ЦК РКП(б) і Головополітосвітою 10—14 жовтня 1925 р. На ній було обговорено такі питання: 1) огляд роботи на місцях, 2) виявлення чергових завдань (охоплення мас, зміст занять), 3) побудова органів на допомогу самоосвіті, 4) методи самоосвіти, 5) навчальні і методичні посібники.

ПЕРЕД ЛИЦЕМ КУЛЬТУРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

(стор. 226)

Промова на I Всеросійському з'їзді товариства «Геть неписьменність» (ТГН). Вперше опубліковано в короткому репортерському викладі в «Учительской газете», № 4 від 28 січня 1926 р. Повний текст опубліковано в «Учительской газете», № 5 від 4 лютого 1926 р. і видано за дорученням Центральної ради ТГН як відозву окремою брошурою під заголовком «Робітники і селяни, створюйте товариство «Геть неписьменність!», М., «Долой неграмотность», 1926. У збірнику: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938,—цей текст подано як статтю під заголовком «Якщо самі маси візьмуться...». Друкується за вказаною брошурою вид-ва «Долой неграмотность».

Добровільне товариство «Геть неписьменність» (ТГН) існувало з 1923—1936 рр. Його основним завданням було сприяння ліквідації неписьменності серед дорослого населення. За роки свого існування ТГН проробило величезну роботу по обліку і навчанню неписьмених, по мобілізації радянської громадськості на боротьбу з нею. I Всеросійський з'їзд ТГН проходив у Москві з 18 по 24 січня 1926 р. (виступ Н. К. Крупської був 20 січня). Делегати представляли уже 1,6 млн. членів товариства. З'їзд пройшов під лозунгом максимальної уваги в справі ліквідації неписьменності в селі, національним республікам і областям і роботі серед жінок. Було підкреслено, що ТГН проробило велику роботу і в галузі видавничій. З'їзд закінчився виборами Центральної ради товариства. Незмінним головою ТГН був М. І. Калінін.

ПРИВІТАЛЬНЕ СЛОВО ВІД ІМЕНІ ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ 5-Я МЕТОДИЧНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ РАДПАРТШКІЛ

(стор. 230)

Опубліковано в книзі: Вопросы преподавания исторических дисциплин, М., изд. Коммунистического университета имени Я. М. Свердлова, 1926. Друкується за вказаним джерелом.

5-а методична конференція (нарада) радпартшкіл відбувалася в Москві 27—31 січня 1926 р. і обговорила такі питання: 1) підсумки XIV партз'їзду і завдання партійної освіти (А. В. Луначарський), 2) курс історії ВКП(б) в радпартшколах, 3) спеціальні доповіді про методи викладання історичних дисциплін. Крім того, обговорено доповіді: «Організація роботи по самоосвіті і радпартшкола» (А. І. Фільштинський) і «Організація підготовки сільських політосвітпрацівників» (Д. Є. Елькіна).

Див. про метод проектів прим. до статті «Система народної освіти в РРФСР» (т. 2 цього вид., стор. 672).

РОБІТНИЧІ УНІВЕРСИТЕТИ

(стор. 237)

Вперше опубліковано в газ. «Правда», № 47 від 26 лютого 1926 р. Друкується за вказаним джерелом.

Робітничі університети почали виникати в СРСР в кінці 1925 р.— на початку 1926 р., коли почалася соціалістична реконструкція народного господарства, і до початку 30-х рр. були однією з ланок системи робітничої освіти. Створювались звичайно як дво-, трирічні школи робітничого активу при вузах і великих промислових підприємствах і озброювали слухачів загальноосвітніми, політичними і технічними знаннями. Мали загальноосвітнє, суспільно-економічне і технічне відділення, заняття на яких проводились без відриву від виробництва і з врахуванням потреб місцевого підприємства. Робітничий університет був не тільки школою підвищення виробничої кваліфікації робітників, але й відкривав їм шлях до вищої освіти.

ЩО ГОВОРИВ ЛЕНІН ПРО ОСВІТУ

(стор. 241)

Опубліковано в журн. «Учись сам», щомісячний орган Головополітосвіти і ЦК ВЛКСМ, 1926, № 7. Друкується за вказаним джерелом.

КІЛЬКА ЗАУВАЖЕНЬ ДО ПИТАННЯ ПРО РОБІТНИЧІ УНІВЕРСИТЕТИ

(стор. 244)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1926, № 6. Друкується за вказаним джерелом.

Див. прим. до статті «Робітничі університети» (стор. 755).

САМООСВІТА В СИСТЕМІ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

(стор. 246)

Із доповіді на II Всесоюзній нараді по самоосвіті. Вперше опубліковано в журн. «Помощь самообразованию», 1927, № 3. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, О самообразовании, М., «Молодая гвардия», 1936.

II Всесоюзна нарада по самоосвіті була скликана 15—18 січня 1927 р. Агітпропом ЦК ВКП(б) разом з Головополітосвітою. На ній були обговорені такі питання: 1) підсумки і перспективи роботи, 2) самоосвіта в системі політосвітроботи (Н. К. Крупська), 3) загальна освіта і зв'язок її з системою шкільної освіти, 4) сільськогосподарська самоосвіта, 5) про кооперативну самоосвіту, 6) досвід роботи з партактивом в московській організації ВКП(б).

ПРО ПІДГОТОВКУ ПОЛІТОСВІТНИКІВ У ПЕДТЕХНІКУМАХ

(стор. 254)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1927, № 1. Друкується за вказаним джерелом.

Стаття була написана в порядку обміну думками.

ШКОЛА І САМООСВІТА

(стор. 260)

Вперше опубліковано в журн. «На путях к новой школе», 1927, № 2. Друкується за вказаним джерелом.

ПОЛІТОСВІТВИДДІЛЕННЯ ПРИ ПЕДТЕХНІКУМАХ

(стор. 266)

Вперше опубліковано в «Учительской газете» № 20 від 14 травня 1927 р. Друкується за журн. «Коммунистическое просвещение», 1927, № 3.

ПРО РОБОТУ ПОЛІТИКО-ОСВІТНЬОГО ВИДДІЛЕННЯ ШКОЛИ ІІ СТУПЕНЯ З ПЕДАГОГІЧНИМ УХИЛОМ

(стор. 271)

Вперше опубліковано в книзі: Программы и методические записки единой трудовой школы, вып. 6-й, 2-й концентр школы II ступени. Программы специальных предметов, М.—Л., Гиз, 1927. Друкується за вказаним джерелом.

ЗНАТИ ОСОБЛИВОСТІ КОЖНОГО РАЙОНУ

(стор. 274)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 83 від 7 квітня 1928 р. під заголовком «Стабілізація неписьменності». Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938.

ОДНА БАЛКА КРИПІТЬ ДРУГУ

(стор. 283)

Вперше опубліковано в «Учительской газете» № 17 від 20 квітня 1928 р. Під заголовком «Загальне навчання і ліквідація неписьменності серед дорослих і дітей» статтю вміщено в збірник: Н. К. Крупская, Культурход и ликвидация неграмотности, М.—Л., Гиз, 1928. Друкується за текстом газети.

ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ САМООСВІТИ

(стор. 285)

Доповідь на Всесоюзній нараді по загальній самоосвіті. Вперше опубліковано в журн. «Помощь самообразованию», 1928, № 6. Друкується за вказаним джерелом.

Нарада відбувалася в Москві 19—22 квітня 1928 р. і обговорила такі питання: 1) чергові завдання загальної самоосвіти (Н. К. Крупська), 2) масові форми загальної самоосвіти, 3) про заочне навчання.

ПРО РОБІТНИЧІ УНІВЕРСИТЕТИ

(стор. 294)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 134 від 12 червня 1928 р. Друкується за вказаним джерелом.

Див. прим. до статті «Робітничі університети» (стор. 755).

КАРФАГЕН ПОВИНЕН БУТИ ЗРУЙНОВАНИЙ
(стор. 298)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 138 від 16 червня 1928 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Культпоход и ликвидация неграмотности, М.—Л., Гиз, 1928.

Стаття написана в зв'язку з Всеросійською конференцією по ліквідації неписьменності, яка почалася 15 червня 1928 р.

ТРЕБА, ЩОБ УСІ БИЛИ В ОДНУ ТОЧКУ
(стор. 301)

Вперше опублікована в газ. «Правда» № 215 від 15 вересня 1928 р. під заголовком «Лікнепівська спартакіада». Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938.

«ЛІКНЕПІВСЬКУ СПАРТАКІАДУ» — ПІД КОНТРОЛЬ МАС!
(стор. 303)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 230 від 3 жовтня 1928 р. У «Крестьянской газете» № 42 від 9 жовтня 1928 р. опубліковано під заголовком «Під контроль мас». Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Культпоход и ликвидация неграмотности, М.—Л., Гиз, 1928.

ПРО КУЛЬТУРНИЙ ПОХІД
(стор. 306)

Доповідь на загальних зборах співробітників Наркомосу. Вперше опубліковано в журн. «Народное просвещение», 1928, № 10. Друкується за вказаним джерелом.

За змістом доповіді (див. стор. 307) видно, що вона могла відбутися в кінці вересня або в перших числах жовтня 1928 р.

ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ПОХОДУ
(стор. 315)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 239 від 13 жовтня 1928 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности. М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938.

НА БОРТЬБУ З НЕПИСЬМЕННІСТЮ В СЕЛІ
(стор. 317)

Вперше опубліковано в журн. «Деревенский коммунист», 1928, № 19. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938.

ЩЕ РАЗ ПРО КУЛЬТПОХІД
(стор. 321)

Вперше опубліковано в газ. «Известия» № 243 від 18 жовтня 1928 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Культпоход и ликвидация неграмотности, М.—Л., Гиз, 1928.

КУЛЬТУРНИЙ ПОХІД І ЙОГО ЗАВДАННЯ

(стор. 324)

Опубліковано в збірнику: Н. К. Крупская, Ликвідація неграмотності, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938, в якому датовано автором 1928 р. Друкується за вказаним джерелом.

КУЛЬТУРНИЙ ПОХІД В СЕЛО

(стор. 327)

Вперше опубліковано в журн. «Спутник агітатора для деревни», 1928, № 21. Друкується за вказаним джерелом.

БУДИТИ САМОДІЯЛЬНІСТЬ МАС

(стор. 332)

Опубліковано в збірнику: Н. К. Крупская, Ликвідація неграмотності, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938, в якому датовано автором 1928 р. Друкується за вказаним джерелом.

РАДИТИСЯ З УЧНЯМИ

(стор. 334)

Опубліковано в збірнику: Н. К. Крупская, Ликвідація неграмотності, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938, в якому датовано автором 1928 р. Друкується за вказаним джерелом.

ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ РОБОТИ

(З а п и с к а)

(стор. 337)

Опубліковано в збірнику: Н. К. Крупская, Ликвідація неграмотності, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938, в якому датовано автором 1928 р. Друкується за вказаним джерелом.

ЗАМІТКИ ПРО БУКВАР

(стор. 339)

Опубліковано в збірнику: Н. К. Крупская, Ликвідація неграмотності, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938, в якому датовано автором 1928 р. Друкується за вказаним джерелом.

ЗАМІТКИ ПРО СТВОРЕННЯ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ ДОРОСЛИХ

(стор. 341)

Опубліковано в збірнику: Н. К. Крупская, Ликвідація неграмотності, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938, в якому датовано автором 1928 р. Друкується за вказаним джерелом.

ДО ДРУГОГО З'ЇЗДУ ТГН

(стор. 342)

Вперше опубліковано в журн. «За грамоту», 1929, № 1. Друкується за вказаним джерелом.

ІІ Всеросійський з'їзд товариства «Геть неписьменність» (ТГН) відбувався в Москві 25—30 січня 1929 р. і обговорив такі питання:

1) звіт Центральної ради ТГН про роботу товариства, 2) про участь комсомолу в роботі товариства, 3) про хід ліквідації неписьменності, 4) про випуск літератури для тих, що починають читати. У зв'язку з культпоходом, що почався, докладно обговорювалось питання про участь в ньому ТГН.

Н. К. Крупська на з'їзді виступала двічі (див. стор. 344, 348).

ПРОМОВА НА УРОЧИСТОМУ ЗАСІДАННІ ІІ З'ЇЗДУ ТГН

(стор. 344)

Опубліковано в збірнику: М. Калинин и Н. Крупская, Усилим самодеятельность масс, М.—Л., Гиз, 1929. Друкується за вказаним джерелом.

Див. прим. до попередньої статті.

ПРОМОВА НА ІІ З'ЇЗДІ ТГН

(стор. 348)

Опубліковано в збірнику: М. Калинин и Н. Крупская, Усилим самодеятельность масс, М.—Л., Гиз, 1929. У скороченому вигляді під заголовком «Завжди повинна бути ясна мета» промову опубліковано також у журн. «За грамоту», 1929, № 1. Друкується за текстом вказаного збірника.

Див. вище прим. до статті «До другого з'їзду ТГН».

НАКАЗ ІЛЛІЧА

(стор. 354)

Вперше опубліковано в журн. «Крестьянка», 1929, № 2. Друкується за вказаним джерелом.

ЗНАННЯ — СИЛА

(стор. 357)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистка», 1929, № 3. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Женщина Страны Советов — равноправный гражданин, М., Партиздат, 1938.

ПРОДОВЖУВАТИ РОБОТУ І ЛІТОМ

(стор. 362)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 83 від 11 квітня 1929 р. під заголовком «Продовжити розпочату справу». Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938.

З'ЇЗДОВІ ПО ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ

(стор. 364)

Написано до ІV Всеросійського з'їзду по ліквідації неписьменності. Опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1929, № 7—8. Друкується за вказаним джерелом.

З'їзд відбувався в Москві 21—29 червня 1929 р. і обговорив практичні шляхи дальшої роботи по ліквідації неписьменності на ос-

нові постанови ЦК ВКП(б) від 17 травня 1929 р. «Про роботу по ліквідації неписьменності». (Див. «Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании. Сб. документов за 1917—1947 гг.», вып. 2-й, М.—Л., изд-во АПН РСФСР, 1947, стор. 127—130).

ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ — БОЙОВА ПОЛІТИЧНА СПРАВА (стор. 367)

Виступ 29 вересня 1929 р. на нараді місцевих працівників по ліквідації при Наркомосі РРФСР. Вперше опубліковано в «Учительской газете» № 116 від 5 жовтня 1929 р. і (з деякими скороченнями) в журн. «За грамоту», 1929, № 10. Друкується за текстом газети.

ДРУГИЙ ЕТАП КУЛЬТУРНОГО ПОХОДУ (стор. 373)

Вперше опубліковано в журн. «Комсомольский агитпропработник», 1929, № 18. Друкується за вказаним джерелом.

Культармійці (стор. 374) — добровольці — громадські працівники, які безплатно працювали по ліквідації неписьменності. З часу культурпоходу це слово міцно ввійшло в нашу мову.

ПРОФСПІЛКИ І ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ (стор. 379)

Вперше опубліковано в журн. «Ленинградский металлист», 1929, № 29. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938.

ЛЕНІН ПРО ОСВІТУ (стор. 381)

Передмова до книги: В. И. Ленин, О просвещении, М.—Л., Гиз, 1929. Друкується за 2-м виданням зазначеної книги, М.—Л., Гиз, 1930.

ДЕСЯТИРІЧЧЯ ДЕКРЕТУ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ НЕПИСЬМЕННОСТІ (стор. 384)

Вперше опубліковано 26 грудня 1929 р. в «Учительской газете» № 150 і одночасно в газ. «Правда» № 306. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938.

ДЕКРЕТ ЗАЛИШАЄТЬСЯ В СИЛІ (стор. 389)

Виступ 31 грудня 1929 р. на урочистому засіданні Всеросійської надзвичайної комісії по ліквідації неписьменності і президій Центральної і Московської Рад товариства «Геть неписьменність», присвяченому 10-річчю декрету Ради Народних Комісарів від 26 грудня 1919 р. «Про ліквідацію неписьменності серед населення РРФСР». Опубліковано в журн. «За грамоту», 1930, № 2—3. Друкується за вказаним джерелом.

РОБІТНИЧА ОСВІТА В РЕКОНСТРУКТИВНИЙ ПЕРІОД

(стор. 393)

Доповідь на нараді робітничих університетів у Замскворіцькому районі Москви 16 січня 1930 р. Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1930, № 2. Друкується за вказаним джерелом.

Див. прим. до статті «Робітничі університети» (стор. 755).

ТІСНІШЕ ПОВ'ЯЗАТИ ПИТАННЯ ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ З ПИТАННЯМИ ПРОПАГАНДИ ЗАХОДІВ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

(стор. 403)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 212 від 3 серпня 1930 р. під заголовком «Підніmemo справу ліквідації неписьменності на вищий ступінь». Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938.

«Крестьянская газета для начинающих читать» (стор. 405) почала виходити з липня 1930 р. за спеціальним рішенням ЦК ВКП(б). Це була загальнополітична газета для малописьмених, набиралась великим шрифтом, виходила 1 раз у 5 днів. Газета мала своїх сількорів, при редакції скликались наради з питань роботи в колгоспах, ліквідації неписьменності і малописьменності, бібліотечної роботи. Разом з виходом її окремих номерів видавався для ліквідаторів неписьменності і малописьменності спеціальний методичний посібник — спочатку під назвою «Культармієць» (1930—1933), потім — «На допомогу навчанню». Газета виходила до лютого 1939 р.

ПРОЛЕТАРІЙ — ПЕРЕДОВИЙ БОРЕЦЬ ЗА КУЛЬТУРУ ВСІЄЇ КРАЇНИ РАД

(стор. 407)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 252 від 12 вересня 1930 р. під заголовком «Не можна пройти мимо». Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938.

Стаття написана в зв'язку із скликанням V Всеросійської наради по ліквідації неписьменності 12—16 вересня 1930 р. (Див. прим. на стор. 762 до вступного слова Н. К. Крупської на цій нараді — «Кожний завод — колектив культурміщів»).

ЛІКНЕПРОВОТА І ПРОФСПІЛКИ

(стор. 412)

Вперше опубліковано під вказаним заголовком в газ. «За коммунистическое просвещение» № 111 від 12 вересня 1930 р. і в газ. «Труд» № 251 від того ж числа під заголовком «Піднести культурну боекдатність робітничого класу». Друкується за текстом газ. «За коммунистическое просвещение».

Стаття написана в зв'язку із скликанням V Всеросійської наради по ліквідації неписьменності (див. прим. нижче).

КОЖНИЙ ЗАВОД — КОЛЕКТИВ КУЛЬТАРМІЙЦІВ
(стор. 415)

Вступне слово 12 вересня 1930 р. на V Всеросійській нараді по ліквідації неписьменності. Опубліковано в газ. «За коммунистическое просвещение» № 112 від 15 вересня 1930 р. Друкується за вказаним джерелом.

V Всеросійська нарада по ліквідації неписьменності (12—16 вересня 1930 р.) обговорила доповіді про підсумки і завдання роботи по ліквідації неписьменності, про громадсько-політичну роботу на лікпунктах, про культпохід як основний метод перебудови всієї роботи по ліквідації неписьменності. Нарада ухвалила організувати Всеросійський штаб по ліквідації неписьменності — гнучку організацію з оперативними функціями. На нараді прийнято Генеральний договір про навчання всіх неписьменних в РРФСР до 1932 р., підписаний всіма установами і організаціями, відповідальними за цю роботу.

ПРО МЕТОДИ НАВЧАННЯ НЕПИСЬМЕННИХ
(стор. 418)

Доповідь на одній з методичних нарад 1930 р. Вперше опублікована в збірнику: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938. Частина доповіді під заголовком «Про роботу з культармійцями» вміщена в журн. «Школа взрослых», 1940, № 4. Друкується за вказаним збірником.

ЛІКВІДАЦІЯ МАЛОПИСЬМЕННОСТІ
(стор. 427)

Вперше опубліковано в порядку обговорення в газ. «За коммунистическое просвещение» № 170 від 1 грудня 1930 р. Друкується за вказаним джерелом.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛЕНІНСЬКИЙ МЕТОД НАУКОВОЇ РОБОТИ
(стор. 429)

Вперше опубліковано в книзі: Н. К. Крупская, Воспоминания о Ленине, вып. 1-й, М.—Л., Гиз, 1930 (в Приложениях). Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Будем учиться работать у Ленина, М., Партиздат, 1933.

ЛЕНІН ПРО УМІННЯ ПИСАТИ ДЛЯ РОБІТНИЧИХ І СЕЛЯНСЬКИХ МАС
(стор. 434)

Вперше опубліковано в книзі: Н. К. Крупская, Воспоминания о Ленине, вып. 1-й, М.—Л., Гиз, 1930 (в Приложениях). Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Будем учиться работать у Ленина, М., Партиздат, 1933.

1931—1939

ОРГАНІЧНО ПОВ'ЯЗАТИ ЛІКНЕППОХІД З БОРТЬОЮ
ЗА ОВОЛОДІННЯ ТЕХНІКОЮ

(стор. 443)

Виступ на пленумі Центрального штабу лікнеппоходу і Центральної ради товариства «Геть неписьменність» (ТГН) в серпні

1931 р. Опубліковано в газ. «За коммунистическое просвещение», № 198 від 33 серпня 1931 р. Друкується за вказаним джерелом.

10 РОКІВ ТОМУ І ТЕПЕР
(стор. 446)

Вперше опубліковано в журн. «Молодая гвардия», 1931, № 21—22. Друкується за вказаним джерелом.

ПРО КУЛЬТУРНУ РЕВОЛЮЦІЮ
(стор. 451)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистический Интернационал», 1931, № 29—30, присвяченому 14-річчю Жовтневої революції. Друкується за вказаним джерелом.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ МАСОВОЇ РОБОТИ СЕРЕД ДОРОСЛИХ
(стор. 459)

Виступ на нараді по ліквідації неписьменності в Московській області (кінець 1932 р.) опубліковано в брошурі: Основные задачи массовой работы среди взрослых, М., изд. Моно, 1933. Друкується за вказаним джерелом.

ЯК ЛЕНІН ПРАЦЮВАВ НАД МАРКСОМ
(стор. 467)

Вперше опубліковано в журн. «Большевик», 1933, № 1—2. Друкується за текстом брошури: Н. К. Крупская, Как Ленин работал над Марксом, М., Партиздат, 1933.

ПРО ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ МІНІМУМ
(стор. 482)

Вперше опубліковано в газ. «Известия» № 119 від 23 травня 1935 р. Друкується за вказаним джерелом.

ЛЕНІНГРАДСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ СВЯТКУЄ
СВІЙ 15-РІЧНИЙ ЮВІЛЕЙ
(стор. 485)

Вперше опубліковано в газ. «Ленинградская правда» № 125 від 29 травня 1934 р. Друкується за вказаним джерелом.

Початком діяльності інституту вважається 20 грудня 1918 р., коли був офіційно відкритий у Петрограді інститут позашкільної освіти (створений за постановою Ради Народних Комісарів Союзу Комун Північної області). У 1924 р. він був переіменований на Педагогічний інститут політосвітроботи імені Н. К. Крупської, а в 1925 р.— в Комуністичний політико-освітній інститут імені Н. К. Крупської. Змінилася не тільки назва, але й зміст роботи; змінився і склад учнів в бік збільшення кількості студентів із середовища робітників і селян.

У травні 1941 р. за постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР Комуністичний політико-освітній інститут реорганізований в Ленінградський державний бібліотечний інститут імені Н. К. Крупської.

15-річний ювілей інституту офіційно відзначав у травні 1934 р.

ПАМ'ЯТКА ТОМУ, ХТО ЗАЙМАЄТЬСЯ САМООСВІТОЮ
(Загальні правила)
(стор. 487)

Вперше опубліковано в журн. «Повысим грамотность», 1934, № 3 (червень). Друкується за збірником: Н. К. Крупская, О самообразовании, М., «Молодая гвардия», 1936.

Див. прим. до статті «Як треба читати» (стор. 747).

ДОБРЕ ЗНАТИ ОСОБЛИВОСТІ КОЖНОЇ НАЦІОНАЛЬНОСТІ
(стор. 490)

Доповідь на нараді працівників національних республік і областей РРФСР 10 липня 1934 р. Опубліковано в збірнику: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938. Друкується за вказаним джерелом.

ДО 15-РІЧЧЯ ДЕКРЕТУ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ НЕПИСЬМЕННОСТІ
(стор. 496)

Вперше опубліковано в журн. «Повысим грамотность», 1934, № 5 (жовтень). У газ. «Известия» № 301 від 26 грудня 1934 р. Статтю вміщено під заголовком «15 років чудового декрету». Друкується за текстом зазначеного журналу.

ПРО ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В РАДПАРТШКОЛАХ
(стор. 502)

Виступ на нараді директорів національних радпартшкіл 21 листопада 1934 р. Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1935, № 2 Друкується за вказаним джерелом.

Див. прим. на стор. 746, 747 — «З виступу на II Всеросійському з'їзді губернських відділів народної освіти».

15-РІЧЧЯ З ДНЯ ОПУБЛІКУВАННЯ ДЕКРЕТУ ПРО
ЛІКВІДАЦІЮ НЕПИСЬМЕННОСТІ
(стор. 509)

Тези доповіді, з якою Н. К. Крупська виступала по радіо 26 грудня 1934 р. Опубліковано в збірнику: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938. Друкується за вказаним джерелом.

ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ В СПРАВІ ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ
І МАЛОПИСЬМЕННОСТІ
(стор. 519)

Вперше опубліковано в газ. «За коммунистическое просвещение», № 296 від 26 грудня 1934 р. Друкується за вказаним джерелом.

ПРО ВИКЛАДАННЯ В ШКОЛАХ ДОРОСЛИХ ПІДВИЩЕНОГО ТИПУ
(стор. 522)

Вступ до програм Наркомосу 1934 р. для загальноосвітніх шкіл дорослих підвищеного типу. Опубліковано в збірнику: Н. К. Крупская, О преподавании в средних школах взрослых, М., Учпедгиз, 1939. Друкується за вказаним джерелом.

І ТРАВНЯ В ШКОЛІ ГРАМОТИ І МАЛОПИСЬМЕННИХ
(стор. 529)

Вперше опубліковано в газ. «В помощь учебе» № 22 від 24 квітня 1935 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938.

ПРО САМООСВІТУ
(стор. 532)

Вперше опубліковано в журн «Юный коммунист», 1935, № 5. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, О самообразовании, М., «Молодая гвардия», 1936.

Див. прим. до статті «Як треба читати» (стор. 747).

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ В. І. ЛЕНІНА
(На допомогу самоосвіті)
(стор. 539)

Вперше опубліковано в журн. «Красный библистекарь», 1935, № 7. Друкується за вказаним джерелом.

Стаття написана стосовно до 3-го вид. Творів В. І. Леніна. У 4-му вид., яке вийшло в 1941—1950 рр. і в Полном собрании сочинений В. И. Ленина, яке виходить, матеріали розташовуються також в хронологічному порядку, з примітками і покажчиками. Тому методичні вказівки Н. К. Крупської в основному зберігають своє значення і для тих, хто користується цими виданнями.

ЗА НАВЧАННЯ
(стор. 546)

Вперше опубліковано одночасно в газ. «В помощь учебе» № 69 від 16 грудня 1935 р. і в журн. «Крестьянка», 1935, № 24. Друкується за текстом газети.

СТАХАНОВСЬКИЙ РУХ І ШКОЛИ ДОРОСЛИХ
(стор. 550)

Вперше опубліковано в журн. «Повысим грамотность», 1936, № 1. Друкується за вказаним джерелом.

ПРО ПІДВИЩЕННЯ УСПІШНОСТІ УЧНІВ У ШКОЛАХ
ГРАМОТИ І МАЛОПИСЬМЕННИХ
(стор. 555)

Вперше опубліковано в журн. «Повысим грамотность», 1936, № 1. Друкується за вказаним джерелом

ПОВ'ЯЗАТИ ШКОЛУ З ПОВУТОВИМИ УМОВАМИ, З УМОВАМИ
ПРАЦІ УЧНІВ
(стор. 557)

Виступ 25 лютого 1936 р. на Всеросійській нараді по навчанню дорослих. В короткому репортерському викладі опубліковано в газ. «В помощь учебе» № 16 від 21 березня 1936 р. Друкується за журн. «Повысим грамотность», 1936, № 3.

Всеросійська нарада по навчанню дорослих (25—28 лютого 1936 р.) була скликана Наркомпросом РРФСР для обговорення підсумків роботи країв і областей по ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослих

8 БЕРЕЗНЯ І ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ (стор. 567)

Опубліковано в збірнику: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1938. Друкується за вказаним джерелом.

У збірнику статтю віднесено до 1935 р. помилково. З тексту видно, що вона написана незабаром після опублікування 27 лютого 1936 р. в газ. «Правде» постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про роботу по навчанню неписьменних і малописьменних».

З ЧОГО ПОЧАТИ? (стор. 569)

Вперше опубліковано в газ. «За коммунистическое просвещение» № 38 від 18 березня 1936 р. В журн. «Власть Советов», 1936, № 7, надруковано під заголовком «Про ліквідацію неписьменності і малописьменності». Друкується за журн. «Повысим грамотность», 1936, № 3.

ЗАВДАННЯ ШКІЛ ДОРΟΣЛИХ ПІДВИЩЕНОГО ТИПУ (стор. 573)

Доповідь 3 липня 1936 р. на нараді в Наркомосі про роботу шкіл дорослих підвищеного типу. Вперше опубліковано в журн. «Школа взрослых», 1936, № 3 (вересень). У збірнику: Н. К. Крупская, О школах взрослых среднего образования, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1937 — ввійшла під заголовком «Завдання шкіл дорослих». Друкується за збірником: Н. К. Крупская, О преподавании в средних школах взрослых, М., Учпедгиз, 1939.

ЗАУВАЖЕННЯ ДО ПРОЕКТУ ПРОГРАМ НА 1936/37 НАВЧАЛЬНИЙ РІК (стор. 581)

Опубліковано в збірнику: Н. К. Крупская, О преподавании в средних школах взрослых, М., Учпедгиз, 1939, у якому датовано автором 2 серпня 1936 р. Друкується за вказаним джерелом.

ЯК ПРАЦЮВАТИ НАД ТЕКСТОМ КОНСТИТУЦІЇ (стор. 585)

Вперше опубліковано в журн. «Школа взрослых», 1936, № 4. Друкується за збірником: О преподавании Конституции. В помощь преподавателям школ для неграмотных и малограмотных, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1937.

ОСНОВНІ ПИТАННЯ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ В ШКОЛАХ ДОРΟΣЛИХ (стор. 591)

Доповідь на II Всеросійській нараді по ліквідації неписьменності і малописьменності. Вперше опубліковано під заголовком «Як організувати викладання в школах дорослих» в газ. «За коммуни-

стическое просвещение» № 150 від 2 листопада 1936 р. В журн. «Школа взрослых», 1936, № 6, доповідь вміщено під заголовком «Методична робота в школах дорослих». Друкується за збірником: Н. К. Крупская, О преподавании в средних школах взрослых, М., Учпедгиз, 1939.

II Всероссийська нарада по ліквідації неписьменності і малописьменності відбувалася 25—29 жовтня 1936 р. в Наркомосі РРФСР. Вона обміркувала план заходів по завершенню ліквідації неписьменності в РРФСР в 1937 р., а також ряд питань про методи навчання неписьменних і малописьменних.

ПРИ ШКОЛАХ ДОРОСЛИХ ТРЕБА ОРГАНІЗУВАТИ ДОВІДКОВЕ БЮРО ПО САМООСВІТІ

(стор. 595)

Вперше опубліковано в газ. «За коммунистическое просвещение» № 150 від 2 листопада 1936 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, О политпросветработе, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1937.

БІЛЬШЕ РАДИТИСЯ З ГОРЬКИМ

(стор. 599)

Вперше опубліковано в журн. «Школа взрослых», 1936, № 5. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, О преподавании в средних школах взрослых, М., Учпедгиз, 1939.

ЯК ВИВЧАТИ ПРОГРАМУ З РОСІЙСЬКОЇ МОВИ В ШКОЛАХ ДОРОСЛИХ
(стор. 606)

Вперше опубліковано в журн. «Школа взрослых», 1936, № 6. Друкується за вказаним джерелом.

ЦІЄЇ ЗИМИ ТРЕБА ПРАЦЮВАТИ ДУЖЕ НАПРУЖЕНО

(стор. 610)

Промова на нараді культармійців, учителів і інспекторів шкіл дорослих, 27 грудня 1936 р. Вперше опубліковано в журн. «Школа взрослых», 1937, № 2. Друкується за вказаним джерелом.

Нарада була скликана 26—28 грудня 1936 р. редакціями журналу «Школа взрослых» і газети «В помощь учебе» для узагальнення кращого досвіду по навчанню дорослих на місцях.

ПРОЕКТ НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ ДВОРІЧНОЇ ШКОЛИ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ
(стор. 616)

Публікується вперше за рукописом, який зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КППС (ф. 12, оп. 3, од. зб. 25, арк. 1054—1056).

Дворічні школи політосвітроботи вперше були відкриті у 1936 р. в деяких обласних центрах (замість радпартшкіл) і готували головним чином завідуючих хат-читалень і сільських бібліотекарів. Пізніше реорганізовані в трирічні середні спеціальні навчальні заклади — політосвітшколи (культосвітшколи).

ПРО ГУРТКОВУ РОБОТУ
(стор. 618)

Опубліковано в збірнику: Н. К. Крупская, О политпросветработе (1936 г.), М., Наркомпрос РСФСР, 1937. Друкується за вказаним джерелом.

ПРО ЗМІСТ ПРОГРАМ
(стор. 622)

З виступу 9 січня 1937 р. на нараді при ЦК ВЛКСМ з питань середньої школи дорослих. Вперше опубліковано в журн. «Школа взрослых», 1937, № 3. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, О преподавании в средних школах взрослых, М., Учпедгиз, 1939.

Всесоюзна нарада по роботі шкіл середньої освіти, скликана ЦК ВЛКСМ, відбулася 8—10 січня 1937 р. На порядку денному стояли доповіді директорів ряду шкіл: Челябінського тракторного заводу, № 17 Кіровського району Ленінграда, с. Кантеміровки Воронезької обл., м. Шуї.

ДВАТИ ПРО НЕПИСЬМЕННИХ І МАЛОПИСЬМЕННИХ
(стор. 632)

Промова на нараді голів секцій по ліквідації неписьменності сільських і міських рад та інспекторів шкіл дорослих 17 січня 1937 р. Вперше опубліковано в журн. «Школа взрослых», 1937, № 5. Друкується за вказаним джерелом.

ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПОСТАНОВИ РНК РРФСР ПРО ЗАОЧНУ ОСВІТУ
(стор. 640)

Публікується вперше за рукописом, що зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (ф. 12, оп. 2а, од. зб. 464, ар. 1 з окремим автографом). Написано в зв'язку з постановою РНК РРФСР від 7 березня 1937 р. «Про організацію в системі Наркомосу РРФСР загальноосвітнього заочного навчання дорослих» (див. Сборник приказов и распоряжений по Наркомпросу РСФСР, 1937, № 12, стор. 232).

Заголовок дано редакцією цього видання.

ПРО АНТИРЕЛІГІЙНУ ПРОПАГАНДУ
(стор. 642)

Вперше опубліковано в газ. «В помощь учебе» № 20 від 18 квітня 1937 р. Друкується за вказаним джерелом.

ПРО ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ
(стор. 645)

З виступу на нараді викладачів географії середніх шкіл дорослих в Наркомосі РРФСР 21 квітня 1937 р. Вперше опубліковано в журн. «Школа взрослых», 1937, № 8. Під тією ж назвою ввійшов у збірник: Н. К. Крупская, О школах взрослых среднего образования, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1937. У збірнику: Н. К. Крупская,

О преподавании в средних школах взрослых, М., Учпедгиз, 1939 г. надруковано під заголовком «Перетворити географію в потужну підойму соціалістичної пропаганди». Друкується за текстом зазначеного журналу.

ПІДНЕСТИ НА НАЛЕЖНУ ВИСОЧІНЬ ВИКЛАДАННЯ БІОЛОГІЇ

(стор. 651)

З виступу на нараді викладачів природознавства середніх шкіл дорослих 25 квітня 1937 р. Вперше опубліковано під заголовком «Про біологію» в журн. «Школа взрослых», 1937, № 7. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, О преподавании в средних школах взрослых, М., Учпедгиз, 1939.

ПРО ВИКЛАДАННЯ ХІМІЇ І ФІЗИКИ

(стор. 656)

З виступу на нараді викладачів хімії і фізики середніх шкіл дорослих 5 травня 1937 р. Вперше опубліковано в журн. «Школа взрослых», 1939, № 11. Друкується за вказаним джерелом.

ГОЛОВНЕ У ВИКЛАДАННІ МАТЕМАТИКИ

(стор. 661)

Вперше опубліковано під заголовком «Про викладашя математики в школах дорослих», в журн. «Школа взрослых», 1937, № 7. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, О преподавании в средних школах взрослых, М., Учпедгиз, 1939.

Стаття, як видно з її початку, відтворює зміст виступу Н. К. Крупської на нараді викладачів математики середніх шкіл дорослих (відбулася в Наркомосі РРФСР 10 квітня 1937 р.).

НАСИЧУВАТИ МАРКСИЗМОМ-ЛЕНІНІЗМОМ УСЮ НАШУ ПОВСЯКДЕННУ РОБОТУ

(стор. 667)

З промови на засіданні Ради при наркомі освіти 21 липня 1937 р. Вперше опубліковано в журн. «Школа взрослых», 1937, № 10. Друкується за вказаним джерелом.

ПІДХОПИТИ ПОЧИН БЕРЕЗАЙЦІВІ

(стор. 672)

Вперше опубліковано в газ. «Комсомольская правда» № 216, від 18 вересня 1937 р. Друкується за вказаним джерелом.

Березайська сільрада Бологовського району Калінінської обл. у 1937 р. перша в країні цілком закінчила ліквідацію неписьменності серед дорослого населення. Про досвід роботи березайців було опубліковано ряд матеріалів (див. наприклад: А. Е. Здоров, Большое дело в маленькой Березайке, М., изд. Наркомпроса РСФСР, 1937).

Промова на зустрічі із студентами і працівниками Московського бібліотечного інституту (1938 р.). Вперше опубліковано в журн. «Красный библиотекарь», 1938, № 4. Друкується за вказаним джерелом.

СТАВИТИ НАВЧАННЯ БЛИЖЧЕ ДО НАВКОЛИШНЬОГО ЖИТТЯ

(стор. 682)

Вперше опубліковано в журн. «Школа взрослых», 1938, № 6. Друкується за вказаним джерелом.

СТАВИТИ ПИТАННЯ З УСІЄЮ ГОСТРОТЮ

(стор. 686)

З виступу на нараді учителів московських шкіл в Наркомосі РРФСР. Вперше опубліковано в журн. «Школа взрослых», 1938, № 8. Друкується за вказаним джерелом.

ПЛАН ПІДРУЧНИКА З АРИФМЕТИКИ ДЛЯ ШКІЛ МАЛОПИСЬМЕННИХ

(стор. 690)

Вперше опубліковано в журн. «Школа взрослых», 1938, № 8, від імені Управління освіти дорослих Наркомосу РРФСР. Друкується за вказаним джерелом.

План написала Н. К. Крупська. Він був розмножений також на рогаторі і надісланий в ряд вузів, окремим видатним ученим, учителям. Редакція журн. «Школа взрослых» проводила ряд зборів викладачів арифметики на заводах і фабриках, старанно проводила запис висловлювань. Н. К. Крупська уважно читала все, що надходило з місць. Відзиви про план були зібрані, враховані, підсумки обліку опубліковані, конкурс на підручник оголошено. (Див. журн. «Школа взрослых», 1939, № 2). Уже після смерті Н. К. Крупської журі конкурсу розглянуло ряд поданих рукописів. Два з них дістали другу премію і один — третю. Всі ці роботи були рекомендовані до видання, але воно не здійснилось у зв'язку з початком Великої Вітчизняної війни.

ЗАМІТКИ ВИКЛАДАЧА, ЩО ПРОЧИТАВ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ВЧИТЕЛІВ ЗАВОДУ «МОСГАЗ»

(стор. 693)

Опубліковано без підпису в журн. «Школа взрослых», 1938, № 10. Друкується за вказаним джерелом.

Стаття написана в зв'язку з висловлюваннями учителів заводу «Мосгаз» з приводу «Плану підручника з арифметики для шкіл малописьменных» (див. попередню прим., а також в зазначеному номері журн. «Школа взрослых», статтю «З конференції учителів Московського Газового заводу»). Н. К. Крупська ознайомила з повним протокольним записом наради. Висуваючи свої пропозиції про дальший хід обговорення «Плану», вона не поставила під ним свого підпису, щоб учителі висловлювали свої думки без оглядки на будь-який авторитет.

СПІЛЬНИМИ СИЛАМИ ЗАКІНЧИМО ЛІКВІДАЦІЮ НЕПИСЬМЕННОСТІ
(стор. 695)

З виступу на спільному засіданні працівників шкіл дорослих, хат-читалень і Будинків культури. Вперше опубліковано в газ. «В помощь учебе» № 61 від 2 листопада 1938 р. Друкується за журн. «Школа взрослых», 1938, № 11.

РІШЕННЯ ЦК ВКП(б) «ПРО ПОСТАНОВКУ ПАРТІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ
В ЗВ'ЯЗКУ З ВИПУСКОМ «КОРОТКОГО КУРСУ ІСТОРІЇ
ВКП(б)» І НАШІ ЗАВДАННЯ
(стор. 700)

Доповідь на Всеросійській методичній нараді шкіл дорослих (листопад 1938 р.). Вперше опубліковано в журн. «Школа взрослых», 1939, № 1. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, О преподавании в средних школах взрослых, М., Учпедгиз, 1939.

Нарада відбувалася в Наркомосі РРФСР 14—18 листопада 1938 р. і, крім доповіді Н. К. Крупської, що публікується, обговорювала питання про роботу методкабінетів і про систему методичного керівництва, а також проект «Положення про неповну середню школу дорослих».

ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ДОРΟΣЛИХ ПОТРІБНА ДІЛОВА ХРЕСТОМАТІЯ
(стор. 713)

Вперше опубліковано в газ. «В помощь учебе» № 69 від 10 грудня 1938 р. Друкується за журн. «Школа взрослых», 1939, № 1.

ПОРАДИ КУЛЬТАРМІЙЦЯМ
(стор. 717)

Вперше опубліковано в газ. «В помощь учебе» № 9 від 10 лютого 1939 р. Друкується за вказаним джерелом.

ВИМОГИ ДО НАВЧАЛЬНОЇ КНИГИ З АРИФМЕТИКИ ДЛЯ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДОРΟΣЛИХ
(стор. 719)

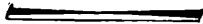
Друкується вперше за рукописом, який зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (ф. 12, оп. 2а, од. зб. 465, ар. 1—2).

Після того як було розв'язане питання про підручник з арифметики для шкіл малописьменних, Н. К. Крупська пропонувала зайнятися складанням навчальної книги з арифметики для початкової школи дорослих. У лютому 1939 р. вона принесла в редакцію журн. «Школы взрослых» рукопис, що публікується, з проською показати його викладачеві математики шкіл дорослих Н. Г. Плехановій (1877—1948) Раптова кончина Н. К. Крупської (лютий 1939 р.) припинила розпочату роботу.

ДОДАТОК

ЯК САМОСТІЙНО ПРАЦЮВАТИ НАД КНИГОЮ (стор. 725)

Праця написана Н. К. Крупською на матеріалі раніше опублікованих нею статей про самоосвіту. Її текст значною мірою збігається насамперед із статтями «Як треба читати», «Організація самоосвіти», «Пам'ятка тому, хто займається самоосвітою», які ввійшли в цей том. Вперше опубліковано як статтю в журн. «Красный библиотекарь», 1939, № 4. Вийшла потім окремою брошурою з однойменною назвою (М., вид. Наркомосу РРФСР, 1939. Заочні курси підвищення кваліфікації сільських політосвітпрацівників), яка в наступні роки перевидавалась різними організаціями як російською мовою, так і мовами інших народів СРСР. В цьому виданні друкується за текстом зазначеного вище журналу.

ПРЕДМЕТНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

- Агітація — 37, 82, 83—85, 99, 161, 211, 258, 303, 313, 318, 359, 364, 453, 463, 534
- Агрономія в школі дорослих — 145, 146
- Агротехнічна пропаганда — 136, 152, 208—209
- Академія комуністичного виховання ім. Н. К. Крупської (АКВ) — 301, 307, 322, 678, 688
- Актив, його роль у ліквідації неписьменності і малописьменності — 287, 292, 296, 318, 319, 351, 408—409, 424, 466, 499, 569—570, 571, 634
- Актив у школах дорослих — 562, 608, 609
- Активність учнів у процесі навчання — 37—38, 60, 62—63, 64—65, 69—73, 77—78, 93, 114—115, 126—127, 525, 621, 662
- Див. також Самостійна робота учнів
- Арифметика в школі дорослих. Див. Математика в школі дорослих
- Атеїстична пропаганда — 143—147, 206, 207, 256, 383, 515, 617, 633, 642—644, 649, 653, 654—655

Б

- Бесіда, використання в політико-освітній (культурно-освітній) роботі—41, 245, 370, 493, 699
- в роботі з неписьменними і малописьменними — 363, 425, 463, 611
- у школі дорослих — 9—10, 37, 505, 506, 525, 587, 588, 589, 618, 619, 693, 707, 708, 715
- Бібліографія рекомендаційна — 249—250
- Бібліотеки і бібліотечна справа в СРСР — 35, 36, 41—42, 43, 57, 76—77, 149, 192, 210—211, 246, 248—249, 261—262, 268, 271—272, 290, 295—296, 332, 356, 360, 362, 372, 376, 391, 398, 405, 410, 415, 463, 482, 487, 488, 504, 512, 517, 520, 523, 530, 539, 550, 558—559, 570, 572, 582, 589, 593, 606, 607, 612, 615, 616, 630, 637, 650, 676—677, 681, 685, 698, 699, 704—705, 728, 730, 736
- Бібліотеки-пересувки — 149, 192—193, 204, 211, 245, 268, 272, 290, 295, 332, 558, 612
- Бібліотеки шкільні — 272, 504—505

Бібліотечний урок — 704
Біологія в школі дорослих.
Див. Природознавство в школі дорослих
Будинок селянина як тип політико-освітнього (культурно-освітнього) закладу — 43
Будинок культури — 454, 550, 695—696
Букварі для дорослих—14, 37, 47—48, 105, 185, 188—189, 191, 200—201, 216, 305, 335, 339, 342, 380, 390, 422—423, 425, 500, 512, 513, 614
Бюро заочного навчання — 253, 288, 289, 290—291, 296

В

«Вступні курси до виробництва» — 395—396, 397—398, 455, 464, 619, 628
Вечірні Смоленські класи в Петербурзі — 20, 110, 130—131, 239, 267, 311, 346, 461, 505, 647 648, 653, 711—712
Вечірні школи і курси—34, 49, 219, 237—240, 331, 452, 664
Взаємодопомога учнів—53, 116, 171—172, 214, 253, 264, 268, 288—289, 299—300, 318—320, 335, 347, 517—518, 521, 532, 533, 553, 739, 740
Взаємозв'язок навчальних предметів — 37—38, 39, 91—92, 111—112, 113, 125—126, 128—129, 135, 256—257, 525, 526—527, 593, 608, 617, 646—647, 648, 665—666
Вибір професії—29—31, 35
Вивчення мас, значення для політико-освітньої роботи — 258, 268—270, 517, 558
Вивчення особливостей учнів шкіл дорослих — 9, 141, 176, 421—422, 494, 505—506, 552—553, 554, 555, 560—562, 628—629, 655
Викладачі шкіл дорослих, виховання і підготовка кадрів, підвищення кваліфікації —

10, 41, 175, 177, 258, 312, 335, 336, 380, 500, 520, 524—525, 528, 554, 555—556, 587—588, 593—594, 613—614, 628—629, 649, 668—669, 686—687, 688, 689, 702—703, 709—710
Виставки — 73, 245, 365, 579, 733 — бібліотечні — 530, 589
Виробнича практика—136, 172—174, 254, 258, 268, 397—398, 452, 680
Виробнича пропаганда—58, 117, 455, 513, 550
Виховання комуністичне, суть, мета і завдання — 17, 86, 120, 182, 183, 184, 450, 456, 457—458, 520, 529, 576, 580, 669, 676—677
Вища школа в СРСР — 49, 57, 132—133, 136, 151—152, 172, 182, 238, 240, 244, 245, 267, 292, 295, 296, 297, 307, 389, 397, 398, 494, 594, 630, 672, 674, 675, 678, 679, 690, 708, 711, 726
— бібліотечні вузи — 675, 681
Відділи народної освіти (ВНО) — 152, 229, 240, 303, 326, 338, 385, 409, 499, 593, 710
Відсів учнів із шкіл дорослих, боротьба з ним — 88, 288, 462, 520, 555, 561, 611, 683, 684, 688, 703
VIII з'їзд РКП(б), програма партії в галузі народної освіти (1919) — 509—510, 511, 512, 632
Вправи в процесі навчання — 9—13, 37—38, 69, 70, 71, 93—94, 220, 221—222, 271, 488, 523—524, 581—582, 583—584, 586, 588—589, 606, 608, 609, 646, 652, 656—657, 661—662, 663, 665—666, 690—691, 692, 693, 694, 706—707, 715, 719, 721, 728, 729—733
Всеросійська надзвичайна комісія по ліквідації неписьменності (ВНК л/н)—16, 188, 274, 276, 349, 352, 512, 513

Г

Газета, розповсюдження в ма-
сах, використання в політ-
освітній роботі — 48, 49, 59—
60, 160—161, 191—192, 209—
210, 212, 216, 229, 255, 285,
295, 315, 332, 346, 347, 360,
362, 365, 405, 455, 465, 503,
504, 506, 516, 523, 527, 531,
532, 582, 589, 606—607, 613,
616, 626, 649

Географія в школі дорослих—
39, 91—92, 124, 140, 143, 257,
503, 506, 526—527, 584, 592,
616—617, 626—627, 648—649

Головне управління професій-
ної освіти (Головпрофос) —
97, 218, 398, 485, 678

Головне управління соціально-
го виховання і політехнічної
освіти дітей (Головсоцвих) —
185, 279, 280, 281, 284

Головний політико-освітній ко-
мітет (Головполітосвіта) —
14, 47, 86, 133, 148, 186, 188,
189, 192, 201, 205, 210, 219,
222, 253, 260, 275, 276, 287,
289, 291, 292—293, 295—296,
321, 325, 349, 447, 485, 512, 702

Господарські органи — участь
в роботі по ліквідації непись-
менності і малописьменно-
сті — 105, 323, 325, 387, 388,
407, 416, 417, 517, 521, 567,
568

— в роботі шкіл дорослих —
518

Громадський і державний кон-
троль в роботі по ліквідації
неписьменності і малопись-
менності — 15, 166, 301, 303—
305, 317—318, 320, 321, 332,
338, 500, 514—515, 521, 548,
560, 568, 571, 636, 710

Гуртки для дорослих — 42, 53—
55, 57, 80—81, 117, 203, 222—
223, 224, 273, 360, 362, 464,
543, 618—621, 694, 700, 715,
721, 740, 741

— антирелігійні—621

— побутові — 620

— в школах дорослих — 525,
527, 608

— крою і шиття—425, 620

— літературні — 620—621

— оборонні—620

— загальноосвітні—57, 484

— політграмоти—223

— самоосвіти — 149—150, 214,
222, 248, 251, 264

— сільськогосподарські — 57,
222—223, 228

— художні — 618, 620

Д

ІХ з'їзд РКП(б) і завдання
політосвітустанов (1920) —43

Дедукція в навчанні. Див. Ін-
дукція і дедукція в навчанні
Декрет РНК РРФСР «Про лік-
відацію неписьменності серед
населення РРФСР» (1919) —
14, 185, 188, 274, 384—388,
493, 496, 500, 509, 510—511,
512, 518, 519

Делегатки. Див. Жінка в СРСР
— громадська роль

Державна вчена рада (ДВР)—
107, 151

Дитяча література — 272

Дитячі будинки—369, 385, 398

Дитячі сади. Див. Дошкільне
виховання

Дитячі ясла — 322, 360, 368, 375,
387, 413, 571

Діалектико - матеріалістичний
світогляд, формування в уч-
нів—40, 49, 62, 89, 100, 101, 102,
108, 110—111, 112—113, 119—
120, 122, 123, 124, 125, 134,
137, 138—142, 143—147, 230,
235, 256, 257, 258, 264, 341,
393—394, 419, 422—425, 482,
486, 525—528, 578—579, 584,
585—590, 592, 593, 600, 602,
603, 617, 623, 624, 625, 626,
627, 642—644, 647, 648, 649,
650, 651, 653, 654, 701, 706—
707

Довідкова література — 12, 77,
220, 463, 487, 504, 507, 523,
582, 616, 704, 728, 730, 736,
741

Довідкова робота — бібліотеки — 248—249, 517, 598, 680, 704

— школи дорослих — 598, 620
Домашні завдання учнів — 582, 587, 591, 715

II Всеросійський з'їзд політосвіт (1921) — 446—448, 449, 497—498, 634

Досвід роботи, його вивчення, поширення передового досвіду

— в ліквідації неписьменності і малописьменності — 296, 309, 312, 320, 325—326, 344, 368, 371—372, 413, 419, 483, 500, 613, 614, 615, 686, 695, 697—698

— шкіл дорослих — 240, 484, 507, 660, 687—688

Доступність і поспільність навчального матеріалу для учнів — 10, 12, 37, 38, 41, 62—63, 68—79, 88—90, 92—93, 107, 110—111, 113, 114, 124, 125—126, 129, 214, 220—221, 263—264, 422—423, 425, 588, 594, 646, 654—655, 691, 707—708, 738

Дошкільне виховання—360, 372, 375, 378, 390, 391, 413, 443, 493, 552, 571, 610

Е

Екскурсія

— використання в політосвіт-роботі — 42, 295

— в школі дорослих—73, 114, 128, 135, 137, 253, 256, 286, 362, 363, 365, 425, 527, 579, 583, 606, 607, 618, 619, 620, 650, 654, 733

Екстернат — 551

Електрифікація країни і завдання політико-освітньої роботи—33, 249, 497, 548, 619

Енциклопедії — 51, 69, 76—77, 81, 248, 463, 488, 542, 704, 730, 736

Ж

Жінвідділи

— участь у ліквідації неписьменності і малописьменності — 132, 187, 189, 324—325, 331, 349—350, 351, 360, 386, 500

— в роботі по самоосвіті—148
Жінка в СРСР

— культурний ріст — 325, 356, 357, 360, 408, 455, 493, 502, 516, 546, 549, 568, 610

— громадська роль — 194—195, 302, 303, 357, 358, 403, 493, 612, 615, 629, 669, 698—699

З

Загальне обов'язкове навчання дітей—201, 279, 280, 281, 283, 384, 390, 394, 406, 407, 410, 413, 417, 449, 450, 456, 457, 460—461, 498—499, 514, 516, 532, 546, 633

— і ліквідація неписьменності—201, 215, 229, 274—275, 283—284, 416, 460, 492, 498

Заочне навчання — 248, 252—253, 273, 287—289, 296, 335, 362, 410, 427, 484, 517, 551, 565—566, 640—641, 741

Застосування знань на практиці—7—13, 58, 59, 73, 79, 89, 101—102, 122, 136, 145, 152, 153, 271—272, 293, 522, 527, 537, 578—579, 581, 584, 593, 594, 616—617, 627, 652, 657, 659—660, 665, 691, 693, 694, 719. Див. також зв'язок теорії з практикою; зв'язок школи дорослих з життям; Політехнічна освіта дорослих; Виробнича практика

Зв'язок в роботі бібліотек, хат-читалень, клубів, червоних кутків, шкіл дорослих—41—42, 612, 699, 710

Зв'язок теорії з практикою — 72—73, 89, 90, 111—112, 136, 138, 140—142, 152—153, 209—

210, 231, 268, 269—270, 292—
293, 320, 486, 505, 527, 537—
538, 624, 627, 655, 661, 676, 687,
691, 694, 708, 721, 726, 733

Зв'язок школи дорослих з жит-
тям — 35—44, 101—102, 145,
172—174, 182—183, 254, 256—
257, 397, 423—424, 444, 506,
520, 549, 551, 553, 563, 573,
578—580, 581, 583—584, 592—
593, 594, 610—611, 612, 649,
659—660, 663, 684, 685, 719

Зміст навчання — 33—34, 39—
40, 58—59, 60—61, 89—90,
96—99, 100—102, 106, 110—
111, 124—125, 134, 213—214,
263, 264, 482, 578, 591—592,
622—623, 626, 627, 670. Див.
також Підручники і навчальні
посібники; Навчальні пла-
ни; Навчальні програми; спе-
ціальні рубрики про викла-
дання окремих навчальних
предметів: математики, при-
родознавства, літератури та
ін.

Знання, значення в будівницт-
ві соціалізму, опанування
них — 9, 10, 11, 15, 19—20, 26,
43, 44, 48, 49, 56, 57, 68, 78—
79, 86, 134, 148, 194—195, 199,
200, 201, 205, 212, 213, 218—
219, 228—229, 242, 246, 260,
261, 266, 295, 307, 315, 341,
343, 355—356, 360—361, 373,
382—383, 453, 455, 456, 482,
483, 485, 491, 492, 509, 516,
517, 519, 520, 532, 533, 534,
537—538, 546—547, 548, 549,
557—558, 591, 597, 598, 619,
622, 674, 676—677, 725, 726—
727

I

Індивідуальна робота з учня-
ми — 117, 127, 252, 335, 517,
520, 560, 570, 616, 710—711

Індукція і дедукція в навчан-
ні—41, 594, 655, 719

Індустріалізація соціалістична
і завдання політико-освітньої

роботи — 246, 260 — 261, 408,
418, 424, 451

Ініціатива і самодіяльність мас
— використання в роботі по
ліквідації неписьменності і
малописьменності — 15—16,
162, 187, 190, 197, 198, 227—
229, 283, 302, 303, 305, 306,
313, 314, 316, 322—323, 325—
326, 333, 334, 338, 342—343,
344, 352—353, 365, 375, 377,
392, 414, 451, 462, 463, 483,
512, 513, 559, 565, 569—571,
585, 614—615, 637—638, 673

— в організації роботи шкіл
дорослих—237, 518, 630, 631

— в організації самоосвіти —
291, 292

Іноземні мови в школі дорос-
лих—594

Інтелігенція—708—709

— залучення до роботи по лік-
відації неписьменності і ма-
лописьменності — 192, 371,
374, 514, 521, 567, 614, 615

— до роботи по самоосвіти —
488, 621, 728—729

— до роботи шкіл дорослих —
548, 565, 608, 609, 710, 711—
712

Інтерес, значення в опануванні
знань — 9, 62—68, 79, 90—91,
110, 111, 156, 231, 232, 335,
423, 523—524, 542, 543, 553,
594, 601, 621, 655, 691, 698—
699, 717, 719, 738

Історія в школі дорослих — 124,
128, 140, 230, 257, 503—504,
525—526, 573, 592—593, 623,
707

K

Кіно, виховне значення, вико-
ристання в політико-освітній
(культурно-освітній) роботі—
211, 286, 295, 316, 331, 360,
455, 516, 619, 620, 643

— в процесі навчання—35, 253,
455, 584, 619, 620, 650, 653,
654

Клуби і клубна робота — 36.

- 42—43, 57, 97, 132—133, 173—174, 182—184, 245, 300, 309, 315, 387, 465, 505, 550, 606, 618, 621, 685, 695—696, 699, 715, 736
- Книга, розповсюдження в ма-сах, використання в політосвітній роботі—15, 49, 61, 68—69, 160, 172, 190, 191—194, 200, 210—211, 212, 216, 219, 228—229, 247—250, 261—262, 362, 376, 383, 456, 515, 613
- Див. також Методи роботи з книгою
- Книгоноші — 376, 377
- Колективізація сільського господарства і завдання політико-освітньої роботи—315, 370, 384, 389—390, 391—392, 394, 408, 418, 424, 451, 453, 568
- Колективні форми роботи дорослих учнів — 62, 73, 74, 80—81, 94—95, 116—117, 126—127, 128—129, 136—137, 170, 172, 174, 264, 268, 542, 587, 594, 619, 704, 734, 739—741. Див. також Гуртки для дорослих
- Колгоспі університети. Див. Селянські університети
- Комбузи — 99, 138, 306, 307, 308, 485, 486
- Комітети селянської взаємодопомоги (селянські комітети взаємодопомоги, сількоми, СКОВ) і ліквідація неписьменності та малописьменності — 187, 303, 335
- Комуністичні суботники — 165—166, 511
- Комуністична свідомість, розвиток її в процесі політико-освітньої (культурно - освітньої) роботи — 42, 43, 44, 48, 49, 193—195, 403, 407, 459, 465, 466, 504, 585, 610, 629—630, 726—727. Див. також Діалектико - матеріалістичний світогляд, формування в учнів; Марксизм-ленінізм, оволодіння ним
- Комплектування бібліотек — 248, 271—272
- Комсомольська організація
- її участь у ліквідації неписьменності і малописьменності—132, 187, 189, 228—229, 241, 284, 300, 302, 303, 306, 307, 308—309, 319, 324—325, 326, 329, 331, 345, 351, 360, 364, 374—376, 377—378, 386, 410, 412, 417, 451, 452, 459, 500, 514, 521, 533, 565, 570, 613, 634, 672—673, 696—697
- у навчанні дорослих — 57, 148, 214, 483, 484, 493, 589, 630
- Конкретність у політосвітній роботі — 206—207, 208—209, 210, 269, 494—495
- в роботі по ліквідації неписьменності і малописьменності—318, 376—377, 409—410
- у навчанні дорослих—10, 37, 38, 41, 79—80, 106—107, 127—128, 156, 176—177, 257—258, 530, 552, 553, 587, 588, 608, 702—703, 718, 721
- у самоосвіті — 213—214, 250—251
- Конституція СРСР, вивчення в школі дорослих — 39, 573, 585—590, 592, 611—612, 617, 633, 649, 687
- Консультаційні пункти для заочників, які займаються самоосвітою — 252, 289—290, 291, 362, 488, 489, 520, 551, 621, 630, 638, 640, 682, 728—729, 741
- Кооперативні організації
- допомога в ліквідації неписьменності і малописьменності—187, 188—189, 191, 302, 303, 323, 325, 360, 500, 567
- в організації навчання дорослих — 291, 518
- Кореспонденти — 310
- робітничі (робкори) — 196, 197—198, 285, 321, 322, 332, 706, 715—716
- сільські (сількори) — 196, 197—198, 285, 321, 706
- Краєзнавство в роботі шкіл до-

- рослих — 257, 258, 269, 272, 584, 593, 617, 707
- Крупська Н. К., автобіографічні відомості — 20, 62, 105, 110, 130, 131, 144, 154, 251, 267, 268, 289, 309—310, 311, 346, 347, 371, 461, 464—465, 505, 575, 579, 596—597, 645—648, 652—654, 656—658, 659, 661—665, 678—679, 680, 686, 709, 711—712
- Культармійці — 339, 374, 377, 390, 409, 411, 414, 416, 420—421, 422, 452, 453—454, 461, 462—463, 466, 515, 517, 521, 562, 615, 638, 688, 694, 695, 698, 699, 710, 717, 718
- Культпохід — 303—305, 306—314, 316, 321—323, 324—326, 327—331, 332, 342, 347, 352, 358, 368, 374—378, 381, 382, 386—387, 389, 391—392, 403, 408, 410, 413, 417, 419, 428, 449, 451—452, 454, 459, 483, 499, 514—515, 533, 558, 560, 561—562, 673, 697
- Культура
— загальні питання — 407 — 408
— національна — 408
— соціалістична, її будівництво в СРСР—42, 198, 216—217, 226—229, 242—243, 283, 296, 299, 314, 315—316, 317, 359, 373, 374—375, 376, 377, 382, 409, 414, 448, 451, 457, 459, 485, 693, 696. Див. також Пролеткульт, його діяльність та ідеологія
- Культурна революція в СРСР. Див. Культура — соціалістична, її будівництво в СРСР
- Культурно - освітня робота (культосвітробота), суть, мета і завдання. Див. Позашкільна освіта, суть, мета і завдання; Політико - освітня робота (політосвітробота), суть, мета і завдання
- Культурний рівень населення, необхідність підвищення, значення в будівництві соціалізму — 26, 36, 86, 98, 109, 160, 167, 199, 205, 212, 228, 308, 315, 328, 341, 359—360, 364, 373, 383, 414, 418, 449—450, 462, 464—466, 566, 619, 628—629, 633, 634, 672, 726
- Курси для дорослих — 80, 97, 99—100, 273, 335, 336, 341, 360, 378, 395, 410, 411, 454, 455, 464, 519, 532, 711, 739
— агротехнічні — 454—455
— домоводства — 97
— загальноосвітні — 238, 439, 454—455, 464, 502
— по підготовці до вузу — 397, 398
— професійні—34, 40, 43, 97, 397
— сільськогосподарські — 97, 454
— технічні — 34, 238
- ## Л
- Лабораторні роботи — 114, 128, 578—579, 627
- Лекція, використання в політосвітній роботі — 41, 42, 63, 207, 208, 245, 493, 519
— як форма навчання дорослих — 93, 107, 114, 121, 177, 181, 399, 504, 505, 525, 526, 533, 587, 635, 707—708
- Ленін В. І. про культуру і народну освіту—186—187, 190, 196—197, 216—217, 226—229, 241—243, 281—282, 302, 328—329, 355—356, 381—383, 407, 436, 437—438, 447—449, 491, 496—498, 509—513, 533—534, 546—547, 559, 563, 578, 591, 592, 593, 612, 623, 627—628, 658—659, 662, 726
- Ленінградський державний інститут політосвітроботи — 301, 485—486
- Ліквідатори неписьменності та малописьменності, виховання і підготовка кадрів, підвищення кваліфікації—185, 305, 363, 364, 371, 570, 698. Див. також Культармійці

Ліквідація неписьменності та малописьменності в СРСР — 14—16, 48, 57, 105, 130, 131, 132, 153, 190, 200, 202—203, 212, 215—217, 228—229, 241—242, 266, 272—273, 274—282, 298—300, 301—302, 303—305, 306—314, 316, 325, 334, 335, 337, 342, 343, 348, 358, 362, 365—366, 403, 404, 406, 407, 408, 409—410, 416—417, 418—419, 427—428, 443—444, 449, 450, 451, 454, 459, 462, 463, 483, 491—493, 496—498, 499—501, 512—515, 516—518, 519—521, 532—533, 547, 559, 560—561, 564, 567, 569, 611, 612, 613, 614, 615, 633—639, 672—673, 686, 688, 695—699, 709, 726

— в місті—17—18, 22, 180, 191, 201, 276—277, 307, 362, 367, 381, 408—410, 412—414

— на селі—131—132, 153, 160—162, 185—187, 188—189, 191, 201, 276—277, 307, 317—320, 327—331, 344, 362—363, 370, 381, 389—392, 408, 410, 452, 499, 511—512, 513, 514, 547, 568

— серед дітей — 185—187, 189, 276, 277, 284, 387

— серед підлітків — 201, 215, 276, 284, 387, 407

— серед жінок—14, 191, 276—277, 279, 280, 281, 284, 290, 299, 306, 308, 319—320, 323, 324—325, 370, 382, 408, 492—493, 499, 512, 547, 561, 565, 568, 611, 636—637, 698

— серед неросійських народів— 202, 385, 408, 410, 411, 453—454, 492—493, 499, 513, 517, 519, 533, 565, 568

Лікпункти (пункти по ліквідації неграмотності) — 132, 161, 201, 202, 212, 216, 266, 277, 284, 290, 299, 305, 308, 309, 320, 322, 330, 332, 334, 335, 337, 338, 341, 342, 345, 346, 360, 362, 363, 365, 380, 387, 413, 452, 453, 500, 514

Література в школі дорослих— 13, 40, 255—256, 271, 504, 525, 583, 586, 599, 605, 607, 608, 625—626, 705—706, 707

М

Марксизм-ленінізм, оволодіння ним — 61—62, 86, 101—102, 112—113, 138—142, 154—159, 230, 231, 235, 258, 269, 429—433, 467—481, 534—538, 539—545, 667—669, 708—709, 725—726, 741—742. Див. також Діалектико-матеріалістичний світогляд, формування в учнів; Партійна освіта

Математика в школі дорослих — 37, 257, 527, 528, 563, 616, 627, 661, 664—666, 687, 690—692, 693—694, 706, 717, 718, 719, 721

Методична робота

— в галузі ліквідації неписьменності і малописьменності—370—371, 410—411, 420—421, 702, 708, 709, 710

— в школі дорослих—707, 709, 710

Методи ліквідації неписьменності і малописьменності — 370—372, 418—426, 514

Методи навчання в школі дорослих — 9—11, 37—39, 41, 93—95, 106—107, 112—117, 120, 121, 126, 127, 128, 134—137, 163—183, 231—236, 255, 263, 268, 293, 335, 339, 504—505, 553, 560, 561—565, 591—594, 659

Методична робота з книгою — 12, 19, 37—38, 49, 51—52, 57—58, 61—62, 69—73, 93—94, 247—248, 262, 263, 444, 487, 506—507, 523, 607, 727—729, 730—733, 737—738

Мислення, розвиток його в процесі навчання—8—11, 12—13, 38—39, 40, 90—91, 94, 106, 107, 111—112, 112—113, 125—126, 127, 128, 523, 524, 525, 577, 582, 583—584, 586, 594, 600—603, 606—608, 625, 646,

652, 653, 654, 655, 656—657, 658, 659, 663, 665—666, 690—691, 692, 693, 694, 705, 706, 707, 719, 721

Мистецтво як засіб комуністичного виховання — 85, 114, 146—147, 182, 411, 617. Див. також Кіно, виховне значення, використання в політико-освітній (культурно-освітній) роботі; Театр

Мова як засіб спілкування і висловлення думок — 7, 606

Музей як тип політико-освітнього (культурно-освітнього) закладу — 35, 73, 286, 432, 579, 593, 635, 650, 676, 733

Н

Навички

— технічні — 19, 100, 131, 255, 264, 335, 487, 582, 728

— читання, письма, лічби — 52, 69, 71, 74, 77, 78, 79, 100, 247, 262, 335, 362, 419, 462, 463, 487, 499, 523, 524, 586, 587, 730, 731, 732, 737

Навчальні плани — 80—81, 92, 135, 136, 140, 142, 247, 258, 488, 616—617, 701—702, 728

Навчальні програми — 39—40, 54, 68, 88—90, 91—92, 97, 98—99, 102, 106—107, 110—114, 120, 123—125, 135, 140, 141, 146, 151, 174—175, 179, 213—214, 222, 223, 224, 235, 240, 245, 247—248, 255, 256—257, 258, 259, 292—293, 396—397, 482—483, 484, 488, 505, 512, 522, 525, 527—528, 553, 563, 564, 573, 581—582, 591, 592—593, 599, 601, 603, 618, 619, 621, 622—628, 629, 656, 659, 661, 667, 670, 690, 721, 728

Навчання дорослих

— якість — 115, 305, 346, 347, 449, 500—501, 533, 560, 670, 700

— на рідній мові — 202, 203, 493, 510—511, 563

Наочність у навчанні — 9, 34—

35, 42, 72—73, 113—114, 128, 135—136, 144, 256, 339, 425, 526—528, 553, 579, 584, 594, 620, 647, 653, 654, 721. Див. також Кіно — в процесі навчання; Екскурсія

Народна освіта, стан

— у дореволюційній Росії — 26, 354—355, 393, 525, 527, 578—579, 623, 651, 674

— в СРСР — 118—119, 390—391. Див. також Виховання комуністичне, зміст, мета і завдання; VIII з'їзд РКП(б), програма партії в галузі народної освіти; Загальне обов'язкове навчання дітей; Культура; Ленін В. І. про культуру і народну освіту; Ліквідація неписьменності і малописьменності; Система народної освіти в СРСР

Народні будинки — 43, 97, 148, 387

Народний комісаріат освіти (Наркомос) — 41, 43, 96, 97, 98, 100, 105, 118, 187, 212, 214, 218, 306, 312, 329, 349, 367, 385, 386, 387, 403, 456, 512, 550, 567, 592, 619, 630, 661, 670, 682, 690, 704

Народний університет як тип політико-освітнього (культурно-освітнього) закладу—39—40, 98

Наука — 26, 27, 40, 56, 59—60, 144, 145, 429, 433, 456, 485, 544, 545, 622—623, 624, 642, 643, 654—655, 670, 691, 725

Наукова організація праці (НОП)—136, 400

Національності, їх освіта — 516, 568, 670, 675

Національні особливості, їх вивчення і врахування в політико-освітній роботі — 410, 414, 490, 492—494, 504, 563

Недільні школи — 149, 331

О

Облік і звітність — 115—116, 127, 166—167, 179—180, 183,

208, 304, 307—308, 309, 317—318, 334, 337—338, 345, 352, 363, 364, 365, 370, 389, 500—501, 513, 517—518, 520, 553, 559—560, 568, 570, 607, 680, 686, 700—701, 702—703, 709, 721

XI з'їзд Рад про ліквідацію неписьменності і малописьменності (1924) — 513—514

Організація праці як навчальний предмет — 564, 573, 576—578

Освіта

— початкова — 96—97, 98, 262, 263, 285

— спеціальна. Див. Професійна освіта

— середня — 97—98, 265, 710, 726

П

Партійна освіта — 516, 618, 700, 740

Партійні організації

— їх робота по ліквідації неписьменності і малописьменності — 132, 187, 299—300, 302, 303, 306, 307, 312—313, 318—320, 326, 329, 331, 360, 369, 377—378, 386, 387, 388, 407, 412, 514—515

— і самоосвіта—148, 149

— і школа дорослих — 49, 237, 530, 612, 613

Педагогіка

— буржуазна — 115, 116, 125, 126, 250—251

— радянська — 457, 458, 667, 669, 670

Педагогічна пропаганда—301—302, 611, 682—685, 687

Педагогічна рада — 629

Педагогічна освіта — 133, 151—153, 166—167, 301—302, 303, 307, 452, 456, 668, 669. Див. також Політосвітпрацівники, виховання і підготовка кадрів, підвищення кваліфікації, I Всеросійський з'їзд у справі

позашкільної освіти (1919)—558

Пересувні форми роботи — 453. Див. також Бібліотеки-пересувки

Письменність, значення для будівництва соціалізму — 15, 18, 19, 44, 48, 105, 161, 186, 199, 200, 203, 212, 216, 242, 283, 299, 309—310, 357, 406, 443, 444, 445, 463, 482, 500—501, 512—513, 533, 548, 551, 560, 567, 612, 697. Див. також Ліквідація неписьменності і малописьменності

Підручники і навчальні посібники — 12, 41, 69, 77, 80, 81, 141, 213, 219—222, 223—224, 247—248, 250—251, 264—265, 284, 286—288, 289—292, 295, 296, 335, 338, 352, 294—295, 415, 425, 427—428, 455, 456, 488, 489, 512, 532, 551, 566, 573, 598, 623, 624, 640, 641, 649, 670, 680, 687, 690—692, 693—694, 704, 711, 719, 721—722, 728—729, 730, 734, 736, 741

Піонерська організація та її участь в ліквідації неписьменності і малописьменності—187, 189, 284, 302, 303, 589, 615

Побут радянський, основні риси, боротьба з пережитками старого — 15, 97, 182, 323, 360, 364, 365, 368, 372, 374—375, 384, 413, 424, 443, 444, 452, 453, 463, 466, 482, 500, 505, 516, 520, 552, 553, 555, 561—564, 571, 579, 610, 637, 642, 683—684, 685, 687, 714

Повторення в навчанні — 488, 553, 587, 589, 646, 691, 692, 715, 719, 729, 730, 731

Позакласна робота з учнями шкіл дорослих—117, 129, 505, 608. Див. також Гуртки — в школах дорослих

Позашкільна освіта, суть, мета і завдання

— у дореволюційній Росії — 56

— в СРСР. Див. Політико-освітня робота, суть, мета і завдання

Політехнічна освіта дорослих— 293, 395, 400, 401, 444, 564, 578, 619, 628

Політика Комуністичної партії і Радянського уряду як основа політико-освітньої (культурно-освітньої) роботи — 37, 85—86, 376—377, 423, 444, 485, 513, 514, 580, 586, 612, 629, 630, 631, 634—635

Політико-освітня робота (політосвітробота), суть, мета і завдання — 35—37, 43, 44, 57, 102—103, 136, 203, 204, 212, 240, 247, 267, 447, 449—450, 485—486, 551, 552, 558, 617

Політико-освітня робота на селі — 47, 190—195, 205—212, 327

Політична грамота, викладання дорослим — 37, 97, 410, 413, 424, 525

Політосвітпрацівники, виховання і підготовка кадрів, підвищення кваліфікації — 254—259, 266, 267—270, 271—273, 696

Популярна література — 37, 69, 81, 186, 207, 254, 255, 256, 257, 258, 263, 271—272, 295, 353, 360, 362, 376, 391, 405, 434—440, 480, 504, 513, 517, 520, 542, 558, 563, 595—596, 636, 654, 693, 707, 715, 730.

План, його значення

— в роботі по ліквідації неписьменності і малописьменності—302, 304, 309, 314, 344, 409, 410, 414, 445, 513, 514, 517, 570, 571, 698

— в роботі шкіл дорослих — 53—54, 117, 166—169, 231—232, 506

— у самоосвіті — 79—81, 148, 487—488, 727, 728, 737—739, 740

Постанови ЦК ВКП(б) про

школу (1931—1932) — 456, 458, 460, 461

Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про роботу по навчанню неписьмених і малописьмених» (1936) — 559, 560, 565, 567—568, 569, 572, 633

Праця

— організація—58, 74—81, 93—94, 117, 126—127, 136, 163—166, 168, 323, 396, 443, 466, 482, 548, 552, 554, 557, 558, 573, 575, 594, 618, 679—681, 703—704, 713—715, 733—737

— розумова і фізична — 17, 22, 358—359, 418, 515—516, 550, 551, 576—577, 714. Див. також Протилежність між розумовою і фізичною працею, шляхи знищення

Преміювання хат-читалень, лікпунктів, учнів шкіл дорослих — 218, 364, 365, 553, 717, 718

Преса пролетарська, радянська, її організуюча роль, використання в політосвітроботі — 49, 265, 302, 304, 310, 311, 321—322, 325, 334, 368, 372, 377, 500, 550, 595, 650, 697—698, 704

Природознавство в школі дорослих — 144—145, 256, 257, 258, 271—272, 292, 527, 578—579, 592, 593, 617, 624—625, 643, 653, 654—655, 687

Пролетарський інтернаціоналізм, виховання в процесі політосвітроботи — 494, 502—508, 516, 529—531

Пролетарський університет—40
Пролеткульт, його діяльність та ідеологія — 102—103, 496—497

Пропаганда, загальні питання — 37, 82, 83, 85—86, 108, 211, 258, 359, 375, 403—405, 424, 466, 505, 534, 536, 649, 676—677, 700—712, 727, 728, 741, 742. Див. також Агротехнічна пропаганда; Атеїстична

пропаганда; Виробнича пропаганда

Протилежність між містом і селом, шляхи знищення — 459—460, 560

Протилежність між розумовою і фізичною працею, шляхи знищення — 557, 575, 577, 594

Професійна освіта — 578

— в капіталістичних країнах— 23—32, 43, 97, 102

— в СРСР — 17—18, 26, 32—44, 97—98, 145. Див. також Вища школа в СРСР; Технікуми; Школа дорослих—професійна

Професійні спілки

— їх робота в справі ліквідації неписьменності і малописьменності — 17—18, 105, 132, 188, 189, 191, 300, 302, 303, 313, 323, 325, 326, 345, 348, 360, 367—368, 378, 379—380, 386, 387, 388, 400, 406, 407, 408—409, 410, 412—414, 415, 416, 417, 499, 514, 521, 559—560, 565, 567, 568, 635, 637, 688, 710

— в справі організації навчання дорослих — 34—35, 237, 483, 484, 499, 518, 629—630, 631, 690

— допомога в самоосвіті—260, 291

ПУР (Політичне управління Робітничо-Селянської Червоної Армії), участь в ліквідації неписьменності і малописьменності — 188, 325

XV з'їзд ВКП(б) про політико-освітню роботу (1927) — 324, 367—368, 374

Р

Рада лікпункту — 335, 338, 414, 500, 562

Рада школи дорослих — 414, 500, 562, 638

Ради депутатів трудящих

— їх робота по ліквідації неписьменності і малописьменності—302, 318, 320, 323, 325,

326, 335, 337—338, 344—345, 350, 359—361, 365, 382, 409, 410, 500, 513, 514, 516, 521, 547, 560, 567, 568, 569—570, 571, 572, 614, 635, 637, 698.

Див. також Секції Рад по ліквідації неписьменності і малописьменності

— і школи дорослих—483, 518, 565, 620, 630

Ради народної освіти (РНО)— 16, 684—685

Радіо, використання в політико-освітній роботі — 211, 252, 286, 295, 304, 331, 360, 369, 370, 455, 465, 484, 500, 516, 519, 532, 585, 587, 606, 613, 619, 635, 643, 650, 691, 696

Радпартшколи — 49, 57, 88—95, 99, 100, 107—117, 119—120, 121, 133, 138—140, 166—181, 182—184, 207, 208, 239, 268, 502—508

Рекомендовані каталоги, списки, покажчики — 51, 81, 249, 362, 488, 504, 523, 525, 530, 704, 728, 741

Рідна мова в школі дорослих— 37—38, 202, 255, 271, 493—494, 507, 508, 510—511, 522—525, 563

Робкори. Див. Кореспонденти—робітничі

Робітничі університети — 237—240, 244—245, 292, 296—297, 299, 341, 348, 393, 396—402, 410, 506, 562

Робітфаки (робітничі факультети)—49, 57, 99, 218, 225, 239, 292, 299, 456, 519, 674, 675, 708

Російська мова в школі дорослих — 7—13, 37—38, 202, 255, 493—494, 507, 508, 531, 563, 581—583, 592, 606—609, 616, 704—705, 718

С

Самоосвіта — 38, 51—52, 53—55, 56—81, 148—150, 213—214, 216, 218—225, 238, 246—253,

- 268, 284, 285—293, 295, 296, 347, 348, 410, 427, 428, 429—433, 467—481, 482, 487—489, 506—507, 517, 522, 532—538, 539—545, 595—598, 618, 630, 641, 725—742
- Самостійна робота учнів — 12, 80—81, 94, 95, 99, 107, 115, 126—127, 136—137, 172, 180, 181, 235, 251—252, 264, 260—265, 268, 273, 362, 413, 463, 506—507, 522, 533, 536—537, 538, 551, 594, 640, 668, 675—676, 681, 692, 694, 703—704, 706—707, 717, 721, 727—742.
Див. також Методи роботи з книгою
- Свідомість (усвідомлення) в засвоєнні навчального матеріалу — 12, 40, 41, 59—60, 61, 68—73, 77—78, 92—93, 94—95, 100—101, 106, 108, 122, 126—127, 134, 144—147, 220—221, 223—234, 488, 523—524, 525, 526, 527, 528, 536, 537, 582—583, 586—590, 594, 643—644, 646—647, 648, 649, 652, 655, 662, 665—666, 690—692, 693, 705—706, 719, 721, 722, 727, 728—729, 730—733
- Секції Рад по ліквідації неписьменності і малописьменності—560, 569—570, 571, 572, 614—615, 635, 637, 710
- Система народної освіти в СРСР — 96—100
- Систематичність навчання — 9, 36, 42, 70, 72—73, 112—113, 125—126, 223—224, 286, 295, 339, 455, 488, 521, 538, 657, 662—663, 665—666, 713—714, 719, 728—729, 730—731, 732—733
- Сількори. Див. Кореспонденти — сільські
- Сільськогосподарська пропаганда. Див. Агротехнічна пропаганда
- XVII з'їзд ВКП(б) і завдання ліквідації неписьменності та малописьменності (1934) — 486, 493, 516, 547—548
- Селянські університети — 341, 348, 401—402, 454
- Семинар як форма навчання — 107, 114, 121
- Соціалістичне змагання — в роботі по ліквідації неписьменності і малописьменності—301, 302, 307, 316, 318, 338, 364—366, 377, 386—387, 454, 465, 514, 517, 521, 565, 568, 572, 636
- в роботі шкіл дорослих — 399, 484, 553, 688, 717—718
- Статистика в школі дорослих— 257, 528, 564, 616, 665, 666, 691, 694, 706, 721
- Стінна газета — 183, 318, 321, 365, 607, 677, 716
- Студентство радянське — 152, 238, 239, 240, 244, 371, 386, 397, 521, 567, 672, 675, 676, 688
- Суспільствознавство в школі дорослих — 100, 138, 141, 145—146, 257, 258, 272
- Суспільно корисна праця учнів шкіл дорослих—117, 129, 136, 272, 273, 347, 363, 424—425, 589

Т

- Театр — 43, 452, 562, 607
- Техніка в школі дорослих — 145, 146, 444, 594, 617, 628
- Технікуми — 166—167, 182, 341, 410, 456, 726
- педагогічні. Див. Педагогічна освіта
- Товариство «Геть неписьменність» (ТГН) — 226, 229, 272, 284, 299, 300, 303, 330, 338, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348—353, 364, 365, 382, 392, 445, 483, 484, 499, 500, 501, 513, 560, 570, 572, 635
- Товариство «Друг дітей» (ТДД) — 284, 303, 309
- Товариство педагогів - марксистів (ТПМ) — 428

У

Уміння і навички в процесі навчання — 7—13, 34—35, 37—38, 40, 69, 70, 77, 78, 93—94, 95, 115, 124, 145, 146, 181, 220, 221—222, 247, 339, 482, 487, 493, 523, 581—582, 606—608, 616—617, 690, 703—704, 705, 706, 719, 721, 728, 729, 737.

Див. також Навички

Успішність учнів шкіл дорослих — 516—517, 555—556

Учні шкіл дорослих, лікпунктів, курсів, гуртків — 91, 109—110, 112, 114, 116, 123, 127—128, 141, 176—177, 179—180, 463, 522—525, 581, 623—624, 629, 663—664, 665—666, 686—687, 710, 721

Учитель радянської школи — 456, 458, 461, 462, 464, 512, 533, 684—685, 708—710. Див. також Викладачі шкіл дорослих, виховання і підготовка кадрів, підвищення кваліфікації

— його участь у політосвітроботі — 152, 461, 517

— в ліквідації неписьменності і малописьменності—187, 189, 192, 329, 330, 331, 335, 338, 371, 567, 570, 614, 695, 696, 710, 717—718

— в організації самоосвіти — 148, 149, 265, 728—729

Ф

Фізика в школі дорослих — 256—257, 527, 578—579, 592, 617, 627, 657—658, 659, 708

Х

Хата-читальня як тип політико-освітнього (культурно-освітнього) закладу — 37, 48, 49, 56, 132, 186, 192, 193, 195, 203, 205—206, 207, 209, 210, 212, 214, 221, 228, 256, 300, 331, 356, 360, 363, 465, 517, 520,

550, 551, 558, 618, 695—696, 697, 698, 699

Хімія в школі дорослих—256—257, 527, 617, 657—658, 659, 708

Хоровий спів — 173, 305, 332, 696

Хрестоматія для дорослих —10, 12, 193, 713—716

Ч

Червона Армія

— участь в ліквідації неписьменності і малописьменності — 15, 187, 191, 300, 304, 491—492, 500

— в організації навчання дорослих — 291, 296, 483, 484

Див. також ПУР, участь в ліквідації неписьменності і малописьменності, у навчанні дорослих

Червоні кутки — 192, 228, 331, 360, 377, 465, 520

Читання вголос (голосне), використання в навчанні дорослих — 9, 191 — 192, 203, 209—210, 255, 332, 346, 363, 462, 463, 502—503, 570—571, 635, 699

Ш

Шефство культурне міста над селом — 187, 189, 320, 328—329, 409, 414

XVI з'їзд ВКП(б) і завдання політосвітроботи (1930)—406, 417, 418, 420, 425

Шкільна мережа — 100, 148, 186, 190, 201, 228, 483

Шкільна робота

— і політико-освітня, зв'язок між ними — 460—461

— і ліквідація неписьменності та малописьменності — 203, 247—248, 284, 303, 491

— і самоосвіта — 247—248, 260, 262—265, 290. Див. також Учитель радянської школи — його участь у політосвітроботі

- ті, в ліквідації неписьменності і малописьменності, в організації самоосвіти
- Школа буржуазна — 115, 127, 178—179, 262—263, 527, 654—655, 670
- Школа в соціалістичному суспільстві — 160, 161, 182, 186, 189, 246, 249, 261, 262, 266, 274, 285, 287, 345, 348, 356, 360, 369, 388, 449, 450, 457—458, 459, 461—462, 463—464, 512, 513, 514, 532, 533, 573, 586, 669—671
- Школа дорослих — 36, 43, 98, 99, 100—101, 133, 143—147, 214, 216, 220, 261, 266, 268, 290, 295, 308, 382, 410, 454, 455, 491, 499—501, 502, 505, 512, 513, 517, 519, 520, 538, 548, 549, 550—554, 558, 559, 560—561, 564—565, 573, 581, 585, 586, 659, 698, 700—705, 706—712
- початкова (елементарна) — 97, 341, 405—406, 410, 413, 427, 463, 482—484, 493, 502, 517, 520, 551, 610—611, 643—644, 713—716, 717. Див. також Лікпункти (пункти по ліквідації неписьменності); Школа грамоти; Школа для письменних; Школа малописьменних
- неповна середня і середня — 97—98, 392—393, 341, 484, 493, 551, 565, 591, 624, 626, 675
- підвищеного типу — 100, 522—528, 551, 563, 565, 579, 624, 634
- професійна—33—35, 102, 213
- Школа грамоти —15, 37, 48, 49, 186, 189, 216, 323, 330, 347, 365, 413, 500, 517, 520, 529—531, 555—556, 562—563, 567, 637—638
- Школа для письменних—37—39
- Школа для підлітків — 97, 98, 201, 229, 428, 522, 524, 526
- Школа селянської молоді (школа колгоспної молоді, ШКМ) —213, 232, 331, 461
- Школа малописьменних — 48, 49, 96, 99—100, 248, 273, 289—290, 322, 332, 335—336, 341, 409—410, 463, 491, 514, 517, 529—531, 556, 562—563, 567, 707, 713
- Школа національна — 563, 609, 630
- Школа політграмоти — 97, 103, 117
- Школа політосвітроботи—616—617
- Школа сільська для дорослих і підлітків — 98, 229
- Школа фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) — 98, 395

ПОКАЖЧИК ІМЕН

А

Аванесов В. О. — 596
 Аврамов В. Я. — 346, 461
 Аксельрод П. Б. — 434, 435, 480
 Александров Н. Н. — 151, 153
 Алквіад — 623
 Андрій Сергійович. Див. Бубнов А. С.
 Анна Іллінічна. Див. Ульянова-Єлізарова А. І.
 Архімед — 77, 736

Б

Бабушкін І. В. — 664
 Бак П. — 504
 Бальзак О. — 599, 600, 602
 Барбюс А. — 600
 Беньковський І. — 31
 Бетховен Л. — 76, 735
 Білібін А. Я. — 657, 662
 Богданов О. О. — 407, 476
 Бріхнічев І. П. — 48
 Брюнеллі Є. Л. — 176, 177, 179
 Бубнов А. С. — 367, 456, 531
 Булгаков С. Н. — 470

В

Ванеев А. А. — 434
 Васильев, учень вечірніх Смоленських класів — 311
 Величко М. В. — 662, 663
 Верн Ж. — 647
 Верхарн Е. — 600
 Вігдоров А. Г. — 686
 Вірська Є. Н. — 610
 Вітмер Б. О. — 653
 Ворошилов К. Є. — 683

Г

Гартвіг Г. — 647
 Гегель Г.-В.-Ф. — 62, 110, 478—479, 480
 Гену Л. — 26
 Геракліт Темний — 479
 Герд О. Я. — 652, 663
 Гернле Е. — 82
 Герц Ф.-О. — 470
 Горбунов — 465
 Горький О. М. — 267, 271, 296, 526, 575, 576, 583, 586, 592, 599—605
 Гранат А. та І. — 469

Д

Давід Е. — 470, 534
 Дарвін Ч.-Р. — 40, 65, 67, 643, 652, 653
 Дейтм Ю. — 31
 Джемс У. — 65—66, 67—68, 82, 125, 127
 Доблер Ф. Е. — 192
 Добролюбов М. О. — 582
 Достоевський Ф. М. — 353
 Дурново І. М. — 354—355, 436
 Дьйо Е. — 179
 Дюрінг Е. — 582, 583, 623

Е

Едісон Т.-А. — 76, 735
 Елькіна Д. Ю. — 422, 512
 Енгельгардт О. М. — 658
 Енгельс Ф. — 83, 85, 113, 355, 431, 467, 468, 469, 470, 473,

476, 477, 478, 479, 486, 493,
531, 533, 534, 536, 582, 583,
593, 594, 622 — 623, 651, 657,
664, 667, 669, 725, 727, 740,
742

Є

Єлізарова А. І. Див. Ульянова-
Єлізарова А. І.

Ж

Жезлов Я. С. — 612

З

Завадовський Б. М. — 625
Здоров А. Є. — 689
Золя Е. — 600, 735
Зорге Ф.-А.—470, 471, 475

І

Іванюков І. І. — 62
Іловайський Д. І. — 623
Імшенецький В. Г. — 657, 664

К

Каледін А. М. — 541
Калінін М. І. — 461, 513
Калигіна Г. С. — 321, 323
Каммерер О. — 24, 25, 128
Кант І. — 40, 110
Каутський К. — 432—433
Келлерман Б. — 36
Керженцев (Лебедев) П. М.—
218
Кіндеев К. Я. — 315
Кніпович М. М. — 625
Ковальська Є. Н. — 657
Ковальський Я. І. — 657
Кольцов М. Є. — 209
Кондратов — 298
Корнілов Л. Г. — 310, 541
Коробко Я. П. — 239
Короленко В. Г. — 705
Костін Г. Ф. — 614
Котс А. Ф. — 239
Кохер Т. — 735
Красін Л. Б. — 596
Кржижановська (Невзорова)
З. П. — 239, 530, 648
Кржижановський Г. М. — 434,
530, 627, 659
Кривенко С. М. — 469
Криницький А. І.— 352

Кугельман Л.— 475
Куделлі П. Ф. — 251

Л

Лавров (Міртов) П. Л.—157
Ламсцус — 30
Ланков А. В. — 222
Лассаль Ф. — 479
Лафарг П. — 529
Лейтейзен (Ліндов) Г. Д. —
54
Ленін В. І. — 82, 85, 130, 155—
159, 160, 164, 173, 183, 186—
187, 189, 190, 191, 192, 193,
196—198, 216—217, 218, 219,
220, 226—228, 230, 231, 233—
234, 241—242, 249, 260, 264,
266, 267, 282, 283, 291, 294,
301, 302, 303, 307, 310, 313,
314, 315—316, 317, 320, 324,
328—329, 335, 342, 343, 349,
354—356, 357, 358, 359, 373,
376, 379, 381—383, 384, 388,
394, 404, 405, 407, 429—433,
434—440, 444, 446—450, 451,
462, 465, 467, 480, 483, 486,
491, 493, 496—498, 499, 500,
504, 509—512, 513, 517, 518,
521, 525, 530, 533—534, 536—
537, 538, 539—545, 546—547,
548—549, 550, 551, 554, 558,
563, 564, 573, 576, 578, 583,
587, 588, 591—592, 593, 594,
595—597, 599, 600, 602, 604,
612, 616, 619, 623, 626, 627,
628, 629, 630, 631, 632, 634,
636, 638, 654, 658—659, 662,
664, 665, 666, 667, 668,
669, 670, 672, 676, 678—679,
680, 684, 686, 691, 695, 696,
697, 702, 705—707, 709, 725,
726, 727, 740, 742
Лесков М. С. — 353
Лібкнехт В. — 533
Литвинова Є. Ф. — 656, 661—
662, 663
Луначарський А. В. — 202

М

Мамін-Сибіряк Д. М.—705
Марія Іллінічна. Див. Ульяно-
ва М. І.

Маркс К.— 29, 57, 62, 83, 85, 88,
113, 154, 219, 236, 355, 424,
430, 431, 467, 480, 486, 493,
526, 531, 533, 534, 536, 593,
594, 600, 602, 616, 657, 664,
665, 667, 669, 678, 725, 727,
740, 741, 742

Мартов Л. (Цедербаум Ю. О.)
— 82

Маудслі Г. — 78
Мауренбрехер М. — 535
Мерінг Ф. — 470, 471, 473, 475
Микола I — 654
Михайловський М. К. — 469
Міртов. Див. Лавров П. Л.
Мопасан Г. — 158
Морозов О. Ф.—36
Мюнстерберг Г.— 31

Н

Наполеон I — 72, 732
Науменко В. М. — 330—331
Небольсін А. Г. — 663
Некрасов М. О.—600

О

Оболенська — 646
Олексій Максимович. Див.
Горький О. М.
Олександр Йосипович. Див. Пу-
ліковський О. Й.
Ольга. Див. Ульянова О. І.
Островський О. М. — 607
Островський — М. О. — 625

П

Павлов І. П.—577
Паркхерст Е.— 115, 179
Парсон Ф.— 29
Пастер Л. — 65, 76, 90, 735
Петровський Г. І. — 596
Писарев Д. І. — 436, 583, 651
Піорковський К. — 31
Плеханов Г. В. — 435, 480
Победоносцев К. П.— 354—355,
436
Под'ячев С. П. — 248
Покровський О. О.—69
Пуліковський О. Й. — 646
Пушкін О. С. — 41, 63, 64, 81,
98, 737

Р

Радченко С. І. — 434
Реклю Ж.-Е. — 647
Рубакін Н. А. — 249, 272
Руге А.— 468
Рудаков А. П.—144
Руссо Ж.-Ж. — 176
Рутман І. — 30

С

Самодумов М. М. — 610
Свердлов В. М. — 296
Свердлов Я. М.— 596
Свідерський А. І.— 597
Сергієнко П. А. — 75
Середа С. П. — 597
Сибіряков — 706
Сільвін М. А. — 434
Сміт В. — 27
Сологуб Ф. (Тетерніков Ф. К.)—
353
Спенсер Г.— 65
Старков В. В. — 434
Стаханов О. Г. — 552, 559
Степанов (Скворцов-Степанов)
І. І. — 67, 449
Струве П. Б.— 468, 469

Т

Тейлор Ф.-У. — 58, 80, 168, 680
Тітов — 311
Толстой Л. М. — 10, 75, 165, 171,
284, 389, 420, 422, 423, 505,
565, 583, 600, 647, 735
Троїцька — 342
Тулайков М. М. — 133, 152
Тургенев І. С. — 600

У

Ульянова-Єлізарова А. І.—468
Ульянова М. І. — 679
Ульянова О. І. — 468
Успенський Г. І. — 705
Ушинський К. Д. — 651

Ф

Ферстер Ф.-В.— 23, 24, 25
Флобер Г. — 158

Х

Хейс К.—31
Хінке Г.— 31
Хлебцевич Є. І. — 291

Ц

Цареградський І. М. — 321
Цеткін К. — 535
Цузмер М. Я. — 624, 625

Ч

Чайников Є. С. — 612
Чернов В. М. — 470
Чернишевський М. Г. — 436
Чехов А. П. — 36, 582
Чечуріна (Мещерякова) Г. І. —
677
Чучин Ф. Г. — 48

Ш

Шаумян С. Г. — 541
Штерн В. — 30, 31

Щ

Щепкіна Є. М. — 110

Ю

Южаков С. М. — 469
Юркін Т. А. — 679

Я

Яковлева О. А. — 675
Якубова А. А. — 434

З М І С Т

1918—1920

Про викладання російської мови в школах для дорослих	7
Ліквідація неписьменності	14
Ліквідація неписьменності і професійні спілки	17
Треба негайно братися за навчання (Виступ на нараді ліквіда- торів неписьменності)	19
Про загальноосвітні і професійно-технічні завдання позашкільної справи	23

1921—1930

З виступу на II Всеросійському з'їзді губернських відділів народ- ної освіти	47
Як треба читати	51
Гурткові заняття	53
Організація самоосвіти	56
Виступ на IV конгресі Комуністичного Інтернаціоналу	82
До постановки справи в радпартшколах	88
Система народної освіти в РРФСР і місце політосвітроботи в ній.	96
База культури	104
Методи викладання в радпартшколах	106
Привітальна промова на II Всеросійському з'їзді радпартшкіл	118
Про методи викладання в радпартшколах (Доповідь на II Все- російському з'їзді радпартшкіл і комвузів)	121
Місце ліквідації неписьменності в політосвітроботі (З доповіді на II Всеросійському з'їзді по ліквідації неписьменності)	130
Методи колективних занять (Тези)	134
Поєднання марксистської теорії з практикою комунізму	138
Антирелігійна пропаганда в школі дорослих	143
Організація і методи самоосвітньої роботи (Тези)	148
Промова на конференції по вивченню природничо-продуктивних сил Центрально-Промислової області	151
Як вивчати лєнінізм? (Доповідь на зборах мобілізованих для роботи з лєнінським призивом)	154
Ліквідація неписьменності на селі (Виступ на III Всеросійському з'їзді по ліквідації неписьменності)	160

Доповідь на III Всесоюзному з'їзді радпартшкіл	163
Чим повинен бути клуб при радпартшколі	182
Потреби початкової народної освіти	185
Старий і малий — за буквар!	188
Культурно-освітня робота серед селянок (Доповідь на нараді по роботі серед селянок при ЦК РКП(б)	190
Ленін, робкори, сількори і освіта	196
Ще раз про ліквідацію неписьменності (Виступ на Всесоюзній методичній нараді по ліквідації неписьменності і малописьменності)	199
Доповідь на IV Всесоюзній конференції радпартшкіл і комвузів.	205
Самоосвіта селянської молоді	213
Ліквідація неписьменності	215
Основні питання самоосвіти (Доповідь на I Всесоюзній нараді по самоосвіті)	218
Перед лицем культурної революції (Промова на I Всеросійському з'їзді товариства «Геть неписьменність»)	226
Привітальне слово від імені Головополітосвіти 5-й методичній конференції викладачів радпартшкіл	230
Робітничі університети	237
Що говорив Ленін про освіту	241
Кілька зауважень до питання про робітничі університети	244
Самоосвіта в системі політосвітроботи (З доповіді на II Всесоюзній нараді по самоосвіті)	246
Про підготовку політосвітників у педтехнікумах	254
Школа і самоосвіта	260
Політосвітвідділення при педтехнікумах	266
Про роботу політико-освітнього відділення школи II ступеня з педагогічним ухилом	271
Знати особливості кожного району	274
Одна балка кріпить другу	283
Чергові завдання загальної самоосвіти (Доповідь на Всесоюзній нараді по загальній самоосвіті)	285
Про робітничі університети	294
Карфаген повинен бути зруйнований	298
Треба, щоб усі били в одну точку	301
«Лікнепівську спартакіаду» — під контроль мас!	303
Про культурний похід (Доповідь на загальних зборах співробітників Наркомосу)	306
Зміст і значення культурного походу	315
На боротьбу з неписьменністю в селі	317
Ще раз про культпохід	321
Культурний похід і його завдання	324
Культурний похід в село	327
Будити самодіяльність мас	332
Радитися з учнями	334
Про організацію роботи (Записка)	337
Замітки про буквар	339
Замітки про створення початкових шкіл дорослих	341
До другого з'їзду ТГН	342
Промова на урочистому засіданні II з'їзду ТГН	344
Промова на II з'їзді ТГН	348

Наказ Ілліча	354
Знання — сила	357
Продовжувати роботу і літом	362
З'їздові по ліквідації неписьменності	364
Ліквідація неписьменності — бойова політична справа (Виступ на нараді місцевих працівників по лікнепу)	367
Другий етап культурного походу	373
Профспілки і ліквідація неписьменності	379
Ленін про освіту	381
Десятиріччя декрету про ліквідацію неписьменності	384
Декрет залишається в силі	389
Робітнича освіта в реконструктивний період (Доповідь на нараді робітничих університетів у Замоскворіцькому районі Москви)	393
Тісніше пов'язати питання ліквідації неписьменності з питаннями пропаганди заходів Радянської влади	403
Пролетарій — передовий борець за культуру всієї країни Рад	407
Лікнепробота і профспілки	412
Кожний завод — колектив культармійців (Вступне слово на V Всеросійській нараді по ліквідації неписьменності)	415
Про методи навчання неписьмених	418
Ліквідація малописьменності	427
До питання про ленінський метод наукової роботи	429
Ленін про уміння писати для робітничих і селянських мас	434

1931—1939

Органічно пов'язати лікнепохід з боротьбою за оволодіння технікою (Виступ на пленумі Центрального штабу лікнепоходу і Центральної ради товариства «Геть неписьменність»)	443
10 років тому і тепер	446
Про культурну революцію	451
Основні завдання масової роботи серед дорослих (Виступ на нараді в справі ліквідації неписьменності в Московській області)	459
Як Ленін працював над Марксом	467
Про загальноосвітній мінімум	482
Ленінградський інститут політосвітрова святкує свій 15-річний ювілей	485
Пам'ятка тому, хто займається самоосвітою («Загальні правила»)	487
Добре знати особливості кожної національності (Доповідь на нараді працівників національних республік і областей РРФСР)	490
До 15-річчя декрету про ліквідацію неписьменності	496
Про інтернаціональне виховання в радпартшколах (Виступ на нараді директорів національних радпартшкіл)	502
15-річчя з дня опублікування декрету про ліквідацію неписьменності (Тези доповіді по радіо)	509
Чергові завдання в справі ліквідації неписьменності і малописьменності	519
Про викладання в школах дорослих підвищеного типу (Вступ до програм для загальноосвітніх шкіл дорослих підвищеного типу)	522

І Травня в школі грамоти і малописьменних	529
Про самоосвіту	532
До питання про вивчення творів В. І. Леніна (На допомогу самоосвіті)	539
За навчання!	546
Стахановський рух і школи дорослих	550
Про підвищення успішності учнів у школах грамоти і малописьменних	555
Пов'язати школу з побутовими умовами, з умовами праці учнів. (Виступ на Всеросійській нараді по навчанню дорослих)	557
8 Березня і ліквідація неписьменності	567
З чого почати?	569
Завдання шкіл дорослих підвищеного типу (Доповідь на нараді про роботу шкіл дорослих підвищеного типу)	573
Зауваження до проекту програм на 1936/37 навчальний рік	581
Як працювати над текстом Конституції	585
Основні питання методики викладання в школах дорослих (Доповідь на II Всеросійській нараді по ліквідації неписьменності і малописьменності)	591
При школах дорослих треба організувати довідкове бюро по самоосвіті	595
Більше радитись з Горьким	599
Як вивчати програму з російської мови в школах дорослих	606
Цієї зими треба працювати дуже напружено (Промова на нараді культармійців, учителів та інспекторів шкіл дорослих)	610
Проект навчального плану дворічної школи політосвітроботи	616
Про гурткову роботу	618
Про зміст програм (З виступу на нараді при ЦК ВЛКСМ з питань середньої школи дорослих)	622
Дбати про неписьменних і малописьменних (Промова на нараді голів секцій по ліквідації неписьменності сільських і міських Рад та інспекторів шкіл дорослих)	632
До реалізації постанови РНК РРФСР про заочну освіту	640
Про антирелігійну пропаганду	642
Про викладання географії (З виступу на нараді викладачів географії середніх шкіл дорослих)	645
Піднести на належну височінь викладання біології (З виступу на нараді викладачів природознавства середніх шкіл дорослих)	651
Про викладання хімії і фізики (З виступу на нараді викладачів хімії і фізики середніх шкіл дорослих)	656
Головне у викладанні математики	661
Насичувати марксизмом-ленінізмом усю нашу повсякденну роботу (З промови на засіданні Ради при Наркомі освіти)	667
Підхопити почин березайців!	672
Завдання бібліотечної освіти (Промова на зустрічі з студентами і працівниками Московського бібліотечного інституту)	674
Ставити навчання ближче до навколишнього життя	682
Ставити питання з усією гостротою (З виступу на нараді вчителів московських шкіл у Наркомосі РРФСР)	686
План підручника з арифметики для шкіл малописьменних	690
Замітки викладача, що прочитав висловлювання вчителів заводу «Мосгаз»	693

Спільними силами закінчимо ліквідацію неписьменності (З виступу на спільному засіданні працівників шкіл дорослих, хат-читалень і Будинків культури)	695
Рішення ЦК ВКП(б) «Про постановку партійної пропаганди у зв'язку з випуском «Короткого курсу історії ВКП(б)» і наші завдання (Доповідь на Всеросійській методичній нараді шкіл дорослих)	700
Початковій школі дорослих потрібна ділова хрестоматія	713
Поради культармійцям	717
Вимоги до навчальної книги з арифметики для початкової школи дорослих	719

ДОДАТОК

Як самостійно працювати над книгою	725
--	-----

ПРИМІТКИ І ПОКАЖЧИКИ

Примітки	745
Предметно-тематичний покажчик	773
Покажчик імені	788

Надія Костянтинівна Крупська

Педагогічні твори. Том дев'ятий
(на українском 'языке)

Редактори *К. П. Залеський, В. І. Ковальчук*

Художній редактор *Г. І. Грибова*

Технічний редактор *А. Г. Галкіна*

Коректори *Н. І. Кондакова, Л. П. Нікітіна, Т. О. Северіна*

Здано до набору 13.XII 1965 р. Підписано до друку 30/VI 1966 р. Папір 84×108¹/₃₂. Фіз. друк. арк. 24,875+1 вкл., умовн. арк. 41,79+0,0625, видавн. арк. 38,02+0,05. Тираж 2.550. Видавництво «Радянська школа» Комітету по пресі при Раді Міністрів Української РСР, Київ, вул. Юрія Коцюбинського, 5. Видавн. № 17093. Ціна 1 крб. 40 коп. Зам. 5-665.

Книжкова фабрика ім. Фрунзе Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8,